

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΛΙΜΝΩΝ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΙΣ: μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας

Ελένη Θ. Κοβάνη

Καλλισθένη Αδδελίδη:
Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του
στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας

ΑΘΗΝΑ 2002

Λιμνών αποξηράνσεις:
μελέτη αιφορίας και πολιτιστικής ιστορίας
Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του
στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας

Επιμέλεια της έκδοσης: Γιώργος Παππάς

Επιμέλεια-Διορθώσεις: Γιώργος Παππάς
Κατερίνα Σάββα

Copyright © 2002 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 010 7489131, Fax: 010 7489800
<http://www.ekke.gr>

© 2002 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
14-18, Messoghion Av., 115 27 Athens-Greece
Tel.: 30-10 7489131, Fax: 30-10 7489800

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων:
Μεσογείων 12, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 010 7489131 εσ. 507, Fax: 010 7488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

ISBN 960-7093-79-8

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΛΙΜΝΩΝ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΙΣ:
μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας

Ελένη Θ. Κοβάνη

Καλλισθένη Αδελίδη:

**Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του
στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας**

ΑΘΗΝΑ 2002

*Αφιερωμένο στους πρώην
αλιείς των λιμνών Κάρλας
και Αγουλινίτσας*

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

***Λιμνών αποξηράνσεις:
μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας***

Ελένη Θ. Κοβάνη

Πίνακας περιεχομένων πρώτου μέρους

Ευχαριστίες	11
Προλεγόμενα	13
I. Οι λίμνες στη συμβολική συνείδηση	19
II. Προϊστορία αποξηράνσεων	26
III. Επιλογή αποξηρανθεισών λιμνών και μεθοδολογικά θέματα	35

Α' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΚΑΡΛΑ (ΒΟΙΒΗΙΣ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I. Στοιχεία γεωχρονολογικής και φυσικής ταυτότητας	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II. Ιστορία των πηγών της Κάρλας	55
i. Βοιδηίδος ανυποταξία	55
ii. "Αρτυρμάς": συνθήκη αειφορίας	61
iii. Βοίδια πολιτεία	68
α. Η δομή	68
β. Πρακτικές αλιείας	73
iv. Τεχνικές μελέτες: πορεία προς την αποξήρανση	78
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III. Αποκαλυφθείσα γη	83
i. Ιδιοκτησιακό καθεστώς: η λογική του ήσσονος παραπτώματος	83
ii. Βιβλιαρίων αλιείας περίπαιγμα	95
iii. Ετήσια παραχώρηση εκτάσεων	99
α. Διλημματική ισορροπία	99
β. Πλάσμα γης	106
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV. Αγνοημένες πτυχές της φυσικής δεινοπάθειας	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V. Πολιτιστική μνήμη	119
i. Δείπνος ευχαριστίας	120
ii. Πλειάδων έργα	125
iii. Η ευθραυστότητα των στοιχείων	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI. Ο ταμιευτήρας της Κάρλας: στο χορο(στάσιο) των μελετών	137
i. Στοιχεία ταυτότητας	140
ii. Ανήσυχη αναμονή	147

Β' ΕΝΟΤΗΤΑ: ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. Υπόθεση σχηματισμού: Αλφειού πάθος	159
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. Λίμνη και ιστορική μνήμη	165
i. Θρύον πολυώνυμον	165
ii. "Τα ξύλινα τείχη"	169
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ. Στοιχεία οικονομικής ιστορίας	175
i. Το διδάρι (vinarium)	175
α. Ιδιώτης ενοικιαστής	176
β. Ενοικιαστής: Αλιευτικός Συνεταιρισμός Αγουλινίτσας (ΑΣΑ)	181
γ. Πρακτικές αλιείας ιχθυοτροφείου (διδαριού)	182
ii. Ελεύθεροι αλιείς: η της διδράχμου ή διά πυροφάνιου αλιεία	188
iii. Χέλεμα ρουκουτού: ή τυφλή διά κάμακος αλιεία εγχέλεων	197
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV. Αποξήρανση λιμνοθάλασσας	199
i. Επίσημο όραμα	199
ii. Συνοπτικές διαδικασίες	204
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V. Μετά την αποξήρανση	207
i. Τάση "αυτογνωμόνου καταλήψεως"	207
ii. Εκμίσθωση εκτάσεων μετά μισθώματος	215
iii. "Αίσθημα καταφρόνιας"	223
iv. Εξω-αγροτική χρήση	226
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI. Φύση ενός δεινού μύρια έπονται	231
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII. Πολιτιστικοί απόηχοι	237
i. Απέριττη τελετουργία	237
ii. Αρτεμίσιο Genius Loci	241
iii. Παραλίμνια θεατρικότητα	245
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII. Τα όρια του οράματος	251
 Επίλογος: Στσησιόρειος παλινωδία	 257
Βιβλιογραφία	269

Ευχαριστίες εκφράζονται

Στους πρώην αλιείς και στις συζύγους τους των λιμνών Κάρλας και Αγουλινίτσας.

Στον πρώην πρόεδρο της Κοινότητας Καναλίων κ. Κώστα Παπατριανταφύλλου για το ουσιαστικό του ενδιαφέρον για την έρευνα.

Στους Βασίλειο Αναστασίου, Γιώργο Βασδέκη, Αθανάσιο Κομασήτη, Ηλία Ντάτσιο, Δημήτρη Καλαμίδα και Β. Συρακούλη που, εκτός από τις πολύτιμες προφορικές μαρτυρίες τους, ως πρώην αλιείς της Κάρλας, έθεσαν στη διάθεσή μας φωτογραφικό και αρχειακό εν γένει υλικό.

Στους μελετητές Μάκη Εξαρχόπουλο και Στάθη Κουτσερή.

Στον πρώην πρόεδρο της Κοινότητας Επιταλίου (νυν έδρας του Δήμου Βώλακος) Χαράλαμπο Αθανασίου για το ουσιαστικό του ενδιαφέρον για την έρευνα.

Στους Φώτο Αναστασόπουλο, Βασίλη Αναστόπουλο, Νίκο Φιλιππόπουλο, Νίκο Μπαλάσκα και Ζαχαρία Παπαδόπουλο που, εκτός από τις πολύτιμες προφορικές μαρτυρίες τους, ως πρώην αλιείς της λίμνης Αγουλινίτσας, έθεσαν στη διάθεσή μας αρχειακό υλικό σχετικά κυρίως με τη λειτουργία των Συλλόγων των Αλιέων –του Διδαριού και των Ελεύθερων– της εν λόγω λίμνης.

Στους Κώστα Επιταλιώτη, Δ. Μακρυδημήτρη, Νίκο Παπανδρινόπουλο, Χρίστο Πλέσσα, Γιάννη Τσαβέλλα, Σταύρο Φωτόπουλο, Δημήτρη Χίλιο και Χρυσοβαλάντη Δημητρόπουλο για τις πολύτιμες προφορικές τους μαρτυρίες γύρω από το αγουλινιτσαίικο λιμναίο τοπίο αλλά και για τη συμβολή τους σε θέματα σχετικής διδλιογραφίας.

Στον Γιώργο Παππά για την πνευματική μέριμνα την οποία ενστάλαξε στην επιμέλεια του κειμένου.

Στην Κατερίνα Σάββα για την αγάπη που επέδειξε στην τυπογραφική διόρθωση των δοκιμίων.

Όταν γράφτηκε αυτό το κείμενο, ευχαριστίες επίσης απευθύνονταν σε δύο ακόμα εξαιρετικούς συντελεστές που σήμερα δεν υπάρχουν: Στον Σωκράτη Ζιώγα, ψαρά επί 20 χρόνια στην Κάρλα και αργότερα νοσταλγικό ζωγράφο αυτής, και στον Αθανάσιο Μαστροδασιλόπουλο που με περισσή ευγένεια έθεσε στη διάθεσή μας υλικό από το προσωπικό του αρχείο, σχετικά με το ιχθυοτροφείο της Αγουλινίτσας των χρόνων του Μεσοπολέμου.

Προλεγόμενα

*“Τα έργα των θεών διακόπτομεν εμείς
τα διαστικά κι άπειρα όντα της στιγμής”*

Κ. Καβάφης, Διακοπή

Οι λίμνες, οι όγκοι αυτοί στάσιμου ή ελαφρά κινούμενου νερού που πληρούν μια ενδοηπειρωτική λεκάνη, ορίζονται γεωλογικά ως υδάτινα σώματα με εφήμερο χαρακτήρα. Και τούτο καθότι μια λίμνη μπορεί να φθάσει στο τέλος της φυσιολογικά, λόγω απώλειας νερού ή πλήρωσής της από ιζηματα και άλλα υλικά, φυσικά ή χημικοβιολογικά. Η φυσική απώλεια του νερού μιας λιμναίας λεκάνης μπορεί να επέλθει είτε λόγω ξηρασίας είτε λόγω μεταβολών –μέσω γεωλογικών διεργασιών– στο σύστημα απορροής, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση των εισροών ύδατος ή την ενίσχυση των εκροών. Σε ορισμένες δε λεκάνες οι λίμνες αποτελούν την τελευταία καταληκτική φάση του υδρολογικού κύκλου στη χέρσο.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο πλαίσιο τέτοιων λεκανών, από το σύνολο των επιφανειακών πηγών γλυκέων υδάτων του εκεί φυσικού τοπίου, η λίμνη αποτελεί την οιοονεί τελική στην επιφάνεια αυτού υδάτινη μορφή, με καθορισμένα όρια ορατά και προσπελάσιμα. Τούτο με την έννοια ότι κάθε τέτοια λίμνη δέχεται τα νερά των ορεινών πηγών μέσω των ρυακιών και των ποταμών. Οι τελευταίοι, όντας πλησιέστερα στην πηγή της γένεσής τους, αποτελούν τρόπον τινά νεανικότερη μορφή υδάτινου σώματος σε σχέση με τις λίμνες.

Η δημιουργός αιτία (η πηγή) των πηγών των φυσικών εκροών, με αισθητή κίνηση νερού στην επιφάνεια της ξηράς ή μέσα στην κοίτη ενός υδάτινου ρεύματος, είναι τα κατακρημνίσματα: η βροχή και το χιόνι. Δηλαδή, αρχή ανεξέλεγκτη με πλείστα καιρικά απρόοπτα και απρόβλεπτα. Τα νερά των ορεινών πηγών διαρρέουν μια απόσταση και μια πορεία η οποία καθορίζει και καθορίζεται, μορφώνει και μορφώνεται από τα στάδια και τη μορφή της πορείας του ποταμού προς τις εκβολές του. Η πορεία αυτή δεν είναι πάντα ορατή. Η κοίτη ενός ποταμού από επιφανειακή γίνεται αίφνης υπόγεια. Η σύνολη πολυδαίδαλη ποτάμια ροή, όταν πλησιάζει λιμναία μορφή, κομίζει πάντα προς αυτήν τις ιδιότητες της υπερχής των γλυκέων υδάτων, των νε-

ανικότερων απ' αυτήν σταδίων, και ό,τι αυτά παρασύρουν στο διάδα τους.

Όλα συμβαίνουν ωσάν η λίμνη, υποδεχόμενη την ποτάμια ροή και τον συσσωματωμένο μέσα της πλούτο, να καθίσταται η ώριμη μορφή γλυκιάς επιφανειακής υδάτινης πηγής, με γνωστά την αρχή και το πέρας της. Στα όριά της δεν γαληνεύουν μόνο τα ποτάμια. Εξαιρετική επίσης είναι η κατευναστική της επίδραση στις κλιματικές συνθήκες. Λειτουργίες που, ας αναφερθεί από εδώ, παραπέμπουν στο τελευταίο στάδιο της ανθρώπινης ζωής και ό,τι τούτο κομίζει ως δώμα και εμπειρία πολύπτυχου βίου. Τα δύο άλλωστε τούτα έσχατα στάδια σε ήρεμη και διαυγή κατάσταση συγκροτούν και αντανakλούν, το καθένα με τον τρόπο του, την όλη γύρω τους αντίστοιχη πραγματικότητα, φυσική και ανθρώπινη.

Μόνιμα τα νερά των ορεινών πηγών, μέσω των χειμάρρων και των ποταμών, ορμητικά και υπερχειλίζοντα, κατηφορίζουν προς το λιμναίο τοπίο καθαρίζοντάς το, εξασφαλίζοντας συνάμα τη σταθερά απαιτούμενη ανανέωσή του. Έτσι, οι χείμαρροι και οι ποταμοί προσφέρουν την ευλογία της ορμής τους στις παθητικά αναμένουσες λίμνες, με το ενδεχόμενο πάντα αυτή η ευλογία να καταστεί, απροσδόκητα, για τους γύρω κατοίκους μια πλημμυρική κατάρα.

Σε όλες τις εποχές και σε κάθε τόπο οι άνθρωποι προσπάθησαν, με τις εκάστοτε υπάρχουσες τεχνικές, ν' αναχαιτίσουν τον ριψοκίνδυνο και επιδραστή χαρακτήρα των πληθωρικών ποτάμιων υδάτων και να περιορίσουν τα όποια αρνητικά των λιμναίων τοιούτων. Εδώ και έναν αιώνα στη χώρα μας, όπως παντού άλλωστε, τα τεχνικά έργα σ' ένα λιμναίο τοπίο αποσκοπούν μέσω της τεχνο-επιστημονικής γνώσης, στην επίτευξη πολλαπλών στόχων: στην καταπολέμηση της ελονοσίας (έως και τις αρχές της δεκαετίας του '60), στην τιθάσευση πλημμυρικών υδάτων, στην απελευθέρωση, με την αποξήρανση ελών και λιμνών, εδαφών κατάλληλων για γεωργική εκμετάλλευση.

Ας σημειωθεί ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι οι παθογόνες εστίες ελονοσίας είναι βασικά τα τελμάτια και τα έλη, τα οποία μπορούν να υπάρχουν παντού διάσπαρτα.¹ Πέραν τούτου, με τον ανθελονοσιακό αγώνα τα κρούσματα της εν λόγω ασθένειας είχαν το 1949-50 ουσιαστικά εκμηδενισθεί. "Οι ψεκασμοί διά του D.D.T., κατά το παρελθόν έτος 1946", αναφέρεται στην *Καθημερινή* της 20/4/1947, "εμείωσαν τους εν Ελλάδι ελονοσιούντας εις 50.000 έναντι 1.000.000 προπολεμικώς".

Τα παραπάνω δεν εμπόδισαν το να επικαλείται κανείς ως κύριο λόγο μιας αποξήρανσης ακόμα έως πρόσφατα, όπως έγινε μνεία, τους κινδύνους από την ελονοσία. Η λιμναία πηγή, η κόρη οφθαλμού στη μεταφορική γλώσσα, αντιμετώπισθηκε εδώ και έναν αιώνα ως αιτία μυρίων δεινών -ένα είδος κακού ματιού- που έπρεπε να τιμωρηθεί. Η τέτοια πηγή, το τελικό -επανα-

1. Βλέπε επί του θέματος Κ. Ηλιόπουλος (1985-86, σ. 177-235).

λαμβάνουμε- υδάτινο στάδιο με ευδιάκριτα στη γήινη επιφάνεια τα όριά της, αναδύεται ως η πιο ευάλωτη μορφή γλυκού νερού, κατά αντίστοιχο τρόπο που το λυκόφως της ανθρώπινης ηλικίας, με απτά και εγγύτατα τα σημεία του τέλους, είναι αδύναμο και επισφαλές.

“Ο εφήμερος” χαρακτήρας των ορατότατων λιμναίων ορίων -απογυμνωμένων από την όποια υπερβατική ή μη προστασία- αποτελεί εμφανή, ενδεχομένως, πρόκληση για την ανθρώπινη επιθυμία επέμβασης στη φυσική τάξη. Μια επιθυμία μοιραία, αναπόδραστη, μια που επιχειρείται στο όνομα ανθρωπιστικών αξιών και υψίστης σημασίας κοινωνικών προοπτικών. Τα παραπάνω ισχύουν όμοια για μία λιμνοθάλασσα της οποίας το όριο και ο όρος επιπλέον ύπαρξής της, η αμώδης συνήθως λωρίδα που την χωρίζει από τη θάλασσα, αποτελούν μόνιμη πρόκληση τεχνικής χειραγώγησης ή παντελούς εξαφάνισης. Η *libido dominandi* πρόβαλε, όπως είναι γνωστό, επιτακτικά και ταυτόχρονα ελπιδοφόρα τους τελευταίους αιώνες, χωρίς αυτό να είναι πάντα ερμηνεύσιμο. Αντίθετα, στην περίπτωση της καταστροφής των λιμνών, με τον οιονεί ιερό κατά της ελονοσίας αγώνα, όλα εμφανίστηκαν όχι απλά επιτρεπτά, αλλά απόλυτα επιβεδλημένα και προπάντων ευχερώς και ακόπως ερμηνεύσιμα.

Στην Ελλάδα, ωσάν να θέλαμε να επιβεβαιώσουμε περισσότερο από όλες τις άλλες χώρες, και κυρίως τις ευρωπαϊκές, το ηρακλείτειο “ὕδατι δέ θάνατος γῆν γενέσθαι” (ο θάνατος του νερού είναι η μεταβολή του σε γη), επιδείξαμε ιδιαίτερο ζήλο στην εξαφάνιση λιμνών και υγροτόπων γενικότερα. Με αποτέλεσμα τα δύο τρίτα των τελευταίων να έχουν αποξηρανθεί.²

Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (1998), κυριότερες λίμνες της χώρας ορίζονται οι έχουσες επιφάνεια άνω των 3,262 χλμ.². Πρόκειται για ένα σύνολο 18 λιμνών, το οποίο καλύπτει αθροιστικά επιφάνεια 579,370 χλμ.². Από διάσπαρτες πηγές έχουμε υπολογίσει ότι ο αριθμός των κυριοτέρων αποξηρανθεισών λιμνών -οι άνω των 4,300 χλμ.² εκάστη- ανέρχεται σε 15 και καλύπτει συνολική επιφάνεια 1.079,783 χλμ.². Από τη συνολική δηλαδή επιφάνεια των κυρίων λιμνών της χώρας έχει αποξηρανθεί το 65,08%. Είναι δε χαρακτηριστικό το ότι οι μεγάλες λίμνες μας, οι άνω των 100 χλμ.², έχουν άπασες αποξηρανθεί.

Η παγκόσμια σημερινή κρίση των υδάτινων πηγών εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως. Το φυσικό γεγονός της άνισης κατανομής και διασποράς αυτών -που αντιπροσωπεύουν το 0,6% του συνόλου των γήινων υδάτων³- κατά γε-

2. Για την αντίληψη των υγροτόπων ως άχρηστων τόπων, βλ. Γ. Ρούσκα (1997, σ. 3). Για την τύχη αυτών στην Ελλάδα γενικότερα, βλ. Π. Γεράκης, Σ. Τσιούρη (1991, σ. 22-26), Θ. Κουσουρή (1997, σ. 6-9), Ε. Παπακωνσταντίνου (1997), Π. Οικονομίδης (1997, σ. 13-15), Γ. Τσούνης (1997, σ. 16-19), Σ. Κουδέλης (1996), Δ. Τσαντίλης (1998) και το αφιέρωμα στο τεύχος 80 της *Νέας Οικολογίας* (1991).

3. Το νερό των ωκεανών: 97,41 %, το παγιδευμένο νερό των πάγων: 1,984%.

ωγραφική ήπειρο επιδεινώνεται συνεχώς από την κατασπατάληση και τη μόλυνσή τους. Ήδη στο τέλος της δεκαετίας του 1970 το πέμπτο του παγκοσμίου πληθυσμού των πόλεων και τα τρία τέταρτα αυτού της υπαίθρου δεν διέθεταν πόσιμο νερό σε επαρκή ποσότητα. Ακόμα δραματικότερη εμφανίζεται η κατάσταση για τις υποανάπτυκτες χώρες. Το 88% των αγροτικών περιοχών και το 30% των αστικών, των υπό ανάπτυξη χωρών, δεν είχαν καν πρόσβαση (ήδη το 1970) σε κάποιο δημόσιο σημείο.⁴ Σύμφωνα με έρευνα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ του 1970 και του 2000 η κατανάλωση νερού στην Ευρώπη προβλεπόταν να αυξηθεί κατά 228%.⁵ Εάν δε σήμερα υπολογίζεται ότι το 7% της ανθρωπότητας δεν έχει αρκετό νερό για να επιδιώξει, το ποσοστό αυτό το 2050 θα φθάσει στο 75%.⁶

Σ' ένα κλίμα γενικότερης ανησυχίας για το μέλλον του νερού –αλλά και των ίδιων των ιχθυαλιευμάτων και των λοιπών λιμναίων αγαθών, κι όχι μόνο από ποσοτικής πλευράς αλλά ιδιαίτερα από ποιοτικής–, το θέμα της σωτηρίας των υγροτόπων που γλίτωσαν την εξαφάνιση τυγχάνει κάποιας προσοχής.⁷ Η συνθήκη Ραμσάρ (1971) –Σύμβαση για τους υγροτόπους διεθνούς σημασίας ως ενδιαιτήματα υδροβίων πουλιών– αποτελεί σημαντική πρωτοβουλία επί του συνόλου τούτου θέματος. Στον κατάλογο της εν λόγω συνθήκης έχουν καταχωρισθεί και 11 ελληνικοί υγρότοποι. Το 1993 κατεγράφησαν από το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων 378 (φυσικοί, τεχνητοί) συνολικής έκτασης 2.000 χλμ.².⁸

Η σημασία των λιμνών και λοιπών υγροτόπων προϋποθέτει μεταξύ άλλων την κατανόηση της υδρολογίας αυτών και το ρυθμό ανακύκλωσης του νερού. Μέσω αυτών των υδρολογικών θεμάτων αναφαίνεται η σπουδαιότητα των πολλαπλών λειτουργιών τους: για τον εμπλουτισμό των υπογείων υδροφόρων στρωμάτων, για την τροποποίηση των πλημμυρικών φαινομένων, για την αποθήκευση και ελευθέρωση θερμότητας κ.ο.κ..

Συχνότατα σε χώρους αποξηραμένων λιμνών –πλάι στις εμφανέστερες συνέπειες οικολογικής φύσης από την αποξήρανση– ο πυθμένας και ο υπόγειος κόσμος τους στέλνουν μηνύματα προειδοποιητικά της όλης κρίσιμης κατάστα-

4. Βλέπε, αναλυτικότερα επί του θέματος, F. Harrois-Monin (1977), Ghislain de Marsily (1985).

5. F. Harrois-Monin, ό.π., σ. 86. Έχει δε υπολογισθεί ότι μια πόλη 1.000.000 κατοίκων ανεπτυγμένης χώρας παράγει 1.000 m³ αποβλήτων την ημέρα.

6. "Για το νερό οι επόμενοι πόλεμοι", εφ. *Καθημερινή*, 8/1/98.

7. Για την κατάργηση των αλιευτικών πεδίων, βλ. Σ. Πόστελ (1994, σ. 29).

8. Βλ. Π. Γεράκης, Ε. Κουτράκης (συντονιστές έκδοσης, 1996) και Μ. Κουτράκης (1994). Μερικοί από τους υγροτόπους είναι συμπλέγματα που, άμα προστεθούν αναλυτικά και αυτοί, ο τελικός αριθμός των υγροτόπων ανέρχεται σε 408. Εάν απ' αυτό το σύνολο αφαιρέσουμε τις 18 μεγάλες φυσικές λίμνες –θάσει των στοιχείων της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού–, ο μέσος όρος έκτασης των υπολοίπων είναι 3,6 χλμ.².

σης, και ιδιαίτερα της επιφανειακής και υπεδαφικής ροής· και τούτο με τρόπο ώστε και όσοι δεν πρόλαβαν λόγω ηλικίας να γνωρίσουν μία λίμνη, με όλα τα γνωρίσματά της, να έχουν σημαίνοντα ίχνη από την εξαφάνισή της. Τα προειδοποιητικά αυτά μηνύματα, εν είδει φωνής υπόγειας συνείδησης, δεν σταματούν, έως ότου δοθεί απάντηση στο τι μπορεί να σημαίνει μια αντιστροφή δυσμενών (φυσικών) καταστάσεων ή έως ότου βρεθεί στον ορίζοντα μία απάντηση, ει δυνατόν αιφορικού χαρακτήρα, σ' ένα τοπίο λιμναίας σιγής.

Στο πλαίσιο του ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ πραγματοποιήθηκε μελέτη στους χώρους των δύο κατά τη δεκαετία του 1960 μεγαλύτερων αποξηρανθεισών λιμνών, στην Κάρλα και στην Αγουλινίτσα. Μετά την παρουσίαση πλευρών του λιμναίου συμβολισμού και την ανασκόπηση της προϊστορίας των αποξηράνσεων στη χώρα μας, θα μελετήσουμε για κάθε αποξηρανθείσα λίμνη τα εξής θέματα: την οικονομική της ιστορία και τις αιτίες που οδήγησαν στην αποξηράνσή της· τα οικονομικά και βασικά κοινωνικά προβλήματα που δημιούργησε η τελευταία στις πρώην παραλίμνιες κοινότητες των εν λόγω χώρων· τη γεωργική και εξω-γεωργική χρήση των αποκαλυφθέντων εδαφών με τα περιβαλλοντικά αντίστοιχα παρεπόμενα· τον πολιτιστικό στη συνέχεια απόηχο, από τη χθεσινή σχέση του ανθρώπου με τη λίμνη, και, τέλος, τις προοπτικές σχετικά με μια δυνατότητα αντιστροφής των δυσμενών εκεί καταστάσεων.

Οι πολιτιστικοί απόηχοι αποδεικνύονται ιδιαίτερα κατάλληλα πεδία για την παροχή δεδομένων πρόσφορων, προκειμένου να οριστεί όντως μία τέτοια –έστω σχετική– αντιστροφή αιφορικής υφής. Η αιφορία όχι υπό την έννοια μιας γενικόλογης διατύπωσης –ως η χρήση φυσικών πόρων χωρίς τη διακύβευση των αναγκών των μελλοντικών γενεών– αλλά ως πεδίο ανάλυσης των όρων προστασίας της αλληλοσύνδεσης, αλληλεξάρτησης των φυσικών στοιχείων. Στον πυρήνα αυτών των όρων αναδύονται τα σημαίνοντα της διαμαρτυρίας των φυσικών ειδών κατά της μετατροπής από τον άνθρωπο του χρόνου τους από υφάδι και ουσία ζωής σε άθλιο επιφαινόμενο. Κεντρικός, έτσι, άξονας της όλης εργασίας θα είναι η προσπάθεια διασάφησης της δεινοπάθειας των φυσικών στοιχείων στα δύο εξεταζόμενα πρώην λιμναία τοπία και η ανίχνευση των όρων μιας έστω σχετικής υπέρβασής της, με ό,τι κοινωνικο-πολιτιστικά μια τέτοια προοπτική υπέρβασης μπορεί να σημαίνει.

Μόνιμο, κατά συνέπεια, μέλημα της εργασίας θα είναι: ο καθοδηγητικός μίτος αυτής της ανίχνευσης να έχει να κάνει, από τη μια πλευρά, με το τοπίο των εμπειριών του χθες εκάστου εξεταζόμενου λιμναίου τοπίου, όπως αυτές και υπό την όποια μορφή έχουν αποκρυσταλλωθεί μέσα στο χρόνο, και, από την άλλη, να τείνει να αγγίζει τον ορίζοντα των φόβων αλλά και των προσδοκιών σχετικά με την αυριανή τύχη των εν λόγω τοπίων, μετά την περιπέτεια του δίκαιου αφανισμού των.

Ι. Οι λίμνες στη συμβολική συνείδηση

“Ποια είναι, αλήθεια, η λειτουργία της λίμνης μέσα στη φύση;”, ρωτούσε πριν ενάμιση περίπου αιώνα ο Jules Michelet, και η απάντησή του, σ’ αυτόν τον ερωτηματικό μονόλογο, πλησιάζει αυτήν που δίνει η υδρολογική μελέτη των φυσικών λειτουργιών ενός υγροτόπου. Κατά την επιστημονική ορολογία, τούτος λειτουργεί ως ρυθμιστική δεξαμενή, αφού σε μια λεκάνη απορροής μπορεί, είτε από το λιώσιμο του χιονιού είτε από μια βροχόπτωση να αποθηκεύσει με σύνεση το πλημμυρικό νερό. Ένα μέρος αυτής της ποσότητας μέσω της εξατμισοδιαπνοής θα χαρισθεί στην ατμόσφαιρα – για την ισορροπία του παιχνιδιού της αποθήκευσης και της απελευθέρωσης θερμότητας. Το άλλο θα εισχωρήσει στο έδαφος, όταν υπάρχει το κατάλληλο υπόστρωμα και όπως τούτο το επιτρέπει, εξασφαλίζοντας έτσι τον εμπλουτισμό των υδροφόρων οριζώντων. Η φυσική δλάσση της λίμνης είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την επιδράδυνση της ταχύτητας ροής του νερού και κατά συνέπεια για τη μείωση των πλημμυρικών αιχμών.¹

Ο Michelet χρησιμοποιεί, δέβαια, μια άλλη γλώσσα για να αποδώσει μεταφορικά τον αρμονικό ρόλο της λίμνης, ως προς το πρώτο στάδιο της μετατροπής του άγριου νερού (*eau sauvage*, όπως το ονόμαζαν οι δουνίσιοι των Άλπεων) σε ζωογόνο νάμα. Εκεί όπου η τήξη των παγετώνων αποτελεί την κύρια πηγή εισρέοντος στη λίμνη νερού. Το δεσμευόμενο νερό μέσα στη σκιώδη αδιαφανή μάζα των πάγων, που επί μακρόν στερήθηκε το φως και τον αέρα, έχει ανάγκη στο ξεκίνημά του μιας βάπτισης. Οι μικρές λίμνες διατεταγμένες κλιμακοῦψως σε ορεινά λεκανοπέδια μεγάλου γεωγραφικού ύψους και πλάτους τελούν αυτό το λειτουργικό. Οι πάγοι, βαπτιζόμενοι μέσα στην καθαρότητα της μικρής ορεινής λίμνης και στη φωτεινότητά της, εξέρχονται τέλεια από τη βαθιά τους νύχτα.²

Οι μεγάλες λίμνες των χαμηλών πεδίων αποτελούν, υπενθυμίζουμε, το τελευταίο, το πιο ηλικιωμένο στάδιο υδάτινης χειρσαίας μορφής, που δέχεται τα νερά των νεανικών πηγών. Μετά από κουραστικό και πολυδαίδαλο ταξί-

1. Αναλυτικότερα επί των θεμάτων αυτών, βλ. Π. Γεράκης, Ε. Κουτράκης (ό.π., σ. 25-32).

2. Βλ. J. Michelet (χ.η., σ. 55-56).

δι, τα ποταμίσια νερά καταλήγουν στα καθορισμένα από τις φυσικές διεργασίες λιμναία όρια. Οι μεγάλοι όγκοι νερού κατά τους θερινούς μήνες κρατούν θερμοκρασία, για να την χάσουν με ομαλό ρυθμικό τρόπο κατά τους ψυχρούς μήνες, με περισσότερη σοφία απ' ό,τι οι χερσαίες μάζες. Παρά τις όποιες, εντούτοις, λειτουργίες των λιμνών, τα όριά τους, ορατά και προσπελάσιμα, αποτελούσαν μονίμως πρόκληση για τη σύγχρονη τεχνική.

Όπως και να 'χει, η διαισθητική αντίληψη και ο αναλογικός τρόπος πρόσληψης των πραγμάτων απεδείχθησαν πρόδρομοι αυτού που ο επιστημονικός λόγος έρχεται με τα δικά του μεθοδολογικά εργαλεία σήμερα να επιβεβαιώσει. Η απαξιωμένη μορφή υδάτινης πηγής, της οποίας οι διαδικασίες γέννησης και θανάτου θεωρήθηκαν στη σύγχρονη εποχή χωρίς ιδιαίτερα μυστικά και εύκολα χειραγωγήσιμες, από συμβολική σκοπιά υπήρξε πάντα τόπος υψίστης σπουδαιότητας που αιχμαλώτιζε την προσοχή.

Τα λιμναία νερά συμμετέχουν καταρχήν στο προνόμιο της υπεροχής των γλυκών τοιούτων έναντι των αλμυρών. Σε αντίθεση με τον πόντο, την άκαρπη θάλασσα, η οποία, κατά την ησιόδεια *Θεογονία* (130), είναι προϊόν μιας στείρας γέννησης, έξω από ερωτική επιθυμία, το γλυκό νερό γεννιέται από το ηδονικό σμίξιμο του Ουρανού και της Γης.³ Η καθαρότητα και η διαύγεια του νερού είναι η βασική προϋπόθεση για το σύνολο των λειτουργιών του. Η στυλπνότητα, το φυσικό βασικό γνώρισμα του προς πόσιν ύδατος, ο ουσιαστικός αυτός όρος του ξεδιψάσματος, είναι συνάμα και ο πρωταρχικός όρος της υδάτινης συμβολικής εμπειρίας. Η λίμνη συμμετέχει στην όλη αυτή εμπειρία, κυρίως δε ως εικόνα του φυσικού κατόπτρου. Εκτός από τον ατελείωτο κύκλο των ερμηνειών γύρω από τον Νάρκισσο,⁴ πεδίο ολόκληρο εργασιών μπορεί επίσης να θεμελιωθεί αναφορικά με τον εν λόγω καθρέπτη και τη σχέση του με το λόγο και τη δόμηση των εικόνων με το δεσμό του υποκειμένου με το είδωλό του και αναφορικά με το θέμα της ταυτότητας και της αρχής της ετερότητας (*alterité*): με το παιχνίδι έτσι της αναγνώρισης του άλλου εγώ και του άλλου ως εγώ με τον καθρέπτη προπάντων ως μεταφορά του ορίου και ως Απόλυτη Εικόνα (*Imago Dei*).

Θα περιορισθούμε στην εικόνα του ως απλού φυσικού κατόπτρου.

Το ήρεμο καθαρό νερό είναι το υγρό φως, το εξαίσιο μάτι της φύσης: ("Ακίνητη ήταν η μέση της λίμνης, ωσάν γαλάζια κόρη οφθαλμού"⁵). Μια

3. Η θάλασσα άλμη οφείλεται, κατά τον Εμπεδοκλή, στο γήινο ιδρώτα. Ο ωκεανός, για τους προσωκρατικούς, είναι το γλυκό νερό που έγινε ακάθαρτο. Χρειάζεται το πόσιμο για να καθαρίσει το αλμυρό, όπως ο αναιδής λόγος (ο αλμυρός) έχει ανάγκη του καθαρού, κατά τον Πλάτωνα (*Φαίδρος*, 243α).

4. Αναλυτικότερα επί του θέματος, Pierre Legendre (1974). Επίσης, J. Toutain (1935), M. Kinck (1967).

5. Δ. Σολωμός, *Λάμπρος* (1980).

κόρη ματιού που βλέπει ακίνητη, σκέπτεται αμίλητη. Το μάτι, εικόνα της γνώσης και ταυτόχρονα της εγρήγορσης, πρώτο αντιλαμβάνεται και αναγγέλλει τα όποια συμβάντα. Αντιδρά στην παραμικρή κηλίδα και αποκαλύπτει τη ρυπαρότητα στη γένεσή της.

Η υδάτινη χερσαία μορφή που έπεται των άλλων χερσαίων παρόμοιων αποκτά τις ιδιότητες των φυσικών δημιουργημάτων, τα οποία σ' ένα προχωρημένο στάδιο χρόνου έχουν συσσωρευμένη πλούσια εμπειρία. Το μάτι της γης έχει καταρχήν την ικανότητα να βλέπει σε βάθος και πέρα απ' αυτή. Πάντα η λίμνη δείχνει, όπως έλεγε ο Τσέχωφ, την απέναντι όχθη του κύκλου της ζωής. Αυτή η διπλή ιδιότητα του φυσικού καθρέπτη και του γήινου οφθαλμού –το μάτι του κάτω κόσμου για τους αρχαίους, του ασυνείδητου κατά τους σύγχρονους– ωθεί σε περισυλλογή.

“Μα, μήπως η λίμνη”, αναρωτιέται ο G. Bachelard (1942, σ. 45), “είναι το μάτι που στοχάζεται καλύτερα; Η λίμνη, το έλος, το κοιμισμένο νερό, μας σταματά μπρος στην όχθη. Λέει στη θέληση: Δεν θα πας πιο μακριά, έχεις εδώ την υποχρέωση να κοιτάξεις τα μακρινά γεγονότα, τα επέκεινα. Ενώ έτρεχες, κάτι εδώ κάτω κοίταζε ήδη. Η λίμνη είναι ένα μεγάλο ήσυχο μάτι. Η λίμνη παίρνει το φως όλο κάνοντάς το κόσμο. Μέσα ήδη απ' αυτή, ο κόσμος είναι θεωρημένος, έχει απεικονισθεί. Η λίμνη μπορεί να πει: Ο κόσμος είναι η δική μου απεικόνιση. Δίπλα στη λίμνη αντιλαμβάνεται κανείς την παλαιά φυσιολογική θεωρία της ενεργού ενόρασης (vision active). Σχετικά με αυτήν, φαίνεται ότι το μάτι προβάλλει φως, ότι φωτίζει αυτό το ίδιο τις εικόνες του. Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς ότι το μάτι έχει τη θέληση να βλέπει τα οράματά του και ότι η ενατένιση είναι κι αυτή επίσης θέληση”. Εάν το μάτι είναι αυτή η ανεξερεύνητη κοιλότητα υγρού φωτός, που ο θεός έχει βάλει στο βάθος του είναι μας,⁶ η λίμνη είναι κατ' αντίστοιχο τρόπο η υγρή κοιλότητα τοποθετημένη στο βάθος ενός φυσικού τοπίου. Το σκεπτόμενο νερό που όλα γύρω του, όπως λέει ο Κλωντέλ, συγκροτούνται: ο αλάνθαστος γήινος οφθαλμός, “η συσκευή για να κοιτάξει το χρόνο”.⁷ Η λίμνη, το άγρυπνο μάτι που διαυγές και φωτιζόμενο διδάσκει σιωπηλά τον απογειωτικό στοχασμό.

Στις όχθες της όμως οι δάλτοι δεν είναι πάντα το αισθητικό τοπίο με την πλούσια χλωρίδα. Αρκετές φορές τούτοι γίνονται αντιαισθητικοί και παλαιότερα ανθυγιεινοί. Μετά την καταπολέμηση της ελονοσίας και μετά τη διάψευση των ελπίδων από διάφορες αποξηράνσεις –ολική ή μερική, ομολογούμενη ή μη–, αρχίζει κανείς να μιλά για δυνατότητα ανάσχεσης του αποτελέσματος των αποξηράνσεων και ν' αναγνωρίζει την αξία ακόμα και των δάλ-

6. Paul Claudel, «L' oiseau noir dans le soleil levant», εις G. Bachelard (ό.π., σ. 45). Στα ξενόγλωσσα και αρχαία κείμενα, όπου δεν αναφέρεται όνομα μεταφραστή, η απόδοση είναι δική μας.

7. P. Claudel, ό.π..

των. Είναι ενδιαφέρον το ότι και εδώ η συμβολική παράδοση έδωσε ιδιαίτερη προσοχή: Ο δάλτος είναι η εικόνα της ψυχής που πολλά έχει υποφέρει και έχει πολύ κλάψει. Εκεί στις όχθες συσσωρεύεται ό,τι το μάτι απωθεί ενοχλητικό, με το ολοήμερο κοίταγμα. Τα έμπειρα μάτια της ώριμης κυρίως ηλικίας έχουν ανάγκη το πρωινό φρεσκάρισμα. Οι λιμναίες όχθες έχουν ανάγκη το νερό των νεανικών πηγών, του ποταμού και των χειμάρρων για να καθαρίσουν ό,τι μαζεύεται εκεί από μέρα σε μέρα. Οι ακτές της λίμνης είναι ορατές, σαν να ψαύει η ίδια τα όριά της, όπως ο άνθρωπος, που είναι το τελευταίο δημιούργημα που ήρθε στη γη και το μόνο που έχει συνείδηση απ' όλα τα πλάσματα της μοίρας του, κατά το στάδιο ιδιαίτερα με τη μεγαλύτερη πείρα. Καθόλου παράδοξο το ότι ο ποταμός, παρά το ότι είναι η εικόνα της ζωής που κυλά, αυτή που αέναα επαναφέρει στο προσκήνιο τον ηρακλείτειο στοχασμό ("τά πάντα ρεῖ"), δεν γεννά τόσο οδυνηρά τη σκέψη του χρόνου που φεύγει, σε συνάρτηση με το πεπερασμένο της ανθρώπινης μοίρας.

Οι κουροτρόφοι ποταμοί ρέουν συνήθως γοργά και χαρμόсуνα, μαθαίνοντας στον άνθρωπο το λυρικό ρυθμό. Η λίμνη διδάσκει την εμβάθυνση της ανθρώπινης συνθήκης, το τραγικό συναίσθημα της φυγής και των ορίων του χρόνου του. Να είναι άραγε τυχαίο το ότι δίπλα στη λίμνη γράφτηκε το γνωστότερο ομώνυμο σύγχρονο ποίημα για την ανθρώπινη αγωνία μπρος στο πεπρωμένο; Στις όχθες της λίμνης Bourget ο Λαμαρτίνος παρακαλεί το χρόνο να σταματήσει το πέταγμά του, για να κρατήσει λίγο ακόμα τις σπανιότερες χαρές των όμορφων στιγμών που γρήγορα φεύγουν. Καταλαβαίνει ότι μάταια ικετεύει το ζηλότυπο χρόνο και ότι δεν του απομένει άλλο από το να ενστερνισθεί την επικούρεια αντίληψη της ζωής, που θέλει την αγωνία της ανθρώπινης μοίρας να μετουσιώνεται γαλήνια σε λυτρωτική αγάπη.

Η σχέση των λιμνών με τον άνθρωπο επισφραγίστηκε στον ελληνικό πολιτισμό με τη μόνιμη φύλαξη αυτών από τις αγνότερες και τελειότερες νεανικές μορφές της ελληνικής παράδοσης. Αυτές που κατοικούν στους υδάτινους δρόμους (ύδροπόροις γαίης) και που πρώτοι οι Ορφικοί εξύμνησαν με απαράμιλλο τρόπο. Οι ιδιότητες αυτών των αέρινων προστάτιδων ενδιαφέρουν σήμερα, μια και το μέγιστο πρόβλημα σε σχέση με τις λίμνες και τις υδάτινες πηγές γενικά είναι η προστασία τους.

Παραθέτουμε στίχους των Ορφικών, με πρωταρχικό στόχο μήπως οι αρχετυπικές ιδιότητες αυτών των φυλάκων όντως κάπου σήμερα φανούν χρήσιμες.

<i>Σκολιόδομοι, άγναί, άντροχαρείς</i>	<i>Σεις που γυρίζετε στα λοξοειδή μονοπάτια,</i>
<i>σπήλυγξι κεχαρμέναι,</i>	<i>αι άγναί που χαίρεσθε στα σπήλαια (και είσθε η</i>
<i>ήερόφοιτοι,</i>	<i>χαρά των σπηλαίων) και περιπλανάσθε εις τον αέρα,</i>

πηγαῖαι, δρομάδες,
 δροσοείμονες, ἔχνεσι κοῦφαι,
 φαινόμεναι, ἀφανεῖς...
 λευχείμονες, εὐπνοοὶ αὖραι...
 ἀπαλαί, πολυθρέμμονες...
 Νύσiai, οἰστρομανεῖς, παιωνίδες,
 εἰαροτερπεῖς,
 σύν Βάκῳ Διοῖ τε χάριν θνητοῖσι
 φέρουσαι·
 ἔλθει' ἐπ' εὐφήμοις ἱεροῖς κεχαρηότι
 θυμῷ, νάμα χέουσ' ὕγιεινόν
 ἀεξιτρόφοισιν ἐν ὥραις.

σεις ζήτε εἰς τὰς πηγὰς καὶ κινεῖσθε γρήγορα,
 ἔχετε τὴν δροσιά γιὰ φόρεμα καὶ πόδια ελαφρά·
 φανερώνεσθε ἀλλὰ δὲν φαίνεσθε...
 ντυμένες στα λευκά, αποπνέετε ωραίες αὖρες...
 εἰσθε ἀπαλές, τρέφετε πολλούς...
 Νύσiai, μανιακές, θεραπευτικές,
 ευχαριστεῖσθε με τὴν ἀνοιξή
 καὶ μαζί με τὸν Βάκχο καὶ τὴν Διῶ
 φέρετε χαράν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.
 Ελάτε με χαρούμενη καρδιά στὶς ἱερές θυσίες
 καὶ χύνετε νερό ὑγιεινό σε ὥρες (σε εποχές)
 ποὺ βοηθοῦν τὴν αὐξήση τῶν καρπῶν.⁸

Ίσως στὴν αὐγὴ τοῦ πολιτισμοῦ ὅλες οἱ μορφές υδάτινων πηγῶν, ὅπως ὅλοι οἱ χρόνοι τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, εἶχαν τὴ δική τους σπουδαιότητα καὶ φυλάσσονταν ἐξυμνούμενες τὸ ἴδιο καλὰ ἀπὸ αὐτές τὶς πολυθρέμμονες καὶ αὐξίτροφες προστάτιδες,⁹ ποὺ ἦσαν συνάμα φιλοπαίγμονες ἀλλὰ αὐστηρότατες στοὺς παραβάτες.

Στον ἀρχαῖο κόσμον ἡ παρουσία τούτων τῶν υπάρξεων στὶς ὀχθες τῶν λιμνῶν ἐδίωχνε ἢ τουλάχιστον ἐπισκίαζε τὴν ὅποια μελαγχολία τοῦ λιμναίου τοπίου, αὐτὴν ποὺ ἡ σύγχρονη ποίηση κατ' ἐξοχὴν πρόβαλε. Ἀκόμα καὶ με τὴν εἰκόνα τῆς Ἀχερουσίας λίμνης, με τὴ δάρκα ἐν πλῶ, τὸ ἐνδιάμεσο τοῦ ἐπάνω καὶ τοῦ κάτω κόσμου, ἡ θλίψη ὄντως λυρικά ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν ἀνιδιοτελῶν νεανίδων φυλάκων.¹⁰

Μόνον ἡ ἀμαύρωση τοῦ υδάτινου καθρέπτη σημαίνει μελαγχολικὴ ἀδυναμία καθρεπτισμοῦ τῆς φυσικῆς ομορφιάς καὶ τῆς γήινης πραγματικότητος.

8. Ορφικά : LI, *Νυμφῶν* (χ.η.). Τα Ορφικά θεωροῦνται ὅψιμο ἀπάνθισμα στίχων ποὺ ἔχουν συντεθεῖ σε διάφορες εποχές, με ἐνσωματωμένες μέσα τοὺς γνήσιες ἀρχαῖκες δοξασίες.

9. Ποὺ τρέφουν πολλούς καὶ βοηθοῦν τὴν αὐξήση.

10. Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ G. Bachelard (1945), *Τὸ νερό καὶ τὰ ὄνειρα*, ἀναδύεται ευκρινέστατα αὐτὴ ἡ ἐμμονὴ τῆς σύγχρονης ποίησης στὴ λιμναία μελαγχολία. Ὁ Γάλλος ἐπιστημολόγος ἔθεσε, σχετικὰ, τὴν παράδοση τοῦ υδάτινου συμβολισμοῦ κατὰ μέρος. Στηρίχθηκε, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος υπογράμμισε, στὴ μοντέρνα ποίηση προκειμένου νὰ ἀναλύσει, με ἀφετηρία τὴ θεωρία τοῦ τῆς υλικῆς φαντασίας, τὴν ποιητικὴ τῶν εἰκόνων τοῦ νεροῦ. Ὅταν *Τὸ νερό καὶ τὰ ὄνειρα* ἐγράφετο, ἡ ἀκεραιότητα καὶ ἡ καθαρότητα τῶν υδάτινων πηγῶν ἦταν δεδομένα καὶ ἀδιαμφισβήτητα. Ἀλλωστε, καὶ ἀν κάποια πηγὴ ἔχρηζε προστασίας, οἱ δυνατότητες τεχνικο-ἐπιστημονικῆς παρέμβασης γιὰ τὴν ὅποια τέτοια ἀναγκαῖα προστασία ἐθεωροῦντο ἀδιαμφισβήτητες. Ἡ προσφυγὴ στὶς ἀλήθειες τοῦ συμβόλου -τῶν εἰκόνων με συμπυκνωμένο νόημα ποὺ στόχος τοὺς εἶναι νὰ ἐκφράσουν τὸ ἀνθρώπινο πεπρωμένο- ἀπέκτησε σημασία, ὅταν διάφορες προοπτικὲς σωτηρίας τοῦ νεροῦ, τυχαία ἢ ἀναπόφευκτα, προσωρινὰ ἢ μόνιμα, ἀρχισαν ν' ἀπογοητεύουν. Βλέπε, ἐπίσης, Ε. Κοβάνη (19956).

Αντίθετα, μόνον το χαρμόσυνο των λευκών διάφανων πέπλων εγγυάται στο φυσικό κάτοπτρο (κάτ+οπτος, κατ+όψομαι) σ' αυτό το γαλήνιο και καθαρό speculum, στο υγρό φως της φύσης, στην κόρη του ματιού αυτής, να αντανakλά φωτίζοντας εύψυχα το υγρό με νόηση φως – την κόρη του ανθρώπινου οφθαλμού.

Είναι ενδιαφέρον το ότι το σκηνικό της ταντάλειας τιμωρίας διαδραματίζεται σε λιμναίο πλαίσιο. Υπενθυμίζουμε συνοπτικά την ύδρι του ιδιαίτερα ευνοημένου από τους θεούς Τάνταλου: Το ότι θέλησε να κλέψει νέκταρ και αμβροσία από την τράπεζα των Ολυμπίων. Να αποκαλύψει τα θεία μυστήρια στους ανθρώπους και να εξομοιωθεί με τους θεούς. Και το ότι διέπραξε κυρίως την ανήκουστη εγκληματική πράξη να παραθέσει γεύμα στους θεούς, προσφέροντάς τους το τεμαχισμένο σώμα του γιου του, Πέλοπα, με την υστερόδουλη σκέψη να δοκιμάσει τις ικανότητες των θεών και τη δύναμή τους να μαντέψουν το απεχθές πεπραγμένο. Τέτοια ύδρις δεν μπορούσε να είχε ως πρώτη τιμωρία άλλη απ' αυτήν του δασανιστικού μαρτυρίου της δίψας.

“Τότε είδα τον Τάνταλο”, εξιστορεί στη Νέκυια ο Οδυσσεάς, “πικρά να τυραγιέται / σε λίμνη ορθός και το νερό στα γένια του κτυπούσε / και διψασμένος στέκονταν κι ούτε να πει μπορούσε / γιατί σαν έσκυβε να πει με μια λαχτάρα ο γέρος / έφευγε αμέσως το νερό κι η γη τ' αναρουφούσε / και μαύρη κάτω φαίνονταν στα πόδια του φρυγμένη” (“καί μὴν Τάνταλον εἰσεῖδον κρατέρ' ἄλγε' ἔχοντα / ἔστεῶτ' ἐν λίμνῃ· ἡ δὲ προσέπλεξε γενεῖφ / στεῦτο δὲ διψῶν, πῖεῖν δ' οὐκ εἶχεν ἐλέσθαι / ὅσσάκι γάρ κύψει' ὁ γέρων πῖεῖν μενεαίνων, / τοσσάχ' ὕδωρ ἀπολέσκειτ' ἀνάδροχέν, ἀμφὶ δὲ ποσσίν / γαῖα μέλαινα φάνεσκε”) (Οδύσσεια, λ, 588-592).

Το μάτι της γης παρατηρεί και πιθανόν παραδειγματικά τιμωρεί. Τι να συμβαίνει άραγε όταν η ύδρις αφορά την αφάνιση σ' ένα τοπίο αυτού του ίδιου του υγρού φωτός; Να υποθέσουμε ότι επέρχεται κάποιου τύπου φυσική τύφλωση και τότε η ύδρις ανεξέλεγκτα επεκτείνεται χωρίς όρια; Ή ότι το πρώην λαμπρό φως μέσα στο σκότος του προετοιμάζει την αλήθεια ίδιων παραδειγματικών απαντήσεων που να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα της απροσδιόριστης επέκτασης και του ανεξέλεγκτου των εν λόγω ορίων;¹¹ Να είναι άραγε τυχαίο το ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα που προβάλλει κατά την εξέταση των συνεπειών μιας λιμναίας αποξήρανσης, αλλά και των προο-

11. “Το νερό που αποτραβιέται και οι καρποί που απομακρύνονται αποτελούν”, όπως σημειώνει ο Paul Diel, μελετητής του –σε ψυχολογικούς όρους– μυθικού συμβολισμού, “το περίττανο σύμβολο της απώλειας του αισθήματος της πραγματικότητας, το σύμβολο της αδύναμης φαντασίας που έχει πια μετατραπεί σε παραισθητική φαντασία” (P. Diel, 1996, σ. 67).

πτικών ανάσχεσής τους, είναι ακριδώς ο προσδιορισμός του τέλους, των ορίων αυτών των συνεπειών; Διότι πάντα προκύπτει το ερώτημα: Πού και πώς καταρχάς να ορίσει κανείς αυτά τα τελευταία; Στο έδαφος, στο υπέδαφος, στα επιφανειακά ή στα υπόγεια νερά; Και σε τι, την κάθε χρονική στιγμή, δάθος και έκταση;

Αυτή η οιονεί μορφή ταντάλειας προσπάθειας ακινητοποίησης του ορίου έναρξης του πεδίου του θετικού και εξασφάλισης και κατοχής του, σε ένα τοπίο περιβαλλοντικής αποκατάστασης, και εδώ στο τοπίο μιας αποξηραμένης λίμνης, θα γίνει κατανοητότερη, όταν θα δούμε όχι απλά τον τεράστιο απαιτούμενο, γι' αυτή την αποκατάσταση και την κάθε φορά συντήρησή της, αριθμό των μελετών, αλλά και το ότι οι τελευταίες έχουν τρόπον τινά λάβει τη θέση των φυλάκων και προστάτιδων τέτοιου τοπίου. Προστάτιδων, πλούσιων σήμερα και δαψιλώς θωρακισμένων από τεχνικο-επιστημονική γνώση, ενδεών όμως και στερημένων της πνοής του τόπου της συμβολικής εμπειρίας.

II. Προϊστορία αποξηράνσεων

Οι αποξηράνσεις λιμνών στην Ελλάδα έχουν μια προϊστορία αρχαία και μια σύγχρονη. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, πρωταγωνίστρια είναι η μεγαλύτερη λίμνη της χώρας, η κατά τους αρχαίους Κηφισίς ή Κωπαΐς.¹ Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, το 1500 π.Χ. περίπου η τελευταία πρέπει να είχε αποξηρανθεί, το όλο δε σχετικό έργο συνδέετο με την ακμή των Μινυών στον Ορχομενό. Η γεωτεχνική τελειότητα του έργου υπήρξε πρόσφατα αντικείμενο πολυκλαδικής μελέτης (από το 1953) Γερμανών κυρίως επιστημόνων.² Η αποστράγγιση έγινε με τη βοήθεια ενός μεγάλου πλωτού καναλιού, του αρχαιότερου ίσως στην Ευρώπη, μήκους 27 km και πλάτους 40 km (συν 30μ. αντιπλημμυρικού αναχώματος). Η αρχή του καναλιού ήταν στο βορειο-δυτικό τμήμα της Κωπαΐδος (κοντά στον Ορχομενό) και η κατάληξή του στις φυσικές καταβόθρες στο βορειο-ανατολικό άκρο αυτής. Το κανάλι εδέχετο τα νερά του εκτραπέντος προς τούτο βοιωτικού Κηφισού.

Η τεχνολογία του έργου θεωρείται όντως εντυπωσιακή.³ Ο όλος δε σχεδιασμός του αποτελεί παράδειγμα, κατά τους ειδήμονες, μιας φιλοσοφίας έργων ίδιας των αρχαϊκών χρόνων: μιας, όπως θα λέγαμε σήμερα, αειφόρου αναπτύξεως, καθότι πρόκειται για έργο πολλαπλών και ισόρροπων χρήσεων: αντιπλημμυρικής προστασίας, προμήθειας ύδατος και πλωτών μεταφορών.

Το γνωστό αυτό αποξηραντικό επίτευγμα των Μινυών δεν είχε μεγάλη διάρκεια ζωής. Η Κηφισίς είχε ήδη ανασχηματισθεί προ του Τρωικού πολέμου. Από μεν τη σκοπιά της μυθολογίας, ο εν λόγω ανασχηματισμός έγινε με

1. Έκτασης 250 χλμ.² και περιμέτρου 110 χλμ..

2. Με υπεύθυνο τον καθηγητή J. Knauss, διευθυντή του Ινστιτούτου Υδραυλικής του Πολυτεχνείου του Μονάχου. Βλ. B. Heinrich (1988) και Σ. Ιακωβίδης (1997).

3. Κατά τον καθηγητή Η. Μαριολάκο, "έχουμε έναν πυρήνα που αποτελείται από humus, έναν πυρήνα από έδαφος. Έχει ένα περίδλημα, επενδύεται από λευκή άργιλο, θαλάσσια στην προκείμενη περίπτωση και, στη συνέχεια, περιβάλλεται από δομικούς λίθους ασβεστολιθικούς, για την προστασία του από τη διάβρωση... και στον πυθμένα του καναλιού έχουμε πάλι το ίδιο humus, και από κάτω το υπόδαθο. Με αυτό επιτυγχάνεται η απόλυτη στεγανότητα. Μπόρεσαν έτσι να έχουν τη στάθμη του καναλιού ψηλότερα από το έδαφος που καλλιεργούσαν" (1997, σ. 34-41).

την επέμβαση του Ηρακλή, “ενεργήσαντος καταστροφικώς κατά των Ορχομενίων και υπέρ των αντιπάλων Θηβαίων διά της εμφράξεως του γεωλογικού ρήγματος το οποίον οδηγεί τα ύδατα του Κηφισού έως την Λάριμναν”,⁴ από τη σκοπιά δε σύγχρονων μελετών, η εμφραξη του γεωλογικού αυτού ρήγματος οφείλεται σε σεισμική δόνηση.⁵ Απόπειρα νέας αποξήρανσης της Κωπαΐδος έγινε κατά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου αλλά δεν ολοκληρώθηκε.

Από την αρχαία γραμματεία η εν λόγω λίμνη είναι γνωστή από τον πλούτο των προϊόντων της και προπάντων του χελιού (έγχελυς Κωπαΐδος) που εθεωρείτο το τερπνότερο των ιχθύων στον κόσμο. Η εμφάνιση του Βοιωτού αγρότη με τ’ αγαθά της πατρίδας του, και πρώτο το κωπαϊδικό χέλι, στην αθηναϊκή ειρηνική αγορά του αριστοφανικού χορού⁶ –κατά το έκτο έτος του πελοποννησιακού πολέμου– προβάλλει την αντίθεση μεταξύ ειρηνικής ζωής, εν μέσω της αφθονίας λαχταριστών ευωδιαστών αγαθών, και του κοντόθωρου βίου δημαγωγίας και πολεμόχαρης ασυδοσίας. Η όλη δε πολιτιστική μας παράδοση έχει σφραγισθεί από τους ήχους των αυλών, για την κατασκευή των οποίων η καλύτερη κάλαμος, “το αυλητικόν”, εφύετο, κατά τον Θεόφραστο, σε τμήμα της κωπαϊδικής όχθης.⁷

Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους αρχίζουν και οι προτάσεις για την αποξήρανση της Κωπαΐδος. Ήδη το 1833 οι Τίρς και Έϊχταλ προτείνουν την αποξήρανση και το 1844 γίνονται οι πρώτες προσπάθειες μελετών.⁸ Δεν σκοπεύουμε εδώ να παρουσιάσουμε την Ιστορία του Κωπαϊδικού Ζητήματος. Άλλωστε, αρκετές μελέτες έχουν ασχοληθεί με την πρώην λίμνη ως πεδίο επενδυτικής και επιχειρηματικής στρατηγικής του ξένου κεφαλαίου με τους, αποικιοκρατικού τύπου, όρους των κατά διαστήματα προτάσεων, συμβάσε-

4. Δ. Παπαδήμου (1975, Β’).

5. Ο Θουκυδίδης κάνει λόγο για σεισμό, κατά τη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου και στον Ορχομενό: “Εγένετο δέ καί πολλοί σεισμοί τότε τῆς γῆς ἐν τε Ἀθήναις καί ἐν Εὐβοίᾳ καί ἐν Βοιωτοῖς καί μάλιστα ἐν Ὀρχομενῷ τῷ Βοιωτίῳ” (Θουκυδίδης, 111, 87).

6. “Ὁ τερπνότατον σύ τέμαχος ἀνθρώποις φέρων, δός μοι προσειπεῖν, εἰ φέρεις, τάς ἐγγέλεις” (Ω συ που φέρνεις το πιο ευχάριστο ψάρι στον κόσμο, άφησέ με, αν φέρεις χέλια, να τα προσφωνήσω). Και ο Θηβαίος αγρότης προσφωνεί τιμητικά το χέλι της Κωπαΐδος με λόγια που παίρνει από έργο του Αισχύλου, στο οποίο ο ποιητής προσφωνεί την Θέτιδα: “Πρέσβειρα πενήνonta Κωπάδων κοράν, ἔκβαθι τῷδε κήπιχάριτται τῷ ξένῳ” (Η πιο μεγάλη από τις πενήντα κόρες της Κωπαΐδος να δγει έξω και να χαιρετίσει τον ξένο μας), Αριστοφάνης, *Αχαρνές*, 881-884 (μετ. Φ. Γιοφύλλη). Στους συγγραφείς που επαινούν τους “υπερμεγέθεις Κωπαΐδες ἐγγέλεις” παραπέμπει ο Αθήναιος (7, 257). Είναι επίσης γνωστό ότι υπήρχε εποχή κατά την οποία στην Κωπαΐδα τα μεγάλα ψάρια στεφανώνονταν ως σφάγια για θυσία στους θεούς.

7. “Καί ὁ Κηφισός ἀναμίγνυται καί πρὸς τούτοις δάθυσμα τῆς λίμνης, κάλλιστον γίγνεσθαι κάλαμον”, Θεόφραστος, *Περὶ Φυτῶν Ιστορία*, IV, 11, 7.

8. Των Βαναρών Karl Kustave, Fiedler και M. Ferhammer.

ων. Αναφέρουμε απλά ότι το έργο εγκαινιάζεται ουσιαστικά από τη Γαλλική Εταιρεία της Λίμνης Κωπαΐδος και, μετά τη μεταβίβαση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων της Γαλλικής Εταιρείας προς την Αγγλική Lake Corais Co (1887), τούτο παρεδόθη από την τελευταία το 1892-93.

Η αποξήρανση της Κωπαΐδος εκτιμήθηκε πάντα και εκτιμάται ως έργο ύψιστης εθνικής ανάγκης. Η αποκάλυψη άνω των διακοσίων χιλιάδων στρεμμάτων και η εφαρμογή σ' αυτά "βελτιωτικών μεθόδων καλλιέργειας" εσήμαινε ανάπτυξη του εθνικού εισοδήματος. Παράλληλα, εξυγίανση της περιοχής από την ελονοσία: "την απαλλαγή του κρατικού προϋπολογισμού από αναλόγους δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας και υγιεινής".⁹ Από την αποξήρανση έως την εξαγορά του κτήματος από το ελληνικό δημόσιο και την ίδρυση του Οργανισμού Κωπαΐδος, οι δικαστικοί αγώνες μεταξύ επίμορτων παραλίμνιων καλλιεργητών και της Lake Corais, καθώς και οι κινητοποιήσεις και αποχές των τελευταίων από τις καλλιέργειες στη γη της εταιρείας δεν έλειψαν.¹⁰ Με την παραπάνω αναφερθείσα εξαγορά των περιουσιακών και λοιπών στοιχείων της εταιρείας, "έκλεισε οριστικώς" —όπως αναφέρει με ανακούφιση ο κατ' εξοχήν θεωρητικός και υπέρμαχος πάσης φύσεως λιμναίων αποξηράνσεων Δ. Παπαδήμου (1974-75)— "η πληγή της αφαιμάξεως του κωπαϊδικού πλούτου".

Με την ίδρυση δε του Οργανισμού Κωπαΐδος αρχίζει και η διανομή του κτήματος σε αγροτικό πληθυσμό του βοιωτικού πεδίου στη βάση εν πολλοίς των μοιραίων πελατειακών σχέσεων. Το γεγονός, πάντως, της διανομής τεμαχίων γης σε σημαντικό αριθμό μικροκαλλιεργητών προσέδωσε στο όλο αποξηραντικό έργο δημοκρατικό χαρακτήρα, επισφραγίζοντας την εθνική αναγκαιότητα της υπερανάπτυγμένης σήμερα πεδιάδας. Προς τούτο, όποια κριτική τής ασκείται, είτε πρόκειται για τεχνικής φύσεως προβλήματα —για τους κινδύνους, λόγου χάριν, από τη μη ενδελεχή εκτέλεση των εκεί μονίμως αναγκαίων έργων επιτήρησης και συντήρησης— είτε πρόκειται για περιβαλλοντικά —την κάθοδο της στάθμης των υπογείων υδάτων, την προστασία από την υπερβολική χρήση των χημικών ενός παντελώς κλειστού γεωμορφολογικού συστήματος όπως είναι η Κωπαΐδα¹¹—, έχει ακόμα σήμερα το χαρακτήρα χαμηλόφωνων επισημάνσεων εμπρός στο ύψιστης σκοπιμότητας μεγάλο αποξηραντικό έργο.¹²

9. Δ. Παπαδήμου (1975, Β', σ. 459).

10. Κατά τον μεσοπόλεμο δεν είχε εκλείψει άλλωστε στην Κωπαΐδα ούτε η ελονοσία. Πολλοί δε εκεί εργάτες γης, από βοιωτικές κοινότητες, θα είχαν ενδεχομένως αποφύγει την προσβολή από τις περιβόητες "θέρμες" εάν στη θέση της κωπαϊδικής γης —με τα πλούσια τότε σε εστίες ελονοσίας κανάλια της— υπήρχε ακόμα το λιμναίο ύδωρ.

11. Βλ. επί του θέματος Η. Μαριολάκου, ό.π..

12. Θα ήταν σκόπιμο, πάντως, να τύχει το όλο κωπαϊδικό μελέτης τόσο ως προς την

Τη μεγάλη κωπαϊδική αποξήρανση ακολούθησαν στις αρχές του αιώνα και κατά τη μεσοπολεμική περίοδο οι εξής κατά χρονολογική σειρά λιμναίες αποξηράνσεις: της Καλλιπεύκης το 1907, της λίμνης Γιαννιτσών (100.000 στρ.) το 1935, τον ίδιο χρόνο της Αρτζάν (37.000 στρ.), Αματόδου (18.000 στρ.) και το 1936 της λίμνης Αχινού.

Έως και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η εκτέλεση αποξηραντικών έργων είχε πάντα, υπενθυμίζουμε, ως βασικό στόχο τη γεωργική αφενός εκμετάλλευση των αποκαλυφθησομένων επιφανειών και αφετέρου την εξυγίανση παραλίμνιων περιοχών από την ελονοσία. Οι αυτοί στόχοι προβάλλονται και για τις μεταπολεμικές αποξηράνσεις, παρά το γεγονός ότι –βάσει των ιατρικών δεδομένων– η ελονοσία δεν υφίστατο τότε ως πρόβλημα, πέραν του ότι ταξιδιωτικά κείμενα των αρχών του 19ου αιώνα κάνουν από τότε σαφή διάκριση μεταξύ των δλαδερών στις όχθες ελών και των υγιέστατων στο εσωτερικό της λίμνης υδάτων.

Οι μεταπολεμικές αποξηράνσεις αρχίζουν το 1950 μ' αυτήν της Ξυνιάδας (29.000 στρ.). Ακολουθούν το 1960 της Λάντζας (9.000 στρ.) και της Μαυρούδα (4.300 στρ.) της περιοχής Θεσσαλονίκης. Έπεται το 1962 της Κάρλας (145.000 στρ., με ανώτατο όριο 180.000 στρ.), το 1969 της Αγουλινίτσας (28.000 στρ.) και τον ίδιο χρόνο της Μουριάς (6.100 στρ.) και της Κάστας.

Οι αποξηράνσεις αποτελούν, από τεχνική άποψη, δυσχερέστατο εγχείρημα και φυσικά πολυδάπανο. Θεωρητικά, εξάλλου, δεν επιτρέπεται ένα τέτοιο εγχείρημα ν' αποτολμάται, εν ονόματι κυρίως της γεωργικής ανάπτυξης, παρά μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το αποκαλυφθησόμενο έδαφος αποτελείται από γη κατάλληλη για καλλιέργεια. Για το λόγο αυτόν θα πρέπει πριν από την όποια μελέτη αποξήρανσης να προηγείται υποχρεωτικά εδαφολογική τοιαύτη, για να κριθεί τουλάχιστον η όλη οικονομικότητα της επιχείρησης.

Εξ όσων γνωρίζουμε μέχρι στιγμής, μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων δεν έχουν προηγηθεί για την πλειονότητα των αποξηράνσεων. Άλλωστε, η διεθνής εμπειρία από παρόμοια έργα καθώς και το επίπεδο των επιστημονικών γνώσεων έως και τις αρχές του '60 ήταν ακόμα σε εμβρυακή κατάσταση. Ως αναπτυξιακό έργο οι αποξηράνσεις επιβάλλονται με τη σφραγίδα της επιδιωκόμενης αναγκαίας προόδου, καθιστώντας τον όποιο ενδεχόμενο αντίλογο, από άτομα των ενδιαφερόμενων πληθυσμών, ανώφελο και αδιάφορο.

εξέλιξη του "λαχανόκηπου αυτού της Αθήνας", όπως το ονειρευόταν ο Χαρ. Τρικούπης, όσο και ως προς την "ανεξάντλητη πηγή νερού" –"μέσω των τεραστίων, όπως επιστεύετο από το τέλος του 19ου αιώνα, υδατοδεξαμενών των λιμνών Υλίκης (Τρεφίας) και Παραλίμνης (Ουγγρίας)"– για την ύδρευση της Αθήνας. Επί του θέματος των υδροδεξαμενών αυτών, βλ. Δ. Παπαδήμου (ό.π., Β', σ. 395-405).

Μετά τον πόλεμο, για να αιτιολογηθούν ιδεολογικο-επιστημονικά και τεχνικά οι αποξηράνσεις –και η εν γένει χειραγώγηση των υδάτινων χερσαίων πηγών– συγγράφονται μελέτες για να καταδειχθεί η “κακοποιός ενέργεια ρεόντων και επιπολαζομένων υδάτων, η προξενούσα ελονοσίαν και η καταδράπτουσα την γεωργίαν”. Έτσι, από το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος εκδίδεται ένα ογκωδέστατο τρίτομο έργο υπό τον τίτλο *Τα υδραυλικά έργα παρά τοις αρχαίοις*, του Δημητρίου Παπαδήμου (ό.π.), το οποίο παρέχει πληθώρα πληροφοριών για έργα κατά την αρχαιότητα γύρω από το υγρό στοιχείο, εντός και εκτός της Ελλάδος, καθώς και για τα υδραυλικά έργα στη σύγχρονη Ελλάδα.

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι η περιγραφή στο προαναφερθέν διδύο των έργων των αρχαίων έχει γίνει υπό το εννοιολογικό πρίσμα των σύγχρονων οικονομικών προταγμάτων και με βασική αφετηρία την αντίληψη περί του γλυκέος ύδατος ως ενός εν αφθονία δωρεάν φυσικού στοιχείου, το οποίο οφείλει να υποτάσσεται στους μηχανισμούς της αποδοτικότητας, με απώτερο στόχο την ανθρωπιστική προοπτική της οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης εκάστου τόπου. Και για να καταδειχθεί η κακοποιός πλευρά του νερού αναζητούνται τεκμήρια στο πνεύμα των υδραυλικών έργων των αρχαίων και δη των μυθολογικών τοιούτων. Έτσι, οι οκτώ από τους δέκα άθλους του Ηρακλή και πλήθος άλλων κατορθωμάτων του ημίθεου ερμηνεύονται ως έχοντα πάντα σχέση είτε με αποξήρανση λίμνης (ή έλους) είτε με κάποια εκτροπή ποταμού. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο Ευρυσθένης εμφανίζεται ως ο αξιοζήλευτος “εργολάβος” και ο Ηρακλής ως ο εξαίρετος “αθλητής εργολήπτης”, του οποίου “η αθλοθετική εργοληψία” έχει μονίμως στο στόχαστρο το ζημιογόνο ύδωρ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ηρακλής εκτός από ηλιακός θεός είναι επίσης και ο ερευνητής, κατά τον Πίνδαρο, των Τεναγών – ο εξερευνητής των ρεμάτων “υπερόχους, ἰδίᾳ τ’ ἐρεύνασε σε τεναγέων ῥοάς” (*Νέμεα*, Γ, 35-45). Αλλά, κι αν ακόμα αποδεχθούμε ότι οι Στυμφαλίδες όρνιθες δεν είναι τίποτε άλλο –όπως διατείνεται ο συγγραφέας του περί ου ο λόγος έργου (στο πλαίσιο του Τ.Ε.Ε.)– παρά τα κουνούπια· ο Λέων της Νεμέας: ποταμός, είτε ο Ασωπός είτε άλλος χείμαρρος – η πηγή “καταδράπτουσα την γεωργίαν”· η σύλληψη της κερνίτιδος ελάφου: η εκτέλεση έργων –παρά τον Λάδωνα ή τον Κερνίτη– προς παραγωγική χρησιμοποίηση ρεόντος ύδατος· ή ακόμα να θεωρήσουμε ότι η συγκέντρωση των αρίστων ηρώων και προσώπων στο κυνήγι του καλυδωνίου Κάπρου συμβολίζει τη “χρησιμοποίηση των τελειοτέρων και προσφορότερων τεχνικών μέσων της εποχής προς εκτέλεσιν υδραυλικών έργων παρά τον ποταμόν Εύηνον”, κ.ο.κ., όσο λοιπόν κι αν ταυτίσουμε τον Ηρακλή με τεχνικό που φέρνει τη λύτρωση από το ζημιογόνο ύδωρ, δεν μπορούμε, παρά ταύτα, να αγνοήσουμε ότι κανένα έργο του ήρωα δεν

εκτελείται με τις προϋποθέσεις –οντολογικο-επιστημολογικές– των συγχρόνων τεχνικών πρακτικών.

Στην πάλη, για παράδειγμα, του Ηρακλή με τον Αχελώο, η θλάση ενός κέρατος του τελευταίου εθεωρήθη μέγιστη προσβολή. Ο θεός ποταμός παρέδωσε το Κέρας της Αμαλθείας στον ημίθεο, αφού πρώτα τούτος του επέστρεψε ακέραιο το θλασμένο κέρας. Ο Αχελώος επιτρέπει να διευθετηθεί η ξεχειλίζουσα ορμή του, διαφυλάττοντας άθιχτα ό,τι κρύβει μέσα του: τη σύσταση και την ουσία του πλούτου του και πρωτίστως την ιερότητά του.

Αλλά θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε αναλυτικότερα στον πέμπτο άθλο του “υδραυλικού” της αρχαιότητας, στον καθαρισμό των σταύλων του βασιλιά Αυγεία, επειδή η ερμηνεία του, από τον κ. Δ. Παπαδήμου, συνδέεται άμεσα με το πρόβλημα και των σημερινών αποξηράνσεων λιμνών της Ηλείας.

Όπως γνωρίζουμε, από τα ποιμένα του Αυγεία (γιού του Ηλίου και βασιλέα των Επειών στην Ηλεία) είχε συσσωρευθεί επί σειρά ετών άπλετος κόπρος στους σταύλους του. Ο Ευρυσθέας, επιθυμώντας να ταπεινώσει τον Ηρακλή, τον υποχρεώνει να αποκαθάρει τους προαναφερθέντες σταύλους σε μία μέρα: να μεταφέρει εν ολίγοις, εξευτελιστικά ο ημίθεος στους ώμους του την κόπρο αυτή, στα όρια ελαχιστοτάτου χρονικού διαστήματος. Ο Ηρακλής, αποφεύγοντας την ταπείνωση, εισήγαγε στους βασιλικούς σταύλους το ρεύμα του ποταμού Πηνειού ή Μηνειού, κατά τον Πανσανία, ή και το ρεύμα του Αλφειού, κατά τον Απολλόδωρο,¹³ και εντός μίας ημέρας “σοφία πλέον καὶ οὐ σὺν πόνῳ”, εκαθάρισε τον τόπο από την κόπρο.¹⁴

“Η επί σειρά ετών σώραυσις κόπρου επί της γης σημαίνει”, κατά τον κ. Παπαδήμου, “δύο τινά: ή κάλυψιν της αροσίμου γης διά υδάτων εκχειλιζομένων εκ των διαρρεόντων την χώραν ποταμών, ή κάλυψιν των αροσίμων επιφανειών υπό ποταμίων υδάτων, συνεπεία προσχώσεων εις τας εκβολάς των ποταμών και περιορισμού της αποχετευτικής ικανότητος τούτων. Και εις την μίαν και την άλλην περίπτωσιν η κεκαλυμμένη υπό υδάτων επιφάνεια καθίσταται αργή και μηδέν αποδίδουσα. Ο Ηρακλής εκτρέπων το ρεύμα του ποταμού Πηνειού ή και του Αλφειού συγχρόνως επί την κόπρον και αποκαθαίρων αυτήν ουδέν άλλο ενεργεί ή ν’ απαλλάξη την γην από το στοιχείον το οποίον την καθιστά ανίκανον προς αναπαραγωγήν. Εν προκειμένῳ λοιπόν ο Ηρακλής εκτελεί έργον αποξηράνσεως και διοχετεύει τα λιμνάζοντα ύδατα εις την θάλασσαν. Το ότι εξετέλεσε το έργον εντός μίας ημέρας ουδαμώς περιστέλλει την σημασία της υφ’ ημών επιχειρούμενης ερμηνείας. Απεναντίας τούτο σημαίνει την ταχύτητα με την οποίαν εξετέλεσε το έργον ο Ηρακλής εκ

13. Απολλόδωρος, II, 88-91, 139-141.

14. Διόδωρος, IV, 13.

κατανοήσεως της μεγάλης σκοπιμότητος της εκτελέσεώς του. Την κόπρον των σταύλων του βασιλέως των Επειών Αυγείου", συνεχίζει ο συγγραφέας, "προελθούσαν από τα ποίμνιά του, διασκορπισθείσαν δε υπό του Ηρακλέους διά της διοχετεύσεως του ρεύματος του Πηνειού ποταμού, δυνάμεθα να συγκρίνωμεν με ανάλογον φαινόμενον αναφερόμενον εις τους καθ' ημάς χρόνους. Εις γειτονικήν περιοχὴν ἔχουσι σχηματισθῆαι... τέσσαρες λίμναι: Κάστα, Μουργιά, Αγουλινίτσα και Καϊάφα. Αἱ λίμναι αὗται εσχηματίσθησαν, ἀφ' ενός μὲν, ἐκ τῆς ἐλλείψεως διοχευτικότητος τῶν εἰς αὐτάς εἰσρεόντων ὀρεινῶν, πηγαίων, ἢ ποταμίων υδάτων διὰ τῆς σωρεύσεως τοῦ μεταφερομένου γαιώδους υλικοῦ (προσχώσεων) και, ἀφ' ἑτέρου, ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ κατὰ μήκος τῶν λιμνῶν τούτων θινώδους ἐκτεταμένου προχώματος (ἐκ προσαμώσεως) δημιουργουμένου ἐκ τῶν πνεόντων δυτικῶν ἀνέμων".¹⁵ Καὶ γὰρ νὰ σχηματισθῇ πλήρως ἡ εἰκόνα τῆς γεωλογικῆς εὐτέλειας τῶν λιμνῶν, ὁ συγγραφέας συμπληρῶναι: "Ἐξ ἀντιπαράβολῆς τῶν δύο εἰκόνων ἤτοι τῆς κόπρου τῶν σταύλων τοῦ Αυγείου και τῶν τεσσάρων λιμνῶν, προκύπτει ὅτι ἡ αὐτὴ δημιουργὸς αἰτία, τουτέστιν αἱ προσχώσεις, παρημποδίζαν τὴν ροὴν τῶν υδάτων, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἐδημιούργουν διὰ τῆς κατακλύσεως τῶν ἐδαφῶν ἀργὰ πεδία. Αἱ λύσεις και ὡς πρὸς τὰς δύο εἰκόνας εἶναι αἱ αὐταί. Ὁ Ηρακλῆς διευθετήσας τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Πηνειοῦ ἐξηφάνησε τὴν κόπρον τῶν σταύλων τοῦ Αυγείου. Ποία ὁμῶς ἡ πρόνοια τοῦ συγχρόνου Ηρακλῆ διὰ τὴν ἀποξήρανσιν τῶν τεσσάρων λιμνῶν;"¹⁶

Στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὶς τέσσερις προαναφερθεῖσες λίμνες, οἱ ὁποῖες ἐπὶ αἰῶνες γλύτωσαν τὴν ἀποξήρανση, μόνον ἡ λίμνη Καϊάφα ἔτυχε σήμερα τῆς εὐνοίας τῶν θνητῶν: ἐπειδὴ, "μὴ δυναμένη ν' ἀποξηρανθῇ, ἀποτελεῖ θεραπευτικὴν καταφυγὴν τῶν νοσούντων ἐξ ἀρθρίτιδος και σπονδυλαρθρίτιδος".¹⁷

Οἱ μῦθοι ἐπιδέχονται προφανῶς πολλαπλές ἐρμηνείες: και τὸ σημαντικότερο, ὑπάρχουν μύχιες πλευρές αὐτῶν ποὺ παραγνωρίζονται, μένοντας ἀγνώστες και ἀνερμήνευτες. Τὸ οὐσιαστικότερο σημεῖο τοῦ πέμπτου ἀθλοῦ εἶναι τὸ ὅτι ἡ συσσώρευση ἐπὶ σειρά ἐτῶν τῆς κόπρου υπήρξε ἡ μοιραία συνέπεια τῆς ἀπώλειας ἀπὸ τὸν Αυγεῖα τοῦ αἰσθήματος τοῦ φόβου. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ τοῦ εἶχαν ἐκχωρήσει τὸ θεῖο χάρισμα νὰ μὴ ἀρρωσταίνουν τα ζῶα τοῦ και νὰ γεννούν συνεχῶς θηλυκά, τούτος ἔχαιρε τοῦ προνομίου ἀλόγως. Ἀνῆμπορος σε προβλεπτικότητα, δὲν ἀντελήφθη ὅλες τὶς πλευρές τῆς θείας δωρεάς. Ἀπολαμβάνοντας τὸ ἄμεσο ὄφελος ἀγνόησε τὴ μακροχρόνια ἰσορροπία τοῦ τόπου θησαυρισμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ θησαυρὸς ἐγίνε κόπρος και ὁ τόπος ἐμπόδιο γὰρ τὴ ζωὴ τῶν ἰδίων τῶν ζώων.

15. Παπαδήμου (1975, Β', σ. 551-555).

16. Δ. Παπαδήμου, ὁ.π..

17. Δ. Παπαδήμου, ὁ.π..

Η πρώτη δε αίσθηση που αντελήφθη το κακό ήταν η όσφρηση, επειδή η κόπρος μύριζε υπερβολικά και σε μεγάλες αποστάσεις προκαλώντας θανατηφόρες ασθένειες στην Πελοπόννησο. Αλλά και στα ίδια τα κτήματα η κόπρος σε μεγάλες ποσότητες ήταν ασθένεια καθιστώντας τα άγονα – όπως συμβαίνει και σήμερα με την υπερβολική χημική φροντίδα.

Η όσφρηση από μεγάλες αποστάσεις χώρου προειδοποιεί· η μνήμη δε της όσφρησης από απόσταση χρόνου, σωτήρια όπως θα φανεί υστερότερα, κοινοποιεί και κινητοποιεί.

Η υβριστική αδυναμία πρόβλεψης του μέλλοντος –η επιμηθεϊκή ανικανότητα παροντοποίησης αυτού– αντανακλάται σε διάφορες στιγμές του μύθου καθιστώντας τους κύριους πρωταγωνιστές άλογους διαπραγματευτές. Ο Επιμηθέας, αντίθετα με τον αδελφό του τον Προμηθέα, που πρόβλεπε και προνοούσε για όλα, σκεπτόταν μετά τα γεγονότα, πράγμα ανώφελο πια! Ο Ηρακλής ζητά αμοιβή απευθείας από τον Αυγεία ανερχόμενη στο ένα δέκατο των βοδιών του Βασιλέα. Δεδομένου ότι τα βόδια ήταν 300 άσπρα, 200 κόκκινα και 12 ασημόχρωμα, ο ημίθεος αξιεί για αμοιβή, αντίστοιχα: από τα πρώτα 30, από τα δεύτερα 20 και από τα ασημόχρωμα 1,2. Ο Ηρακλής λοιδορείται για την αδυναμία του σωστού υπολογισμού, επειδή οι ασημένιοι ταύροι είναι οι ιεροί φύλακες, οι αφοσιωμένοι στον Ήλιο. Ειρήσθω εν παρόδω ότι ο δεκαδικός αριθμός των τελευταίων αυτών ταύρων θυμίζει τη σύγχρονη μανία ακριβούς στατιστικής απόδοσης: πρόκειται για δεκαδικό μιας ιερόσυλης εξόντωσης ακόμα και των πιο ιερών αδιαίρετων ουσιών. Ο Αυγείας δέχεται τους όρους του Ηρακλή, ενώ στην ουσία ψευδορκεί στο όνομα του πατέρα Ήλιου, βέβαιος ότι το έργο ήταν ακατόρθωτο από έναν ήρωα που άξιζε, από ορισμένες απόψεις, τον οίκτο των συγχρόνων του. Όταν το έργο ωστόσο εκτελέσθηκε, νέος κύκλος διαπραγματεύσεων άρχισε: ο Αυγείας αρνείται να πληρώσει διότι τούτο πραγματοποιήθηκε κατ' εντολήν του Ευρυσθέα. Ο τελευταίος αρνείται με τη σειρά του να θεωρήσει το κατόρθωμα του Ηρακλή ως άθλο, επειδή τούτος ζήτησε απευθείας αμοιβή από τον Αυγεία κ.ο.κ..

Ο Ηρακλής, κατά τις κρίσεις αρχαίων στοχαστών και σύγχρονων μελετητών, δεν ξέρει, στην ανθρώπινή του μορφή, να διαφεντεύει πάντα σωστά τη δύναμή του. Είναι το πρόσχημα για ένα μακροχρόνιο παιχνίδι των θεών (Καλάσσο, 1991, σ. 72), ο ήρωας που παρομοιάζεται συχνά στη θνητή του πορεία με το ζώο στο ζυγό. Γι' αυτόν τον ημίθεο, που στη μανία του σκοτώνει τα παιδιά του, ακόμα και ο θάνατός του, από το προϊόν της ίδιας του της δύναμης, είναι υποχρεωτικός. Άθελα η δύναμή του θα τραυματίσει θανάσιμα τον ίδιο το δάσκαλο, τον σοφό Χείρωνα, ενώ συνάμα δεν θα μάθει ποτέ, κι όταν τελειώσουν όλοι οι άθλοι, σε τι πραγματικά αυτοί χρησίμευσαν. Ακόμα και το “πρόσχημα που αποδίδεται”, όπως σημειώνει ο Καλάσσο, από το

χρονικό της ζωής του, ηχεί σαν χλευαστικό: όλα για έναν στενοκέφαλο βασιλιά! Αυτό δέδαια δεν θίγει σε τίποτα την ουσία του υπέρτατου ρόλου του Ηρακλή ως Καλλίνικου: του ημίθεου που τολμά μέσα από αγώνες να αποδιώχνει με πείσμα πάντα το κάθε κακό. Του Ηρακλή, Σωτήρα της ανθρωπότητας, μετά την αποθέωση και την άνοδό του στον Όλυμπο.

Είναι κοινός τόπος σήμερα ότι η χειραγώγηση των υδάτινων πηγών –όπως όμοια κάθε φυσικού στοιχείου– συμπίπτει με την αποϊεροποίηση, κατά τη σιλλερική και δεμπεριανή έννοια, των φυσικών αυτών πηγών. Διαδικασία βασισμένη στη συστηματική σύνδεση των επιστημονικών ανακαλύψεων και των πάντα προς τελειοποίηση τεχνικών πρακτικών. Οι προϋποθέσεις υλοποίησης των τελευταίων δεν έχουν τίποτε, επαναλαμβάνουμε, να κάνουν με τους οντολογικο-πρακτικούς όρους εκδίπλωσης κατά την αρχαιότητα της σχέσης ανθρώπου-υδάτινων πηγών. Στο πλαίσιο της τελευταίας υπήρχε επίγνωση της σπουδαιότητας του ύδατος, ωσάν ο αρχαϊκός άνθρωπος να είχε πλήρη γνώση και των ποσοτικών δεδομένων του υγρού στοιχείου, ωσάν, με άλλα λόγια, να γνώριζε ότι τα γλυκέα ύδατα (χερσαία και σε αέρινη κατάσταση) και δη τα λιμναία δεν αντιπροσωπεύουν παρά ελαχιστότατο ποσοστό επί του συνόλου των υδάτων της γης. Άλλωστε ήταν πάντα βαθιά ριζωμένη η πεποίθηση ότι “τά μέν φύσει λεγόμενα ποιεῖσθαι θεία τέχνη” (Όσα λέγονται ότι γίνονται από τη φύση δημιουργούνται από θεϊκή τέχνη).¹⁸

Η φύλαξη της καθαριότητας του σπάνιου και εύθραυστου με τις πολλαπλές ιδιότητες νερού είχε ανατεθεί, επαναλαμβάνουμε, στις ενθουσιαστικές και υγροκέλευθες οντότητες και τούτο επειδή μεταξύ των άλλων πιστευόταν ότι το καθαρό νερό ενσωματώνει μέσα του δύο φορές το θείο: ως φυσικό στοιχείο και ως κάτοπτρο.¹⁹ Το λιμναίο κάτοπτρο περιέχει τη φύση και το είδωλό της, μέσω του οποίου, εν εκτάσει, βλέπει τον συμπαντικό της εαυτό.

Η εκδίωξη από τη λίμνη των προστάτιδών της –ένα είδος συντριβής της ενότητας της φύσης²⁰– σήμαινε το χωρίς τελειωμό τυφλό άνοιγμα σ’ αυτήν πηγής δεινών. Η αισχύλεια τραγικότητα έχει παραστατικότερα εκφράσει το φόβο μπρος σ’ αυτό το άνοιγμα: “Άλλ’ όταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεός συνάπτεται. Νῦν κακῶν ἔοικε πηγὴ πᾶσιν ἠύρῃσθαι φίλοις”.²¹

18. Πλάτων, *Σοφιστής*, 265.

19. “Δύο γάρ οὖν ἔστι ταῦτα θείας ἔργα ποιήσεως, αὐτό τε καὶ τό παρακολουθοῦν εἶδωλον ἐκάστω”, Πλάτων, *Σοφιστής*, 266c.

20. Από σύγχρονα θεωρητικά έργα επί του θέματος, ιδιαίτερα σημαντική η σιλλερική αισθητική, Φρήντριχ Σίλλερ (1990, σ. 23).

21. “Αλλά όταν το κακό τον σπρώχνει, και ο Θεός δοηθά. Άνοιξε τώρα των συμφορών μας η πηγή”, *Πέρσαι*, 743-744. Δύο στίχους παρακάτω ο Αισχύλος απορεί πώς ο Ξέρξης ήλπιζε να αλυσοδέσει τον Βόσπορο του θείου ρέμα... Σίγουρα κάποιος δαίμονας τον κέντρισε: “Γνώμης δέ πού τις δαιμόνων ξυνήψατο”, *Πέρσαι*, 724.

III. Επιλογή αποξηρανθεισών λιμνών και μεθοδολογικά θέματα

Η πολιτική σκηνή κινείται συνήθως με αργότερους ρυθμούς από ό,τι το τοπίο των κοινωνικών προβλημάτων. Τα τελευταία φθάνουν με μια καθυστέρηση στην πολιτική αρένα. Μεταβαλλόμενα δε σε πολιτικά διακυβεύματα, υφίστανται τις αλλοιώσεις που άφευκτα προκαλεί ο παραμορφωτικός καθρέπτης της λογικής και πρακτικής αυτών των διακυβευμάτων. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι πολλά από τα περιβαλλοντικά προβλήματα για να γίνουν κατανοητά και αποδεκτά και ως κοινωνικά απαιτείται κάποιος χρόνος, καθότι –σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα θέματα φυσικής και ανθρώπινης υγείας– είναι απαραίτητη η ύπαρξη σαφέστατων τεκμηρίων της αποδεδειγμένης βλάβης.

Στο πλαίσιο των διομηχανικών κοινωνιών ο πλούτος των υγροτόπων πρόσφατα αναγνωρίστηκε πολυτιμότητας και συνάμα ευάλωτος, με λειτουργίες μέσα στο χρόνο δημιουργικές και πολυδιάστατες. Για όλες τις αποξηρανθείσες λίμνες της χώρας απαιτούνται ειδικές μελέτες για να καταφανεί ιδιαίτερα η σχέση ανθρώπου και λιμναίου τοπίου πριν και μετά την αποξήρανση εκάστου. Για την παρούσα εργασία επιλέξαμε δύο περιπτώσεις αποξηράνσεων της μεταπολεμικής περιόδου και δη της δεκαετίας του '60: πρόκειται, όπως ήδη αναφέραμε, γι' αυτές της Κάρλας και της Αγουλινίτσας, για τις δύο δηλαδή μεγαλύτερες αποξηράνσεις της εν λόγω περιόδου, σε μια στιγμή κατά την οποία η ελonoσία δεν υφίστατο καν ως πρόβλημα.

Η λιμναία φύση, όπως κάθε φυσικό στοιχείο, είναι από την αυγή του πολιτισμού αυτή η περίφρων και πολύπειρος που εκτελεί εκείνο που αποφασίστηκε ως φυσική προορισμένη μοίρα.¹ Μικροί και μεγάλοι υδρότοποι επιτελούν με φρόνηση –σε άλλη κλίμακα προφανώς– τις ίδιες βασικές λειτουργίες. Η μελέτη μεγάλης αποξηραμένης λίμνης φέρνει, υποθέτουμε, ευκρινέστερα στην επιφάνεια απ' ό,τι η μελέτη μιας μικρής τοιαύτης, στο δοσμένο χρόνο της μεταπολεμικής φάσης, στοιχεία των συνεπειών της όποιας τότε αποξήρανσης. Συνεπειών που θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν αντικείμενο με-

1. "Μόνη τό κριθέν τελέουσα... πεπρωμένη αίσα", Ορφικά, *Φύσεως*, ό.π..

λέτης για το σύνολο των εν λόγω λιμνών, καθώς εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της κρίσης των υδατικών μας πηγών. Όπως και να 'χει, το θέμα της αντιπροσωπευτικότητας, στην προκειμένη περίπτωση της επιλογής αποξηρανθεισών λιμνών, δεν έχει τόση σημασία όσο η δυνατότητα, μέσω μιας συγκεκριμένης επιλογής, κατανόησης των αποξηραντικών παρεπομένων.

Τόσο για την πρώην λίμνη Κάρλα όσο και για την Αγουλινίτσα ενδιαφέρει, επαναλαμβάνουμε, να γνωρίσουμε στοιχεία της ιστορίας τους (της σχέσεως τους χθες με τον άνθρωπο), τους στόχους της αποξήρανσης και τις πολύπλευρες συνέπειές της.

Ως τόπο μελέτης για την εξέταση των παραπάνω επιλέγησαν, εν πρώτοις, η κοινότητα Καναλίων (Βόλου) για την περίπτωση της Κάρλας και το Επιτάλιο για την Αγουλινίτσα. Τα Κανάλια είχαν το μεγαλύτερο αριθμό αλιέων στην Κάρλα. Πρόκειται γι' αυτούς που με τη ζωή τους μέσα στις ψαροκαλύδες της λίμνης έβαλαν τη σφραγίδα σε ό,τι μπορεί να ονομασθεί πολιτισμός της κάρλιας πολιτείας. Πέραν τούτου τα Κανάλια υπήρξαν ανέκαθεν η έδρα της Εποπτείας της Λίμνης.

Το Επιτάλιο² –πρώην Αγουλινίτσα– διέθετε τον μεγαλύτερο, στο σύνολό τους, αριθμό αλιέων (εργατών διδαριού και ελευθέρων) σε σύγκριση με τις γειτονικές παραλίμνιες κοινότητες. Παράλληλα, οι περισσότεροι ενοικιαστές ιδιώτες του ιχθυοτροφείου ήταν οι ίδιοι Επιταλιώτες.

Βέβαια, τόσο η ιστορία των επιλεγμένων λιμνών όσο και οι συνέπειες της αποξήρανσής τους αφορούν τον αντίστοιχο παραλίμνιο χώρο στο σύνολό του. Η Κάρλα είχε αλιείς και από το Κεραμίδι, το Στεφανοβίκειο, την Αμυγδαλή, το Καλαμάκι και σε μικρότερο βαθμό από το Ριζόμυλο και το Σωτήριο. Η Αγουλινίτσα επίσης είχε αλιείς από το Άνω και Κάτω Σαμικό, το Ανεμοχώρι, τις Ράχες. Σ' όλες τις παραπάνω κοινότητες προσφύγαμε για στοιχεία αλλά και για επικοινωνία με επιζώντες, κυρίως αλιείς.

Η επιτόπια εργασία διεξήχθη από τον Ιούνιο του 1997 έως τον Ιούλιο του 1998, καλύπτοντας διάστημα 84 ανθρωπομερών, με τέσσερις επισκέψεις σε κάθε πρώην λιμναίο τοπίο.

Αναζητώντας αρχειακό υλικό για την οικονομική ιστορία των επιλεγμένων πρώην λιμνών, διαπιστώσαμε ότι η μοίρα του υλικού αυτού έχει πολλές αναλογίες με αυτήν των ίδιων των λιμνών. Το εν λόγω υλικό είτε είναι ελλιπές και διάσπαρτο σε φάκελλο κάποιας υπηρεσίας είτε τελείως κατεστραμμένο ή λεηλατημένο.

Για την Κάρλα, ό,τι υπάρχει στη Διεύθυνση Αλιείας της Μαγνησίας αφορά καταλόγους αλιέων της μεταπολεμικής περιόδου και ελάχιστα δεδομένα μελετών γύρω από την αποξήρανση. Προπολεμικά στοιχεία και όποιο

2. (Με το Σχέδιο "Καποδίστριας") νυν Δήμος Βόλακος.

άλλο δεδομένο της οικονομίας της λίμνης έχει χαθεί ή βρίσκεται σε κάποιο ιδιωτικό αρχείο.

Σε ό,τι αφορά την Αγουλινίτσα, η αρχειακή αταξία και ένδεια είναι εμφανέστερες, μια και ελάχιστα στοιχεία υπάρχουν για τη μακροχρόνια λειτουργία του ενοικιαζόμενου ιχθυοτροφείου. Το πλούσιο υλικό σχετικά με τις συμβάσεις εκμισθώσεων του ιχθυοτροφείου από τις αρχές τουλάχιστον του αιώνα, με τις διαπραγματεύσεις και τα αιτήματα διαφόρων τύπων αλιέων στο εσωτερικό παραλίμνιων κοινοτήτων κ.ο.κ., στην ουσία είναι ανύπαρκτο. Στην Εφορία Κρεστένων, τόπο διακήρυξης του πλειστηριασμού για τις εκμισθώσεις, δεν έχει απομείνει ίχνος χαρτιού, συμβολαίου κ.ο.κ. που να μαρτυρεί την ύπαρξη του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας.

Στη Διεύθυνση Γεωργίας του Πύργου ό,τι υπάρχει για τη λίμνη Αγουλινίτσα αφορά καταγγελίες, μετά την αποξήρανση, κατά μικρών καταπατητών, ενώ απουσιάζει οτιδήποτε αφορά την περίοδο πριν την αποξήρανσή της.

Αλλά δεν πρόκειται μόνον για την απουσία τού, πριν τις αποξηράνσεις, αρχειακού υλικού. Ιδιαίτερο πρόβλημα είναι επίσης η απροθυμία και το κλίμα δυσaréσκειας που δημιουργείται όταν ζητά κανείς κάτι σχετικό με τις αποξηράνσεις. Ωσάν να έχει κανείς να κάνει με μία θλιβερή ιστορία, τα ίχνη της οποίας θα πρέπει να εξαφανισθούν.³ Μια αίσθηση ενοχής πλανάται, η οποία είναι ευκρινέστερη όταν αναζητείται υλικό για τα μετά την αποξήρανση τεκταινόμενα. Οσάκις, για παράδειγμα, ζητείται υλικό για την τύχη των αποκαλυφθέντων εδαφών της Κάρλας –αυτών κυρίως που έγιναν ιδιοκτησίες– μια ίδια απόχρωση υπαλληλικής ενοχοποίησης εκδηλώνεται έστω κι αν οι ίδιοι οι υπάλληλοι μιας σχετικής υπηρεσίας δεν έχουν όντως καμία επί του προκειμένου ευθύνη. Παρόμοιες αντιδράσεις υπαλληλικής δυσaréσκειας εκδηλώνονται, όταν πρόκειται να ζητηθούν δεδομένα για την ακριβή τύχη των προσωρινά παραχωρηθέντων εδαφών των πρώην λιμνών για καλλιέργεια σε “ακτήμονες”.

Θα λέγαμε συνοπτικά ότι τα αποκαλυφθέντα εδάφη από τις αποξηράνσεις και δη αυτά στα όρια των λιμνών, τα παραλίμνια, δίνουν δύο μαθήματα ηθικής τάξης.

Πρώτον, ότι και ο πλέον ευσυνείδητος υπάλληλος εξαναγκάζεται ηθικά –και εξ ιδίας πρωτοβουλίας– αμυνόμενος για τις κρατικές ανεπάρκειες να τις καλύπτει. Και ο πιο ηθικός και έντιμος υπάλληλος, εγκλωβισμένος στους λαβυρινθικούς κρατικούς δαιδάλους, προσφεύγει στις κατά συνθήκην αναγκαίες αποσιωπήσεις, προς δόξαν –για την περίπτωση της Κάρλας– προνομύχων παρανομούντων, ιδιαίτερα του άστεως.

3. Για την Αγουλινίτσα, λόγου χάρη, το ότι το έργο έγινε επί επταετίας (1969) και το ότι δεν υπήρχε κάποια μελέτη τελικής σκοπιμότητας βιώνονταν άσχημα από το σημερινό υπάλληλο μιας σχετικής δημόσιας υπηρεσίας.

Δεύτερον, ότι η ανυπαρξία στην ουσία κτηματολογίου που ν' απεικονίζει με σαφήνεια την τύχη όλων των αποκαλυφθέντων εδαφών από τις αποξηράνσεις κάνει, για άλλη μια φορά, φανερό το ότι η υπόθεση της σύνταξης του κτηματολογίου γενικότερα χρειάζεται δούληση που πρέπει να ανακαλύψουμε διασκεδάζοντας τις όποιες φοβίες και ανασφάλειες. Το "δεν υπάρχει κτηματολόγιο για να σας δώσουμε αυτά τα στοιχεία" είναι μια ανέξοδη απάντηση που διαιωνίζει τον παραλυτικό εφησυχασμό της ευθύνης μετ' ανευθυνότητας.

Και εάν στο χώρο των υπηρεσιακών γραφείων η στάση απέναντι στη λιμναία αποξήρανση εμφανίζει τάση ταύτισης με τη θέση του θύτη, στις πρώην παραλίμνιες κοινότητες της μελέτης υπάρχει έκδηλη η τάση ταύτισης με τη θέση του θύματος – ανεξαρτήτως της αρχικής στάσης ή της τωρινής γνώμης για το εκτελεσθέν σχετικά έργο. Η μελέτη των συνεπειών –κοινωνικών και οικολογικο-πολιτιστικών– από τις αποξηράνσεις θα δώσει στοιχεία προφανώς για την κατανόηση αυτής της ψυχολογίας του θύματος.

Αλλά απαιτείται, πριν προχωρήσουμε, η πρόταξη ορισμένων μεθοδολογικών παρατηρήσεων.

1. Είναι φανερό ότι η παραπάνω μελέτη προϋποθέτει διεπιστημονική προσέγγιση. Είναι αδύνατη οποιαδήποτε ανάλυση των επιπτώσεων της αποξηράνσεως χωρίς καταρχήν τη συνεργασία (άμεση ή μέσω της χρήσης διαθέσιμων δεδομένων) φυσικών επιστημών (υδρολογίας, γεωλογίας, κλιματολογίας κ.λπ.) με τις οικονομικές και κοινωνικές. Και φυσικά, στο πλαίσιο της διεπιστημονικότητας εντάσσεται κατά κύριο λόγο και η κατανόηση των διωμάτων και των προβλημάτων των ίδιων των κατοίκων των πρώην παραλίμνιων κοινοτήτων που γνώρισαν, έζησαν και ζουν τώρα την όλη μεταλλαγή του φυσικού τους τοπίου.

Εάν η οικολογική κρίση έκανε επιτακτική την ανάγκη των διεπιστημονικών προσεγγίσεων, η αναγνώριση του πολυδιάστατου χαρακτήρα των οικολογικών φαινομένων απετέλεσε τη βάση για το θέμα της "αιφόρου ανάπτυξης". Ερχόμενη δε στο προσκήνιο η αειφορία ανέδειξε, όπως η ίδια η ελληνική απόδοση καταμαρτυρεί (αιεί = πάντοτε), το θέμα του χρόνου, των εποχικών κύκλων, της χρονικότητας και των σχέσεων του χωρο-χρόνου. Πιο συγκεκριμένα, η αειφορία έφερε στην επιφάνεια την ανάγκη προσέγγισης των σημερινών προβλημάτων και αντιφάσεων ενός τόπου, μέσα από την κατανόηση της διαλεκτικής διάστασης του τριπλού παρόντος. Ήτοι, της προσέγγισης αυτών των προβλημάτων μέσω, από τη μια πλευρά, των ελπίδων για το αύριο του τόπου (η προσμονή άλλωστε εθεωρείτο πάντα το παρόν του μέλλοντος) και, από την άλλη, των εμπειριών του χθες (οι τέτοιες εμπειρίες εθεωρούντο πάντα το παρόν του παρελθόντος).

Οι τρεις χρονικές διαστάσεις αποτελούν μόνιμο υπόβαθρο της σύλληψης

του συνόλου κοινωνικού βίου από την προκλασική εποχή. Η ανθρώπινη καταρχάς υγεία, σωματική και ψυχική, ορίζεται και προσδιορίζεται μέσα από την τρισδιάστατη χρονική της οπτική. Η ιπποκράτεια διδασκαλία θεμελιώνει την πρόγνωση και τη διάγνωση των νόσων στην κατανόηση των όσων συνέδησαν, όσων συμβαίνουν και όσων θα συμβούν στον πάσχοντα οργανισμό. Έχει δέδαια προηγηθεί η ψυχική αγωγή της *Θεογονίας*, όπου οι σημερινές προστάτιδες των τεχνών και των επιστημών καλλιεργούσαν στην αρχαϊκή τους μορφή τον εσωτερικό κόσμο αιώνοντας τα τωρινά, τα μελλούμενα και τα περασμένα (Τά τ' έόντα, τά τ' έσσόμενα, πρό τ' έόντα [Ησίοδος, 38-39]). Η τέτοια αφήγηση παροντοποιώντας τα γεγονότα παιδαγωγεί, προσδίδοντας σε ευρύτερη ψυχική καλλιέργεια αντοχής και εγρήγορης.

Στο πλαίσιο του οικονομικού βίου θα είναι κατανοητότερη αυτή η παιδαγωγική κοινωνική σκοπιά της εν λόγω παροντοποιήσης, όταν συλλογιστούμε την έννοια της αειφορίας στην πρωταρχική της σύλληψη. Το αεί (+φέρω) της φοράς εσήμαινε το αεί της ευφορίας και της ευκαρπίας. Τη δυνατότητα εξασφάλισης, από έτος σε έτος, πλούσιας σε ποσότητα και ποιότητα εσοδείας των προϊόντων της γης.

Η έννοια της αειφορίας παραπέμπει προφανώς στη γεωργική καταρχήν καλλιέργεια. Επειδή φύσει και θέσει ανήκει στη γεωργία το οικονομικο-κοινωνικό προβάδισμα. “Κατά φύσιν δέ γεωργική προτέρα” (Αριστοτέλης, *Οικονομικός*, 1343α). Γεγονός οφειλόμενο όχι απλώς στο ότι η γη είναι η φυσική τροφός του ανθρώπου, αλλά επιπλέον στο ότι η ίδια η γεωργία εμπερικλείει την αρχαϊκή έννοια της δίκαιης φύσης. “Η δέ γεωργική μάλιστα, ότι δικαία”. Διότι, κατά την αριστοτελική πάντα ερμηνεία, η τελευταία δεν παίρνει τίποτε από τους ανθρώπους “ούτε με τη συγκατάβασή τους, όπως συμβαίνει με το εμπόριο και τις έμμοσθες απασχολήσεις, ούτε ενάντια στη θέλησή τους, όπως συμβαίνει με τις πολεμικές επιχειρήσεις”. (Ού γάρ άπ' ανθρώπων ούθ' έκόντων ώσπερ καπηλεία καί αί μισθαρνικάί, ούτ' άκόντων, ώσπερ αί πολεμικάί) (ό.π.). Μόνιμα καί ακούραστα εργάζεται, υπό την ηλιακή θερμότητα, η γη προσφέροντας γενναιόδωρα κατ' έτος αγαθά πολύσημων λειτουργιών.⁴

Υπήρχε πάντα η πεποίθηση ότι η ευκαρπία βρίσκεται στη δικαιοδοσία των Ωρών.⁵ Η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, δυνάμεις ηθικής τάξεως –κόρες κατά μία άποψη του ίδιου του χρόνου–, δρουν πάντα από κοινού· δεν εφορεύουν απλά τα ανθρώπινα έργα, αλλά εικονίζουν ταυτόχρονα τα δώρα

4. Η μόνιμα από τον ήλιο εγκυμονούσα, κατά τον Γαλιλαίο, γη προσφέρει κατ' έτος την, κατ' αυτόν τον τρόπο, κυοφορηθείσα σπορά. Βλ. P. Feyerabend (1983, σ. 136). Για την πολυδιάστατη φύση της γεωργίας ως βάσης του ανθρώπινου βίου, στην ιστορία της ευρωπαϊκής σκέψης, βλ. E. Κοδάνη (1995).

5. Κόρες της Θέμιδος και προσωποποίηση των εποχών.

της φύσης που διανέμονται σε κανονικές περιόδους. Έχουν έτσι υπό την προστασία τους τη διάρκεια, κατά τους Ορφικούς, της ανθοφορίας και της καρποφορίας και κατέχουν τις κρυφές δυνάμεις των χρωμάτων και των ευωδιών. Είναι, στην ουσία, μοναδικοί παντόχροοι και πολύοδοι. Στον πυρήνα της ευκαρπίας δρα ο καιρός –ως μετεωρολογική συνθήκη– και ο καιρός που κυλά.⁶ Ο καιρός κατά τη διάρκεια του χρόνου που απαιτείται για την ωρίμαση του καρπού, από τη στιγμή της αρχής (της φύτευσης, της σποράς, της γονιμοποίησης) ως την ώρα της καρποφορίας. Έτσι, είναι οι Ωρες που με τις ανθοφόρες πνοές (άνθεμοειδέσι πνοίαις) φροντίζουν το χρόνο της καρποφορίας, των οπώρων (επί + ωρών). Έναν μεστό νοημάτων ορισμό για το εύκαιρον της Ευκαρπίας τον οφείλουμε στη σοφία του Μάρκου Αυρήλιου: “Πάν μοι συναρμόζει, ὃ σοί εὐάρμοστόν ἐστιν, ὃ κόσμῳ· οὐδέν μοι πρόωρον οὐδέ ὀψιμον τό σοί εὐκαιρον. Πάν μοι καρπός ὃ φέρουσιν αἱ σαί ὥραι, ὃ φύσις· ἐκ σοῦ πάντα, ἐν σοί πάντα, εἰς σέ πάντα” (Καθητί που αρμόζει σωστά σε σένα, κόσμε, ταιριάζει και σε μένα· ὅ,τι είναι για σένα στη σωστή στιγμή δεν είναι πρόωρο ή ὀψιμο για μένα. Ὅ,τι γεννούν οι εποχές σου, φύση, είναι για μένα καρπός· από σένα προέρχονται τα πάντα, μέσα σου υπάρχουν τα πάντα, σε σένα επιστρέφουν τα πάντα) (Δ, 23).

“Το ὅλο είναι μέσα στο μέρος και ο καρπός είναι μέσα στο άνθος” (Maitre Eckart). “Μέσα σε πεδία” κατά τον Bergson (1946, σ. 101), “όπου η συνείδηση αδρανεύει –στο φυτό για παράδειγμα–, υπάρχει εξέλιξη ρυθμισμένη, πρόοδος καθορισμένη, γήρανση, ὅλα εντέλει τα εξωτερικά σημεία της διάρκειας που χαρακτηρίζουν μια συνείδηση”. Ο χρόνος δρα και εμποδίζει, σύμφωνα με τον ίδιο φιλόσοφο, το καθετί να είναι δοσμένο διά μας (tout d’ un coup). Καθυστερεί ή είναι καθυστέρηση· πρέπει να πρόκειται για φυσική διεργασία (élaboration), για φορέα δημιουργίας και επιλογών.

Ο χρόνος δεν είναι ένα απλό επιφαινόμενο, θα τονίσει ιδιαίτερα ο Teilhard de Chardin (1957). “Τα πράγματα δεν είναι μέσα στο χρόνο όπως ένα περιεχόμενο μέσα στο περιέχον. Ο χρόνος είναι το υφάδι τους (leur étoffe), η εγγενής διάθεση”, το μέγιστο πλεονέκτημά τους.⁷

Η καταστρατήγηση της διάρκειας της καρποφορίας είναι αγνόηση και προσβολή του χρόνου, των Ωρών με ὅ,τι αυτές ευνοούν, διενεργούν, προστατεύουν. Τούτη η διάρκεια –ως συνεχής ποιοτικός χρόνος– συνιστά ταυτόχρονα πεδίο δόμησης αξιών και δη της βασικότερης όλων: Ο καιρός που κυλά και ο καιρός που κάνει είναι και καιρός υπομονής, προσμονής. Όχι τυχαία, τα μέγιστα παιδαγωγικά παραδείγματα, έως και την εποχή των μεγάλων μο-

6. Για τη διττή ιδιότητα του καιρού, βλ. M. Serres (1990).

7. Βλέπε, επίσης, επί του θέματος, E. Borne (1984, σ. 2473-80). Για το χρόνο, αναλυτικότερα, H. Barreau (1996), G. Berger (1964).

ραλιστών και των σύγχρονων δημιουργών, αντλούνται από το πεδίο της διαδικασίας της ευκαρπίας, από τον πυρήνα της οικονομίας της αειφορίας. Η εκμάθηση της ιατρικής επιστήμης, αλλά και η όποια άλλη μαθητεία, ομοιάζει με ό,τι παρατηρείται στα φυτά. Η φυσική κλίση παρομοιάζεται με το χωράφι, τα δε δόγματα των διδασκάλων με τους σπόρους. Η προκαταρκτική γνώση από την παιδική ηλικία με τη σπορά στην κατάλληλη ώρα και το περιβάλλον της μάθησης με την τροφή στα φυτά από τον περιβάλλοντα αέρα. “Ο δέ χρόνος ταῦτα ἐνισχύει πάντα”, έως το τελειότερο σημείο της ανάπτυξής τους (Ιπποκράτης, 1994, 48). Ο στερούμενος υπομονής, πρόδλεψης και μετριοπάθειας, εκείνος που δεν μετρά ποτέ τις συνέπειες, ηθικά οικτρίζεται και σαρκαστικά λαιδοροείται: “Κόδει τα κλαδιά για να συλλέξει τον καρπό πριν την ωρίμασή του... θέλει να θερίσει όταν ο σώφρων καλλιεργητής σπέρνει: ό,τι κάνει διαστικά και παράκαιρα είναι άσχημα καμωμένο και δεν μπορεί να έχει διάρκεια”, καθ’ όμοιο τρόπο που και οι άστατες (επιπόλαιες) επιθυμίες στερούνται της όποιας διάρκειας και προοπτικής (Fénelon, χ.η, σ. 377).

Η εικόνα της αργής ωρίμασης των καρπών, που υποβάλλει την ιδέα μιας εργασίας προφυλαγμένης από άλωση δία, είναι προσφιλές θέμα τόσο του παροιμιακού λόγου όσο και έργων της γραμματείας του ευρωπαϊκού –για να περιοριστούμε σ’ αυτόν τουλάχιστον– πολιτισμού. Πρόκειται για απεικόνιση της σχέσης του ατόμου με το χρόνο και με τους διακριτικούς ρυθμούς των πραγμάτων.⁸ Η ανυπομονησία είναι κάτι το αδιανόητο για την αληθινή δημιουργία⁹. Να είναι άραγε τυχαίο ότι το *ωραίο* (ώρα + [κατάληξη] αίο) –αυτό που γίνεται στον κατάλληλο χρόνο και ταυτόχρονα ό,τι είναι γνήσιο και ειλικρινές– αποτελεί παράγωγο των Ωρών; Όπως και να ’χει, ενδιαφέρει το ότι: αυτό που κομίζει ως ιδιότητα και ποιότητα ένας αρωματικός καρπός ευκαρπίας αντανακλά ό,τι, αντίστοιχα, κομίζει η εξάσκηση των ηθικών δυνάμεων των απαιτούμενων κατά τη διάρκεια της τελειοποίησης αυτού. Μια εύχαρις μεταφορική, αναλογική αντιστοιχία φυσικής (γευστικής) απόλαυσης και ηθικής δροσιάς που εκπλήσσει.

Ξεκινώντας από τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με την πρωταρχική σημασία της αειφορίας, θα εξετάσουμε αργότερα τι μπορεί να σημαίνει, δάσει των σημερινών δεδομένων, κάποια αειφορική προοπτική ενός πρώην λιμναίου τοπίου, έστω και από μακρού αποξηραμένου.

2. Η φύση κάθε προβλήματος υπαγορεύει συχνά και τη μέθοδο ερμηνεί-

8. Στον Ρίλκε, για παράδειγμα, η υπομονή σημαίνει πολλές φορές “μια στάση ταπεινή και την επιστροφή στη σιωπηλή γαλήνη των πραγμάτων, σε αντίθεση προς τον πυρετό των προορισμών”, M. Blanchot (1970, σ. 167).

9. Βρίσκει άξεστο ο μεγάλος δημιουργός Βαν Γκογκ ακόμα και να το σκεπτόμαστε “να μη μαθαίνουμε από τη φύση να έχουμε υπομονή... βλέποντας το στάχυ να ψηλώνει σιωπηλά, τα πράγματα να μεγαλώνουν” (Blanchot, ό.π., σ. 174).

ας του. Όσες διαβεβαιώσεις κι αν κάνει ένας ερευνητής για τη μελέτη ενός χώρου, συμμετέχοντας στην καθημερινότητά του, στη βάση της περιδότης συμμετοχικής παρατήρησης κι όπως την αντιλαμβάνεται αυτή κανείς, ή όσες συζητήσεις –ελεύθερες, κατευθυνόμενες ή ημικατευθυνόμενες– και όσα κείμενα αναλύσει, από εφηβικές αναπτύξεις ιδεών έως λαογραφικές μνήμες ενηλίκων, το πλέον δέβαιο είναι ότι ο ίδιος ο τόπος υπαγορεύει το ποια ερωτήματα θα πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης προσοχής και μέσω ποιας μεθόδου.

Βέβαια, σ' έναν πρώην παραλίμνιο χώρο, σφραγισμένο από τα διώματα τα πριν και μετά την αποξήρανση της λίμνης, υπάρχει διάχυτη η επιθυμία να κοινωνήσει κανείς –σ' έναν τρίτο ενδιαφερόμενο– ό,τι έζησε ή ό,τι γνωρίζει επί του θέματος της αποξήρανσης: από απλές φράσεις νοσταλγίας για τη χαμένη λίμνη έως τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν μετά την “αποστράγγιση” και το σκεπτικισμό για την αντιμετώπισή τους. Όλα συμβαίνουν ωςάν η ίδια αυτή νεκρή λίμνη να έχει ανάγκη διαφόρων εκδηλώσεων, μικρών έστω αποσπασματικών αφηγήσεων εν είδει επιμνημόσυνων λόγων. Ο συνομιλητής της οποιας ηλικίας και του όποιου φύλου, ανάλογα με τις εμπειρίες, τις γνώσεις, άμεσες ή έμμεσες, για το όλο θέμα της λίμνης, μιλώντας γι' αυτήν προδίδει συνήθως σε μια έστω στοιχειώδη παροντοποίηση του χθες και του αύριο. Το μέλλον του πρώην λιμναίου τοπίου, είτε από την αισιόδοξη είτε από την αρνητική οπτική εκτιμάται, στην παρούσα φάση, με βάση ό,τι το παρελθόν κληροδότησε, ό,τι οι εμπειρίες πριν την αποξήρανση κομίζουν εν είδει δωρεάς, επ' ωφελεία μιας σημερινής κοινοτικής παιδαγωγίας.

Εν μέσω ενός συνόλου εντυπώσεων, απόψεων, κριτικών επισημάνσεων, διακρίνονται ορισμένες εξωτερικεύσεις που τις χαρακτηρίζει όχι απλά η μεγαλύτερη συχνότητα επανάληψης, αλλά και ένας ίδιος τρόπος εκφοράς.¹⁰ Πρόκειται, από τη μια πλευρά, για τα σημαντικότερα άμεσα διώματα πριν την αποξήρανση και, από την άλλη, για κριτική επί των εμφανέστερων τεχνικο-οικονομικών αντιφάσεων που αυτή εδημιούργησε. Στην πρώτη περίπτωση μνημονεύονται συνήθως η χαρακτηριστικότερη λιμναία προσφορά σε κρίσιμες ιστορικές στιγμές και οι, εν καιρώ γαλήνης, ευκαιρίες που έδινε η λίμνη, για την εορταστική ευφορία του έκτακτου, της δραπέτευσης από την καταπονημένη καθημερινότητα. Η δωρεά της εσώτερης των αισθήσεων, της αίσθησης του συνεχούς, η γευστική τοιαύτη, συνιστά στιγμή, έστω φευγαλέα και συντομότατη, αυτής της ευφορίας του έκτακτου, ακόμα και στο εσωτερικό του καθημερινού δίου. Η συγκινησιακή φόρτιση είναι το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των διωματικών εκφορών. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται

10. Για το μεθοδολογικό θέμα της επαναληπτικής κανονικότητας και του πληροφοριακού κορεσμού εντός ενός κοινωνικού πλαισίου, βλ. D. Bertaux (1980), F. Ferraroti (1983) και, από ελληνική διδλιογραφία, Σ. Δαμιανάκος, Έ. Ζακοπούλου, Χ. Κασίμης, Β. Νιτσιάκος (1997, σ. 271-274).

για την κριτική που αγγίζει προπάντων τις εμφανέστερες διαψεύσεις, οικονομικο-κοινωνικής προσημονής, με κύριο γνώρισμα κατάθεσης άλλοτε τον επιτιμητικό τόνο, άλλοτε κάποια απόχρωση σαρκασμού, χωρίς δέδαινα να εκλείπει ορισμένες φορές ο κίνδυνος μιας κάποιας ρητορικής, όταν η υπερβολή στον τονισμό των δικαιωμάτων αφήνει στην άκρη τις υποχρεώσεις του μέλους ενός κοινωνικού πλαισίου, του τελευταίου σφραγισμένου έστω και με τις πιο πρωτόγνωρες ιδιαιτερότητες.

Όπως και να 'χει, ενδιαφέρει ιδιαίτερα το ότι τόσο τα άμεσα διώματα της πρώτης περίπτωσης, όσο και οι κριτικές στάσεις της δεύτερης αποτελούν πρόκληση στο να σκεφθεί κανείς τις εκφραστικές κινήσεις, τις μόνιμα συνδεόμενες με αισθήματα και ψυχικές καταστάσεις. Είναι παλαιά η προβληματική σχετικά με το πόσο στην προφορική εκφορά οι εκφράσεις, οι χειρονομίες, οι ήχοι των λέξεων –ό,τι συνιστά αυτή τη φυσική γλώσσα σ' όλους τους λαούς, όπως τόνιζε ο Αυγουστίνος¹¹– αποτελούν συστατικά στοιχεία της εξωτερίκευσης των επιθυμιών και των διωμάτων.¹²

Η γνώση κατάγεται από την έκφραση, επανελάμβανε ο Wittgenstein, και όχι από το αίσθημα. Μια αφυπνισμένη και “παρατηρητική αισθαντικότητα απέναντι σε πρόσωπα ανθρώπων, τόνους φωνής και περιστάσεις” θα δοθούσε, κατά τον ίδιο, περισσότερη στην κατανόηση αισθημάτων από την όποια γενική θεωρία περί αυτών.¹³

Οι σχέσεις των άλλων δεν μας αποκαλύπτονται, και για τον εσωτερικό τους κόσμο μόνον υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, τις δε εμπειρίες τους πρέπει αναγκαστικά να τις συναγάγουμε. Και, πάντα, η “αυθεντικότητα μιας έκφρασης δεν μπορεί ν' αποδειχθεί, οφείλει κανείς να την αισθανθεί”.¹⁴ Η γνώση αυτής της κατανόησης της γνησιότητας των εκφράσεων δεν διδάσκεται βάσει κανόνων. Υπάγεται, κατά τη διτγκενσταϊνική σύλληψη, στο πεδίο της ψυχολογικής ενόρασης.

Χωρίς αμφιβολία, ερευνητές και μη, δεν μπορούμε όλοι να έχουμε ή ν' αποκτήσουμε τη χάρη –και μάλιστα από τη μια στιγμή στην άλλη– του ντοστογιεφσκικού ήρωα, του πατέρα Ζόσιμα, ο οποίος, κατά τον παραπάνω φιλόσοφο, ήταν υπόδειγμα ατόμου στο να διαβάσει στο πρόσωπο του άλλου τις σχέσεις του και τα συναισθήματά του.¹⁵ Αυτό που μπορεί προπάντων να

11. Άγιος Αυγουστίνος (1997, σ. 37).

12. Βλέπε, επί του θέματος, L. Austin (1962), J. Searle (1979), E. Κοβάνη (1995, σσ. 42 και 155).

13. Ray Monk (1998, σ. 553).

14. L. Wittgenstein (1961, σ. 360). Ακόμα ένα και το αυτό αίσθημα δεν προκαλεί στο ίδιο πρόσωπο τις αυτές εκφράσεις: “Δεν προκαλούν όλοι οι πόνοι την ίδια έκφραση” στο αυτό πρόσωπο (1986, σ. 89).

15. Ο πρεσβύτερος Ζόσιμα στους *Αδελφούς Καραμαζόφ* είχε απορροφήσει τόσα μυ-

προωθήσει μια μέθοδος είναι να καταδείξει τη σημασία της οφειλόμενης προσοχής στις όποιες εκφράσεις και εξωτερικεύσεις του συνομιλητού και συνεργάτη. Ένας έστω και καθ' οδόν σύντομος χαιρετισμός, με μια έκφραση νοσταλγίας για κάτι παντοτινά χαμένο ή με κάποια απρόδλεπτη έκρηξη οργής, για το οποίο παράδοξο συμβάν τοπικής αναπτυξιακής πολιτικής, μπορεί να έχει για μια μελέτη πολύ μεγαλύτερη σημασία από μια κουραστική συνέντευξη, με το κεφάλι του ερευνητού σκυμμένο καθώς γράφει.

Το μεθοδολογικό ιδεώδες θα ήταν οι εν λόγω εξωτερικεύσεις να ενθαρρύνονται ώστε ν' αποτελούν όχι απλά σημάδια μιας εσωτερικής κατάστασης, αλλά να είναι η ίδια αυτή κατάσταση. Να προωθείται, με άλλα λόγια, η όσο το δυνατόν ανάδυση αυθεντικών εκφράσεων, γεγονός που προϋποθέτει κλίμα εμπιστοσύνης, και –κυριότατα– ν' αποφεύγονται τρόποι καταγραφής των απόψεων και εξωτερικεύσεων τέτοιοι που μπορούν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στην εκφορά των τελευταίων. Όταν, για παράδειγμα, ένας συνομιλητής περιγράφει γεγονότα ή κάνει κριτική αποτίμηση καταστάσεων και αισθάνεται ικανοποιημένος απ' ό,τι εκθέτει, επιθυμεί ενίοτε την εγγραφή αυτού σε κάποιο ηλεκτρονικό μέσο. Όταν όμως τούτο αρχίζει να καταγράφει, η ροή του λόγου του συχνά εγκλωβίζεται από την προσπάθειά του, συνειδητά ή μη, για περισσότερο έλεγχο των λεγομένων του. Αυτολογοκρινόμενος, λογοκρίνει έτσι και τον ερευνητή: “Αυτό το τελευταίο το έγραψες; Σβήστο καλύτερα”.

Υστερα, η όποια εγγραφή των λεγομένων του άλλου –χειρόγραφη ή ηλεκτρονική– συνοδεύεται από την απορία τού τι θα γίνει αυτός ο καταχωρημένος και εγκλωβισμένος λόγος του.

Η προφορική εκφορά ελεύθερη από το δισταγμό που γεννά το εξουσιαστικό σύμβολο της γραφής, και δη στην προκείμενη περίπτωση της χειρόγραφης (με το πρόσωπο του καταγράφοντος αντικριστά), ρέει αβίαστα και επιτρέπει στο συνομιλητή να εκφράζεται ανετότερα. Σε περίπτωση δε εξωτερίκευσης άμεσων αυθεντικών διωμάτων αποδεσμεύονται εκδηλώσεις που, αποτυπωμένες στο πρόσωπο, τα καταναγκάζουν κατάσαρκα. Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι καταργούμε το όποιο μέσο εγγραφής των λεγομένων του συνομιλητή. Επισημαίνεται απλώς η ανάγκη η κάθε τέτοια εγγραφή να είναι ένας διακριτικός μεσολαβητής και να παραμερίζεται όταν αρχίζει να επιβάλλεται ως αυταρχικός σκηνοθέτης μιας σκηνής διαλόγου ανώφελα επιφαιακής.

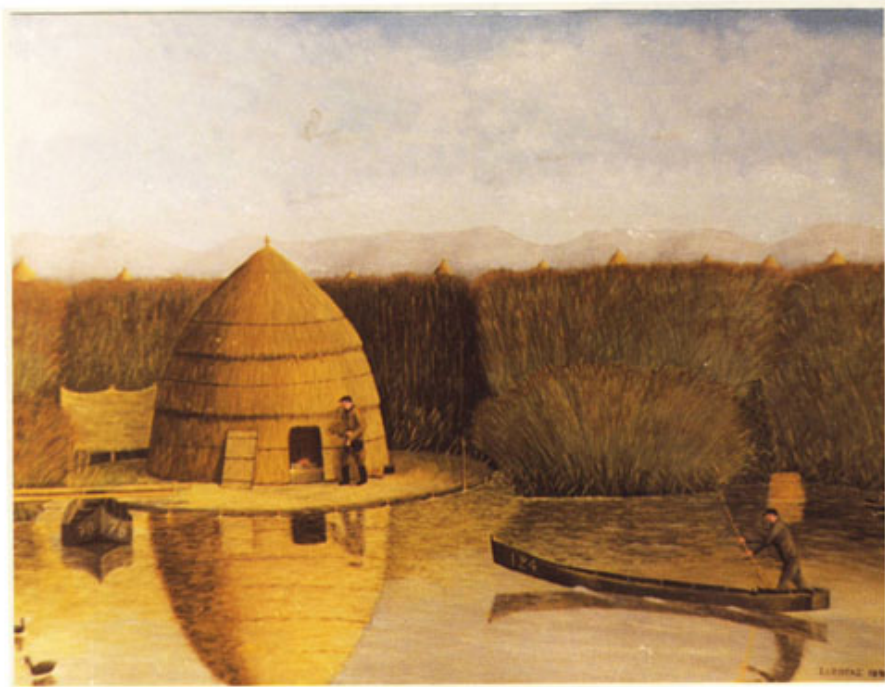
Η μελέτη στηρίχθηκε εν πρώτοις στον πληθυσμό των επιζώντων αλιέων

στικά, λύπες, εξομολογήσεις μέσα στην ψυχή του, “ώστε με την πρώτη ματιά, βλέποντας το πρόσωπο ενός ξένου, μπορούσε να πει για ποιο πράγμα τον επισκεπτόταν και τι βασάνιζε τη συνείδησή του”. Βλέπε, αναλυτικότερα, R. Monk (ό.π., σ. 554-555).

και των δύο χαμένων λιμνών, αλλά και σε ανθρώπους των ηλικιών εκείνων που γνώρισαν την εκεί παραλίμνια ζωή. Οι ηλικιακές κατηγορίες, οι στερούμενες των άμεσων εμπειριών της εν λόγω ζωής, οδηγούνται συχνά στη γνώση του πρώην λιμναίου τοπίου μέσω φολκλορικών οδών, γεγονός που τους αποστερεί σχετικά τη δυνατότητα είσπραξης άμεσων σχετικών διωμάτων, στην αυτάρκεια με την οποία μπορούν να τους την εξασφαλίσουν οι μεγαλύτερες ηλικίες.

Από μεθοδολογική σκοπιά, αποτελεί πρόκληση η αναζήτηση τρόπων ώστε τα διώματα των τελευταίων να μπορούν να μεταγγιστούν στις νεότερες ηλικίες, με τρόπο ώστε τούτη η ίδια η πράξη της μετάγγισης ν' αποτελεί πολιτιστικό γεγονός, σε συνάφεια με το κοινωνικό, οικονομικό μέλλον των ίδιων αυτών πρώην λιμναίων κοινωνιών.

Α' ΕΝΟΤΗΤΑ:
ΚΑΡΛΑ (ΒΟΙΒΗΙΣ)

Ψαροκαλύβα στα ραγάζια
(Σ. Ζιώγας, λάδι, 1991).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Στοιχεία γεωχρονολογικής και φυσικής ταυτότητας

Από την αρχή του αιώνα μας έως σήμερα η περιοχή της Κάρλας αποτελεί μοναδικό παράδειγμα στη χώρα όπου σημειώνονται συνεχείς επεμβάσεις της τεχνικής, επικουρημένες από αντίστοιχες ειδικές μελέτες, προκειμένου να μεταβληθεί εν μέρει ή εν όλω μια λίμνη σε ξηρά (1962) και να επιχειρηθεί εκ νέου σήμερα ο μερικός επανασχηματισμός της, με τη μορφή αυτή τη φορά ενός ταμιευτήρα (42.000 στρ.). Έμελλε, έτσι, να καταστεί ο κάρλιος τόπος πεδίο όχι μόνο τεχνικών επεμβάσεων, αλλά και πολιτικο-οικονομικών διακυβευμάτων και ερευνητικών παραδειγμάτων, των φυσικών ιδιαίτερα επιστημών, στην υπηρεσία των εθνικών αναπτυξιακών οραμάτων.

Η κλειστή αυτή επιμήκης λεκάνη της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας ορίζεται δόρεια από την οροσειρά του Μαυροβουνίου, ανατολικά από τις υπώρειες του Πηλίου, προς νότον από τα ασβεστολιθικά στρώματα της προαναφερθείσας οροσειράς και δυτικά από τη θεσσαλική πεδιάδα. Η λίμνη εισέρχεται από τη λαγισαϊκή κοιλάδα στη νότιο Μαγνησία, με διάταξη έτσι από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά, μήκους 35 χλμ. περίπου και πλάτους 9 έως 14 χλμ..

Από τις πολυάριθμες γεωλογικές μελέτες που έχουν γίνει στην περιοχή, γνωρίζουμε ότι η πελαγονική ζώνη στην οποία ανήκει η ανατολική Θεσσαλία συγκροτείται από δομικά στοιχεία του τέλους του Παλαιοζωϊκού προς την αρχή του Μεσοζωϊκού αιώνα, δηλαδή πριν περίπου 225 εκατομμύρια χρόνια. Η περιοχή δε της τέως λίμνης Κάρλας οφείλει το σχηματισμό της σε τεκτονικό δύθισμα κατά τους πρόσφατους γεωλογικούς χρόνους, μεταξύ της εποχής του Πλειόκαινου και Πλειστόκαινου (πριν 2,5 εκατομ. έτη περίπου) ανάμεσα στη Λάρισα και το Βελεστίνο, το οποίο γέμισε με λιμναία ιζήματα και με προσχώσεις που προήλθαν από την αποσάθρωση των γύρω οροσειρών.¹ Κατά μία άποψη η λεκάνη, συγκεκριμένα, της Κάρλας είναι η πιο νέα

1. Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα στην Κάρλα και των συναφών έργων, ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), Α' φάση.

θεσσαλική υπολεκάνη δημιουργημένη πριν από 300.000 χρόνια –προς το τέλος του Πλειστόκαινου²– από ρηγματώσεις (τεκτονισμό).³

Όλα αυτά τα μεγέθη εκατομμυρίων και εκατοντάδων χιλιάδων ετών, στην ασύλληπτη ροή του γεωλογικού χρόνου, μας προσπερνούν σαν να αγνοούν επιδεικτικά τη μηδαμνότητά μας. Κατά εκπληκτικό, παρά ταύτα, τρόπο το δέος που γεννά η άπειρη για τον άνθρωπο γεωχρονολογική κλίμακα δεν αφέθηκε να εξασκεί όλη την αγχώδη τρομοκρατία του. Έτσι, για τη συγκεκριμένη περίπτωση της προϊστορίας της μεγάλης λίμνης της θεσσαλικής λεκάνης, την οποία έκλειναν γύρω-γύρω πανύψηλα βουνά, ο Ηρόδοτος, ως στοργικός ιστορικός πατέρας, προνόησε να την περιγράψει με μια γλώσσα εγγύτερη στην ανθρώπινη ψυχική αντοχή.

“Για τη Θεσσαλία λένε”, αφηγείται ο μεγάλος ιστορικός, “πως τον παλιό καιρό ήταν λίμνη... από τα ανατολικά την κλείνουν τα βουνά Πήλιο και Όσσα, που τα ριζά τους ενώνονται. Από τα βορεινά την κλείνει ο Όλυμπος. Από τα δυτικά η Πίνδος και από το νότο η Όθρυς. Έτσι, από τα πολλά ποτάμια που χύνονται σ’ αυτήν πέντε είναι τα σπουδαιότερα, ο Πηνειός, ο Απιδανός, ο Ονώχωνος, ο Ενιπεύς, ο Πάμισος... Οι Θετταλοί λένε πως ο Ποσειδών έκανε την κοιλάδα απ’ όπου ρέει ο Πηνειός και φαίνεται πως δεν έχουν άδικο, κι όποιος πιστεύει πραγματικά πως ο Ποσειδών σείει τη γη και ότι όσα ρήγματα της γης προέρχονται από σεισμό είναι έργα του θεού αυτού, τότε ασφαλώς, αν δει και κείνο (στα Τέμπη), θα ομολογήσει πως το ‘φτιαξε ο Ποσειδών, γιατί ο διαχωρισμός των βουνών, όπως μου φάνηκε, είναι έργο σεισμού” (Ηρόδοτος, VII, 129).

Λείψανα της μεγάλης αυτής προϊστορικής θεσσαλικής λίμνης είναι, κατά τον Στράβωνα (IX, 436, 15), η λίμνη Βοιθής (στη δυτική πλαγιά της Μαγνησίας) και πάνω απ’ αυτήν ΒΔ η Νεσσωνίς, σχηματιζόμενη από τις πλημμύρες του Πηνειού.⁴ “Η δέ Βοιθής λίμνη πλησιάζει μέν ταῖς Φεραῖς, συνάπτει δέ καί τοῖς ἀπολήγουσι τοῦ Πηλίου πέραςι καί τῆς Μαγνησίας· Βοίθη δέ χωρίον ἐπὶ τῇ λίμνῃ κείμενον” (Στράβων, IX, 436).

Η ποσειδώνια πολυθεϊστική ενέργεια παίρνει τη θέση του παντοδύναμου αλλά ψυχρού γεωλογικού χρόνου, όχι για να τον καταργήσει, αλλά να του δώσει ψυχή και να καταναγάσει την τεράστια σιωπηλή εργασία που χρειάστηκε για τη μορφοποίηση του λιμναίου τοπίου. Όπως ίσως η ίδια ενέργεια φωτίζει και την προεργασία ανάδυσης των παρακάρλιων προϊστορικών οικισμών, ερείπια των οποίων αποκαλύπτει σήμερα η αρχαιολογική σκαπάνη.

2. Η αρχή του Πλειστόκαινου υπολογίζεται πριν 2,5 εκατομμύρια έτη και το τέλος του πριν 10.000 έτη – όταν αρχίζει η εποχή του Ολόκαινου. Περί του σχηματισμού της Κάρλας, βλ. γενικότερα K. Grundmann (1937).

3. Βλέπε Ν. Τάσιος, ανακοίνωση στο Συμπόσιο Κάρλα '85 (δακτυλογραφημένο), σ. 166.

4. Και κατά τους νεότερους αιώνες βαλτότοπος ονομαζόμενος Καρά-τσαῖρ (Μαυρολίβαδο).

Απ' ό,τι έρχεται στην επιφάνεια, με την αρχαιολογική έρευνα, στο κάρλιο τοπίο ενδιαφέρει να σημειώσουμε τα εξής:

i. Τα όρια της λίμνης ήταν ανέκαθεν μεταβαλλόμενα και υπήρχε φυσικά αμεσότατη σχέση της μετακίνησης των παραλίμνιων οικισμών με την κίνηση της όχθης της. Έτσι, για παράδειγμα, στο μεσαίο λόφο της μικρής νήσου Πέτρας –και μικρής χερσονήσου στη σύγχρονη εποχή– στα νοτιοδυτικά της Κάρλας, τα ευρήματα έδειξαν ότι αρχίζει εκεί η ζωή από τη μέση νεολιθική περίοδο και συνεχίζεται έως τη μυκηναϊκή. Στα τέλη της μυκηναϊκής περιόδου εικάζεται ότι σημειώθηκε ανέδασμα της στάθμης της λίμνης, πάνω από τα υπάρχοντα εκεί μυκηναϊκά λείψανα. Η ζωή στην Πέτρα ξαναρχίζει κατά την αρχαϊκή εποχή έως τη βυζαντινή.⁵

ii. Τα χαρακτηριστικότερα και αισθητικότερα μέρη της λίμνης και του γύρω χώρου είναι τόποι εντοπισμού των πολυτιμότερων αρχαιολογικών ευρημάτων (δλέπε Χάρτες Χκ1 και Χκ2). Αναφέρουμε τα σημαντικότερα και τα σχετικότερα με τη λίμνη.

- Η Πέτρα: νησάκι, κατά τη νεολιθική εποχή με τείχος, χτισμένο κατά κυκλώπειο τρόπο, που περιβάλλει τον υψηλότερο λόφο της, πάχους 5 μέτρων, περιμέτρου 4 χιλ. περίπου, παρόμοιο με τα μυκηναϊκά τείχη της Τίρυνθας και των Μυκηνών.⁶
- Το νησάκι Μαγούλα Χατζημισιώτικη: με λείψανα κατοίκησης από τη νεότερη νεολιθική περίοδο έως και την πρώιμη εποχή του χαλκού και λίγα από την αρχαιότερη νεολιθική.⁷
- Το Σιφριτζάλι: νησάκι μακρους περίπου 300 μ. και ύψους 70 μ., χωρίς συστηματική κατοίκηση, αλλά με ευρήματα κεραμικής της μέσης εποχής του χαλκού και περιορισμένη εγκατάσταση κατά τη μυκηναϊκή περίοδο.
- Η θέση Σαμάρι: στο μέσο περίπου της νότιας ακτής της Κάρλας, με μικρολιθικά εργαλεία της μεσολιθικής εποχής.
- Ο Λόφος Αγίου Αθανασίου: με σποραδικά όστρακα της νεολιθικής εποχής και επιφανειακής κεραμικής της εποχής του χαλκού.
- Τα τείχη κλασικής ακρόπολης στην περιοχή Καναλίων.

Η λίμνη εκάλυπτε μέχρι τη δεκαετία του '60 το χαμηλότερο τμήμα της λεκάνης της Α. Θεσσαλίας από το Ελευθέριο μέχρι τα Κανάλια. Η σύσταση του βυθού της είναι αργιλώδης κυρίως και καλύπτεται υπό επιπολαίου στρώματος ιλύος.

5. Από μελέτη εκεί του V. Miložić, βλ. O. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (1979, σ. 174-206).

6. O. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, ό.π..

7. Στη σύγχρονη εποχή η Μικρή και Μεγάλη Μαγούλα αποτελούν συνέχεια του υπόβαθρου· πρόκειται για τα ονομαζόμενα γεωλογικώς τεκτονικά κέρατα. Για νεότερη ερμηνεία του κάρλιου σχηματισμού, βλ. B. Helly (1995, κεφ. 11).

Ο καρστικός υδροφόρος ορίζοντας της Κάρλας εκτείνεται τόσο μέσα στα μάρμαρα του Μαυροδουνίου όσο και μέσα στα μάρμαρα τα οποία αποτελούν το υπόδαθρο της λεκάνης της Κάρλας· η συνολική έκταση του υπόδαθρου, που αποτελείται από μάρμαρα, ανέρχεται σε 150 χλμ.² Μέσα δε στα μάρμαρα του υπόδαθρου και της περιφέρειας της λεκάνης αναπτύσσεται καρστικός υδροφόρος ορίζοντας, ο οποίος, κατά ομολογία ερευνητών, δεν έχει ερευνηθεί λεπτομερώς έως σήμερα. Η τροφοδοσία του καρστικού υδροφόρου ορίζοντα γινόταν παλαιότερα από τις επιφανειακές διηθήσεις του νερού της βροχής στα μάρμαρα και από τις διαφυγές της λίμνης Κάρλας προς τις καταδόθρες. Την εποχή εκείνη η στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα ταυτιζόταν, κατά τη χειμερινή τουλάχιστον εποχή, με τη στάθμη της λίμνης –σε επίπεδο 45 μ.– δημιουργώντας ένα ενιαίο υδρογεωλογικό σύστημα μ' αυτήν, με μεγάλα αποθέματα νερού. Η φυσική δε εκφόρτιση του συστήματος γινόταν προς το Αιγαίο.⁸

Το χειμώνα του 1920-21 σημειώθηκε η μέγιστη άνοδος της στάθμης της λίμνης. Ο Πηνειός την εποχή αυτή δεν ήταν περιορισμένος και φυλακισμένος μεταξύ των αναχωμάτων. Έτσι, σε περίπτωση πλημμύρας κατέκλυζε την πεδιάδα στην περιοχή της Λάρισας. Μέσω του ρέματος Ασμάκι, τα νερά του Πηνειού διοχετεύονταν στην ανατολική λεκάνη της Θεσσαλίας. Στη διάρκεια των μεγάλων βροχοπτώσεων έπεφταν στη λίμνη τα νερά από τους χειμάρρους του Μαυροδουνίου καθώς και το νερό από το ποτάμι του Βελεστίου.

Το 1921 τα νερά, μέσω αυτού του ρέματος, ανέβασαν τη στάθμη της λίμνης στα 50,10 μ. κατακλύζοντας 180 χλμ.² Το αυτό συνέβη και με τις πλημμύρες κατά το 1930-31, οπότε η στάθμη ανήλθε στα 49,25 μ., με κατάκλυση μιας περιοχής 145 χλμ.²

Το 1937-40 απομονώθηκε η λεκάνη της Κάρλας από τη λεκάνη του Πηνειού με την κατασκευή του δεξιού αναχώματος αυτού, από τη Λάρισα έως τη Γυρτώνη. Έκτοτε υπολογίζεται ότι η τροφοδοσία της Κάρλας γινόταν μόνο από τη δική της λεκάνη απορροής έκτασης 1.665 χλμ.²

Η υπερχείλιση του Πηνειού περιορίζεται με τα νέα αντιπλημμυρικά αναχώματα. Μεταξύ των ετών 1949 και 1961 το μέγιστο υψόμετρο της επιφάνειας φθάνει στα 47,65 μ. με αντίστοιχη έκταση 115.000 στρ., ενώ το ελάχιστο υψόμετρο ήταν 44,71 με έκταση 40.000 στρ. (Χ. Μπαμπατζιμόπουλος, Β. Αντωνόπουλος, 1990, σ. 541). Από τούδε και στο εξής τεχνικά έργα περιορίζουν σταδιακά και σταθερά τα νερά και τη στάθμη της λίμνης. Το 1950-51 ένα τμήμα της λεκάνης με έκταση 501,2 χλμ.², που αντιστοιχεί στο 1/3 της επιφάνειας απορροής, έπαψε να τροφοδοτεί τη λίμνη, αποστραγγίζεται από τον Όγχηστο ποταμό (Κουσμπασανιώτικο ρέμα), τα νερά του οποίου διοχετεύθηκαν στον Πηνειό. Η λίμνη με μειωμένη τη στάθμη στα 3 μ. περιορίστηκε στο

8. Βλέπε, κυρίως, ΥΠΕΧΩΔΕ (ό.π., σ. 4-18).

νοτιο-ανατολικό τμήμα της λεκάνης, νοτίως του Καλαμακίου.⁹ Η στέρηση της λίμνης από τα νερά της ήταν, όπως θα δούμε, η βασική αιτία της σιωπηρής αποδοχής της ολοκληρωτικής αποξήρανσής της το 1962.

Το μικρό σχετικά βάθος της λίμνης –το ανώτερο έως και 6 μέτρα– είχε ως αποτέλεσμα τη μη εμφάνιση υπολιμνίου ζώνης. Συνετέλεσε ωστόσο αυτό το φυσικό δεδομένο στη δημιουργία υδρόβιας βλάστησης με αναλογική διάθεση αποθεμάτων οξυγόνου. Οι εκτεταμένοι καλαμιώνες έχουν το λόγο ύπαρξής τους στη λίμνη: αποτελούν τη φυσική άμυνα κατά του συχνού και υψηλού κυματισμού αυτής, άμυνα απαραίτητη για την υδρόβια ζωή και την αλίευση ιδίως κατά το χειμώνα. Κοινές καλαμιές, ραγάζια (μαλακά καλάμια) ή δρίγια (πολύκλαδοι θάμνοι) είναι η βασική εκεί υδρόβια βλάστηση.

Η ιχθυοπανίδα της λίμνης περιλαμβάνει:

– Τα καρλόψαρα, κοινούς κυπρίνους (*cyprinus carpio*) και σύμφωνα με την τοπική ονομασία: σαζάνια ή γριβάδια ή καρλιώτικα: κατέχουν την πρώτη βαθμίδα κατά τη γευστικότητα, κατά το βάρος και κατά την τιμή. Οι αλιείς τα διακρίνουν σε μεγάλα, βάρους και 5 οκάδων (τα κυρίως σαζάνια) ή κατ' άλλους και 20-25 κιλών, και σε μικρά, με βάρος 150 δράμια περίπου, τα λεγόμενα μμποτσικάρια.

- Τις πλατίτσες, άσπρες ή καραπλατίτσες.¹⁰
- Το μπίζι (συγλί ή πράσινη σαρδέλλα: *Alburnus alburnus thessalicus*).
- Το γλένι ή γλίφι, παρόμοιο με σαρδέλλα: κατά μία άποψη, θαλάσσιο ψάρι που αποκλείστηκε στη λίμνη και το οποίο έχασε την ιδιότητα να κατέρχεται προς τη θάλασσα.
- Τα δίνια ή φιδόψαρα (*Gobitis taenia* ή *acanthopsis taenia*), μικρότερα ψάρια σπάνια αλιευόμενα.
- Τον κέφαλο ή σκαρούφι (*Barbus graecus*) και σε μικρότερο βαθμό τα χέλια (*Anguilla anguilla*).¹¹

Στους εκτενείς καλαμιώνες και στα ανοιχτά νερά οφείλεται επίσης η ποικιλότητα του βιοτόπου με το μεγάλο αριθμό υδρόβιων πουλιών. Όσα μόνοιμα ή εποχιακά διαδίδουν στην περιοχή της λίμνης δρίζουν πλούσια τροφή: νεροφίδες, νεροχελώνες, κουνούπια, σαλιγκάρια, βατράχια.

Στη γλώσσα των ειδικών τα κυριότερα είδη της πτερωτής εκεί πανίδας είναι: η θαλτόπαπια (*Aythya hyroca*), ο πελεκάνος (*Pelecanus* sp.), ο άσπρος

9. Σύμφωνα με το Philippson (1950, I, σ. 119), η άποψη του Teller ότι το ρέμα Ασμάκι άλλοτε γύριζε προς τον Πηνειό είναι λανθασμένη. Το Ασμάκι στη διακλάδωση του Πηνειού έχει υψόμετρο από τη θάλασσα 66 μ., και εκεί που εκβάλλει 50 μ.. Για τη στρόφη όμως νερών της πλημμυρισμένης Κάρλας προς τον Πηνειό κάνει λόγο ο Ι. Νουχάκης (1901, σ. 393).

10. Κατά τους ειδικούς η πλατίτσα ασπρίτσα είναι το *Rutilus rutilus alojranensis* και η πλατίτσα καραπλατίτσα, τσερνίτσα είναι το *Scardinius erythrophthalmus*.

11. Βλέπε, αναλυτικότερα, Οικονομίδης (1973), Γ. Βαδίζος (1984).

γλάρος (*Larus argentatus*), η νερόκοτα (*Gallinula chloropus*), ο κύκνος (*Cygnus Cygnus*), το βουτηχτάρι (*Podiceps chistatus*), ο πρασινοσκούφης (*Anas platyrhynchos*), το χηνάρι (*Anser anser*), ο κοκκινοσκούφης (*Anas strepera*), η μαυρόκοττα (*Fulica atra*). Και στην τοπική διάλεκτο: οι σακάδες (οι πελεκάνοι), τα πρασινοκέφαλα (διασέλλες), οι αγριόχηνες (μπόσινα μεγάλα, τριβλά μικρά), τα μπιρμπικιούλια, τα βαλτοκοτσίφια, οι βραχόπαπες, οι μαυρόκοτες, οι γλάροι, οι κύκνοι, οι μικροί αετοί, τα μαρτίνια, οι κοκκινοσκούφηδες, τα χηνάρια, τα ορτσάδια, οι νερόκοττες, η βαλτόπαπια, οι παπάδες, οι τσοτσόιδες, τα βουτηχτάρια· επιπλέον, οι σταχτοτσικνιάδες και οι αργυροτσικνιάδες, οι χαλκόκοτες, οι τουρλίδες, τα σφυριχτάρια.

Τα νησάκια της λίμνης με το σύνολο των γειτονικών δουνών και δασών έκαναν την περιοχή τόπο συγκέντρωσης πλουσιότητας παρυδάτιας ορνιθοπανίδας: αναφέρονται 143 είδη, εκ των οποίων 55 θεωρούνται σήμερα προστατευόμενα.¹² Όλα τα ευρωπαϊκά παρυδάτια είδη βρίσκονται εδώ: ερωδιόμορφα και πελαργοί, χουλιαρομύτες και ιδίδες. Υπάρχει η εκτίμηση ότι στην ευρύτερη περιοχή της Κάρλας διαχείμαζαν 1.000.000 πτηνά. Ακόμα και κατά τη φάση της αποξήρανσης (το 1962) υπολογίστηκε ότι ξεχειμώνιασαν 450.000 πουλιά.¹³ Με θαυμασμό αναφέρεται κυρίως από μαθητές ότι υπήρξε ο μεγαλύτερος υγρότοπος των Βαλκανίων.

Η πολύμορφη και πολύχρωμη κάρλα ζωή με τους ασίγαστους απαλούς θορύβους της –το θρόισμα των καλαμιών, το πέταγμα και τις φωνές των πτηνών– έμοιαζε να στέλνει ενδελεχώς σιωπηλό ηχητικό δοξαστικό στους αιώνες που δούλεψαν για τη δημιουργία της.

12. Ευρωπαϊκή οδηγία για την προστασία των άγριων πουλιών, ΕΚ 409/79, παρ. II.

13. Βλ. Γ. Βαβίζος (1984). Σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις, το χειμώνα του 1954 είχαν μετρηθεί 430.000 υδροδία (Π. Πετράκη, Ε. Κουτράκη, 1996, σ. 222). Σήμερα γύρω από τους μικρούς ταμιευτήρες, όπως θα δούμε, που υπάρχουν στην πρώην Κάρλα για αρδευτικούς σκοπούς, παρατηρείται επιστροφή της ορνιθοπανίδας. Έχουν καταγραφεί 71 είδη πουλιών, εκ των οποίων 25 υπό προστασία, βάσει της προαναφερθείσας κοινοτικής οδηγίας, ενώ η ιχθυοπανίδα (από σαζάνια, πλατίτσες και μπίζια) που διοχετεύθηκε στο νερό των παραπάνω ταμιευτήρων, από εκείνη που απέμεινε στην κεντρική αποστραγγιστική αύλακα, είναι παρούσα, αν και αμφισβητείται η ποιότητά της. Για τις ενδείξεις επιστροφής της ορνιθοπανίδας, βλ. Δ. Οικονομίδης, Α. Τσεκούρα-Οικονομίδα (1997, σ. 209-215).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Ιστορία των πηγών της Κάρλας

Οι διαθέσιμες πηγές για την ιστορία της Κάρλας, από την πρώτη αρχαιότητα έως την αποξήρανσή της, λειτουργούν –καθώς και κάθε άλλη πηγή για το όποιο φυσικό στοιχείο– ως διάσπαρτα, μέσα στο χρόνο, κάτοπτρα, αντανakλώντα την εκάστοτε μορφή της σχέσης του ανθρώπου με την πανάρχαια αυτή υδάτινη πηγή, όπως αυτή η σχέση διαμορφώθηκε και τροποποιήθηκε διαχρονικά. Θα αναφερθούμε συνοπτικά σε τρεις από τις κύριες μορφές αυτής της σχέσης μέσα από τις αντίστοιχες πηγές που τις εξέφρασαν στην πορεία της πολιτιστικής μας παράδοσης.

- Στην αλληγορική αφήγηση των αρχαίων κειμένων.
- Σε νεότερα περιηγητικά και γεωγραφικά κείμενα.
- Σε σύγχρονα έργα ερευνητικά και δη τεχνο-επιστημονικού χαρακτήρα.

ι. Βοιδηίδος ανυποταξία

Από τους προκλασικούς χρόνους ως το τέλος της αρχαίας εποχής η κύρια πηγή αφήγησης της ιστορίας της λίμνης Βοιδηίδος έχει χαρακτήρα κατά βάση ποιητικό, διδακτικό. Στην τοπική διάλεκτο εν πρώτοις το όνομα Βοιδηίς εσήμαινε: ότι η λίμνη ανήκε στη Φοίδη.¹ Στη Φωτοδόλο θυγατέρα του Ουρανού και της Γαίας που κατείχε, κατά μία παράδοση, το Μαντείο των Δελφών πριν από τον Φοῖβο.

Από τα *Ορφικά* και τον Όμηρο ως τους Λατίνους συγγραφείς και τα εν γένει έργα των πρώτων χριστιανικών αιώνων η λίμνη αναφέρεται ανελλιπώς. Οι συγγραφείς κάνουν αθάνατη τη Βοιδηίδα εξυμνώντας τις ιδιότητές της, την ταυτότητα της περιοχής στην οποία ανήκει, την ιστορία της λιμναίας προστάτιδος καθώς και των άλλων ηρώων που έχουν σχέση με την πηγή. Οι Ορφικοί, οι οποίοι δίδουν ιδιαίτερη πάντα σημασία στη σχέση υδάτινων πηγών –λιμνών και ποταμών– με τους ήρωες του κύκλου της αργοναυτικής εκ-

1. Βλέπε, αναλυτικότερα, Κ. Κερένυι (1996, σ. 141). Η θεά λεγόταν και Βριμώ σε ταύτιση με την Περσεφόνη. Βλ., γενικότερα, Paulys (1897).

στρατείας, συνδέουν τη λίμνη Βοιθηίδα με την εκστρατεία αυτή μέσω του Ευρυδάμαντος.² Στο ίδιο έργο υπαινικτικά δίδεται το σύνολο των βασικότερων αρχέγονων, μυθολογικών γεγονότων της γύρω περιοχής της λίμνης: ο αγώνας των Λαπιθών, των Κενταύρων και –το σπουδαιότερο– υπαινικτικά επίσης δίδεται η τελευταία διδακτική φάση του όλου μύθου της προστάτιδος της Βοιθηίδας, ήτοι η εικόνα τού, διωγμένου από τον Όλυμπο, Φοίβου και υπηρέτη στα κοπάδια του βασιλιά των Φερών Άδμητου.

Ήρωες από την περιοχή της λίμνης θα λάβουν μέρος στον Τρωικό πόλεμο και ο Όμηρος θα συνδέσει αυτή τη συμμετοχή με το μύθο πάλι του Άδμητου: “Οἳ δέ Φεράς ἐνέμοντο παρὰ Βοιθηίδα λίμνην, Βοίδην καὶ Γλαφύρας καὶ ἔϋκτιμένην Ἰαωλκόν, τῶν ἦρχ’ Ἀδμήτιο φίλος πάϊς ἔνδεκα νηῶν Εὐμηλος” (Σ’ αὐτῶν που κατοικοῦσαν στις Φέρες κοντά στη Βοιθηίδα λίμνη, στη Βοίδη και στις Γλαφυρές και στην καλοχτισμένη Ἰωλκό, σ’ αὐτῶν τα ἔντεκα καράβια αρχηγός ἦταν ο γιος του Ἀδμήτου ο Εὐμήλος) (Ιλιάς, Β, 711-714). Ἐνα ημιόδειο απόσπασμα των *Ηοιῶν* 53 (122) προσδιορίζει το χώρο δράσης της Κορωνίδας στο Δῶτιο πεδίο (κοιλάδα της Αγυιάς) για ν’ αποκαλύψει στη συνέχεια την πηγή της αισθαντικής της λύτρωσης, πηγή της οποίας η λαμπρότητα εξασφαλιζέτο από την παρουσία της προστάτιδος: “ἢ οἷη Διδύμους ἱερούς ναίουσα Κορωνίς / Δωτίῳ ἐν πεδίῳ πολυβότρυος ἄντ’ Ἀμύροιο / νίψατο Βοιδιαδος λίμνης πόδα παρθένος ἁδμῆς” (ἡ εκείνη, που στο βουνό τα Δίδυμα τα ιερά, η Κορωνίδα κατοικούσε, μέσα στον κάμπο τον Δῶτιο, αντίκρυ στην Ἀμυρο με τα πολλά τ’ ἀμπέλια· κι ἔλουσε τα πόδια της στη Βοιδιαδα λίμνη η παρθένα η ἀδάμαστη).³

Στο δάθος των μύθων πάντα κάποια αλήθεια παραμένει κρυμμένη. Την πλούσια νοημάτων ιστορία της τολμηρής Κορωνίδας (που ονομαζόταν και Αἰγλή), η οποία περιφρόνησε τον ἔρωτα του Φοίβου για την αγάπη ενός θνητού, την ιστορεῖ ο Πίνδαρος στον *Γ Πυθιονίκη*. Τ’ ἀπότομα δράχια της Βοιθηίδος στα οποία κατοικούσε η νύμφη ἔγιναν ἀθάνατα ἀπό την πινδάρεια ἐξύμνηση της γέννησης του Ασκληπιού. Πρόκειται για τη βασικότερη μυθολογική διήγηση που συνδέεται με την ἐν λόγω λίμνη ἀπό την οποία ἀναδεικνύονται ἐνδεχόμενα στοιχεῖα διαχρονικῆς ἀξίας.

Ο Φοῖβος ἀναθέτει στην ἀδελφή του να ἐκδικηθεῖ τὴν ἀπιστία. Καὶ αὐτή, ἀναμμένη ἀπὸ οργή, ἐπέταξε στις ὄχθες τῆς λίμνης Βοιθηίδος, ὅπου κατοικούσε ἡ τολμηρή καὶ ἀνυπότακτη. Στὴ Λακέρεια, στὴν πόλη με τις φλύαρες κουρούνες, ἡ Ἄρτεμις με τα βέλη τῆς σκοτώνει τὴ βοῖδία νύμφη. Οἱ φλόγες καίγανε γύρω ἀπὸ τὸ λείψανο τῆς τελευταίας, ὅταν ὁ Ἀπόλλων, μὴ υπο-

2. “Καὶ ὁ Ευρυδάμας ἐπέρασε ἀφοῦ ἐγκατέλειπε τὴν Βοιθηίδα λίμνην πλησίον τοῦ Πηνειοῦ καὶ τῆς Μελιδοίας που εὐρίσκεται εἰς ωραῖον μέρος πρὸς τὸ πέλαγος”, *Αργοναυτικά*, στ. 175 κ.ε., *Ορφικά* (χ.η.), μετ. Σ. Μαγγίνας.

3. *Ηοῖοδος* (χ.η.), *Ἀπαντα*, μετ. Παν. Λεκατσάς.

φέροντας να δλέπει να χάνεται και ο γιος του μαζί με τη μητέρα, φθάνει μ' ένα δῆμα μπρος στη φωτιά: "Ἡ φλόγα ξαφνικά χωρίσθηκε σε δύο· τότε ο θεός έβγαλε από τα νεκρά σπλάγχνα της Κορωνίδας το γιο του, ζωντανό ακόμα. Τον πήγε στον Κένταυρο της Μαγνησίας για να τον μάθει την τέχνη να γιατρεύει τις άπειρες αρρώστιες που μαστίζουν τους ανθρώπους" (*Γ Πυθιονίκης*).⁴

Ο Ασκληπιός, από συμπόνια στο ανθρώπινο γένος ανάσταινε νεκρούς και μεταξύ αυτών και τον Ιππόλυτο, τον αγαπημένο της Αρτέμιδος. Ο Δίας με κεραυνό σκοτώνει για την ύβρι του τον Ασκληπιό. Στη συνέχεια, ο Απόλλωνας οργισμένος για το θάνατο του γιου του φονεύει τους Κύκλωπες, οι οποίοι είχαν κάνει στον Δία δώρο τον κεραυνό. Το γεγονός αυτό υπήρξε η αιτία της ευτυχισμένης δουλείας του Φοίβου που προαναφέραμε.

Τον ιητήρα νόσων, τον μελίχιο Ασκληπιό τον γιο της έξοχης Κορωνίδας (δία Κορωνίς), ο οποίος είδε το φως στο Δώτιο πεδίο, εξυμνεί πρώτα ο ομηρικός ύμνος. "Χάρμα μέγ' ανθρώποισι, κακῶν θελκτῆρ' ὀδυνάων. Καί σύ μὲν οὕτω χαῖρε, ἄναξ, λίτομαι δέ σ' ἄοιδῃ" (Χαρά μεγάλη στους ανθρώπους, οδυνών κακῶν κατευναστή. Έτσι και συ χαίρε, ω άναξ, κι εγώ με το άσμα μου σε ικετεύω).⁵

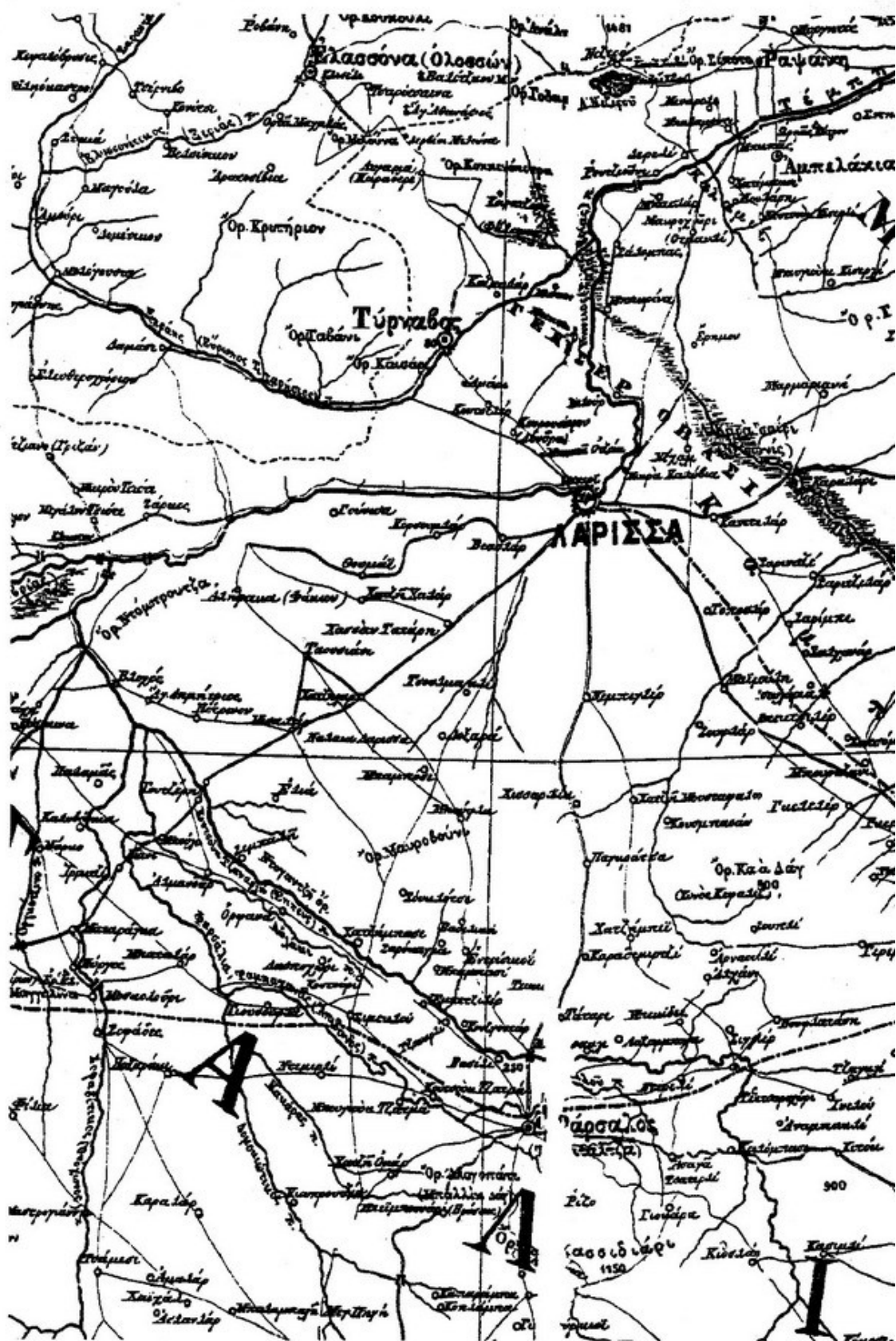
Σήμερα οι πρεσβύτεροι εκ των πρώην αλιέων στο χωριό Κανάλια θυμούνται, αμυδρά, διηγήσεις για την ύπαρξη κάποιας σπηλιάς του Ασκληπιού κοντά στη λίμνη Κάργλα. Όλοι δε αναφέρουν το καταπληκτικό φαινόμενο: το νερό της λίμνης να είναι όχι απλώς πόσιμο αλλά και με θεραπευτικές ιδιότητες (καταπραυντικό του στομαχιού). Η θαυμαστή ελευθερία που χαρακτηριζε τη σκέψη των αρχαίων δεν θα άφηνε, πιστεύουμε, ασυσχέτιστο αυτό το θαύμα του θεραπευτικού λιμναίου νερού με τις πάντα καλυμμένες από βρύα, κατά τον Οβίδιο (*Μεταμορφώσεις*, VII, 231), όχθες του, και της γέννησης εκεί του γλυκύτατου των θεών ιατρού.

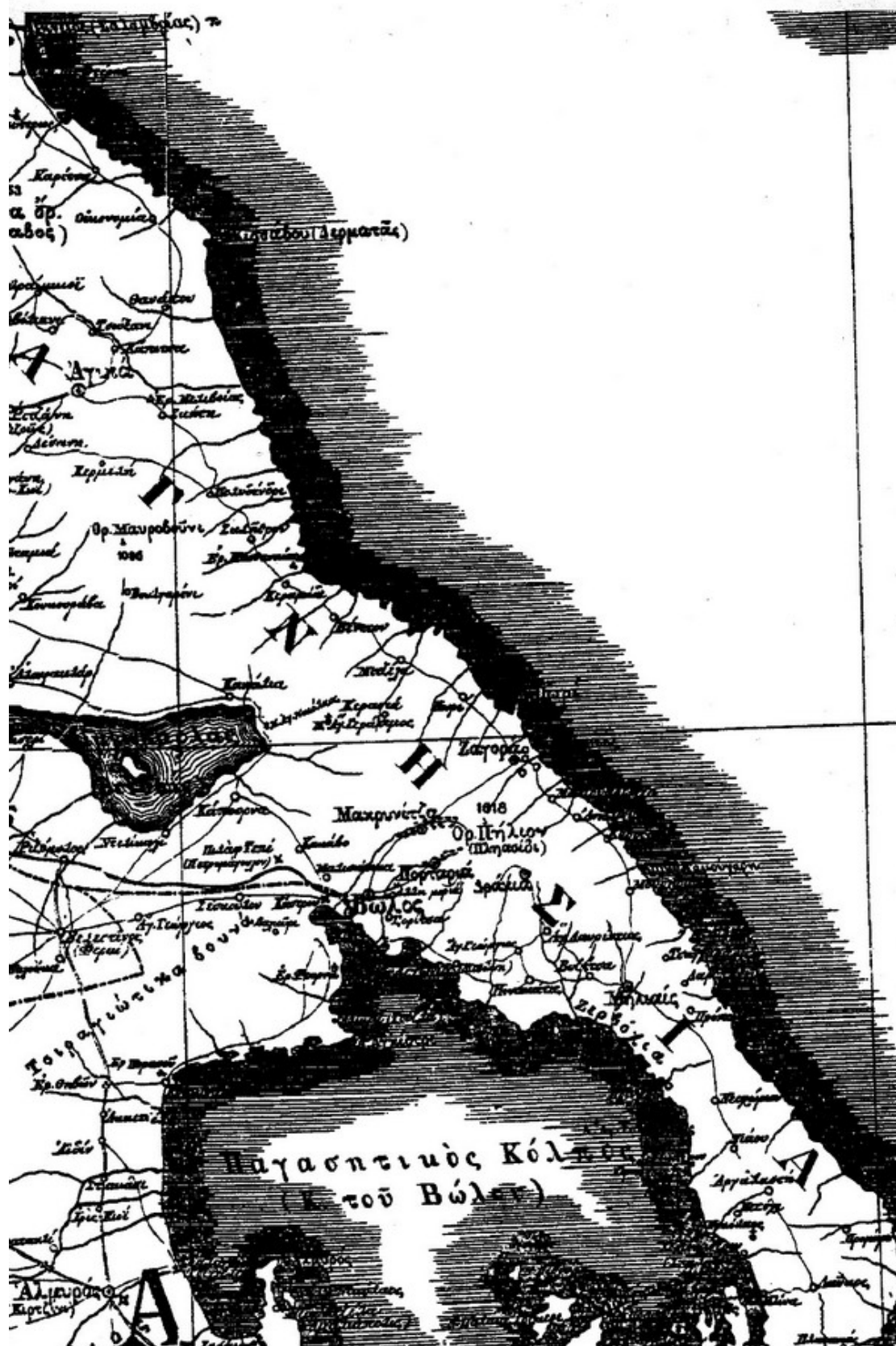
Διάσπαρτα στοιχεία του μύθου σχετικά με τις φυσικές ιδιότητες της λίμνης Βοιδηίδος επιβεβαιώνονται από μετέπειτα πηγές. Ως ("καλλίναον" = καλλίρροον;) την εξυμνεί στην *Άλκηστη* ο Ευριπίδης και πολυμηλοτάτην, με πλούσια σε κοπάδια τη γύρω περιοχή.⁶ Και όταν είχε καλό καιρό, ο τόπος έδινε αφθονία, κατά τον Στράβωνα, δημητριακών. Ο δε Ηρόδοτος κάνει λόγο για τα νερά της, ωσάν να επρόκειτο περί ρεόντων υδάτων ποταμού (VII, 129). Φαινόμενο, που ο περιηγητής του 19ου αιώνα Μ. Α. Mézières θα το αποδώσει στην τροφοδότηση της λίμνης από υπόγειες πηγές, γεγονός εξάλλου που εξηγεί, κατά τον ίδιο, την υγεία των υδάτων αυτής.

4. Μετάφραση Ν. Τετενέ, εις Ι. Ρισπέν (1953, σ. 407-408).

5. *Ομηρικοί Ύμνοι εις Ασκληπιόν* (1997).

6. "Τοιγάρ πολυμηλοτάταν / έστίαν οίκεϊς παρά καλλίναον / Βοιδίαν λίμναν" (Ευριπίδης, *Άλκηστις*, 589-590).

Το σημαντικότερο στοιχείο από την αφήγηση της προστάτιδος της λίμνης Βοιδηίδος είναι το γεγονός της ανταρσίας της στην παντοδύναμη τότε θέληση του ολύμπιου πανθέου. Μια ανταρσία που λήγει σε πρώτη φάση με τη γέννηση του ιατρού των ανθρωπίνων νόσων.

Στη συνέχεια, η απόπειρα του Ασκληπιού ν' αναστήσει νεκρούς, κινούμενος από συμπάθεια και συμπόνια προς το ανθρώπινο πεπρωμένο, υπήρξε η ευκαιρία της δημιουργίας του αλληγορικού μύθου, που η σημασία του παραμένει πάντα επίκαιρη.

- Η εικόνα του κεραυνοβολημένου ιατρού υπογραμμίζει τον ιερό χαρακτήρα της ζωής που δεν ανήκει παρά στο δημιουργό της.
- Η τέχνη του θεραπεύειν εγγράφεται μέσα στο πλαίσιο της φυσικής τάξης, συμμετέχοντας στο πεπερασμένο των ανθρωπίνων δυνάμεων.
- Η αίσθηση του μέτρου και η συνείδηση του πεπερασμένου θα πρέπει να πρυτανεύουν στην έρευνα για τη γνώση των μυστικών που την ξεπερνούν.

Η Κορωνίδα στη σύγχρονη εποχή πέφτει θύμα αυτή τη φορά του τωρινού παντοδύναμου πάνθεου. Θα έχει άραγε και αυτή τη φορά την τύχη η ανυποταξία της να αποτελέσει σειρά παραδειγματικών αλληγορικών σημασιών;

ii. “Αρτυρμάς”: συνθήκη αειφορίας

*“Και κάποιο λόγο που ψιθυρίσανε, γύρω τότε γρικήσαν,
τον άκουσε κι ο Σαλαμπριάς που τρέχει ανάμεσό τους
βασιλικά και πομπικά, θουνών και κάμπων κύρης...”*

Κ. Παλαμάς, *Η φλογέρα του Βασιλιά*

Από τα αρχαία γεωγραφικά έως τα κείμενα των γεωγράφων και περιηγητών των νεότερων αιώνων, τα νήματα χάνονται και διβλιογραφικά και νοηματικά. Η αναφορά στις αφηγήσεις των αρχαίων έργων θα έχει συνήθως χαρακτήρα πληροφοριακό, εγκυκλοπαιδικό. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πολλές από τις νεότερες γεωγραφικές πληροφορίες στερούνται αφηγηματικής αξίας. Το σύνολο των στοιχείων (χωρογραφικών, ιστορικών, οικονομικών) γύρω από την, μετονομασθείσα εν τω μεταξύ σε Κάρλα, Βοιδηίδα καταγράφεται όπως οι νέοι περιηγητές τα παρατηρούν ή τα πληροφορούνται από άμεση επαφή. Οι εμπειρικές καταγραφές τούτων των έργων –στο ενδιαμέσο του ποιητικού λόγου του χθες, για τη λίμνη, και των επιστημονικο-τεχνικών μελετών που θα τις ακολουθήσουν– παρέχουν στοιχεία χρήσιμα για τις τελευταίες, τα οποία κατά κανόνα στο παρελθόν αγνοήθηκαν.

Ας σημειωθεί καταρχάς ότι αχλύς καλύπτει τα ιστορικά δεδομένα της μετονομασίας της Βοιδηίδος. “Επειδή και ο Κάρλας είναι μέσα εις τον τόπον των Καναλίων, επειδή αυτός ο Κάρλας ήταν χώρα μπροστά εις τον άγιον Νικόλαον και τον εχάλασεν η λίμνη και η λίμνη το παλαιόν ήτον του Κάρλα”, αναφέρει ο Α. Φιλιππίδης (1978, σ. 135). Και εξ αυτού ο Ι. Κορδάτος αργότερα συμπεραίνει ότι η λίμνη ανήκε, στα προ της Τουρκοκρατίας χρόνια, σε κάποιον Κάρλα –άρχοντα ή ηγεμόνα Λατίνο– ίσως, χωρίς ο ίδιος συγγραφέας ν’ αποκλείει και το ενδεχόμενο να της εδόθη το όνομα από Σλάβους, σε προγενέστερη φάση (Ι. Κορδάτος, 1960, σ. 525-529).

Οι Έλληνες γεωγράφοι και χωρογράφοι έως και το τέλος τουλάχιστον του 19ου αιώνα, όταν αναφέρονται στο κάρλιο τοπίο, έχουν σφαιρική αντίληψη αυτού. Οικονομία, κοινωνία και αισθητική του χώρου δεν υφίστανται κατάτμηση. Περιγράφοντας αποτυπώνουν αυτό που υπάρχει και λειτουργεί και όπως αυτοί το αισθάνονται. Ο διαχωρισμός σε διάφορα πεδία δράσης,

ίδιον των σύγχρονων μελετών, αρχίζει να διαφαίνεται κατά την παραπάνω περίοδο από τα έργα βασικά ξένων γεωγράφων.

Από πλευράς Ελλήνων χωρογράφων, ο Αργ. Φιλιππίδης είναι παραστατικός και ο πλέον διεξοδικός: "Η λίμνη αυτή γυρίζει ένα γύρο ώρες εννέα. Είναι ωσάν ένα μικρό πέλαγος. Έχει μέσα καλάμια πολλά, αν δεν ήταν αυτά δεν ημπορούσαν να την δουλεύσουν εις καιρόν χειμῶνος, επειδή και σηκώνονται κύματα μεγάλα και τα καΐκια οπού την δουλεύουν είναι όλα μονόξυλα, ή να ειπώ, κορίτες, και αυτά τα καλάμια κάμουν λιμάνια πολλά. Έχει δε ψάρια πλήθος τεσσάρων και πέντε ειδών. Έχει ένα είδος ασπροπλατύτza, άλλο δε καραπλατύτza, γλυκά και νόστιμα. Έχει γλίνους. Το πλήθος οπού εδγαίνει ακατάπαυστα είναι μπουτζικάρια. Αυτά που πενήντα δράμια γίνονται τέσσαρες πέντε οκάδες, αυτά κάμνουν την ευτυχίαν της λίμνης. Ευγαίνουν μερικές φορές και χέλια πολλά ολίγα, νοστιμώτατα και γλυκά. Εδώ τον χειμῶνα έρχονται πλήθος πάπιες και χήνες από το μέρος το πάνω και κουδούδες. Πόσες έρχονται, οπού όλη η επιφάνεια της λίμνης γεμίζει οπού μίαν βοήν, και ένα κρότον κάθε μέρα ακούεις. Έρχονται και άλλα, και αυτά πολλά, είναι ωσάν πάπιες και τα λέγουν θαλασσοπούλια. Αυτά δουτούν και κυνηγούν το μικρό ψάρι και από τον φόδον του εμβαίνει μερικές φορές εις τα καλάμια και μαζιάζει και το δγάνουν με την πόχα. Αυτή η λίμνη έχει σκάλες τρεις όπου κάθονται άνθρωποι του Βοϊδόντα αυτού και παίρνουν το ουσούρι" (το ανάλογο) (σ. 135-138).

Πρόκειται για τις εξής αποβάθρες: της Αεράνης (στην οποία έρχονται από τα χωριά του Βόλου, της Ζαγοράς, του Βελεστίνου, και του Αλμυρού), της Πέτρας (για τις περιοχές Τύρναβο, Λάρισα, Καρδίτσα, Φάρσαλα και Τρίκαλα), του Φούρνου⁷ (για τα χωριά της Αγυιάς, του Κισσάδου και του Ολύμπου). Κάθε σκάλα έχει "ένα μπακάλι κι ένα χάνι όπου κονέδουν οι ψωνισταί των ψαριών" (ό.π.) και από δύο ανθρώπους η καθεμία του Βοϊδόντα.

Ο λιμναίος πλούτος παρουσιάζεται να είναι σε πλήρη συστοιχία με την παραλίμνια ευφορία. Η γη των Καναλιών, κατά τον συγγραφέα, ευφοροτάτη και παχυτάτη.⁸ Μέρος του ευνοημένου τούτου χώρου ήταν και ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό πηγάδι με ψυχρό νερό τέτοιο που πουθενά στο Πήλιο, κατά τον ίδιον, "ευγαίνει υγιέστατον". Οι περισσότεροί του κάτοικοι "είναι χρονικής αλεις. Βγαίνουν ψάρια από τη λίμνη και παίρνουν όσα αγαπούν. Ποτέ παράς... δεν τους λείπει. Είναι πάντα πλούσιοι". Περιγραφή λιμναίου οικονομικού πλούτου, ανθρώπινης προκοπής και πάθους ζωής δαίνουν επίσης παράλληλα. "Οι πρωτεύοντες αυτών (των Καναλιωτών) είναι προκομμέ-

7. Όταν ερχόταν πολύ νερό στο Καλαμάκι.

8. Σιτάρια, κριθάρια, σουσάμα, δαμβάκι, ρόδι, δρώμη και τα "μετάξια γίνονται πολλά", ό.π..

νοι άνθρωποι οπού ωσάν αυτούς δεν ευρίσκεται κανένας εις όλην την Δημητριάδα. Μερικές φορές συγχύζονται... ωσάν και αλλού, ίδιον των προεστών, και πάλι αγαπίζουν”.

Η σύγκλιση δεδομένων ελληνικών χωρογραφιών και ξένων γεωγραφικών έργων αφορά, ιδιαίτερα, τα οικονομικά στοιχεία της κάρλιας οικονομίας του 19ου αιώνα.⁹ Επιγραμματικά αναφέρουμε:

– Τον μουκατά, τον κατ’ αποκοπήν, δηλαδή, χρονιάτικο φόρο κατά την οθωμανική περίοδο, που πληρώνουν τα παρακάρλια χωριά στον αρμόδιο τιμαριούχο. Ο μουκατάς περιελάμβανε μαζί με τους φόρους για το ιχθυοτροφείο και άλλους που διαφοροποιούνταν κατά εποχές. Το θέμα του εισπράκτορα ή του ενοικιαστή συνήθως αναφέρεται συνδεδεμένο με το προνόμιο των Καναλιών να χαίρουν του δικαιώματος της αλιείας.¹⁰ Κατά τον Δηκ, σε περιόδους πλούσιας σοδειάς άφηναν σε ορισμένους από τους γείτονες τούτο το προνόμιο.¹¹ Για την ευχέρεια των Καναλιωτών να ψαρεύουν ανέκαθεν οι περισσότεροί τους κάνει λόγο και ο Ζώσιμος Εσφιγμενίτης το 1890: “Οί πλείστοι δέ τών κατοίκων εισίν άλιείς, έπειδή οί Καναλιώται έχουσιν άνέκαθεν τό προνόμιον ν’ άλιεύωσιν εις τήν λίμνην Βοιδηίδα”.¹²

– Τη γεωργία της παρακάρλιας ζώνης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι

9. Βέβαια, σημείο σύγκλισης είναι επίσης και η αναγνώριση κτισμάτων γύρω από τη λίμνη (όπως, π.χ., ο δυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου 2 χλμ. νότια των Καναλιών) η αναγνώριση ωστόσο πόλεων και οικισμών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος γίνεται συστηματικότερα από ξένους, με τα γεωγραφικά κείμενα των αρχαίων ανά χείρας. Πάντως, και για τους Έλληνες γεωγράφους “η μακροειδής πολλά ιχθυοφόρος και επικερδής” λίμνη, με τη θέα της, αποτελεί πάντα αντίδαρο στη “λυπεράν μνήμη” της παρακλής αρχαίων πόλεων (Βοιδής, Λακέρειας), της όλης γύρω περιοχής, Λεονάρδος (1992, σ. 92).

10. Σύμφωνα με τον Αργ. Φιλιππίδη, κατά τον καιρό του Σουλτάν Μουσταφά Γ’ (1757-1774) και μέσω του Λαρισινού Οσμάν Εφέντη, εξεδόθη χάτι (διάταγμα) δάσει του οποίου όλη τη λίμνη να την εξουσιάζουν οι Καναλιώτες και αυτοί να την αλιεύουν (*Γεωγραφία μερική*, σ. 135). Βλ. και Γ. Κορδάτος (1960, σ. 529).

11. W. Leake (1835, σ. 483). Η γόνιμος γη και η πολύτιμη αλιεία της Κάρλιας κάνουν τα Κανάλια (με τα 200 σπίτια, κατά τον Δηκ, το 1809) ένα από τα πλούσια χωριά του διαμερίσματος του Βελεστίνου. Ο Άγγλος αξιωματικός κάνει λόγο για το διορισμό ενός Bostanji της Κωνσταντινούπολης ως κυβερνήτου ή αντιπροσώπου του Σουλτάνου στον οποίο το ταμείο (Hasne) ανήκουν η αλιεία και το ιχθυοτροφείο (Fishery). Μέσω αυτού του μέτρου η περιοχή ήλπιζε ν’ αποκομίσει κάποια προστασία έναντι του Αλή Πασά (W. Leake, 1835, σ. 422). Ο παραπάνω μουκατάς περιλάμβανε μαζί με το ιχθυοτροφείο της Κάρλιας: τη δεκάτη των Καναλιών, του Κεσερλή, των Μηλιών, των Δεμιράδων Ελασσόνας, του Βλαχογιάννη-Δομένικου, της Μεγάρχης Καλαμπάκας και της Απιδιάς Αγράφων. Για πολλά χρόνια η φορολογική αυτή περιφέρεια ήταν στα χέρια ενός Έλληνα από τις Μηλιές. Ο εισπράκτωρ του μουκατά ήταν εξουσιοδοτημένος για την ανάληψη του ενός τρίτου των αλιευμάτων της λίμνης.

12. Και συνεχίζει, “οί δέ εισί κτηνοτρόφοι καί όλίγιστοι γεωργοί, έξάγουσι δέ καί όλίγα κοκούλια”, ό.π., σ. 163.

παρατηρήσεις του Ληκ (ό.π., σ. 421) σχετικά με την καλλιέργεια των παρακάβλων –της γης που αποκαλύπτεται μεταξύ της ανώτερης και της κατώτερης στάθμης: Χωρικοί οργάνουν τις άκρες της Κάρλας και ταυτόχρονα “παρakoλoυθoύνται, όπως στην Αίγυπτο, από τους πρεσβύτερους”, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια της σοράς, στα αποκαλυφθέντα εδάφη (με την πτώση των υδάτων) επόπτευαν τη ρύθμιση των ορίων των νέων χωραφιών. “Οι επιδικάσεις απονομής δεν εφεσιβάλλοντο”. Εάν το νερό κατακλύσει μέρος της έκτασης του εξαίρετου αυτού εδάφους, ο χωρικός χάνοντας την παραγωγή είναι υποχρεωμένος, κατά τον Άγγλο αξιωματικό, ν’ αναζητήσει εισόδημα από αλιεύματα. Πέραν τούτων, η μεγάλη κτηνοτροφία με τα αμέτρητα κοπάδια γύρω από τη λίμνη επιδεδαιώνει το ευριπίδειο “πολυμηλοτάτη”.

– Τον αλιευτικό πλούτο, τις πρακτικές αλιείας και το εμπόριο των ψαριών μέσα κυρίως από διάσπαρτα και αποσπασματικά στοιχεία. Ο Ληκ θα αναφέρει απλώς την αλιεία με τα δίχτυα και τις παγίδες από καλάμια, που στήνονται στη λίμνη, τις ονομαζόμενες “μαντράκια”,¹³ επειδή το ψάρι ακολουθεί τη γραμμή-οδηγό ως αυτά, όμοια όπως τα πρόβατα σε μαντρί (Fold). Η είσοδος φυσικά είναι έτσι κατασκευασμένη ώστε τα ψάρια να μην μπορούν να εξέλθουν. Κερατζήδες ή carriers μεταφέρουν ψάρια στις γύρω αγορές.¹⁴ Οι άνθρωποι του Zamit (του ενοικιαστή του φόρου του Σουλτάνου) περιμένουν στις αποβάθρες για να ελέγξουν τα εισπραχθέντα ποσά από τους ψαράδες Καναλιώτες και να εισπράξουν το τρίτο.¹⁵

Κατά τον Μέζιερς, το 1850 τα Κανάλια έχουν 172 περίπου οικογένειες που ζουν κατά το μεγαλύτερό τους μέρος από την αλιεία και “δεν κατοικούνται παρά από γυναίκες”. Οι πληροφορίες του Μέζιερς δεν είναι πάντα ακριβείς. Έτσι, κατά τον ίδιο, οι άνδρες αλιείς μέσα στη λίμνη ζουν “σε ξύλινες καλύβες κατασκευασμένες από σανιδώματα, που πάσσαλοι θυθισμένοι μέσα στη γη τις κρατούν πάνω από το νερό”.¹⁶

Η επιλογή από τους Καναλιώτες αλιείς της λιμναίας πλευράς που εγγίζει τη θεσσαλική πεδιάδα, της πιο απομακρυσμένης από το χωριό και της πλέον ευνοϊκής για το ψάρεμα, θα επισημανθεί από πολλούς μελετητές.¹⁷

13. Ελληνικά στο κείμενο του Ληκ, ό.π., σ. 423· βλ., επίσης, Μέζιερς (1853, σ. 52).

14. Το καλοκαίρι τα αλιευθέντα από την εσπέρα πουλιούνται την αυγή στη Λάρισα, Αγινιά, Φάρσαλα. Το χειμώνα στην Κατερίνη, στα Τρίκαλα, στο Μέτσοβο.

15. Ένα καλό έτος για τα κέρδη του Zamit είναι από 20 σε 40 purses.

16. Αυτές οι κρεμαστές καλύβες θυμίζουν, κατά τον Μέζιερς, αέρινα σπίτια (aériennes) όπου ξαπλώνουν, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οι βοσκοί των βάλτων Pontine –δαλτώδους τόπου του Λατίου (Ιταλία) που έχει αποξηρανθεί– για ν’ αποφεύγουν τις λοιμώδεις αναθυμιάσεις της γης. Θα δούμε αργότερα ότι οι ψαροκαλύβες μέσα στην Κάρλα έχουν τελείως διαφορετική κατασκευή από την εδώ παρουσιαζόμενη, ό.π., σ. 52.

17. “Είναι δε η λίμνη πολυιχθύς”, κατά τον Ν. Γεωργιάδη, “αλιευόμενη υπό των την βορειοανατολικήν όχθην αυτής κατοικούντων Καναλιωτών” (1894, σ. 40).

“Είναι εκεί που περνούν ολόκληρες εβδομάδες απασχολημένοι με το να ρίχνουν τα δίχτυα και να περιορίζουν το ψάρι μέσα σε καλαμένιους περιόλους επιδέξια πλεγμένους, που αποκαλούν μανδράκια. Δεν επιστρέφουν στο χωριό παρά το Σάββατο βράδυ μέσα στις χοντρές δάρκες τους, σκαλισμένες σ’ ένα κορμό δέντρου και διευθυνόμενες με δύο μακριά κουπιά” (Mézières, ό.π., σ. 52).

– Την τροφοδότηση της λίμνης: Κατά τον Ληκ, οι Καναλιώτες εκτιμούσαν το θαμνό αφθονίας της λίμνης (τον πλούτο, Bereketi) από τον αριθμό των πιθαμάδων (παλαμών) στη λίμνη. Το βάθος της τελευταίας ήταν το Δεκέμβρη του 1809 πέντε παλάμες. Ενώ όταν ήταν γεμάτη έφθανε τις 25 γεμάτες.

Ένας τέτοιος πλούτος της λίμνης ήταν εφικτός με τη συνεχή τροφοδότησή της από τα υπερχειλίζοντα νερά του Πηνειού, τα οποία –μέσω της Νεσσωνίδας και στη συνέχεια μέσω της φυσικής διώρυγας του Ασμακίου– έπεφταν στην Κάρλα. Τούτη η πορεία τροφοδότησης έτυχε ιδιαίτερης προσοχής πρώτα από τον Ληκ, κατά τη διάρκεια των δύο επισκέψεών του, το 1806 και το 1809, στην περιοχή της λίμνης. Το Δεκέμβρη του 1809, συγκεκριμένα, ο Άγγλος περιηγητής, αναφερόμενος στην, ένεκα της έλλειψης βροχής, μη τροφοδότηση της Κάρλας, παραθέτει τη φράση με τη οποία οι κάτοικοι των παρακάρλιων οικισμών εξέφραζαν την αγωνία τους για την τύχη του γόνου και της σοδειάς της λίμνης: “Δεν εκατέβασε η μάνα” (“The mother has not come down”, W. Leake, 1835, 4, σ. 424).

Η φράση αυτή έχει μείνει ακόμα στη μνήμη των πρώην αλιέων, παρά το ότι στα νεότερα χρόνια εχρησιμοποιείτο αντί της λέξης “μάνα” ο όρος “αρτυρμάς” (προερχόμενος ενδεχόμενα από το *άρτυμα*, το επιπλέον εδώ αναγκαίο ύδωρ για την υγεία και τον πλούτο της λίμνης). Σημειώνουμε από εδώ ότι η μάνα ή ο αρτυρμάς με τα τεχνικά αντιπλημμυρικά έργα¹⁸ από το τέλος της δεκαετίας του ’30 σταδιακά εμειούτο, με συνέπεια φυσικά την ελάττωση του γόνου στη λίμνη. Η απογοήτευση εξ αυτού του γεγονότος υπήρξε, επαναλαμβάνουμε, η πρώτη βασική αιτία τής, έστω σιωπηρής, αποδοχής εκ μέρους των αλιέων της αποξήρανσης της λίμνης.

Η εξάρτηση της ζωής της λίμνης από τον Πηνειό αναφέρεται από μεγάλο αριθμό χωρογράφων. “Αυτή η λίμνη γεμίζει”, γράφει ο Ι. Οικονόμου-Λαρισαίος (1989, σ. 153), “από το νερόν της Σαλαμβριάς, διά τούτο, πότε γίνεται μεγαλύτερη έως 20 ώρας γύρω, πότε μικρότερη, και πότε στίφτει με την ολότητα, όταν η Σαλαμβριά δεν ξεχειλίζει. Το πλέον μεγαλύτερο βάθος της μπορεί να φθάσει έως τρεις οργιές”.

“Η δε Βοιδηίς, και παραδεχομένη και άλλα ύδατα, τρέφεται”, όπως

18. Διευθέτηση ιδιαίτερα του χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη.

υπογραμμίζει ο Ν. Γεωργιάδης (ό.π., σ. 39), “κατά μέγα μέρος υπό των πλημμυρούντων υδάτων του Πηνειού· διό και εν ελλείψει των πλημμυρών μειούται σπουδαίως, ενίοτε δε και όλως αποξηραίνεται, ως τούτο συνέβη δις κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν· αλλ’ εκτός των εκτάκτων τούτων περιστάσεων, η Βοιδηίς έχει άφθονα ύδατα, ως το βάθος ποικίλλει κατά τα διάφορα μέρη εξικνούμενον ενιαχού και μέχρι 3-4 οργιών”.¹⁹

Ο αρτυρμάς λειτούργησε ως φυσικός μηχανισμός στην πρωτογενή παραγωγή της λίμνης για τους εξής λόγους:

- Διευκόλυνε την αυξομείωση των θρεπτικών συστατικών, τον καθαρισμό, κατά τους αλιείς, των ακτών και την αφαίρεση των καταλοίπων.
- Ευνοούσε εκεί την παρουσία μεταναστευτικών πουλιών, τα οποία αφαιρούσαν την παραγόμενη βιομάζα, το γνωστό πλαγκτόν.
- Με τον καθαρισμό και την ανανέωση των νερών αποφεύγεται η αλατότητα και γινόταν ενδεχομένως ευκολότερη –στα χαμηλής στάθμης εκεί λιμναία νερά– η διείσδυση της ηλιακής ενέργειας.

Ο Ληκ παρέχει και μία άλλη πληροφορία άμεσα σχετική με το θέμα της αποξήρανσης. Τα σύννεφα των κουνουπιών έχουν να κάνουν με τις όχθες κυρίως της λίμνης και όχι με τον μέσα χώρο. Κάτι που ο Mézières, μισόν αιώνα αργότερα, θα διατυπώσει ευκρινέστερα: “Pendant que dans toute la plaine la population déperit, les pecheurs du lac, qui passent l’ été sur l’ eau, échappent à la fièvre et vivent souvent jusqu’ un âge avancé” (Ενώ μέσα σ’ όλη τη [θεσσαλική] πεδιάδα ο πληθυσμός δοκιμάζεται, οι ψαράδες της λίμνης, που περνούν το καλοκαίρι πάνω στο νερό, γλυτώνουν από τον πυρετό και ζουν συνήθως έως σε προχωρημένη ηλικία, ό.π., σ. 5). Πρόκειται για διαπίστωση η οποία λίγο ελήφθη υπόψη από τη φορά του λόγου περί ζημιογόνου λιμναίου ύδατος.

Ο Mézières είναι επίσης ο μοναδικός, μάλλον, ξένος περιηγητής που αναφέρεται στα τρομακτικά μουγκρίσματα που έδγαιναν από τα δάθη της λίμνης, το γνωστό στην εκεί παράδοση ως στοιχειό της λίμνης (ο Μπουγάς του Βάλτου). Πρόκειται για παράδοση που αντανακλά, κατά τον Ν. Πολίτη –στις *Παραδόσεις του*–, το μύθο του Ηταυρού ή Γήταυρου. Τα μουγκρίσματα οφείλονταν στο ότι κάτω από την Κάρλα, όπως λένε οι αλιείς, υπήρχε κι άλ-

19. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την επικοινωνία Νεσσωνίδας (υψόμετρο επιφανείας 62 μ.) και Κάρλας (υψόμετρο επιφανείας 44 μ.), βλ. F. Stählin (1994). Η Βοιδηίδα δέχεται, κατά τον Ν. Γεωργιάδη, τα εξής ρυάκια: Τον Αμυρό, το Ασμάκι, τα ύδατα της περιώνυμης κατά την αρχαιότητα υπερείας κρήνης, τον Ορχηστό (με πηγή Δ. των Φερών), το Ρεδένικο κ.ά. (ό.π., σ. 40). Για την τροφοδότηση της Κάρλας με νερά του Πηνειού, βλ. επίσης Α. Μηλιαράκης (1878, σ. 145). Αναφορά στις πλούσιες όχθες της λίμνης κάνει ο E. Dodwell (1819, II, σ. 95)· βλ. και J. Bartholdy (1807).

λη Κάρλα, με υπόγεια κοιλάματα και σπηλιές· η κυκλοφορία εκεί του νερού κατά εποχές και η πίεσή του δημιουργούσαν το παράξενο μουγκρητό.

Ο Μεζιèges εκπλήσσεται πώς η φαντασία δεν έπλασε εκεί κάτι τι ποιητικό, φανταστικό.²⁰ Φαίνεται όμως πως ό,τι έπρεπε η φαντασία να πλάσει το προετοίμασε. Στις αρχές του αιώνα τα επίμονα μουγκρητά τα αισθάνονταν ως προμήνυμα μεγάλων κακών. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε το πρώτο εκδηλωθέν μέγα δεινό.²¹

20. Στη Σκωτία, αναφέρει για παράδειγμα, θα είχαν συνθέσει μπαλάντες πάνω σ' ένα τόσο ωραίο θέμα: το αόρατο ζώο με τη φωνή να βρυχάται κάτω από τα νερά, ό.π..

21. Για την παράδοση του Ήταυρου ή Νήταυρου (Γη ταύρου), βλ. Ν. Πολίτης (1904) και Ε. Αλεξάκης (1997).

iii. Βοϊδία πολιτεία

α. Η δομή

Η παράξενη πολιτεία της λίμνης Κάρλας. Έτσι βαπτίσθηκε πρόσφατα,²² μετά την αποξήρανση της τελευταίας, ο ιδιότυπος τρόπος ζωής των αλιέων στις ψαροκαλύδες, μέσα στους καλαμιώνες του βορείου τμήματος της Κάρλας και μέσα εν γένει στον σφύζοντα από κίνηση και θορύβους βοϊδίο φυσικό κόσμο. Το παρελθόν αυτής της πολιτείας μάς είναι σχετικά άγνωστο. Αγνοούμε στην πραγματικότητα πότε και πώς ξεκίνησε η ζωή αυτής της ξέχωρης αλιευτικής κοινωνίας. Ποια ακριδώς εποχή αρχίζει να δομείται η εσωτερική της οργάνωση με ίδιες αλιευτικές πρακτικές και τι μεταλλαγές υπέστη ενδεχόμενα μέσα στο χρόνο.

Τα ελάχιστα στοιχεία των περιγητικών έργων του 19ου αιώνα επ' αυτών των θεμάτων δεν καλύπτουν δέδαια και τα ανάλογα γύρω από τη λίμνη κενά των προηγούμενων εποχών. Μας είναι άγνωστο εν ολίγοις εάν αυτή η μορφή κάρλιου αλιευτικού δίου υφίστατο έτσι όμοια από την ελληνική αρχαιότητα και διατηρήθηκε η ίδια στη ρωμαϊκή εποχή, στη βυζαντινή, στην τουρκοκρατία.²³ Το μόνο δέδαιο είναι ότι οι διαδοχικές, μέσα στους αιώνες, επιδρομές –των βαρβαρικών φύλων του 5ου και των αρχών του 6ου αιώνα: Γότθων και Ούνων, των Σλάβων (6ος αιώνας), των Βουλγάρων (10ος αιώνας), των Νορμανδών και Βλάχων κατά τη βυζαντινή περίοδο, των Φράγκων (13ος αιώνας), των Καταλάνων (14ος αιώνας)–, που ξέσπαγαν έως τις όχθες της Κάρλας, άφηναν την ίδια τη λίμνη ατάραχη – όμοια, ίσως, ψυχή με δυνατή εσωτερική ζωή, που απωθεί ό,τι γύρω της επιχειρεί να τη διαταράξει.

Από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας έως την εποχή της αποξήρανσης

22. Από τον Σωκράτη Ζιώγα (1920-2000), τον Καναλιώτη και πρώην αλιέα της Κάρλας επί είκοσι χρόνια και στη συνέχεια εξάιρετο λαϊκό της ζωγράφος.

23. Ό,τι υπάρχει ως δεδομένο για την κάρλια περιοχή –από τη βυζαντινή βασικά περίοδο και ύστερα– έχει και αυτό γενικόλογό χαρακτήρα. Από σχετικά βυζαντινά έγγραφα, αναφέρει ο Ι. Κορδάτος, “δγαίνει πως στα πριν της Τουρκοκρατίας χρόνια το φεουδαρχικό καθεστώς είχε επικρατήσει πέρα για πέρα στη γύρω της λίμνης περιοχή· εξουσιαζόμενη τώρα από φεουδάρχες και από τα μοναστήρια του Δυτικού Πηλίου” (Ι. Κορδάτος, 1960, ό.π., σ. 529). Από ιστορική επίσης σκοπιά είναι γνωστή η εποχή ίδρυσης των Καναλιών στη σημερινή θέση, γύρω στα 1600, από πληθυσμό ο οποίος στα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας είχε αποτραβηχθεί προς το Μαυροβούνι (Η. Λεφούσης, 1998).

της λίμνης, πηγή δεδομένων για μεν την τυπική ταυτότητά της ως ιχθυοτροφείου είναι το σχετικό υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, για δε την όλη κάρλια πολιτεία είναι φυσικά οι άμεσες εμπειρίες των παρακάρλιων κατοίκων και προπάντων των επιζώντων πρώην αλιέων.

Σχετικά με την τυπική της ταυτότητα, η Κάρλα διέπεται από το νόμο ΣΑ'9/5/ 1853 περί ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων ο οποίος έρχεται προς συμπλήρωση του επίσης οθωνικού νόμου της 23/3/1839.²⁴ Σύμφωνα με το άρθρ. 2 του νόμου της 9/5/1853, εάν κατά τη δημοπρασία ενός των ανωτέρω κτημάτων του Δημοσίου “δεν γίνουν ποσώς προσφοραί ή αι γενόμενοι θεωρηθώσιν ασύμφοροι, η κατά το ανήκον έτος διοικήσεις και διαχειρίσεις αυτών θέλει ενεργείσθαι δι’ επιστατών και φυλάκων” διοριζομένων παρά του επί των οικονομικών υπουργού. Σ’ αυτή την περίπτωση οι επιστάτες και οι φύλακες ορκίζονται ενώπιον των αρμοδίων οικονομικών εφόρων.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας εργασίας στα Κανάλια είχαμε την πληροφορία ότι ναι μεν η λίμνη ελεγχόταν πάντα από Εταιρεία του Δημοσίου, πλην όμως υπήρχε και κάποιο διάστημα όπου η λίμνη είχε περιέλθει στη διαχείριση ιδιώτη ενοικιαστού. Δεν μπορέσαμε να βρούμε στοιχεία για την εν λόγω ή άλλη μίσθωση. Το μόνο γνωστό στοιχείο για τη διοίκηση της Κάρλας αφορά αυτό σχετικά με το δικηγόρο Ιωάννη Χρυσοβελόνη, πληρεξούσιο του Δημοσίου στην πρώτη δεκαετία του αιώνα με έδρα το Βόλο.²⁵

Η Εποπτεία της Κάρλας έχοντας μόνιμη έδρα, όπως προαναφέραμε, τα Κανάλια απαρτιζόταν από έναν επόπτη, σε καθεμιά δε από τις τρεις σκάλες, από ένα διαχειριστή και ένα ζυγιστή και από τρεις με πέντε φύλακες για όλη τη λίμνη, και “γύρω-γύρω απ’ αυτήν για να μη φορτώνει κανείς λαθραία”. Η λίμνη διέθετε επίσης και δική της αστυνομία. Στα πριν την αποξήρανση χρόνια η ιχθυόσκαλα της Αεράνης είχε μεταφερθεί στα Κανάλια. Η σκάλα της Πέτρας παρέμενε σταθερή και η τρίτη στο δόρειο τμήμα της λίμνης σταθεροποιήθηκε κυρίως στο Καστρί (βλέπε Χάρτη Χκ2).

Οι ψαράδες έπρεπε να ήταν εφοδιασμένοι με άδεια αλιείας (από τη Δημόσια Εταιρεία Εκμετάλλευσης Λίμνης Βοιδηίδος [Κάρλας]) η οποία ήταν αυστηρώς προσωπική και ίσχυε για ένα έτος, εκτός του χρόνου παύσεως της

24. Περί πενταετούς ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων, θυνείων, ...λιμνών, κείμενα σε διάφορα μέρη του Κράτους.

25. Η. Λεφούσης (1998, σ. 143): Πηγή: φάκελλος με επίσημες καθημερινές αναφορές αποσπασματικά των ετών 1908-1911 προς τον Ι. Χρυσοβελόνη: Υλικό αδημοσίευτο, όπως αναφέρει ο Μ. Εξαρχόπουλος, από το προσωπικό του κάρλιο αρχείο. Ο Μ. Εξαρχόπουλος είναι δημοσιογράφος-ερευνητής της Κάρλας από το 1991. Συνέβαλε στη δημιουργία μουσείου στο χωριό Κανάλια, σχετικά με την κάρλια αλιεία, και με πρωτοβουλία του δημιουργήθηκε το Κέντρο Έρευνας Πολιτισμού Λίμνης Κάρλας (Κ.Ε.ΠΟ.Λ.Κ.). Φιλοδοξία του είναι η δημιουργία υπαίθριου μουσείου που να αναπαριστά τη ζωή των ψαράδων στη λίμνη.

αλιείας για τη γονιμοποίηση, κατά τη λεγόμενη απεργία: από Βαΐων έως περίπου τέλος Αυγούστου.

Η λαθραλιεία κατεδιώκετο βάσει του νόμου 2054/1923. Όφειλαν προς τούτο οι αλιείς να μεταφέρουν τα αλιεύματα στις ορισμένες από τη Δημόσια Εταιρεία αποβάθρες.²⁶

Το Δικαίωμα του Δημοσίου επί των πωληθέντων αλιευμάτων ανήρχετο στο 25% (βάσει των τριπλοτύπων εισπραξης λίγο προ του τελευταίου πολέμου). Το περιδότηο ωστόσο παρακράτημα έφθανε και το 35%, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και το 38%:

- “Το 1938 πληρώναμε 38% φόρο υπέρ του Δημοσίου”.²⁷
- “Τη μεγαλύτερη βλακεία έκανε το Ελληνικό Κράτος που έστιψε το δάλτο. Το 35% και βάλε κράταγε από εμάς”.²⁸
- “Δουλεύαμε δύο άτομα και τα μοιραζόμασταν τρεις. Με το φόρο στο Δημόσιο τα δύο μερίδια γίνονταν τρία”.

Συνειρμικά πάντα, το υψηλό παρακράτημα συνδέεται με το “τι το κράτος έχασε με την Κάρλα, με το στράγγισμα του Βάλτου”, όπως επίσης ονόμαζαν την Κάρλα. “Μία από τις πλουσιότερες λίμνες καταστρέψαμε”. Από επίσημα πάντως δεδομένα έχουμε: 900 τόνους φορολογούμενη ποσότητα αλιευμάτων το χρόνο με μέση ετήσια ιχθυοπαραγωγή 80 κιλά/στρ.. Στα αλιεύματα αυτά δεν περιλαμβάνονται οι ποσότητες που οι ψαράδες δικαιούνταν για οικογενειακή κατανάλωση καθώς και οι ποσότητες από την ερασιτεχνική αλιεία και φυσικά και τη λαθραλιεία.

Οι αλιείς, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τα Κανάλια και δευτερευόντως από: Κεραμίδι, Στεφανοδίκειο, Αμυγδαλή (Κουκουράδα) και Καλαμάκι. Με βάση τα στοιχεία της Διεύθυνσης Αλιείας του Υπουργείου Γεωργίας, οι αλιείς με επίσημη άδεια αλιείας γύρω στο 1950 δεν ξεπερνούσαν τα 600 άτομα, για να μειωθούν το 1960/61 κατά 60%. Οι προφορικές πληροφορίες ανεβάζουν αυτόν τον αριθμό κατά 150-200 άτομα· κάθε δε κοινότητα θέλει για τον εαυτό της μεγαλύτερη συμμετοχή στην κάρλια αλιευτική οικονομία, εκφράζοντας έτσι την επιθυμία –πέρα δέδαια από την όποια προφανή σκοπιμότητα– τής όσο το δυνατόν μεγαλύτερης συγγένειας με τη λιμναία κοινωνία, ιδίως κατόπιν της μεταθανάτιας αναγνώρισης της αξίας της.

Υπάρχουν ωστόσο δύο βασικοί τρόποι εκτίμησης του μεγέθους και της μορφής της κάρλιας αλιείας και της αντίστοιχης συμμετοχής σ’ αυτήν των γύ-

26. Απαγορευόταν επίσης το ψάρεμα με δυναμίτιδα και κάθε άλλη εκρηκτική ύλη.

27. 74χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης. Πρόκειται για φράσεις που λέγονται περίπου από κάθε πρώην αλιέα όλων των παρακάρλιων κοινοτήτων, με ελάχιστες παραλλαγές.

28. Κατά πληροφορία 70χρονου ψαρά κατοίκου Αμυγδαλής, το 1941-42 ο ΕΛΑΣ έβαζε 25% φόρο και από τότε έμεινε έως το 1962, 25% συν 3% υπέρ του Δημοσίου.

ρω κοινοτήτων: μέσω των ψαροκαλυδών και μέσω των λέμβων.

• Όταν αναφέρει κανείς τον τόπο εγκατάστασης μιας καλύδας, ο γνώστης των πραγμάτων ξέρει κατά κανόνα σε ποια κοινότητα ανήκει και πώς αυτή είναι κατασκευασμένη:

α) Την κύρια θέση στην κάρλια αλιεία κατέχουν οι εκατό και πλέον ψαροκαλύδες των Καναλιωτών αλιέων, κατασκευασμένες στα αβαθή μέρη στο δόρειο τμήμα της λίμνης διάσπαρτες σε μια έκταση 35-40.000 στρεμμάτων εν μέσω καλαμιώνων. Από το χωριό Καλαμάκι και προς βορρά έως τη χερσόνησο Πέτρα τα αβαθή μέρη της λίμνης ήταν λοιπόν ο κύριος χώρος των εν λόγω ψαροκαλυδών. Όπως φαίνεται στο χάρτη, στο νότιο μέρος υπάρχει ένας αριθμός καλυδιών στις τοποθεσίες Άγιος Αθανάσιος και Μνήματα. “Εκτός λίμνης” υπήρχαν επιπλέον στην Πέτρα και στη Μαγούλα από δύο καλύδες Καναλιωτών.

β) Οι αλιείς του Κεραμιδιού ήταν εγκατεστημένοι στην εκτός λίμνης περιοχή Μαραθιά και διέθεταν σε περίοδο ακμής της αλιείας –έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950– περί τις 50 καλύδες. Πέντε επίσης καλύδες Κεραμιδιωτών υπήρχαν και στην Πέτρα. Ο τρόπος κατασκευής αυτών, με τη λίθινη κυκλική βάση, δεν έχει δέδαια να κάνει με την περίπλοκη κατασκευή των ψαροκαλυδών μέσα στο νερό.

Πίνακας 1

Κατάσταση αλιέων των παρακάρλιων κοινοτήτων εργασθέντων με άδεια αλιείας στη λίμνη Κάρλα από το έτος 1948 μέχρι το 1961

Κοινότητες	1948/54	1955/56	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
Κανάλια	296	218	155	143	150	129
Κεραμίδι	139	95	64	70	64	65
Στεφανοδίκειο	85	30	16	29	34	33
Κουκουράδα (Αμυγδαλή)	43	17	21	20	20	9
Καλαμάκι	14	7	7	8	—	—
Σωτήριο	7	5	3	2	6	3
Ριζόμυλο	5	—	—	1	1	1
Γλαύκη	1	3	—	—	—	—
Μελία	2	—	—	—	—	—
Αρμένιο	2	—	—	—	—	—
Νιάματα	—	2	1	—	—	—
Καστρί	—	4	1	—	—	—
Βουλγαρινή (Έλαφος)	3	—	—	—	—	—
Σύνολο	597	381	268	273	275	240

Πηγή: Διεύθυνση Αλιείας Βόλου.

γ) Το Στεφανοβίκειο διέθετε δύο μόνο καλύδες μέσα στη λίμνη, ενώ οι αλιείς του συγκεντρώνονταν σε υπαίθριες στην ξηρά: οκτώ στη μικρή χερσόνησο Πέτρα (στην οποία ήταν, εκτός από την εκεί ιχθυόσκαλα, και το οίκημα της Εποπτείας της Κάρλας) και δέκα πέντε καλύδες στο νησάκι Μαγούλα.

— Μέσα στη λίμνη διέθεταν επίσης: δεκαπέντε καλύδες αλιείς από την Αμυγδαλή, έως δέκα καλύδες αλιείς από το Καλαμάκι και μία καλύδα οικογένεια ψαράδων από το Ριζόμυλο.

Εάν ληφθεί υπόψη ότι κάθε ψαροκαλύδα μέσα στη λίμνη χωρούσε τουλάχιστον από δύο έως και τέσσερα άτομα και η καθεμία της ξηράς (των Κεραμιδιωτών βασικά) χωρούσε και έξι άτομα, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο αριθμός των αλιέων είναι, έως και τα μέσα του 1950, κατά πολύ μεγαλύτερος απ' αυτόν που τα δεδομένα της Διεύθυνσης Αλιείας αναφέρουν.

Οι Καναλιώτες πάντως υπολογίζουν γύρω στους 380-400 τους αλιείς από την κοινότητά τους το 1950, που απασχολούσαν 130 "καράδια" (πλατοίδες) και διέμεναν σε 120 περίπου καλύδες.

Επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των λέμβων πριν το 1959 δεν δρέθηκαν. Παραθέτουμε τον Πίνακα 2 που αποτυπώνει την κατανομή των αλιέων που διέθεταν βιβλιάρια αδειών αλιείας και σκάφους, με την επισημάνση ότι από το 1950 έως το 1959 ο αριθμός των αλιέων είχε σημειώσει μείωση κατά 54%.

Πίνακας 2
Κατάσταση αλιέων κατά παρακάρλια κοινότητα
με βιβλιάρια αδειών αλιείας και σκάφους
(23/7/1959 – 14/4/1960)

Κοινότητες	Αριθμός αλιέων	Αριθμός λέμβων
Κανάλια	154	101
Κεραμίδι	62	33
Στεφανοβίκειο	33	8
Κουκουράδα (Αμυγδαλή)	20	6
Σωτήριο	6	3
Ριζόμυλος	1	—
Σύνολο	276	151

Πηγή: Διεύθυνση Αλιείας Βόλου.

Όχι μόνο οι πρώην αλιείς, αλλά και κάθε κάτοικος παρακάρλιας κοινότητας που γνώρισε τη ζωή της λίμνης ξέρει καλύτερα από τον οποιονδήποτε απ' έξω μελετητή να περιγράψει την αλιευτική ζωή, αυτήν κυρίως μέσα στις ψαροκαλύδες, να εξηγήσει τον τρόπο κατασκευής αυτών και να εκθέσει τα μυστικά των αλιευτικών τεχνικών.

Έτσι, όταν, επιπλέον, καλλιτεχνικά χέρια έχουν φιλοτεχνήσει την εν λόγω ζωή ποικιλοτρόπως ή ταλαντούχα άτομα, πρώην αλιείς, έχουν κάνει ποίηση τις χαρές και τα δάσανα της κάρλιας πολιτείας, μία, τότε, σφώφρων μέθοδος υπαγορεύει τα όποια αυθόρμητα στον πρώην λιμναίο χώρο δημιουργήματα να γίνουν αντικείμενο παιδαγωγικής μεταδίδας. Η ερευνητική εργασία μόνο ερωτήσεις μπορεί να υποβάλει, συνδέοντας αυτά τα δημιουργήματα με την όλη ζωή της λίμνης, την περιπέτειά της και την τωρινή της σιωπή.

β. Πρακτικές αλιείας

Θα περιοριστούμε εδώ να σκιαγραφήσουμε, στοιχειωδώς, βασικές πλευρές του αλιευτικού βίου στην κάρλια πολιτεία και ιδιαίτερα να περιγράψουμε τον τρόπο κατασκευής της ψαροκαλύδας ή νεροκαλύδας, όπως επίσης ονομάζεται, και τις βασικές τεχνικές αλιείας χωρίς καμιά φιλοδοξία εξάντλησης του θέματος, το οποίο άλλωστε απαιτεί γνώσεις που ξεπερνούν την αρμοδιότητά μας. Η ελλιπής αυτή περιγραφή είναι ωστόσο αναγκαία για να εξοικειωθούμε με τους όρους και τους τρόπους του αλιευτικού αυτού βίου, εξοικείωση απαραίτητη για τη μελέτη της λιμναίας σύνολης ζωής και των μετέπειτα κοινωνικο-πολιτιστικών μεταλλαγών.

Οι αλιείς με τις καλύδες μέσα στη λίμνη οργανώνονται σε ομάδες, γνωστές ως ντουκιάνια, αποτελούμενα από δύο-τρία έως επτά-οκτώ άτομα. Κατά τη διάρκεια της “απεργίας” –του χρονικού διαστήματος, υπενθυμίζουμε, απαγόρευσης της αλιείας προς προστασία του γόνου: από των Βαΐων έως το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου– οι ψαράδες ετοιμάζουν τα αλιευτικά εργαλεία και ξεκινούν, προς το τέλος της εν λόγω περιόδου, προς αναζήτηση κατάλληλου φουντανιού (καλαμιώνα), στα δόρεια της λίμνης για το στήσιμο της καλύδας. Το επιλεγμένο μέρος για την κατασκευή αυτής δεν έπρεπε να είχε δάθος πάνω από 30 πόντους. Η επιφάνεια του φουντανιού έπρεπε να είχε έκταση από 3 έως 5 στρ.. Με δαλτοσίδερο, με το κατάλληλο δηλαδή εργαλείο για την κοπή του καλαμιού, ανοιγόταν δρόμος μήκους 20 έως 30 μέτρων, ο λεγόμενος κάραβος. Μέσω αυτού άρχιζε η μεταφορά 30-40 δεμάτων (λυγαριών, πουρναριών) για την με μπαζώματα –μέσα σε καθαρισμένο τμήμα του καλαμιώνα– συμπαγή κατασκευή του στρώματος της αυλής, η οποία είχε διάμετρο οκτώ με δέκα μέτρα. Το στρώμα γύρω-γύρω στερεωνόταν με μικρούς πασσάλους. Ρίπτονταν στον πυθμένα ραγάζια και καλάμια, προκειμένου να δγει –με τη βοήθεια πιέσεως, όπως κάνει κανείς στο λινό– η συμπαγής αυλή σαράντα πόντους από την επιφάνεια του νερού. Με το κάρφωμα των λούρων,²⁹ κατα-

29. Ξύλα στρογγυλά και επιμήκη οξυάς ή κέδρου· ο συνολικός αριθμός των απαιτούμενων κάθετων λούρων για κάθε καλύδα ήταν 10-20 τεμάχια (μήκους 6-10 μ. και πάχους 4-5 εκ.) και των οριζοντίων ήταν 30-40 τεμ. (μήκους 3-4 μ. και πάχους 1-3 εκ.).

κόρυφα και οριζόντια, δινόταν στο σκελετό της καλύδας το κατάλληλο σχήμα. Έμπηγαν πρώτα τα όρθια στηρίγματα στον πυθμένα της λίμνης διαπερνώντας το στρώμα λυγισμένα δε τα έδεναν όλα μαζί σχηματίζοντας την κορυφή της καλύδας, στην οποία τοποθετούσαν έναν καλαμένιο σταυρό.

Έδεναν με σύρμα στη συνέχεια τα ζώματα οριζόντια πάνω στα κάθετα λούρα και επένδυναν τον σκελετό με καλάμια και ραγάζια· η τελευταία αυτή εργασία ονομάζεται σάλωμα και έδινε στην καλύδα την τελική της καλαμένια μορφή.³⁰ Η διάμετρος της καλύδας ήταν συνήθως 3,30-4 μ. και το ύψος 3 μ.. Στη μέση της καλύδας κατασκευαζόταν η εστία της, η λεγόμενη φωτοκαγιά. Αποτελούνταν από μία πλάκα της οποίας η επιφάνεια ήταν περίπου 1 μ. επί 80 εκ.. Στηριζόταν δε σε τέσσερις πλάκες όρθιες πέτρινες (5X20 εκ.). Από την κορυφή της καλύδας κρεμόταν σύρμα που στο χαμηλότερο σημείο του, πάνω κατακόρυφα από τη φωτοκαγιά, ετοποθετείτο γάντζος ξύλινος (αγκούλα) από τον οποίο κρεμόταν με τη σειρά της η κακκαδούλα. Το κακκάδι, όπως διαφορετικά λεγόταν η τελευταία, ήταν χωρητικότητας 6-7 λίτρων. Εκεί παρασκευαζόταν η περίφημη σούπα των ψαράδων με τη φωτιά της φωτοκαγιάς, η οποία ταυτόχρονα θέρμαινε και φώτιζε.

Ο αρχηγός της αλιευτικής ομάδας (του ντουκανιού), ο “καπετάνιος χωρίς γαλόνια”, λεγόταν και ντουκεντζής. Κάθε καλύδα είχε επίσης το σκαλιάρη της, ο οποίος μετέφερε στη σκάλα τα ψάρια, ενώ πριν είχε κάνει τις υπόλοιπες δουλειές σχετικά κυρίως με το άνοιγμα και το μάζεμα των διχτύων όταν δε γύριζε νωρίς στην καλύδα ετοίμαζε και τη σούπα. Οι έμποροι που έρχονταν στις αποβάθρες λέγονταν πάρτηδες ή παρτάδες. Όταν γινόταν δημοπρασία έρχονταν σε κάθε αποβάθρα περί τους 15 με 20 εμπόρους. “Με το σφύριγμα του υπαλλήλου της Εποπτείας οι πάρτηδες συγκεντρώνονταν για να πάρουν μέρος και με το ένα ντούε τρε η κατακύρωση έκλεινε”. Ο σκαλιάρης στην αποβάθρα, αφού έπαιρνε τα χρήματα από τον έμπορο, ψώνιζε στο εκεί μαγαζί για όλο το ντουκιάνι χρεώνοντας τον καθένα χωριστά. Η παράδοση των χρημάτων στα μέλη της ομάδας γινόταν συνήθως την Κυριακή.

Οι ψαράδες έμεναν στις καλύδες και επισκέπτονταν το χωριό εναλλάξ κάθε οκτώ ή κάθε δέκα πέντε μέρες. Η έξοδος ήταν πάντα Σαββατοκύριακο. Αυτός ο ρυθμός εργασίας και εξόδου διαρκούσε εννέα μήνες το χρόνο, δηλαδή την περίοδο εκτός της διάρκειας της “απεργίας”. Οι έξοδοι των ψαράδων, όπως θα διαπιστώσουμε και αργότερα, είχαν ταυτιστεί στα Κανάλια με την εικόνα των νυχτερινών σαββατοκυριακάτικων ξεφαντωμάτων.

Σε ό,τι αφορά τις δάρκες των Καναλιωτών, τις λεγόμενες πλατσίδες –που ονομάζονταν και καράδια–, ήταν χωρίς καρίνα (με μήκος 5 μ. και πλά-

30. Όταν υπήρχε άνοδος της στάθμης της λίμνης, στρωνόταν κι άλλο στρώμα ραγαζιών και καλαμών στην αυλή και στο εσωτερικό της καλύδας.

τος 1-1,6), το κάτω μέρος ήταν επίπεδο, αλλά υπήρχε ωστόσο μία καμπύλη στην πρύμνη και στην πλώρη προς διευκόλυνση της ανάπτυξης ταχύτητας και των ελιγμών. Το σημείο που έμπαιναν τα κουπιά (2,30-3 μ. μήκος έκαστο) λεγόταν ποδαρούλι ή σκαρματήρας. Χωρούσαν στις μικρές ένα-δύο άτομα, στις μεγάλες έξι. Κινούνταν επίσης με μακρύ κόντο (την κούντα) όταν επρόκειτο η δάρκα να πάει προς τη στεριά και γενικά όταν περνούσε μέσα από καλαμιώννα. “Τετρακόσιες οκάδες ζύγιζε το καράβι – χοντρό σανίδι, 2,5 εκ. συνηδικό έτοιμο”. Η παράδοση φέρει ως πρώτο κατασκευαστή μιας πλατσίδας έναν κάτοικο του χωριού, ναυπηγό, καταγόμενο από νησί του Αιγαίου. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτες δάρκες γίνονταν από κορμούς δέντρων τους οποίους “κούφιαζαν” κατά τον τρόπο κατασκευής των κοπάνων – των μακρόστενων σκαφών.

Στο Καλαμάκι υπήρχαν καράβια, τα λεγόμενα *περατζάνες* –μεγαλύτερου μεγέθους από τα προαναφερθέντα *κάρλια καράβια*–, που χρησιμοποιούνταν για τις μετακινήσεις και τη μεταφορά ανθρώπων, ζώων και προϊόντων εν γένει του πρωτογενή τομέα.*

Οι Κεραμιδιώτες διέθεταν δάρκες με καρίνα με τις οποίες ψάρευαν αργότερα στο Αιγαίο, όταν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη λίμνη.

Οι βασικότερες τεχνικές αλιείας στην Κάρλα ήταν επιγραμματικά οι εξής:

- Τα ψαροκάτικα: Χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από τους αλιείς Καναλιώτες και από όσους μένουν σε καλύδες μέσα στη λίμνη. Πρόκειται για πλεγμένο καλάμι με ψαθί και δυθισμένο στο νερό και στερεωμένο στον πυθμένα της λίμνης σχηματίζοντας ψαροπαγίδα. Είναι με τέτοιο τρόπο κατασκευασμένο, ώστε το ψάρι να εισέρχεται στο κεφάλι (καλαμωτή σε σχήμα καρδιάς), χωρίς να έχει δυνατότητα εξόδου. Με το δαλτοσίδερο ανοίγεται ο δρόμος, ο κάραβος, και τοποθετείται το κατίκι με τέσσερα κεφάλια.³¹ Τα κατίκια τοποθετούνται σε 300 μ. περίπου απόσταση από την καλύδα. Τα εγκλωβισμένα ψάρια πιάνονται με την απόχη και ρίχνονται στο γυροδόλι (είδος λιμναίας αποθήκης

* Να σημειώσουμε ότι επίκειται έκδοση μελέτης του Γιάννη Ρούσκα σχετικά με το “καράβι” της Κάρλας καθώς και με αυτό του Καλαμακίου, την *περατζάνα*. Το καράβι συνδέεται πολλαπλά και με την όλη κοινωνική ζωή των γύρω κατοίκων. Με αυτό πηγαίνουν Καναλιώτες την Πρωτομαγιά στον Άγιο Νικόλαο (ναός του τέλους του 10ου αιώνα με τοιχογραφίες και ακιδογραφήματα κάρλιας θεματικής)· επίσης, με αυτό έχουν απαθανατιστεί σκηνές (με το φακό του Τ. Τλούπα και του Δ. Λέτσιου ή άλλων) αλιέων σε στιγμές εργασίας ή νέων Καναλιωτών σε δαρκάδα. Με το καράβι μεταφέρονται επίσης ζώα για βοσκή στη Χατζημισιώτικη Μαγούλα· ενίοτε “πομπή” καραβιών κατά τη διάρκεια γαμήλιας τελετής μεταφέρει τον προικώο πλούτο στο Στεφανοδίκειο (78χρονος πρώην αλιέας Καναλιώτης).

31. Πρόκειται για το απλό ψαροκάτικο, τη λεγόμενη πατερίτσα. Η λυσιά είναι κατίκι με δύο κεφάλια που η καλαμωτή του καθενός είναι 4 μ..

από χοντρό καλάμι μπροστά στην καλύβα και σε απόσταση απ' αυτήν 5 μ. περίπου). Το κατίκι του γυροβολιού δένεται γερά σε παλούκια δυθισμένα στο νερό. Ένα γυροβόλι μπορεί να χωρέσει και 1.000 οκάδες ψάρια, τα οποία μπορούν να μείνουν εκεί και δύο μήνες.

- Η κόρδα: Από τη δάρκα παρακολουθεί κανείς αν το φουντάκι έχει ψάρι. Τούτο γίνεται αντιληπτό από την κίνηση του καλαμιού ή του ραγαξιού. Όταν ο έμπειρος ψαράς διαπιστώνει ότι όντως υπάρχει αρκετό ψάρι, κόβει έναν κάρabo με το δαλτοσίδερο γύρω-γύρω, τη λεγόμενη κόρδα, ήτοι μία περιφέρεια κύκλου ενός ή ενάμισυ στρέμματος. Ξεκινώντας από την περιφέρειά της τοποθετούνται καλαμοπαγίδες-κεφαλές, με κατεύθυνση προς το κέντρο του κύκλου. Μια κόρδα μπορεί να παγιδέψει και 40-45 οκάδες ψάρια.

Άλλοι τρόποι αλιείας:

- Γρίπος ποδοδάτης ή κωλονδρέχτης: Χοντρό δίχτυ αμάνωτο με στρωσίδι στο κάτω μέρος και σχοινί με φελλούς 60 οργιές η κάθε μπάντα (πλευρά). Ονομάζεται ποδοδάτης διότι μ' αυτό ψαρεύουν στις ακτές της λίμνης, δαλτώνοντας για να τραβήξουν το δίχτυ. Το ντουκιάνι αποτελείται εδώ από επτά άτομα και απασχολεί τρεις δάρκες. Στην πρακτική αυτή χρησιμοποιούνται τα περιδόητα πιτούρια (φόρμες τραγίσιου δέρματος με ενσωματωμένες μπότες) που φθάνουν έως τις μασχάλες. Με τα πιτούρια μέσα στο νερό, δύο άτομα τραβούν το στρωσίδι και άλλα δύο το φελλό έως ότου τα ψάρια μπουν στο σάκο. Ο καπετάνιος από τη δάρκα (μέσα στην οποία υπάρχουν άλλα δύο άτομα) πατά στρωσίδι.³² Και στο γρίπο ποδοδάτη και στο γρίπο μακαρά, στο στόμιο του σάκου υπάρχει η μπίνα.³³

- Γρίπος μακαράς: Πρακτική ψαρέματος για τα βαθιά νερά. Χρησιμοποιούνται τέσσερις δάρκες και απασχολούνται δώδεκα άτομα. Πρόκειται για δίχτυ με χοντρό παλαμάρι και σχοινί με φελλούς 120 οργιές η κάθε πλευρά. Τα μεγάλα και φαρδιά δίχτυα απλώνονται σε μήκος και σε πλάτος σε μεγάλη λιμναία έκταση. Εδώ ο γρίπος (είδος γρι-γρι) τραβιέται πάνω από δύο δάρκες που ενώνονται με πόντο. Απαιτούνται προς τούτο δύο με πέντε άτομα σε καθεμία. Στον "πόντο του ενός καρabiού ο πρώτος καπετάνιος και στον πόντο του άλλου ο δεύτερος" πατούν με τους παραπάτες –με δύο μακριά καθρόνια, με σίδερο στο κάτω μέρος ειδικό να μην πιάνει τα πανιά– το στρωσίδι. Από κάθε επίσης δάρκα: δύο καθισμένοι στην πρύμνη τραβούν το φελλό, ο τέταρτος τραβά το στρωσίδι, το οποίο έρχεται σταυρωτά, και ο πέμπτος τραβά τα πανιά, εξαναγκάζοντας τα ψάρια να μπουν στο σάκο. Ο τεράστιος λοιπόν γρίπος σηκώνεται από δύο "καράβια" τα οποία "έχουν ανταμώνει για

32. Ο ένας του "καρabiού" του καπετάνιου ξεμπέρδευε το γρίπο, ενώ ο δεύτερος είχε τη φροντίδα των μαγειρικών σκευών και των ρούχων, επειδή το καλοκαίρι οι ψαράδες κοιμόνταν όπου βράδιαζε, σε αντίθεση με το χειμώνα που επέστρεφαν στις καλύδες.

33. Σημαδούρα κολοκύθα ή μεγάλος φελλός.

το τράβηγμά του”, ρίχνοντας τις μεγάλες άγκυρες που φέρουν πάντα μαζί.³⁴

Ο μακαράς είχε καταστεί τελευταία, τα χρόνια πριν την αποξήρανση της λίμνης, σύμβολο της υπεραλιείας αυτής, η οποία, ενώ συνεχώς έφθινε από τον πλούτο της, εξακολουθούσε ωστόσο να δίνει μεγάλη φορολογία.

- Δίχτυα και κλάπανος: Μανωμένα δίχτυα χρησιμοποιούμενα από τους λεγόμενους απλαδάρηδες (ψαράδες που έμεναν στο χωριό). Τα δίχτυα ρίχνονται από πολλούς αλιείς και κοντά ο ένας στον άλλο. Με το θόρυβο του κλάπανου³⁵ τρομαγμένα ψάρια πιάνονται στο δίχτυ. Μπορούν να “ξεψαρίσουν” τα δίχτυα και να επαναλάβουν το ίδιο.

- Τα τσίφτια: Απλά τεμάχια αμάνωτων διχτύων 5-6 μέτρων, με ευρείες οπές (το ένα φύλλο). Συνδέονται μεταξύ τους και τοποθετούνται σε διάφορα μέρη της λίμνης. Σχηματίζεται έτσι ένα είδος φράγματος στο οποίο προσπίπτουν τα ψάρια και αιχμαλωτίζονται.

Ο φθίνων λιμναίος κάρλιος πλούτος, η υπεραλιεία μέσω των νέων αλιευτικών πρακτικών, από τη μια μεριά, και η υπερφορολόγηση, από την άλλη, επιδεδαιώνουν το γνωστό φαινόμενο της, κατά τρόπο έξαλλο, λειτουργίας των μηχανισμών μεταφοράς του εν γένει υπερπροϊόντος του πρωτογενούς τομέα στους άλλους οικονομικούς φορείς, κατά την πρώτη αυτή μεταπολεμική αναπτυξιακή φάση της χώρας.

34. Κάθε γρίπος διέθετε, φυσικά, το σκαλιάρη που μετέφερε τα προς πώληση ψάρια στην αποβάθρα.

35. Ξύλο τοποθετημένο μπροστά στο “καράβι” πάνω στο οποίο ένας ψαράς κτυπούσε με δύο κοντά ξύλα, τα ντουμπουρντέλια.

iv. Τεχνικές μελέτες: πορεία προς την αποξήρανση

Ενώ η μορφή της σχέσης, οικονομικής και κοινωνικής, των παρακάρλιων κατοίκων με τη λίμνη δείχνει φαινομενικά να διατηρείται σε παραδοσιακό πλαίσιο και στη δεκαετία του 1950, χωρίς μεγάλες μεταλλαγές, στην πραγματικότητα έχει ήδη αρχίσει από το τέλος του 19ου αιώνα και κυρίως στις αρχές του 20ού νέα περίοδος θεώρησης και εκτίμησης αυτής.

Οι τεχνικο-επιστημονικές μελέτες (στενή σύνδεση επιστημονικών προόδων και τεχνικών πρακτικών) θ' αποτελέσουν, απ' αυτή την εποχή έως σήμερα, την κυρίαρχη πηγή επηρεασμού και καθορισμού των ποικίλων ανταλλαγών του ανθρώπου με τη συγκεκριμένη λίμνη. Αυτού του είδους η πηγή θα επηρεάσει καθοριστικά τη λογική και των υπολοίπων μελετών, του τοπίου των κοινωνικών, ιστορικών επιστημών, που έχουν ασχοληθεί με την εν λόγω περιοχή.

Σε ό,τι λοιπόν αφορά την Κάρλα, η ιστορία των τεχνικο-επιστημονικών αυτών μελετών χωρίζεται σε δύο περιόδους. Στην πριν από την αποξήρανση και σ' αυτήν από την αποξήρανση έως σήμερα. Θα αναφερθούμε στη δεύτερη φάση αναλυτικότερα πιο κάτω, ενώ θα σταθούμε επιγραμματικά εδώ σε βασικά χαρακτηριστικά της ιστορίας των μελετών έως και την αποξήρανση.

– Με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας εκκινούν και οι πρώτες προσπάθειες αξιοποίησης της πεδιάδας Λάρισας – Κάρλας. Η εν λόγω αξιοποίηση προϋποθέτει αντιπλημμυρική προστασία, και μια πρώτη σχετική μελέτη εκπονήθηκε το 1887-88 από την τότε γαλλική αποστολή.

– Οι κατ' εξοχήν τεχνικές μελέτες για την Κάρλα αρχίζουν ουσιαστικά το 1911-1913 μ' αυτήν του Ιταλού μηχανικού J. Nobile, που προέβλεπε την κατασκευή αναχωμάτων εγκιβωτισμού του Πηνειού, τη διάνοιξη σήραγγας προς τον Παγασητικό, για μερική αποξήρανση και τη δημιουργία ταμειυτήρα, σε τμήμα της αποξηραμένης λίμνης, για ανάσχεση των πλημμυρικών υδάτων και για άρδευση.

– Το 1921 οι μελέτες της εταιρείας J. Jackson και MacDonald προτείνουν έργα ανάλογα μ' αυτά του J. Nobile.

– Στο πλαίσιο της επιτροπής του νόμου Η. 5800/33, εκτελούνται το 1938-39 έργα διευθέτησης του χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη (αντιπλημμυρικό έργο της περιοχής Πλατυκάμπου).³⁶

36. Βλέπε χάρτη Χx2.

– Το 1938-39, σε εφαρμογή της ανωτέρω μελέτης MacDonald, η εταιρεία Booi κατασκεύασε τα αναχώματα εγκιβωτισμού του Πηνειού και τους συλλεκτήρες των ορεινών περιοχών.

– Το 1954, με εντολή του Υπουργείου Γεωργίας, εκπονείται από τον μηχανικό Ι. Παπαδάκη προμελέτη αρδευτικού και στραγγιστικού δικτύου, με κατασκευή της σήραγγας προς Παγασητικό και ταμιευτήρα για αρδεύσεις 200.000 στρ.. Η λίμνη θα περιοριζόταν σε 64.700 στρ. στο νοτιοανατολικό της τμήμα, με ανάχωμα στο δυτικό και σήραγγα 11,5 χλμ. προς τον Παγασητικό, παροχής 8,5 m³/sec.

– Τόσο η μελέτη Ι. Παπαδάκη όσο και η οριστική (Ν. Νικολαΐδη) του 1959 –με βάση την οποία έγινε η αποξήρανση– προέβλεπαν λοιπόν την κατασκευή σήραγγας προς τον Παγασητικό και συγχρόνως την κατασκευή ταμιευτήρα 64.700 στρ.. Η αποξήρανση ολοκληρώνεται το 1962. Κατασκευάζεται δηλαδή σήραγγα παροχής 8,5 m³/sec, αλλά όχι και τα αναχώματα, οπότε η λίμνη αποξηραίνεται εντελώς.

Είναι αλήθεια ότι η διεθνής εμπειρία, έως και τις αρχές του '60, σε μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αναφορικά με τις αποξηράνσεις, ήταν ακόμα εμβρυακή. Αλλά, σχετικά με την περί ης ο λόγος αποξήρανση (του 1962), προκαλεί αίσθηση η μη τήρηση ακόμα και του προβλεπόμενου σχεδίου, περί μετατροπής μέρους της λίμνης σε υδαταποθήκη. Γεγονός που οφείλεται στην αναγωγή, εκ μέρους του συνόλου των τεχνικο-επιστημονικών μελετών για τη συγκεκριμένη αποξήρανση, όλων των διαστάσεων της σχέσης λίμνης-ανθρώπου στον ελπιδοφόρο παράγοντα της οικονομικής αποδοτικότητας – ο οποίος θα λειτουργούσε, σύμφωνα με τον πολιτικό λόγο της εποχής, υπέρ των γεωργών και δη των ακτημόνων. Η αναγωγή δε αυτή έχει αναμφισβήτητα υιοθετηθεί και από το χώρο των ιστορικών και κοινωνικών επιστημών.

Ο Ι. Κορδάτος είχε χαιρετίσει τη “συναίνεση” των αγροτών για την αποξήρανση ως “ξύπνημα” από την καθυστέρηση: “Είναι αλήθεια”, γράφει ο Κορδάτος, “πως στα χρόνια μας προτάθηκε να γίνουν μεγάλα έργα για να στραγγίσουν τα νερά και ν’ αποξηρανθεί η λίμνη. Έγιναν σχέδια πολλά. Δόθηκαν υποσχέσεις, αλλά τα χρόνια περνούσαν χωρίς να εκτελεστούν. Και μόνον τώρα τελευταία (1956), που ξύπνησαν οι χωριάτες, αναγκάστηκαν οι κυβερνήτες ν’ αποφασίσουν την αποξήρανση της Κάρλας. Τα έργα άρχισαν με αργητό ρυθμό και κοντεύουν να τελειώσουν. Έτσι, όταν τραδηχθούν τα νερά, η περιοχή αυτή θα γίνει καλλιεργήσιμη, θα θγάξει πολύ σιτάρι και άλλα γεννήματα...” (ό.π., σ. 531).

Ας σημειωθεί ότι αυτή η αισιόδοξη ανυπομονησία του Κορδάτου για την αποξήρανση υπάρχει –στην *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*– στην ίδια σελίδα και αμέσως μετά την, σε παράθεση από τον ίδιο το συγγρα-

φέα, γλαφυρή περιγραφή του Φιλιππίδη, σχετικά με τον υγρότοπο της Κάρλας, όπως τον απολάμβανε ο περιηγητής των αρχών του 19ου αιώνα.

Επισημαίνουμε από εδώ ότι οι ελπίδες του αναπτυξιακού οράματος έσβηναν όχι μόνον κάθε λαχτάρα αισθητική, που γεννούσε η αλλοτινή θεϊκή Βοιδηίδα, αλλά και κάθε διάθεση αντικειμενικής τοποθέτησης, ακόμα και μετά την αποξήρανση, έναντι των εμφανών αρνητικών της συνεπειών. Χωρίς να δοθεί άπλετο πράσινο φως από το πεδίο των φυσικών επιστημών, μια τέτοια αντικειμενική τοποθέτηση από μέρους των κοινωνικών εν γένει μελετών είναι, εάν όχι αδιανόητη, δυσχερέστατη.

Αρκετά χρόνια μετά την αποξήρανση, η λίμνη με τα νερά της εξακολουθεί και ως μνήμη ν' αντιμετωπίζεται αρνητικά. Στις 7 και 8 Αυγούστου του 1985 πραγματοποιήθηκε στο Στεφανοβίκειο *Συμπόσιο Κάρλα '85*, διοργανωμένο από τον ομώνυμο Αγροτοβιομηχανικό Συνεταιρισμό. Βασικός στόχος του *Συμποσίου* ήταν η αντιπλημμυρική προστασία και η αρδευτική αξιοποίηση εδαφών της πρώην περί ης ο λόγος λίμνης.

Στην εναρκτήρια ομιλία του ο λαογράφος Η. Λεφούσης ανέφερε τα εξής: "Στα 1779, δηλ. πριν από 200 τόσα χρόνια, από την ωραία πολίχνη το Στεφανοβίκειο σήμερα –το Χατζήμησι τότε– πέρασε ο Σουηδός φιλέλληνας και πολυίστορας Μπιόστορλ.³⁷ Από την πόλη έφθασε στο Βόλο και από τον Βόλο με κάρο κατευθύνθηκε στην Λάρισα με στόχο τα Μετέωρα... Όταν έφθασε στο Χατζήμησι, εδώ στο δρόμο με το κάρο ήταν κάποιο πανδοχείο όπου και σταμάτησε να πάρει καφέ με τον Τούρκο υπηρέτη του. Εδώ κατάπληκτος άκουσε ότι είναι εδώ μία λίμνη και όπου πρόκειται τώρα ν' αποξηρανθεί για ν' αποδοθεί στον κόσμο, για ν' αποδοθεί στις καλλιέργειες. Φαντασθείτε, αγαπητοί φίλοι, από τότε πέρασαν διακόσια χρόνια, το σημειώνει ο Μπιόστορλ με το χέρι του, φτάσαμε στις μέρες μας και η μόνη εξέλιξη στον τόπο είναι ότι κάναμε μια τρύπα και βγαίνει νερό, για να μην πούμε ότι κάναμε μια τρύπα στο νερό. Το έφερε η μοίρα να γεννηθώ σε ένα από τα παρακάρλια χωριά και διατηρώ έντονες τις μνήμες της δεκαετίας 1930-1940 όπου τότε πήγαινα στο Δημοτικό σχολείο. Κοντά στην Κάρλα κατεβαίναμε να κάνουμε το θέρο τότε, και έχω τις εικόνες εκείνες όλες μέσα μου, και είναι οι εικόνες –μου επιτρέπεται– και το υλικό εκείνο που καταχώρισα στην τριλογία των κολλίγων μου,³⁸ ένα μεγάλο έργο σε έκταση όπου αναφέρονται όλα αυτά τα μεγάλα δεινά του τόπου: Η ελονοσία, τα κουνούπια, τα ποντίκια, η ακρίδα, οι πλημμύρες, οι ξέρρες, όλη εκείνη η αγιογραφία του τόπου όπου για πολλά χρόνια έμεινε θαμμένη στον τόπο". Ο ομιλητής τελειώνει το λόγο του κάνο-

37. Πρόκειται για τον ανατολιστή Σουηδό Ιάκωβο Ιωνά Μπέργκνστολ (Jacob Jonas Björnstahl).

38. Η. Λεφούσης, *Κολλίγοι* (1991).

ντας έκκληση στους συνεταιριστές συμμετέχοντες του *Συμποσίου* “για σύμπραξη στα μεγάλα εθνικά έργα –όπως αυτό της αξιοποίησης της πρώην λίμνης Κάρλας– που θα δρομολογήσουν την μοίρα αυτού του τόπου”.

Κατά παράδοξο τρόπο, την εποχή που αρχίζουν τα τεχνικά έργα αντιπλημμυρικής προστασίας και διευθετήσεων χειμάρρων στην κάρλια περιοχή, αρχίζει και η περίοδος συγγραφής έργων που προβάλλουν τα όσα πλείστα αρνητικά της λίμνης και της γύρω περιοχής, γεγονός που έρχεται σε αντίφαση με τα έργα όλων των προηγούμενων αιώνων, από την προκλασική αρχαιότητα έως στις αρχές του 20ού αιώνα, που τουλάχιστον τιμούσαν και τόνιζαν πρώτα τη λιμναία προσφορά. Ουδείς δέβαια αγνοεί το τεράστιο πρόβλημα της ελονοσίας στην περιοχή μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '50. Οι επιζώντες αλιείς ωστόσο της Κάρλας, ακόμα και σήμερα, μιλούν για το “περίεργο” φαινόμενο της ανυπαρξίας κουνουπιών μέσα στη λίμνη, σε αντίθεση με τις όχθες, γεγονός, επαναλαμβάνουμε, σαφώς υπογραμμισμένο από περιηγητές του 19ου αιώνα που πέρασαν από την Κάρλα. Ορισμένοι σήμερα πρώην αλιείς είναι κατηγορηματικοί: “Εμείς δεν γνωρίσαμε ελονοσία”,³⁹ χωρίς αυτό να σημαίνει αγνόηση του όλου προβλήματος, αλλά τοποθέτησή του στις σωστές του διαστάσεις τα χρόνια πριν την αποξήρανση. Στοιχεία για την εξάλειψη της ελονοσίας στην περιοχή βάσει ιατρικών δεδομένων παρέχονται στη μελέτη του Γ. Βαδίζου (1984, σ. 89). Έτσι πληροφορούμαστε ότι στο νομό Λάρισας, καθ' όλη τη δεκαετία του '50, σημειώνονται κρούσματα ελονοσίας· ακόμα και το 1959, σύμφωνα με τον νομιάτρο Λ. Στρακαλή, καταγράφηκαν 37 περιπτώσεις αυτής της ασθένειας, αλλά οι εστίες (όπως για όλη την περίοδο 1953-59) αφορούσαν “τις περιοχές Αμπελώνα και Γυρτώνης, μακριά δηλ. από την Κάρλα”.

Οι χωρικοί και οι ψαράδες γνωρίζουν επίσης πολύ καλά ότι τα έργα εγκλωβισμού του Πηνειού και οι διάφορες διευθετήσεις χειμάρρων στέρησαν τη λίμνη από τα πλεονάζοντα ύδατα που την τροφοδοτούσαν, με συνέπεια την υποχώρηση των λιμναίων υδάτων και τη μείωση του όλου πλούτου του υγρότοπου.

“Έσπαγε η Σαλαμπριά (ο Πηνειός), όπως έλεγαν οι παππούδες, και έφθανε όλος στην Κάρλα. Παθαίναμε και ζημιές, το νερό όμως δεν έλειπε. Τα παράδελτα γίνονταν πιο εύφορα. Μπορούσες να βάλεις δύο καλλιέργειες”.⁴⁰

Οι εργαζόμενοι στη λίμνη αντιλήφθηκαν νωρίς ότι ο “αρτυρμάς”, η ευλογία από τον Πηνειό, αν και πολλές φορές γινόταν κατάρα, “κατέβαινε” όλο και αραιότερα με τα ποικίλα τεχνικά έργα, που συστηματικά άρχισαν να

39. Πρώην αλιέας από Αμυγδαλή γεννημένος το 1937.

40. 73χρονος πρώην αλιέας Καναλιώτης και γεωργός.

πραγματοποιούνται κατά το μεσοπόλεμο στη γύρω από τη λίμνη περιοχή. “Τα τελευταία χρόνια όχι μόνον είχε λιγοστέψει το νερό της λίμνης, αλλά άρχισε να έρχεται και δρώμικο”.⁴¹

Στα πριν την αποξήρανση χρόνια η έκταση της λίμνης είχε μειωθεί στα 40.000 στρ. και δέβαια αρκετοί αλιείς, όπως είδαμε προηγούμενα, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν άλλους πόρους ζωής. Η στέρηση των υδάτων για τον εμπλουτισμό της λίμνης, η υπεραλιεία, η υπερεκμετάλλευση των αλιέων καθώς και οι υποσχέσεις μεταμόρφωσης των αλιέων και των εν γένει φτωχών αγροτών σε ιδιοκτήτες εύφορης γης, όλα από κοινού συνετέλεσαν στη δημιουργία κλίματος όχι μόνον αποδοχής, αλλά επιθυμητής ως σωτήριας της αποξήρανσης για τους παρακάρλιους κατοίκους.

Η μη τήρηση του προβλεπόμενου σχεδίου περί μετατροπής της λίμνης σε υδαταποθήκη ακυρώνει την όποια κι αν υπήρχε στοιχειώδη μελέτη σκοπιμότητας και ό,τι αυτή υποσχόταν. Το μόνο δέβαιο είναι ότι με την αποξήρανση όλης της λίμνης εξαφανίστηκε η σύνολη κατηγορία των αλιέων, με τη μετατροπή, πρώτων αυτών, σε υποψηφίους κληρούχους διαρκούς αναμονής.

Στα “καράδια” (στις πλατσίδες) της Κάρλας.

41. 79χρονος πρώην Καναλιώτης ψαράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Αποκαλυφθείσα γη

ι. Ιδιοκτησιακό καθεστώς: η λογική του ήσσονος παραπτώματος

Στις όχθες της Κάρλας παιζόταν αιώνια αυτό το λιμναίο παιχνίδι· άλλοτε να “αποτραβιέται μέσα ο δάλτος” λόγω της αναβροχιάς κι άλλοτε να πλημμυρίζει, με την πλησμονή των νερών, παρακάρλιες εκτάσεις· τότε που ξεσπώντας ο Σαλαμπριάς κατέβαινε προς τη λίμνη πληθωρικός και ενίοτε επίφοδος. Τα παράβαλτα είναι έτσι η γη που αναδύεται όταν οι καιρικές συνθήκες το επέβαλλαν. Οι παρακάρλιοι γεωργοί καλλιεργούσαν τότε τη χαρισμένη κατ’ αυτόν τον τρόπο γη, αποκαλώντας την για την ευφορία της βουτυρότοπο, και πίστεψαν ότι όλη η γη που κρύβεται κάτω από το λιμναίο νερό θα ήταν εσαεί ένας μακαριστός βουτυρότοπος. Μια πεποίθηση που καλλιεργήθηκε άλλωστε από τον επιστημονικο-τεχνικό και πολιτικό λόγο επί δεκαετίες. Στο μεσοπόλεμο, ιδιαίτερα, καλός λόγος για το δάλτο, όπως αναφέρει ο Η. Λεφούσης (1998, σ. 258), δεν ακουγόταν. Όλοι μίλαγαν για την αποξήρανση και την απόκτηση χωραφιών.

Αυτό το εύφορο τμήμα γης μεταξύ ανωτάτης και κατωτάτης στάθμης της περί ης ο λόγος λίμνης απεκαλύπτετο προς όφελος της λαρισαϊκής κυρίως κάρλιας πλευράς, μια και η λίμνη απεσύρετο από το δόρειο βασικά μέρος. Τα μαγνησιακά παρακάρλια χωριά έχαιραν επίσης του δικού τους βουτυρότοπου των παράβαλτων, σε στενές λωρίδες γης, και συνάμα δίωναν αμεσότερα τη ζωή της λίμνης, επειδή το γυαλί (ο καθρέπτης), ήτοι το βαθύτερό της σημείο, ήταν πάντα εκεί, παρόν.¹ Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται και μετά την κατασκευή των αντιπλημμυρικών αναχωμάτων στην κοίτη του Πηνειού, παρά τη συνεχή συρρίκνωση της λίμνης.

Μετά την αποξήρανση, σε περίπτωση καταρρακτωδών βροχών, το μόνιμο θύμα είναι και πάλι το νότιο μέρος της λίμνης. “Το γυαλί”, ο αλλοτινός καθρέπτης της, μεταβαλλόμενο σε γεωργική γη –όταν είχε άφθονη συμβολή

1. Η διαπραγμάτευση ή διεκδίκηση των μικρής έκτασης παράβαλτων δεν υπήρξε πάντα ομαλή.

από τις κατακρημνίσεις και τους χειμάρρους-, πλημμύριζε, στερώντας τις νότιες παρακάριες κοινότητες των παραχωρηθέντων, για εκμετάλλευση, εδαφών. Η καταρρακτώδης, λόγου χάρη, δροχή της 14 και 15 Σεπτεμβρίου του 1978 κατέκλυσε επιφάνεια της πρώην λίμνης 67.000 στρ..²

Βέβαια, κάθε χρόνο η γη δεν πνίγεται· οι πλημμυρισμένες όμως εκτάσεις είναι μια συνηθισμένη εκεί πραγματικότητα τόσο χθες όσο και σήμερα, αλλά προφανώς με μια αντιστροφή των πραγμάτων: Ενώ πριν την αποξήρανση οι εκτάσεις αυτές ήταν στα όρια της λίμνης, τώρα μετατοπίστηκαν στο κέντρο της. Ωσάν το “γυαλί” να ήθελε να αντικατοπτρίζει, από καιρό σε καιρό, ό,τι είχε απομείνει από την εις βάρος του αταξία.

Σύμφωνα με τα μετά την αποξήρανση επίσημα στοιχεία,³ η περιοχή της τέως λίμνης Κάρλας, στα διοικητικά όρια των νομών Λαρίσης και Μαγνησίας, αναφέρεται γενικά ότι έχει συνολική έκταση 146.000 στρ.. Σε συνολική έκταση 82.000 στρ. περίπου από την περιοχή αυτή της τέως λίμνης, που δρίσκονται στην περιοχή αρμοδιότητας του νομού Λαρίσης, έχουμε τα εξής στοιχεία:

- 45.869 στρέμματα παραχωρήθηκαν οριστικά σε “ακτήμονες καλλιεργητές”.
- 7.692 στρέμματα αναγνωρίστηκαν ως ιδιοκτησίες στο Αγρόκτημα Πλασιάς.
- 10.309 στρέμματα παραχωρούνται από το δημόσιο σε “συλλόγους ακτημόνων” καλλιεργητών παρακάριων κοινοτήτων και σε τέως αλιείς της Κάρλας για προσωρινή ομαδική καλλιέργεια.
- 2.185 στρέμματα κατέλαβε ο ταμιευτήρας Καλαμακίου.
- 15.000 στρέμματα (περίπου) κατέχονται από τρίτους, οι οποίοι, σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 1341/1984 και του Κώδικα Αποσταγγιζομένων Γαιών, έπρεπε να ζητήσουν την παραχώρηση ή την αναγνώριση δικαιώματος κυριότητας των εκτάσεων αυτών.⁴

Από τις μέχρι τώρα μελέτες για την Κάρλα έχει σαφώς επισημανθεί το φαινόμενο της καταπάτησης εδαφών, αμέσως μετά την αποξήρανσή της, και τούτο από τούς έχοντες εν πρώτοις παραλίμνιες ιδιοκτησίες, τις οποίες προέκτειναν στα εδάφη της λίμνης. Είναι κοινό μυστικό και σε διάφορους τόνους κοινολογείται ότι καταπατήθηκαν εκεί συστηματικά μεγάλες εκτάσεις, από οικονομικά ισχυρούς που διέθεταν και πολιτική κάλυψη, με συνέπεια τη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών και κυκλωμάτων εκμετάλλευσης. Είναι επίσης γνωστό ότι πολλοί από τους καταπατητές απέκτησαν τίτλους κυριότητας

2. Σε στάθμη που εκτιμήθηκε στα 45,60 μ. η δροχή θεωρήθηκε συχνότητας 1/100 χρόνια.

3. Της Διεύθυνσης Γεωργίας, Νομαρχία Λαρίσης.

4. Υποβλήθηκαν περί τις 800 αιτήσεις στην Επιτροπή Απαλλοτριώσεων του νομού Λαρίσης και έχουν ήδη παραχωρηθεί ή αναγνωρισθεί γύρω στις 3.400 στρ..

με δικαστικές αποφάσεις, που κατέστησαν από τον Άρειο Πάγο αμετάκλητες.

Ο άγνωστος αριθμός των μεταγραφών, των αγοραπωλησιών, των αποδοχών κληρονομιών, των συστάσεων δανείων κ.ο.κ. έχει δημιουργήσει μια κατάσταση λαβυρινθώδη και αδιαφανή. Η νομική δε αντιμετώπιση του προβλήματος δεν απέδωσε καρπούς. Η πολιτεία εξέδωσε το Ν.Δ. 130/1974 (περί ρυθμίσεως θεμάτων αποστραγγισθειών γαιών λίμνης Βοιδηίδος-Κάρλα) και το νόμο 351/1976 "περί τροποποίησης και συμπληρώσεως του Ν.Δ. 130/74".

Σύμφωνα με το άρ. 1 του Ν.Δ. 130/1974 οι αποκαλυφθείσες γαίες από την αποξήρανση⁵ «ανήκουν καθ' όλη την έκταση αυτών στο δημόσιο και διατίθενται προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών κατά τις διατάξεις του κώδικα "περί αποστραγγιζομένων γαιών"».⁶ Ως ακτήμονες δε καλλιεργητές θεωρούνται (κατά το άρ. 2) και "οι αυθαιρέτως κατέχοντες εκτάσεις έως 50 στρεμμάτων", οι οποίοι αποκαθίστανται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρ. 39 του παραπάνω κώδικα: Με το νόμο 351/1976 αντικαθίσταται το προαναφερθέν άρθρο του Ν.Δ. 130/1974 και ως ακτήμονες γεωργοί θεωρούνται και οι ακύρως αγοράσαντες γαίες της λίμνης Κάρλας -δυνάμει συμβολαίων νομίμως μεταγραφέντων- αυτοκαλλιεργητές (κατά την έννοια των διατάξεων του άρ. 21 του Ν.Δ. 2185/1952 "περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων", κατέχοντες αυτές συνεχώς μέχρι τη δημοσίευση του Ν.Δ. 130/74).

Τέως αλιείς της αποστραγγισθείσας Κάρλας αποκαθίστανται ως ακτήμονες καλλιεργητές ανεξαρτήτως του ασκουμένου επαγγέλματος και του τόπου διαμονής των, υπό την προϋπόθεση ότι κατά το χρόνο της έναρξης των εργασιών της αποστάγγισης της λίμνης ασκούσαν το επάγγελμα του αλιέως σ' αυτήν, αποδεικνύόμενο τούτο με την προσκόμιση βιβλιαρίου αλιείας ή βεβαιώσεως της Διευθύνσεως Αλιείας.

Με το νόμο 1341/1983 καταργούνται από τότε που ίσχυσαν το προαναφερθέν Ν.Δ. 130/1974 και ο νόμος 351/1976. Καταργούνται εκκρεμείς δίκες που διεξάγονται σύμφωνα με τη διαδικασία των καταργημένων νόμων, σε όποιο στάδιο κι αν βρίσκονται. Αποφάσεις δικαστηρίων, εφόσον δεν έχουν καταστεί αμετάκλητες, που εκδόθηκαν σύμφωνα με τις διατάξεις των καταργημένων νόμων, δεν έχουν ισχύ. Το αυτό ισχύει και για αποφάσεις άλλων οργάνων που εκδόθηκαν σύμφωνα με τις εν λόγω διατάξεις.

Στις εκτάσεις που έχουν προκύψει από την αποστράγγιση της Κάρλας αποκαθίστανται ακτήμονες καλλιεργητές κάτοικοι των όμορων και γειτονι-

5. Όπως αυτές προσδιορίσθηκαν με τα από 28.6.1938 και 20.10.1939 πρωτόκολλα της υπό του άρθρου 2 του νόμου 5877/1933 οριζόμενης επιτροπής.

6. Όπως τροποποιήθηκε μεταγενέστερα.

κών προς τις εκτάσεις αυτές οικισμών. Με Προεδρικό Διάταγμα δε εκδιδόμενο μετά από πρόταση του υπουργού Γεωργίας, καθορίζεται η έννοια του ακτήμονα καλλιεργητή, οι όροι, οι προϋποθέσεις, η μορφή και ο τρόπος παραχώρησης και καλλιέργειας των παραπάνω εκτάσεων. Με όμοιο Διάταγμα μπορεί να προβλεφθεί ο αναδασμός και ο αναλογικός περιορισμός των ιδιοκτησιών, για την εκτέλεση έργων άρδευσης και την κατασκευή ταμιευτήρα υδάτων. Το άρ. 3 του νόμου ορίζει ότι "σε όσους είχαν αποκτήσει εκτάσεις της τέως λίμνης Κάρλας με συμβόλαια ανίσχυρα, που συντάχθηκαν μέχρι της δημοσίευσης του Ν.Δ. 130/1974 και που έχουν όμως νόμιμα μεταγραφεί, παραχωρείται η έκταση που απέκτησαν ή άλλη ίση μέχρι πενήντα (50) το πολύ στρέμματα".

Η παραχώρηση γίνεται με απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων, εφόσον α) είναι αποκλειστικά αγρότες ή ασχολούνται με συμπληρωματική προς τη γεωργία χειρωνακτική εργασία, β) κατέχουν και καλλιεργούν την έκταση της οποίας ζητούν την παραχώρηση, και γ) δεν έχουν κατά την έναρξη της ισχύος του παρόντος αγροτική ιδιοκτησία, μαζί με την παραχωρούμενη στη λίμνη έκταση, μεγαλύτερη από 100 στρ..

Αποκαθίστανται στις εκτάσεις της τέως λίμνης Κάρλας κατά προτίμηση α) πρώην κάτοικοι του κατολισθαίνοντος οικισμού Βένετου, που είχαν ήδη αποκατασταθεί προσωρινά σ' αυτές, εφόσον είναι κάτοικοι όμορου ή γειτονικού προς αυτές οικισμού, και β) αλιείς της τέως λίμνης Κάρλας, εφόσον η ιδιότητά τους αποδεικνύεται με διβλιάριο αλιείας ή δεβαίωση της Διευθύνσεως Αλιείας και είναι κατά κύριο επάγγελμα αγρότες ή αλιείς ή ασχολούνται με χειρωνακτική εργασία ή υπόκεινται σε όρους κοινωνικής πρόνοιας και δεν έχουν κατά την έναρξη της ισχύος του παρόντος αγροτική ιδιοκτησία, μαζί με την παραχωρούμενη στη λίμνη έκταση, μεγαλύτερη από 100 στρ. (άρ. 4). Επίσης, εκτάσεις της τέως λίμνης Κάρλας που θα αναγνωρισθεί ότι ανήκουν στην κυριότητα ιδιωτών μπορούν να απαλλοτριωθούν αναγκαστικά για την αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών (άρ. 5).

Τέλος, ορίζεται ότι "σε όσους είχαν αποκτήσει εκτάσεις της τέως Κάρλας που βρίσκονται μεταξύ ανώτατης και κατώτατης στάθμης, με συμβόλαια έγκυρα και από πραγματικούς κυρίους που συντάχθηκαν μέχρι τη δημοσίευση του Ν.Δ. 130/1974 και που έχουν νόμιμα μεταγραφεί, παραχωρείται η έκταση που απέκτησαν ή άλλη ίση, μέχρι 100 το πολύ στρέμματα. Η παραχώρηση γίνεται και εδώ με απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων, μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων, εφόσον α) είναι αποκλειστικά αγρότες ή ασχολούνται με συμπληρωματική προς τη γεωργία χειρωνακτική εργασία, β) κατέχουν και καλλιεργούν την έκταση της οποίας ζητούν την παραχώρηση, και γ) δεν έχουν κατά την έναρξη της ισχύος του παρόντος αγροτική ιδιο-

κτησία, μαζί με την παραχωρούμενη στη λίμνη έκταση, μεγαλύτερη από 200 στρ.” (άρ. 8).

Η Διεύθυνση Γεωργίας της Λάρισας έχει εισηγηθεί σχέδιο νόμου για την τροποποίηση του νόμου 1341/83, αποδίδοντας στην οριστική διάθεση όσων προσωρινά παραχωρούνται (22.500 στρ.), στην κατασκευή έργων και στη διενέργεια αναδασμού. Εκτιμάται ότι πρέπει να αποδεσμευθούν υπέρ του δημοσίου τα 12.000 στρ. τα οποία κατέχονται αυτή τη στιγμή από 500 περίπου άτομα. Τούτο σημαίνει, όπως εξομολογητικά ερμηνεύει η υπεύθυνη υπηρεσία, “να έρθουμε σε αντιδικία με τα άτομα αυτά, να εφαρμόσουμε τις αποφάσεις της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων, να καταγράψουμε ακριδώς τι επιπλέον κατέχουν και καλλιεργούν, να τους αποβάλουμε διοικητικά, να πηγαίνουμε στα δικαστήρια και το θέμα αυτό να συνεχίζεται”.⁷

Είναι μάταιο να θέλει να καταγράψει κανείς αυτούς τους τυχερούς “ακτήμονες”. Πάντως, με τις δεκάδες χιλιάδες των ήδη έως σήμερα παραχωρηθέντων, οριστικών, στρεμμάτων, όλη η ύπαιθρος του νομού Λάρισας να εκατοικείται από ακτήμονες, πάλι κερδισμένοι θα έδβαιναν.

Όταν μεγάλες εκτάσεις γης έρχονται προκλητικά στην επιφάνεια, η καταπάτησή τους είναι, φαίνεται, πειρασμός για όσους κυρίως έχουν εξασφαλίσει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, την ατιμωρησία τους. Η κατάλυση των ορίων μεταξύ των φυσικών στοιχείων, με την ανθρώπινη δύναμη, οδηγεί ίσως στο τοπίο της ντοστογιεφσκικής σύλληψης του “όλα επιτρέπονται”. Όταν το κράτος είναι ο πρωταγωνιστής μιας μεγάλης επέμβασης, που καταλύει μια φυσική πραγματικότητα χιλιετιών, η όποια παρανομία στη συνέχεια γύρω απ’ αυτήν φαντάζει, έστω και υποσυνείδητα, ανομία ήσσονος σημασίας.

Είναι γνωστό ότι κάθε αιτία μετάβασης του όποιου πράγματος από την ανυπαρξία στην ύπαρξη θεωρείται δύναμη δημιουργική.⁸ Θα μπορούσε, έτσι, να υποθέσει κανείς ότι η μετάβαση του όποιου κοινωνικού φυσικού τοπίου από την ύπαρξη στην ανυπαρξία δημιουργεί αλυσιδωτά καταστάσεις αδιεξόδων, διαμετρικά αντίθετες αυτών που γεννά η μετάβαση από την τελευταία στην πρώτη. Η μετάβαση της λίμνης από την ύπαρξη στην ανυπαρξία επιχειρείται, κατ’ αυτήν την έννοια, από δύναμη εγγενώς μη δημιουργική. Αφού ενδελεχώς δημιουργική είναι μόνο η δύναμη εκείνη η οποία γίνεται αιτία να αναδυθούν αυτά (αναμφισβήτητα, απόλυτα χρήσιμα) που πρώτα δεν υπήρχαν.⁹

7. Νομαρχία Λάρισας, Διεύθυνση Γεωργίας.

8. “Ἡ γὰρ τῷ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν ἰόντι ὁτωὺν αἰτία πᾶσα ἐστὶ ποιήσις”, Πλάτων, *Συμπόσιον*, 205b.

9. “Ποιητικὴν... πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι δύναμιν, ἥτις ἂν αἰτία γίγνηται τοῖς μὴ πρότερον οὖσιν ὕστερον γίγνεσθαι”, Πλάτων, *Σοφιστής*, 265b. Στο ίδιο έργο, 219b: “πάν ὅπερ ἂν μὴ

Αναμφίδολα, η γη, με όποιο τρόπο κι αν έρχεται στην επιφάνεια, δεν χάνει εύκολα εκείνη την ιδιότητά της να μένει αυτό που είναι: να χαίρει του προνομίου να μην μπορεί να μεταβληθεί εύκολα σε άλλο στοιχείο.¹⁰ Σ' αυτό ενδεχόμενα το γεγονός οφείλεται και η πλούσια συμβολική συνείδηση που θέλει την ευρύτερο γαία εικόνα της σταθερότητας, της μητρικής ασφάλειας και αγάπης. Εικόνα επίσης της γονιμότητας και της ευφορίας, η γη παραμένει πάντα επιθυμητή. Πένητες και κατέχοντες, οι πρώτοι από ανάγκη, οι δεύτεροι από απληστία, μπορούν μέχρις εσχάτων να αντιπαλεύουν αντίστοιχα για ένα κομμάτι γης ή για όσα ένα αδηφάγο μάτι – “κατ' οπτικόν προσδιορισμόν” – θέτει ως γαιοκτητικό σύνολο.

Οι παρακάρλιοι αλιείς, θύματα της υπερεκμετάλλευσης και της εν γένει κοινωνικής τους υποβάθμισης, πίστεψαν, όπως ελέχθη, ότι θα δγουν καρδισμένοι από την ιστορία της αποξήρανσης. Και μαζί μ' αυτούς κι όσοι επίσης εξασφάλιζαν μετά δυσκολίας τον σίτο – ή στερούνταν παντελώς της χαρμολής της σοδειάς των γερμένων σταχυών. Έντρομοι οι παραπάνω παρακάρλιοι κάτοικοι διεπίστωναν ότι η δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών από τα αποκαλυφθέντα εδάφη της Κάρλας ήταν μια πραγματικότητα, από τα πρώτα ήδη έτη που ακολούθησαν την αποπεράτωση της αποξήρανσης. “Πολλές χιλιάδες στρέμματα από την Κάρλα πέρασαν στα χέρια τσιφλικάδων από Καλαμάκι, Σωτήριο. Μετά δρέθηκαν και σε χέρια μεγάλων, γνωστών της Λάρισας”.¹¹

Από πλευράς μικροκαλλιεργητών δεν έλειψαν οι αντιδράσεις. “Στο τέλος του Οκτωβρίου του 1975 μπήκαμε 200 με 300 τρακτέρ από χωριά της Λάρισας –150 ήτανε από Αμυγδαλή– για να σπείρουμε την Κάρλα. Δεν μπορούσαμε ν' αντιμετωπίσουμε τους τσιφλικάδες παρά μόνο με τη δία”.¹² Η πεποίθηση ότι η Κάρλα ανήκει στους πρώην αλιείς και αγρότες των παρακάρλιων κοινοτήτων διώνεται με αισθήματα δικαίου και οδηγεί σε πρωτοβουλίες ποικίλες: από δυναμικές εμφανίσεις –όπως εισβολή αγροτών με τρακτέρ στην αποξηραμένη λίμνη– έως μετουσίωση της απογοήτευσης και της αγανάκτησης σε εμψυχωτική στιχουργία.¹³

πρότερόν τις ὄν ὕστερον εἰς οὐσίαν ἄγῃ, τὸν μὲν ἄγοντα ποιεῖν, τὸ δὲ ἀγόμενον ποιέσθαι”. (Κάθε τι που πρότερα δεν ήταν και το φέρει κανείς στην ύπαρξη, ο φέρων το ποιεί και το φερόμενον ποιείται).

10. Όπως διδάσκεται στον *Τίμαιο* (56d), η γη “οὐ γάρ εἰς ἄλλο γε εἶδος ἔλθοι ποτ' ἄν”.

11. 74χρονος πρώην αλιέας από την Αμυγδαλή. Γενικά περί αστών επιστημόνων, μεγαλοδικηγόρων ιδιοκτητών κάρλας γης, βλ. *Συμπόσιο Κάρλα '85*.

12. 62χρονος πρώην αλιέας από την Αμυγδαλή Λάρισας.

13. “Γράψε, μου λένε τα παιδιά, / γράψε για τη ζωή μας / και μη φοβάσαι, ποιητή, / η Κάρλα είναι δική μας. / Μας άκουσε κι ο Πηνειός / και πήρε τη φωνή μας / κι αργοκυλώντας τραγουδά / η Κάρλα είναι δική μας”. Στίχοι του Γεωργίου Β. Συρακούλη, πρώην αλιέα από την Αμυγδαλή Λάρισας.

Ο Πίνακας 3 εικονίζει το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τη χρήση γης της πρώην λίμνης Κάρλας, στο πλαίσιο και των δύο νομών, Λαρίσης και Μαγνησίας.

Πίνακας 3
Καθεστώς ιδιοκτησίας και χρήσης γης της πρώην λίμνης Κάρλας
(έκταση σε στρέμ.)

Γη	N. Λαρίσης	N. Μαγνησίας	Σύνολο
Γεωργική γη			118.535*
<u>Ιδιότητα</u>	68.561	**	
- Οριστικά αναγνωρισθείσα:	53.561		
- Κατεχόμενη από τρίτους (Νόμιμη ιδιοκτησία βάσει της κείμενης νομοθεσίας):	~ 15.000		
<u>Δημόσια: προσωρινώς παραχωρηθείσα σε ακτήμονες</u>	10.309	39.665	49.974
Άλλες χρήσεις¹⁴			7.635
<u>Ταμιευτήρες:</u>			
Καναλιών		4.000	
Καλαμακίου	2.185		
Νιαμάτων	600		
Γλαύκης	500		
Καστρίου	350		
	82.505	43.665	126.170

* Το σύνολο γεωργικής γης (118.535 στρέμ.) προκύπτει από την άθροιση της ιδιότητας (68.561 στρέμ.) και της δημόσιας γης (49.974 στρέμ.) στο επίπεδο των δύο νομών.

** Δεν υπάρχει επίσημη εκτίμηση.

Από τη συνολική έκταση της τέως λίμνης Κάρλας που βρίσκεται στην περιοχή αρμοδιότητας του νομού Λαρίσης, ήτοι από τα 82.000 στρέμματα, το 83,7% είναι ήδη ιδιοκτησίες. Απ' αυτές το 78% παρουσιάζει λαβυρινθώδη διαδικασία αναγνώρισης, ως νόμιμης και άρα δύσκολα προσφερόμενης, όπως ήδη αναφέρθηκε, για μια προσέγγιση της όλης πορείας της, από την αποξήρανση έως σήμερα.

14. Στις άλλες χρήσεις μπορεί να συμπεριληφθεί και το ελικοδρόμιο (4.000 στρ. περίπου) του Στεφανοδίκειου. Βρίσκεται μεταξύ της ανωτέρας και της κατωτέρας στάθμης, όταν η λίμνη κατέκλυζε έκταση 180.000 στρ.. Λόγω της φύσεως του έργου (στρατιωτική εγκατάσταση) περιοριζόμαστε απλά να επισημάνουμε αυτή την "ειδική χρήση" (παρα)κάβ-
λιας γης.

Η γεωργία στην Κάργα.

Από την “αποκαλυφθείσα” συνολική έκταση δεν εικονίζονται στον Πίνακα 3 περί τις 20.000 στρ.. Πρόκειται για άγωνα, εκτάσεις δρόμων, συλλεκτήριες τάφρους· αλλά και για εκτάσεις που έχουν ήδη αναγνωρισθεί ως ιδιοκτησίες και σε παρακάρλιες μαγνησιακές κοινότητες (βάσει του άρ. 4 κυρίως του Ν. 1341/83) ή που επιδιώκεται να αναγνωρισθούν ως τέτοιες. Καμιά κοινότητα και καμιά υπηρεσία τοπικής αυτοδιοίκησης “δεν είναι σε θέση” να δώσει ακριβή στοιχεία σχετικά με αυτές τις αναγνωρίσεις ή για όσες δικαστικά εκκρεμούν. Από τη συνολική έκταση των 146.000 στρ. το 34% παραχωρείται προσωρινά ως γη του δημοσίου σε “ακτήμονες”, ήτοι απ’ αυτό το 20,6% παραχωρείται σε καλλιεργητές λαρισσαϊκών κοινοτήτων και το 79,3% σε γεωργούς παρακάρλιων μαγνησιακών τοιούτων. Η έλλειψη πλήρους διαθέσιμου κτηματολογίου όχι μόνον για τις 180.000 στρ. της ανωτάτης στάθμης αλλά και για τις 146.000 στρ. και οι ποικίλες ασάφειες που αυτή συνεπάγεται αποτελούν τη μόνη αιτιολογία για την εν λόγω αδυναμία... Εν όψει δε της δημιουργίας του ταμειυτήρα των 42.000 στρ., καθεμιά από τις κύριες παρακάρλιες κοινότητες αισθάνεται εαυτήν ζημιωμένη και τελούσα υπό την απειλή συρρίκνωσης της παρούσας γεωργικής διαθέσιμης γης της.

Ο Πίνακας 4, εντούτοις, της εξέλιξης των εκμεταλλεύσεων και των εκτάσεων αυτών από το 1961 έως το 1991 είναι αρκετά σαφής. Έχουμε βελτίωση

της γεωργικής δομής σε όλες τις εν λόγω κοινότητες, με αύξηση του αριθμού των εκτάσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της μέσης έκτασης αυτών. Αυτή η βελτίωση θα ήταν ενδεχομένως σαφέστερη, εάν υπήρχε ο πίνακας για τις εκτάσεις κατ' είδος καλλιέργειας πριν την αποξήρανση, αντίστοιχος με τον Πίνακα 5 του *Δελτίου Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας*.¹⁵ Η ετήσια αυτή απογραφή δεν υφίστατο πριν την αποξήρανση.

Προφανώς, η βελτίωση της γεωργικής δομής στις εν λόγω κοινότητες δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός της αποξήρανσης. Η εν γένει γεωργική πρόοδος, με το σύνολο των εγγειοδελτιωτικών έργων στη γύρω περιοχή, συνέβαλε προς αυτή την κατεύθυνση, χωρίς φυσικά να είναι εύκολη η απομόνωση αυτού του παράγοντα από τους λοιπούς όρους που δημιούργησε η μετά την αποξήρανση εποχή, και κυρίως απ' αυτόν της καλλιέργειας παρακάρλιων εδαφών και της προσωρινής παραχώρησης εδαφών εντός της τέως λίμνης.

Η αμυγδαλοκαλλιέργεια στα παρακάρλια.

15. Τούτη αρχίζει ουσιαστικά (με στοιχεία συγκρίσιμα με τα σημερινά δεδομένα) από το 1964. Στην κεντρική υπηρεσία, ωστόσο, μόνο της τελευταίας πενταετίας υπάρχουν τα εν λόγω δελτία. Το αρχείο για τα προηγούμενα χρόνια δεν υφίσταται. Έχει καταστραφεί. Είναι, βέβαια, μόνιμο πρόβλημα η διαφορά μεταξύ των στοιχείων των *Αποτελεσμάτων της Απογραφής Γεωργίας-Κτηνοτροφίας* και αυτών του *Δελτίου Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας*. Και η εξήγηση της διαφοράς είναι πάντα η αυτή: Στα στοιχεία του *Ετήσιου Δελτίου* καταγράφονται οι καλλιεργούμενες εκτάσεις ανεξαρτήτως του τόπου κατοικίας των ιδιοκτητών αυτών, ενώ στον πίνακα των αποτελεσμάτων της απογραφής καταγράφονται οι αντίστοιχες των μόνιμων κατοίκων.

Πίνακας 4
Εκμεταλλεύσεις και εκτάσεις αυτών κατά είδος καλλιέργειας
στις κύριες παρακάμπιες κοινότητες 1961 - 1991
(εκτάσεις σε στρέμ.)

Κοινότητες	Εκμεταλλεύσεις	Εκτάσεις	Μέση έκταση εκμίσθης	Εκτάσεις κατά είδος καλλιέργειας							
				Ετήσιες καλλιέργειες		Δενδροειδείς καλλιέργειες		Αμπελαιοσταφιδόμπελα		Λοιπές εκτάσεις (λιβάδια, βοσκότοποι, αγροανακαταύσεις)	
				Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.
Κανάλια	1961	406	23,8	196	3.912	385	4.786	267	499	55	524
	1991	310	68,8	154	13.255	297	8.012	19	34	5	27
Κερσμίδα	1961	236	10,0	36	497	226	1.292	119	201	21	369
	1991	253	36,6	216	6.200	244	2.837	27	43	136	171
Στεφανοδίκαιο	1961	355	71,5	345	24.020	126	31	42	107	83	1.236
	1991	347	107,4	326	34.637	245	2.397	13	29	282	198
Αμυγδαλή	1961	182	47,0	178	7.352	257	923	116	168	14	285
	1991	142	85,0	121	10.846	120	1.252	1	3	7	2
Καλαμάκι	1961	149	45,5	135	5.559	81	795	51	76	34	4.546
	1991	144	80,0	123	9.127	115	2.350	1	1	—	—

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1961, 1991, Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας - Κτηνοτροφίας.

Πίνακας 5
Δελτίο Ετήσιας Γεωργικής Έρευνας, έτος 1995
(εκτάσεις σε στρέμ.)

Κοινότητες	Σύνολο		Αροτραίες καλλιέργειες		Γη λαχανόκηπων		Δενδροφίδες καλλιέργειες		Αμπέλια σταφιδάμπελα		Αγροανά- παυση
	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	
Κανόλια	25.100	5.227	14.763	3.189	23	23	7.600	2.000	43	15	2.671
Κεραμίδι	12.600	1.942	7.565	1.750	—	—	2.192	192	30	—	2.813
Στεφανοβίκαιο	45.516	36.720	42.644	36.301	25	25	2.207	388	28	6	612
Αμυγδαλή	6.176	3.727	4.430	3.131	—	—	1.746	596	—	—	—
Καλαμάκι	20.422	10.152	16.590	10.551	9	9	3.818	688	5	5	—

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1995, Δελτίο Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση της προσωρινής αυτής παραχώρησης, ας σημειωθεί ότι σημαντική συμβολή στην αύξηση του αριθμού των εκτάσεων, των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της μέσης έκτασης αυτών, σε όλες τις κύριες παρακάρλιες κοινότητες, έχει και ο διπλασιασμός τουλάχιστον των εκτάσεων δενδρωδών καλλιέργειών στο χρονικό διάστημα των τριών τελευταίων δεκαετιών. Δεδομένου ότι, όπου έγινε επέκταση παρακάρλιων προς το εσωτερικό της λίμνης και προς την Ν-Α όχθη, εκεί παρατηρούμε και ανάπτυξη δενδρώδους καλλιέργειας και πρωτίστως αμυγδαλόδενδρων, μπορούμε να έχουμε μια ιδέα του τι οι παραλίμνιες μαγνησιακές κοινότητες κέρδισαν ή διεκδικούν ως ιδιοκτησία στα κάρλια σύνορα. Και χωρίς αμφιβολία, ελάχιστο μέρος οικειοποιήθηκαν ιδιωτικά απ' ό,τι η λαρισαϊκή πλευρά.

ii. Βιβλιαρίων αλιείας περίπαιγμα

Εκτίμηση των οικονομικών επιπτώσεων από τον περιορισμό της λίμνης (βάσει της μελέτης Παπαδάκη [1954]) δεν υπήρξε ούτε έγινε κάποια εναλλακτική πρόβλεψη για την αποκατάσταση των αλιέων. Το κενό αυτό γίνεται αισθητότερο με την αποξήρανση όλης της λίμνης, όταν δηλαδή ο θιγόμενος πληθυσμός παρουσιάζεται πολυαριθμότερος και η πρόβλεψη για την προσαρμογή στα νέα δεδομένα επιτακτικότερη.

Παρά ταύτα, η ελπίδα οριστικής διανομής της αποκαλυφθείσας κάρλιας γης δεν έλειψε ούτε πριν ούτε μετά την αποξήρανση. Και στις δύο περιπτώσεις η εν λόγω προσμονή διατηρείται από τον πολιτικό λόγο και δη των προεκλογικών περιόδων. Ό,τι έχει λεχθεί από επίσημους παράγοντες σχετικά με το όλο αποξηραντικό έργο και την εν λόγω διανομή, διατηρείται στη μνήμη και επαναλαμβάνεται και σήμερα από τους αλιείς, κυρίως, ωσάν να ήθελαν τούτοι να καταδείξουν την ασυμφωνία λόγων και έργων προσώπων υπευθύνων πάνω σε ένα τόσο ζωτικής σημασίας γι' αυτούς θέμα. Αλλά κι ωσάν να ήθελαν συνάμα να κάνουν μια κριτική ανασκόπηση της όλης ιστορίας, διασκεδάζοντας και την από μέρους τους αφέλεια.

– “Πριν το στράγγισμα της λίμνης, ο Καραμανλής στη Βουλή είχε δηλώσει: οι ακτήμονες θ' αποζημιωθούν με μερίδιο γης”.

– “Η απόφαση της αποξήρανσης πάρθηκε επί ΕΡΕ, το 1953, με τον Καραμανλή πρωθυπουργό· υπουργός Εθνικής Οικονομίας ήταν τότε ο Αποστολίδης, βουλευτής Μαγνησίας. Όταν έγιναν τα εγκαίνια των έργων της αποξήρανσης, είχε πει: ελπίζω να μην το μετανιώσετε. Νομίζαμε ότι θα πάρουμε χωράφια, όπως μας είχαν πει. Ότι θα βγαίναμε κερδισμένοι, αλλά, δυστυχώς, την πάθαμε...”¹⁶

– “Το 1965 επισκέφθηκε ο κ. Γκλαβάνης τα χωριά μας σαν υπουργός Βιομηχανίας. Μας είπε ότι το φράγμα του ταμιευτήρα θα ήταν στην Αεράνη (σπηλιά) και εμείς τον παρακαλέσαμε να μας αφήνε μεγαλύτερη έκταση προς το χωριό μας. Τότε φώναξε κάποιον μηχανικό Νικολαΐδη, τον ρώτησε πόσο θα κόστιζε μία παράκαμψη αντί για σπηλιά να πήγαινε στα Μάρμαρα” (Παπαδήμας, Λεφούση, 1998).

16. 75χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης.

– “Επί Ροδόπουλου είπαν να μας δώσουν 10 στρ. σε κάθε ψαρά. Αλλά ο Συνεταιρισμός τότε δεν το δέχθηκε, ήθελαν να τα πάρουμε σε λεφτά”.¹⁷

Η επιθυμία απόκτησης κλήρου ερμηνεύεται από τους ίδιους τους ψαράδες ακτήμονες ή μικροκαλλιεργητές με λακωνικότητα περιγραφή της ίδιας της στέρησης της καλότητας σοδειάς του σταριού, ακόμα και τη δεκαετία του '50.

“Μπορούσε, όταν τελείωνε το αλώνισμα στα πεδινά χωριά, στον κάμπο, και ολόκληρη οικογένεια να πάει από το χωριό εδώ, για σταχολόι. Ότι είχε περισσέψει από το αλώνισμα μαζευόταν στάχυ-στάχυ. Μπορούσε να γεμίσει έτσι κανείς και τρία σακκιά. Για τρεις μήνες περνούσε η οικογένεια εξασφάλιζε το ψωμί για λίγο διάστημα”.¹⁸

Οι παρακάρλιες κοινότητες που έχουν σχέση με τη ζωή της λίμνης, κατά τη δεκαετία της μεγάλης αγροτικής εξόδου, δεν γνώρισαν ιδιαίτερα υψηλό μεταναστευτικό ρεύμα. Και βασικός λόγος αυτού του γεγονότος ήταν ακριβώς η προσμονή απόκτησης κλήρου στην Κάρλα. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου εγκαταλείφθηκαν οι ευκαιρίες εξωαγροτικής επαγγελματικής αποκατάστασης από το φόβο απώλειας του δικαιώματος απόκτησης κάρλιου κλήρου.

Με βάση τον Πίνακα 6 είναι δύσκολο να υπολογισθεί το ποσοστό εξόδου το οφειλόμενο στην τότε γενικότερη τάση αστυφιλίας και αυτό που προέκυψε αποκλειστικά από την αποξήρανση της λίμνης. Η μείωση πάντως κατά 10,2% του πραγματικού πληθυσμού στη δεκαετία της μεγάλης αγροτικής εξόδου, στην κατ' εξοχήν παρακάρλια κοινότητα των Καναλιών, δεν θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική συγκρινόμενη με την αντίστοιχη μείωση (κατά 15%) των άλλων ημιορεινών κοινοτήτων της περιοχής, την ίδια δεκαετία. Ούτε ακόμα η μείωση του πραγματικού πληθυσμού του Κεραμιδιού κατά 22,2% είναι ιδιαίτερα σημαντική, εάν ληφθεί υπόψιν ότι οι πλέον ορεινές και απομονωμένες κοινότητες, με αδύναμη πρωτογενή δομή, όπως το Κεραμίδι (μόλις 10 στρ. ο μέσος όρος της έκτασης των εκμεταλλεύσεων), παρουσίασαν μείωση πληθυσμού τη δεκαετία του '60 που ξεπέρασε σε πολλές περιπτώσεις το 30% και 40%. Στα Κανάλια, από τον πληθυσμό των πρώην αλιέων το 12% μετανάστευσε εκτός νομού Μαγνησίας, ενώ υπήρξαν 2-3 περιπτώσεις εξ αυτών που κατέφυγαν τότε στην εξωτερική μετανάστευση (Γερμανία).

Παράλληλα, η συγκράτηση και η αύξηση του πληθυσμού, κατά την αυτή δεκαετία, στην περίπτωση της Αμυγδαλής, του Καλαμακίου και του Στεφανοδικείου συσχετίζεται με τη σύνολη προοπτική της γεωργικής ανάπτυξης

17. 68χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης.

18. 66χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης.

στην όλη γύρω περιοχή της Κάρλας. Η Αμυγδαλή και το Καλαμάκι ως κοινότητες λαρισαϊκές τρέφουν πιθανόν περισσότερες ελπίδες πρόσβασης στις αποκαλυφθείσες κάρλιες εκτάσεις, δεδομένου ότι είναι στο έδαφος του νομού αυτού που η λίμνη αποσυρόμενη αποκαλύπτει προκλητικότερα εκτάσεις για καλλιέργεια.

Πίνακας 6
Εξέλιξη του πραγματικού πληθυσμού των κυριότερων παρακάρλιων κοινοτήτων ανά δεκαετία

Κοινότητες	1951	1961 (%)	1971 (%)	1981 (%)	1991 (%)
Κανάλια	1.791	1.733 (-3,2)	1.556 (-10,2)	1.484 (-4,6)	1.424 (-4,0)
Κεραμίδι*	1.012	994 (-1,8)	773 (-22,2)	663 (-14,2)	576 (-10,0)
Στεφανοδίκειο	1.500	1.631 (+8,7)	1.642 (+0,7)	1.912 (+16,5)	1.835 (-4,0)
Αμυγδαλή	696	595 (-14,5)	624 (+5,0)	578 (-7,4)	525 (-9,2)
Καλαμάκι	557	614 (+10,2)	675 (+9,9)	693 (+2,7)	672 (-3,0)

Πηγή: ΕΣΥΕ.

* Στο Κεραμίδι από την απογραφή του 1971 καταγράφεται και ο πληθυσμός του Βένετου. Από το 1981 δε προστίθεται επιπλέον και ο πληθυσμός της παραλίας Καμάρι συν τους κατοίκους της Μονής Μεταμορφώσεως Σωτήρος Φλαμουρίου. Στον παρόντα πίνακα αναγράφεται μόνον ο πληθυσμός του οικισμού Κεραμίδι για λόγους στατιστικής συγκρισιμότητας με τις προηγούμενες δεκαετίες.

Όταν όμως είναι υποχρεωμένοι πρώην ψαράδες να μεταναστεύσουν, η απομάκρυνση διώνεται τραυματικά, ενώ διατηρείται πάντα η ελπίδα της αποκατάστασης στην κάρλια γη:

– “Αναγκάστηκα, λίγο μετά το στάγγισμα του Βάλτου, και έφυγα για την Αθήνα. Δύσκολα στην αρχή για δουλειά. Όπου έβλεπα να σκάδουν, πήγαινα και τους ρώταγα μήπως θέλανε κανέναν εργάτη. Μου ερχότανε να γυρίσω πίσω (στο χωριό) αλλά ντρεπόμουνα”.¹⁹

Σε όλες τις παρακάρλιες κοινότητες οι αλιείς μέσω των Συλλόγων Αλιέων αλλά και ατομικά προσπαθούν ν’ αποκτήσουν ό,τι τους υποσχέθηκαν και υπόσχονταν, μέχρι πρόσφατα, σε κάθε προεκλογική περίοδο:

– “Μας κοροΐδευαν. Χρόνια μας λέγανε: *κρατήστε τα διδλιάρια αλιείας*.²⁰ Μ’ αυτά θα παίρναμε χωράφι”.

19. 70χρονος πρώην αλιέας, συνταξιούχος ΙΚΑ, Καναλιώτης.

20. Πρόκειται για φράσεις συχνά επαναλαμβανόμενες από Καναλιώτες πρώην αλιείς· το αυτό ισχύει και για τις επόμενες.

– “Μας κάνουν να βλέπουμε τα βιβλιάρια σαν κάτι που έπρεπε να μπει σε εικόνισμα. Σε ζελατίνα τα δάλαμε, για να τα φυλάξουμε καλά”.

Σαρκαστικά δέλη δεν στρέφονται μόνον κατά των πολιτικών, αλλά και εναντίον διπλωματούχων του άστεως:

– “Και λεφτά χάσαμε στο τέλος μ’ αυτή την ιστορία. Κάποιος δικηγόρος μάς υποσχέθηκε ότι θα τα κατάφερνε να παίρναμε κλήρο. Ίσα που μάζεψε τα λεφτά”.

– “Όλοι μάς υπόσχονταν, δεν μας χάλαγαν την καρδιά”...

iii. Ετήσια παραχώρηση εκτάσεων

α. Διλημματική ισορροπία

Η πρώτη προσωρινή παραχώρηση γης της Κάρλας γίνεται ήδη το 1963. Πριν ακόμα φύγει εντελώς το νερό, κάτοικοι παρακαρλίων άρχισαν να καλλιεργούν τις γύρω από τη λίμνη αποκαλυφθείσες εκτάσεις. Γεγονός, όπως αναφέρεται, που προκάλεσε ανησυχίες στη Διεύθυνση Γεωργίας, φοβούμενη μήπως δημιουργηθούν, κατ' αυτόν τον τρόπο, δικαιώματα μόνιμης ιδιοκτησίας. Αρχίζει έτσι σύντομα η έναρξη διαδικασιών για προσωρινή παραχώρηση γαιών. Παράλληλα, πριν η γη γίνει παντελώς στεγνή, παρατηρείται το φαινόμενο να παραχωρούνται σε ορισμένες περιπτώσεις 15-20 στρέμματα σε μία οικογένεια, εκ των οποίων 1-2 στρ. έκειντο στο αποξηραμένο μέρος και τα υπόλοιπα εντός της λίμνης. Βέβαια, τα εδάφη εντός της λίμνης τα πρώτα σχεδόν τρία χρόνια έμειναν ακαλλιέργητα. Η εκτέλεση δε λιγότερων έργων απ' όσα προέβλεπε η μελέτη Παπαδάκη (πυκνό στραγγιστικό δίκτυο και ταμειυτήρα) είχε, εν πρώτοις, ως αποτέλεσμα τούτα τα εδάφη να μην αποκτήσουν ποτέ την αναμενόμενη σύσταση για την εφαρμογή πολυκαλλιέργειας.²¹

Από τη δεκαετία του 1960 έως σήμερα, στόχος λοιπόν των εν λόγω παραχωρήσεων είναι ν' αποφευχθεί η δυνατότητα του δικαιώματος χρησικτησίας στα κάρλια εδάφη. Το κράτος συμπεριφέρεται φυσικά ως ιδιοκτήτης που θέλει να κατοχυρώσει τα συμφέροντά του, και όσο η παράνομη ιδιοποίηση μεγάλων εκτάσεων και από αλλότριους στο γεωργικό επάγγελμα γίνεται προκλητική πραγματικότητα, τόσο η διασφάλιση όσων εδαφών έμειναν δημόσια κρίνεται επιτακτικότερη.

Η ετήσια παραχώρηση χρήσης εκτάσεων της πρώην λίμνης διενεργείται και σήμερα με βάση την υπ' αρ. 95/1975 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου,²² το οποίο παρέχει το δικαίωμα στους νομάρχες του κράτους νά εκμισθώνουν με μειωμένο τίμημα δημόσιες κοινόχρηστες εποικιστικές εκτάσεις σε ακτήμονες καλλιεργητές και για μία καλλιεργητική περίοδο και επιπλέον να

21. Γ. Βαδίζος (1985, σ. 58). Γι' αυτή την πρώτη περίοδο αναφέρονται διάφορες εκδοχές για την έναρξη των καλλιεργειών. "Και από τη Μακεδονία ακόμα είχαν έρθει άτομα να καλλιεργήσουν την Κάρλα. Στην αρχή δίνανε και 200 στρ.. Υπήρχε γη." 73χρονος Καναλιώτης, πρώην αλιέας.

22. Που κυρώθηκε με το αρ. 2/Ν.138/79.

καθορίζουν με ίδια απόφαση τις καλλιεργητικές υποχρεώσεις στις εκμισθούμενες εκτάσεις. Η αξιολόγηση και η επιλογή των δικαιούχων ακτημόνων γίνεται από επιτροπή στην οποία μετέχουν στελέχη της Διεύθυνσης Αγροτικής Ανάπτυξης και τοπικοί παράγοντες (τοπική αυτοδιοίκηση, συνεταιρισμοί). Η παραχώρηση γίνεται κατά πρώτον σε ομάδες γεωργών ή γεωργικούς συνεταιρισμούς, με τρόπο που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ο Πίνακας 7 δείχνει την κατανομή των προσωρινά παραχωρηθέντων, και σε ετήσια βάση, εδαφών σε καλλιεργητές του νομού Λαρίσης.

Πίνακας 7
Κατανομή των παραχωρηθεισών-εκμισθωθεισών
εκτάσεων της τέως λίμνης Κάρλας σε
“ακτήμονες” νομού Λαρίσης²³
(καλλιεργητική περίοδος 1998)

Κοινότητες	Ακτήμονες “μισθωτές”	Παραχωρηθέντα στρ.
Λοφίσκου	9	99
Αρμενίου	24	669
Καλαμακίου	94	2.068
Αμυγδαλής	76	1.746
Μελίας	23	492
Ελάφου	26	1.181
Ναμάτων	11	280
Δήμητρας	22	349
Μέλισσας	11	216
Σωτηρίου	24	540
Αχιλλείου	15	148
Νίκης	11	276
Σύνολο	346	8.064

Πηγή: Διεύθυνση Γεωργίας νομού Λαρίσης.

Ακτήμονας καλλιεργητής νοείται αυτός που στερείται γεωργικού κλήρου ή έχει ανεπαρκή αγροτική περιουσία και είναι κατά κύριο επάγγελμα γεωργός και μόνιμος κάτοικος του παρακάρλιου χωριού.²⁴

Παραθέτουμε ορισμένα κριτήρια προσωρινής αποκατάστασης που

23. Σε παλαιότερους πίνακες, της δεκαετίας τουλάχιστον του 1980, παραχωρηθέντων εδαφών υπήρχαν και άλλα ονόματα κοινοτήτων, π.χ. του Καστρίου, του Πλατύκαμπου, όπως επίσης και του Συλλόγου Ακτιμόνων Καλλιεργητών Ρωσοπροσφύγων και της Πανεσσαλικής Ένωσης Ρωσοπροσφύγων.

24. Η επιτροπή που ορίζεται με νομαρχιακή απόφαση για τον καθορισμό των κριτηρίων προσωρινής αποκατάστασης ακτημόνων συντάσσει προς τούτο κατ' έτος νέο πρακτικό. Περιοριστήκαμε ενδεικτικά σε ένα (της επιτροπής με απόφαση του νομάρχη:

αφορούν τις εικονιζόμενες κοινότητες στον παραπάνω πίνακα.

– Το προσωρινό δικαίωμα κάθε οικογένειας καθορίζεται σε 30 στρ. και για κάθε προστατευόμενο μέλος στο 1/5 του προσωρινού κλήρου και μέχρι συμπληρώσεως 50 στρ. μαζί με την ιδιοκτησία της.

– Οι συνταξιούχοι του ΟΓΑ εφόσον αποτελούν ξεχωριστή οικογένεια λαμβάνουν το 1/2 του προσωρινού κλήρου.²⁵

– Μικροεπαγγελματίες που ασκούν το επάγγελμα στο χωριό και διαμένουν εκεί δικαιούνται το 1/2 του προσωρινού κλήρου. Τα δε προστατευόμενα μέλη αυτών το 1/5 του τελευταίου.

– Για τους κτηνοτρόφους λαμβάνεται υπόψιν η πλασματική σχέση των αιγοπροβάτων ένα προς δέκα: δέκα ζώα σε ένα στρέμμα γης (αφού αφαιρεθούν τα πενήντα πρώτα απ' αυτά).

– Για τους αλιείς ισχύει ό,τι και για τους λοιπούς ακτήμονες δικαιούχους, με την εξαίρεση ότι δεν λαμβάνεται υπόψιν ο τόπος κατοικίας τους.

Ας σημειωθεί ότι τα κριτήρια που θέτουν ο Αγροτικός Κώδικας και οι νομαρχιακές αποφάσεις για τη μίσθωση των εκτάσεων της Κάρλας –τόσο της λαρισαϊκής όσο και της μαγνησιακής– εφαρμόζονται μερικώς ή καθόλου. Εκτιμάται ότι επί συνόλου 2.160 οικογενειών δικαιούχων μόνον 100 απ' αυτές πληρούν, κατ' απόλυτο τρόπο, τις προϋποθέσεις που θέτουν ο Κώδικας και οι εν λόγω αποφάσεις.²⁶ Φαινόμενο, φυσικά, ως ένα βαθμό επόμενο, διότι ουδείς μας υποχρεώνει να χρησιμοποιούμε σαφέστατους όρους, καθιστώντας τους ασαφείς. Η λαρισαϊκή πεδιάδα, λ.χ., δεν μπορεί να γέμισε αίφνης από ακτήμονες που είναι και λίγο κτηματίες ενός αόριστου, έστω μικρού, αριθμού στρεμμάτων. Πάντως, η Διεύθυνση Γεωργίας της Λάρισας έχει εισηγηθεί νομοσχέδιο για την τροποποίηση του Ν. 1341/83: για την οριστική, όπως ήδη αναφέρθηκε, διάθεση όσων προσωρινά παραχωρούνται (22.500 στρ.), για την κατασκευή επίσης έργων και τη διενέργεια αναδασμού.

Στοιχεία για την καλλιέργεια και την αποδοτικότητα αυτών των παραχωρηθέντων θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Η προσωρινή παραχώρηση εκτάσεων στις παρακάρλιες μαγνησιακές κοινότητες εικονίζεται στον Πίνακα 8.

10242/6.9.83). Οι διαφοροποιήσεις κριτηρίων από έτος εις έτος είναι μηδαμινές άνευ ιδιαίτερου νοήματος, αφού, όπως θα διαπιστώσουμε, εκείνο που ενδιαφέρει είναι ο τρόπος εκμετάλλευσης των παραχωρηθέντων, ο οποίος λειτουργεί ισοπεδωτικά, εις βάρος των μικροκαλλιεργητών, με όποια κριτήρια κι αν ορίζονται ακτήμονες και παίρνουν κλήρο.

25. Και για κάθε προστατευόμενο μέλος το 1/5 του προσωρινού κλήρου των 30 στρ..

26. Βλ. Μελέτη ΥΠΕΧΩΔΕ (1998, σσ. 6-15, 16).

Πίνακας 8
Ετήσια παραχώρηση εδαφών της Κάρλας
σε μαγνησιακές κοινότητες
(καλλιεργητική περίοδος 1997-98, σε στρ.)

Κοινότητες	Χειμερινές καλλιέργειες	Εαρινές καλλιέργειες	Σύνολο
Κανάλια	8.325	3.150	11.745
Κεραμίδι	5.438	2.248	2.731
Κερασιά	1.635	808	2.443
Γλαφυρές	1.621	803	2.424
Βένετο	1.212	648	1.860
Στεφανοβίκειο	4.851	3.050	7.901
Ριζόμυλος	4.038	1.793	5.831
Σύνολο	27.165	12.500	39.665

Βάσει της σχετικής νομαρχιακής απόφασης, καθορίζεται μίσθωμα υπέρ του Δημοσίου, για τις εκτάσεις που θα καλλιεργηθούν με χειμερινές καλλιέργειες σε πεντακόσιες (500) δρχ. κατά στρέμμα, για δε τις εκτάσεις των εαρινών καλλιεργειών σε χίλιες πεντακόσιες (1.500) δρχ. κατά στρέμμα, το οποίο πρέπει να καταβληθεί στο Δημόσιο Ταμείο μετά τη λήξη της καλλιεργητικής περιόδου.²⁷ Σε περίπτωση δε καλλιέργειας εκτάσεων, με αρδευόμενες εαρινές καλλιέργειες, πέραν των προκαθορισμένων, θα δεβαιώνεται ως ανωτέρω μίσθωμα αυθαιρέτου χρήσεως από πενήντα χιλιάδες δρχ. (50.000) κατά στρέμμα, με τη λήψη επιπλέον λοιπών διοικητικών μέτρων.

Η απόφαση απαγορεύει:

- την υπεκμίσθωση των μισθωμένων εκτάσεων·
- την καλλιέργεια αρδευομένων εκτάσεων σε περιοχές και θέσεις πέραν των καθοριζομένων από το σχετικό τοπογραφικό διάγραμμα της τοπογραφικής υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας·
- την υδροληψία από την προσαγωγό διώρυγα και ταμειυτήρα και από όλες τις γεωτρήσεις·
- την άρδευση με κατάκλυση όπως και την άρδευση εκτάσεων που δεν ανήκουν στις εκτάσεις της λίμνης Κάρλας·
- την υδροληψία για άρδευση εκτάσεων της Κάρλας που δεν ανήκουν στο νομό Μαγνησίας·
- την αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων πέραν των καθορισμένων, κατά κοινότητα.

Σε κάθε δε περίπτωση οι παραβάτες της παρούσας απόφασης:

27. Το μίσθωμα είναι μάλλον συμβολικό και συνήθως δεν καταβάλλεται.

– θα κηρύσσονται έκπτωτοι και θα διαλύεται η μισθωτική σχέση·
 – θα αποβάλλονται διοικητικώς, θα αποκλείονται από το δικαίωμα να είναι δικαιούχοι κατά την επομένη καλλιεργητική περίοδο.²⁸

Επίσης, όσες από τις εκτάσεις τις προορισμένες για χειμερινές καλλιέργειες δεν θα έχουν έως τις 20/2 κάθε έτους καλλιεργηθεί θα παραμείνουν για χρήση της κτηνοτροφίας, ανακαλουμένης της εν λόγω απόφασης κατά το μέρος που τις αφορά. Οι δε καλαμιές, μετά τον αλωνισμό, παραμένουν στη χρήση της κτηνοτροφίας.

Για την παραχώρηση των εδαφών του 1998 διευκρινίζεται σαφώς ότι οι εμπλεκόμενες υπηρεσίες της εν λόγω νομαρχίας και ο ΤΟΕΒ Κάρλας δεν φέρουν ευθύνη για ζημιές που θα προκύψουν στις καλλιέργειες, από την εκτέλεση έργων του ταμιευτήρα,²⁹ από ενδεχόμενη έλλειψη νερού, οφειλόμενη σε λειψυδρία ή σε άλλα τυχαία γεγονότα (καταστροφή ή ρηγμάτωση αναχωμάτων ταμιευτήρα κ.λπ.) ή σε ανεξέλεγκτη αύξηση των αρδευομένων εκτάσεων πέραν των παραπάνω οριζομένων· οι ίδιοι αυτοί φορείς δεν φέρουν επίσης ευθύνη για το όποιο πρόβλημα στην ποιότητα του νερού.

Υπεύθυνοι για την πιστή τήρηση των ανωτέρω όρων ορίζονται ο ΤΟΕΒ, σύμφωνα με τον κανονισμό άρδευσης, και η Αγροφυλακή. Οι παραβάτες διώκονται βάσει του άρθρου 4 του Ν.Δ. 3881/58.

Σε κάθε κοινότητα υπάρχουν συνήθως πέντε κατηγορίες δικαιούχων ανάλογα με τη θέση τους στη γεωργία. Για τα Κανάλια, για παράδειγμα, έχουμε συγκεκριμένα τις εξής κατηγορίες:³⁰

Την Α' κατηγορία: ανήκουν οι ασχολούμενοι κατά κύριο λόγο με τη γεωργία που μένουν μόνιμα στην κοινότητα. Δικαιούνται 10 στρ..

Την Β' κατηγορία: Οι εκτός γεωργίας, οι πολυαπασχολούμενοι με δευτερεύουσα όμως απασχόληση τη γεωργία. Δικαιούνται 8 στρ..

Την Γ' κατηγορία: Οι εκτός γεωργίας αλλά ενδεχομένως απασχολούμενοι και στη γεωργία. Δικαιούνται 6 στρ..

Την Δ' κατηγορία: Οι πρώην αλιείς ανεξαρτήτως τόπου διαμονής, με δικαίωμα 6 στρεμμάτων, και

την κατηγορία, τέλος, των συνταξιούχων του ΟΓΑ, που δικαιούνται 6 στρ..

28. Και θα δεβαιώνεται στο Δημόσιο Ταμείο το προκαθορισθέν μίσθωμα από 50.000 δρχ. για έμμεση είσπραξη από τον Αγροτικό Συνεταιρισμό.

29. Για τον προγραμματισμένο νέο ταμιευτήρα θα γίνει λόγος στο οικείο κεφάλαιο.

30. Η αξιολόγηση και η επιλογή δικαιούχων ακτημόνων για κάθε κοινότητα γίνεται από επιτροπή στην οποία, εδώ συγκεκριμένα, συμμετέχουν: δύο υπάλληλοι της Διεύθυνσης Αγροτικής Ανάπτυξης της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης του νομού, ο πρόεδρος της κάθε κοινότητας και του αντίστοιχου αγροτικού συνεταιρισμού.

Εξυπακούεται ότι σε μια οικογένεια μπορεί να υπάρχουν άτομα διαφόρων κατηγοριών, η μία δε κατηγορία δεν αναιρεί την άλλη. Οι δικαιούχοι σχηματίζουν ομάδες είτε στο πλαίσιο της συνεταιριστικής καλλιέργειας είτε εκτός συνεταιρισμού. Η κάθε ομάδα μπορεί να περιλαμβάνει δικαιούχους από οποιαδήποτε των κατηγοριών αυτών. Ο υπεύθυνος της ομάδας έχει, έτσι, τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως αρχηγός μεγάλης σύγχρονης αγροτικής εκμετάλλευσης που διαθέτει σύγχρονο μηχανικό εξοπλισμό και έχει την ευχέρεια επιχειρηματικών αγροτικών επενδύσεων.

Στα Κανάλια έχουμε, συγκεκριμένα, τέσσερις ομάδες στο πλαίσιο συνεταιριστικής καλλιέργειας (με σύνολο καλλιεργουμένων εκτάσεων 1.554 στρ.) και εκτός του πλαισίου αυτού, 14 ομάδες που συγκεντρώνουν συνολικά 9.341 στρ. γης – με τη μικρότερη ομάδα να συγκεντρώνει 357 στρ. και τη μεγαλύτερη 1.348 στρ..

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι, από τη στιγμή που άρχισε η καλλιέργεια των αποκαλυφθέντων κάρλιων εδαφών, αναφάνηκε και το βασικό κοινό πρόβλημα όλων των παρακάρλιων μικροκαλλιεργητών: οι ευνοημένοι της εκμετάλλευσης των εδαφών αυτών ήσαν και είναι προφανώς οι διαθέτοντες προς τούτο τα σύγχρονα μηχανικά και λοιπά μέσα. Για τα δέκα πρώτα περίπου χρόνια διάθεσης και εκμετάλλευσης της αποξηραμένης Κάρλας, έχουμε συνοπτικά τον εξής απολογισμό, όπως διατυπώθηκε στο πλαίσιο του Συμποσίου για την Κάρλα το 1985, στο Στεφανοδίκειο.

“Η γη στο διάστημα που πέρασε, ουσιαστικά ξέφραγο αμπέλι χωρίς κύριο ή φύλακα, έγινε θέατρο σκανδαλωδών και συνεχών καταπατήσεων σε βάρος των δικαιούχων. Η καλλιέργεια (μόνο δημητριακά) γινόταν είτε με επενοικίαση των τεμαχίων από τους δικαιούχους με χαμηλό ενοίκιο ή με επίμορτο αμοιδή. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν από την καλλιέργεια να ευνοούνται μόνο όσοι είχαν ή απέκτησαν μηχανικά μέσα εκμεταλλευόμενοι τον ακτήμονα, τον αλιέα και το γεωργό. Η εισοδηματική συμπλήρωση που περίμενε ο δικαιούχος παρέμενε εξαρτημένη απ’ αυτόν που του είχε ανατεθεί η καλλιέργεια. Διάφορες προσπάθειες ομαδοποίησης και συνεργασίας των δικαιούχων ώστε να εξασφαλισθούν καλύτεροι όροι καλλιεργητικής και οικονομικής απόδοσης δεν καρποφόρησαν και το μόνο αποτέλεσμα που είχαν ήταν να ευνοηθεί ο εκάστοτε ομαδάρχης”.³¹

Παρά τη ρητή απαγόρευση, δάσει των κατ’ έτος νομαρχιακών αποφάσε-

31. Από δημοσίευτα πρακτικά (δακτυλογραφημένα), σ. 34. Και σε άλλο σημείο του αυτού κειμένου: “Μέχρι το 1983 που άρχισε η συνεταιριστική καλλιέργεια, την περιοχή της αποξηρανθείσης λίμνης Κάρλας λυμαίνονταν ντόπιοι ομαδάρχες εργολάβοι, κάτοχοι μηχανικού εξοπλισμού, γιατί οι ακτήμονες, μη έχοντας κυριότητα γης, δεν μπορούσαν ούτε μηχανήματα να προμηθευτούν ούτε σε παραπέρα ανάπτυξη ή αναδιάρθρωση να προχωρήσουν”, σ. 38.

ων, της υπεκμίσθωσης προσωρινά παραχωρηθέντων προς καλλιέργεια εδαφών, η υπενοικίαση, σε όλα τα παρακάρλια χωριά όπου διενεργείται η παραχώρηση, είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της κάρλιας γεωργίας και το κοινό μυστικό όλων: αγροτών και μη, παραγόντων γεωργικής πολιτικής ή άλλης εν γένει πολιτικής. Παρά, λοιπόν, τον αυστηρό τόνο περί κυρώσεων, σε περίπτωση τέτοιας υπεκμίσθωσης, η κατάσταση έχει επιβληθεί ως οιονεί νόμιμη! Γεγονός άλλωστε σε μεγάλο βαθμό αναπόδραστο. Η ημινόμιμη αυτή πραγματικότητα είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας συμβιβασμού, από τη μια μεριά, της κοινωνικής αγροτικής πολιτικής –που λειτουργεί μέσω της παραχώρησης γης υπέρ των μικροκαλλιεργητών– και, από την άλλη, της αγροτικής αναπτυξιακής πολιτικής που θα πρέπει να λειτουργεί στο πλαίσιο των κανόνων της σύγχρονης εθνικής αγροτικής τοιαύτης, σε συνδυασμό με τα ευρωπαϊκά κοινοτικά δεδομένα και τους διεθνείς αγοραίους ανταγωνιστικούς μηχανισμούς.

Στη λογική ενός τέτοιου συμβιβασμού εγγράφονται οι προσπάθειες ανάληψης των κάρλιων καλλιεργειών από συνεταιριστικό πλαίσιο. Το 1983-84, για παράδειγμα, η αποκαλυφθείσα έκταση της Κάρλας στο νομό Μαγνησίας δόθηκε για καλλιέργεια και για λογαριασμό των ακτημόνων-μικροκαλλιεργητών στους Γ.Π. Συνεταιρισμούς και, όπου αρνήθηκαν, στους “συλλόγους ακτημόνων”. Το 1984 ιδρύθηκε ο Αγροτοδιομηχανικός Συνεταιρισμός “Η Κάρλα” από δικαιούχους των παρακάρλιων χωριών με 1.033 ιδρυτικά μέλη. Σκοπός του Συνεταιρισμού ήταν η αξιοποίηση της ευρύτερης περιοχής της τέως λίμνης Κάρλας, μέσα από προγράμματα αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών, καθώς και η δημιουργία σταδιακά επενδύσεων, για την παραπέρα αξιοποίηση της παραγωγής, πάνω σε συνεταιριστική βάση.

Η απόφαση αυτή, ωστόσο, της Διεύθυνσης Γεωργίας να προωθηθεί η καλλιέργεια των κάρλιων εδαφών, με τη μέθοδο της αναγκαστικής συνεταιριστικής καλλιέργειας, έκανε να αναβιώσουν παλιά ιστορικά αγροτο-κοινωνικά φαντάσματα και οι ίδιοι οι μικρογεωργοί, αλληλοκατηγορούμενοι, να διαχωρισθούν: Από τη μια πλευρά, “οι νέοι τσιφλικάδες”, οι σύγχρονοι επιχειρηματίες γεωργοί και, από την άλλη, το “κολχός”, η συνεταιριστική αναγκαστική καλλιέργεια. Η διαπάλη, με όπλο τους παρωχημένους, αλλά έντονα φορτισμένους συναισθηματικά όρους, θα πάρει τέτοιες διαστάσεις ώστε στο χωριό, λ.χ., Κανάλια θα χρειασθεί η παρέμβαση των ΜΑΤ. Τα γεγονότα είναι ακόμα ζωντανά στη μνήμη και με την πρώτη ευκαιρία προκαλούν σαρκαστικά εν γένει σχόλια. “Τότε που έγιναν οι φασαρίες με το κολχός”, διηγείται ένας αντι-κολχοζικός, “εγώ ήμουν φαντάρος. Έμαθα τι έγινε, τα ξέρω σαν να ήμουν εδώ (στο χωριό). Πολλοί δεν ήθελαν να τα δίνουν αναγκαστικά στο συνεταιρισμό. Ο καθένας ήθελε το δικό του κομμάτι να το ορίζει. Πήγαν στο αυτόφωρο αυτούς που δεν ήθελαν το κολχός. Είχε πολλή

πλάκα! Δεν τους χωρούσε το δικαστήριο. Τους αθώωσαν ύστερα. Εμ! Τι θα τους έκαναν”.

Το 1987 ήρθη παντελώς ο αναγκαστικός χαρακτήρας της συνεταιριστικής εκμετάλλευσης.

β. Πλάσμα γης

Στην πραγματικότητα, οι δύο υπάρχουσες τελικά μορφές εκμετάλλευσης των κάρλιων εδαφών –συνεταιριστικές ομάδες ή οι υπό ομαδάρχες εκτός συνεταιρισμού–, παρά τις όποιες θεωρητικές ή μη δλέψεις και προθέσεις, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό σημείο: Καλλιεργούν γη από λιμναία αποξήρανση, γεγονός που σημαίνει ότι ο χαρακτήρας της ίδιας αυτής γης και η οικονομική της σπουδαιότητα, στα όρια καταρχήν της αγροτικής πολιτικής, υπαγορεύουν εκεί, στην πρώτην λίμνη, μια ορισμένη μορφή καλλιέργειας: η μονοκαλλιέργεια είναι η μοίρα σχεδόν των εν λόγω εδαφών φύσει και θέσει. Η διαχείριση αυτής και των εν γένει διομηχανικών καλλιεργειών, όσο κοινωνικό χαρακτήρα κι αν αποκτήσει, θα είναι πάντα αντιμέτωπη, όπως θα δούμε, με τις θαυότερες αντιφάσεις του ίδιου αυτού του τρόπου καλλιέργειας.

Πέραν αυτού, η άφευκτη εν πολλοίς πρακτική της υπενοικίασης δημιουργεί μοιραία εντός και εκτός συνεταιριστικού πεδίου συνθήκες αδιαφάνειας. Η επαναλαμβανόμενη φράση στην κάρλια περιοχή “λίγοι ωφελήθηκαν από το στράγγισμα της λίμνης”, από την αποξήρανση, παραπέμπει τόσο στις καταπατήσεις και στη δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών στη λαρισαϊκή πλευρά όσο και στον αδιαφανή τρόπο καλλιέργειας και των παραχωρηθέντων.

Η με νομαρχιακή απόφαση απαγόρευση της υπεκμίσθωσης των παραχωρηθέντων εδαφών έχει στην ουσία συμβάλει στο να μετατραπούν αυτές οι εκτάσεις σε πλάσματα γης περιφερόμενα αοράτως. Οι μικροκαλλιεργητές δεν τα καλλιεργούν, άρα δεν ξέρουν λεπτομερώς τα οικονομικά δεδομένα (καλλιέργειες, αποδόσεις) του παραχωρηθέντος σ’ αυτούς τεμαχίου.³² Όσοι ως ομαδάρχες συγκεντρώνουν εκτάσεις τύποις δεν πρέπει να είναι οι καλλιεργητές αυτών· άρα, οι καλλιεργούμενες απ’ αυτούς εκτάσεις δεν καλλιεργούνται τύποις απ’ αυτούς· ως “μη καλλιεργητές” αγνοούν τα των καλλιεργειών που αυτοί μόνο καλά γνωρίζουν.

Τα παραπάνω περιπλέκονται επιπλέον, αν λάβουμε υπόψιν ότι κάθε χρόνο τα παραχωρηθέντα μερίδια αλλάζουν τοποθεσία. “Τη μια χρονιά μάς δίνουν το κομμάτι που δικαιούμαστε εδώ, την άλλη εκεί. Του αλλάζουνε θέση για να μην έχουμε δικαίωμα για ιδιοκτησία” – να μη γίνει χρησικτησία.

32. Υπάρχουν ηλικιωμένοι δικαιούχοι και κυρίως γυναίκες που δεν γνωρίζουν όχι μόνο πού είναι η θέση, κατά καιρούς, του μεριδίου τους, αλλά ούτε και σε ποια χέρια βρίσκεται αυτό.

Αυτή η αλλαγή θέσης του κάρλιου μεριδίου θεωρείται, κατά τους παρακάτω γεωργούς, το αδύνατο σημείο, η αχίλλειος πτέρνα, θα λέγαμε, του όλου συστήματος των προσωρινά παραχωρηθέντων εδαφών. Μπορεί δέδαια η γη, αόρατα και αέναα, να μετακινείται από χέρι σε χέρι, συγκεντροποιούμενη στο τέλος σε μικρό αριθμό ομαδαρχών, όλοι όμως γνωρίζουν λίγο πολύ το ιστορικό των αποδόσεων της κάρλιας γης. “Στην αρχή –και προς το τέλος της δεκαετίας του 1970 κυρίως– τα χωράφια απέδιδαν, ήταν ξεκούραστα και οι καλλιέργειες δεν κόστιζαν πολύ. Βγάζανε κανονικές και ψηλές αποδόσεις. Μετά 3-4 περίπου χρόνια άρχισαν να πέφτουν. Πολλά από τα χωράφια που ήταν κοντά στο γυαλί πλημμύριζαν. Κάθε 2-3 χρόνια είχαμε πλημμύρα”.³³

Η κατανομή των καλλιεργειών στα προσωρινά αυτά παραχωρηθέντα εδάφη των μαγνησιακών καταρχήν κοινοτήτων έχει ως εξής: 30% εαρινές καλλιέργειες (δαμβάκι και καλαμπόκι) και 70% σιτηρά (κατά 95% σιτάρι σκληρό). Το 1998, συγκεκριμένα, οι εαρινές καλλιέργειες αντιπροσώπευαν το 31,5%, εκ των οποίων το 80% δαμβάκι και το 20% τεύτλα. Όλα τα καλλιεργούμενα εδάφη δεν είναι ίδια: κατά μέσο όρο, πάντως, υπολογίζεται ότι οι αποδόσεις κυμαίνονται τώρα στο μέσο των μεγάλων αποδόσεων. Συγκεκριμένα, η υψηλότερη απόδοση σταριού στην Κάρλα έφθασε τα 450 κιλά/στρ. στις αρχές της δεκαετίας του '80, σήμερα κυμαίνεται γύρω στα 300 κιλά. Το δαμβάκι τα 500 κιλά/στρ. και τώρα τα 300 κιλά. Τα ζαχαρότευτλα, αντίστοιχα, από 7 τόνους το στρέμμα τα 6.000 κιλά/στρ. σήμερα. Για τη λαοσιαϊκή ιδιαιτέρετα Κάρλα, οι τωρινές αποδόσεις έχουν ως εξής: σιτάρι σκληρό 300 κιλά/στρ., δαμβάκι 400 κιλά/στρ., καλαμπόκι 1.200 κιλά/στρ. και τεύτλα 7.000 κιλά/στρ..

Η μείωση των αποδόσεων στη μαγνησιακή κυρίως Κάρλα αποδίδεται στην ελλιπή ολοκλήρωση των αντιπλημμυρικών έργων και στην απουσία στραγγιστικού δικτύου, με άμεση συνέπεια τις περιοδικές κατακλύσεις και τις καταστροφές των καλλιεργειών. Το νερό είναι μόνιμα κατά τους θερινούς μήνες πρόβλημα. Το ΤΟΕΒ Κάρλας διαμαρτύρεται για το λόγο ότι, ενώ επιτρέπει να ποτίζονται εαρινές καλλιέργειες έκτασης μόνο 12.000 στρ., ποτίζονται τελικά 20.000 στρ.. Οι εκτάσεις των μαγνησιακών κοινοτήτων (καθώς και του Σωτηρίου) αρδεύονται από το παραπάνω ΤΟΕΒ. Η μεταφορά του νερού προς τις αρδευόμενες εκτάσεις γίνεται με ανοικτές τάφρους, οι οποίες κατά το μεγαλύτερο μήκος είναι χωμάτινες. Ο εν λόγω Οργανισμός Εγγείων Βελτιώσεων διαθέτει 27 γεωτρήσεις, ενώ υπάρχουν περί τις 120-150 ιδιωτικές. Στη Μαγνησία έχει κατασκευασθεί, όπως είδαμε, ταμειυτήρας 4.000 στρ. ανα-

33. 58χρονος γεωργός, Καναλιώτης. Η αλλαγή θέσης του μεριδίου υπαγορεύεται, κατά μια άποψη, και από την ανάγκη δίκαιης πρόσβασης στα προνομιούχα μερίδια –από άποψη αποδόσεων– του αποξηραμένου εδάφους.

τολικά του Στεφανοδικείου, στην περιοχή ακριβώς όπου θα κατακλυσθεί από τον προγραμματισθέντα ταμιευτήρα των 42.000 στρ.. Στην ανατολική πλευρά της περιοχής της πρώην Κάρλας έχουν κατασκευασθεί 6 ταμιευτήρες με σημαντικότερο αυτόν του Καλαμακίου.³⁴

Πέρα από το θέμα των τεχνικών ατελειών, των κατακλύσεων κ.λπ., βασικός –επαναλαμβάνουμε– λόγος της προβληματικότητας της κάρλας γεωργίας θεωρείται ο τρόπος της κατ' έτος παραχώρησης των μεριδίων και η αλλαγή της θέσης τους. Η αλλαγή αυτή έχει ως συνέπεια την αδυναμία οργάνωσης καλλιεργητικών προοπτικών ελεγχόμενων από τον ίδιο τον καλλιεργητή. “Δεν μπορεί να κάνει κανείς επενδύσεις σε ένα κτήμα που δεν έχει σταθερή θέση. Αυτά που οργανώνεις τον ένα χρόνο πρέπει τον άλλο να τα αλλάξεις και ν' αρχίσεις από την αρχή. Εάν, για παράδειγμα, θέλεις να δάλεις θερμοκήπιο, πώς είναι δυνατόν να κάνεις μεγάλες επενδύσεις και τον άλλο χρόνο να τις ξηλώσεις”.³⁵ Η αλλαγή κατ' έτος θέσης της γεωργικής γης αποτελεί παράδοξο· η αταξία που περικλείει μοιραία θα αναδυθεί στα καλλιεργητικά αποτελέσματα. Το βασικότερο δε απ' όλα είναι ότι ο γεωργός δεν δένεται με τη γη· δεν μπορεί να τη διώσει κατά κάποιο τρόπο ως κτήμα του· κάτι που για τους πρεσβύτερους γεωργούς θεωρείται ακατανόητο. Θα μπορούσε να αντιτείνει κανείς το γεγονός ότι το κράτος, φοβούμενο όντως την έγερση χρησιμοθησιακών απαιτήσεων, διατηρεί στην κατοχή του εδάφη των οποίων το μέλλον είναι αρκετά άδηλο. Η μνήμη των φυσικών τοπίων και όσων ιδιαίτερα έχουν δεινοπαθήσει κρύβει συχνά εκπλήξεις, οι οποίες ίσως δεν αντιμετωπίζονται από μεμονωμένα άτομα. Όπως και να 'χει, η αλλαγή θέσης της γεωργικής γης δημιουργεί το αίσθημα ότι αφαιρεί από το γεωργό ένα μόνιμο έδαφος και στέρεο πεδίο δράσης. Ωσάν να φεύγει, μετακινούμενη η γη, κάτω από τα πόδια.

Στη γεωργική αυτή προσωρινότητα θα πρέπει να προστεθεί και ένα στοιχείο προχειρότητας, το οποίο προκαλείται από το γεγονός της διανομής του μεριδίου αρκετά καθυστερημένα. Η διανομή αυτή γίνεται μερικές φορές και το Γενάρη. Αντιλαμβάνεται κανείς, εάν κάποιος γεωργός είχε διάθεση να καλλιεργήσει μόνος του το παραχωρηθέν μερίδιο, πόσες δυσκολίες θα συναντούσε αυτός με την τέτοια καθυστέρηση. Όλες οι προπαρασκευαστικές εργασίες που έπρεπε να γίνουν εν καιρώ και η φροντίδα της γης δεν έχουν το χρόνο να γίνουν. “Μας τα μοιράζουν τον καιρό που θα έπρεπε να είχαν τελειώσει όλες οι δουλειές που γίνονται από πριν: τα οργώματα, τα αερίσμα-

34. Οι ταμιευτήρες, εκτός από τους αναφερόμενους στον Πίνακα 3, είναι: του Ελευθερίου (300 στρ.), της Δήμητρας (300 στρ.). Μικρά επίσης χωμάτινα φράγματα έχουν κατασκευασθεί κατά μήκος της κοίτης του Ασμακίου, τα οποία αποταμιεύουν νερό στην κοίτη του χειμάρρου.

35. 45χρονος γεωργός, Καναλιώτης.

τα. Το χώμα κουράζεται και εάν δεν κάνεις αυτές τις ετοιμασίες δεν έχει απόδοση”.³⁶

Οι πρεσβύτεροι κυρίως γεωργοί εκτιμούν ότι η γη της Κάρλας έχει κουρασθεί. Πέραν των προαναφερθέντων, η τέτοια κούραση οφείλεται, επαναλαμβάνουμε, στη μονοκαλλιεργητική υπερεκμετάλλευση.

“Κουράστηκε η γη. Σπερνόταν χρόνια με σιτάρια και δαμβάκι. Υπολόγισε από το 1965 με στάρι περισσότερο, γιατί το δαμβάκι άρχισε αργότερα, το 1980 περίπου. Χρόνια ολόκληρα με μία ή δύο παραγωγές (καλλιέργειες). Βάλε και τα δηλητήρια που έχει φάει όλα αυτά τα χρόνια, με τα λιπάσματα και τα φυτοφάρμακα”.³⁷

Με τον προγραμματισμένο ταμιευτήρα (των 42.000 στρ.), όλα τα εδάφη που εκ νέου θα κατακλυσθούν ανήκουν στη μαγνησιακή Κάρλα. Τα ελάχιστα εδάφη γεωργικής γης που μένουν σ’ αυτήν εκτός του νέου ταμιευτήρα ανέρχονται περίπου στις 3.500 στρ.. Προβλέπεται ότι τούτη η έκταση θα είναι το νέο πεδίο αντιπαράθεσεων και διαπραγματεύσεων.

36. 59χρονος γεωργός από το Καλαμάκι. Πρόκειται για παρατήρηση που διατυπώνουν συχνά γεωργοί απ’ όλες τις παρακάτωιες κοινότητες.

37. 63χρονος γεωργός, Καναλιώτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Αγνοημένες πτυχές της φυσικής δεινοπάθειας

“Χρύσοι δ’ ἐρέθινθοι ἐπ’ αἰώνων ἐφύοντο”¹

Σαπφώ

Λίγο διάστημα μετά την έναρξη της καλλιέργειας της πρώην Κάρλας και συγκεκριμένα στις 15 Απριλίου του 1967 σε κεντρικό πρωτοσέλιδο και πεντάστηλο στον *Ταχυδρόμο* του Βόλου, οι αναγνώστες, με έκπληξη υποθέτουμε, πληροφορούνται για το “ανήκουστον έγκλημα εις βάρος του Βόλου”, που διαπράττεται με ό,τι προκλητικά εκβάλλεται από το στόμιο της σήραγγας της Κάρλας. “Εικών φρίκης” από το επάρατον στόμιον. Αφρώδη καφεκίτρινα λύματα των οποίων πηγή είναι η αχυροκυτταρίνη της “Θεσσαλικής Χαρτοποιίας Λάρισας”. Σε τόνους δραματικούς, οι εκεί πολίτες καλούνται να συνειδητοποιήσουν ότι οι ακτές της πόλης τους και της όλης περιοχής αχρηστεύονται, ότι ο Παγασητικός, έτσι, μεταβάλλεται σε νεκρά θάλασσα με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει.

Τα απόβλητα της διομηχανίας αυτής –χάρτου και πολτού– μέσω του χάνδακα Ασμάκι φθάνουν στην Κάρλα και προωθούνται στον αγωγό αποστράγγισής της. Από το στόμιο του τελευταίου και εν είδει εκφοδισμού, μέσω των χειμάρρων Σεσκουλιώτη και Ξηριά, τούτα εκβάλλονται στη θάλασσα δίπλα στα σφαγεία του Βόλου. Πρόκειται για ζήτημα εμφανές ήδη από το 1965. Το Ασμάκι, το αυλάκι της ανανέωσης του βοϊδίου νερού, μετατρέπεται, έτσι, τρία μόλις χρόνια μετά την αποξήρανση, σε αγωγό που καταμαρτυρεί την πηγή των κακών που δλάνπτουν γη και νερό. Από τις 16 Απριλίου του 1967 έως τις 10 Ιουνίου του ιδίου έτους, μέσω του *Ταχυδρόμου*, ο αγώνας για τη σωτηρία του Παγασητικού είναι εντυπωσιακός:

– “Να ανασταλεί η λειτουργία του εργοστασίου χαρτοπολτού μέχρις ότου διοχετευθούν ακινδύνως τα λύματα εις το Αιγαίο”, 16/4/67.

– “Διεκόπη από χθες η λειτουργία τμήματος επεξεργασίας αχύρου. Ενώ θα συνεχίζεται επί πολύ η ροή των λυμάτων... Αηδιαστική η εικόν εις τον χάνδακα Ασμάκι”, 20/5/67.

1. “Και ρεδιθιές φυτρώνανε χρυσές γύρω στις όχθες”.

– “Όταν δλάπτεται ο Βόλος εις τον τομέα του τουρισμού δλάπτεται η Ελλάδα και η εθνική μας οικονομία... Συντριπτική κατάθεση του Νομιάτρου Λαρίσης”, 23/5/67.

– “17 δειγματοληψίαι εγένοντο χθες εις τον λιμένα Βόλου και τας ακτάς”, 27/5/67.

– “Επετράπη χθες επαναλειτουργία του τμήματος αχυροκυτταρίνης... Μέτρα διά την εξυγίανσιν των λυμάτων”, 10/6/67.

Η ιστορία του αγωγού της Κάρλας ως φορέα αποβλήτων έχει διάφορες ενδιαφέρουσες πτυχές. Όταν ο βραχνάς της αχυροκυτταρίνης εξέλιπε –με το κλείσιμο της “Θεσσαλικής Χαρτοποιίας”–, άλλα εργοστάσια της περιοχής ξαναμαύρισαν τον Παγασητικό. Ιδιαίτερα, λ.χ., καταγγέλθηκε η ρυπαντική δράση της Οινοπνευματοποιίας Χατζηδήμα (στο Ομορφοχώρι της Λάρισας) σε συνδυασμό με τα εν γένει γεωργικά απόβλητα της κάρλας και της όλης γύρω περιοχής. Τριάντα οκτώ τον αριθμό είναι οι βιομηχανίες των οποίων τα απόβλητα καταλήγουν ή κατέληγαν στη σήραγγα της Κάρλας. Βέβαια, το στόμιο της τελευταίας έκλεισε, ανεξάρτητα του αν υπάρχει πάντα πειρασμός διάρρηξης του αναχώματος –εμπρός στο ανοιχτό υδρόφραγμα της σήραγγας–, όπως αυτός που εκδηλώθηκε τις παραμονές του Πάσχα του 1991, διοχετεύοντας αρκετό ρυπαντικό φορτίο στον εορτάζοντα Παγασητικό.

Ενδιαφέρει το γεγονός ότι, από τη στιγμή που το Ασμάκι μεταβάλλεται κατά τρόπο προκλητικό σε φορέα στοιχείων που προκαλούν φυσική παθογένεια, απ’ αυτή τη στιγμή έχουμε μια νέα σχέση του ανθρώπου με το όλο εκεί φυσικό τοπίο. Τα βασικά στοιχεία του τελευταίου θα πρέπει να υπόκεινται σε συνεχή έλεγχο, για να προστατευθεί ο άνθρωπος από το βαθμό της, υπό όποια μορφή, παθογένειάς των. Οι φυσικές επιστήμες καλούνται να αναλάβουν αυτόν το διαμεσολαβητικό ρόλο των ιατρών της τελευταίας. Οι μετρήσεις παντοειδούς τύπου για τις δυσπρόβλεπτες παρενέργειες από εδώ και στο εξής δεν θα έχουν τέλος. Ωσάν να πρόκειται για χαίνουσα πληγή, η οποία, μη επιδεχόμενη απόλυτη θεραπεία, έχει δώσει έναυσμα σε ατέλειωτο αριθμό εκτιμήσεων, παρατηρήσεων, που αποσκοπούν να την κάνουν λιγότερο επίφοδη. Έδαφος και υπέδαφος, επιφανειακά και υπόγεια νερά, όλα είναι υπό επιστημονικό έλεγχο. Όπου τεχνικο-επιστημονική μέτρηση, εκεί η φυσική δεινοπάθεια, ή, κατά την ανώδυνη οικολογική ορολογία, περιβαλλοντικό θέμα.

Επιγραμματικά σημειώνουμε:

– Σειρά μετρήσεων που άρχισαν καταρχήν για την ποιότητα των εκροών της Κάρλας στον Παγασητικό. Από τη ΔΕΥΑΜΒ² και το ΠΕΡΠΑ του ΥΧΟΠ, με πλήθος σημείων δειγματοληψίας: την είσοδο της κάρλας σήραγγ-

2. Δημοτική Επιχείρηση Ύδρευσης-Αποχέτευσης Μαγνησίας.

γας, την έξοδό της, τη γέφυρα Διμηνίου, το ρέμα Στεφανοδικείου, το Ασμάκι, το ρέμα Στέφανος, τη γέφυρα Μπουρμπουλήθρας κ.ο.κ.. Η είσοδος, έτσι, και η έξοδος σηράγγων, ρεμάτων, χανδάκων και όποιων άλλων επιφανειακών πηγών θα υπόκεινται σε μετρήσεις, των οποίων η ανάγνωση για την πλειονότητα των μη ειδικών φαντάζει δαβελική.³

- Εκτενείς μετρήσεις ποιοτικών παραμέτρων στον Παγασητικό κόλπο κατά την τελευταία 20ετία, με σειρά ωκεανογραφικών οργανωμένων πλόων του ΙΩΚΑΕ/ΕΚΘΕ για τις εξής συγκεκριμένα παραμέτρους: διαφάνεια, θρεπτικά άλατα, αμμωνιακά, νιτρικά, φωσφορικά, πυριτικά, διαλυμένο οξυγόνο, χλωροφύλλη, φυτοπλαγκτόν, ζωοπλαγκτόν, δένθος, βαριά μέταλλα από ιζήματα κ.ο.κ..⁴

- Ανάγκη συνεχών μετρήσεων των ποιοτικών παραμέτρων στο δίκτυο των αποστραγγιστικών καναλιών της πρώην λίμνης. Στις εν λόγω τάφρους εισρέουν, υπενθυμίζουμε, γεωργικά απόβλητα από τις δυναμικές καλλιέργειες και τις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις μεγάλων ζώων και το σύνολο των αποβλήτων των διομηχανιών του νομού Λάρισας.⁵

- Μετρήσεις υδρογεωλογικού χαρακτήρα για το υπόγειο υδάτινο δυναμικό. Η αποχέτευση στη θάλασσα όλων των καρστικών υδάτων και των κατακρημνίσεων που συγκεντρώνονται στην Κάρλα μέσω της λεκάνης απορροής διατάραξε το υδάτινο ισοζύγιο. Η στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα με τη λίμνη δρυσκόταν κοντά στην επιφάνεια του εδάφους και η στάθμη του καρστικού υδροφόρου ορίζοντα ταυτιζόταν με τη στάθμη της τότε λίμνης (ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994, σ. 4-76). Οι προσχωσιγενείς υδροφόροι ορίζοντες άρχισαν να εκφορτίζονται προς τα μάρμαρα, ενώ πρώτα μπορούσαν να τροφοδοτούνται απ' αυτά.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την αύξηση των γεωτρήσεων στις προσχώσεις, επέφεραν πτώση των υδροφόρων οριζόντων, η οποία κυμαίνεται από 150-290 μ., για την εξασφάλιση νερού ωριαίας παροχής 200-250 m³/ώρα με στάθμη άντλησης 20-50 μ..⁶

3. Μόνο μέσω εκλαϊκευτικών σχολίων η ανάγνωση καθίσταται δυνατή. Π.χ., στην εγγύς της εκβολής του κάρλιου αγωγού περιοχή, η κατάσταση του νερού επιβαρύνεται από σημαντικές ποσότητες οργανικών φορτίων και αζωτούχων ενώσεων που σε μέσους όρους εκτιμώνται σε 11,230 t/ημέρα ως BOD (Βιολογικά Απαιτούμενο Οξυγόνο) και 0,450 t/ημέρα σε αμμωνία. Ενδεικτικά, οι τιμές αυτές αντιστοιχούν σε λύματα από ισοδύναμο πληθυσμό 170.000 περίπου κατοίκων (Βαβίζος, 1985, σ. 98).

4. ΥΠΕΧΩΔΕ (1994, σ. 4-88).

5. Εκτός από τα δρόχινα νερά της λεκάνης απορροής της μείζονος Κάρλας, ο αγωγός αυτής παροχετεύει και απόβλητα από την ΒΙΠΕ-ΕΤΒΑ Βόλου. Βλ. Αναπτυξιακός Σύνδεσμος "Κάρλα", 1996, και ΥΠΕΧΩΔΕ, ό.π..

6. Βαβίζος (1985, σ. 100).

– Φροντίδα εμπρός στον κίνδυνο της υφαλμύρωσης υπογείων υδάτων. Η χρήση υπογείων υδάτων για αρδεύσεις, πέρα από την πτώση των υδροφόρων οριζόντων και τη μεγαλύτερη ρύπανση από τη διείσδυση χημικών ουσιών κατά τη θερινή περίοδο, επιτείνει τον κίνδυνο της υφαλμύρωσης. Γεγονός που αφορά τα υπόγεια ύδατα ολόκληρης της περιοχής.

– Προσοχή εμπρός στον κίνδυνο ρηγμάτων, όπως αυτό του Ριζόμυλου (μήκους 20 μ. και πλάτους 3 μ. περίπου) πριν ενάμιση χρόνο. Η ανόρυξη γεωτρήσεων για όλων των ειδών τις χρήσεις (οικιακή, βιομηχανική, γεωργική) επιφέρει την υπερεκμετάλλευση του υπόγειου υδροφορέα και τον κίνδυνο καθιζήσεων.

– Μετρήσεις για την αλατότητα των χωραφιών. Με τους μικρούς ταμιευτήρες, η διανομή του αρδευτικού νερού γίνεται μέσα από τα κανάλια αποστράγγισης, έτσι ώστε μέρος των στραγγισμένων νερών να επανέρχεται στα χωράφια, με συνέπεια την ανακύκλωση των αλάτων, η οποία, σε συνδυασμό με την εξάτμιση των ταμιευτήρων, επιτείνει την εν λόγω αλατότητα.⁷

– Μελέτη για το μεγάλο ενεργειακό κόστος των αρδεύσεων, παρά το ότι μικρό ποσοστό κάρλιων εκτάσεων αρδεύεται και σε πολλές περιπτώσεις με κακής ποιότητας νερό.

– Καταμέτρηση δέβαια των πολυποίκιλων παρεπόμενων από την εξαφάνιση της υδρόδιας πανίδας και της χλωρίδας. Με τη μερική δε επιστροφή, όπως είδαμε, ενός μέρους της πανίδας, ερωτήματα υπάρχουν για την ποιότητα της ιχθυοπανίδας.

– Εκτίμηση των αλλαγών στις κλιματολογικές συνθήκες: περισσότερη παγωνιά μετά την αποξήρανση, λιγότερες βροχές και εξαφάνιση της πρωινής πάχνης, με συνέπεια τη συχνή καταστροφή της αμυγδαλοπαραγωγής.

Στο περιθώριο του επίσημου περιβαλλοντικού λόγου, που είναι μοιραία αναγκασμένος να εστιάζει το ενδιαφέρον σε όλο και ακριδέστερες καταγραφές και επιστημονικές μετρήσεις –με κίνδυνο να μεταβληθεί σε γλώσσα ειδικών με δική της μεταφυσική– υπάρχουν οι εκτιμήσεις των ίδιων των παρακάρλιων κατοίκων. Κρίνοντας οι τελευταίοι από απόσταση σήμερα το όλο έργο της αποξήρανσης, οικτίρουν συνήθως την αδυναμία πρόβλεψης εκ μέρους των μηχανικών των εμφανέστατων συνεπειών αυτής, που επιδεινώνονται με τη μη εκτέλεση όλων των απαιτούμενων έργων. “Πού θα πήγαιναν όλ’ αυτά τα νερά από τους χειμάρρους, τα ρέματα που κατεβαίνουν από το δουνό; Δεν θα πνιγόταν πάλι η γη και αυτά που σπέρνουν; Ύστερα, αφού ήτανε από φυσικού της να είναι λίμνη, γιατί να την αλλάξουν, να την κάνουν γη;”⁸

7. ΥΠΕΧΩΔΕ (1994, σ. 4-183), Α', τεύχος 1.

8. 53χρονος Καναλιώτης.

“Αφού ο Θεός την έκανε λίμνη, τι θέλανε ντε και καλά να την κάνουνε χωράφια;”⁹

Ποτέ ένα οικολογικό πρόβλημα δεν αναφέρεται από τους άμεσα θιγόμενους παραλίμνιους κατοίκους επιγραμματικά και χωριστά· συνδέεται αυθόρμητα με την οικονομική και κοινωνική του διάσταση. Παράλληλα δε, μπορεί να ερμηνευθεί και ως δεδομένο του πολιτιστικού επιπέδου. Παραθέτουμε δυο σχετικές επί του θέματος παραδειγματικές μαρτυρίες:

1. “Όταν έφευγε το νερό εκεί στις άκρες του δάλτου ο τόπος ήταν πλούσιος. Μπορούσε να δάλει κανείς και δύο καλλιέργειες. Στα παράβαλτα σπέρναμε και δάξαμε όλα όσα είχαμε ανάγκη: ντομάτες, κολοκύθια, μελιτζάνες, φασολάκια· τα ρεβίθια στα παράβαλτα είχανε νοστιμιά που δεν την έδρισκες πουθενά αλλού. Με αυτό το μικρό μπουστάνι η κάθε οικογένεια είχε τα ξαζαβατικά για όλο το καλοκαίρι. Χαιρόσουνα να τα βλέπεις. Τα μαζεύαμε και μοσχομύριζε ο τόπος”.¹⁰

– “Στα υψώματα πίσω στο χωριό καλλιεργούσαμε σουσάμι χωρίς πότισμα. Χωρίς καθόλου νερό, φύτρωναν ακόμα και ντομάτες μεγάλες, γλυκιές που μοσχομύριζαν”.

Η πτώση των υδροφόρων οριζόντων, “το τράδηγμα προς τα κάτω των νερών”, και το πρόβλημα της ρύπανσης αυτών αναφέρονται σε συνάφεια τόσο με την εξαφάνιση πηγών, σε γύρω υψώματα, όσο και μ’ αυτήν της οικονομίας της αυτάρκειας και στα παράβαλτα. Η νοσταλγική θύμηση απ’αυτές τις καλλιέργειες είναι εμφανέστατη, η δε δυνατότητα να θγάξει κανείς εκεί νερό σε μισό μέτρο, καθαρότατο και δροσερό, φαντάζει ακόμα και για τους ίδιους παράδοξο και μακρινό. Εκπληκτικός και ο χαρούμενος και ενθουσιώδης τόνος που συνοδεύει τον έπαινο των ξεχασμένων ρεδιθιών· τόνος που φέρνει στο νου την εκτυφλωτική λαμπρότητα των σαπφικών “ερέβινθων” που αναδύονταν χρυσοί γύρω στις όχθες: Ανεκτίμητη η χαρμόσυνη θέα του χρυσού φυτού, σε ολόγιμες από το φως όχθες.

Αλλά η δωρίζουσα παράβαλτος οικονομία επαινείται πολλαπλώς. Φεύγοντας το λιμναίο νερό στην όχθη “οι φυσικές αυλακιές ήτανε όπως αυτές που κάνει το υνί. Δηλαδή, στα παράβαλτα, χωρίς να οργώσει κανείς υπήρχαν οι χαραματιές και μπορούσες εκεί να σπείρεις. Και με μία κλάρα δένδρου μπορούσες να σβαρνίσεις. Αυτές οι καλλιέργειες διαρκούσαν από την άνοιξη μέχρι το καλοκαίρι, γι’αυτό τις έλεγαν τρίμηνα”.¹¹ Οι παραβάλτιες χαραματιές είναι έτοιμες να δεχθούν το σπόρο. Ο ξεκούραστος τόπος γενικά προσφέρεται για πλούσια συγκομιδή σαν να θέλει να θυμίσει τους όρους που

9. 65χρονη Καναλιώτισσα.

10. 62χρονη Καναλιώτισσα, σύζυγος πρώην αλιέα. Φράση όπως και η επόμενη συχνά επαναλαμβανόμενη.

11. 65χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης. Βλ. και Η. Λεφούσης (1997).

η προσφορά αυτή ήταν δυνατή, επιβεβαιώνοντας συνάμα τη σύλληψη που βλέπει τη λίμνη: σκεπτόμενο νερό που όλα γύρω του τα συνέχει και τα συγκροτεί. “Η λίμνη ανέδειξε τον κήπο. Όλα συνυφαίνονται γύρω απ’ αυτό το στοχαστικό νερό”.¹²

2. Όπως είδαμε, η λίμνη θερμαίνει την ψύξη του διερχόμενου πάνω απ’ αυτήν αέρα. Η ομίχλη της, κατ’ αυτήν την εποχή, δημιουργεί ατμόσφαιρα θαλαπωρής, κάτι απόλυτα αναγκαίο για να μπορέσει η αμυγδαλιά –το σημαντικότατο αυτό δένδρο της παρακάρλιας οικονομίας– που “προανθεί δέ τών φύλλων καί πρωιδλαστεί” (Θεόφραστος, 1997) να ανθοφορήσει χωρίς κίνδυνο.

“Το άνθος της αμυγδαλιάς δγαίνει νωρίς το χειμώνα· θέλει τη ζέστη που δημιουργεί η υγρασία της λίμνης. Όταν ανοίξει, θα έρθουν να της πάρουν το νέκταρ οι μέλισσες. Με το στράγγισμα της λίμνης ο καιρός έγινε ψυχρός. Το χειμώνα περισσότερη παγωνιά. Το λουλούδι συνήθως στη μεγάλη παγωνιά δεν αντέχει, καίγεται”.¹³

Ο τρόπος που ο τωρινός καλλιεργητής διηγείται τις ανάγκες του δένδρου, του προάγγελου της ανοίξεως, ενθαρρύνει να σκεφθεί κανείς αυτά τα τέλεια συστήματα γονιμοποίησης των ανθέων, για να αντιληφθεί το μέγεθος της ευθραστότητάς τους. Να θαυμάσει, όπως ήθελε ο Μ. Μαίτερλινκ, την παράδοξη και τέλεια “λειτουργία των στημώνων και του ύπερου, το θέλγητρο των αρωμάτων, την πρόκληση των αρμονικών και λαμπερών χρωμάτων, το φικιάσιμο του νέκταρος, που είναι αχρείαστο απόλυτα στο λουλούδι και παρασκευάζεται μόνο και μόνο για να τραβάει και να συγκρατεί τον αλλόφυλο απελευθερωτή, τον ταχυδρόμο του έρωτα, τη μέλισσα, το ζουζούνι, τη μύγα, την πεταλούδα, τη χρυσαλλίδα, που θα του φέρουν το φίλημα του μακρινού, αθέατου, ακίνητου εραστή...”.¹⁴

Η λιμναία πάχνη προστάτευε το χρόνο λειτουργίας των οργάνων ανθοφορίας των αμυγδαλιών. Το χρόνο τον αναγκαίο για το άρωμα, το χρώμα, το νέκταρ τους. Ο θάνατος αυτού του χρόνου σήμαινε το κάψιμο του άνθους σαν ο ίδιος, ο πρώτος στην τάξη γιος του Κρόνου (Χρόνου), ο κάτοχος των κεραυνών, να έριχνε έναν ειδικό –μικρό και αδιόρατο– για την κατάσταση κεραυνό.

Ο προφορικός λόγος για τη φύση, όσων είχαν άμεσα διώματα από τη λίμνη, αυθόρμητα και αβίαστα συνδυάζει τη λογική της οικονομίας με το καλό και την αισθητική ομορφιά. Ένας τέτοιος συνδυασμός βρίσκεται στα λαϊκά δημιουργήματα της εκεί πολιτιστικής μνήμης, εμπνευσμένα από την ίδια τη λίμνη. Είναι προφανώς έργο των ειδικών να εκτιμήσουν την αξία των δη-

12. “Le lac a fait le jardin. Tout se compose autour de cette eau qui pense”, στίχος του P. Claudel από το “L’oiseau noir dans le soleil levant”: G. Bachelard (1942, σ. 45).

13. 63χρονος πρώην αλιεάς, Καναλιώτης.

14. Μωρίς Μαίτερλινκ (1977, σ. 9).

μιουργημάτων αυτών και δη των εικαστικών¹⁵. Για την, εκτός των τελευταίων, λοιπή λαϊκή δημιουργία θα μας δοθεί η ευκαιρία να επανέλθουμε.

Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι οι νέοι υιοθετούν, κατά κανόνα, σχετικά με τα περιβαλλοντικά, την οικολογική γλώσσα, όπως διδάσκεται στο σχολείο, για την εξαφάνιση της χλωρίδας και της πανίδας, για τη χημική ρύπανση, δίνοντας στην τελευταία μεγαλύτερη έμφαση απ' ό,τι οι ίδιοι οι γεννιότεροι γεωργοί. Αναφέρουν επίσης τα προβλήματα που οι τελευταίοι ιδιαίτερα τονίζουν: πλημμύρες, αλλαγή κλίματος, καταστροφή από την παγωνιά στην αμυγδαλοπαραγωγή, δίχως ωστόσο τις συναισθηματικές προεκτάσεις με τις οποίες οι μεγαλύτεροι πληρούν τα περιβαλλοντικά τους διώματα. Κανένας νέος, για παράδειγμα, δεν θα αναφερθεί στην αλλοτινή χαρμόσυνη καλλιέργεια των παραδάτιων: στο χρυσό σουσάμι, στη ρεδιθιά, στη ντοματιά ή στη συλλογή από τις μέλισσες του νέκταρος, μέσα στο καταχείμωνο, από τις ανθισμένες αμυγδαλιές. Η λίμνη φεύγοντας παίρνει μαζί της τη μνήμη εικόνων και αισθημάτων, αυτήν που έχει ανάγκη άμεσων διωμάτων για να γίνει αδιάστα αίσθηση πολιτιστικά περιβαλλοντική. Να υπάρχει άραγε τρόπος ανάσχεσης αυτής της εικόνας φυγής που φαντάζει αναπόδραστη και μοιραία;

15. Το έργο του πρώην ψαρά και σύγχρονου ζωγράφου της Κάρλας, Σωκράτη Ζιώγα-που απεβίωσε τον Αύγουστο του 2000-, παρουσιάστηκε πριν λίγα χρόνια στην Πανθεσσαλική Έκθεση Αυτοδίδακτων Ζωγράφων του δήμου Ιωλκού, όπου έλαβε την τρίτη θέση ανάμεσα σε ογδόντα εκθέτες. Ο ίδιος έχει επίσης να παρουσιάσει σχέδια (υπό κλίμακα) εργαλείων αλιείας, ψαροκαλυδών, ψαρόδαρκων καθώς και μακέτες αυτών. Πολλά από τα τελευταία βρίσκονται στο Μουσείο Καναλιών, στο οποίο υπάρχει επίσης και το προς μουσειακή έκθεση κατασκευασθέν "καράβι". Ενδιαφέροντα επίσης είναι τα έργα χειροτεχνίας χαλκού και ξύλου του Βασίλη Αναστασίου, επίσης πρώην ψαρά Καναλιώτη, αυτοδίδακτου χειροτέχνη, εμπνευσμένα από τη λιμναία και την εν γένει παρακάρλια αγροτική ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Πολιτιστική μνήμη

Υπάρχει διάχυτη η αίσθηση της νοσταλγικής διάθεσης για την εικόνα της “χαμένης λίμνης”. Και, όπως όλες οι διαθέσεις, είναι κι αυτή αντιφατική, που άλλοτε θέλει τη σιωπή και άλλοτε την επικοινωνία: την εξωτερίκευση των σκέψεων για την όλη κάρλια ιστορία και ταλαιπωρία. Για τις εκτός σιωπής διαθέσεις πρώτοι φυσικά σε πλούτο άμεσων διωμάτων και παραστάσεων έρχονται οι επιζώντες πρώην αλιείς, οι οποίοι είτε ως ενήλικες είτε ως έφηβοι έζησαν τη λίμνη και τον σύνολο λιμναίο πλούτο, με τις χαρές του και τις θλίψεις του, όλων των εποχών του έτους και όλων των ωρών, ημερήσιων και νυχτερινών. Αλλά, όσοι επίσης έζησαν τη λίμνη, οι εκτός των αλιέων, οι τότε δηλαδή ενήλικοι, έφηβοι και παιδιά, άνδρες και γυναίκες, ως παρακάρλιοι κάτοικοι, έχουν πάντα αφορμές για να μνημονεύουν αυτήν την πριν την αποξήρανση εποχή. Το αυτό ισχύει και για γεννηθέντες τα χρόνια της αποξήρανσης και μετά, οι οποίοι γνώρισαν σχετικά τη λίμνη, μέσα από τις αφηγήσεις των παλαιότερων. Όλα συμβαίνουν ωςάν η ίδια η λίμνη να είχε ανάγκη μικρών, πολλών, έστω αποσπασματικών, επιμνημόσυνων λόγων. Από τη σύνολη ιστορία της σχέσης ανθρώπου και λίμνης, ενδιαφέρουν ιδιαίτερα εκείνα τα σημεία τα οποία μπορούν ν’ αποτελέσουν αμεσότερα πηγές πολιτιστικών ανοιγμάτων, διδακτικών και για την τωρινή εποχή.

Για την Κάρλα τα ουσιαστικότερα αυτά σημεία μπορούν να διαγραφούν ως εξής:

- ο σωτήριος ρόλος της σε πρόσφατες κρίσιμες ιστορικές στιγμές και τα εν γένει τραγικά σ’ αυτήν συμβάντα
- η λίμνη, η αλιεία με τις πρακτικές της και τη γύρω κοινωνική ζωή, οι ονεί αρχετυπικοί, παραδειγματικοί παράγοντες δημιουργίας στοιχείων πολιτιστικής εμπειρίας με διαχρονική ισχύ
- η μνήμη της λίμνης από άμεσα διώματα των αισθήσεων (της όρασης, της ακοής, της γεύσης και της όσφρησης) ως τρόπος ψαύσης της ευθραυστότητας των φυσικών της στοιχείων.

ι. Δείπνος ευχαριστίας

Η κατοχική Κάρλα με το φυσικό της τοπίο λειτούργησε ωςάν να ήθελε να εκφράσει συγκεκριμένες καταστάσεις και να ανταποκριθεί στις τότε ανάγκες των γύρω κατοίκων. Η εικόνα της, για το λόγο αυτόν, από εκείνη την εποχή, παραμένει ζωντανή για όσους άμεσα τη γνώρισαν και την έζησαν.

– “Το χειμώνα του 1941 πάγωσε τόσο πολύ η λίμνη που μπορούσε κανείς να περπατάει πάνω στον πάγο. Πάγωναν τα πουλιά, μαυρόκοτες, πρασινοκέφαλα, διάφορα. Πηγαίναμε και τα μαζεύαμε με τα χέρια πάνω στον πάγο”.¹

– “Ήμουν οκτώ χρονών όταν ήρθε ο πατέρας μου και μας είπε: *πάγωσε ο δάλτος μέχρι την Κουκουράδα* (Αμυγδαλή), πέφτανε τα πουλιά από την παγωνιά”.²

Η παραπάνω σκηνή αναφέρεται αρκετά συχνά. Σαν να έχει καρφωθεί η μνήμη στη χειμωνιάτικη παγερή εικόνα της ίδιας της ιστορίας. Το μέγιστο εντούτοις γεγονός της κατοχικής περιόδου ήταν το ότι η λίμνη, και ιδιαίτερα η ταπεινή της μπίζα, έσωσε, κατ’ ομολογία όλων, τον κόσμο από την πείνα. Όλοι οι πρεσβύτεροι αναφέρουν ότι κατά τα κατοχικά χρόνια ο πλούτος της λίμνης ήταν εξαιρετικός. “Το χειμώνα του 1942 είχε τέτοιο πλούτο ψαριών και πουλιών στη λίμνη που ποτέ δεν είχαμε δει άλλη φορά”. Η λίμνη ωςάν από φυσική διαίσθηση και βιολογική αλληλεγγύη φρόντισε, τα δύσκολα χρόνια, να έχει αφθονία τροφής. Πλουσιοπάροχα έδωσε απ’ όλα και ιδιαίτερα τα μπίζια. “Στοιίδες ολόκληρες γύρω από τις καλύδες. Με τις απόχες γέμιζε κανείς τσουδάλι, και 20 και 30 οκάδες”. Αρκούσαν προς τούτο δυο τρεις εξορμήσεις με τη δάρκα. Το μικρό, έτσι, ψαράκι στα όρια κυρίως της λίμνης υπήρξε η σωτηρία όχι μόνον για τα παρακάρλια χωριά αλλά και για κατοίκους έξω από τη θεσσαλική περιοχή.

Πάμπολλες είναι οι διηγήσεις για πεινασμένους ανθρώπους με οικογένειες από διάφορες πόλεις –ακόμα και από Αθήνα, Θεσσαλονίκη– όπου έρχονταν ν’ ανταλλάξουν είδη με αγαθά της λίμνης. Κάτοικοι των γύρω θεσσαλικών πόλεων και χωριών είναι οι συχνότεροι φυσικά επισκέπτες. Από μια τέτοια επίσκεψη σε ψαροκαλύδα της λίμνης –στο κάτω Καλαμάκι– το φθινόπωρο του 1942 είναι η παρακάτω σκηνή, όπως μας τη δίνει ο Σ. Ζιώγας.

“Ήμουν με τον αδελφό μου... στην ψαροκαλύδα και μια μέρα κατά τις δέκα το πρωί ακούμε μια φωνή από τη στεριά... Βγαίνω με τη δάρκα έξω διακόσια περίπου μέτρα, μόλις με δλέπει³ μου λέει...: έχω γυναίκα και τρία παιδιά, έχουμε πολλές μέρες να φάμε, ήρθα να σε παρακαλέσω να μου δώ-

1. 68χρονος Καναλιώτης, πρώην αλιέας.

2. 64χρονη Κεραμιδιώτισσα. Για παλιότερες εικόνες της παγωμένης Κάρλας, βλ. W. Leake, ό.π., IV, 427, και Δ. Τσοποτός (1974, σ. 163).

3. Χωρικός από το Σκλήθρο, πενήντα χρονών, “αλλά... γερασμένος από την πείνα”.

σεις λίγα ψάρια... Ήρθε μέχρι τη δάρκα ξυπόλυτος, έπλυνε τα πόδια του και μπήκε μέσα, κι ώσπου να πάμε στην ψαροκαλύδα μου έλεγε για την πείνα τους και έτρεμε από το κρύο. Είχε το ταγάρι στον ώμο του, μέσα ένα τσουδάλι και λίγα κάστανα... Ξέρεις, μου λέει, ότι έκανα τέσσερις ώρες δρόμο για να έρθω να τα πάρω πίσω, δεν γίνεται... Παίρνω την απόχη και μπαίνω στη δάρκα με τον αδελφό μου, κάνουμε κανά δυο δόλτες με την απόχη στο νερό δγάλαμε περίπου είκοσι οκάδες μπίζια γάδρω· παίρνουμε το τσουδάλι,... τα δάλαμε μέσα, δοκίμασε, λέω, το σηκώνεις; Ή θέλεις κι άλλα... Με την ίδια ευκολία δγάλαμε καμιά δεκαριά οκάδες, τα ρίξαμε στο τσουδάλι και τ' αφήσαμε στην αυλή της καλύδας να στραγγίσουν... Την άλλη εβδομάδα ήρθε για τρίτη φορά αλλά δεν ήταν μόνος του, είχε και δύο γυναίκες· όταν φώναξε και δγήκα και τους είδα με πήρε το παράπονο· απ' την καλύδα ως τη στεριά ήταν καλαμώνας και δεν τους βλέπαμε. Ήρθαν μέχρι τη δάρκα ξυπόλυτοι... είχαμε κρατήσει σούπα και τους προσφέραμε, πάντα κρατούσαμε για τέτοια περιστατικά. Οι γυναίκες ήταν γύρω στα σαράντα, παντρεμένες, η μία είχε δύο παιδιά, η άλλη τρία, αξιολύπητες και πεινασμένες. Σε δεκαπέντε λεπτά δάλαμε στα τσουδάλια τους ό,τι σήκωνε ο καθένας. Οι ευχές και τα δάκρυα αυτών μας ράγισαν την καρδιά. Ήρθαν πολλές φορές αυτοί οι δυστυχημένοι άνθρωποι και ποτέ δεν φύγαν άδεια, εκτός τα μπίζια, τους δίναμε ψάρια, παπιά, και αυτοί μας φέρναν κάτι λίγα από το υστέρημά τους: μήλα, κάστανα, πατάτες, φασόλια, τσίπουρο, λάδι, σαν μπουκαλάκι λεμονάδας· τους είπα πολλές φορές να μην φέρνουν κι όμως τα φέρναν".⁴

Το λιμναίο καταφύγιο σε στιγμές δαιμονικής βαρβαρότητας αποτελεί σκάνδαλο για τον πλούτο και τη διττή μεγαλοψυχία του, της φύσης και των ανθρώπων. Οι παρακάρλιοι θεωρούν θαύμα αυτή την πλουσιοπάροχη λιμναία προσφορά – δοσμένη θεία χάριτι ένεκα οίκτου. "Μπορεί να λυπήθηκε ο Θεός τον κοσμάκη". Απ' όλες δε τις προσφορές αναφέρεται και εκτιμάται δεόντως η προσφορά, επαναλαμβάνουμε, της μπίζας. "Με κόκκινο πιπέρι στο φούρνο την κάναμε πίττα και την τρώγαμε για ψωμί που δεν είχαμε".

Τι το πολυτιμότερο από ό,τι μπορεί να αντικαθιστά, σε κατάσταση κινδύνου, την έλλειψη του σταριού. Το ψάρι εικονιζόμενο δίπλα στον άρτο αποτελεί το κατ' εξοχήν σύμβολο του Δείπνου της Ευχαριστίας: "Έχετε τι δρώσιμον ένθάδε;" ρωτά ο αναστημένος Χριστός τους Αποστόλους, για να τους κάνει να πεισθούν ότι δεν ήταν πνεύμα ονείρου αυτό που έδλεπαν. Εκείνοι, ταπεινοί ψαράδες, του έδωσαν ένα τεμάχιο από ψημένο ψάρι και λίγη κηρήθρα ("ίχθύος όποϋ μέρος καί από μελησσίου κηρίου").⁵

Μπίζα και άρτος έγιναν ένα· σωτήρια προσφορά από τον κάρλιο

4. Βλ. και Η. Λεφούσης (1997, σ. 327).

5. Κατά Λουκάν, 24, 42.

πλούτο, και με τη φροντίδα των ψαράδων της, στον κατοχικό δείπνο ευχαριστίας.

Σε ακραίες και δύσκολες ιστορικές καταστάσεις τα φυσικά δεδομένα ενός (λιμναίου) τοπίου μπορεί να λειτουργήσουν σαν θεατρική σκηνή, από την οποία αναδύονται κρίσιμες αλήθειες, ανυποψίαστες ενδεχόμενα, σε ημέρες γαλήνης. Αναφερόμαστε σ' ένα κατοχικό "στρατιωτικό γυμνασιακό συμβάν" με θεατρικό σκηνικό την Κάρλα.

"Στην Μαγούλα, στο νησάκι της λίμνης", διηγείται ένας παλιός (πρώην) ψαράς, "ρίχναμε τα πουλαράκια – τα μικρά γαϊδουράκια. Δέναμε τα πόδια τους για να μπορούμε χωρίς προβλήματα να τα κουβαλήσουμε με την πλατσίδα, το καράβι, και τ' αφήναμε να βοσκήσουν. Την άνοιξη του 1943 οι Γερμανοί μάς είπαν ότι θα βομβαρδίσουν τη Μαγούλα. Εκπαιδεύονταν και είχανε το νησάκι αυτό για δαπόρι. Τότε υπήρχαν είκοσι πουλαράκια στη Μαγούλα. Πηγαίναμε αναγκαστικά τη νύχτα και τα παίρναμε. Την ημέρα γινότανε ο βομβαρδισμός".⁶

Η λίμνη έχοντας τότε γύρω της τις υπό κατοχή δεινοπαθούσες παρακάρλιες κοινότητες και σε πρώτο πλάνο τα Κανάλια –που πυρπολήθηκαν στις 16 Νοεμβρίου 1943–⁷ γίνεται θέατρο δύο αντιφατικότητας γεγονότων. Από τη μια πλευρά, η προσφορά, για τη σωτηρία των καταπονημένων, του πιο περιφρονημένου και ταπεινού της ψαριού και, από την άλλη, η γελοία στρατιωτική εκπαίδευση βομβαρδισμού ενός μικρού νησιού της, κάτι που εκτός από την αγανάκτηση καταμαρτυρεί και την ευτέλεια της όποιας εν γένει τυφλής μηχανιστικής δύναμης καταστροφής.

Η θέα της πλούσιας και με ανιδιοτέλεια δωρίζουσας λίμνης, αγριεμένης ή ήρεμης, είναι από εκείνες τις εικόνες που έχουν κάτι από την εμπειρία του υπέροχου, από την εξαιρετική, κατά την καντιανή έννοια, δυναμική της φύσης.⁸ Αυτής που ανυψώνει, μπρος στο μεγαλείο της φυσικής υπεροχής, τις δυνάμεις της ψυχής, αφυπνίζει το αίσθημα της υπερ-αισθητικής ικανότητας, προβάλλοντας το λόγο της πνευματικής μας υπόστασης.* Αφύπνιση αναγκαία σήμερα στο να ενθαρρύνει την αντίσταση σε κάθε ανθρώπινο τεχνούργημα που απειλεί, σε κρίσιμες ώρες, με αφανισμό καθετί εμφανέστατα ζωτικά ωφέλιμο. Η τέτοια ενθάρρυνση της ψυχής συμβάλλει στο να γίνει αι-

6. 75χρονος Καναλιώτης.

7. Κάηκαν τριακόσια σπίτια.

8. *Du sublime dynamique de la Nature* (Kant, 1965, σ. 98).

*"Η φύση, λοιπόν, δεν αποκαλείται εδώ υπέροχη", γράφει ο Καντ, "παρά μόνο επειδή υψώνει τη φαντασία σε μια δύναμη παρουσίας των καταστάσεων, στις οποίες το πνεύμα αποκτά συνείδηση του υπέροχου χαρακτήρα του προορισμού του, που είναι ανώτερος ακόμα και από τη φύση" (Καντ, 2000, σ. 162).

σουμε στα 50 μέτρα, όπου βρισκόταν η καλύδα μας, κάναμε πάνω από μισή ώρα. Ο δυνατός αέρας κράτησε όλο το βράδυ. Το πρωί μάθαμε για τον πνιγμό των δύο. Ρεύμα τους παρέσυρε, αναποδογύρισε η δάρκα τους και τους πήρε από κάτω”.¹¹

Όποια θεωρία κι αν επιστρατεύσει κανείς για την ερμηνεία του φαινομένου –να μένουν οι θάνατοι στη λίμνη επί μακρόν έμφοβα χαραγμένοι στην ανθρώπινη μνήμη– θα μπορούσε να καταλήξει ενδεχομένως ασέβεια προς το ίδιο το συγκεκριμένο τραγικό συμβάν.¹² Θ’ αρκεστούμε στην ηρακλείτεια σύλληψη σύμφωνα με την οποία: οι ψυχές μετά το θάνατο γίνονται νερό (“ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι”).¹³

Εάν το ποταμίσιο ρεύμα οδηγεί μακριά τις ψυχές που αφέθηκαν στη ροή του, η λίμνη –η ύστερη και έσχατη μορφή μεγάλης υδάτινης επιφανειακής γλυκιάς πηγής– τις κρατά εκεί παρούσες στα όριά της. Για να γεμίζουν ίσως με μνήμη και να πληρούν τις ζώσες με μνήμη, θυμίζοντάς τους το δικό τους πεπρωμένο. Θα λέγαμε ότι το λιμναίο νερό, ενώ την όποια άλλη γραφή τη διαγράφει, τις ψυχές, αντίθετα, έντονα, αισθητά και σε βάθος τις εγγράφει: ωσάν να ήθελε έτσι να εμπλουτίσουν τις φανερές και κρυφές του λειτουργίες: ως οφθαλμού (του κόσμου των ψυχών) της γης που καταμετρά το χρόνο. Και ως φυσικού ανεπιτήδευτου κατόπτρου, που αντανακλά, σε δύσκολες γενικά ώρες, τις πράξεις και τα γεγονότα που θα σφραγίσουν τον όλο γύρω τόπο και θ’ αντέξουν στο χρόνο. Ενός κατόπτρου που αποτελεί, άλλωστε, την αναγκαία συνθήκη αλλά και τη βασική μαρτυρία τόσο της υγείας του λιμναίου πλούτου όσο και μιας εν δυνάμει λιμναίας συμβολικής παιδείας.

11. 62 ετών, πρώην ψαράς από την Αμυγδαλή. Οι άτυχοι ψαράδες ήταν ο Κώστας Τσιγγενές και ο Γιάννης Χαλκιάς.

12. Για το νερό ως πρόκληση θανάτου και για τις επιφανειακές πηγές αυτού ως υποδοχείς κοσμικών δακρύων και, επιπλέον, για τη συσχέτιση του ακίνητου νερού και του απόλυτου ύπνου, βλ. G. Bachelard (ό.π.).

13. G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield (1990, σ. 209), απόσπασμα 36.

ii. Πλειάδων έργα

*“Ζηλώ σε τῆς εὐδουλίας
μᾶλλον δέ τῆς εὐωχίας”*

Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 908-9

Ἐκδηλη εἶναι ἡ αἴσθησις μιᾶς ευδαίμονος υπεροχῆς ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῆς γνώσεως διαφόρων μυστικῶν τῆς συμπεριφορᾶς λιμναίων φυσικῶν στοιχείων, τὴν ὁποία επιθυμεῖ κανεὶς νὰ μεταδίδει. Παράλληλα, τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνας τρόπος αλιευτικοῦ βίου ετερμάτισε, δημιουργεῖ ἐνδεχομένως τὴν ἀνάγκη, σὲ ὅσους τὸν ἐξῆσαν, νὰ μεταβιβάσουν διδακτικά ὅ,τι ἀπεκόμισαν κατὰσαρκα ὡς βίωμα. Καὶ αὐτὸ λόγῳ πιθανόν μιᾶς ἀδιόρατης ἀνησυχίας νὰ μὴ θαφτεῖ καὶ ἡ ἀποκτημένη καὶ ζυμωμένη –με μόχθο, ἀλλὰ καὶ μ’ ἀπολαύσεις– γνώση με τὸν τρόπο που θάφτηκε ἡ λίμνη: βίαια καὶ αυθαίρετα. Τοῦτο ἀσχετα προφανῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴ γνώση δὲν τὴν ἔχει πρακτικὰ οὐδεὶς πλέον ἀνάγκη.

Παρά ταῦτα, ἡ κάθε περιγραφὴ διαφόρων πτυχῶν τοῦ ἐν λόγῳ βίου φέρει συχνά στὴν ἐπιφάνεια ἰχνη καταλοίπων (residus):¹⁴ τρόπων τοῦ ἀνθρώπου ψυχισμοῦ ἀναγκαίων γιὰ ἐσωτερικὴ ἰσορροπία. Μπορεῖ, με ἄλλα λόγια, ἡ μεταβίβαση γνώσεων τοῦ ἐν λόγῳ βίου φαινομενικά νὰ εἶναι ἀνευ ἰδιαίτερης πρακτικῆς σημασίας, στὸ δάθος ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ μεταβίβαση που ὄντως παιδαγωγεῖ ἢ ἀναδεικνύει θέματα παιδαγωγικῆς ἀξίας. Ὅπως καὶ νὰ ᾔχει, οἱ πρώην ψαράδες με αὐτοπεποίθησις περιγράφουν τὰ τῆς τότε ἐργασίας τους, ὡσάν νὰ ἔχουν συνείδησις τῆς ἐγγενούς ἀξίας τῆς ἰδίας τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας, κάτι που στὴν τωρινὴ ἐποχὴ προβάλλει με ἰδιαίτερο πάθος ἡ διτγκενσταϊνικὴ σκέψις.¹⁵

Παραθέτομε, ἐνδεικτικά, τὰ κυριότερα πεδία, ἐμπυχωτικά των με παιδαγωγικὴ διάθεσις περιγραφῶν, που ἔχουν σχέση με τὴν ἀλιεῖα:

– Ἡ ἰδία ἡ λίμνη μ’ ἓνα βασικὸ φυσιογνωμικὸ τῆς γνώρισμα, τὸν κάρλιο κυματισμὸ: “Τὰ κύματα τῆς θάλασσας εἶναι ἀραιὰ τὸ ἓνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο, πάντα σὲ κάποια ἀπόστασις. Στὴ λίμνη τὰ κύματα εἶναι πιο ἄγρια. Τὸ ἓνα πί-

14. Γιὰ τὰ “κατάλοιπα”, σύμφωνα με τὴ θεωρίαν τοῦ Pareto –ἐκδηλώσεις συναισθημάτων καὶ τῶν ἐνστίκτων αὐτῶν, τύποι συμπεριφορᾶς μὴ ἐπιδεκτικοὶ ἀναγωγικῆς ἐξήγησις–, βλ., ἀπὸ ἐλληνικὴ βιβλιογραφία, Ρ. Ἀρόν (1984, σ. 145-204).

15. Βλέπε, ἀναλυτικότερα, Rey Monk (ὁ.π.).

σω από το άλλο δυνατά και συνεχόμενα. Μας πήρε ο Κάρλιος –ο βοριάς–, έλεγαν στο Στεφανοβίκειο, όταν τους ξεσήκωνε ο αέρας της Κάρλας”.¹⁶ Η παρατήρηση για τον κάρλιο κυματισμό δεν είναι ίσως άσχετη με το ότι η Βοιθίδα αποκαλείται από τον Ευριπίδη, όπως είδαμε, καλλίναος (καλλίρροος). Η κατοχή μυστικών φυσικών στοιχείων που αγγίζουν θέματα αρμονικών ρυθμών είναι αγαλλίαση χωρίς “γιατί”, ανάταση μη αναγωγική. Και όπως κάθε χαρά, το αεί, τη διάρκεια επιζητεί.¹⁷

– Η κατασκευή της ψαροκαλύδας: Λεπτομερής περιγραφή των υλικών από τα είδη βασικά της τοπικής χλωρίδας, του τρόπου τοποθέτησης αυτών, του έσω και του έξω χώρου της κ.ο.κ.. Η περιγραφή αυτή συνοδεύεται συνήθως από ευαίσθητες αναπαραστατικές κινήσεις των χεριών, ωσάν να θέλουν έτσι οι πρώην ψαράδες όχι απλά να ζωντανέψουν την εικόνα της, αλλά και να προστατεύσουν τη νοητή μορφή της πλέον αρχέγονης και ευάλωτης εστίας.¹⁸

– Οι τεχνικές αλιείας σε συνδυασμό με τη συμπεριφορά των ψαριών: “Το ψάρι δεν δούλευε όλες τις ημέρες. Όταν έβρεχε δεν κυκλοφορούσε. Μόνον όταν ήταν νοτιάς και τραμουντάνα κινούνταν. Τα ψάρια μαζεύονται στο ραγάζι για ν’ αποφύγουν τους ψαροφάγους. Δίπλα σε μέρη που ακούγεται η ανθρώπινη ομιλία, τα ψάρια έρχονται κοντά τους για να προφυλαχθούν. Γι’ αυτό και οι καλύδες γίνονται στα αθαθή με ραγάζια. Όταν ο σακκάς –ο πελεκάνος, ο ψαροφάγος– πλησίαζε, έκανε τα ψάρια να διάζονται να κρυφτούν για να τον αποφύγουν και τότε έπεφταν στις παγίδες των ψαράδων. Στην καλαμωτή τα κεφάλια είναι έτσι φτιαγμένα από εμάς ώστε να μπορεί να μπαίνει το ψάρι χωρίς να μπορεί να δγει”.¹⁹ Με κατίκια ή με δίχτυα, το σημείο που προβάλλεται επίμονα είναι η στιγμή κατά την οποία το ψάρι παγιδεύεται ή, προσπαθώντας ν’ αποφύγει τη μια παγίδα, πέφτει στην άλλη. “Γυρίζοντας για ν’ αποφύγει το δίχτυ, το ψάρι κάνει ένα μικρό κυματάκι,

16. 66χρονος Καναλιώτης, πρώην ψαράς.

17. Η χαρά που επιζητεί την αιωνιότητα: βασική ιδέα στον νιτσεικό *Zaratusτρα*.

18. Τόσο στο Στεφανοβίκειο πριν λίγα χρόνια όσο και στα Κανάλια το καλοκαίρι του 1998 έχουν κατασκευασθεί, στο πλαίσιο πολιτιστικών εκδηλώσεων, στη στεριά ψαροκαλύδες. Θα πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ της διήγησης της κατασκευής και της ίδιας της κατασκευής ως έτοιμης εικόνας για φολκλορικούς εν πολλοίς σκοπούς. Χρηζει ειδικής μελέτης αυτή η διάκριση. Αναφέρουμε απλά ότι στη δεύτερη περίπτωση λείπει προφανώς η προφορική εκφορά της περιγραφής της κατασκευής –από τους έχοντες άμεσα τα σχετικά διώματα ζωής στην εν λόγω εστία– και ό,τι αυτή κομίζει.

19. Πρώην αλιέας Καναλιώτης, 57χρονος. Εάν αληθεύει η άποψη ότι το κυνηγημένο ψάρι αισθάνεται ασφάλεια στο άκουσμα ανθρώπινης ομιλίας, μπαίνει τότε κανείς στον πειρασμό να παραλληλίσει την τύχη αυτού του χωρίς φωνή πλάσματος με την ίδια την ανθρώπινη μοίρα που, συχνά, εμπιστευόμενη υποτιθέμενες οάσεις σωτηρίας, πέφτει σε μια μη ελεγχόμενη από τις δυνάμεις του επίδουλη και δόλια παγίδα.

και αυτό είναι η αιτία της νέας του παγίδας, επειδή το κυματάκι παρασέρνει το δίχτυ και το ψάρι χωρίς να το καταλάβει το έχει πάλι μπροστά του και πέφτει μέσα". Μετά το μόχθο και την κοπιαστική αλιευτική εργασία, η χαρά της παγίδευσης του ψαριού, εκτός από τους προφανέστατους λόγους, έχει ίσως σχέση με τον βασικό αλιευτικό συμβολισμό, μ' αυτόν τον ευδαιμόνα τρόπο του να ανασύρει κανείς πλούτη από τα δάθη κρυφών τόπων. Να φέρνει με κόπο στην επιφάνεια μυστικούς θησαυρούς από την τάξη που μας ξεφεύγει· τη φυσική και εν τέλει την ψυχική: από τα δάθη της ψυχής – από τον κόσμο του ασυνείδητου. Όπως και να 'χει, ό,τι προσφέρει το αλιευτικό, με κόπο, παιχνίδι είναι μέρος της πολυδιάστατης ακόμα αλιείας που στηρίζει και στηρίζεται από τον σύνολο γύρω ενεργό κοινοτικό δίο.

– Η καθημερινή ζωή στην ψαροκαλύδα, κατά τη διάρκεια των εννέα μηνών –από το Δεκαπενταύγουστο περίπου μέχρι των Βαΐων–, με εξαίρεση τα Σαββατοκύριακα, περιγράφεται από τους ψαράδες χωρίς καμία τάση ωραιοποίησης. Η τέτοια καλύδα, εικόνα –επαναλαμβάνουμε– του προσωρινού και του εύθραυστου, επιτρέπει μια ζωή μ' όλα αυτά τα αντιφατικά χαρακτηριστικά, ήτοι τα αρνητικά του ασταθούς και του ευάλωτου, αλλά και με ό,τι ίσως θετικό δίνει η προσωρινότητα πάνω στη λίμνη και επιπλέον με ό,τι το υγρό αυτό κάτοπτρο εν γαλήνη αντικατοπτρίζει και εν τρικυμία αποκρύβει.

Οι περιγραφές εστιάζονται ιδιαίτερα στις βραδινές στιγμές, όταν μαζεμένοι οι κάτοικοί της γύρω από τη φωτοκαγιά, στην εστία της καλύδας, περιμένουν το "ψήσιμο" της περίφημης κακκαδιάς. Πρόκειται για την ψαρόσουπα που μαγειρεύεται –υπενθυμίζουμε– στην κακκαδούλια (ή κακκάδι), η οποία κρέμεται με γάντζο, σε σύρμα στερεωμένο στην κορυφή της καλύδας και πάνω από τη φωτοκαγιά. Τα μικρά μυστικά του μαγειρέματος της ψαρόσουπας περιγράφονται με την αγάπη που οφείλεται στη βασική τους τροφή: "Η ψαρόσουπα γίνεται με πολλά μικρά αλλά και μεγαλύτερα ψάρια και πάντα με το χωνευτικό νερό της λίμνης. Ποτέ δεν δάξαμε κουτάλι για να την ανακατέψουμε. Όταν φούσκωνε, κινούσαμε λίγο την κακκαδούλια. Γινότανε εκκρεμές σαν πολυέλαιος, πήγαινε για λίγο πέρα δώθε και έτσι έπεφτε ο αφρός. Νοστιμότερη σούπα δεν γινόταν. Και τα ίδια υλικά να έβαζες αλλά με άλλο νερό, όχι αυτό της λίμνης, η σούπα δεν ήταν ίδια, χανόταν η νοστιμιά. Το πρωί όταν έμενε ήτανε πηκτή σαν γιαούρτι, μπορούσες να την κόψεις με το μαχαίρι".²⁰

Η ζωή στην ψαροκαλύδα, παρά την μέσα στη λίμνη απομόνωση αλλά εν

20. 59χρονος πρώην ψαράς, Καναλιώτης. Πρόκειται για περιγραφή που με ελάχιστες παραλλαγές αναφέρεται από το σύνολο των πρώην, εντός της κάρλιας πολιτείας, ψαράδων.

μέρει και εξαιτίας της, έδρισκε τρόπους έντονης εξωτερίκευσης. Συναλιείς και συμπότες, γύρω από τη φωτιά, πίνουν και μερικές φορές γλεντούν όσο αντέχουν. Το ρεπερτόριο των τραγουδιών περιελάμβανε δημοτικά και τα εκλεκτά της λαμπρής εποχής του ρεμπέτικου.

“Χειμώνας καιρός, παραμονή του Αγίου Νικολάου του 1957”, διηγείται πρώην ψαράς.²¹ “Το χιόνι μέχρι το κύμα. Είχαμε μαζευτεί επτά-οκτώ άτομα σε μία καλύβα. Το γλέντι είχε ανάψει γύρω από τη φωτιά. Το κρασί τέλειωσε γρήγορα. Στέλνουμε έναν στο Καλαμάκι να γεμίσει την νταμιτζάνα· πολύ γρήγορα τέλειωσε και αυτό που έφερε. Τρεις φορές πήγε και ήρθε, από την καλύβα στο Καλαμάκι, μες στη νύχτα, με το χιόνι να μη σταματά να πέφτει. Είχαμε έρθει στο τσακίρ-κέφι. Ο καψοκαλυβάς²² –μόλις είχε απολυθεί από φαντάρος τότε– δίνει μια και με τον αναπτήρα ανάβει την οροφή της καλύβας. Τη σθήσαμε αμέσως... Μετά από λίγο ξαναβάζει φωτιά... Τη σθήσαμε κι αυτή... Την τρίτη φορά δε τη γλύτωσε η καλύβα. Άναψε όλη σαν πυροτέχνημα. Πεταχτήκαμε έξω για να μην καούμε και να σώσουμε τα δίχτυα. Πηδήξαμε στις δάρκες... Επτά μέρες έκανε ύστερα παγωνιά... Η λίμνη είχε παγώσει για τα καλά”. Όλα τα φρόντισε έτσι η λιμναία πρόνοια: η παγωμένη λίμνη έδωσε τον απαιτούμενο καιρό για την ανάκτηση των δυνάμεων, μετά την οιονεί πέριξ της πυράς διονυσιακή μέθη.

Γύρω από την εστία, το αρχετυπικά κοινό κέντρο της καλύβας, γίνονται επίσης, κατά τα μεγάλα χειμωνιάτικα δράδια, διηγήσεις των κατορθωμάτων των ηρώων της επανάστασης του 1821. Αλλά και αφηγήσεις παραμυθιών, λαϊκών ιστοριών και αναγνώσεις λαϊκών ρομάντζων (*Η ωραία του πέραν* κ.ά.). Οι αναγνώσεις δεν είναι αυτοτελείς. Στην επόμενη αναγνωστική δραδιά ο αναγνώστης συνήθως ρωτά πού είχανε σταματήσει, για να λάβει την ακριβή απάντηση· οι προσεκτικοί ακροατές τού το υπενθυμίζουν, επαναλαμβάνοντας λόγια ή φράση από το τελευταίο αναγνωσμένο επεισόδιο ή σκηνή. Το βασικότερο ηθικό δίδαγμα των λαϊκών ιστοριών και κυρίως των παραμυθιών ήταν συνήθως συμπυκνωμένο ως εξής: Δεν αρκεί η τόλμη και η ανδρεία στη ζωή. Χωρίς την ανθρωπιά όλα κινδυνεύουν.

Βέβαια, όλες οι ψαροκαλύβες δεν είχαν το αυτό επίπεδο και ποιότητα (επι)κοινωνίας ούτε πάντα και σταθερά επαναλαμβανόμενα γλέντια. Υπάρχουν αλιείς, ελάχιστοι δέβαια, που μιλούν μόνον για τα αρνητικά της ζωής μέσα στις νεροκαλύβες. Η όλη τους τότε ψυχική κατάσταση δεν έδλεπε στην ψαράδικη ιδιότυπη ζωή τίποτε άλλο από μιζέρια, την οποία οι νεροφίδες, που

21. Το όλο “ιστορικό” της δραδιάς είναι καταγραμμένο από τον Σ. Ζιώγα. Εδώ περιοριζόμαστε σε όσα περιληπτικά και προφορικά και ο ίδιος ο αείμνηστος ψαράς και ζωγράφος μας περιέγραψε.

22. Βαπτίσθηκε έτσι με αφορμή τα γεγονότα αυτής της δραδιάς.

έπεφταν καμιά φορά στο κακάδι, τα ποντίκια, τα κουνούπια και η υγρασία την έκαναν ανυπόφορη. Υπάρχουν όμως επιζώντες αλιείς οι οποίοι θεωρούν τα χρόνια που πέρασαν στη λίμνη τα καλύτερα της ζωής τους. Οι περισσότεροι πάντως νοσταλγούν αυτή την εποχή, χωρίς να λησμονούν ούτε την υγρασία και τις ταλαιπωρίες της επίπονης ζωής ούτε και τα καυγαδάκια με τους κλεφτοψαράδες, που επιβουλεύονταν το περιεχόμενο των ξένων κατικιών.

“Κάποιος ψαράς πέθανε και το σημάδι που του έκανα όταν ήταν νέος ακόμα τρυπώντας τον –με ψαράδικο εργαλείο– δεν το μαρτύρησε πουθενά. Τι να πει! Ήταν μακρυχέρης, είχε έρθει να κλέψει τα έτοιμα, από το δικό μας κατίκι”.²³

– Τα εκτός λίμνης Σαββατοκύριακα:

Έως την αποξήρανση της Κάρλας, το εντυπωσιακό γεγονός που συνδέει άμεσα τη ζωή μέσα στις ψαροκαλύδες με την αγορά –το κεντρικό σημείο αναφοράς και επικοινωνίας, το χώρο της πλατείας– των Καναλιών είναι οι ολονύχτιες ευωχίες κάθε Σαββατοκύριακο, όταν έβγαιναν οι Καναλιώτες ψαράδες. Δεν υπάρχει άτομο, κάποιας ηλικίας, στα Κανάλια αλλά και στα άλλα παρακάρλια χωριά που να μη θυμάται αυτά τα Σαββατοκύριακα και να μην τα σχολιάζει. “Τέσσερις κομπανίες με όργανα υπήρχαν τότε, στα τέσσερα μαγαζιά της αγοράς: όλες τις ημέρες που οι ψαράδες ήταν έξω, μέχρι πρωίας γλέντι. Και τη Δευτέρα το πρωί έφευγαν για την καλύδα κατευθείαν”.²⁴ Οι τέσσερις βέβαια ορχήστρες σήμαιναν ξόδεμα πολύμορφο. Σήμερα λοιδορεί κανείς αυτή τη δαπάνη καθώς, αναφερόμενος στα Σαββατοκύριακα εκείνα, δεν είναι σε θέση να δει τίποτε άλλο έξω από το οικονομικό αυτό ξόδεμα των τότε ψαράδων. “Μόνον το γλέντι τους ενδιέφερε”, αναφέρει κάποια κόρη²⁵ πρώην ψαρά, “δεν απασχολούνταν με την αποκατάσταση των παιδιών”.

Σαρκαστικά σχόλια για τα τότε ψαράδικα καναλιώτικα γλέντια –στα οποία συμμετέχουν και αλιείς από άλλα παρακάρλια χωριά, με μόνιμους ωστόσο τους κατοίκους των Καναλιών, ενίοτε δε με τις γυναίκες– ακούγονται από πρώην αλιείς λαρισσαϊκών κυρίως παρακάρλιων κοινοτήτων. “Όπως έπαιρναν τα λεφτά από τα ψάρια, πήγαιναν και τα μοίραζαν στο μαγαζί: όπως τα έδαζαν στο χέρι, μετά το μοίρασμα, έτσι τα σκόρπαγαν”.²⁶ Υπό τους ήχους των οργάνων.²⁷

23. 80χρονος πρώην ψαράς, Καναλιώτης.

24. Φράση συχνά επαναλαμβανόμενη και έτσι συνήθως διατυπωμένη από τους συνομιλητές που γνωρίζουν αυτή την εποχή.

25. 50χρονη Καναλιώτισσα.

26. 63χρονος πρώην ψαράς από την Αμυγδαλή.

27. Η μοναδική περίοδος που σταματούσαν αυτά τα γλέντια ήταν οι σαράντα μέρες “της απεργίας”, δηλαδή την εποχή της ανανέωσης της ιχθυοπαραγωγής, κατά την οποία οι αλιείς δεν είχαν “ούτε τσιγάρα ν’ αγοράσουν”.

Αλλά εκεί που τα λόγια είναι φτωχά και περιττά ξεπηδά, πιστεύεται, πάντα ο χορός. Προκαλεί πάντως εντύπωση αυτή η ανάγκη ξοδέματος κατά την αντίληψη του G. Bataille.²⁸ Σαν να υπήρχε, εμφανώς, μόνιμα αποθηκευμένη ενέργεια για ξόδεμα. Θα έλεγε κανείς ότι τούτοι οι αλιείς, κάτοικοι της ευθραυστότερης κατοικίας, εν μέσω του λιμναίου νερού με μόνιμα ορατή την άπλετη άνωθεν στέγη –τη ρυθμιστική της κοσμικής και σημαντικής τάξης–, η οποία είναι συνάμα και η εικόνα του απόλυτου των προσδοκιών του ανθρώπου, αισθάνονταν στη στεριά διπλά εμπλουτισμένοι από την αύρα, τη ζωτική πνοή, αυτών που υπήρξαν οι πρώτοι δημιουργοί του τραγουδιού και των νυχτερινών γιορτών. Πρόκειται για τις Πλειάδες, τις έχουσες πάντα ιδιαίτερο νόημα για τους –υπό την όποια μορφή– εν πλω. Υπό την επίδραση της αστείρευτης ενέργειας των επτά θυγατέρων –των οποίων η εμφάνιση στον ουρανό σήμαινε την αρχή του καλοκαιριού και η δύση τους του χειμώνα– όλα τα πράγματα ανασαίνουν, πεθαίνουν, ξανανθίζουν. “Στο πόδι μου το ξετρελαμένο για χορό έριξες ένα βλέμμα”, λέει ο Ζαρατούστρα.²⁹ Με τα ψαράδικα Σαββατοκύριακα όλα έμοιαζαν σαν κάτι να είχε επιδιώσει από την ανάμνηση του Ζαγκρέα, του μεγάλου αυτού κυνηγού, του πρώτου Διονύσου, με το πάθος των αισθησιακών απολαύσεων και εκστάσεων.

Η λίμνη παρά το γεγονός ότι στα τελευταία χρόνια της ζωής της δεν αναζωογονείται από την αειφορική ροή του Πηνειού –και παρά το ότι ο γύρω χώρος αρχίζει να αστικοποιείται– προφυλάσσει, παρά ταύτα, μέχρι τέλους όλα τα στοιχεία και τις προϋποθέσεις που επέτρεπαν στους αλιείς της και στους γύρω κατοίκους της να ικανοποιούν, μέσω των παραπάνω συμποσιακών εκδηλώσεων, τις αντιθετικές και καταπιεστικής φύσης ανάγκες, τέτοιες που επέβαλλαν από τη μια μεριά η κουραστική καθημερινότητα και από την άλλη η οιονεί διονυσιακή ταραχή, που ενυπάρχει στις δυνάμεις του σώματος και του φαντασιακού.³⁰

Η λυτρωτική διάσταση του χορού γίνεται τρόπον τινά στοιχείο του κάρλιου – καναλιώτικου τοπικού χρώματος. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι η τέτοια διάσταση, στην αρχή του εκμοντερνισμού του χώρου αυτού, φαντάζει μακρινότατος απόηχος, αμυδρότατο ίχνος του πνεύματος ανεξαρτησίας και της αντίστασης της δοϊδίας θεότητας, της άρνησης υπακοής της Κορωνίδας στις θελήσεις του τότε παντοδύναμου και κυρίαρχου Πάνθεου.

28. Για “το καταραμένο απόθεμα”, το τμήμα των μη παραγωγικών δαπανών, και για τους λόγους της συσσώρευσης μιας ενέργειας η οποία δεν μπορεί παρά να ξοδεύεται μέσα σε μια υπερβολή αφθονίας και έκστασης, βλ. G. Bataille (1967).

29. Νίτσε (1983, σ. 307).

30. Για τη σύγχρονη αναζήτηση της εορτής ως ενδείκτη κυρίως της ενδελέχειας μιας εκστατικής δύναμης και μιας ενυπάρχουσας μέθης, βλ. J. Wunenburger (1977) και, για αναλυτικότερη διδολογία, Ε. Κοβάνη (1995, κεφ. 5).

iii. Η ευθραυστότητα των στοιχείων

Συχνά γίνεται λόγος για την αισθητική του λιμναίου χαμένου τοπίου, αλλά δύσκολα την αποδίδει κανείς και ιδιαίτερα αυτήν των χρωμάτων του. Προφανώς, τα τελευταία ως πρώτη ύλη της ζωγραφικής τέχνης έχουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, εμπνεύσει έργα, η κριτική των οποίων ανήκει στη δικαιοδοσία των ειδικών. Προκαλεί μολαταύτα εντύπωση η αδυναμία απόδοσης των χρωμάτων με το λόγο, γενικά, ωσάν να πρόκειται για κάτι ασύλληπτο, που ξεφεύγει προπάντων από έναν εγκλωδισμένο πεζό τοιούτο, μετά κυρίως την έκλειψη και του ανεπιτήδευτου, του αυθόρμητου, της παράδοσης – “της μη έντεχνης έκφρασης”. Η τέτοια δυσκολία έχει ενδεχομένως κάποια μακρινή έστω συγγένεια μ’ αυτό το είδος απελπισίας, για το οποίο κάνει λόγο ο μεγάλος συμβολιστής Μαλλαρμέ, όταν και ο ίδιος αυτός εξαίρετος δημιουργός αισθάνεται να λοιδορείται από το χρώμα των κυμάτων και του ουρανού, ένεκα της αδυναμίας του να του αποδώσει τη διπλή του φύση: ως χρώματος και ως ιδεώδους.³¹

Ευκολότερες είναι οι περιγραφές με σκηνές από την καθημερινή ζωή, με τους θορύβους από τη λίμνη· από τους πιο διακριτικούς –του φτερουγίσματος, λ.χ., των πουλιών και του θροΐσματος των καλαμιών– έως τους πιο έντονους –των κτυπημάτων του κλάπανου, για το μάζεμα των ψαριών στα δίχτυα. Δεν είναι εύκολο επίσης θέμα η διαφορά μεταξύ χρωμάτων και ήχων ως προς τη δυνατότητα περιγραφής τους· ή το γιατί οι τελευταίοι δίνουν ίσως μεγαλύτερη τροφή στην περιγραφική φαντασία. Μια επιφανειακή απάντηση θα ήταν ότι η φύση πληρούται ήχων που γίνονται αντιληπτοί μέρα νύχτα, όπως και το ότι η ακοή είναι μόνιμα διαθέσιμη και άγρυπνη, μέρα και νύχτα, να δέχεται ήχους και μηνύματα.

Όπως και να ‘χει, ενδιαφέρει το γεγονός ότι στη μνήμη μένει πάντα χαραγμένο ό,τι βαθύτερα έχει αγγίξει την ψυχή. Και ένα από τα ηχητικά βιώματα που αναφέρεται, στην προκειμένη περίπτωση, συχνότερα, αφορά συ-

31. S. Mallarmé, *L’Azur, poesies*. Τα χρώματα μας κάνουν να φιλοσοφούμε, έλεγε ο Wittgenstein, και ίσως αυτή είναι και η αιτία της απώθησης κάθε εύκολης περιγραφής. Άλλωστε, ό,τι είναι εκτός του πεδίου του αιτιακού δεν περιγράφεται, κατά τον ίδιο (1961, σ. 101).

γκεκριμένη μορφή λιμναίας περιπέτειας. Την παραθέτουμε συνοπτικά:

— Όταν είχε ομίχλη ο προσανατολισμός στη λίμνη γινόταν δυσκολότατος. Τα “καράδια” χάνονταν μέσα στην πυκνότητά της. Δεν ήξεραν προς τα πού να πάνε. Πυξίδες δεν υπήρχαν.³² Βέβαια, όταν είχε ξαστεριά υπήρχαν πολλά σημάδια για προσανατολισμό. Κι όταν δεν φαινόταν τίποτε από τη στεριά, “τα βράδια δλέπαμε στον ουρανό τη θέση μερικών αστεριών”. Όταν λοιπόν η ομίχλη κάλυπτε τα πάντα, σημεία προσανατολισμού γίνονταν καταρχήν οι ήχοι ποικίλων μορφών: τα κουδούνια των κοπαδιών από τη στεριά —τα μικρά ζώα με τους ρυθμικούς και μελωδικότατους κουδουνίσιους ήχους έφθαναν τότε ως τις άκρες του βραχώδους μέρους των κάρλιων ακτών—, τα βελάσματα των προβάτων και των αιγών, τα γαυγίσματα των σκύλων, οι φωνές των πουλαριών, τα κακαρίσματα των ορνίθων και των κοκοριών. Παράλληλα, οι έξω κάτοικοι δέποντας τα πάντα χαμένα μέσα στο ομιχλώδες στρώμα έκαναν να ηχούν δυνατά οι καμπάνες του χωριού. Οι ήχοι, δυνατοί και ρυθμικοί, με τους αόρατους δρόμους που άνοιγαν στην ατμόσφαιρα, αποτελούσαν τις πυξίδες των αγωνιούντων ψαράδων.

Σε στιγμές που η αίσθηση των φυσικών ορίων ενός τοπίου έχει χαθεί και μέσα του διακυβεύονται τα όρια τα ίδια της ανθρώπινης ζωής, οι ήχοι της καμπάνας δημιουργούν δρόμους πολύσημους: αόρατους, που αναγγέλλουν τον κίνδυνο και συνάμα γεννούν ελπίδα σωτηρίας. Η ενσωμάτωση κατά κάποιον τρόπο στον ίδιο ήχο του αισθήματος του κινδύνου και ταυτόχρονα και της προσδοκίας τον καθιστά ήχο ίσως διττής ομοψυχίας. Η εξωτερίκευση σήμερα της μνήμης των λιμναίων ήχων, και ιδιαίτερα του ρυθμού “από το κτύπημα της καμπάνας”, τις ώρες τής χωρίς έξοδο ομίχλης, αποτυπώνεται με τη σοβαρότητα τόσο στον τόνο της ομιλίας του έχοντος το δίωμα συνομιλητού όσο και στις εκφράσεις του προσώπου του. Τίποτα απ’ αυτή την αποτύπωση δεν μπορεί ν’ αποδοθεί με το γραπτό εδώ λόγο, χωρίς κάποιο κίνδυνο: διακυβεύεται η ευθραστότητα τόσο του τόνου της ομιλίας όσο και των εν λόγω εκφράσεων. Ευθραστότητα που απηχεί πιθανόν αυτήν των ίδιων των λιμναίων ήχων.

— Η μνήμη κάθε αίσθησης γίνεται αίσθημα που εκφέρεται με ποικιλία εκφραστικών κινήσεων. Στο πλαίσιο του προκείμενου χαμένου λιμναίου τοπίου υπάρχει η αίσθηση ότι μεγάλο μέρος των τέτοιων εκφράσεων έχει σ’ εξαίρετο βαθμό να κάνει με τα εκεί οσφρητικά και γευστικά αλλοτινά διώματα. Κι ότι πρόκειται για διωματική μνήμη, της οποίας η εξωτερίκευση δεν συνδέεται τόσο μ’ έναν παρελθόντα χρόνο όσο με έναν παρόντα. Αλλά, ασπάρουμε τα πράγματα με τη σειρά.

32. Όπως δεν υπήρχαν συνήθως και ωρολόγια. Από την κατεύθυνση των ακτίνων καταλάβαινε κανείς την ώρα.

Ο αλιευτικός πλούτος, αυτός που αντιστοιχεί στην οικογενειακή μονάδα, από τη στιγμή της μεταφοράς του στον οίκο έως τη γευστική του απόλαυση, συνιστά σήμερα μία ιστορία νοσταλγικής θύμησης, της οποίας οι διάφορες φάσεις, μέσα από την περιγραφική της αφήγηση, εκφέρονται με ίδια η καθεμία αισθήματα. Ευθυμία συνοδεύει σε πρώτο πλάνο την περιγραφή της μεταφοράς των λιμναίων αγαθών στο σπίτι:

“Στα τροβάδια κουβαλούσαν από μέσα από τη λίμνη οι άνδρες τα ψάρια· αλλά και κότες, παπιά, μπιρμπικούλια... Και τι δεν έφερναν! Φέρνανε πολλά για να δώσουμε και σ’ ένα γείτονα. Κανείς δεν αγόραζε εδώ ψάρια· ποτέ δεν δώσανε λεφτά. Δίνανε οι ψαράδες”.³³

“Τα ψάρια που φάγαμε εμείς δεν τα έφαγε κανένας: φρέσκα γριβάδια, καρλιώτικα και 5 οκάδες· με το αυγό του γεμίζαμε ένα ταψί ολόκληρο. Παστώναμε το αυγό σαν νταραμά”.³⁴

“Νόστιμα και μεγάλα ψάρια. Πού να τα βρεις τώρα αυτά; Σαν ζωντανά· φρέσκα, μποτσικάρια, πλατίτσες, καρπλατίτσες. Και τι δεν είχαμε! Τότες και τα γουρούνια τρώγανε μπίζι”.³⁵

Η περιγραφή των ψαριών και των παπιών που έρχονται στο σπίτι αναδίδει αισθήματα νοσταλγικής ευδιαθεσίας, ωσάν εκείνη τη στιγμή να επαναλαμβανόταν η αλλοτινή πραγματική σκηνή, με την ευφορία τούτου του πλούτου εν μέσω της γενικότερης τότε φτώχειας.³⁶ Νοσταλγική ευφορία επίσης συνοδεύει τις περιγραφές με μνήμες της όσφρησης: “Μοσχομύριζε όλο το χωριό. Μυρωδιές από τους φούρνους και τα φαγητά: σούπες, γιαχνί, ψητά όπως ήθελε ο καθένας. Γέμιζε ο αέρας ωραίες οσμές”.³⁷

Τις ίδιες εκφράσεις ευφορίας έχουμε όταν πρόκειται για περιγραφή προπαρασκευής των γευμάτων: “καρλιώτικα γινότανε νόστιμη ψαρόπιττα: βάζαμε στο ταψί τα ψάρια με ξερά κρεμμύδια, σκόρδο, ρίγανη, μαϊντανό, δάφνη και δάγιο, και ύστερα σπέντζα (κόκκινη πιπεριά), το σήναμε στο τέλος με κρασί”.³⁸

Οι έχοντες τα διώματα των γεύσεων, των προϊόντων της λίμνης, μιλούν γι’ αυτά με νοσταλγική ευχαρίστηση αλλά και με μια εμφανή συγκινησιακή φόρτιση. Βέβαια, και η απλή ανάγνωση των αισθημάτων που μεταβιβάζονται μέσω των εκφράσεων στο πρόσωπο ενός συνομιλητή δεν είναι ποτέ τέλεια,

33. 73χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα πρώην ψαρά με ψαροκαλύδα.

34. 68χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα πρώην ψαρά με ψαροκαλύδα.

35. 71χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα ψαρά με δίχτυα.

36. Άθελα πάντως η παραπάνω περιγραφή φέρνει στο νου εικόνες από το έργο του M. Shalins (1972), *Age de pierre, age d'abondance*: σχετικά με την αφθονία και την ποιότητα του διατροφικού πλούτου σε κυνηγετικές κοινωνίες.

37. 68χρονος γεωργός, Καναλιώτης.

38. 60χρονη Καναλιώτισσα.

ακριδής. Άλλωστε, δύσκολα μπορεί να περιγράψει κανείς ό,τι η βαθύτερη και η πιο προσωπική των αισθήσεων γεύεται απολαμβάνοντας. Πώς να ειπωθούν με λέξεις οι γευστικές τέρψεις και οι ευωδιές! Πάντως, ο τόνος της φωνής και οι εκφράσεις του προσώπου αυτού που προσπαθεί ν' αποδώσει την ουσία της γεύσης έχουν κάτι το νοσταλγικά συγκινησιακό, ωσάν να έγινε τώρα συνειδητό το τέλος του αλλοτινού συγκεκριμένου γευστικού διώματος. Και ωσάν η κάποια εσωτερική δόνηση, από το μέσω της μνήμης κομιζόμενο γευστικό δίωμα, να είναι ισχυρότερη από την όποια τέτοια δόνηση την προκαλούμενη από τα διώματα μνήμης των άλλων αισθήσεων. Η εκφραστική κίνηση του προσώπου μιλά για τη μνήμη μιας γεύσης σαν να προσπαθεί κανείς να την απολαύσει, γευόμενός την εκείνη τη στιγμή.

Στην εργασία του Brillat-Savarin, *Φυσιολογία της γεύσης*,³⁹ η τελευταία θεωρείται ότι σε σύγκριση με όλες τις άλλες αισθήσεις προσφέρει τις περισσότερες τέρψεις, και αυτό για τους εξής λόγους:

– Διότι η ευχαρίστηση της τροφής είναι η μόνη η οποία όταν υπάρχει με μέτρο δεν ακολουθείται από κούραση.

– Διότι είναι ευχαρίστηση όλου του χρόνου, όλων των εποχών, όλων των ηλικιών και όλων των κοινωνικών συνθηκών και καταστάσεων.

– Διότι η τέτοια απόλαυση είναι αναγκαστικά δεδομένη μία φορά την ημέρα και μπορεί χωρίς κανένα αρνητικό παρεπόμενο να επαναληφθεί δύο και τρεις φορές στο διάστημα της ίδιας ημέρας.

– Επειδή μπορεί να συνδυασθεί με τις άλλες απολαύσεις των αισθήσεων και επιπλέον να έρθει παρήγορος στην απουσία των άλλων.

– Διότι οι εντυπώσεις που δέχεται είναι ταυτόχρονα μονιμότερες και εξαρτημένες από τη θέλησή μας.

– Και, τέλος, επειδή τρώγοντας δοκιμάζουμε κάποια ιδιαίτερη ευδαιμονία μη δυνάμενη επακριδώς να οριστεί και η οποία πηγάζει από ενστικτώδη συνείδηση. Άλλωστε, και μόνο το γεγονός της δρώσης διατηρεί και παρατείνει την ύπαρξή μας.

– Τα παραπάνω είναι συνυφασμένα με την απόλαυση του τραπέζιού, την τέρψη των συμποσίων και ό,τι μπορεί αυτό να σημαίνει στο πλαίσιο ενός δοσμένου πολιτιστικού περιγυρου.

Η γεύση είναι η πιο προσωπική και η εσωτερική των αισθήσεων,⁴⁰ με όργανο το οποίο είναι συγχρόνως το ίδιο το όργανο της ομιλίας. Και όχι τυ-

39. *Physiologie du goût*. Το έργο αυτό του Brillat-Savarin (1982) θεωρείται ότι είναι, σε σχέση με το *Traité des sensations* (*Πραγματεία των αισθήσεων*) του Condillac και με το *Rapports du physique et du moral de l'homme* (*Σχέσεις της φυσικής και της ηθικής του ανθρώπου*) του Gabanis, ό,τι είναι ο *Μαινόμενος Ρολάνδος* του Αριστο σε σχέση με το *Τραγούδι του Roland*.

40. Βλέπε, αναλυτικότερα επί του θέματος, Ε. Κοβάνη (1995, σ. 116-119).

χαία, όπως αναφέρει η H. Arendt, η τρίτη καντιανή κριτική, η κριτική της κριτικής ικανότητας, ονομάστηκε αρχικά κριτική του γούστου: *La critique du goût* (H. Arendt, 1987, σ. 131).

Αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η γεύση, όπως και η αφή και η όσφρηση είναι αισθήσεις του συνεχούς, αποδέκτες πληροφόρησης: “Στο εσωτερικό μιας διαδικασίας επικοινωνίας, που είναι η ίδια αυτή συνεχής και προϋποθέτει την εγγύτητα του πομπού και του δέκτη, τη συνεκτικότητά της”.⁴¹ Ιδιαίτερα για τη γεύση, η τέτοια συνεκτικότητα λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό του ατόμου, και μάλιστα στον τόπο του οργάνου της γλώσσας, της κατά τον Heidegger –και μέσω της σκέψης– κατοικίας τού Είναι.⁴²

Ίσως σ’ αυτόν το χαρακτήρα του συνεχούς και στην εν λόγω συνεκτικότητα να οφείλεται το ότι η νοσταλγική τέρψη αποτυπώνεται στο πρόσωπο αυτού που κομίζει το γευστικό δίωμα ωσάν να προσπαθεί αυτή τη στιγμή να το συλλάβει, να το κάνει παρόν, εξωτερικεύοντας έτσι μια έντονη συγκινησιακή φόρτιση και μια αίσθηση ευθραυστότητας. “Με τη γεύση, η ιδιότητα του αισθάνεσθαι γίνεται σχεδόν γενική”, παρατηρούσε ο Maine de Biran, “και εξαιρετικά σύνθετη: Πρόκειται για εσώτατο όργανο που έχει την πιο διαδεδομένη επίδραση πάνω στο αισθητικό σύστημα συμμετέχοντας εκεί με τον αμεσότερο τρόπο” (1966, σ. 51). Η ευθραυστότητα δε που συνοδεύει τη γευστική νοσταλγική τέρψη φέρνει στο νου την εύθραυστη φύση των ίδιων των άπιαστων και φευγαλέων ευωδιών και αρωματικών γεύσεων. Τη φύση πιθανόν του ίδιου του χρόνου του απαιτούμενου για τη δημιουργία των ευάλωτων αυτών ουσιών.

Είναι δύσκολο, επαναλαμβάνουμε, να μεταγράψει κανείς πώς αποτυπώνεται σ’ ένα πρόσωπο η μνήμη του όποιου αισθητικού διώματος. Άλλωστε, ό,τι αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις προκαλείται από δυνάμεις μη ορατές (X. Αρέντ, ό.π., σ. 375). Από δυνάμεις, συνεπώς, που δύσκολα περιγράφονται: οι εκφραστικές όμως κινήσεις που δημιουργούν έχουν, φαίνεται, ανάγκη την παράδοση, την κατάθεση των εικόνων από πρόσωπο σε πρόσωπο, μέσω άμεσης επικοινωνίας. Προς δόξαν, ενδεχομένως, του τόσο εκτιμημένου, από την εποχή των σωκρατικών διαλόγων, προφορικού, πρόσωπο με πρόσωπο (δια)λόγου.

Είναι φανερή η ανάγκη ενθάρρυνσης της μεταδίδας της τέτοιας μνήμης κατ’ άμεσο τρόπο από τις ηλικίες που έζησαν το λιμναίο κάρλιο τοπίο στις επόμενες που τη στερούνται. Κάθε παρόμοια αυθόρμητη και ανεπιτήδευτη μεταδίδση σημαίνει φυσική κατάθεση διωματικών αισθημάτων ευά-

41. Jean-Pierre Arnaud (1990, σ. 139).

42. Χάιντεγκερ (1989, σ. 167-179).

ρεστων και μη, μοναδικών στο να κομίσουν αλήθειες από την ίδια τη λιμναία πηγή. Θα επανέλθουμε επί του θέματος. Σημειώνουμε, προς το παρόν, ότι η παραπάνω μεταβίβαση είναι αναγκαία όσο θα εντείνεται το άφευκτο φαινόμενο ν' αντλεί η νεολαία γνώσεις της λιμναίας κοινωνίας από το πεδίο της μουσειοποίησης και της φολκλοροποίησης των στοιχείων του υλικού κάρλιου πολιτισμού. Όσο πετυχημένη κι αν είναι μια "ψαράδικη βραδιά" – με ή χωρίς "τη σούπα των ψαράδων" – με φόντο ψαροκαλύδες στην κεντρική πλατεία των Καναλίων. Κι όσο καλά οργανωμένο κι αν είναι ένα μουσείο, όπως αυτό στο Γυμνάσιο των Καναλίων – με φωτογραφικό από την πρώην λίμνη υλικό, με αλιευτικά εργαλεία και με μακέττες ή άλλες αναπαραστάσεις των πρακτικών αλιείας –, όλα όσα εκτίθενται ως θέαμα έχουν ανάγκη των όποιων συναισθημάτων από τις άμεσες εμπειρίες.⁴³ Αυτά μπορούν να δώσουν πνοή που απαιτούν και το θέαμα και η κάθε διήγηση γύρω από τη χαμένη Βοιδήδα. Εκείνο το είδος πνοής που κάνει αλληλέγγυες, αλληλοεξαρτώμενες τις γενιές μέσα στη διαδοχή. Τιμώντας τη μνήμη της λίμνης, οι πρεσβύτεροι λαμβάνουν, ως αντίδωρο από αυτήν, το προνόμιο να μεταμορφώνεται το πρόσωπό τους σε δυνάμει παιδευτικό οδηγό μιας εύψυχης διαδοχής. Έναν ζωντανό οδηγό, δίκην απτής κινητήριας πηγής, δυνητικών ποικιλότροπων συλλήψεων και δημιουργιών.

43. Η μεγάλη προβολή του κάθε υλικού, από το λαογραφικό έως το έργο τέχνης, δεν κάνει πάντα καλό. Όπως σημειώνει ο E. Gombrich, σχετικά ακόμα και με το μοναδικό αριστούργημα της Μόνα Λίζα του Λεονάρντο ντα Βίντσι, "τόσο μεγάλη φήμη δεν αποτελεί μόνο ευλογία... Συνηθίσαμε τόσο να βλέπουμε τη Μόνα Λίζα σε κάρτες ακόμα και σε διαφημίσεις, που είναι δύσκολο να τη δούμε με παρθένα ματιά" (1994, σ. 300).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Ο ταμιευτήρας της Κάρλας: στο χορο(στάσιο) των μελετών

Λίγα χρόνια μετά την αποξήρανση της Κάρλας αρχίζει, όπως ήδη γνωρίζουμε, νέα φάση μελετών με αφορμή τη μετατροπή του αύλακα Ασμάκι και της σήραγγας της τέως λίμνης σε φορείς λυμάτων, με εμφανέστατο παρεπόμενο τη ρύπανση του Παγασητικού και, πρώτου φυσικά, του λιμένα του Βόλου.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τα λοιπά θέματα της κάρλας περιοχής (την αντιπλημμυρική της προστασία, την άρδευση των καλλιερχειών, την επαναφορά της ισορροπίας στο διαταραχθέν υδρολογικό της σύστημα κ.ο.κ.) θ' αποτελέσουν το νέο πλαίσιο της προαναφερθείσας φάσης. Έτσι, από το 1977 έως σήμερα σειρά μελετών εκπονήθηκαν με μέριμνα φορέων όπως: Υπουργείο Δημοσίων Έργων, Υπουργείο Προεδρίας - Υπηρεσία Νέας Γενιάς, Αγροτοβιομηχανικός Συνεταιρισμός Παρακάρλιων Χωριών "Κάρλα", Υπουργείο Γεωργίας, ΥΠΕΧΩΔΕ, Νομαρχία Μαγνησίας - Τ.Ε.Ε. Μαγνησίας, Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα - Αναπτυξιακού Συνδέσμου "Κάρλα"... Τα προς διαπραγμάτευση αντικείμενα περιστρέφονται ιδιαίτερα γύρω από τα εξής θέματα: Τον αριθμό των ταμιευτήρων που πρέπει να κατασκευασθούν, την έκταση της επιφάνειας αυτού (ή αυτών) (σε στρ.), το μήκος της αποχετευτικής σήραγγας ή (σηράγγων) και τη διεύθυνση, τον προσανατολισμό αυτών (προς Παγασητικό ή προς Αιγαίο).

Παραθέτουμε τα βασικότερα σημεία αυτής της σειράς εργασιών.

1982: "Προμελέτη Ταμιευτήρα Κάρλας και συναφών έργων", με μέριμνα του Υπουργείου Δημοσίων Έργων, από τα γραφεία μελετών ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ, Μ. Εξάρχου κ.ά. και Ν. Νικολαΐδη. Στο πλαίσιο αυτής εγκρίθηκε σχέδιο αξιοποίησης της πεδιάδας Λάρισας-Κάρλας, αντιπλημμυρικής προστασίας και άρδευσης. Η προμελέτη προβλέπει δημιουργία ταμιευτήρα 42.000 στρ..

1984: "Μελέτη επιπτώσεων αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενιαίος φορέας καλλιέργειας: Ταμιευτήρας", Γ. Βαβίζος, Υπουργείο Προεδρίας, Υπηρεσία Νέας Γενιάς.

1985: Στο πλαίσιο του Αγροτοβιομηχανικού Συνεταιρισμού Παρακάρλιων Χωριών "Κάρλα": "Μελέτη κατασκευής μικροταμιευτήρων", υπό Σ. Κου-

τσερή. Πρόταση για πολλούς μικρούς αντιπλημμυρικούς ταμιευτήρες, 60 τον αριθμό (συνδεδεμένους με χάνδακα), διάσπαρτους σε όλη την έκταση, συνολικού εμβαδού 12.000 στρ. με εκσκαφή σε βάθος 100 μ. και άρδευση 180.000 στρ..

1987: "Μελέτη ανάπτυξης εγγειοβελτιωτικών έργων Θεσσαλίας, σε συνδυασμό με την εκτροπή του Αχελώου", από Υδροηλεκτρική Ε.Π.Ε. - Τετρακτύς Ε.Π.Ε. - Υδροδομική Ε.Ε. - Θ. Ι. Μαντζιάρας & ΣΙΑ, ΥΠΕΧΩΔΕ. Πρόταση με επτά εναλλακτικές λύσεις κάρλιων ταμιευτήρων (από έναν έως δύο) με συνδυασμό συλλεκτήρα αντλιοστασίου-σήραγγων. Η λύση ΙΙΙ προβλέπει έκταση ταμιευτήρα 42.000 στρ., με αντιπλημμυρικό και αρδευτικό χαρακτήρα (για αρδευόμενη έκταση 180.000 στρ.) και αποχέτευση μέσω σήραγγας προς Παγασητικό σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Η τελική προτεινόμενη λύση από την προκείμενη μελέτη είναι η υπ' αρ. IV: κατασκευή ενός ταμιευτήρα 13.600 στρ. με αντιπλημμυρική μόνον προστασία, με αποχέτευση μέσω σήραγγας προς Αιγαίο και επικουρικός μέσω σήραγγας προς τον Παγασητικό.

1987: Από ομάδα εργασίας του Υπουργείου Γεωργίας: "Αναγνωριστική έκθεση της τεχνοοικονομικής μελέτης διερεύνησης λύσεων, για την αξιοποίηση της περιοχής Κάρλας. Αξιολόγηση βασικά της προμελέτης του ταμιευτήρα των 42.000 στρ. και της μελέτης των μικροταμιευτήρων". Εξετάζεται και η χωρητικότητα 100 εκ. m³ με ανάχωμα σ' όλη την περίμετρο και για άρδευση 70-80 χιλ. στρ. του νομού Μαγνησίας.¹

1992: Από τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και το Κέντρο Ενημέρωσης και Επιμόρφωσης Δήμητρα-Βόλος: "Διαχείριση του οικο-συστήματος της Κάρλας με περιβαλλοντικά κριτήρια, πρακτική εργασία στα πλαίσια του προγράμματος *Σύγχρονη διαχείριση υδατοκαλλιέργειών*. Συνοπτική εξέταση του έργου της εκτροπής του Αχελώου και των επιπτώσεών του". Προτείνεται η τροποποίηση των υπαρχόντων ταμιευτήρων ως προς το σχήμα και τις διαστάσεις και με την κατασκευή περιλίμνιας ζώνης, επίσης να δελτιωθεί το σύστημα των τάφρων, να τροφοδοτούνται με νερό του Πηνειού ή και του Αχελώου στο μέλλον και να έχουν πολλαπλή σκοπιμότητα, ήτοι άρδευση, αντιπλημμυρική προστασία, διατήρηση ιχθυοπληθυσμού και ιχθυοκαλλιέργειας, αποκατάσταση υγροτοπικού οικοσυστήματος και φυσικό καθαρισμό των νερών.

1. Η λύση του ταμιευτήρα των 42.000 στρ. εκτιμάται ότι παρουσιάζει τρία σοβαρά μειονεκτήματα: 1) Κατάληψη του 25% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. 2) Σπατάλη νερού και ενέργειας, εφόσον αντλούνται από τον Πηνειό 189 εκ. m³ ετησίως, ενώ απαιτούνται 108 εκ. m³ για άρδευση. 3) Ασύμφορο και λειτουργικά πολύπλοκο σύστημα άρδευσης, με καταιονισμό μέσω ατομικών αντλητικών συγκροτημάτων, που αντλούν από δίκτυα διανομής ανοικτών διωρύγων, ΥΠΕΧΩΔΕ (1994, Β, σ. 5-8).

1992: Γνωμάτευση: αποκατάσταση και περιβαλλοντικό όφελος από τη δημιουργία του ταμιευτήρα Κάρλας. Κοινότητες Κερασίας και Καναλίων, υπό ΕΨΙΛΟΝ Ε.Π.Ε. (προς προσαρμογή στους όρους της επιτροπής παρακολούθησης των Μ.Ο.Π.) πρόταση, κυρίως για βελτίωση της λύσης του ταμιευτήρα των 42.000 στρ.: Δημιουργία ρηχού προταμιευτήρα με σκοπό το φιλτράρισμα των νερών αποστράγγισης και επαναχρησιμοποίησή τους.

Η προκρινθείσα από την πολιτεία λύση είναι αυτή της δημιουργίας ταμιευτήρα 42.000 στρ. (μελέτη της ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ, Μ. Εξάρχου και Ν. Νικολαΐδη),² η οποία, όπως είδαμε, είναι συνάμα και η πρόταση ΙΙΙ της μελέτης στο πλαίσιο του ΥΠΕΧΩΔΕ (1987).

2. Η μελέτη αυτή είχε εγκριθεί με την υπ' αρ. 2659/Α6/12-10-83 (ΥΠ.Δ.Ε.).

Ι. Στοιχεία ταυτότητας

Με βάση την εγκυρότερη και συνάμα πιο πρόσφατη μελέτη των περιβαλλοντικών όρων³ κατασκευής του κάρλιου ταμιευτήρα τούτη εξυπηρετεί τις εξής λειτουργίες:

- Την αποκατάσταση του οικοσυστήματος της αποξηρανθείσας Κάρλας, με αύξηση της ποικιλίας των ενδιαιτημάτων, τη διατήρηση υγροτοπικών περιοχών κατά μεγάλα διαστήματα μέσα στο χρόνο. “Το μέγεθος του έργου δίνει τη δυνατότητα διαχειριστικών παρεμβάσεων που θα εγγυηθούν τη διατήρηση ευνοϊκών συνθηκών για την άγρια ζωή, όλες τις εποχές του έτους”.

- Την ανάσχεση των πλημμυρικών υδάτων.

- Την εξασφάλιση τοπικών υδάτινων πόρων για τις ανάγκες άρδευσης 185.000 στρ. της πεδιάδας.

- Τη βελτίωση της ποιότητας των νερών που αποστραγγίζουν τις καλλιεργούμενες εκτάσεις και καταλήγουν στον Παγασητικό.

Παραθέτουμε το σύνολο των στοιχείων του κάρλιου ταμιευτήρα. Πολλά απ’ αυτά για τους μη ειδικούς δεν είναι πλήρως κατανοητά, αλλά ούτως ή άλλως αυτή είναι η κατάσταση με πολλά από τα στοιχεία ταυτότητας ενός μεγάλου έργου.

Για να καταστεί προσιότερη η παρακάτω ταυτότητα, θα δώσουμε ορισμένα ακόμα σχετικά στοιχεία, όπως εμφανίζονται στο ξεκίνημα τουλάχιστον της πορείας του ταμιευτήρα. Σημειώνουμε καταρχήν ότι η περιοχή κατασκευής του έργου υπάγεται διοικητικά κατά το 94% στο νομό Μαγνησίας. Με το ανατολικό ανάχωμα θα προστατεύεται η χαμηλή περιοχή Καναλιών-Κάτω Κερασιάς, επιφανείας 3.900 στρ.. Θ’ αξιοποιηθούν ταυτόχρονα τα φυσικά πρηνή των παρακείμενων ορεινών όγκων· ευελπιστείται έτσι να δοθεί στον ταμιευτήρα η έννοια της λίμνης. Στην περιοχή Μαγνησίας κατακλύζονται τα προσωρινώς παραχωρηθέντα προς καλλιέργεια εδάφη, πλην, όπως αναφέρθηκε, των 3.500 στρ..

- Το νερό του νέου ταμιευτήρα κατά 70% θα προέρχεται από τον Πηνειό (σύμφωνα με τη μελέτη της ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ). Το υπόλοιπο από τα νερά των απορροών των ορεινών περιοχών της νότιας πλευράς και ένα μέρος από την

3. ΥΠΕΧΩΔΕ (ό.π.).

περιοχή του Βελεστίνου. Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ταμιευτήρα είναι ότι η παροχή προς αυτόν των νερών του Πηνειού δεν θα γίνεται με ελεύθερη ροή, αλλά μέσω αντλιοστασίου, γεγονός που δεν εξασφαλίζει την προσέλευση και ελεύθερη διακίνηση της ιχθυοπανίδας. Προς τούτο προτείνεται η δημιουργία τεχνητής διόδου ιχθυοπανίδας, και συγκεκριμένα η εφαρμογή του “υδραυλικού ανεγκυστήρα” για να ξεπεραστεί το εμπόδιο και του υψηλού αναχώματος στον Πηνειό (ΥΠΕΧΩΔΕ, ό.π., Β', σ. 7-37).

Ταμιευτήρας	42.000 στρ.
Μήκος δυτικού αναχώματος	10.840 μ., μέσου ύψους 7,60 μ.
Μήκος ανατολικού αναχώματος	2.660 μ., μέσου ύψους 4,50 μ.
Κατωτάτη στάθμη αρδεύσεως	+45,30 μ.
Ανωτάτη στάθμη αρδεύσεως	+48,80 μ.
Ανωτάτη στάθμη ανάσχεσης πλημμυρών	+50,00 μ.
Στάθμη στέψεως αναχώματος	+52,00 μ.
Νεκρή χωρητικότητα	$13 \times 10^6 \mu^3$ (50 χρόνια)
Ωφέλιμη χωρητικότητα (όγκος υδάτων για τις αρδεύσεις, συμπεριλαμβανομένων των απωλειών)	$135 \times 10^6 \mu^3$
Χωρητικότητα ανάσχεσης πλημμυρών	$50 \times 10^6 \mu^3$
Συνολική χωρητικότητα	$198 \times 10^6 \mu^3$

Πηγή: ΥΠΕΧΩΔΕ (1998, σ. 5.1).

– Από την επίδραση της κατασκευής του ταμιευτήρα στο τοπίο, η ευθειογενής χάραξη των αναχωμάτων τονίζει τον τεχνητό χαρακτήρα του έργου, επιτείνοντας έτσι τα δυσμενή συναισθήματα του παρατηρητή. Για το λόγο αυτόν προτείνονται: 1) η χάραξη με ελαφρώς καμπύλες γραμμές των αναχωμάτων, 2) η δημιουργία, έμπροσθεν αυτών, ζωνών υψηλού πρασίνου. “Στη θέα του ταμιευτήρα απ’ τον κάμπο, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ύπαρξη των ορεινών όγκων που τον περιβάλλουν, γιατί αποτελούν το σταθερό και αναλλοίωτο πλαίσιο-φόντο μέσα στο οποίο αυτός εντάσσεται με την κάλυψη μιας ζώνης υψηλού πρασίνου. Η ζώνη αυτή αποτελεί το μόνο στοιχείο που προστίθεται στο τοπίο, κι έτσι για τους παρατηρητές που δρίσκονται σε σημαντική απόσταση από τον ταμιευτήρα η θέα δεν επηρεάζεται σημαντικά. Αντίθετα, σ’ αυτούς που δρίσκονται ή εργάζονται κοντά σ’ αυτόν (καλλιεργητές, στρατιώτες κ.λπ.) η δημιουργία του λειτουργεί σαν οπτικό φράγμα, έστω και υπό τη μορφή δάσους, καταργεί την αίσθηση του ανοιχτού ορίζοντα και της απεραντοσύνης του κάμπου, εξαφανίζει γνώριμα σημεία αναφο-

ράς (ύψωμα, νήσος Μαγούλα) και αλλοιώνει δραστικά το τοπίο. Στη ζώνη όμως αυτή δεν υπάρχουν κατοικίες και άλλες εγκαταστάσεις πέραν του αεροδρομίου" (ελικοδρομίου).⁴

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας εργασίας η οριστική μελέτη, τα τεύχη δημοπράτησης και η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων είχαν ολοκληρωθεί και εγκριθεί. Ο προϋπολογισμός του έργου (σε τιμές 1994) ανήρχετο σε 52 δισ. δρχ.. Το δε πρόγραμμα κατασκευής είχε ως εξής: πρώτη φάση: α) κατασκευή έργων του ταμιευτήρα, β) έργα στεγανώσεως, και γ) αντλιοστάσια αποχετεύσεως και αρδεύσεως, όλα συνολικής δαπάνης 29 δισ. δρχ.. Το έργο ευρίσκειτο έως τότε σε διαδικασία δημοπράτησης. Στη δεύτερη φάση προεβλέπετο η κατασκευή των συλλεκτήρων και τα έργα οδοποιίας δαπάνης 23 δισ. δρχ.. Η χρηματοδότηση από πλευράς Ε.Ε. ανήρχετο σε 30 δισ. δρχ.. Θα δούμε αργότερα τις αλλαγές επί του προϋπολογισμού.

Οι δυσπρόοπτες παρενέργειες οι οποίες ούτως ή άλλως αφορούν κάθε μεγάλο τεχνικό έργο στην προκειμένη περίπτωση γίνονται ακόμα πιο ασαφείς μια που το παρόν εγχείρημα θεμελιώνεται στο έδαφος προηγούμενου μεγάλου τεχνικού τοιούτου. Από τη στιγμή της έναρξης του έργου όλα είναι υπό παρακολούθηση και μετρικό έλεγχο. Υπάρχει έτσι ολόκληρο κεφάλαιο αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατά την κατασκευή του έργου, των συλλεκτήρων κ.ο.κ.:

– Δημιουργία Διαχειριστικού Κέντρου Παρακολούθησης του ταμιευτήρα και των συναφών έργων με εγκαταστάσεις και μόνιμο προσωπικό δίπλα στον ταμιευτήρα. Απαιτείται τακτική συνεργασία πολλών ειδικών (μηχανικών, υδρογεωλόγων, υδροβιολόγων, ορνιθολόγων, γεωπόνων κ.ά.). Το Κέντρο θα επιλαμβάνεται όλων των θεμάτων που αφορούν τη λειτουργία του ταμιευτήρα (έλεγχος αντιπλημμυρικός, άρδευση, προστατευτικός έλεγχος ευτροφισμού, παρακολούθηση της άγριας ζωής, απαγόρευση θήρας, διοχειρισμός κ.λπ.).

Μετά την κατασκευή πολλά πάλλι είναι υπό δημιουργία και όλα υπό συνεχή παρακολούθηση μερικά παραδείγματα:

– Δημιουργία υδροτοπικού συστήματος (δεν υπάρχει ακόμα ολοκληρωμένη μελέτη σχεδιασμού και διαχείρισης).

– Οικολογική διαδοχή, ορνιθοπανίδα κατά ενδιαιτήματα: Με βάση τους στόχους για δημιουργία αβαθών περιοχών, νησίδων εσωτερικά του ταμιευ-

4. Η ύπαρξη του ελικοδρομίου δεν είναι συμβατή με τη χρήση και τη λειτουργία του ταμιευτήρα. Σε περίπτωση θραύσης των αναχωμάτων ή πλημμύρας τίθεται σε κίνδυνο η λειτουργία του ελικοδρομίου. Επισημαίνεται επίσης η πιθανότητα σύγκρουσης πουλιών και ελικοπτέρων. Τα παραπάνω, σύμφωνα με την Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε.) του ΥΠΕΧΩΔΕ. Αγνωούμε εάν υπάρχει ακόμα άλλη επί του θέματος τοποθέτηση.

τήρα, πρανών ηπίων κλίσεων θυθισμάτων στον πυθμένα του ταμιευτήρα, τα οποία θα χρησιμεύσουν ως καταφύγια για την ιχθυοπανίδα και ως τόποι τροφοληψίας για την ορνιθοπανίδα, κατά τη σταδιακή πτώση της στάθμης του νερού το καλοκαίρι. Επιπλέον, με τα φυτοτεχνικά έργα, θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη μιας ποικιλίας ενδιαιτημάτων, γεγονός που θα προσελκύσει κάποια ποικιλία ειδών ορνιθοπανίδας.

– Μέτρα για την προστασία της ιχθυοπανίδας της Κάρλας και τη δημιουργία λιμναίου οικοσυστήματος.

– Προστατευτικός έλεγχος και διαχείριση: Η οικολογική ισορροπία των τεχνητών ταμιευτήρων, όπως και άλλων ανθρωπογενών συστημάτων, είναι ευκρινώς ασαφής. Οι ταμιευτήρες έχουν μειωμένη ικανότητα αντίστασης σε αλλαγές, που προκαλούνται από τη διαρκή επίδραση των περιβαλλοντικών παραγόντων αλλά και των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Οι χρήσεις αυτές δυσχεραίνονται από προβλήματα όπως ο ευτροφισμός, η οξίνιση, οι τοξικές ουσίες, η ιλύς, η αλατοποίηση κ.λπ.. Οι χρήσεις ενός ταμιευτήρα προϋποθέτουν τη διατήρηση της ποιότητας νερού εντός καθορισμένων ορίων. Προς τούτο είναι αναγκαία η ύπαρξη μιας στρατηγικής διαρκούς προστατευτικού ελέγχου, με Κέντρα Τεχνικής Αποκατάστασης, με Σχεδιασμό Συστήματος Μόνιμης Παρακολούθησης της δομής και της λειτουργίας του λιμναίου οικοσυστήματος στον ταμιευτήρα. Καταρτίζεται αρχικά ένα δίκτυο επιλεγμένων σταθμών δειγματοληψίας και προβλέπονται μετρήσεις φυσικοχημικών, βακτηριολογικών και βιολογικών παραμέτρων:

– Πρόγραμμα μόνιμης παρακολούθησης υγρών αποβλήτων που καταλήγουν στη σήραγγα και στον Παγασητικό. Συστηματικές μετρήσεις σε δύο θέσεις: στην έξοδο (ή είσοδο) της σήραγγας της Κάρλας και στην εκβολή του Ξηριά (γέφυρα εθνικού δρόμου), των εξής παραμέτρων: παροχής, θερμοκρασίας, αλατότητας, ολικού αζώτου και επιμέρους ενώσεων (νιτρικών, νιτρωδών, αμμωνίας), πυριτικών, διαλυμένου οξυγόνου BOD και COD, αιωρούμενων στερεών (SS).

– Πρόγραμμα μόνιμης παρακολούθησης φυσικοχημικών παραμέτρων και εδάφους κ.ο.κ..

Το φθινόπωρο του 1997 εδόθη μεγάλη προβολή από τον τύπο στο γεγονός ότι στις κορυφαίες προτεραιότητες της Κυβέρνησης –και συγκεκριμένα στην ομάδα με τα σημαντικότερα έργα που προβλέπεται να ενταχθούν στο αναθεωρημένο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης– περιλαμβάνεται η ανασύσταση της τέως λίμνης Κάρλας. Με εντυπωσιακούς έτσι τίτλους ο θεσσαλικός τύπος (Οκτώβριος 1997) ενημέρωνε το κοινό ότι εδόθη το πράσινο φως από την Ε.Ε. για την Κάρλα και –το κυριότερο– ότι ο Παγασητικός θα προστατεύεται με ευρωπαϊκές προδιαγραφές.

Πέραν των όσων εισηγείται η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (του ΥΠΕΧΩΔΕ) προτείνονται επιπλέον 27 συνολικά μέτρα, όπως τα επεξερ-

γιάστηκαν παράγοντες της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μαγνησίας (Ν.Α.Μ.) –ειδικοί σύμβουλοι και επιστημονικοί φορείς, Εθνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων– για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Μεταξύ δε αυτών κυρίαρχη θέση κατέχει η δημιουργία “φορέα λειτουργίας και διαχείρισης του έργου”, οργάνου που χαρακτηρίζεται η σημαντικότερη παράμετρος στη δημιουργία ενός βιώσιμου οικοσυστήματος το οποίο θα αναβαθμίσει το περιβάλλον της Μαγνησίας και της ευρύτερης περιοχής. Η σύσταση του φορέα θα πρέπει να είναι αντικείμενο μελέτης, ν’ αρχίσει η λειτουργία του πριν την έναρξη της κατασκευής του έργου και να εξασφαλισθούν οι απαιτούμενες πιστώσεις για την πραγματική του λειτουργία. Στόχος και ρόλος του φορέα είναι “η αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων όλης της λεκάνης απορροής της Κάρλας” και η διασφάλιση εφαρμογής και τήρησης των προβλεπόμενων περιβαλλοντικών όρων. Για το λόγο ότι είναι σχεδόν αδύνατο να προβλεφθεί με ακρίβεια η ποσότητα νερού που θα είναι διαθέσιμη μελλοντικά, το δάρος της ευθύνης, για την ορθολογικότερη διαχείριση των νερών, θα ανήκει στο “φορέα διαχείρισης και λειτουργίας του έργου”, ο οποίος θα υποχρεούται να διασφαλίζει τη βιωσιμότητα του τελευταίου. Η σύνθεση του φορέα θα πρέπει να διασφαλίζει καθοριστικό ρόλο στους θεσμοθετημένους φορείς της Μαγνησίας, που αντιπροσωπεύουν “τα καθολικά συμφέροντα” της περιοχής και μπορούν να εγγυηθούν τη σύνθεση πιθανών αντικρουόμενων συμφερόντων.

Στη συνέχεια, προβλέπονται οι εξής κυρίως εργασίες για τις οποίες υπάρχει εν πολλοίς επικάλυψη από τα όσα έως τώρα είδαμε:

– Συνεχής έλεγχος στη δελτίωση των απορροών, βάσει εθνικών και ευρωπαϊκών ορίων, από τις αστικές, βιομηχανικές πηγές ρύπανσης της λεκάνης απορροής της Κάρλας.

– Χρήση της σήραγγας θα γίνεται:

- μόνον με ομόφωνη απόφαση του “φορέα διαχείρισης”, η οποία θα τεκμηριώνεται επιστημονικά,

- σε περίπτωση εκτάκτων καταστάσεων (πλημμυρών) και μόνον εάν η λίμνη είναι κορεσμένη από νερό,

- σε περίπτωση όπου η λίμνη δεν αντέχει τροφική φόρτιση και ο Παγασητικός, βάσει συγκεκριμένων μετρήσεων, μπορεί να υποδεχθεί σε προκαθορισμένη ποσότητα και ποιότητα.

– Προώθηση φιλικών προς το περιβάλλον μορφών καλλιέργειας στις γύρω από τον ταμιευτήρα γεωργικές περιοχές, γεγονός που επιβάλλεται από την παραπέρα δελτίωσή της ποιότητας των στραγγισμάτων.

– Η τροφοδοσία με νερό του νέου ταμιευτήρα να γίνεται από τα καθαρά νερά των γύρω ορεινών όγκων και από καθαρά νερά του Πηνειού, των οποίων η ποιότητα θα ελέγχεται μόνιμως.

– Έλεγχος της ταχύτητας ροής των νερών από τις τάφρους προς τον ταμιευτήρα, με ανασχετικά φράγματα, και προσαρμογή του συστήματος στις ημερήσιες αλλαγές της στάθμης, εκτός εξαιρετικών και σπανίων περιπτώσεων μεγάλων πλημμυρών.

– Πρόδλεψη χώρων για κατασκευή τεχνητών υγροτόπων που θα εξασφαλίζουν καλής ποιότητας νερό στον ταμιευτήρα.

– Μόνιμη παρακολούθηση της τροφικής κατάστασης του τελευταίου.

– Εκπόνηση ολοκληρωμένης σήμερα υδρογεωλογικής μελέτης της ευρύτερης περιοχής.

– Περιβαλλοντική παρακολούθηση (environmental monitoring), σε συνδυασμό με μελέτη περιβαλλοντικής διαχείρισης, προς τεκμηρίωση της δυναμικής του υπό σύσταση οικοσυστήματος.

– Παρακολούθηση σε μόνιμη δάση των κρίσιμων φυσικοχημικών παραμέτρων, ικανών να επηρεάσουν την ποιότητα των αποδεκτών (ταμιευτήρα Κάρλας και Παγασητικού).

– Καθορισμός και εξασφάλιση ελάχιστης στάθμης άρδευσης στα 1,7 μ. και άνω (46 μ.), επειδή μικρότερη απ' αυτή θεωρείται ανεπαρκής για τη διαβίωση της ιχθυοπανίδας, καθώς και καθορισμός και εξασφάλιση μικρών εποχικών διακυμάνσεων (maximum 3μ.).

– Δημιουργία υγροτόπων ως συμπληρωματικών ενδιαιτημάτων.

– Δημιουργία Ζώνης Ειδικής Διαχείρισης στη χαμηλή περιοχή της λεκάνης απορροής και προστατευτική ζώνη με ειδικές φυτεύσεις γύρω από τον ταμιευτήρα.

– Διασφάλιση για αρκετά χρόνια της επικοινωνίας της ιχθυοπανίδας του ταμιευτήρα με τον Πηνειό και με τους γύρω από τη λίμνη υγροτόπους, με τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται ο εμπλουτισμός σε είδη του νέου υδάτινου οικοσυστήματος κ.λπ..

Στην παραπάνω δέσμη των μέτρων και των έργων τονίζεται επιπλέον ότι η “ζητούμενη προστασία του Παγασητικού Κόλπου, ο οποίος έχει δείξει προσφάτως σημάδια αστάθειας, θα επιτευχθεί υπό την προϋπόθεση της ευλαδικής τήρησης και εφαρμογής των περιβαλλοντικών όρων που προτείνονται. Έτσι, ο νομός Μαγνησίας οφείλει να επιβλέπει με όλες τις δυνάμεις που διαθέτει (υπηρεσίες, πολιτικές παρεμβάσεις) την κατασκευή του έργου δήμα προς δήμα”.⁵

Το υπό σύσταση νέο οικοσύστημα στην πρώην λίμνη έχει ανάγκη μέτρων περιφρούρησης και θωράκισης της περιβαλλοντικής του σημασίας, έτσι ώστε ν' αποφευχθούν αστοχίες κατασκευαστικές και ανωμαλίες διαχειριστικές.

5. Α. Φωκίδης, “Θετική η Ε.Ε. για ένταξη του έργου στο πρόγραμμα” – “πράσινο φως για Κάρλα”, εφ. *Θεσσαλία*, 4/10/1997.

Το κόστος της προοπτικής μιας όντως αειφορικής διαχείρισης των φυσικών πόρων όλης της λεκάνης απορροής της Κάρλας μοιραία αποδεικνύεται ανεκτίμητο, ανυπολόγιστο.

Το Σεπτέμβριο του 1999 έγινε η δημοπράτηση της Α' φάσης του έργου για τον ταμειυτήρα κόστους 25 δισεκατομμυρίων δραχμών. Ανάδοχος είναι η εταιρεία ΑΤΤΙΚΑΤ και άλλοι. Το Σεπτέμβριο του 2000 η δαπάνη του όλου έργου υπελογίζετο σε 80 δις. δρχ.. Τα σχετικά έργα στο χώρο της αποξηραμένης Κάρλας έχουν αρχίσει. Το αναπόδραστο του χαρακτήρα τους έχει σφραγισθεί τόσο από το ύψος της σύνολης δαπάνης όσο και από την παρουσία εκεί των τεράστιων μηχανημάτων του κατασκευαστικού συγκροτήματος.

ii. Ανήσυχη αναμονή

Οι προστάτιδες των υδάτινων πηγών έχουν φυσικά από καιρό αποσυρθεί και ουδείς γνωρίζει εάν θα είχαν τη δύναμη ή τη θέληση να αναλάβουν τη σημερινή φύλαξη του, υπό κατασκευήν, ταμιευτήρα της Κάρλας, του οποίου επιθυμεί κανείς την τάχιστα μεταμόρφωση σε νέο υγιή υγρότοπο.

Επιστήμη και τεχνική καλούνται μοιραία να επωμισθούν την επιτήρηση του όλου εγχειρήματος, δήμα προς δήμα και εσαεί. Τοσούτω μάλλον που το όραμα της αειφορικής του φύσης απαιτεί μόνιμη επαγρύπνηση για όλους τους κινδύνους που απορρέουν από τον ευρύτερο περίγυρο. Απ' αυτόν, στο εσωτερικό του οποίου οι τεχνικοί και οικονομικοί όροι λειτουργίας δεν μπορούν να διαπιστωθούν αειφορικοί, όσο κι αν θέλουμε να εξορκίσουμε τους παντοδύναμους, εκεί, ανταγωνιστικούς μηχανισμούς της εθνικής και παγκόσμιας αγοράς. Αειφορία σε προστατευτικό κλοιό δύσκολα μπορεί, επί μακρόν, ν' αντισταθεί σε εξωτερικές πιέσεις, μη αειφορικής φύσης.⁶

Άλλωστε, ενώ υπάρχει δέσμευση το έργο να έχει χαρακτήρα περιβαλλοντικής αποκατάστασης, σε κείμενα και δημοσιεύσεις προβολής αυτού, εμφανιζόταν επίσημα ότι από τον ταμιευτήρα προβλέπεται άρδευση 230.000 στρ.⁷ Βέβαια, στη γνωστή μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων του ΥΠΕΧΩΔΕ (1998, Β' φάση) αναφέρονται μέτρα περιορισμού της ρύπανσης από τη γεωργία. Όπως λόγου χάρη σχετικά με:

- Τον περιορισμό της λίπανσης και κυρίως της έκπλυσης αζώτου και την κατάργηση της βασικής αζωτούχου λιπάνσεως στο σιτάρι.

- Τη συνεχή κάλυψη του εδάφους με φυτά, για την απορρόφηση υπολειμμάτων αζώτου και την προστασία του εδάφους από τη διάβρωση.

- Την ορθή εφαρμογή της λίπανσης (η απαιτούμενη ποσότητα, στο χρόνο που χρειάζεται και στο σημείο που πρέπει).

- Την αύξηση της τιμής των λιπασμάτων.

6. Παρόμοιες πιέσεις είναι εμφανέστατες, λ.χ., στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης του γεωργικού εμπορίου, αντανακλώμενες στις δυσκολίες προώθησης της περιβαλλοντικής διάστασης της τελευταίας αναθεωρημένης ΚΑΠ, βλ. κυρίως Μ. Παπαγιαννάκης (1999). Για τους σύγχρονους παράγοντες, στην Ελλάδα, διαμόρφωσης του μοντέλου αγροτικής γεωργίας και των διαφοροποιήσεων αυτού, βλ. Ch. Kasimis, A. Papadopoulos (1997, σ. 213-225).

7. Σε δημοσίευση, για παράδειγμα, του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ, Κ. Λαλιώτη (1998).

- Τη βελτίωση των εγχωρίως παραγομένων λιπασματοδιανομέων.
- Την εκ νέου εφαρμογή των συστημάτων αμειψισποράς.
- Τον περιορισμό της ροής φυτοφαρμάκων και τα μέτρα περιορισμού της ρύπανσης (με βιολογική καταπολέμηση διά της χρήσεως φυσικών εχθρών των παρασίτων).
- Τη χρήση συστημάτων προειδοποιήσεως για την κατάλληλη στιγμή ψεκασμού.
- Τη χρήση τηλεματικής σε φυτοφάρμακα, για την άμεση διάδοση της πληροφορίας στους παραγωγούς, που θα περιορίζει τη χρήση.
- Τη μείωση της διάβρωσης.⁸
- Τη διατήρηση της βιοποικιλότητας (δημιουργία νησίδων εδάφους με φυσική βλάστηση που θα επιτρέπουν δημιουργία καταφυγίων της άγριας ζωής κ.ο.κ.).
- Την εξοικονόμηση ενέργειας.⁹
- Την αντικατάσταση ενεργοδότητων πρακτικών από λιγότερο απαιτητικές (αντικατάσταση του οργώματος από συστήματα μειωμένης κατεργασίας ή από μη κατεργασία του εδάφους).
- Τη μείωση της ρύπανσης από τα κτηνοτροφικά απόβλητα (υποχρέωση αποθήκευσης σε κλειστές δεξαμενές και ομοιόμορφης διανομής με κατάλληλα μέσα).
- Την εισαγωγή εναλλακτικών τρόπων γεωργικής παραγωγής (γεωργία με μειωμένες εισροές, οργανική γεωργία κ.ο.κ.).

Η πρόβλεψη του περιορισμού της ρύπανσης είναι δέδαια το πρωταρχικό δήμα για την επανεύρεση της αρχής του μέτρου του αειφορικού χαρακτήρα μιας οικονομίας. Πλήττει έτσι στην καρδιά του ό,τι θανατώνει την αειφορική συνθήκη.

Το οξυγόνο είναι το πλέον σημαντικό συστατικό των λιμνών. Ευνοείται απελευθερωνόμενο στο νερό από τη φωτοσύνθεση -τη βιολογική παραγωγή-, ενώ καταναλώνεται από τη βιολογική αποσύνθεση, τη σαπρότητα. Πρόκειται για την κατάληξη του θανάτου των φυτών τα οποία αναπτύχθηκαν σε υπερβολικό βαθμό μέσω του εμπλουτισμού των λιμνών με θρεπτικά άλατα. Η χημική και βιολογική δηλητηρίαση των λιμναίων νερών, ο γνωστός εκτροφι-

8. Διατήρηση των εδαφών με συνεχή κάλυψη, με δημιουργία κατά διαστήματα στα χωράφια φυτικών φρακτών, που μπορεί να μειώνουν την ταχύτητα του αέρα και να συγκρατούν το αιωρούμενο έδαφος.

9. Λόγου χάρη, η μεταφορά του νερού με κλειστούς αγωγούς και η εφαρμογή συστημάτων καταιονισμού ή στάγδην, που αυξάνουν το βαθμό αποδόσεως της άρδευσης, πιστεύεται ότι θα συντελέσουν στη μείωση της κατανάλωσης νερού και επομένως της ενέργειας άντλησής του από τον Πηνειό. Συστήματα με μικρή πίεση λειτουργίας, όπως το σύστημα στάγδην, καταναλώνουν μικρές ποσότητες ενέργειας.

σμός (από απόβλητα ανθρωπογενούς προέλευσης και εισαγωγή σ' αυτά φυτοφαρμάκων και εντομοκτόνων), μέσω της μείωσης του υδάτινου λιμναίου όγκου, πλήττει το χρόνο της ώριμης αυτής μορφής γλυκού νερού, γεγονός που αντανακλάται στη διάρκεια και στην ποιότητα της ζωής του συνόλου των εκεί ειδών της χλωρίδας και της πανίδας.

Η εικόνα ενός ακάθαρτου νερού προκαλεί ανησυχία και, όχι τυχαία, απειλούνται οι ιδιότητες αυτού, δηλαδή κινδυνεύουν οι λεπτές διασυνδέσεις μεταξύ των ατόμων H_2O , του πλέον ευέλικτου και ευπροσάρμοστου από τα χημικά μόρια, στο οποίο η ελάχιστη εξωτερική πίεση αρκεί για να σπάσει τους λεπτούς τούτους δεσμούς και να καταστρέψει ή ν' αλλάξει τα σχέδιά τους. Στην αποδόμηση ίσως αυτή οφείλεται και η εγρήγορση του νερού να αποκαλύπτει και να προδίδει τη ρυπαρότητα στη γένεσή της. Η όποια σήμερα αισιόδοξη και καλής πρόθεσης πρόβλεψη περιορισμού της ρύπανσης στον κάρλιο χώρο δεν μπορεί να αγνοεί ούτε την πραγματικότητα των προαναφερθέντων αγοραίων μηχανισμών ούτε την αναπόδραστη, τις περισσότερες φορές, συμμόρφωση των παραγωγών σε αυτούς.

Θεωρείται πάντως εμπαιγμός το να εμφανιστεί κανείς εκ των υστέρων στον τόπο των άμεσα ενδιαφερομένων όταν όλα, με τη σφραγίδα του αναπόδραστα επιβεδλημένου, έχουν αποφασισθεί ερήμην των, για να τους αποσπάσει απόψεις γύρω από τον προγραμματισθέντα ταμειυτήρα.

– “Ποιος μας ρώτησε; Χρόνια χαλάνε, φτιάχνουνε. Από τότε που γεννήθηκα όλο για έργα στην Κάρλα ακούω”.¹⁰

– “Άσε να γίνει πρώτα' ώσπου να γίνει, εμείς (οι ηλικιωμένοι –πρώην–ψαράδες) δεν θα υπάρχουμε. Αλλά και να γίνει, σάμπως θα είναι όπως παλιά; Ποιος νέος θα πάει σήμερα μέσα στη λίμνη να δουλέψει; Αυτά που εμείς κάναμε δεν πρόκειται να τα κάνουν”.

Να σημειώσουμε ότι η νοσταλγία των πρώην ψαράδων για τη λίμνη είναι δεδομένη και η επιθυμία τους να δουν έστω και “ένα κομμάτι της ανεστημένο” εμφανέστατη. Τα παραπάνω αισθήματα είναι αναμεμιγμένα με την πικρία για το ότι οι επιστήμονες τεχνικοί, υπεύθυνοι του έργου τούτος αγνόησαν παντελώς ακόμα και ως κατόχους των στοιχειωδών και ουσιαστικών μυστικών της συγκεκριμένης λίμνης. Μυστικών των οποίων η εμπειρία και η γνώση θεωρούνται πάντα απαραίτητες για την όποια μορφή μερικής “ανάστασής της”. Αλλά θα επανέλθουμε επί του θέματος αργότερα.

Σχετικά και πάλι με την ατμόσφαιρα των συζητήσεων γύρω από το έργο του ταμειυτήρα, το σημαντικότερο στοιχείο της είναι η δημιουργία κά-

10. 54χρονος Καναλιώτης, ιδιωτικός υπάλληλος.

ποιας αντιπαράθεσης διακριτικής και ανώδυνης, έως τώρα, που έχει ως αφετηρία την εκτίμηση ότι “όλοι θέλουνε να γίνει το έργο εκτός από λίγους που τα οικονομάνε”. Έτσι, υπάρχει, από τη μια πλευρά, η αισιόδοξη τρόπον τινά άποψη, σύμφωνα με την οποία με τον ταμιευτήρα θα φτιάξει το κλίμα, θα υπάρχει νερό (θ’ αποκατασταθεί η διαταραγμένη υδρολογική ισορροπία), θα έχει πάχνη για τις αμυγδαλιές και μπορεί να μοιρασθούν τα υπόλοιπα χωράφια που θα μείνουν· θα έχει εν τέλει ανάπτυξη ο τόπος. Από την άλλη, “θα χαθούνε πολλά εισοδήματα, τη στιγμή που οι αποδόσεις δεν είναι τόσο χαμηλές ούτε τα χώματα άχρηστα, όπως τα παρουσιάζουν οι επίσημοι (φορείς). Ύστερα, εκείνοι που θέλουν το έργο είναι όσοι περιμένουν να πάρουν αποζημιώσεις από τα στρέμματα που λένε ότι θα απαλλοτριωθούν και αυτοί που έχουν φύγει από το χωριό και θέλουνε να έρχονται εδώ για διακοπές και τουρισμό”.¹¹

Σταθερά πάντως αισιόδοξοι είναι οι νέοι (οι μαθητές ιδιαίτερα και οι σπουδαστές), οι οποίοι αναμένουν με τον ταμιευτήρα ποικίλες μεταλλαγές: από τάχιστη τουριστική ανάπτυξη έως κωπηλατικούς, εκεί, και ιστιοπλοϊκούς αγώνες.¹²

Το σημαντικότερο πάντως είναι ότι οι όποιες διαφορές απόψεων επί του ταμιευτήρα επισκιάζονται από ένα γενικότερο κλίμα δύσπιστης αναμονής, που εκφράζεται με τις εξής και συχνά επαναλαμβανόμενες φράσεις:

- “Χαδούζα θα γίνει· πού θα πάνε τα απόδλητα των διομηχανιών;”.
- “Το χώμα έχει ποτίσει χημικά, δηλητήρια. Όλ’ αυτά θα μείνουν. Τι ψάρια θα δγάξει;”.
- “Μια ζωή για έργα ακούμε. Ώσπου ν’ αρχίσει και ώσπου να τελειώσει, θα περάσουν πολλά χρόνια”.
- “Μπορεί να μην τελειώσει ποτέ και να μας μείνουν τα χώματα”.
- “Καλύτερα να την αφήσουν να γίνει όπως ήταν πρώτα, ολόκληρη, και ούτε φράγματα, ούτε τίποτα”.
- “Ν’ αφήσουν τη λίμνη να γίνει όπως πρώτα. Ούτε λεφτά να ξοδευθούνε. Ύστερα, το δάθος του ταμιευτήρα –με τα οκτώ μέτρα– όταν θα έχει κύμα θα είναι επικίνδυνο για τις δάρκες” (πρώην ψαράς 63 ετών).

11. 40χρονος γεωργός. Από πλευράς επίσημων φορέων, δίνεται συχνά έμφαση στη μη αποδοτικότητα των κάρλιων εδαφών, στην “αχρηστία τους”, γεγονός το οποίο δεν λειτουργεί πάντα πειστικά. Αντίθετα, η έμφαση στο πολύπτυχο πρόβλημα του νερού, προκειμένου να καταφανεί η επιτακτική ανάγκη κατασκευής του ταμιευτήρα, λειτουργεί κατά κανόνα πειστικά.

12. Δεν λείπουν και σαρκαστικά σχόλια αγροτών από κοινότητες που δεν είχαν άμεση σχέση με τη ζωή της λίμνης, αλλά που ωστόσο δρέθηκαν επιχειρηματίες γεωργοί με την αποξηράνσή της: “Έτσι και γίνει, θα τους φάνε –τους κατοίκους των πλησιέστερων κοινοτήτων στον υπό δημιουργία ταμιευτήρα– τα κουνούπια!”.

– “Πού θα φυτρώσει καλάμι σε επτά και οκτώ μέτρα βάθος;”.

– “Βαρεθήκαμε ν’ ακούμε όλο λόγια, λόγια”.

Η τελευταία φράση φέρνει στο νου την απάντηση που δίνει ο Άμλετ στην ερώτηση του Πολώνιου: “Τι διαβάζετε κύριε;” – Άμλετ: “Λόγια, λόγια, λόγια”.¹³

Είναι γεγονός ότι δεν προηγήθηκε της τελικής απόφασης, σχετικά με τη δημιουργία του ταμιευτήρα, ένας διάλογος μεταξύ επιστημόνων και του άμεσα ενδιαφερόμενου πληθυσμού για την αναγκαιότητα του έργου από οικονομικής πρώτα πλευράς. Βέβαια, η επιτακτική ανάγκη αποκατάστασης του εκεί περιβάλλοντος καθιστά την όποια τέτοια συζήτηση εντελώς δευτερεύουσα και περιττή. Στην πραγματικότητα, όσο σημαντικά ερωτήματα κι αν ανέκυψαν εν όψει των νέων έργων – περί των αποδόσεων ή μη των γαιών και περί του ποιοι ωφελήθηκαν και ποιοι όχι· περί του ποιοι και πόσοι είναι υπέρ ή κατά του νέου έργου· σχετικά με το πού τελειώνει η αναμονή του οικονομικού οφέλους, ένεκα ενδεχόμενης απαλλοτρίωσης, και πού αρχίζει η αγάπη και η νοσταλγία για την πρώην λίμνη και, τέλος, εάν υπάρχει οικολογική συνείδηση, σε τι βαθμό τούτη υφίσταται απώθηση από το αίσθημα της οικονομικής ανασφάλειας, εν όψει των νέων οικονομικών δεδομένων που θα δημιουργηθούν, κατά την περίοδο της κατασκευής του ταμιευτήρα και μετά την αποπεράτωσή του–, όσο σημαντικά λοιπόν κι αν είναι τα παραπάνω ερωτήματα, εκ των πραγμάτων καθίστανται ήσσονος σημασίας από τη στιγμή που η τετελεσμένη απόφαση για το αδιαφιλονίκητο αναγκαίο προγραμματισθέν νέο έργο επιβάλλει τάχιστα νέο σκηνικό, με ίδια προβλήματα, προσδοκίες και ανησυχίες.

Δεν είναι έτσι τυχαίο το ότι αισθητότερο κενό διαλόγου υπάρχει σε σχέση: 1) Με την ίδια την κατασκευή του ταμιευτήρα και τις όποιες ανησυχίες προκαλεί πρώτα το τεχνικό της μέρος (ο χώρος και ο τύπος αναχωμάτων, η τεχνητή φύση των τριών πλευρών του ταμιευτήρα, οι όροι αποφυγής πλημμυρών, η καθαρότητα νερού κ.λπ.). 2) Με το πώς, στη συνέχεια, θα διαμορφωθεί η οικονομική κατάσταση κατά τη διάρκεια τούτης της κατασκευής – για τις περιπτώσεις που πλήττονται τα εισοδήματα και πρέπει να δοθούν αποζημιώσεις. 3) Με την άποψη –έστω και γενικά ασαφώς διατυπωμένη– περί ανασχηματισμού “όλης της λίμνης όπως ήτανε πρώτα”.

Ένας διάλογος γύρω από το τελευταίο σημείο θα αποκάλυπτε ότι όσο μεγαλύτερο μέρος της λίμνης ανασυστήνεται –πόσο μάλλον η όλη της ανασύσταση– τόσο η ίδια η λίμνη θέτει όρους αειφορικής λειτουργίας σε ευρύτερη κλίμακα χώρου. Γεγονός που σημαίνει, σε πρώτη φάση, μείωση ίσως του όγκου της γεωργικής, εντατικού τύπου, παραγωγής, ανατροπή διαφόρων νέ-

13. Σαίξπηρ, Άμλετ.

ων οικονομικο-κοινωνικών δεδομένων που δημιουργήθηκαν εκεί στις δεκαετίες μετά την αποξήρανση. Τουτέστιν, ανατροπή που μπορεί να επιφέρει αναστάτωση στα οικονομικά ισχύοντα, σε τοπικό πρώτα επίπεδο, αγνώστου ή μάλλον δυσκόλως προσδιορίσιμου αντίστοιχου κοινωνικού κόστους. Το ενδεχόμενο να θιγούν οικονομικο-κοινωνικά κεκτημένα εντασσόμενα στα τωρινά μοντέλα του καθημερινού βίου και της σύγχρονης κοινωνικής κινητικότητας, στο ίδιο εν τέλει το μοντέλο σύγχρονης ανάπτυξης, όπως ορίζεται από τους αγοραίους πρώτα μηχανισμούς εθνικού και ευρωπαϊκού επιπέδου –στα όρια σήμερα της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας– και από τις αξίες που απορρέουν απ’ αυτούς, συνιστά απειλή που υπαγορεύει και τα όρια των προδιαγραφών εντός των οποίων καλείται να προσφέρει υπηρεσίες ο ταμιευτήρας.

Αυτός είναι ο λόγος της “αναντίρρητα ανέφικτης” σκέψης περί ανασχηματισμού της λίμνης “όπως ήταν πρώτα” και αυτή είναι η αιτία του “αναγκαστικού χαρακτήρα” του ταμιευτήρα. Εάν κύρια αιτία της προγραμματισμένης κατασκευής του τελευταίου είναι οι γνωστοί από τα προηγούμενα σχετικοί περιβαλλοντικοί φόβοι, τα όρια επέκτασης και λειτουργίας του φθάνουν εκεί όπου θεωρητικά και βάσει επιστημονικών κριτηρίων τούτοι οι φόβοι θα πρέπει να υπερβαίνονται. Ωστόσο, όπως έγινε ήδη μνεία και όπως εύστοχα παρατηρεί ο J. Ellul (1990), όταν έχουμε να κάνουμε με μετρήσεις περιβαλλοντικών παραμέτρων, το μέγιστο πρόβλημα που προκύπτει είναι πάντα σε ποιο επίπεδο και σε ποιο σημείο είναι δυνατόν να σταματήσει κανείς την ανάλυση των επιπτώσεων (στη γη, στο νερό, στα φυτά, στον άνθρωπο; κ.ο.κ.) και σε ποιο δάθος. Θα αντέτεινε κανείς ότι η τεchnικοεπιστήμη θα είναι όλο και περισσότερο σε θέση όχι απλά να ορίζει τα όρια των εν λόγω επιπτώσεων, αλλά και να αγγίζει το πεδίο του θετικού ακινητοποιώντας το και κατέχοντάς το. Θα μπορεί εν ολίγοις η επιστήμη να καρπύεται με ασφάλεια το προϊόν του τελευταίου αυτού πεδίου, περιπαίζοντας το ταντάλειο πάθημα της ανεξέλεγκτης επέκτασης του τοπίου του αρνητικού και της δασανιστικής υποχώρησης των ορίων του θετικού χωρίς προσδοκία σταθεροποίησής τους. Το θέμα είναι τεράστιο και υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας. Ανοίγοντας όμως μια παρένθεση, θα λέγαμε ότι με την αύξουσα πρόοδο της τεχνικο-επιστήμης η προαναφερθείσα προσδοκία προς το παρόν όλο και απομακρύνεται υποχωρώντας. Να υπενθυμίσουμε απλώς τις ανησυχίες σχετικά με τη γενετική ρύπανση και τη διαφθοροποίησή της προς το χείρον από τη χημική. Είναι γνωστό ότι με τα μεταλλαγμένα γενετικά προϊόντα ξεπερνιούνται –για πρώτη φορά από την ύπαρξη της γεωργίας– τα βιολογικά όρια μεταξύ των ειδών· ανοίγεται έτσι ο δρόμος για την πραγματοποίηση των όποιων διασταυρώσεων και την εμφάνιση νέων οργανισμών απρόδλεπτης συμπεριφοράς. Η υπέρβαση αυτή

συνεπάγεται –θάσει των μέχρι τώρα σχετικών ερευνών– την αδυναμία ελέγχου της ροής των γονιδίων, αφού μέσω της περίφημης *επικονίασης* τα αλληλογόνα τοιαύτα μεταφέρονται ανεξέλεγκτα. Επειδή οι γενετικοί ρύποι είναι ζωντανόι, με τα κληρονομικά τους χαρακτηριστικά να μεταβάλλονται, να αναπαράγονται και να μεταναστεύουν, ο καθορισμός του ανωτάτου ορίου ασφαλείας είναι εδώ σημαντικότετος και προβληματικότετος (J. Rifkin, 2000, σ. 165-189).

Όλα συμβαίνουν ωσάν το όποιο περιβαλλοντικό πρόβλημα, γέννημα της όποιας αιτίας, να μας καταδικάζει σε ελέγχους και σε καταμετρήσεις ανωτάτων και κατώτατων ορίων, έως ότου ίσως αναγνωρίσουμε το μυστήριο της αρμονίας, των ορίων του ισόρροπου μέτρου.

Όπως και να 'χει, ο αναγκαστικός χαρακτήρας του κάρλιου ταμιευτήρα υποχρεώνει προφανώς τους τεχνικούς επιστήμονες δημιουργούς του να έχουν συνείδηση των καθηκόντων και υποχρεώσεών τους, έναντι του εκεί τόπου και των ανθρώπων του, και της σχέσης που τούτοι θα αναπτύξουν με το εν λόγω έργο.

Εάν οι μελέτες όντως φιλοδοξούν να γίνουν μόνιμοι φύλακες και προστάτες του υπό κατασκευήν ταμιευτήρα, άφευκτα, από τεχνικο-επιστημονική άποψη, επιβεβλημένου, δεν θα ήταν άστοχο να λάβουν τουλάχιστον υπόψιν την έννοια της προστασίας υδάτινων πηγών στην αρχετυπική της πριν απ' όλα εκδοχή. Πολλώ μάλλον που ο τελικός στόχος είναι η μετατροπή του σε υγιή υγρότοπο, καθ' ομοίωση της φυσικής λίμνης.

Θα επανέλθουμε επί του θέματος αφού πρώτα εξετασθεί και η αποξήρανση της άλλης επιλεγμένης πρώην λίμνης, της Αγουλινίτσας. Θα θέλαμε όμως να κάνουμε ένα μικρό επίλογο της Κάρλας, υπενθυμίζοντας ότι η “ευλαδική τήρηση” του αειφορικού χαρακτήρα του όλου έργου δεν είναι απλά υπόθεση νόμων και μέτρων περιβαλλοντικής αστυνόμευσης, με δεδομένη συνάμα την τοποθέτηση στο περιθώριο –της όλης περί ταμιευτήρα ιστορίας– του ίδιου άμεσα ενδιαφερόμενου παρακάρλιου πληθυσμού.

Είναι προφανές ότι όλη η υπόθεση του ταμιευτήρα απαιτεί ένα λόγο πειστικό τόσο για την αναγκαιότητα όσο και για το εφικτόν του χαρακτήρα του. Η πειστικότητα δε αυτή θα πρέπει να είναι τέτοιου βαθμού ώστε, απαντώντας πρώτα στις ανησυχίες των άμεσα ενδιαφερομένων κατοίκων, να γεννά την αίσθηση της ευθύνης, συνεπικουρούμενη και εμψυχωμένη από αισθήματα φροντίδας για την όλη προοπτική του έργου. Το ιδανικό όριο για το τελευταίο είναι φυσικά η εικόνα της επαναλειτουργίας ενός υγρότοπου και, φυσικώ τω λόγω, η παράσταση –επαναλαμβάνουμε– της ίδιας της χαμένης λίμνης. Στην πραγματικότητα, ο λόγος περί του αναγκαίου και του εφικτού του έργου προϋποθέτει γνώση των ίδιων των επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων αυτού, με την όσο το δυνατόν μεγα-

λύτερη εκλαΐκευση, επ' ωφελεία του άμεσα ενδιαφερόμενου πληθυσμού.

Πρόκειται για θέματα για τα οποία δεν υπάρχει επακριβώς προηγούμενη εμπειρία· και το μόνο σταθερό δεδομένο είναι η σπουδαιότητα προστασίας του έργου, η οποία θα πρέπει να εμψυχώνει την κάθε προς τούτο σχετική πρωτοβουλία, την κάθε χρήσιμη τεχνικοεπιστημονική υιοθέτηση και σωστή εφαρμογή. Αλλά δεν είναι ίσως άστοχο να θυμηθούμε ότι οι αρχαιολογικές προστάτιδες των λιμνών δεν έχουν μόνο υπερβατικά γνωρίσματα. Κληρονομούν από τον μεγαλήτορα γερο-Ωκεανό τη μεγαλοκαρδία την οποία διατηρούν σ' όλες τις γήινες κατοικίες τους, φανερές και αφανείς, και σ' όλους τους σκολιόδρομους και τα λοφοειδή μονοπάτια. Από τις πολύτροπες ιδιότητές τους σημειώνουμε απλά ότι είναι: ευώδεις και λευχείμονες – ντυμένες με λευκή διαφάνεια· σταθερά αποπνέουσες υγιεινές αύρες· αυξίτροφοι και αγλαόκαρποι, δοθούν την αύξηση στον κατάλληλο χρόνο εύχυνων καρπών. Και πάντα σε συνοδεία με την προστάτιδα της γης και της γεωργίας και τον εμπνευστή των γιορτών, φέρνουν ενθουσιασμό και χαρά στην ανθρωπινή καρδιά.

Η ελπίδα δημιουργίας του κάρλιου έργου τρέφεται ίσως, συνειδητά ή μη, από τις εικόνες της λίμνης στην ακεραιότητά της. Στο βασίλειο αυτής της ακεραιότητας προνομιακή θέση έχουν διαχρονικά οι στιγμές που αποτελούν αποκρουστικότητα όσων η λίμνη, με τις λειτουργίες της ορατές και μη και κατά τρόπο εξαιρετικό, έχει εμπνεύσει: από την Κορωνίδα, για παράδειγμα, ανυποταξία ως τις στιγμές ευωχίας στη ζεστασιά της, εντός της λίμνης, εστίας. Είναι οι στιγμές έμπνευσης που αγγίζουν ιδιαίτερα την ψυχή και εκφέρονται από τη φωνή την πλησιέστερη σ' αυτή. Πρόκειται, κατά συνέπεια, κατά την πλατωνική αντίληψη, για την έκφραση την πλέον αυθεντική και την με, παιδαγωγικό περιεχόμενο, φωνή.

Μετά την αποξήρανση οι αιτίες τέτοιων παιδαγωγικών εμπνεύσεων δεν έλλειψαν, με πηγή φυσικά αυτή τη φορά τη μνήμη, αποκλειστικά της Κάρας. Παραθέτουμε έναν κάρλιο της Μνημοσύνης λόγο με τίτλο *Χαμένη λίμνη* από διώματα μέσα στη λίμνη δύο δεκαετιών και πλέον, με στόχο όχι την ανάλυση αυτού αλλά την υπογράμμιση του γεγονότος πως πράγματι μέσα από την έκφραση του πόνου, της επιθυμίας –για πράγματα που οι δικοί μας τρόποι αντίληψης δεν θα είχαν τίποτε να πουν– το έργο, συνοδεία νοσταλγικών τόνων, προβληματίζει. Πρόκειται για προβληματισμό που η διεπιστημονικότητα και η όποια άλλη μορφή συνεργασίας –που το ίδιο κάρλιο έργο επιβάλλει– έχουν τουλάχιστον υποχρέωση να γνωρίζουν, μια που αφορά το όνειρο και τη σύλληψη επαναλειτουργίας της λίμνης, όπως ένας πρώην αλιέας και μετέπειτα καλλιτέχνης της τον καταθέτει.

1

“Κάρλα μας! Λίμνη όμορφη
που σ’ έχουνε ξηράνει.
Τον τόπο που μας άφησες
για τίποτε δεν κάνει.

2

Να ξαναγίνεις θα ’θελα,
οι γλάροι να πετάξουν
και οι ψαράδες οι παλιοί
καλύδες να σου φτιάξουν.

3

Να κρεμαστούν οι κακαδιές
τις σούπες τους να δράζουν
και το βραδάκι στη στεριά
τσακάλια να ουρλιάζουν.

4

Κρύοι βοριάδες να φυσούν
τον κόσμο να χαλάνε
και οι ψαράδες τη ζεστή
τη σούπα τους να φάνε.

5

Από την κολοκύθα τους
κρασί καλό να πιούνε,
τη χειμωνιάτικη βραδιά
τραγούδια ν’ ακουστούνε.

6

Ξηράθηκες και χάθηκαν
τα ψάρια, τα παπιά σου
που θρέψανε στην Κατοχή
τα νηστικά παιδιά σου”.

Σωκράτης Ζιώγας

(αδημοσίευτο, προφορική κατάθεση σε
πλαίσιο συνομιλίας)

Το μνημόσυνο της χαμένης λίμνης δίνει μία με τον τρόπο του και εν αγνοία του απάντηση, ταπεινή και λιτή στο πώς η αειφορία καθιστά επιτακτικό το διάλογο διαφόρων λόγων. Έναν διάλογο που για να είναι ουσιαστικός δεν μπορεί να μη θέσει στην καρδιά του πανανθρώπινες και διαχρονικές απορίες, όπως για παράδειγμα το τόσο πολυσυζητημένο και εν πολλοίς αναπάντητο χαϊλντερλινικό ερώτημα: προς τι οι διαισθητικές, της πάσχουσας δημιουργικής φύσης, φωνές στους χαλεπούς καιρούς;¹⁴ Μόνον η ποιητική σκέψη συλλαμβάνει και διατυπώνει ευθαρσώς την ανάγκη και την επιθυμία αναδημιουργίας αέρας της λίμνης με τις πολύπτυχες λειτουργίες της. Κάτι που για τους τεχνικούς σχεδιασμούς και το μοιραίο εν γένει των εξελίξεων φαντάζει ρομαντική ουτοπία.

Η φύση δέδαια πληρούται ήχων, απόηχοι των οποίων ανιχνεύονται σε κάθε αυθόρμητο και αυθεντικό έστω υποσυνείδητο μεταφορικό λόγο. Το τρομερό και το εξαιρετικό στη φύση¹⁵ οδηγούν στην αναζήτηση εστιών ζω-

14. “Προς τι οι ποιητές στους χαλεπούς καιρούς;”, από το ποίημα του Holderlin *Ψωμί και κρασί*, δλέπε ανάλυση του Martin Heidegger (1973, σ. 41-61).

15. Κατά την τρίτη καντιανή κριτική (*Κριτική της κριτικής ικανότητας*, ό.π.).

ής, εκεί όπου ο γήινος καθρέπτης οδηγεί τον άνθρωπο να στοχασθεί την ίδια του τη μοίρα. Στις τρομερές απειλές των φωνών της φύσης, των τσακαλιών και των βοριάδων, η φωτιά –η ζωτική και κοσμική δύναμη– της λιμναίας εστίας φωτίζει σταθερά τη συγκρότηση τού, γύρω απ' αυτήν, δίου και τόπου.

Το τρομερό ερώτημα που αναδύεται, μετά τον αφανισμό της λιμναίας αυτής συγκρότησης, διατυπωμένο υπαινικτικά από τους παραπάνω στίχους, είναι: Τι θα βρεθεί ν' αντικαταστήσει την όλη πολύμορφη αυτή λειτουργία, όταν αίφνης σε χαλεπούς καιρούς γίνει συνείδηση πως ό,τι άφησε πίσω ετούτος ο αφανισμός είναι σχεδόν αδύναμο ή εντελώς ανίκανο να προσφέρει κάτι πρόσφορο, και κατά τρόπο ασφαλή και ανιδιοτελή, για τη σωτηρία από τις βίαιες και άγνωρες στιγμές παρόμοιων άμοιρων χρόνων;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Υπόθεση σχηματισμού: Αλφειού πάθος

Πλάι στις εκβολές του Αλφειού και σε απόσταση 2,5 χλμ. από την αριστερή του όχθη υπήρχε έως το 1968 η λίμνη Αγουλινίτσα, η οποία κατελάμβανε σε εποχές πληθωρικού υδάτινου εμπλουτισμού 28.000 στρ.. Το ολικό της μήκος ήταν περίπου 15.000 μ. και το πλάτος κυμαινόταν από 500 έως 3.500 μ.. Κείμενη ανάμεσα στην κοινότητα Επιταλίου –νυν Δήμο Βόλακος– και στα νερά του Ιονίου, η περιοχή της λίμνης οριζότο ΒΔ από τον Αλφειό, ΒΑ από την εθνική οδό Πύργου-Κυπαρισσίας, ΝΔ από τον Κυπαρισσιακό κόλπο και ΝΑ από τη λίμνη Καϊάφα (δλ. Χάρτη Χα1).

Όλοι οι νεότεροι μελετητές της λίμνης συμφωνούν στο ότι η λίμνη δεν υπήρχε κατά τους ιστορικούς χρόνους. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει κανείς από το γεγονός ότι δεν υπάρχει ιστορική πηγή της αρχαιότητας που να μιλά συγκεκριμένα για την ύπαρξη της λίμνης. Ουδείς εκ των ιστορικών και αρχαίων γεωγράφων και ουδέν γενικότερα κείμενο της αρχαίας γραμματείας την αναφέρει, ακόμη και κατά το τέλος του 2ου αιώνα μ.Χ., όταν ο Παυσανίας στα *Ηλειακά* κάνει εκτενέστατη περιγραφή της όλης περιοχής.

Βασικότατο ωστόσο τεκμήριο του μη σχηματισμού της, κατά την προαναφερθείσα εποχή, θεωρείται το γεγονός ότι κατά τους κλασικούς χρόνους η απόσταση από τις εκβολές του Αλφειού μέχρι την Ολυμπία ήταν 6.000 βήματα ή 80 στάδια, δηλαδή 15.390 μ.. Τούτο σημαίνει ότι οι τότε εκβολές του ποταμού ήταν στη θέση περίπου της διασταύρωσης του δρόμου Πύργου-Επιταλίου με τον Αλφειό, τοποθεσία γνωστή ως Περταταριά.¹ Η θάλασσα έτσι έφθανε έως τους πρόποδες του λόφου του Αη-Γιώργη (αριστερά του Επιταλίου). Από τότε έως σήμερα, οι συνεχείς προσχώσεις του Αλφειού κατέληξαν στη δημιουργία θινών και στη μετακίνηση, κατά 4 χλμ. περίπου δυτικότερα, των εκβολών του.

Ο σχηματισμός της λίμνης είναι το τελικό αποτέλεσμα του συνδυασμού της δράσης, από τη μια μεριά, της ορμής του ποταμού αυτού και, από την άλλη, του θαλάσσιου κυματισμού, αντίθετου προς τον ρουν του τελευταίου. Η τέτοια λοι-

1. Επί του θέματος, αναλυτικότερα, Α. Καλλίνσκη (1958) και Σ. Φωτόπουλος (1990, 1991).

πόν αντιθετική κίνηση των ρευμάτων υπήρξε ο βασικός μηχανισμός δόμησης της επιφανειακής τελικής μορφής της Αγουλινίτσας. Εάν αυτή η τελευταία φάση είναι υπόθεση χιλιάδων ετών, το γεωλογικό υπόβαθρο της λίμνης έχει ηλικία μερικών εκατομμυρίων χρόνων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της γεωχρονολογικής κλίμακας, το υπόβαθρο της Ηλειακής πεδιάδας στην οποία ανήκει η περιοχή του Επιταλίου σχηματίστηκε προς το τέλος της εποχής του Ολιγόκαινου – της τριτογενούς περιόδου του Καινοζωικού αιώνα, δηλαδή πριν 30 εκατομμύρια χρόνια. Στην Πλειόκαινο εποχή (διαρκούσα από 2,5-7 εκατ. έτη) το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Πελοποννήσου βρισκόταν κάτω από τη θάλασσα.

Κατά δε την αρχαιότατη τεταρτογενή περίοδο (έως 2,5 εκατ. έτη) σχηματίζονται οι παράκτιοι λόφοι της Ηλείας και πιθανότατα και οι λόφοι του Αη-Γιώργη και της Παναγίας στην περιοχή του Επιταλίου. Πριν εκατομμύρια χρόνια δημιουργήθηκε ρήγμα κατακόρυφο (μετατόπιση πετρωμάτων) που είχε διεύθυνση από Β-ΒΔ προς Ν-ΝΑ. Έτσι προκλήθηκε δύθισμα με πυθμένα χαμηλότερο από τη θάλασσα που γέμισε θαλασσινό νερό. Στη συνέχεια, ο Αλφειός μετέφερε διάφορα υλικά (άμμο, χαλίκια, λάσπη) επιχώνοντας σταδιακά μέσα στους αιώνες την περιοχή του δυθίσματος. Οι θαλάσσιοι κυματισμοί, οι αντίθετοι –όπως είδαμε– με τη ροή του ποταμού, δημιουργούν σε συνδυασμό με τη δράση του Αλφειού θίνες (σωρούς άμμου).² Οι σωροί αυτοί, σε μορφή ακτοταινίας, αποχωρίζουν το χώρο του δυθίσματος από τη θάλασσα. Η ακτοταινία δε εκείνη θα είναι το όριο και ο βασικός όρος της πολυδιάστατης λειτουργίας της λιμνοθάλασσας (βλ. Χάρτη Χα2).

Ο Αλφειός, ο μεγαλύτερος σε μήκος και ο πλουσιότερος σε νερά ποταμός της Πελοποννήσου, είναι ο γεννήτωρ ουσιαστικά και ο τροφοδότης της λίμνης Αγουλινίτσας. Εάν η τελευταία στερείται μεταφορικού λόγου και αρχαίας ιστορίας, η πλούσια συμβολική παράδοση και η πολύπτυχη ιστορία του γεννήτορά της την καθιστούν κληρονόμο πολύσημων λιμναίων λειτουργιών, που αντανακλούν στοιχεία του πλουτοδότη και γονιμοποιού Αλφειού³.

Με τις πηγές στις δυτικές υπώρειες του Πάρωνα και μετά από διαδρομή 111 χλμ. –διαρρέοντας την Αρκαδία, τη Μεσσηνία και την Ηλεία– εκβάλλει δίπλα στο Επιτάλιο στο δόρειο Κυπαρισσιακό κόλπο. Ο Κ. Παπαρηγόπουλος χαρακτήριζε τον Αλφειό έναν εκ “των παραδοξότερων ποταμών της γης”, όχι διά το μέγεθος αυτού, αλλά “διά τας αλλοκότους αναδύσεις και καταδύσεις

2. Σ. Φωτόπουλος, ό.π..

3. Από το αλφάνω: παράγω, εισφέρω, αποφέρω, τροφοδοτώ. Το παράγωγο αλφή σημαίνει την παραγωγή, την κτήση, το κέρδος: Αλφηστής είναι αυτός που θηρεύει κέρδος. Υπάρχει επίσης η εκδοχή ότι το όνομα Αλφειός παράγεται από το άλφος, επειδή τα νερά του θεραπεύουν τον αλφό, την ασθένεια του δέρματος, τον αλβινισμό (albus: λευκός) – και αλφός στην ιατρική: η ελάττωση της χρωστικής σε περιοχές του δέρματος, η λεύκη. Βλ. Γ. Κανελλάκης (1973, σ. 39-57).

τας οποίας πάσχει". Τα τιτανώδη όρη έχουν πολλά υπόγεια χάσματα και ρείθρα. Τέτοια χάσματα, αναφέρει ο ιστορικός, υπάρχουν πολλά στην Ελλάδα και μάλιστα στη μέση Πελοπόννησο. "Όθεν οι ποταμοί αυτοί πολλάκις αφανίζονται υπό την γην και έπειτα αναφαίνονται, έπειτα πάλι αφανίζονται, ώστε εκ τούτου είναι δύσκολον να ορισθώσιν αι αληθείς πηγαί. Τοιούτον τι συμβαίνει ιδίως εις τον προκείμενον Αλφειόν και εις έτερον ονομαστόν ποταμόν της Λακωνικής, τον Ευρώταν. Διότι κατά τινα, ορθήν ως φαίνεται γνώμην, ο Αλφειός, παραγόμενος εκ πολλών πηγών της δυτικής πλευράς του Πάρνωνος, καταδύεται εις τους πρόποδας του Κρησίου όρους και αναδύεται εις το πεδίο της Ασέας (Αρκαδίας), όπου συγχέεται μετά της κυριωτέρας του Ευρώτα πηγής. Ενταύθα οι ποταμοί θυθίζονται συνάμα, αλλά μόλις αναμίξουν τα ύδατα αυτών εν ρείθρω υπογείω, χωρίζονται και πάλιν και ανατέλλουσιν ο μεν εις την δόρειον Λακωνικήν, ο δε εις το πεδίο της Μεγάλης πόλεως, από του οποίου ρέει ήδη αδιαλείπτως καταφανής προς την δυτικήν θάλασσαν".⁴

Μετά την εξαφάνισή του στις καταδόθρες και την ανάδυσή του στην Ασέα, κάνει ο Αλφειός μέχρι τις εκβολές του φανερή διαδρομή 88 χλμ.. Όλα τα γνωστά όρη (αρκαδικά, μεσσηνιακά, ηλειακά και αχαϊκά) φροντίζουν για την τροφοδότησή του: το Μαίναλο και ο Πάρνων, ο Ερύμανθος και η Φυλόη, το Λύκαιο και η Μίνθη (Στράβων, 83). Στην όλη του διαδρομή, υπόγεια και επιφανειακή, έχει πηγές πλούσιας τροφοδότησης. Στις αρχές του –στη δουνίσια πορεία– δέχεται τα νερά του Καρνίωνα, του Βρενθεάτη, του Βουφάγου. Φθάνει πληθωρικός στον κάμπο της Μεγαλόπολης και προχωρώντας προς την Καρύταινα παραλαμβάνει τα νερά του Γορτυνίου Λούσιου, του Μυλάονα, του Νου, του Αχελώου, του Κέλαδου, του Ελισσώνα, του Τρίτωνα, της Σουλτίνας.⁵ Περνά την Ηραία και κατηφορίζοντας προς τη Θέλπουσα παίρνει τα νερά του Λάδωνα και του Ερύμανθου. Στη συνέχεια στο χωριό Μουριά έλκει προς την κοίτη του ό,τι του προσφέρουν ο Λευκανίας, ο Κυθήριος, ο Ενιπέας. Και συνεχίζει καταβροχθίζοντας αχόρταγα: στον Σέκουλα τον Νάφιλο, στην Τρυπητή τον Διάγοντα και τον Αχέροντα, στον Σκιλλούντα τον Σελινούντα.⁶ Φθάνοντας τέλος μεγαλοπρεπής και εκθαμβωτικά πλούσιος στα ιερά Ολύμπια, επιδίδεται στον τελευταίο εναγκαλισμό με τον Κλαδέο και εκβάλλει –ή μάλλον εξέβαλλε άλλοτε, πριν τη σημερινή του εξασθένηση– με ορμή στο Ιόνιο.

4. Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Ελευθερουδάκη, τόμ. Α', σ. 147-148.

5. Βλέπε και Γ. Κανελλάκης (1973, σ. 39-57).

6. Η ροή του επί μεγάλα διαστήματα υπό την γην, εισχωρώντας στα σπηλαιώδη έγκατα του εδάφους και στα υποχθόνια κοιλώματα, τον κάνει, όπως τον αποκαλεί ο Σπ. Λάμπρου, ποταμό καταπνόμενο. Επιπλέον είναι από τους πλέον πολυνύμους ποταμούς. "Στο Λεοντάρι λέγεται Σαραντάπορος. Στην Καρύταινα: Καρυτινό ποτάμι και Ποτάμι. Μετά την Ηραία: Ρουφιάς και Ροφιάς. Από τα Ολύμπια και κάτω: Αλφειός" (Αγησ. Τσέλαλης, 1952, σ. 99).

Στον Όμηρο αναφέρεται το “ιερὸν ῥόον Ἀλφειοῖο”, το ιερὸ ρεῦμα του Αλφειοῦ, ἐκεῖ ὅπου, προσφέροντας τιμές ο Νέστωρ στο Δία, θυσιάζει ὅμοια ταῦρο στον Αλφειὸ και ταῦρο στον Ποσειδῶνα.⁷ Ο πλουτοφόρος Αλφειὸς λατρεύεται ως θεότητα και παραμένει ιερὸς και για τους Ρωμαίους, αποκαλούμενος *Sacer Alpheus* (ιερός Αλφειός).⁸

Κατὰ τη διάρκεια των Ολυμπιακῶν αγῶνων, μικρὰ πλοία μετέφεραν, μέσω του τότε και πάντα πλωτοῦ Αλφειοῦ, ἀνθρώπους και τροφίμα ἀπὸ τις ἐκβολές ως τον ιερὸ χῶρο της Ολυμπίας (διαδρομὴ μῆκους, υπενθυμίζουμε, 6.000 βημάτων).

Ο πιο ευχάριστος στην ὄραση και ο ἀπολαυστικότερος των ποταμῶν για τον Δία, ο Αλφειός, καλύπτει ἓνα τεράστιο κεφάλαιο της ποτάμιας μυθολογίας. Θ’ αναφερθούμε στην πιο σημαντικὴ μυθολογικὴ του διήγηση, που τυγχάνει να ἀφορᾷ ἀμεσότερα την ὅλη μας εργασία. Σ’ αὐτὴν που ο κυνηγὸς Αλφειὸς ἀπὸ ἔρωτα μεταμορφώνεται σε ποταμὸ και, ως υποθαλάσσιο ρεῦμα, διασχίζει κατὰ ἐκατοντάδες χιλιόμετρα το Ἰόνιο για να σμίξει, με το ἀφρώδες κύμα του, την ἀναβλύζουσα ἀπὸ τη γῆ πηγὴ της Ἀρέθουσας. Πρόκειται για τη συνάντηση δύο υδάτινων γλυκῶν πηγῶν, “το θεωρούμενο μέγιστο ἐρωτικὸ πλησίασμα” (Καλάσσο, 1991, σ. 199), υφάδι της αἰώνιας εὐτυχίας, με ὁρο ὑπαρξῆς την παρθενικὴ καθαρὸτητα των υδάτων.

Ο Αλφειὸς ἐρωτεύεται τη θεὰ του κυνηγιοῦ, την Ἀρτέμιδα, και με τυφλὸ πάθος την κυνηγὰ παντοῦ. Σε παννυχίδα ἡ Ἀρτεμις για να μην ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τον κυνηγὸ αλείφει το πρόσωπό της καθὼς και των νυμφῶν της με πηλὸ (Παυσανίας, 5, 22, 9). Ο Αλφειὸς την καταδιώκει μέχρι τη νῆσο Ὀρτυγία, κείμενη στο λιμάνι των Συρακουσῶν. Σύμφωνα με τους Ὀρφικούς, ἡ Ὀρτυγία εἶναι τόπος γέννησης της Ἀρτέμιδος.⁹ Ἡ νῆσος στους πινδαρικούς *Ἐπίνικους* θα εἶναι ο θρόνος της Ποταμίας Ἀρτέμιδος: “Ποταμίας ἔδος Ἀρτέμιδος” (*Πύθεια*, 2, 12) και “δέμνιον Ἀρτέμιδος” (*Νέμεα*, I, 3). Στον κύκλο της Ἀρτέμιδος ἡ κυνηγὸς νύμφη Ἀρέθουσα ταυτίστηκε με την Ἀρτεμιν. Με πάθος και ἐδῶ ο κυνηγὸς την καταδιώκει μέχρι την Ὀρτυγία. Ὅταν πρόκειται να την συλλάβει,

7. “Ἐνθεν πανσυδὴν σὺν τεύχεσι δωρηθέντες ἔνδιοι ἰκόμεσθ’ ἱερὸν ῥόον Ἀλφειοῖο. Ἐνθα Δίῳ ῥέξαντες ὑπερμενεῖ ἱερὰ καλά, ταῦρον δ’ Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι” (Ἀπὸ ἐκεῖ, γρήγορα, ἀφοῦ πήραμε τα ὅπλα, φθάσαμε στο ιερὸ ρεῦμα του Αλφειοῦ. Ἐκεῖ, ἀφοῦ κάναμε καλὰς θυσίαις στον ἰσχυρὸ Δία, προσφέραμε ταῦρο στον Αλφειὸ και ταῦρο στον Ποσειδῶνα), *Ιλιάδα* (Ραψωδία Λ, 725-728).

8. Στην ησιόδεια *Θεογονία* ο Αλφειὸς συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των ποταμῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν υἱοὶ του Ωκεανοῦ και της Τηθύος – κόρης του Ουρανοῦ (ἢ του Κρόνου) και της Γαίας (Ἡσιόδου, *Θεογονία*, 337).

9. “Ἀητοῖ... γειναμένη Φοῖβον τε και Ἀρτεμιν ἰοχέαιραν, τὴν μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ, τὸν δὲ κραναῇ ἐνὶ Δήλῳ” (Ἀητῶ, ἀφοῦ ἐστὶ ἐγέννησες και τον Φοῖβον και την Ἀρτεμιν, που ἐκτοξεύει δέλη, αὐτὴν μὲν εἰς την Ὀρτυγίαν, ἐκείνον δὲ εἰς την βραχῶδη Δήλον) (*Ὀρφικά*, *Ἀητούς* – μετ. Σ. Μαγγίνας).

αυτή μεταβάλλεται σε πηγή. Από αγάπη ο Αλφειός μεταβάλλεται σε ποταμό και ενώνεται με το νερό της Αρέθουσας (Παυσανίας, Ε, 7, 2).

Για ν' αποδειχθεί η κοινωνία του Αλφειού προς την Αρέθουσα, αναφέρεται ότι χρυσή φιάλη η οποία ρίχτηκε στον Αλφειό, στην Ολυμπία, εμφανίστηκε στην Αρέθουσα,¹⁰ μια παράδοση που έχει αφήσει έως σήμερα τα ίχνη της.¹¹

Κατά τον Οβίδιο, η Αρέθουσα είναι η πρώτη που πληροφορεί τη Δήμητρα ότι είδε την Περσεφόνη καθώς και για το ότι η τελευταία είναι βασίλισσα στο βασίλειο του Πλούτωνα (*Μεταμορφώσεις*, V, 505-509). Η Αρέθουσα της ύστερης μυθολογίας, των τελευταίων χρόνων του αρχαίου κόσμου, είναι γυναικεία οντότητα με χαρακτηριστικά τρόπον τινά της χριστιανικής εποχής: την ταπεινότητα και την προσμονή. Όλα συμβαίνουν ωςάν η πηγή Αρέθουσα να προΐδεάζει για τη γέννηση της νέας πηγής – αγαπημένης του Αλφειού, γαλήνιας αυτή τη φορά και στο πλάι του, υπό το ημερήσιο φως, υπομονετικής και υπάκουης.

Στην πραγματικότητα, όσο διάστημα η αλληγορική σκέψη φαντάζεται τον ερωτικό και πληθωρικό Αλφειό να κυνηγά με πάθος νύμφες και να μεταμορφώνεται από άνθρωπος κυνηγός σε ποταμό (ή το αντίστροφο) –για να επιτύχει το σμίξιμο δύο γλυκών πηγών–, η φύση στη δική της γεωχρονολογική κλίμακα και με τους δικούς της ρυθμούς ετοιμάζει ενδεχομένως υπόγεια το υπόδαθρο νέας ζώσας επιφανειακής φυσικής πηγής. Με το σχηματισμό της Αγουλινίτσας επιδεδαιώνεται ίσως ένα φαινόμενο που αγγίζει ποικιλοτρόπως τους διάφορους επιστημονικούς τομείς: Η αρχαϊκή σκέψη συλλαμβάνει διαισθητικά γεγονότα της τάξης διαφόρων σφαιρών –φυσικών, κοσμολογικών, ψυχικών– τα οποία έρχεται εκ των υστέρων ο επιστημονικός λόγος, με τις δικές του μεθόδους, να διατυπώσει και να επιδεδαιώσει. Και επιπλέον, ν' ανακαλύψει τις αντιστοιχίες λογικού ή δομικού τύπου που υπάρχουν μεταξύ των εικόνων τις οποίες ο αρχαϊκός κόσμος είχε δημιουργήσει και αυτών που ο σύγχρονος έχει επιστημονικά δομήσει.

Ο ποταμός επί αιώνες με τις προσχώσεις του ετοιμάζει τα θεμέλια της Αγουλινίτσας. Η αποπεράτωση της δόμησης του όρου και του ορίου της λειτουργίας της λίμνης, η αμώδης ακτοταϊνία της, λαμβάνει χώρα κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

Θα έλεγε κανείς ότι ο Αλφειός, στο πλαίσιο της γεωχρονολογικής κλίμακας, λίγο πριν από αυτούς τους αιώνες σαν να διαισθάνθηκε ότι ούτε οι καιροί αλλά ούτε και η ορμή του θα του επέτρεπαν πάντα να κυνηγά τις αγαπη-

10. Η φιάλη εφυλάσσετο στο ναό της Αρτέμιδος στην Ορτυγία (Πολύβιος, 12, 4d· Στράβων, Στ', 270).

11. Ό,τι έχει απομείνει από διηγήσεις παλαιότερων ναυτικών: Στη θέση της φιάλης είχε χρησιμοποιηθεί από ναυτικούς άλλοτε χρώμα κόκκινο (αόριστα) το οποίο μέσω του υπογείου ρεύματος του Αλφειού έφθασε έως τις ακτές της Ιταλίας!

μένες μέχρι την Ορτυγία. Θα έφθανε ίσως κάποια στιγμή και η αρχή του τέλους του νεανικού σφρίγγους και τότε η πρόνοια για μια πιστή, αλλά εξίσου διάφανη και παρθενική, παρουσία δίπλα του θα ήταν η μόνη λυτρωτική λύση... Ωσάν η σημερινή εικόνα του αλυσόδετου με φράγματα Αλφειού και ποικιλοτρόπως ταπεινωμένου να είχε ήδη υπάρξει από τότε αντικείμενο της διαίσθησης του ίδιου του ποτάμιου κυνηγού – στο πλαίσιο φυσικά της γεωχρονολογικής τάξης πραγμάτων. Άλλωστε, τι είναι άραγε για τις εξελίξεις των γεωφυσικών στοιχείων εξήντα γενιές πίσω; Ίσως η προχθεσινή νύχτα με όσα αλληγορικά σημεία κομίζει και προσφέρει. Πόση αλήθεια υπάρχει άραγε στην ιδέα ότι οι αλληγορικές αυτές συλλήψεις, ανάλογα με το περιεχόμενό τους, είναι οι ίδιες που επιλέγουν τον τόπο της εγκατοίκησης τους; Τα ίδια δηλαδή τα φυσικά στοιχεία με τις μακροχρόνιες μυστικές διεργασίες τους να εμπνέουν συλλήψεις απηχούσες διαισθητικά την ίδια μελλοντική τους πορεία;

Εικάζεται ότι κατά την αρχαιότητα η Μεγαλόπολη ήταν λίμνη (άγνωστο πότε ακριβώς). Και ότι από τη μεγάλη πίεση των νερών και από διάφορα, ενδεχομένως, γεωλογικά φαινόμενα (σεισμούς, κατολισθήσεις κ.ο.κ.), που έλαβαν χώρα κοντά στην Καρύταινα, σχίστηκαν τα δουνά, έσπασαν οι δράχοι και σχηματίστηκε έτσι ο Αλφειός, στο μέρος εκείνο με τις βραχώδεις και απόκρημνες όχθες (Γ. Κανελλάκης, 1973).

Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε ο Αλφειός σχηματίζοντας τη νέα λίμνη εξεπλήρωσε πιθανόν ένα χρέος στην άλλη (στην πρώτη και παλαιότερη): σ' αυτήν που τον κατέστησε πλουσιότερο και ορμητικότερο. Με τον τρόπο αυτόν έβαλε και μια τάξη στη σειρά των επιφανειακών υδάτινων μορφών, με τη λίμνη στο τελευταίο στάδιο αυτών.

Ως ώριμη έτσι υδάτινη μορφή, η νεοσχηματισθείσα λίμνη επιτελεί τη διπλή μεταφορική της λειτουργία: ως φυσικό κάτοπτρο και υπόγειος οφθαλμός. Όχι ίσως τυχαία η ρωμαϊκή Αρέθουσα, πλησιάζουσα τη μορφή της νέας λιμναίας νύμφης, είναι αυτή που πρώτη είδε την Κόρη και καθισύχασε τη Δήμητρα: για την εναλλαγή της υπόγειας και γήινης βασιλείας – την εναλλαγή των χρονικών εποχών, των διαθέσεων και των καταστάσεων. Ωσάν να ήθελε, για μία ακόμα φορά, να δείξει η φύση πως τούτο θα ήταν το εναλλασσόμενο αδιάκοπο μήνυμα της κάθε μέλλουσας τύχης:

*"Illa quidem tristis neque adhuc interrita uultu,
Sed regina tamen, sed opaci maxima mundi
Sed tamen inferni pollens matrona tyranni".¹²*

12. "Αυτή είναι θλιμμένη και ο τρόμος δεν έχει ακόμα εξαφανισθεί από το πρόσωπό της. Αλλά αυτή είναι βασίλισσα, αλλ' αυτή είναι η κυρίαρχος του κόσμου του ερέβους. Ισχυρή δέσποινα του θεού που κυδερνά τον Άδη" (Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, V, 505-510).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Λίμνη και ιστορική μνήμη

ι. Θρύον πολώνυμον

Ενώ οι προσχώσεις του Αλφειού σε συνδυασμό με τα θαλάσσια ρεύματα προετοιμάζουν τους όρους σχηματισμού της λίμνης, δόρεια, βορειοανατολικά και βορειοδυτικά του τόπου αυτού έχουν θεμελιωθεί, αιώνες πριν, οικισμοί μεγάλης ιστορικής και πολιτιστικής σημασίας. Υπάρχουν αξιόλογες εργασίες επί του θέματος: θα περιορισθούμε εδώ στα όσα αναγκαία αφορούν την εργασία.

Υπάρχει καταρχάς σαφέστατη συνάφεια: των φυσικών αυτών διεργασιών με τη θέση και τα ονόματα βασιικών εκεί οικισμών και την πολωνυμία αυτών. Ο Στράβων θα συνοψίσει τη βασιική εκεί πολωνυμία παρέχοντας ταυτόχρονα στοιχεία που προϊδεάζουν για το σχηματισμό της λίμνης.

“Θρύον δέ καί Θρυόεσσαν τό ’Επιτάλιόν φασίν, ὅτι πᾶσα μὲν αὕτη ἡ χώρα θρυώδης, μάλιστα δ’ οἱ ποταμοί· ἐπὶ πλεον δέ διαφαίνεται τοῦτο κατὰ τοὺς περατοὺς τοῦ ῥείθρου τόπους. Τάχα δέ φασὶ Θρύον μὲν εἰρησθαι, τὸν Πόρον εὐκτιτον δ’ Αἶπυ τό ’Επιτάλιον· ἔστι γάρ ἐρυμνόν φύσει· καὶ γάρ ἐν ἄλλοις αἰπεῖαν κολώνην λέγει ἔστι δέ τις Θρυόεσσα πόλις, αἰπεῖα κολώνη, τηλοῦ ἐπ’ Ἀλφειῷ, πνύματι Πύλου ἡμαθόεντος”. (Το Θρύον δε και η Θρυόεσσα λέγουν ότι είναι το Επιτάλιον, διότι ὅλη αυτή η περιοχή είναι γεμάτη ἀπὸ δούρλα (θρύα), ιδίως δε αἱ κοίται των ποταμῶν· τούτο φαίνεται κυρίως εἰς τα μέρη, εἰς τα οποία ο ποταμός είναι ευκολοπέραστος. Ἴσως ὠνόμασαν το μεν Θρύον διὰ το ευκολοπέραστον του ποταμοῦ, το δε Επιτάλιον καλοκτισμένον Αἶπυ, διότι είναι ἐκ φύσεως οχυρόν· ἀλλαχοῦ δε ο Ὅμηρος χαρακτηρίζει την Θρυόεσσαν ὡς ἀπόκρημνον βράχον μακράν ἀπὸ ἐδῶ πλησίον του Αλφειοῦ, υψοῦται ὡς ἀπόκρημνος βράχος, ἡ πόλις Θρυόεσσα, ἔσχατον ὄριον της ἀμμόδους Πύλου¹) (Η, 3,24).

Το ομηρικό Θρύον ἦταν στα υψώματα μεταξύ του σημερινού Επιταλίου, ΒΔ αὐτοῦ, και του Αλφειοῦ –επάνω ἀπὸ την αριστερή του ὄχθη, ΒΑ της σι-

1. Οι τελευταῖοι στίχοι ἀπὸ την *Ιλιάδα* (Λ, 711), μετάφραση Κ. Αραπόπουλος.

δηροδρομικής γραμμής-, όπου είναι σήμερα ο Άγιος Ιωάννης και τα Αγιωργήτικα. Κτισμένο σε στρατηγική επίκαιρη θέση, ήλεγχε τον παραλιακό δρόμο, τις διαβάσεις του Αλφειού κι όλη την παραλία και το χώρο Ολυμπίων, Βώλακος,² Σκιλλούντος.³

Στην *Ιλιάδα* το Θρύον αναφέρεται, όπως είδαμε, ως μία από τις εννέα πόλεις του βασιλείου του Νέστορος. ("Όσοι την Πύλο χαίρονται και τη χαριτωμένη Αρήνη και το Θρύο, το πέρασμα του Αλφειού και το Αίπυ το καλοχτισμένο", Β, 591-593).

Με νεότερα ευρήματα των ανασκαφών του 1969 δεδαιώθηκε ότι το ομηρικό Θρύον είχε κατέβει δυτικότερα προς το πεδινό της περιοχής, πλησιέστερα στη θάλασσα. Η ακτή αυτής μετατοπίζεται με αργούς ρυθμούς δυτικότερα, γεγονός που οφείλεται στις γνωστές προσχώσεις του Αλφειού. Η νεότερη αυτή πόλη είναι το αρχαίο Επιτάλιο (Επι+αλός),⁴ που αντικατέστησε πιθανόν την Θρυόεσσαν.

Το όνομα Θρύον συναρτάται με την ύπαρξη θρύων (βούρλων) στην περιοχή και κυρίως στις κοίτες ποταμών και χειμάρρων. Για την ανάπτυξη θρύων κοντά στο αρχαίο Επιτάλιο αναφέρεται, όπως έγινε μνεία, και ο Στράβων στα *Γεωγραφικά*. Η παρουσία αυτού του είδους χλωρίδας προϋποθέτει την ύπαρξη δάλτων και αποτελεί ένα προσέτι κριτήριο για την τάση δημιουργίας της λίμνης.⁵

Υπάρχει μία ενδιαφέρουσα διήγηση, στο πλαίσιο της πλουσιότητας αρχαίας γραμματείας, που αφορά την όλη γύρω από τη λίμνη περιοχή, η οποία συνδέει την τελευταία με τις απαρχές της λειτουργίας του δελφικού μαντείου. Σύνδεση όχι τόσο τυχαία, όπως μας την αφηγείται ο ομηρικός προς τον Φοίβον ύμνος: Κρήτες από τη Μινωική Κνωσό έπλεαν για εμπόριο και αγαθά, με το κατάμαυρο πλοίο τους προς την αμμουδερή Πύλο.⁶ Βλέποντάς τους

2. Βώλαξ: γη με μεγάλους βώλους, εύφορος, εύγειος. Ο Leake τοποθετεί τον αρχαίο Βώλακα σε λόφο ανατολικά του χωριού Βολάντζα (Αλφειούσα).

3. Ο προς ΒΑ λόφος λέγεται του Μπάρκου το Βουνό. Στα δόρεια και ανατολικά πρηνή του δρέθηκαν στα τελευταία χρόνια πολυάριθμα όστρακα της υστεροελλαδικής εποχής (1580-1100 π.Χ.) και στους νότιους πρόποδες του λόφου ανακαλύφθηκε σωρός αγγείων μεσοελλαδικής εποχής (1900-1580 π.Χ.) και τάφοι ελληνιστικής πιθανόν εποχής και ρωμαϊκών χρόνων.

4. Επί της αλός: πλησίον ή υπεράνω της θαλάσσης. Κατά την κατασκευή του αρδευτικού αύλακα, ΝΔ των Αγιωργήτικων, αποκαλύφθηκαν ερείπια συγκροτημάτων κτηρίων κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Σε βαθύτερα δε στρώματα, όστρακα μεσοελλαδικής και υστεροελλαδικής εποχής. Εικάζεται ότι τα τελευταία ίσως κατρακύλησαν από τον προϊστορικό οικισμό του υπερκείμενου λόφου του Θρύου.

5. Βλ. Σ. Φωτόπουλος (1991), Α. Μπούτσινα (1975).

6. Η περιοχή του Βώλακα, με τις πόλεις Θρύον, Επιτάλιο, Αλφειούσα, Κρουνοί και Χαλκίδα (Ανεμοχώρι), ήταν τμήματα της Μακιστίας και ανήκε, όπως προαναφέρθηκε, στο βασίλειο του Νέστορα. Ήταν έτσι η ακραία προς την Ηλεία περιοχή του κράτους των Νηλειδών. Βλ. και Α. Τσέλαλης, ό.π. Γ. Παπανδρέου (1991).

στον πόντο ο Απόλλων διηύθυνε με άνεμο επιδέξια την πορεία προς την κατεύθυνση που ο ίδιος είχε διαγράψει. Το πλοίο ακολουθώντας έτσι αυτή την καθορισμένη πορεία έφθασε στην Αρήνη, στην Ερατεινή Αργυφέη, στο Θρύο και στο Αίπυ. Κι όμοια στους Κρουνούς... και στην ιερή την Ήλιδα, στον τόπο όπου αρχόντευαν οι Επειοί.⁷ Ο Φοίβος οδηγεί στη συνέχεια το πλοίο στον κόλπο της Κρίσας και από εκεί στην Πυθώ, την πετρώσπαρτη, στον Παρνασό. Στο μέρος εκείνο οι ταξιδιώτες θα γίνουν οι πρώτοι οργισμένοι. Το πλοίο με τους Κρήτες από την Μινωική Κνωσσό δεν περνά, ενδεχομένως, τυχαία από τον τόπο των εκβολών του Αλφειού:

– Εδώ η περιοχή είναι γεμάτη από αρτεμίσια άνθη και νυμφαία· με ερμεία στις οδούς και ποσειδία στις ακτές.⁸ Όλα τούτα –νυμφαία και ερμεία και ποσειδία– ήταν χρήσιμα για τους οδοιπόρους και δη τους θαλασσοπόρους ταξιδιώτες. Στις όχθες του Αλφειού, κατά μήκος του δρόμου –από τα Ολύμπια έως το Επιτάλιο, από τον Σκιλλούντα έως την Αρήνη⁹– ήταν παντού στολισμένα με νυμφαία. Επρόκειτο για μονόπλευρα κτίσματα με στοά βασισμένη σε κορινθιακούς κίονες, πλάι σε κρήνες. Ο ξένος που περνά είναι θεός που φέρνει ανάταση και χαρά στην ψυχή και κάτι νέο χαρμόσυνο στον τόπο επίσκεψης. Οι ξένοι, από μακρινά μέρη, θαλασσοπόροι με τις υψηλές αποστολές είχαν ανάγκη αυτού του μεγαλείου των ποσειδίων ιδιαίτερα, τα οποία με την άνεση και την ευγένεια της αέρινης πνοής έδειχναν τη σωστή κατεύθυνση στον τολμηρό και ριψοκίνδυνο ταξιδευτή. Ο ίδιος ο Απόλλων άλλωστε είχε μεταμορφωθεί σε δελφίни –το πρώτο σύμβολο του Ποσειδώνα– όταν χύμηξε μέσα στο πλοίο και ξάπλωσε –μέγα τέρας φοβερό– για να καθοδηγήσει το πλοίο προς την κατεύθυνση που έπρεπε.

– Παράλληλα, στα ρείθρα του Αλφειού υπάρχει το προηγούμενο της γέννησης και της ανατροφής του Ενδυμίωνα, του με το εκπληκτικό κάλλος νέου, αλλά καταδικασμένου από τον Δία σ' αιώνιο ύπνο.¹⁰ Έτσι κοιμισμένο τον είδε η μυστηριώδης Σελήνη και τον ερωτεύθηκε. Από τον έρωτα αυτόν γεννήθηκε ο Επειός, ο οποίος έδωσε το όνομα στους Επειούς, που ήρθαν

7. *Ομηρικός Ύμνος, στον Απόλλωνα*, 420-425 (μετάφραση Α. Παπαδίτσα, Ε. Λαδιά).

8. Βλ. Α. Τσέλαλης, ό.π..

9. Η Αρήνη· προϊστορικός οικισμός καλούμενος διαδοχικά Μάκιστος, Αρήνη και Σαμία ή Σαμικόν στο δράχο του Κλειδιού, στους δυτικούς πρόποδες της κλασικής Ακρόπολης· κατείχε στρατηγική θέση, δεσπόζοντας στο δρόμο από Πισάτιδα προς δυτική Μεσσηνία. Στην επιφάνεια του λόφου υπάρχουν διάσπαρτα όστρακα της πρωτοελλαδικής εποχής και της υστεροελλαδικής. Της αυτής εποχής είναι και ο τύμβος με τάφους που ανασκάφθηκε στους δόριους πρόποδες του Κλειδιού. Οι Σαμικές ή Σάμες γιορτές υπό την “αιγίδα” του Ποσειδώνα ελάμβαναν χώρα πριν τις εκκευρίες που προηγούνταν των Ολυμπιακών αγώνων. Μέρος της κάτω πόλης του Σαμικού εκαλύπτετο από τα νερά της λίμνης Καϊάφα ή Αγουλινίτσας, σύμφωνα με τον Ι. Νουχάκη, κατά το 1900 (1901, σ. 66-67).

10. Επειδή αγάπησε την Ήρα.

έποικοι στον Βώλακα και στην Αρήνη και τους οποίους μνημονεύει ο προαναφερόμενος ομηρικός ύμνος, άρχοντες της ιερής 'Ηλιδος ("παρ' 'Ηλιδα διαν ὄθι κρατέουσιν 'Επειοί") (426). Η Αρτεμις, θεά του πολέμου, της ευνομίας, του όρκου και των ταξιδιωτών, είναι επίσης θεά της Σελήνης. Βασικό σύμβολο και της μητρότητας αλλά και του ερέβους και του συλλογικού ασυνείδητου.

- Αυτοί που προορίζονταν να γίνουν οργιομύστες και να διακονήσουν την Πειθώ¹¹ είχαν ίσως ανάγκη, ως θαλασσοπόροι, το πέραςμα από τόπο ερμείων και ποσειδίων, όπου μηνύματα του κρυφού μέρους της συλλογικής ψυχής δίνονταν σε ατμόσφαιρα αρτεμίσσιων (μεθυστικών) πνοών, ευνοούντων την επικοινωνία των ψυχών. Να είναι άραγε εντελώς άσχετος αυτός ο τόπος των μηνυμάτων με ό,τι η φύση εκεί ετοίμαζε; Τη γένεση, εν είδει μυστικής, κρυφής γήινης κυοφορίας, ενός νέου φυσικού κατόπτρου και γήινου οφθαλμού;

Αγνοούμε εάν κατά τα σημαντικά γεγονότα των κλασικών χρόνων -όταν, για παράδειγμα, το Επιτάλιο καταλαμβάνεται το 402 π.Χ. από τον βασιλέα της Σπάρτης Άγι και γίνεται δάση του, κατά τον πόλεμο με τους Ηλείους- υπήρχαν στην εν λόγω περιοχή εξωτερικά σημεία που προϊδέαζαν για τη γέννηση του λιμναίου χώρου.

Το ίδιο ισχύει και για την εποχή που όλη η περιοχή καταλαμβάνεται από τον Φίλιππο (218 π.Χ.) ή που υποτάσσεται στους Ρωμαίους (145 π.Χ.). Αργότερα με τις θαρραλικές επιδρομές, όταν οι Γότθοι έρχονται το 396 μ.Χ., υποθέτουμε ότι η Λίμνη θα ήταν νεογέννητη, παρούσα.

Οι Σλάβοι το 746 και οι Φράγκοι το 1205 θα απήλαυσαν σίγουρα το λιμναίο πλούτο. Γνωρίζουμε, σε γενικές γραμμές, ότι η Αγουλινίτσα ήταν κατοικημένη και στη μεσαιωνική εποχή και ότι, σύμφωνα με ένδειξη γαλλικού χάρτη, ένας πύργος της εποχής εδέσποζε στο δόρειο τμήμα της λιμνοθάλασσας, στο λόφο της Ντάρντιζας.¹² Προφανώς, μόνο με τη δύναμη της φαντασίας μπορεί να συλλάβει κανείς την καθημερινή ζωή γύρω από τη λίμνη, τελούσα υπό τη μακράιωνη κυριαρχία διαδοχικών κατακτητών.

11. "Οὓς τινας ἀνθρώπους ὀργιόνας εἰσαγάγοιτο οἱ θεραπεύσονται Πυθοῖ ἐνι πετρῇ-έσση", *Ομηρικός Ὑμνος*, ό.π., 389-390.

12. Επτακόσια μέτρα δόρεια από το σημείο που είναι χτισμένη η Μονή της Ζωοδόχου Πηγής, κοντά στην οποία δρέθηκαν τάφοι κιβωτιόσχημοι με αγγεία κλασικών χρόνων.

ii. “Τα ξύλινα τείχη”

Είναι άγνωστο πότε η λίμνη έλαβε το όνομα Αγουλινίτσα και ποιος υπήρξε, από εθνογραφική σκοπιά, ο ανάδοχος. Εικάζεται ότι η παλαιότερη γνωστή αναφορά του ομώνυμου χωριού είναι αυτή στο πρώτο κατάστιχο τιμαρίων της ΒΔ Πελοποννήσου, συνταχθέν το 1461/1463 από την Οθωμανική διοίκηση.¹³ Σε τιμάριο με αριθμό T21 το χωριό αναφέρεται με την παραφθαρμένη γραφή Angelontsa της Αγουλινίτσας. Υπάρχουν δύο ετυμολογικές εκδοχές για την τοπωνυμία Αγουλινίτσα: Σύμφωνα με την πρώτη, πηγή του ονόματος είναι η λατινική λέξη *anguilla* (-ae) που σημαίνει χέλι (έγγελυς), και *angulinita* χελότοπος· και *nivarium anguillarum* το εγγέλεων διδάρι ή διδάρι. Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, κατά τον γλωσσολόγο Δημ. Γεωργακά, η τοπωνυμία οφείλεται στο γλινερό χαρακτήρα του εδάφους. Η λέξη γλίνα-γλίνη, κατά τον Σουΐδα, είναι το λίπος, το χοιρινό ιδίως σε τετηγμένη μορφή, αλλά και η ποταμίσις ιλύς και ο αργιλώδης πηλός. Με τη βυζαντινή κατάληξη -itsa (το προσθετικό α και την ανάπτυξη προ του λ του ου) έχουμε, από Αγλινίτσα, Αγουλινίτσα.¹⁴

Η καλυπτόμενη από τη λίμνη επιφάνεια των 28.000 στρ. το καλοκαίρι ανάλογα με την ξηρασία ελαττωνόταν κατά 8.000 - 12.000 στρ.. Η ακτοταινία που τη χώριζε από τη θάλασσα είχε μεταβλητό πλάτος από 100 έως 200 μ.. Το δε βάθος της λίμνης έφθανε έως 1,90 μ.. Με τη θάλασσα η λίμνη επικοινωνούσε μέσω ενός εκ των εξής αυλάκων (μπούκες) στις θέσεις: Σουρούνη, Σεντούκι, Αμούλι, Γαϊδουροπνίχτη και Αγριλιά· στο Μισοδίδαρο η λίμνη επικοινωνούσε με τον Αλφειό και στο νοτιότερο άκρο της με το αυλάκι Καϊάφα, το οποίο εξέβαλλε στη θάλασσα (βλ. Χάρτη Χα4). Από τις συχνές ωστόσο προσχώσεις και τη συσσώρευση άμμου στην έξοδο του αυλακιού αυτού, τα νερά της λίμνης Καϊάφα χύνονταν στη λίμνη Αγουλινίτσα, η στάθμη της οποίας ήταν χαμηλότερη σε σχέση με την πρώτη.

Θα δούμε αργότερα το χρόνο και το μηχανισμό εισόδου της θάλασσας για την ιχθυοτροφοδότηση της λίμνης, επειδή, πέραν της καθορισμένης προς τούτο εποχής, το υπόλοιπο διάστημα η λίμνη έμενε εντελώς αποκομ-

13. “Και διασωθέν στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Σόφιας Κύριλλος και Μεθόδιος” (Β. Παναγιωτόπουλος, 1985, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας*), Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο-Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος, σ. 217-129.

14. Δημ. Γεωργακάς (1937).

μένη από αυτήν, εκτός από τις περιπτώσεις έντονων πλημμυρών ή υποχωρήσεων της στάθμης της, οπότε έμπαινε σε λειτουργία, μέσω των μπουκών, ο μηχανισμός εξισορρόπησης της.

Οι ακτές της λίμνης δίνουν μορφή στην υδάτινη αυτή επιφανειακή πηγή, η δε ποικιλότητα και δομή της χλωρίδας της καθορίζουν εν πολλοίς τη λιμναία πανίδα. Τα βούρλα, το ψαθί, το σαμάκι στολίζουν τις όχθες της πλουτίζοντάς την. Το βασικό ωστόσο στοιχείο που σφραγίζει τη φυσική λιμναία αυτή ταυτότητα ήταν η ύπαρξη των “μπογαζιών”: μικροεξάρσεων εδάφους εν είδει μικρών νησιών από άμμο και φυτικές οργανικές ουσίες, προς Ν των χωριών Ανεμοχώρι και Ράχες· το ύψος αυτών πάνω από τη θάλασσα έφθανε μέχρι δύο μέτρα.

Τα κυριότερα μπογάζια ήταν τα εξής (βλ. Χάρτη Χα4):

– Η Συκιά: το μεγαλύτερο νησάκι της λιμνοθάλασσας έκτασης πενήντα στρεμμάτων με λιμνοκάλαμο, αρμυρίκια, θάμνους και σχίνα.

– Η Παλαιοκκλησιά: από τα σημαντικά μπογάζια με την ίδια όπως η προηγούμενη δάστηση.

– Τα Μνήματα: πήρε κατά μία εκδοχή το όνομα από την ταφή εκεί των νεκρών της μάχης της Αγουλινίτσας, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

– Η Αγριλιά: έκτασης πέντε στρεμμάτων περίπου, με βασική δάστηση: τα σφερδούκλια (ασφοδέλους), τ’ αρμυρίκια, το λιμνοκάλαμο και το ραγάζι.

– Της Καλής¹⁵ το Μπογάζι: ενός περίπου στρέμματος με αρμυρίκια και λιμνοκάλαμο.

– Ο Κρίνος (ή Κρινάκια): έκτασης ενός στρέμματος με πληθώρα κρίνων.

– Ριζοδέικο: ένα στρέμμα με δύο καλύδες ελεύθερων αλιέων.¹⁶

– Σχίντο: ένα στρέμμα με σχίνους και λιμνοκάλαμο.

– Αγουλινιτσέικο: ενός στρέμματος με καλύδα ελεύθερων αλιέων της κοινότητας Αγουλινίτσας.

– Βλασεέικο: τρία στρέμματα με τρεις καλύδες ελεύθερων αλιέων Άνω Σαμικού.

– Καψοκαλύδα: ενός στρέμματος με καλύδες ελεύθερων αλιέων των Ραχών.

– Κρεστενέικο: τρία στρέμματα με μία καλύδα ελεύθερων αλιέων. Από εδώ περνούσαν τα μονόξυλα¹⁷ με παραθεριστές για τη θάλασσα. Στη Στροφυλιά είχαν καλύδες (παραθεριστικές) οι Κρεστεναίοι.

15. Το όνομα της γυναίκας που είχαν σκοτώσει εκεί οι Τούρκοι.

16. Σχετικά με τους ελεύθερους αλιείς, βλέπε εδώ οικείο κεφάλαιο· όπου υπάρχουν καλύδες, υπήρχε στα μπογάζια η συνηθισμένη δάστηση αυτών: λιμνοκάλαμο και αρμυρίκια.

17. Μικρά ξύλινα πλοία, πολλά από τα οποία είναι σκαμμένα μέσα σε κορμό από μεγάλη πεύκη, ομοιάζουν δε με μεγάλες σκάφες: τα μονόξυλα, επίπεδες έτσι λέμβοι χωρίς τροπίδα, οδηγούνται με τα “σταλίκια” (λεπτά κοντάρια), που καταλήγουν σε τρίποδο –σιδερένιο ή ξύλινο– το οποίο, δυσιζόμενο για στήριξη στον πυθμένα, δίνει ώθηση στο πλοιάριο.

– Μελιό: τρία στρέμματα με τέσσερις καλύδες ελεύθερων αλιέων του Ανω Σαμικού.

– Καμένο Πατάκι: ένα στρέμμα κοντά στο Ανεμοχώρι, με λιμνοκάλαμο.

– Μυστικό: 100 τετρ. μ. κοντά στην περιοχή του σημερινού αεροδρομίου (τόπος ανταλλαγής μυστικών μηνυμάτων των ντόπιων κατοίκων κατά την τουρκοκρατία).

– Υπάρχουν επίσης άλλα “μικρότερης σημασίας”, το Καρακαξόρικο, το Καημένο Παπούτσι, η Βάντα, η Κουτσή Κουκουνάρα, το Καμένο Μπογάζι κ.ά..

Στα νότια της λίμνης και κατά μήκος του Β. Κυπαρισσιακού, είναι το δάσος Στροφυλιά από κουκουναριές (*pinus pinea*), το οποίο ως αυτοφυές μόνον στην Ηλεία και την Ολυμπία απαντάται μοναδικός και θαυμάσιος διότοπος πριν την αποξήρανση της λίμνης.

Στην ιχθυοπανίδα της Αγουλινίτσας κυριαρχούν τα περίφημα χέλια (*anguilla anguilla*) προορισμένα κυρίως για εξαγωγή (Ολλανδία, Ιταλία) και ακολουθούν οι κέφαλοι, τα κεφαλόπουλα, τα λαυράκια, τα ζαμπαρόλια, οι αχιδάδες. Είναι εντυπωσιακή η αναπαραγωγική συμπεριφορά των χελιών μια και κατά την περίοδο της αναπαραγωγής, από Απρίλιο έως Οκτώβρη, εγκαταλείπουν, όπως θα δούμε αργότερα, τα ποτάμια και τις λίμνες και μεταναστεύουν προς τη θάλασσα για να ωοτοκήσουν (κατάδρομα είδη).

Εάν στην επικράτεια της ιχθυοπανίδας της Αγουλινίτσας κυριαρχεί το χέλι, στο βασίλειο της ορνιθοπανίδας της επικρατεί η περιβόητη μπάλιζα. Μυστήριο πώς από μαυρόκοττα (*fulica atra*) έγινε μπάλιζα: ίσως να πρόκειται για μία παραφθορά του λατινικού *fulica*. Τα άλλα είδη της φτερωτής πανίδας που διαδιδούσαν στην περιοχή της λίμνης –με τις τοπικές ονομασίες– ήταν: οι αγριόπαπιες, οι νερόκοτες, τα βατοπούλια, τα ντρένια, οι αητομάχοι, οι λιάρροι, οι ασπρόκωλοι, τα νεροπούλια, οι ντελήδες, οι ψαροφάγοι, τα κουραχάνια, οι ερωδιοί, οι τζικνιάδες, τα μπεχριά, τα γρινέλια, τα σφυριχτάρια, τα νυχτοκοράκια, οι καραμπαμπάδες, οι πελαργοί.

Σε περιόδους ειρήνης, όταν υπάρχει ατμόσφαιρα σχετικής γαλήνης στη γύρω περιοχή, η ζωή της λίμνης με τους ήχους και τους θορύβους συντείνει στη διατήρηση αυτής της ατμόσφαιρας, παρά τα όσα φυσικά παράδοξα και απρόοπτα μπορεί να κρύβει ο κόσμος της. Τα πράγματα αλλάζουν όταν απειλητικά σύννεφα σκεπάζουν τη λιμναία περιοχή. Όταν οι παραλίμνιες κοινότητες απειλούνται, στο πλαίσιο δύσκολων ιστορικών συγκυριών, η αίσθηση του κινδύνου σφραγίζει τη σύνολη σχέση των κατοίκων με τη λίμνη. Σε τέτοιες στιγμές ίσως και η λιμναία πανίδα να παρακολουθεί, με κομμένη την ανάσα, τα ανησυχητικά γεγονότα, ωσάν να διαισθάνεται ότι η ίδια η λιμναία μορφή με τις φυσικές της ιδιότητες γίνεται ενίοτε αιτία επιλογής ακόμα και ενός πεδίου μάχης. Ειρήσθω εν παρόδω, πόσα ιστορικά γεγονότα δεν

θα είχαν λάβει χώρα σ' ένα συγκεκριμένο τοπίο –ή θα είχαν εξελιχθεί διαφορετικά– εάν έλειπε από εκεί κάποιο φυσικό γεωγραφικό του χαρακτηριστικό γνώρισμα και κυρίως μία υδάτινη μορφή, ποτάμια ή λιμναία. Γεγονός που συνήθως σήμερα αγνοείται, για να απαξιωθεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, η συμβολή της συγκεκριμένης υδάτινης μορφής τόσο στην εκτύλιξη ιστορικών συμβάντων όσο και στην εν γένει σχέση του ανθρώπου και των φυσικών πηγών.

Από τη νεότερη ιστορία θ' αναφερθούμε σε δύο γεγονότα της περιόδου του αγώνα της ανεξαρτησίας, έχοντα άμεση σχέση με τη λιμνοθάλασσα της Αγουλινίτσας.

– Στις 11 Φεβρουαρίου του 1825 ο Ιμπραήμ αποδιβάξει στη Μεθώνη τακτικό αιγυπτιακό στρατό πλαισιωμένο από Γάλλους μισθοφόρους. Στις αρχές Νοεμβρίου του 1825 διατάσσεται να μεταβεί στη Στερεά Ελλάδα, προκειμένου να δοθήσει τον Κιουταχή να καταλάβουν το Μεσολόγγι. Στις 8 Νοεμβρίου περνά από τη φυσική οχυρή περιοχή Κλειδί (στην περιοχή του Καϊάφα) και κατευθύνεται προς Πύργο. Φθάνοντας στην Αγουλινίτσα θέλει να κυριεύσει τα μπογάζια της λίμνης, στα οποία είχαν καταφύγει πολλοί κάτοικοι της περιοχής, τρεφόμενοι με τα άφθονα ψάρια και χέλια της. Ο Ιμπραήμ διατάσσει τους 80 έφιππους του στρατού του να πέσουν με τα άλογά τους στη λίμνη και, για να τους εμψυχώσει, πέφτει πρώτος έφιππος. “Κολλάει όμως το άλογό του στο δάλτο” και αρχίζει να βυθίζεται. Το αυτό υφίστανται και οι υπόλοιποι καθαλλάρηδες και έτσι, προσπαθώντας να σωθούν, παρατούν τ' άλογά τους βυθιζόμενα στο τέλμα. Βλέποντας αυτό οι γύρω κάτοικοι που είχαν καταφύγει στα μπογάζια, μπαίνουν 250 άτομα στα 100 υπάρχοντα τότε διαθέσιμα μονόξυλα και κυνηγούν τους εχθρούς. “Ακούγονται ξαφνικά φωνές προερχόμενες από ένα άλλο γειτονικό νησάκι στο οποίο 2.000 περίπου πεζοί Αιγύπτιοι μπήκαν κολυμπώντας”.¹⁸ Οι εχθροί προσπαθούν να πατήσουν στα μπογάζια και οι Αγουλινιτσαίοι, επιδέξιοι χειριστές των μονόξυλων και γνώστες της γεωγραφίας της λίμνης –των δάλτων, των λούπων και

18. Σ. Φωτόπουλος (1991, σ. 10). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, ο Ιμπραήμ αφήνει τους έφιππους και διατάσσει από τους 8.000 πεζούς που είχε μαζί του να πέσουν 5.000 χωρισμένοι σε 5 κολώνες, από 1.000 η καθεμία (και “πελαγωγτά”), ώστε να φθάσουν πεζή στα μπογάζια και να πιάσουν αιχμάλωτα τα γυναικόπαιδα. Βλ. Καλλιόπη Μοσχούλα-Μπακάκου (1971, σ. 85-100). Κατ' άλλη εκδοχή, η επίθεση του Αιγύπτιου επιδρομέα έγινε περί τα τέλη Οκτωβρίου 1826, ο εμπρησμός δε ξηρών καλαμιών, για να εξαναγκασθούν οι πολιορκούμενοι σε έξοδο από τα κρησφύγετά τους, απέβη μοιραίος και για τους άλλους, τους επιτιθέμενους. Υπάρχει επίσης η άποψη ότι, επειδή τα καταφύγια δεν αρκούσαν για όλους τους καταδιωκόμενους και επιπλέον ήσαν ολισθηρά από την ιλύ στα άκρα, πολυάριθμα γυναικόπαιδα, είτε ολισθαίνοντας είτε ξαλισμένα από τον καπνό ή την απόγνωση, έπεσαν στη λίμνη την ώρα αυτής της αλλοφροσύνης και χάθηκαν αδοήγητα.

των μυστικών των μπογαζιών της-, πολεμούν καταδιώκοντας τέλος τους εχθρούς. “Μετά τη μάχη εμετρήθηκαν οι Έλληνες και έλειπαν 140 άτομα, από τα οποία 19 άνδρες σκοτώθηκαν πολεμώντας και ένας πληγώθηκε”. Οι υπόλοιποι ήσαν γυναίκες και παιδιά, εκ των οποίων μέρος πνίγηκε στη λίμνη οικειοθελώς για ν’ αποφύγει την αιχμαλωσία· το άλλο σκοτώθηκε. Από τους εχθρούς 127 πτώματα βρέθηκαν στη λίμνη και τα 80 άλογα που κόλλησαν σ’ αυτήν. Η μάχη διήρκεσε όλη την ημέρα από το πρωί έως το βράδυ. Από το σύνολο των μελετητών της παράδοξης αυτής πεζοναυμαχίας με τα μονόξυλα (με τα “ξύλινα τείχη”, όπως τούτα ονομάστηκαν) εκτιμάται ότι η επίθεση του Ιμπραήμ θα πρέπει να αποδοθεί περισσότερο σε λόγους θηριωδίας και λιγότερο σε στρατηγικούς.

– Η δεύτερη μάχη, σε άμεση σχέση με τη λίμνη, έλαβε χώρα κοντά στις εκβολές του Αλφειού, στα ερείπια του άλλοτε τελωνείου αυτής, όπου δίπλα υπήρχε πριν λίγα χρόνια ο μικρός ναός του Σωτήρος. Το ναό αυτόν είχε καταλάβει ο Ιωάννης Διάκος (από τον Πύργο), με είκοσι επτά μαχητές για να αναχαιτίσουν τη στρατιά του Ιμπραήμ από επτά χιλιάδες(!) ερχόμενη από τον Πύργο (1826) και να δώσουν έτσι καιρό και ευκαιρία στα γυναικόπαιδα του Πύργου και της Αγουλινίτσας να τρέξουν προς τη λίμνη και να σωθούν. Η μάχη κατά των εχθρών με τους ελάχιστους αγωνιστές οχυρωμένους στο εκκλησάκι διαρκεί πολλές ώρες. Ο Ιμπραήμ διατάσσει να περάσουν τον Αλφειό με “περαταριές” και τα κανόνια του να κάνουν σκόνη το μικρό ναό. Οι οχυρωμένοι αποφασίζουν την έξοδο και, έχοντας να αντιμετωπίσουν χιλιάδες, όλοι πέφτουν νεκροί πλην ενός. Με τη θυσία τους έδωσαν την ευκαιρία όντως σε γυναικόπαιδα να βρουν σωτηρία μες στη λίμνη. (*Η Ηλεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1950, σ. 174).

Εάν τα μονόξυλα απεδείχθησαν τα ξύλινα τείχη της αγουλινιτσαϊκής πεζοναυμαχίας, η ίδια η λίμνη με τους δάλτους, τα μπογάζια της και την άφθονη τροφή της υπήρξε μόνιμα η εικόνα φιλόξενου καταφυγίου. Ιδιότητα η οποία πρόβαλε αυθόρμητα πάντα σε κάθε κρίσιμη ιστορική συγκυρία έως τη στιγμή της αποξήρανσής της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Στοιχεία οικονομικής ιστορίας

ι. Το διδάρι (vivarium)

Η παλαιότερη διαθέσιμη αναφορά στην οικονομική ιστορία της Αγουλινίτσας –ως κοινότητας και έμμεσα ως ομώνυμης λίμνης– υπάρχει, όπως προαναφέρθηκε, στο κατάστιχο της Οθωμανικής διοίκησης του 1461/1463. Το τιμαριωτικό εισόδημα που αντιστοιχεί στην Αγουλινίτσα ανέρχεται σε 4.805 akce (άσπρα), προερχόμενο κυρίως από δικαίωμα αλιείας στη λίμνη, που είχε παραχωρηθεί ως χάσι (hassa) στον τότε τιμαριώτη. Το χωριό Αγουλινίτσα (με τρεις οικογένειες-φορολογικές μονάδες) δίνει μόνον 305 άσπρα.¹ Σύμφωνα με τις δενετικές απογραφές του Corner το 1689 και του Grigani το 1700, η Αγουλινίτσα ανήκει στο Territorio του Φαναριού με πληθυσμό, αντίστοιχα, 177 και 194 κατοίκους.

Στα 1780 οι περιηγητές Foucherot και Fauvel επισκέπτονται την περιοχή και περνούν δίπλα στην, όπως την αποκαλούν, Agounitza. Το χωριό βρίσκεται, αναφέρουν οι περιηγητές, κοντά σ' ένα ιχθυοτροφείο εκμισθωμένο σε Έλληνες μοναχούς του τάγματος του Αγίου Βασιλείου που αποδίδει στους Τούρκους 500 πιάστρα (χειρ. 1780/132).

Κατά το ταξίδι του στην Ηλεία το Φεβρουάριο του 1805, ο William Leake θα αναφερθεί στις φορολογικές επιβαρύνσεις της υπόδουλης περιοχής και μεταξύ αυτών στις προσόδους γενικά από το "Διδάρι του Ρουφιά".² Την ίδια εποχή ο Rouqueville, κατά το πρώτο του ταξίδι στην περιοχή, θα εντυπωσιασθεί από την αλυσίδα των αλυκών και λιμνοθαλάσσων, κατά μήκος της παραλίας της Ήλιδας, και από τον πλούτο των ψαριών τους. Θα υπογραμμίσει δε ιδιαίτερα το ότι στην εν λόγω παραλία η αλιεία ήταν αντικείμενο κερδοσκοπίας.³

1. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος (1985, ό.π., σ. 221).

2. Διδάρι = a corruption of the Latin word vivarium (παραφθορά της λατινικής λέξης vivarium = ιχθυοτροφείο), W. Leake (1830, σ. 51).

3. Πουκεδών (1980, σσ. 42, 376).

Στη “μαγευτική κοιλάδα της Αγουλινίτσας”, όπως την αποκαλεί, και στην εν γένει, δίπλα στον Αλφειό, εύφορη γη θαύμαζε κανείς “το χώμα παχύ και αφράτο”, σαν να επρόκειτο για κανένα μεγάλο, τεράστιο μπουστάνι.⁴ Στο επόμενο ταξίδι του, δέκα χρόνια αργότερα, καταγράφει στην Αγουλινίτσα 200 οικογένειες.⁵ Εκπλησσεται αυτή τη φορά από τα έσοδα των ιχθυοτροφείων της Αγουλινίτσας. Έτσι, ενώ τον καιρό του Chandler –Άγγλου περιηγητού στην περιοχή γύρω στα 1766– το εισόδημά τους ενοικιάζετο στην τιμή των 500 πιάστρων, είχε ανέδει –την εποχή της δεύτερης αυτής επίσκεψής του– στην εκπληκτική τιμή των 60 bourses ή τριάντα χιλιάδων πιάστρων. Αυτό το ποσό, εάν προστεθεί στο εισόδημα των δασμοτελωνείων του Αλφειού, δίδει στο Βοϊδόδα της Ήλιδας 200 bourses ή εκατό χιλιάδες πιάστρα, που ισοδυναμούν σχεδόν με εκατό χιλιάδες γαλλικά φράγκα.⁶

α. Ιδιώτης ενοικιαστής

Με τον οθωνικό νόμο της 23/3/1839 “περί πενταετούς ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων, θυννείων, ιχθυοτρόφων ποταμών κ.τ.λ.”, η κρατικοποιηθείσα Αγουλινίτσα εισέρχεται σε νέα φάση της ιστορίας της. Στη νομική και επίσημη οικονομική γλώσσα δεν θα είναι ούτε λίμνη ούτε λιμνοθάλασσα. Θα είναι απλά ιχθυοτροφείο το οποίο έως το χρόνο της αποξήρανσής του θα εκτίθεται, προς μίσθωση, μέσω διακηρύξεων του Οικονομικού Εφόρου της Ολυμπίας στην αρχή και των Κρεστένων αργότερα (από τη δεκαετία του 1930), με πλειοδοτικές δημοπρασίες και με δάση, εν πρώτοις, τον προαναφερθέντα νόμο. Τα άρθρα του τελευταίου μάς εισάγουν, άλλοτε έκδηλα, άλλοτε υπαινικτικά, στον κόσμο της λίμνης, στο φυσικό της πλούτο, ως πεδίου καθημερινού μόχθου και ποκίλων κατά εποχές αντιθέσεων και διαπραγματεύσεων. Θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε ορισμένα σημεία του νόμου, εκ των οποίων ορισμένα θα είναι οιοιδήποτε διαπραγματευτικά αντικείμενα, έως την τελευταία ώρα της αποξήρανσης της λίμνης.

Σύμφωνα με το άρθρο 5: Ο ενοικιαστής παραλαμβάνει υπό την εξουσίαν του, ευθύς μετά την έγκριση της δημοπρασίας, το ενοικιαζόμενο ιχθυοτροφείο με όλη την ενυπάρχουσα ύλη (οικισμούς, κλεισιές - καλαμωτή, φραγμούς κ.τ.λ.). Καθ’ όλη τη διάρκεια της πενταετούς ενοικίασης έχει την αποκλειστική χρήση και διάθεση αυτού.

Παραθέτουμε το άρθρο 6 ως έχει: “Απαγορεύεται αυστηρώς η άνευ αδείας του ενοικιαστού αλίευσις, εντός των ιχθυοτροφείων κ.τ.λ. και εκτός αυτών μέχρι βολής τυφεκίου λογιζομένης μέχρι διακοσίων Βασ. Πήχεων. Εάν τις φω-

4. Πουκεβίλ (ό.π., σ. 142).

5. Και στον Πύργο 1.000 οικογένειες.

6. Rouqueville (1827, σ. 394).

ραθή ή συλληφθή αλιεύων, εντός της ως ανωτέρω προσδιορισθείσης αποστάσεως, η πράξις του θεωρείται ως λαθραλιεία. Η εκδίκασις της πράξεως, η επιβολή του προστίμου και αι αποζημιώσεις (προς τον ενοικιαστήν) υπάγονται εις την αρμοδιότητα των πταισματοδικών, οίτινες δικάζουσι τας τοιαύτας παραβάσεις εκκλητώς ή ανεκκλητώς, κατά τας διατάξεις της ποινικής δικονομίας”.

(άρ. 7): Στον ενοικιαστή των ιχθυοτροφείων κ.τ.λ. δεν ανήκει άλλη πρόσδοδος, από την πρόσδοδο των ιχθύων και λοιπών λιμναίων καρπών. Η άγρρα δε των βδελλών υπόκειται στους υπάρχοντες ή εκδοθησομένους κανονισμούς.

(άρ. 8): Τα καλάμια, τα σωμάκια ή φλούδα, είτε επί εθνικών είτε επί ιδιοκτητών κτημάτων, δεν εννοούνται συνενοικιασμένα, “ως πρότερον”,⁷ με τα ιχθυοτροφεία. “Η εξ αυτών πρόσδοδος θέλει διατεθεί αμέσως παρά του δημοσίου, οι δε ενοικιασταί του ιχθυοτροφείου θέλουν φροντίσει να τα προμηθεύονται εξ ιδίων των”.

(άρ. 9): Τα προερχόμενα από ενοικιασμένα ιχθυοτροφεία “οψάρια”, αυγοτάραχα και άλλοι λιμναίοι καρποί, που αποτελούν την πρόσδοδο των ιχθυοτροφείων, “δεν υπόκεινται εις την αγρονομικήν διατίμησιν, αλλά πωλούνται ελευθέρως παρά του ενοικιαστού”.

(άρ. 10): Απαγορεύεται αυστηρώς στους ενοικιαστές η διά φλόμου ή δι’ άλλου δηλητηριώδους βοτάνου αλιεία.

(άρ. 11): Σε οποιαδήποτε εποχή της ενοικιάσεως, απαγορεύεται στον ενοικιαστή η χρήση εκτάκτων αλιευτικών μέσων άλλων, παρά των συνήθως εν χρήσει, και εάν είναι τέτοια που μπορούν να προξενήσουν: “την ελάττωσιν της εις το μέλλον προσόδου των ιχθυοτροφείων κ.τ.λ., είτε δι’ υπερμέτρου και εκδεδιασμένης αλιεύσεως, είτε διά της χρήσεως αλιευτικών οργάνων, τα οποία θεωρούνται ως καταστρεπτικά του γόνου των ιχθύων”.

Μέχρι τέλους του 1930 οι δημοπρασίες ενοικιάσεως αφορούν τα ιχθυοτροφεία Αγουλινίτσας και Καϊάφα· το δε από Βωλάντζης (σημερινή Αλφειούσα) μέχρι των εκβολών του Αλφειού διάστημα συνενοικιάζεται μετά του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας.⁸ Από το 1931 έως την αποξήρανση της λίμνης, η διακήρυξη περί ενοικιάσεως αφορά το ιχθυοτροφείο Αγουλινίτσας ως και “το τμήμα του ιχθυοτρόφου ποταμού Αλφειού από Βωλάντζης μέχρι των εκβολών του”, με τη διευκρίνιση ότι στο εξής “εις την παρούσαν ενοικίασιν δεν συμπεριλαμβάνεται ο ρύαξ της Μούτελης”.

Στις αρχές του αιώνα έχουμε το φαινόμενο των δημοπρασιών του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας-Καϊάφα για μακροχρόνιες συμβάσεις που θα έπρεπε τυπικά να διαρκούν ολόκληρη δεκαετία. Ωστόσο, στην πράξη το χρονικό αυ-

7. Το “πρότερον” δε γνωρίζουμε χρονικά πόσο πίσω πηγαίνει: υπαινίσσεται όμως μία προϋπάρχουσα κατάσταση και εθιμικού δικαίου.

8. Βλ. Χάρτη Χα4.

τό διάστημα σπάνια εξαντλείται. Έτσι, η διακήρυξη που έγινε με βάση το από 17/7/1914 ΒΔ περί δεκαετούς μισθώσεως ιχθυοτροφείων⁹ κατέληξε σε σύμβαση που δεν κάλυψε όλο το προβλεπόμενο διάστημα.

Θα χρειαζόταν κάποια χωριστή διαχρονική μελέτη για την εκάστοτε δράση του ιχθυοτροφείου και τις σχέσεις του με τον σύνολο γύρω χώρο. Αρκούμεστε σε βασικά σημεία της λειτουργίας του, τα οποία έχουν και αμεσότερη σχέση με την εν γένει πορεία της λίμνης προς την αποξήρανση.

Σημειώνουμε κατά πρώτον ότι από τον περασμένο αιώνα έως και το 1948 ενοικιαστής του ιχθυοτροφείου είναι ιδιώτης. Κατά την κατοχική περίοδο, υπάρχουν μονοετείς και διετείς συμβάσεις ενοικίασης, αλλά στην πραγματικότητα η αλιεία είναι ελεύθερη. Κάθε παραλίμνια κοινότητα έχει τα δικά της βιώματα απ' αυτή την ελεύθερη είσοδο στη λίμνη, ενώ παράλληλα υπάρχουν διάφορες απόψεις –που απηχούν και διαφορετικές τοποθετήσεις– για το ποιος ήταν ο πρωταγωνιστής του σπασίματος της καλαμωτής: ο κόσμος γενικά ή οι εκεί δρώντες της Αντίστασης. Από το 1949 έως το 1968 το ιχθυοτροφείο ενοικιάζεται από τον Αλιευτικό Συνεταιρισμό Αγουλινίτσας. Και απ' αυτή την ημερομηνία έως τη στιγμή της έναρξης των έργων της αποξήρανσης (1969) ενοικιαστής είναι εκ νέου ιδιώτης. Το δε ιχθυοτροφείο, ανεξαρτήτως της νομικής υπόστασης του ενοικιαστού (ιδιώτη ή συνεταιρισμού), ονομάζεται πάντα διδάρι.

Το ενοικιασθέν ιχθυοτροφείο παραλαμβάνει, όπως είδαμε, εκτός από το σύνολο των αλιευτικών εγκαταστάσεων που υπάρχουν εντός του, “και τον αρχαίον οικίσκον εις τας εκβολάς Αλφειού, προς δε και την υπάρχουσαν ανώγειον οικίαν εν τη μεταξύ του ιχθυοτροφείου και της θαλάσσης αμμώδει λωρίδι”. Η οικία αυτή είχε ανεγερθεί από παλαιότερους ενοικιαστές “προπαρελθουσών δεκαετιών” και περιήλθε στην κατοχή και την κυριότητα του δημοσίου· προϋπήρχε δηλαδή της Επανάστασεως του 1821.¹⁰ Προ αμνημονεύτων επίσης ετών “υπήρχε εκεί και ο παραπάνω οικίσκος”. Οι κλεισιές και οι φραγμοί ανήκαν στο διδάρι, τα οποία μπορεί να καρπύονται απολύτως, υποχρεούμενο μετά τη λήξη της ενοικίασης να τα παραδίδει στο δημόσιο σε καλή κατάσταση. Δηλαδή, τους “φραγμούς στερεούς, τις κλεισιές καλώς κατασκευασμένες και τους αύλακες καλώς καθαρισμένους”.

Οι όροι της μίσθωσης δεν είναι πάντα σύμφωνοι με το πνεύμα του νό-

9. Και βάσει της υπ' αρ. 14908/16 της 8/7/1913 διαταγής του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας.

10. Η ανώγεια οικία ήταν το σπίτι των τελωνών· τούτο και οι στέγες –οι οποίες, όπως αναφέρει ο Rouqueville (ό.π., σ. 392-393), εκτίζοντο στη δεξιά όχθη του Αλφειού για να αποτίθενται οι σανίδες και τα ξύλα, τα οποία μέσω του πλωτού Αλφειού είχαν να κάνουν με την οικονομία στην Ολυμπία– δεν υπάρχουν πλέον. Στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970 τα παρέσυρε όλα ισχυρότατο ρεύμα του Αλφειού.

μου της 23/3/1838. Με τη δημοπρασία, για παράδειγμα του 1914 (ΦΕΚ 21/25.1.1914), “τα εντός των ορίων των ιχθυοτροφείων Αγουλινίτσας-Καϊάφα φυόμενα εθνικά θαλασσινά προϊόντα συνενοικιάζονται τοις ιχθυοτροφείοις αυτοίς”. Δικαίωμα που πυροδότησε αντιδράσεις ενίοτε βίαιες.

Ο ενοικιαστής ελέγχει και ορίζει επίσης την ακτοταinia. Συνεννοούμενος δε με την οικονομική αρχή μπορεί να εκδιώκει και να μην επιτρέπει την παραμονή ποιμένων σ’ όλη την αμμώδη λωρίδα μεταξύ του ιχθυοτροφείου και της ανοικτής θάλασσας.

Βασικό και μόνιμο πάντως καθήκον του ενοικιαστού είναι –σχετικά με την εισαγωγή στο ιχθυοτροφείο των αναγκαίων θαλάσσιων ή ποτάμιων νερών– να προνοεί ώστε, ένεκα της περισσεύσεως αυτών, να μην επέρχονται ζημιές στα γύρω κτήματα, με την κατάκλυση, την αλλοίωση και τη διάσπαση των φυσικών ορίων του ιχθυοτροφείου.¹¹

Στη δεκαετία του 1920 έχουμε ενδεχομένως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα δεκαετούς ενοικίασης του διδαριού, η οποία συνεχίστηκε και το πρώτο μισό της επόμενης δεκαετίας με τον ίδιο πάντα, όπως θα δούμε, ενοικιαστή-κάτοικο του Επιταλίου.

Με τη σύμβαση μισθώσεως (αρ. 233) του 1921-1931 γίνονται, τουλάχιστον τυπικά, σημαντικά δήματα σχετικά με τα εξής θέματα:

- Με τον περιορισμό των δικαιωμάτων του ενοικιαστή στη χρήση των καλαμιών, των σαμακιών, των θαλασσιών εν γένει προϊόντων της λίμνης.

- Με το πέρασμα από το οιονεί εθιμικό δίκαιο στη θεσμική κατοχύρωση των ελεύθερων αλιέων που ασκούσαν ως πρωτεύον επάγγελμα “την διά πυροφάνιου αλιεία”.

- Με την κατοχύρωση του λεγόμενου παρακρατήματος: ήτοι ποσότητας ψαριών (10%) επί της εκάστοτε εσοδείας, για την κατανάλωση των κατοίκων παραλίμνιων οικισμών των δήμων Βόλακος και Σκυλλούντος και σε τιμή κατά 20% μικρότερη της τιμής χονδρικής πώλησης των ιχθύων.

- Παράλληλα, με το νόμο 3100/1924, το 10% επί των δημοσίων προσόδων του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας-Καϊάφα εισπράττεται από την κοινότητα Επιταλίου (από το ταμείο υδρεύσεως) για την εκτέλεση έργων σχετικών με την υγεία και με τις εν γένει επιβαρύνσεις από τις συνθήκες που δημιουργούσε η λίμνη.

11. Έως το τέλος της δεκαετίας του 1920, όπου η μίσθωση Αγουλινίτσας-Καϊάφα ήταν κοινή, ο ενοικιαστής υποχρεούτο, προς αποφυγή των πλημμυρών στα λουτρά Καϊάφα, ν’ ανοίγει την Μπούκα (Καϊάφα) κατά το διάστημα από 1 Μαΐου έως 1 Οκτωβρίου ή κατά το χρονικό διάστημα των είκοσι ημερών μετά το άνοιγμα της Μπούκας του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας και της 1ης Οκτωβρίου κάθε έτους. Συνάμα, ο ενοικιαστής υποχρεούτο, όποτε η Μπούκα του Καϊάφα ήταν ανοικτή, να έχει ένα ή δύο πλοίαρια (περάματα) για τη διάβαση των οδοιπόρων.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920 ένας αριθμός “εκ των εξ επαγγέλματος αλιέων”, από το Ανεμοχώρι κυρίως αλλά και από τις Ράχες και το Ρίσοδο, διαμαρτύρεται για παραβάσεις από τον ενοικιαστή μερικών όρων της σύμβασης. Π.χ., για το ότι ναι μεν αφήνει ελεύθερη τη συλλογή –από τα θαλάσσια προϊόντα– των δούρλων, όχι όμως και του ψαθιού· και για το ότι χορηγεί, όπως πρέπει, παρακράτημα ιχθύων στην Αγουλινίτσα, στα Κρέστενα και στη Ζαχάρω, όχι όμως και στις κοινότητες Ανεμοχωρίου, Ραχών, Ρισόδου και Σαμικού.

Το κύριο ωστόσο μέτωπο αντιπαράθεσης παραμένουν οι όροι αλιείας των ελεύθερων αλιέων. Πρόκειται για αντικείμενο που η κατανόησή του προϋποθέτει πρώτα κάποια στοιχειώδη γνώση των πρακτικών αλιείας, ιδιαίτερα του διδαριού. Ας σημειωθεί επίσης ότι σε όλες τις συμβάσεις μισθώσεως του ιχθυοτροφείου, έως και την αποξήρανση, αναφέρεται μονίμως ότι το δημόσιο έχει το δικαίωμα της διάθεσης των υδροβίων πτηνών, των θαλασσιών προϊόντων κ.ο.κ.. Ένας δε επ’ αυτού ευεργετικός για τον ενοικιαστή όρος –σύμφωνα με τον οποίο, στη συλλογή θαλασσιών προϊόντων “προηγείται παντός άλλου ο ενοικιαστής καθόσον μόνον αφορά την χρησιμοποίησιν τούτων διά την καλλιέργειαν του ιχθυοτροφείου”– θα αναφερθεί για τελευταία φορά στην υπ’ αρ. 1545 διακήρυξη ενοικίασης αυτού, για τη δεκαετία 1921-1931.

Η ιστορία του διδαριού είναι συνδεδεμένη στη συλλογική μνήμη με τα ονόματα των εκάστοτε ενοικιαστών.¹² Ο συχνότερα αναφερόμενος σήμερα είναι και ο μακροβιότερος ενοικιαστής του διδαριού, ο Αρ. Μαστροδασιλόπουλος. Στη δεκαετία του 1920 το όνομά του είναι συνδεδεμένο με τις αντιπαράθεσεις και διαπραγματεύσεις των θεμάτων στο πλαίσιο της προαναφερθείσας σύμβασης (αρ. 233) αυτής της δεκαετίας. Τούτη η περίοδος είναι σχεδόν άγνωστη στις νεότερες γενιές, ενώ, αντίθετα, είναι γνωστότατη η ιστορία της απώλειας των χρημάτων του εν λόγω πρώην ενοικιαστού κατά την κατοχική περίοδο.¹³ Για τους σημερινούς κατοίκους κυρίως του Επιταλίου, ο Αρ. Μαστροδασιλόπουλος υπήρξε ο ενοικιαστής ο πλέον *φιλόανθρωπος και ψωμοδότης* της ιστορίας της Αγουλινίτσας.

12. Ο Τσαμαδός γύρω στο 1910, οι Γκιόκας - Κόκκινος - Ασημακόπουλος προς το τέλος της δεκαετίας του 1910, ο Αρ. Μαστροδασιλόπουλος από το 1920 έως το 1934, ο Μπελούσης μεταξύ 1934 και 1940 και, λίγο πριν την αποξήρανση, οι Κάντες - Γκολές - Ραπακούλιας.

13. Με δέος αναφέρεται σήμερα ότι ο Μαστροδασιλόπουλος έχασε με τον πληθωρισμό της Κατοχής γύρω στα 25-30 εκατομμύρια δρχ.. “Τα περισσότερα χρήματα είχαν γίνει με την ανατίμηση της τιμής των ψαριών γύρω στα 1925-1926, από 16 δρχ. πήγανε στις 32 δρχ. την οκά. Χρηματοδότης της τράπεζας του Καραδασίλη, είχε τα λεφτά στο Παρίσι. Με την κήρυξη του πολέμου στη Γαλλία τα έφερε εδώ”. 72χρονος συνταξιούχος, πρώην αλιέας από το Ανεμοχώρι.

β. Ενοικιαστής: Αλιευτικός Συνεταιρισμός Αγουλινίτσας (ΑΣΑ)

Η μίσθωση από τον ΑΣΑ έγινε και με βάση το νόμο 1168/1944 "περί ενοικιάσεως ιχθυοτροφείων απευθείας σε Αλιευτικούς Συνεταιρισμούς και με εγγυήτρια την Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του Συνεταιρισμού επί της συμβάσεως".¹⁴

Δικαίωμα εγγραφής στον ΑΣΑ έχει: ο ιδιοκτήτης μονόξυλου ηλικίας 18 ετών και άνω, και με κύριο επάγγελμα την αλιεία, κάτοικος Αγουλινίτσας ή άλλης παραλίμνιας κοινότητας.¹⁵ Ο Συνεταιρισμός είναι υποχρεωμένος να εγγράψει και να διατηρεί ως μέλη αυτού όλους τους ιχθυεργάτες της περιφέρειας του ιχθυοτροφείου που ασκούν το επάγγελμα και ζουν απ' αυτό. Η σύμβαση μισθώσεως του ιχθυοτροφείου από τον ΑΣΑ είναι τυπικά στη δεκαετία του 1950 πενταετής, ενώ από το 1961 και ύστερα διετής και μονοετής.

Με τη σύμβαση, τουλάχιστον για την πενταετία 1951-1956 (αρ. 7139), το δικαίωμα ενοικίασης του δημόσιου καθορίζεται: α) σε ποσοστό 25% επί των, καθ' εκάστην, αλιευομένων -υπό του ενοικιαστού Συνεταιρισμού ή των οργάνων αυτού- ιχθύων και επί πάσης φύσεως αλιευμάτων του ενοικιαζομένου ιχθυοτροφείου, β) σε ποσοστό 50% επί του εισπραττομένου δικαιώματος από τα αλιεύματα των ελεύθερων αλιέων (ανερχομένου σε 20%) και επί του εισπραττομένου δικαιώματος από τα αλιεύματα "των ενεργούντων τυφλών διά κάματος αλιεία εγγέλεων", θέματα για τα οποία θα γίνει λόγος πιο κάτω. Τα παραπάνω ποσοστά δεν είναι δυνατόν να είναι λιγότερα των 15.000 οκάδων ιχθύων κάθε κατηγορίας ετησίως του Συνεταιρισμού αναλαμβάνοντας έτσι την υποχρέωση να παραδίδει στο δημόσιο, ως ελάχιστο όριο έναντι των παραπάνω δικαιωμάτων, την ποσότητα αυτή των ιχθύων ετησίως. Οι ιχθύες και τα αλιεύματα εν γένει του ιχθυοτροφείου και του τμήματος του ιχθυοτρόφου ποταμού Αλφειού της συμβάσεως συγκεντρώνονται στις αποβάθρες τις οποίες ορίζει το δημόσιο και εκεί ελέγχεται η ποσότητα αυτών κατά είδος, από την οποία το δημόσιο θα λαμβάνει το ανήκον σ' αυτό ποσοστό. Επιπλέον, ο Συνεταιρισμός υποχρεούται να μεταφέρει τις ποσότητες του δημοσίου με

14. Σκοπός του ΑΣΑ είναι: α) η επιδίωξη σύμβασης με το δημόσιο για τη μίσθωση του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας-Καϊάφα-Μουριά και η εκμίσθωση τούτων, β) η προμήθεια χονδρικής εργαλείων και υλικών για τις αλιευτικές εργασίες, γ) η ίδρυση πρατηρίων πωλήσεων των αλιευομένων ιχθύων από μέλη του ΑΣΑ, δ) η φροντίδα για την εξερεύνηση αγορών κατανάλωσης και πληροφόρηση περί των τιμών, ε) η σύναψη δανείων από το δημόσιο για την εκπλήρωση των ανωτέρω στόχων, και στ) μέτρα για την εξυπηρέτηση γενικότερων ηθικών και πολιτιστικών στόχων.

15. Ή και "ειδικευμένα" άτομα διαμείναντα επί σειράν ετών στην εν λόγω περιοχή ως και τεχνικοί υπάλληλοι με ελεύθερη διαχείριση περιουσίας. Στην πραγματικότητα, τόσο τα μέλη του διδαριού όσο και αυτά των συλλόγων των ελεύθερων αλιέων είχαν έναν οιονεί κληρονομικό δικαίωμα.

ίδια μέσα και ίδια δαπάνη από τις αποδόθρες στην αγορά Κρεστένων.¹⁶

Ο Συνεταιρισμός χρησιμοποιεί τις αυτές ακριδώς αλιευτικές τεχνικές όπως και ο ιδιώτης ενοικιαστής, έως την εισαγωγή νέων σύγχρονων τεχνικών κατά τη βραχύβια πριν την αποξήρανση ενοικίαση από ιδιώτη. Σε όλη τη διαχρονική πορεία του διδαριού (είτε υπό την ιδιωτική είτε υπό τη συνεταιριστική μορφή) οι τεχνικές αλιείας αποτελούν, επαναλαμβάνουμε, το βασικό πεδίο αντιθέσεων και διαπραγματεύσεων μεταξύ κυρίως του ιχθυοτροφείου και των ελεύθερων αλιέων και, σε μικρότερο βαθμό, μεταξύ του πρώτου και των κατοίκων παραλίμνιων κοινοτήτων, ενδιαφερομένων για τη λεγόμενη “διά κάμακος τυφλή αλιεία ρουκουτού” και για την εν γένει υπό όρους πρόσβαση στο λιμναίο πλούτο.

γ. Πρακτικές αλιείας ιχθυοτροφείου (διδαριού)

Η μελέτη των αλιευτικών τεχνικών απαιτεί, επαναλαμβάνουμε, γνώση, ειδίκευση συγκεκριμένη και ικανότητα σχεδιασμού των εργαλείων, η περιγραφή των οποίων ξεπερνά τους σκοπούς της προκείμενης εργασίας. Η ευδιάθετη τάση ωστόσο, και εδώ, για παραστατική παιδαγωγική μεταβίβαση, από μέρους των πρώην αλιέων, της εμπειρίας που σφράγισε τη σύνολη χθεσινή τους ζωή, ενθαρρύνει μία έστω στοιχειώδη περιγραφή των εν λόγω τεχνικών για να οικειωθούμε τουλάχιστον με τη σχετική ορολογία, μια που η σύνολη πρακτική τους άπτεται όλων των επιπέδων του κοινωνικού εκεί δί- ου: οικονομικού και πολιτιστικού.

Η κύρια μέθοδος αλιείας στο διδάρι είναι η κινητή κλεισιά (γυροδολιά), η γνωστή ως το κλείσιμο της καλαμωτής. Πρόκειται για επίπονη πρακτική, η κατανόηση της οποίας προϋποθέτει ορισμένες εισαγωγικές παρατηρήσεις: Τα νερά της λίμνης υπερέχουν της επιφάνειας της θάλασσας μέχρι και δύο μέτρα, αναλόγως της ποσότητας των χειμερινών βροχών και των προστιθέμενων εκεί υπερχειλιζόντων υδάτων του Αλφειού. Από τη θάλασσα, υπενθυμίζουμε, η λίμνη χωρίζεται με ακτοταινία ονομαζόμενη επίσης αμμουριίδα ή λούρος. Οι αλιείς ανοίγουν συνήθως κατά τον Μάιο εκάστου έτους μία διέξοδο –τεχνητή διώρυγα– στην ακτοταινία προς τη θάλασσα πλάτους 20-30 μ., μήκους 300 μ. και βάθους 3 μ., την ονομαζόμενη μπούκα. Μέσω αυτής της συγκαινωνίας, μεταξύ της λίμνης και της θάλασσας, τα πλεονάζοντα νερά της λίμνης ρέουν προς την τελευταία, έως ότου η στάθμη της έρθει στο αυτό επίπεδο με τη θάλασσα επιφάνεια. Αναλόγως δε των ανέμων, εισέρχονται στη λίμνη, κατ’ αυτόν τον τρόπο, ψάρια με το θαλάσσιο κύμα, ακολουθώντας τη

16. Εάν δε το δημόσιο προτιμήσει την απόληψη του ποσοστού σε χρήμα, τότε παρακολουθεί διά των οργάνων του τη διάθεση των αλιευμάτων, προς διαπίστωση των εισπράξεων και τον καθορισμό του ανήκοντος σ’ αυτό ποσού.

ροή αυτού και αρεσκόμενα, με την ευκαιρία τούτης της επαφής των δύο υδάτων, στην αναζήτηση γλυκού λιμναίου νερού. Όταν όμως αντιληφθούν τη στενότητα και το αβαθές της λίμνης, ωσάν να μετανοούν, θέλουν να επιστρέψουν στη θάλασσα, αλλά έχουν πλέον εγκλωβισθεί με τους πλογμούς (την καλαμωτή)¹⁷ στη διώρυγα. Οι παγίδες γενικά είναι τοιουτοτρόπως κατασκευασμένες, ώστε να επιτρέπουν την είσοδο των ψαριών από τη θάλασσα προς τη λίμνη όχι όμως και την επάνοδο σ' αυτήν.

Μετά το τέλος του χρόνου του ανοίγματος του εσοδευτικού αυτού αύλακος –όπως λέγεται στην επίσημη γλώσσα του ιχθυοτροφείου–, οι μπούκες φράζονται με τη συσσωρευμένη σ' αυτές άμμο από τα θαλάσσια κύματα. Τα αιχμάλωτα έτσι ψάρια δρίσκουν παρηγοριά στην άφθονη τροφή της λίμνης, με διοργανικό αλλά και, ίσως, ψυχολογικό επακόλουθο την τάχιση πάχυνσή τους. Η μυστική δύναμη της όλης τεχνικής σ' αυτή τη φάση δρίσκεται στην ενέργεια, τη μικρή ή μεγάλη, που κρύβει η πνοή των θαλασσιών ανέμων με κατεύθυνση προς τη λίμνη. Όσο διαιότερος ο άνεμος και όσο καθαρότερα και ανανεωμένα τα λιμναία νερά τόσο θ' αυξάνει η λιμναία σε αλιεύματα αφθονία. Από την πρώτη στιγμή του ανοίγματος του εσοδευτικού αύλακος –από το χρόνο μάλλον που το λιμναίο νερό αρχίζει την κατάλληλη ροή προς τη θάλασσα–, σταματά η όποια αλιεία. Γεγονός που κοινοποιείται από το διδάρι στα σωματεία των ελεύθερων αλιέων· επισήμως δε μέσω της τοπικής Οικονομικής Εφορίας.¹⁸ Μετά το κλείσιμο του εν λόγω αύλακα ξεκινάει, συνήθως τον Ιούνιο, το “μπάσιμο της καλαμωτής”. Η τελευταία είναι πλεγμένη από τους ίδιους τους εργαζόμενους στο διδάρι (τους διδαράδες): πρόκειται για σαμάκι πλεγμένο με φλούδι (χόρτο-ψαθί) και τοποθετημένο με τέτοιον τρόπο ώστε να ευνοείται και ο λιμναίος εμπλουτισμός και στο σύνολό τους οι μέθοδοι αλιείας. Η αρχή της καλαμωτής –η οποία είναι ήδη τοποθετημένη πριν το άνοιγμα της μπούκας– δρίσκεται δεξιά της τελευταίας, συνήθως κοντά στο στόμιο του αυλακιού του Καϊάφα. Η δε τοποθέτησή της έχει κατεύθυνση βορειοδυτικά της λίμνης (δλέπε Χάρτη Χα4), καλύπτοντας στην αρχή μία έκταση 10-15.000 στρεμμάτων. Το μπάσιμο είναι στην ουσία η μετακίνηση της καλαμωτής προς τα δυτικά. Στα σημεία δε που συναθροίζονται ψάρια, εκεί, περικλείονται με τμήμα της καλαμωτής δημιουργώντας κάθε φορά χώρο, τον λεγόμενο χεροβολίδι (ή γυροβολιά), έκτασης και 300 μ.². Το μπάσιμο διενεργείται από τον Ιούλιο έως το Νοέμβριο.

Ο ενοικιαστής μπορεί πέντε μέρες πριν το κλείσιμο της κινητής κλεισιάς (εκάστης γυροβολιάς) να γνωστοποιήσει στον οικονομικό έφορο τις θέσεις και την ημέρα που θα διενεργηθεί αυτό και συνάμα να προδεί στην εκδίωξη

17. Το λεγόμενο και μπαστούνι, από χοντρά ξύλα-πασσάλους και καλάμι χοντρό.

18. Για μετά τον πόλεμο τουλάχιστον μέσω της Οικονομικής Εφορίας Κρεστένων.

(πρόγκισμα) των ψαριών –με πυροφάνια (πρυά) και πύρες (φανούς)– από τις προαναφερθείσες θέσεις. Προς τούτο μπορεί να χρησιμοποιηθεί προσωπικό από 20-25 διδαράδες¹⁹ χωρίς αυτό να ενεργεί οιαδήποτε αλιεία. Από την επομένη επιτρέπεται η αλιεία στις θέσεις αυτές από τους ελεύθερους αλιείς.²⁰

Το πρόγκισμα των ψαριών κατά τη διάρκεια του μπασίματος για να μπουν στην καλαμωτή, επιτυγχάνετο: με το θόρυβο του “γράδαλου”, προκαλούμενο από κτυπήματα (δύο διδαράδων) με ραβδί από ρέικι στο κοράκι του μονόξυλου και ταυτόχρονα με το άναμμα δεματιών από σαρμακιές (σαμάκια), που φωτίζαν τη λίμνη, καθώς η μετακίνηση διενεργείτο πάντα νύκτα.²¹ Η εργασία άρχιζε στη μία η ώρα τη νύκτα έως τις 7-8 το πρωί. Οι διδαράδες μέσα στη λίμνη, με το νερό ως το λαιμό, μετακινούν την καλαμωτή σε όλο της το μήκος και στα σημεία που συγκεντρώνονται περισσότερα ψάρια σχηματίζουν τα χεροβολίδια.

Ο καταμερισμός των εργασιών της εν λόγω πρακτικής έχει και συγκεκριμένη ορολογία. Έως ότου η καλαμωτή φύγει από το πέλαγος μετακινούνταν πλέοντας. Οι πελαγωτάδες: δένανε και τραβάγανε την καλαμωτή. Ο απολυτής: έδαζε τους πασσάλους· ο θηλητής: περνούσε τον πάσσαλο²² στη θηλιά και τον συνέδεε με την καλαμωτή. Ο σηκωτής: ανύψωνε την καλαμωτή. Ο ποδίτας: έδινε την καλαμωτή στον σηκωτή· ο τελευταίος κοίταγε το δράδυ ένα αστέρι ή τα ξημερώματα ένα βουνό “για να πάει η καλαμωτή ευθεία”. Ο καρδοκύρης: συντόνιζε από το μονόξυλο, ενώ άλλοι δύο σε μονόξυλο “προγκάγανε”, όπως είδαμε, τα ψάρια – “όμοια όπως στα πρόδατα”. Περί τα τέλη του Σεπτέμβρη η καλαμωτή έφθανε περίπου στο Μισοδίβαρο (δλ. Χάρτη Χα4). Εκτιμάται ότι κατά τους φθινοπωρινούς κυρίως μήνες και το Νοέμβριο (που τελείωνε το μπάσιμο), εάν δεν έπεφτε το νερό του Καϊάφα να ζεστάνει αυτό της Αγουλινίτσας, οι διδαράδες δεν θ’ άντεχαν την υγρασία. Ήδη αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις κρυοπαγημάτων και σχετικών με την υγρασία

19. Όταν έχουν συνεταιρισμό, οι εργασίες εκτελούνται από τους συνεταιρισμένους διδαράδες.

20. Η μετακίνηση της καλαμωτής (γυροβολιά) δεν έπρεπε να αναστέλλεται ή να επιδραδύνεται, πλην των περιπτώσεων που καθίστατο αναγκαία η επιδραδύνση λόγω ελλείψεων υδάτων, προς αποφυγή κινδύνου θανάτου των ψαριών. (Τυπικά, η τέτοια έλλειψη έπρεπε να διαπιστώνεται από υπάλληλο του Υπουργείου Βιομηχανίας). Παράλληλα, απαγορευόταν το ταυτόχρονο κλείσιμο περισσότερων του ενός γυροβολιού. Κατά την περίπτωση που ο ενοικιαστής δεν μπορούσε εξ αιτίας του αναφυόμενου χόρτου στη λίμνη να ενεργήσει αλιεία με μία κλεισιά, όφειλε να ζητήσει την έγκριση του Υπουργείου Βιομηχανίας, για να καθορίσει τούτο τον αριθμό των επιπλέον γυροβολιών, άρα και τη θέση διεξαγωγής, σ’ αυτήν την περίπτωση, της ελεύθερης αλιείας.

21. Τίμαιος, 1990, “Το Μπάσιμο”, *Επιταλιώτικα Νέα*.

22. Ο πάσσαλος βυθιζόταν στον πυθμένα για να στερεώνεται η καλαμωτή.

ασθενειών. Το ότι δεν γινόταν μπάσιμο όταν είχε αέρα αυτό οφειλόταν στο ότι η ίδια η μετακίνηση της καλαμωτής εμποδιζόταν, γεγονός που προστάτευε τα θυθισμένα τις υπόλοιπες μέρες μέσα στη λίμνη εργαζόμενα σώματα.

Τα συγκεντρωμένα μέσα στα χεροβολίδια ψάρια –κέφαλοι, λαυράκια, δελάνισσες– μαζεύονταν με τις απόχες και ρίχνονταν στη συνέχεια στα μονόξυλα. Από εκεί φυλάσσονταν για κάποιο διάστημα μέσα σε τετράγωνα ειδικά κουτιά –με ξύλο και συρμάτινη επένδυση– και σε συγκεκριμένα σημεία της λίμνης, έως τη στιγμή της πώλησής τους στις αποβάθρες. Η καλαμωτή φυλάγεται από διδαράδες που παρακολουθούν από τα μονόξυλα.

Άλλες τεχνικές αλιείας, εκτός αυτής των χελιών, στο πλαίσιο του ιχθυοτροφείου:

- Μέσω διδαρίων (πλογμών), εκτός των θέσεων στις οποίες εγίνετο μέχρι αυτή τη στιγμή εγκατάσταση καλαμωτής· τέτοιο διδάριο μπορεί να κατασκευασθεί στον εσοδευτικό αύλακα.

- Μέσω δικτύων (μπιζόβολων) στις θέσεις που έχουν δημιουργηθεί λεκάνες από παλαιά ανοίγματα επικοινωνίας της λίμνης με τη θάλασσα (οι γνωστές μπούκες) και την εποχή που δεν υφίσταται επικοινωνία της κεντρικής λίμνης με τις λεκάνες αυτές.

Τα χέλια: Η αλιεία αυτών κατά τις σκοτεινές και θυελλώδεις χειμωνιάτικες νύχτες – από το Νοέμβριο έως το Μάρτιο η μέγιστη περίοδος· και από το Δεκέμβριο έως το Φεβρουάριο η αρίστη τοιαύτη – είναι εντυπωσιακή όπως και η όλη αναπαραγωγική τους, όπως ελέγχθη, συμπεριφορά. Ας παραθέσουμε συνοπτικά αυτήν την τελευταία μια και, εκτός των άλλων, συνοψίζει κατά τρόπο εκπληκτικό την αρχή και το τέλος, την αναπαραγωγική στιγμή και το θάνατό τους σε μια εκπνοή· ενώ, παράλληλα, τα περίεργα ταξίδια του ώριμου ψαριού θυμίζουν κάτι από την παραδοξότητα των υπόγειων διόδων και διεξόδων του εκεί αρχέγονου τοπικού ερωτικού κυνηγιού.

Μετά από 7-15 χρόνια ανάπτυξης στη λίμνη (και εν γένει στα γλυκά νερά), το χέλι ωριμάζει γενετικά και ξεκινά την καταδρομή-μετανάστευση προς τη θάλασσα των Σαργασσών. Το ταξίδι διαρκεί 3 έως 6 μήνες και η διανυόμενη απόσταση φθάνει τις 5-6 χιλιάδες χιλιόμετρα. Εκεί, στη δική τους πατρίδα, ζευγαρώνουν για μία και μοναδική φορά σε όλη τους τη ζωή και μετά την ωοτοκία, θηλυκά και αρσενικά, πεθαίνουν μέσα στα φύκια. Τα θηλυκά γεννούν σε μεγάλα δάθη –από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούλιο– ένα εκατομμύριο περίπου αυγά. Οι διαφανείς λεπτοκέφαλοι που εκκολάπτονται από τα αυγά επιστρέφουν μετά από ταξίδι τριών χρόνων στις ευρωπαϊκές ακτές. Εκεί μεταμορφώνονται –αφού σταματούν να τρέφονται– παίρνοντας σταδιακά το σχήμα μικρού χελιού – σε γυαλόχελα ή χελάκια ανόδου με ασημόγκριζο σώμα μήκους 7 περίπου εκατοστών. Τούτα εισέρχονται στα ποτάμια το

φθινόπωρο και πραγματοποιούν αντίθετη πορεία προς το ρεύμα του ποταμού, κατά κοπάδια χιλιάδων ατόμων. Τα περισσότερα συνεχίζουν την πορεία τους, αφού διασχίσουν ακόμα και υγρές επίπεδες εκτάσεις της στεριάς, μέχρι να φθάσουν στις λίμνες της ενδοχώρας, ενώ άλλα παραμένουν στις λιμνοθάλασσες κοντά στις ακτές. Αναπτυσσόμενα τρέφονται με σκουλήκια, καρκινοειδή και ψαράκια, αποκτούν δε μπρούτζινο καφέ χρωματισμό στη ράχη και κιτρινωπό στην κοιλιά, ενώ κατά τη γενετική ωρίμαση, 7-15 χρόνια μετά την είσοδό τους στο γλυκό νερό, έχουν εμφάνιση ασημόχρωμη. Τα χέλια την ημέρα κρύβονται στα βαθιά ακινητοποιούμενα μέσα στην ιλύ και μόνο τη νύχτα ταξιδεύουν. Η συνάντηση των θηλυκών με τα αρσενικά στις αμμονοειδείς ακτές –επειδή τ' αρσενικά δεν ανεβαίνουν ποτέ τα ποτάμια– και, στη συνέχεια, το γαμήλιο ερωτικό ταξίδι προς την ιδιαίτερη πατρίδα για γονιμοποίηση φέρνουν στο νου το παράδοξο ερωτικό ταξίδι των νερών του Αλφειού και της αγαπημένης νύμφης μέσα στη θάλασσα, ως τον τόπο γέννησης της θεάς της κυνηγετικής περιπέτειας.²³

Η αλιεία του χελιού διενεργείται με ειδικές εγκαταστάσεις: τους βολχούς (ή βολκούς). Πρόκειται για τύπους ψαροπαγίδας σε σχήμα σάκου με επιμήκη δίχτυα, που κρατούνται ανοιχτοί (με στεφάνους) έχοντας σχήμα κώνου. Είναι επίσης εφοδιασμένοι με φτερά ή μπάντες: διχτυωτά φύλλα στις δύο πλευρές του ανοίγματος του βολχού και με οδηγούς επιμήκη δίχτυα που οδηγούν τα ψάρια στην παγίδα. Η εγκατάσταση κάθε βολχού απαιτεί ένα σύστημα καλαμωτής (με δύο φτερά και πύρες) για να οδηγείται το ψάρι κατά μήκος της καλαμωτής στην παγίδα. Σε κάθε καλαμωτή τοποθετούνται συνήθως τέσσερις βολχοί (δύο στα φτερά και δύο στις πύρες). Υπήρχαν όμως και εγκαταστάσεις με διπλό αριθμό βολχών.

Οι εγκαταστάσεις των βολχών, οι λεγόμενες δάρδιες, ετοποθετούντο από τη θέση Αγριλιά-Ρούγα σε όλο το μήκος του αμμώδους χώρου μέχρι τη θέση Μισοδίδαρο και στις θέσεις Πλατειά Ρούγα και Μυστικό. Ήταν γνωστό πόσοι βολχοί υπήρχαν σε κάθε εγκατάσταση (δάρδια). Έως τώρα αναφέρονται από πρώην αλιείς οι τοποθεσίες και η μορφή της καθεμιάς εξ αυτών: “Στην

23. Υπάρχει η άποψη ότι το χέλι προήλθε από τη χαμένη Ατλαντίδα όπου ζούσε στα γλυκά και ζεστά νερά των διωρύγων· εκεί ετρέφετο και τοποθετούσε τα αυγά του μέσα στα φύκια. Όταν θυθίστηκε και καλύφθηκε η χαμένη ήπειρος από θάλασσα, τα χέλια αναγκάστηκαν να φύγουν μακριά, προς αναζήτηση γλυκών νερών (νότια προς την αμερικανική ήπειρο, ανατολικά στην Αφρική, στη Μεσόγειο, στις βρετανικές νήσους και στις ακτές των σκανδιναδικών χωρών). Η μνήμη τους ωστόσο απεδείχθη δυνατή. Όταν έρχεται η στιγμή της γονιμοποίησης, αρχίζει το γαμήλιο ταξίδι προς την πατρίδα. “Ίσως, μη βρίσκοντάς την, στην αρχή οδηγήθηκαν σε κάποια άλλη θάλασσα στον ωκεανό, στη θάλασσα των Σαργασσών, η οποία είναι γεμάτη φύκια, προσομοιάζουσα, στον πυθμένα, με αυτήν της Ατλαντίδας” (Χ. Πλέσσας, 1993). Για τα χέλια γενικότερα, βλ. αντίστοιχο λήμμα στην *Εγκυκλοπαίδεια Britannica*.

Αγριλιά και στο Πηγαδούλι είχαμε από μία δάρδια (δηλ. τέσσερις δολχούς στην καθεμιά), στο Αμμούλι και στο Γαϊδουροπνίχτη από δύο δάρδιες, δηλαδή οκτώ δολχούς". Οι δάρδιες φυλάγονται αυστηρά από φύλακες, και όπως άλλωστε αναφέρθηκε και όλη η καλαμωτή και το χεροδόλι. Η ψαράδικη καλύδα δίπλα στις δάρδιες ονομαζόταν "πελάδα" και οι φύλακες "πελάδες". Στερεωμένη σε πασσάλους, η πλωτή καλύδα ήταν πλεγμένη από τους ίδιους τους διδαράδες με ράπι. Σε κάθε μπούκα υπήρχε έτσι δάρκα με πελάδα· ξεχωριστά αναφέρεται η μπούκα του Αλφειού με την τσιμεντένια επένδυση για την ορμή του ποταμού και την εκεί εγκατάσταση δολχού. Σε κάθε δάρδια υπήρχαν δύο φύλακες, καθώς και σκύλοι ως τέσσερις τον αριθμό. Κάθε πελάδα φέρει το όνομα της τοποθεσίας. Εκτός των όσων ήδη αναφέραμε, υπήρχε από μία καλύδα-πελάδα: στη Ρουμπελιά, στο Κολολύμπι, στο Λόγγο, στα Παληάλωνα.

Οι κλεπτοχελάδες έπαιρναν όλα τα μέτρα για να μην γίνουν αντιληπτοί από το άγρυπνο μάτι της πελάδας. Είναι ενδιαφέρον το ότι ορισμένοι απ' αυτούς χρησιμοποιούσαν για φυσικό καμουφλάρισμα του προσώπου τους τη λάσπη της λίμνης, κατά τον ίδιο τρόπο που η ντόπια κυνηγετική θεότητα σε ώρα παννυχίδας άλειφε το πρόσωπό της, καθώς και των νυμφών αυτής, με πηλό για να μην την αναγνωρίσει ο κυρίαρχος εκεί ποτάμιος κυνηγός.²⁴

Η συμπεριφορά των χελιών ανάλογα με τον καιρό είναι, για τους γνώστες αυτής, θέμα αρκετά προσφιλές για περιγραφή: "Με τα πρωτοδρόχια και τις κακοκαιρίες έβγαιναν το φθινόπωρο τα χέλια από το θυθό της λίμνης. Οι διδαράδες και οι άλλοι ψαράδες ξέρανε πότε θα δρέξει, πότε δηλαδή θα βγουν αυτά έξω από το δούρκο. Με τα μπουμπουνητά τα χέλια έβγαιναν πολλές φορές κουδάρι ολόκληρο. Όπως βγαίνει το μωρό από την κοιλιά της μάνας. Βγαίνανε σαν να τα γένναγε η ίδια η γη".²⁵

Τα χέλια μαζεύονταν με την απόχη από το δολχό και ρίχνονταν στο μονόξυλο, το οποίο τα μετέφερε στο καράδι των Ολλανδών. Ετούτο ήταν εφοδιασμένο με ειδικές δεξαμενές, μέσα στις οποίες τα χέλια ρίχνονταν ζωντανά και έτσι έφθαναν στον τόπο κατανάλωσης.

24. Βλ. Πανσανίας, *Ηλιακά*, Β', 22, 9.

25. 58χρονη από το Επιτάλιο, θυγατέρα αποθανόντος διδαρά.

ii. Ελεύθεροι αλιείς: η της διδράχμου ή διά πυροφανίου αλιεία

Ελεύθεροι αλιείς στην Αγουλινίτσα είναι οι “διά πυροφανίου (πρυάς)” αλιείς της νύκτας και εκτός των αλιευτικών εγκαταστάσεων του διδαριού, ανεξαρτήτως της νομικής ταυτότητας, ιδιωτικής ή συνεταιριστικής, του ενοικιαστού. Τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα η υπόσταση των αλιέων αυτών είχε πιθανόν έντονα, όπως αναφέρθηκε, εθιμικό χαρακτήρα. Το “δίδραχμον” δε που πλήρωναν κάθε μέρα στον ενοικιαστή για το δικαίωμα αλιείας χελιών στη λίμνη υπήρξε παραδοσιακά, αλλά και κατ’ αυτή την περίοδο, το βασικό στοιχείο της αλιευτικής και της εν γένει οικονομικο-κοινωνικής τους ταυτότητας. Με τη σύμβαση ακόμα ενοικίασης του 1931, ειδική παράγραφος “υπενθυμίζει” στον ενοικιαστή την υποχρέωσή του, επαναλαμβάνουμε, να σέβεται “τας υφισταμένους ανέκαθεν σχετικές τοπικές συνηθείας ως και τα επικρατήσαντα τυχόν κατ’ έθιμον δικαιώματα των ελευθέρων αλιέων”.

Όμως ήδη η σύμβαση μισθώσεως του ιχθυοτροφείου το 1921 είχε ορίσει τους όρους και το πλαίσιο εντός του οποίου επιτρέπεται η άσκηση της εν λόγω αλιείας. Έτσι ο ενοικιαστής υποχρεούται να επιτρέπει στους αλιείς αυτούς την διά πυροφανίου αλιεία, μετά την αφαίρεση των φραγμών (γυροβολιάς) και σε απόσταση από αυτούς 150 μέτρων και με καταβολή δικαιώματος στον ενοικιαστή “το 50% των αλιευομένων ιχθύων και εγγέλεων”. Επιτρέπεται επίσης η διά καμακίου αλιεία χελιών μετά την αφαίρεση των φραγμών και σε απόσταση απ’ αυτούς 50 μέτρων έως το τέλος Οκτωβρίου, με καταβολή στον ενοικιαστή του 20% των αλιευομένων χελιών. Από δε την 1η Νοεμβρίου κάθε έτους έως το άνοιγμα του στομίου εσοδείας του ιχθυοτροφείου απαγορεύεται στους εν λόγω αλιείς η (διά πυροφανίου) αλιεία στις ειδικές θέσεις όπου τίθενται οι εγκαταστάσεις αλιείας χελιών (οι βολχοί) από τον ενοικιαστή. Η άδεια αλιείας χορηγείται από τον οικονομικό έφορο. Και οι αποβάθρες προσαγωγής για τη ζύγιση των αλιευμάτων καθορίζονται από την τοπική οικονομική αρχή.

Μια έκθεση της επιτροπής συσταθείσας με εντολή του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (31/9/1926),²⁶ σχετικά με καταγγελλθείσες παραβάσεις του

26. Η επιτροπή αποτελείται από τον ειρηνοδίκη Βώλακος, τον αστυνομικό σταθμάρχη Βώλακος και τον διευθυντή του Ελληνικού Σχολείου Αγουλινίτσας.

ενοικιαστού του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας-Καϊάφα, αφήνει να φανεί το διαπραγματευτικό κλίμα της σχέσης ελεύθερης αλιείας –του συνόλου των παραλιμνίων κοινοτήτων– και διδαριού. Προ του μηνός Ιουνίου ενεστώτος έτους, αναφέρει η έκθεση,²⁷ “ουδείς εκ των αλιέων της κοινότητας Ανεμοχωρίου ήσκει το εκ της παρ. 2 του άρθρου 52 της συμβάσεως μισθώσεως δικαίωμα (ελεύθερου αλιεία). Η παλαιότερα κατάσταση των εγκεκριμένων υπό του Υπουργείου αλιέων είναι η του Νοεμβρίου π.έ. Προγενεστέρα ταύτης δεν υπάρχει εις τας ενταύθα αρχάς. Απομένει όθεν ανεξακρίδωτον αν οι κατά τον Αύγουστον π.έ. εκδιωχθέντες ήσαν εις κατάστασιν εγγεγραμμένοι και ποίαν. Από της εγγραφής των εις την κατάστασιν ταύτην μέχρι τέλους Μαρτίου ε.έ. είναι γεγονός ότι ουδείς εκ των του Ανεμοχωρίου προσήλθεν εις την λίμνην προς άσκησιν της διδράχμου ή διά πυροφανίου αλιείας. Ισχυρίζονται όμως ότι δεν προσήλθαν διότι ήσαν βέβαιοι ότι θα ημποδίζοντο πάντως όμως δεν προσήλθαν από της 1ης Απριλίου και εντεύθεν απαγορεύεται υπό του ενοικιαστού η αλιεία επί τω λόγω ότι γίνεται έναρξις των προκαταρκτικών διά την άνοιξιν του στομίου έργων. Διά την απαγόρευσιν υφίσταται σχετική εγκριτική διαταγή του Υπουργείου. Εκ των αλιέων της Αγουλινίτσας οι εις την κατάστασιν του Νοεμβρίου π.έ. περιλαμβανόμενοι διατελούσι πάντες, εκτός τριών μετερχομένων ξένα προς την αλιείαν επαγγέλματα, εις την υπηρεσίαν του ενοικιαστού. Εκ τούτων προσελθόντες τινές κατέθεσαν ενόρκως ότι αλιεύουσιν ανεμποδίστως πάντοτε”.²⁸

Σχετικά με την παραπάνω έκθεση, με πόρισμά του ο εισαγγελέας Ηλείας αναφέρει τα εξής:²⁹ Ο ενοικιαστής του ιχθυοτροφείου “επιτρέπει, μετά την αφαίρεσιν των φραγμών (γυροβολιάς), την αλιείαν εις τους παραλιμνίους κατοίκους Αγουλινίτσας, Ανεμοχωρίου, Σαμικού και Ριζόδου, τους παρὰ του Υπουργείου εγγεγραμμένους εις τον κατάλογον των εξ επαγγέλματος αλιέων, και τους έχοντας επικολλημένην την φωτογραφίαν των εις την επί τούτο έγγραφον δεδαιώσιν-ταυτότητά των, διά πυροφανίου μεν επί παραχωρήσει εις τούτον (ενοικιαστήν) του ημίσεος των αλιευόμενων ιχθύων, διά καμακίου δε προς αλιείαν χελιών επί καταβολή αυτώ παρ’ εκάστου δρχ. 2 την ημέραν, αλλά από του έτους 1926 υποχρεώνει τούτους να μεταβαίνωσιν αυτοπροσώπως εις το διδάρι του, απόστασιν τριών (3) περίπου ωρών διά την λήψιν των εισιτηρίων (προτιμωμένων των ετέρων αλιέων των καταβαλλόντων δι’ εισιτήριον 30 και 40 δρχ.), και εις ο χρονικόν διάστημα προστιθέμεναι και έτεραι δύο ώραι, ίνα μεταδώσιν ούτοι εις τον παρ’ αυτού ορισθέντα τόπον προς αλιείαν παρέρχεται ούτω το πλείστον της ημέρας και αλιεύουν επ’ ελά-

27. Από το προσωπικό αρχείο του Αθανάσιου Αρ. Μαστροδασυλόπουλου.

28. Προς τον εισαγγελέα των εφετών Πάτρας.

29. Αρχείο Αθανάσιου Αρ. Μαστροδασυλόπουλου.

χιστον και ου μόνον τούτο αλλά εις τους εξ επαγγέλματος τούτους αλιείς επι-
τρέπει την αλιείαν εις μέρη άγωνα και δύσβατα και έχει περιορίσει τούτους
τελευταίως εις το ελάχιστον μέρος της όλης λίμνης· συν τούτοις δε από του
Νοεμβρίου έτους 1926, ισχυρισθείς (ο ενοικιαστής) ασάφειαν της 6^{ας} παρα-
γράφου του άρθρου 5 της συμβάσεως,³⁰ απηγόρευσε εις τούτους πλήρως την
διά καμακίου αλιείαν”.

Τα παραπάνω γεγονότα, σε συνδυασμό με τα προμνημονευθέντα ζητή-
ματα του παρακρατήματος και των δούρλων, επέφεραν, κατά το πόρισμα,
“τηλεφωνικάς διαμαρτυρίας και ενόπλους σκηνάς κατά την 21ην Δεκεμβρί-
ου έτους 1926 καθ’ ην οι κάτοικοι των παραλιμνίων κοινοτήτων Σαμικού,
Ραχών και λοιπών άλλων, έχοντες επί κεφαλής τους εκ τούτων Τρύφωνα
Σταθόπουλον Προέδρον Κοινότητος Ραχών και Αλέξιον Πρίνον δικολάβον,
αυτοδικούντες δε και επί σκοπώ καταλήψεως μέρους της λίμνης, κατεσκευά-
σαν καλύδην μεταξύ Ανεμοχωρίου και Αλή-Τσελεπή (Σαμικό) Μπογάζι αυ-
τής, σκηνάς, αίτινες ασφαλώς θα επέφερον αιματηράν ρήξιν τούτων μετά των
φυλάκων του ενοικιαστού, εάν μη εγκαίρως δεν επενέβαινεν ο Αστυνομικός
Σταθμάρχης Αγουλινίτσας”.³¹

Τα προς διαπραγμάτευση θέματα μεταξύ διδαριού και ελεύθερων αλιέ-
ων ήταν σταθερά: Η εποχή, ο χρόνος αλιείας, η απόσταση του χώρου αλιεί-
ας των από τις εγκαταστάσεις του ιχθυοτροφείου, το ποσοστό της καταβολής
επί των αλιευμάτων στον ενοικιαστή και ιδίως, κατά τη μεταπολεμική περίο-
δο, ο χρόνος ελεύθερης αλιείας:

– Η απόσταση του τόπου της εν λόγω αλιείας από την καλαμωτή του δι-
δαριού που από 150 μ. το 1921 κατήλθε στα 130 μ. το 1931 και μετά τον πό-
λεμο στα 100 μ., για να παραμείνει θεωρητικά η αυτή έως την αποξήρανση.
Κατά τη μεταπολεμική τουλάχιστον περίοδο τυπικά ισχύει αυτή η απόσταση·
στην πραγματικότητα όμως πάντα ήταν μικρότερη.

– Το ποσοστό καταβολής επί των αλιευμένων χελιών και ψαριών από
50% στη δεκαετία του ’20 μειώθηκε στο 40% το 1931, για να σταθεροποιηθεί
μετά τον πόλεμο στο 20%. Μόνον για τα χέλια, έως τέλος Οκτωβρίου, τα
αντίστοιχα ποσοστά ήταν 30% και 20%.³²

– Η απαγόρευση της ελεύθερης αλιείας μετά την 1η Νοεμβρίου στις
εγκαταστάσεις χελιών (βολχούς) του ενοικιαστού, με την προσθήκη, κυρίως
μετά τον πόλεμο, ότι πρόκειται περί του χώρου “έσωθεν της γραμμής της
ενούσης τας θέσεις Μυστικό - Κλεφτοδάρδια προς τας εγκαταστάσεις χε-
λιών”. Την ίδια περίοδο ορίζεται η απαγόρευση εν μέρει της ελεύθερης αλι-

30. Βλ. εδώ, σ. 179.

31. Αρχείο Αθανάσιου Αρ. Μαστροδασιλόπουλου.

32. Η αποκλειστική αλιεία χελιών έως τέλος Οκτωβρίου είχε, στον μεσοπόλεμο, ειδι-
κή καταβολή.

είας, από 1ης Νοεμβρίου έως το χρόνο ανοίγματος της Μπούκας, σε απόσταση 1.000 μέτρων από τις εγκαταστάσεις του ιχθυοτροφείου.

Οι εφοδιασμένοι με άδεια ελευθέρως αλιείας –η οποία χορηγείται υπό του οικονομικού εφόρου– υποχρεούνται, σύμφωνα με τις μεταπολεμικές συμβάσεις μισθώσεων, να την προσαγάγουν προς θεώρηση στον ενοικιαστή –κάθε ημέρα εργασίας, τόσο κατά την είσοδο στη λίμνη όσο και κατά την έξοδο απ' αυτήν. Με τη θεώρηση ο ενοικιαστής αναγράφει στην άδεια το αλιευθέν ποσό ψαριών και χελιών κατ' αυτή την ημέρα. Χρόνος ενάρξεως της προκείμενης αλιείας ορίζεται ο από "μίας ώρας και μέχρις ελεύσεως του σκοτούς, ότε οι ελεύθεροι αλιείς άμα τη ανατολή του ηλίου δέον όπως ευρίσκονται εις τας αποβάθρας".³³ Η αλιεία δε αυτή μπορεί να γίνεται με κάθε φωτιστικό μέσο και με ασετυλίνη.

Δικαίωμα δε υποβολής αιτήσεως προς απόκτηση άδειας αλιείας έχουν: α) οι μέχρι τότε κάτοχοι παρόμοιας άδειας και εργασθέντες βάσει αυτής ανελλιπώς ως ελεύθεροι αλιείς,³⁴ β) τα τέκνα ανεγνωρισμένων ελεύθερων αλιέων και ιχθυεργατών που έχουν συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους και τα οποία κατάγονται από τα εξής παραλίμνια χωριά: Επιτάλιο, Ανεμοχώρι, Αγρίδι, Ράχες, Άνω και Κάτω Σαμικό. Και υπό την προϋπόθεση ότι οι γονείς τους και τα ίδια είναι ακτήμονες και άποροι.³⁵ Από κάθε οικογένεια ελεύθερου αλιέως δεν δικαιούνται τέτοια άδεια περισσότερα του ενός τέκνα.

Απαγορεύεται η είσοδος στο ιχθυοτροφείο για αλιεία, είτε υπό την ιδιότητα του βοηθού (σκουντηχτού)³⁶ ή του καμακιστού (αβιτζή), σε άτομα που δεν έχουν άδεια ελεύθερης αλιείας. Καθένας δε από τους αλιείς θα πρέπει να εκτελεί, κατά τη διάρκεια του ψαρέματος, την αναγνωρισμένη, βάσει της χορηγηθείσας άδειας, ειδικότητα (σκουντηχτού ή αβιτζή).

Όσον αφορά τις υπόλοιπες απαγορεύσεις ισχύουν τα ακόλουθα:

– Απαγορεύεται η αλιεία κεφάλων, μαυρακίων και λαυρακιών κάτω των δέκα πέντε εκατοστών (0,15) του μέτρου.³⁷

– Απαγορεύεται επίσης η αλιεία χελιών μήκους κάτω των 30 εκ..³⁸

33. Βάσει του υπ' αρ. πρωτ. 3243/66 εγγράφου Οικονομικής Εφορίας Κρεσσένων.

34. Η επιτροπή κρίσης για την έκδοση των αδειών ελεύθερης αλιείας αποτελείτο από τον οικονομικό έφορο (πρόεδρο), τον ειρηνοδίκη, τον αστυνόμο και δύο αντιπροσώπους που υποδείκνυαν τα –λειτουργούντα από το μεσοπόλεμο– Σωματεία Ελευθέρων Αλιέων Α. Σαμικού και Επιταλίου.

35. Τέκνα ελευθέρων αλιέων για τα οποία δεν εξεδόθη άδεια αλιείας, κατά τα ανωτέρω, μέχρι τη συμπλήρωσή του εικοστού έτους της ηλικίας τους δεν δικαιούνται πλέον τέτοια άδεια.

36. Ο κατευθύνων, με τη δόθηθεια του σταλικιού, το μονόξυλο. Στους αλιείς αυτής της κατηγορίας ανήκουν περί τα 60 μονόξυλα.

37. Το μήκος μετράται από το ρύγχος μέχρι του άκρου της ουράς.

38. Το μήκος μετράται κατά τον αυτόν όπως παραπάνω τρόπο.

Μέγιστη ωστόσο παράβαση θεωρείται η λαθραλιεία. Ελεύθεροι αλιείς καταδικαζόμενοι ως λαθραλιείς, πλην της ποινικής δίωξης αυτών, αποβάλλονται του ιχθυοτροφείου επί ένα μήνα· σε περίπτωση δε υποτροπής, επί τρίμηνο, με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας. Όσοι σε τρεις φορές εντός της μισθοδοτικής περιόδου καταδικάστηκαν με απόφαση ποινικών δικαστηρίων για το εν λόγω παράπτωμα αποβάλλονται οριστικώς του ιχθυοτροφείου, με απόφαση του αυτού, ως ανωτέρω, Υπουργού.

Ο χώρος ελευθέρως δράσης των περιών ο λόγος αλιέων είναι κατά κύριο λόγο τα Μπογάζια, στα οποία είχαν, όπως είδαμε, καλύδες. Η αλιεία των χελιών γίνεται συνήθως βράδυ, χωρίς φεγγάρι και πάντα φυσικά με πυροφάνι.

Με βάση τις καταστάσεις των Σωματείων Ελευθέρων Αλιέων «Άγιος Νικόλαος» του Σαμικού και «Άγιος Ανδρέας» του Επιταλίου, ο αριθμός αυτών κατά κοινότητα έχει ως εξής: Αγουλινίτσα: 45 άτομα, Άνω και Κάτω Σαμικό: 33 άτομα, Ανεμοχώρι: 23 και Ράχες: 12. Αλλά και εδώ τα νούμερα αυτά αμφισβητούνται. Κάθε χωριό διεκδικεί μεγαλύτερη συμμετοχή στη λιμναία οικονομία και ζωή. Οι προφορικές εκτιμήσεις υπερδιπλασιάζουν κατά κοινότητα τα αντίστοιχα νούμερα των εν λόγω αλιέων, ενώ προστίθεται επιπλέον ένας αριθμός και από άλλα χωριά: 5 ελεύθεροι αλιείς από το Αγκρίδι και 5 από το νυν Καλλίκωμο.

Οι αντιπαραθέσεις μεταξύ ελευθέρων αλιέων και διδαριού δεν σταμάτησαν ούτε κατά την περίοδο που ενοικιαστής του τελευταίου ήταν ο Αλιευτικός Συνεταιρισμός Αγουλινίτσας (ΑΣΑ). Τούτος γνωστοποιεί, όπως γινόταν πάντα, τέλος Απριλίου με αρχές Μαΐου στην Οικονομική Εφορία Κρεστένων την ακριδή ημερομηνία ανοίγματος και λειτουργίας του «εσοδειαστικού αύλακος». Κοινοποιείται έτσι «ότι συμφώνως της σχετικής συμβάσεως μισθώσεως του ιχθυοτροφείου έληξεν η αλιεία και δεν επιτρέπεται εις τους ελευθέρους αλιείς να αλιεύουν».³⁹

Από υπόμνημα των δύο Σωματείων των Ελευθέρων Αλιέων Επιταλίου και Άνω Σαμικού (στα οποία είναι εγγεγραμμένοι και οι υπόλοιποι αλιείς αυτής της κατηγορίας από τα άλλα παραλίμνια χωριά) στις 16 Νοεμβρίου 1965 προς τον τότε Πρόεδρο της Κυβερνήσεως (κον Στέφ. Στεφανόπουλο) γίνονται γνωστά τα βασικά προβλήματα αυτών κατά την εν λόγω περίοδο. Αιτούν η άδεια αλιείας «διά κάμακος να ισχύει καθ' εκάστην ημέραν και με φόρον επιτηδεύματος, εις κατάργησιν του 20%»· και επιπλέον να γίνει αποδε-

39. Η κοινοποίηση γίνεται στους προέδρους των κοινοτήτων Ανεμοχωρίου, Ραχών, Κρουνών, Άνω και Κάτω Σαμικού, στα Σωματεία Ελευθέρων Αλιέων καθώς και στο Λιμεναρχείο Κατάκολου, με την παράκληση της απαγόρευσης της αλιείας μηχανοτρατών και λοιπών αλιευτικών σκαφών στο στόμιο της Μπούκας.

κτό: “η λίμνη να δέχεται ύδατα από τη θάλασσα ή από τον Αλφειό όταν παρίσταται ανάγκη (μόνον) κατά την καλοκαιρινή περίοδο”. Στο υπόμνημα εξηγούν γιατί ό,τι αξιούν “δεν είναι παράλογο”: “καθ’ ότι το πρώτον αίτημά μας ήτοι της ελευθέρας αλιείας καθ’ εκάστην και νύκτα διά πυροφανίου το είχομεν πρότερον”. Όλες οι χειμωνιάτικες (αφέγγαρες κυρίως) νύκτες, οι κατάλληλες για την αλιεία χειλών, ήταν δικές τους. Και αυτές διεκδικούν. Η απόπειρα, άρα, κάποιας μείωσης αυτών μέσω και των χειρισμών εισόδου υδάτων στη λίμνη από μέρους του συνεταιριστικού διδαριού καταργεί ένα κεκτημένο δικαίωμα. Αναλυτικότερα, για το δεύτερο αίτημα “των υδάτων”: “καλώς να λαμβάνει η λίμνη Αγουλινίτσα τοιαύτα κατά την καλοκαιρινήν περίοδον ουχί κατά την χειμερινήν, καθ’ ότι βλάπτουν τα συμφέροντά μας και τα χέλια συλλαμβάνονται καθώς και τα ψάρια υπό του αλιευτικού Συνεταιρισμού με τεχνικά μέσα και ημείς δυστυχούμε, καθ’ ο οικογενειάρχαι και άποροι. Την δε ελευθέραν αλιείαν διά κάμακος καθ’ εκάστην και νύκτα θα κάμνωμεν χρήσιν μέχρις ανοίγματος εσοδειαστικού αύλακος”. Και καταλήγει το υπόμνημα: “το κράτος με αυτά τα μηδαμινά αιτήματά μας φανταζόμεθα ότι δεν πτωχαίνει”.

Από τα παραπάνω αιτήματα, μόνον αυτό της επαναφοράς της ελευθέρας αλιείας καθ’ εκάστην έγινε δεκτό, όχι όμως και το να δέχεται ύδατα η λίμνη από τη θάλασσα ή τον Αλφειό, όταν παρίσταται ανάγκη μόνον κατά την καλοκαιρινή περίοδο. Ο εμπλουτισμός των υδάτων αυτής ήτο υπόθεση του διδαριού, υπαγόμενη στη λογική των δικών του τεχνικών πρακτικών.

Το 1968, η τελευταία σύμβαση μίσθωσης του διδαριού αφορά, όπως θα δούμε, ιδιώτη ενοικιαστή. Πρόκειται για βραχυδιότατη σύμβαση πριν την αποξήρανση που πρόλαβε ωστόσο να εισαγάγει νέες αλιευτικές μεθόδους: εισαγωγή στη λίμνη νάυλον δικτύων, σύγχρονων, προς αντικατάσταση της καλαμωτής.

Η τελευταία αντιπαράθεση διδαριού και ελεύθερων αλιέων αφορούσε τη συλλογή των αλιευμάτων της λιμνοθάλασσας, πριν αρχίσουν τα έργα της αποξήρανσης και απομακρυνθούν εντελώς τα νερά. Με γράμματα και οι δύο πλευρές προς τη Διεύθυνση Αλιείας του Υπουργείου Γεωργίας αιτούν η καθεμία το δικαίωμα στον τελευταίο αυτόν αλιευτικό πλούτο της Αγουλινίτσας. Η άδεια δίδεται στο διδάρι· μια έκφραση δυσαρέσκειας από τη μεριά πρώην ελεύθερων αλιέων για τη μη σωστή εκτέλεση αυτής της συλλογής έχει αφήσει έως τώρα απόηχους, οφειλόμενους ιδιαίτερα στο ίδιο το γεγονός της αποξήρανσης και στη θύμηση των έκθετων μισοπεθαμένων ψαριών στη θλίψη του δούρκου.

Από του Μπόικου στη Σαρακήνα: Ο μεγαλύτερος αριθμός των εργατών του διδαριού –είτε υπό την ιδιωτική είτε υπό τη συνεταιριστική του μορφή– και η πλειονότητα των ελεύθερων αλιέων του Επιταλίου ήταν από τη γειτονιά του Μπόικου, κείμενη στο ανατολικό σημείο της εν λόγω κοινότητας και επί χαμηλών υψωμάτων.

Αχλύς καλύπτει τη γένεση της γειτονιάς, την οποία χαρακτηρίζει εν πολλοίς ακόμα και σήμερα μία ομοιογένεια κοινωνικής και εθνογραφικής υφής. Ο Μπόικος⁴⁰ είναι ένα από τα στοιχεία της αφηγηματικής επιταλιώτικης παράδοσης, κτήμα σήμερα κυρίως των (εκ) του τόπου λογίων. Η μία εκδοχή τον θεωρεί Αλγερίνο οικιστή του Επιταλίου, των ημερών μετά την Επανάσταση (1821), μετά του Αιγυπτίου Μόσχου. Τον τόπο καταγωγής τους εμαρτύρει, όπως έχει γραφτεί, “το μελαμψόν ιδιαίτερα χρώμα του προσώπου των”.⁴¹ Οι δύο αυτοί νέοι κάτοικοι, γνώστες αμφότεροι υδρολογικών πρακτικών, κατόρθωσαν να δώσουν λύση στο πρόβλημα της λειψυδρίας, από την οποία υπέφερε τότε το χωριό Αγουλινίτσα. Η αφήγηση τελειώνει, συνήθως, με την ανακάλυψη από τον Μόσχο των πηγών νερού, στη σημερινή θέση “Μοσχο-λέικα περιδόλια”, και την ανακάλυψη επίσης από τον Μπόικο νερού στο βορειο-ανατολικό μέρος της Αγουλινίτσας, στα ριζά του λόφου της “Ντάρντιζας”, πηγής που ακόμα, στις αρχές τουλάχιστον του 1980, προσέφερε στους γείτονες κατοίκους διαυγές και δροσερό νερό.

Η παράδοση της εγκατάστασης του Μπόικου στην Αγουλινίτσα, που από Αλγερίνος στην πορεία έγινε “Αιγύπτιος”, τον θέλει πρόγονο των σημερινών κατοίκων της ομώνυμης ανηφορικής γειτονιάς, οι οποίοι ονομάστηκαν λανθασμένα, εκ παραφθοράς της λέξεως Αιγύπτιος (Αιγύφτιος - Γύφτος), “Γύφτοι”. Άλλη εκδοχή θέλει απλά τους προγόνους των τωρινών κατοίκων της γειτονιάς αυτής πειρατές, οι οποίοι ήρθαν με πλοίαρχα κατά την τουρκοκρατία και εγκαταστάθηκαν στην Αγουλινίτσα.⁴² Τέλος, μία άγραφη ακόμα παράδοση θεωρεί τους Μποϊκιώτες Εβραίο-αιγύπτιους, στο προσωπικό (μάγειροι κ.ά.) της στρατιάς του Ιμπραήμ, που μετά την έκβαση των επιχειρήσεων εκρύφθηκαν και παρέμειναν εκεί κάτοικοι, στην αρχή δε ως φύλακες στις περιουσίες των Αγουλινιτσαίων.

Η επικρατέστερη έως τώρα πάντως εκδοχή τούς θέλει συγγενείς του αποφασιστικού και πρακτικού υδρολόγου Μπόικου. Όπως και να 'χει, ενδιαφέρει το γεγονός ότι οι Μποϊκιώτες, στερούμενοι γης, εστράφησαν στη λίμνη ως εργάτες αλιείς και αργότερα και ως ελεύθεροι αλιείς. Εργάτες διβαράδες στο μπάσιμο της καλαμωτής, με τα σώματα μέσα στο νερό ή με την όποια άλλη τους, στη λιμναία επικράτεια, ιδιότητα –πυργιατζήδες, με το πυ-

40. Κατά μία εκδοχή, το πραγματικό του όνομα ήτανε Μπόλικος: βλ. Κ. Κανελλόπουλος (1979).

41. Κ. Μοσχούλα-Μπακάκου (1971, σ. 85).

42. Κ. Μοσχούλα-Μπακάκου (ό.π., σ. 91).

ροφάνι και το καμάκι· αβιντζήδες ή σκουντηχτήδες των μονόξυλων-, νιώθουν να είναι άριστοι πάντα γνώστες των μυστικών των νυχτερινών ιδίως ωρών αυτής. Όχι τυχαία οι Μποϊκιώτες εκδήλωσαν με το δικό τους τρόπο, όπως θα διαπιστώσουμε αργότερα, τον πόνο από το χαμό “της λίμνας”. Άλλωστε, και τα εξωτερικά όρια της τελευταίας, τα θαλάσσια προϊόντα, δίνουν εργασία σε πολλούς αλιείς-διοτέχνες του Μποϊκου. Τα δούβλα, το ψαθί, το σαμάκι, οι λυγαριές είναι η πρώτη ύλη για την εν γένει παραλίμνια διοτεχνία. Οι ίδιοι οι αλιείς φτιάχνουν την καλαμωτή και τις ψαροκαλύδες. Ιδιαίτερα μεγάλη είναι η διοτεχνική παραγωγή, στη μποϊκιώτικη ανηφοριά, καλάθιων, ψαθών, σχοινιών για τις στεφάνες των ξηρών σύκων (από δούβλα) κ.ο.κ.. Αλλά και η εκτός θαλάσσιων προϊόντων διοτεχνία –των μονόξυλων⁴³, των καμακιών, των μουσαμάδων και των μουσαμαδένιων παντελονιών– αφορά την καθημερινή εκεί ζωή των οικογενειών των αλιέων.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 η γειτονιά του Μποϊκου μετονομάστηκε σε Σαρακήνα. Και αυτό, με αφορμή το έργο του Ν. Καζαντζάκη *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* που προβαλλόταν από την τηλεόραση. Το νέο όνομα, με τον τόσο επιδημικό ανάδοχο, σηματοδοτεί τρόπον τινά την κοινή πορεία της όλης κοινότητας απέναντι στα νέα δεδομένα της μαζικής κουλτούρας.

Στη σημερινή φάση και υπό το νέο της όνομα, η εν λόγω γειτονιά έχει αφήσει αρκετά πίσω την αλλοτινή εποχή όπου, σύμφωνα με σαρκαστικά σχόλια τωρινών κυρίως μεσήλικων, είχε γνωρίσει στιγμές κοινωνικής περιθωριοποίησης. Πρόκειται για πρόβλημα που μόνο μια προσεκτική μελέτη του συνόλου των ιστορικο-πολιτικών γεγονότων και των οικονομικο-κοινωνικών συγκυριών σ' ένα χώρο μπορεί να εξηγήσει: για το πώς ευνοείται συνειδητά ή ασυνείδητα η παραγωγή αισθημάτων διάκρισης.⁴⁴

Το παράδοξο είναι ότι όποια κι αν ήταν η πραγματικότητα του Μποϊκου, η ανηφοριά του, στο ανιδιοτελές επίπεδο των ενστίκτων, της αισθητικής και του αισθησιασμού, έτυχε, χθες, να εμπνεύσει ό,τι ερωτικότερο είχε να παρουσιάσει η εκεί συλλογική δημιουργία. Στίχους που τραγουδήθηκαν απ' όλη την κοινότητα και δεν έλειψαν από γιορτή και από καμία εν γένει αγουλινισαίικη ατμόσφαιρα ευωχίας.

43. Από τους τέσσερις τεχνίτες μονόξυλων στο Επιτάλιο, οι δύο ήταν διδασκάλους.

44. 80χρονος Επιταλιώτης (συνταξιούχος ΟΓΑ) θέλησε να εξηγήσει ως εξής την όλη υπόθεση: “Λένε ότι εμείς παλιά –όταν εγώ ήμουν νέος– περιορίζαμε τους ανθρώπους του Μποϊκου. Τάχα ότι δεν τους άφηναν να κατεβαίνουν και στην κεντρική πλατεία. Εγώ λέω ότι μόνοι τους απομονώθηκαν για να κρατήσουν τα έθιμά τους. Με το ψαθί έφτιαχναν ψάθες. Γι' αυτό τους έλεγαν γύφτους. Εμείς, όλους ίσα τους είχαμε. Όλοι μαζί σε μία κολυμπήθρα βαπτισθήκαμε. Δεν ξεχωρίσαμε κανέναν. Όχι όπως κάνουν στην Αμερική που έχουν ξεχωριστές κολυμπήθρες...”. Το τελευταίο, περί βαπτίσεων στην Αμερική, σαν αστέιο μόνον ακούγεται από τους νέους σήμερα της κοινότητας, προκαλώντας σαρκαστικά σχόλια. Για μία διβλιογραφία της σχέσης ημών και των άλλων, βλ. J. Kristeva (1980).

*“Άλλο πον δε με μάρανε / το σύρε και το έλα / τον Μπόικον ο ανήφο-
ρος / τον κερατά η κοπέλλα”.*

Η αθωότητα των ενστίκτων εκδικείται, φαίνεται, πάντα εορταστικά
την τάξη της έμφοδης ορθολογικότητας.

iii. Χέλεμα ρουκουτού: ή τυφλή διά κάμακος αλιεία εγγέλεων

Οι κάτοικοι των παραλίμνιων κοινοτήτων, οι εκτός του διδαριού και της ελεύθερης αλιείας, κατοχύρωσαν χωριστή πρόσβαση στον εντός της λίμνης αλιεύσιμο πλούτο, πέραν αυτού του “παρακρατήματος”, με μία ίδια προσφιλή μέθοδο αλιείας. Από το 1951 κυρίως συμπεριλαμβάνεται στις συμβάσεις μισθώσεως ειδική παράγραφος, δάσει της οποίας επιτρέπεται “η τυφλή” εν καιρώ ημέρας αλιεία χελιών στους μη ελεύθερους αλιείς, ακτήμονες, απόρους, άρρενες κατοίκους 18 ετών και άνω των κοινοτήτων: Επιταλίου, Αγριδίου, Ανεμοχωρίου, Ραχών, Άνω Σαμικού, Κάτω Σαμικού, Λαδικού, Κρουνών, Βρύνας και αργότερα, στις αρχές κυρίως του 1960, της Αλφειούσας και των Μακρυσίων. Η αλιεία αρχίζει αμέσως μετά την τοποθέτηση της γυροβολιάς και όπισθεν αυτής σε απόσταση εκατό μέτρων και λήγει την 15η Οκτωβρίου, ενεργείται δε στο χώρο τον ευρισκόμενο ανατολικά της νοητής γραμμής Μυστικό-Κλεφτοβάρδια. Η τέτοια αλιεία αρχίζει με την ανατολή του ηλίου και διακόπτεται την 12η μεσημερινή ώρα και για δύο μόνον ημέρες την εβδομάδα, οριζόμενες για κάθε χωριό από τον οικονομικό έφορο Κρεστένων· οπότε την πρώτη ημέρα δικαιούνται να αλιεύουν οι καταγόμενοι από Επιτάλιο, Αγρίδιο, Ανεμοχώρι και Ράχες, τη δε επομένη οι υπόλοιπες κοινότητες. Ο αριθμός των δικαιουμένων να αλιεύουν με την πρακτική της ρήξης στα τυφλά του καμακιού, την ονομαζόμενη ρουκουτού (ή κουτουρού) –επειδή όταν είχε κύμα στη λίμνη έριχνε κανείς το καμάκι στα “κουτουρού”– δεν είναι μεγαλύτερος από 350 άτομα το 1951 και αργότερα, στις αρχές κυρίως του 1960, από 390. Ειδική επιτροπή⁴⁵ εξετάζει τις αιτήσεις των ενδιαφερομένων και χορηγεί άδεια όχι σε περισσότερα από ένα άτομο κατά οικογένεια. Στον ενοικιαστή καταβάλλεται για το δικαίωμα της εν λόγω αλιείας το 30% των αλιευόμενων χελιών, ενώ η αλιεία άλλων ψαριών απαγορεύεται. Σε περίπτωση “αναποφεύκτου αλιείας τέτοιων ψαριών” καταβάλλεται στον ενοικιαστή το αυτό ποσοστό, το 30%, επί των αλιευόμενων· ο δε αριθμός κατά κοινότητα όσων δικαιούνται να ασκήσουν την αλιεία αυτή (ρουκουτού) ορίζεται ως εξής: Από την κοινότητα Επιταλίου έως

45. Αποτελούμενη από την ιερέα της Κοινότητας, τον προϊστάμενο της αρμόδιας Αστυνομικής Αρχής, τον διευθυντή του Σχολείου και τον πρόεδρο του Ενοριακού Συμβουλίου (ή τον πρόεδρο της Κοινότητας).

εκατόν είκοσι άτομα, από το Αγρίδι και την Αλφειούσα έως δέκα και από κάθε μία από τις υπόλοιπες κοινότητες έως τριάντα άτομα. Οι δικαιούμενοι να ασκήσουν αυτή την αλιεία εφοδιάζονται πάντα με ειδική άδεια.

Το χέλεμα ρουκουτού φαντάζει η πιο χαρμόσυνη νότα στην όλη αγουλινο-τσαϊικη αλιεία. “Όταν η λίμνη ήταν ήρεμη κτυπάγαμε το ψάρι με το καμάκι εύκολα. Όταν είχε κυματάκι ρίχναμε το καμάκι χωρίς να βλέπουμε. Στο Επιτάλιο, θυμάμαι, πηγαίναμε για μπάσιμο Τετάρτη και Παρασκευή. Έτσι το λέγαμε μπάσιμο. Το δικό μας, όχι της καλαμωτής. Υπήρχαν ψαράδες που έριχναν το καμάκι και πήγαινε πάντα καρφωτό, ακόμα και στα τυφλά κι όταν είχε κύμα”.⁴⁶

Από σημερινές διηγήσεις φαίνεται ότι το ρουκουτού δεν περιοριζόταν μόνο στην αλιεία χελιών. Πώς ήταν δυνατόν άλλωστε, όταν δίπλα περνούσε το ψάρι προκλητικά, οι καμακιστές, έφηβοι και ενήλικες, ν’ αντιστέκονταν, σεβόμενοι τους όρους τούτης της αλιείας, τους οποίους οι πιο πολλοί δεν είχαν ίσως ποτέ διαβάσει, ιδίους όμμασιν τουλάχιστον. Η όποια παράδοση που συνεπαγόταν μείωση της οφειλόμενης καταβολής στον ενοικιαστή –όπως, λ.χ., η αποκρύψη χελιών– αποκαλυπτόμενη δεν έμενε χωρίς συνέπειες.⁴⁷

Πάντως, το “πάμε για μπάσιμο σήμερα” στην προκειμένη περίπτωση σήμαινε το χαρμόσυνο όντως γεγονός της ελεύθερης εισόδου στη λίμνη. Δύο πρωινά της εβδομάδας χαιρόταν κανείς, με τον οιονεί παιγνιώδη χαρακτήρα του ρουκουτού, την καλοδεκτική και δωρίζουσα, έστω υπό όρους, πάγκαλη λίμνη.

Ψάρεμα με βολγό σε σημερινό κανάλι.

46. 58χρονος Επιταλιώτης, ελεύθερος επαγγελματίας.

47. 48χρονος σήμερα γεωργός, κάτοικος του Άνω Σαμικού, που ως έφηβος είχε λάβει μέρος σε “ρουκουτού”, θυμάται ότι, στην προσπάθειά του κάποια φορά ν’ αποκρύψει αλιευμένα από τον ίδιο χέλια, υπέστη από φύλακα του διβαριού τέτοιον ξυλοδαρμό που ακόμα με δέος θυμάται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Αποξήρανση λιμνοθάλασσας

i. Επίσημο όραμα

Η αποξήρανση της Αγουλινίτσας έχει τη δική της μικρή και ιδιαίτερη ιστορία. Συνδέεται καταρχήν με το ζήτημα της εν γένει ορθολογικοποίησης και εκμετάλλευσης των υδάτων του Αλφειού. “Είμεθα εις την ευχάριστον θέσιν”, αναγγέλλει η εφημερίδα *Κήρυξ* του Πύργου της 30.4.1924,¹ “να πληροφορήσωμεν ότι το ζήτημα της εκμεταλλεύσεως της χρυσοφόρου πλουτοπαραγωγικής πηγής των υδάτων του ποταμού Αλφειού έλαβεν ευτυχή τροπήν”. Επιδιώκεται καταρχάς η ίδρυση μεγάλης εταιρείας “εδρευούσης εν Πύργω”, στην οποία “θα συμμετάσχουσιν ως μέτοχοι οι κάτοικοι κοινοτήτων από Ολυμπίας μέχρι Γαστούνης και πέραν αυτής, καθώς επίσης και το κράτος, εάν τα ποσά των μετοχών δεν ήθελον επαρκέση· ούτω δε η κυριότης και η εκμετάλλευσις των αμυθών θησαυρών, ους εγκλείει η κοίτη του μεγάλου ποταμού θα παραμείνουν εις χείρας των εντοπίων, χωρίς να διοχετευθώσι τα κέρδη εις την αλλοδαπήν, διά της αναλήψεως των έργων υπό ξένης εταιρείας”.

Λίγες μέρες αργότερα, στην ίδια εφημερίδα, καταχωρίζεται συνέντευξη του Ελδετού μηχανικού, Λουδοβίκου Σέννου, σχετικά με την προαναφερθείσα εκμετάλλευση των υδάτων του Αλφειού, για την οποία διαβεβαιώνει ότι όχι μόνον είναι πραγματοποιήσιμος, αλλά και λίαν επωφελής, με αποτέλεσμα να μεταβάλλει την Ελλάδα εις Βέλγιον.²

Ο Σέννου, αποκομίζοντας άριστες εντυπώσεις από την ποσότητα των υδάτων του Αλφειού, “ον θεωρεί τον τρίτον κατά σειράν, εκ των μεγαλύτερων ποταμών της Ελλάδος”, δεν περιόρισε το ενδιαφέρον του μόνον σ’ αυτόν. Υποδεικνύει παράλληλα την τάχιστα αποξήρανση της λίμνης Αγουλινίτσας, προτείνοντας άμεσα την έναρξη προκαταρκτικών εργασιών. Για το έρ-

1. Φύλλο 185.

2. Στα φύλλα 193/10.5.1924 και 196/13.5.1924. Βλ., επίσης, Δ. Ν. Κωνσταντοπούλου, *Πενήντα χρόνια ζωής του Πύργου*, 7ος τόμος (Γενική επαλήθευσις των ιστορηθέντων στα πενήντα χρόνια ζωής του Πύργου, Γεγονότα των ετών 1916 – 1929).

γο απαιτείτο, κατά τον ίδιο, επίσης μελέτη δύο ετών “ίνα εξακριβωθή το ποσόν του ύδατος το οποίον εισέρχεται εκ της θαλάσσης, ίνα κατόπιν υπολογισθή η δύναμις της αντλίας ήτις θα απορροφήση το ύδωρ, το οποίον θα απομείνη μετά την εξάτμισιν” (Κήρυξ, φ. 191/8.5.1924).

Όπως σύντομα μας ενημερώνει πάλι ο Κήρυξ, η εν λόγω προσπάθεια εκμετάλλευσης των υδάτων Αλφειού και Αγουλινίτσας εναυάγησε τότε, ελλείψει οικονομικής δυνατότητας τόσο εκ μέρους του κράτους όσο και από την πλευρά των περί τον Αλφειό δήμων και κοινοτήτων.

Η ιδέα της αποξήρανσης συζητείτο έκτοτε από κρατικούς παράγοντες καθ’ όλη τη μεσοπολεμική περίοδο, ως λύση για την ελonoσία, την αποφυγή πλημμυρών, την αποκάλυψη γεωργικών εδαφών. Είναι γνωστό ότι συχνά ο Αλφειός πλημμύριζε και μάλιστα πάνω από μία φορά το χρόνο, προς απελπισία των γεωργών αλλά και των ιδίων των αλιέων της λιμνοθάλασσας. Ότι θετικό επέφερε η υπερχείλιση του ποταμού και, κατ’ επέκταση, της τελευταίας – εμπλουτισμό και καθαρισμό των υδάτων αυτής, φυσική λίπανση των πλημμυρισμένων εκεί γύρω εδαφών – δεν είχε καμία αξία εμπρός στον κίνδυνο και στον τρόπο των άμεσων από την πλημμύρα απειλών ποικίλης καταστροφής. Άφησε εποχή η μεγάλη πλημμύρα του 1931, η προκληθείσα από τις ασταμάτητες βροχές και τους νοτίους ανέμους και η οποία, κατά τα γραφόμενα του τοπικού τύπου της εποχής, δημιούργησε “μεγάλον ωκεανό αποτελούμενο εκ της συσσωματώσεως του Αλφειού, της λίμνης και της θαλάσσης”.³

Εποχή φαίνεται να άφησαν και οι διαδοχικές πλημμύρες στις αρχές του 1938. “Δια τετάρτην φοράν κατά το τρέχον έτος ο ποταμός Αλφειός”, γράφει η *Πατρίς*, “υπερχείλισας εκάλυψεν άπασαν την πεδιάδα Αγουλινίτσης, καθώς και την τοιαύτην της Ηλείας εξ 20 χιλιάδων στρεμμάτων, εσπαρμένων διά διαφόρων δημητριακών καρπών, σταφιδαμπέλων και ελαιών. Τας σημαντικότερας ζημίας υπέστη το ιχθυοτροφείον Αγουλινίτσης, καθ’ όσον τα ύδατα του

3. Από περιγραφή των γεγονότων της πλημμύρας μαθαίνουμε ότι “ο τότε ενοικιαστής του ιχθυοτροφείου μάζεψε όλους τους Αγουλινισταίους διβαράδες με τα μονόξυλά τους και με δική του ευθύνη επιχείρησε να ανοίξει τη μπούκα για να φύγουν τα πλεονάζοντα νερά προς τη θάλασσα. Παραδόξως όμως το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας με επείγον σήμα του απαγόρευσε μια τέτοια ενέργεια, πράγμα που ξεσήκωσε τους Αγουλινισταίους και έκαναν συλλαλητήριο την Κυριακή 22.2.1931” (Χ. Πλέσσας, 1990). Οι καταστροφές από τον παγετό τον Μάρτη του αυτού έτους και το νέο συλλαλητήριο στην Αγουλινίτσα στις 3.3.1931 έφεραν τον τότε υπουργό Γεωργίας, με έκτακτη αμαξοστοιχία, στο σιδηροδρομικό σταθμό Αγουλινίτσας. Εκεί ο υπουργός βρέθηκε “προ ενός ογκώδους πλήθους από γυναίκες, γέροντες, παιδιά, που φώναζαν έξαλλοι για τις καταστροφές... Οι καμπάνες των δύο εκκλησιών χτυπούσαν ασταμάτητα και ο κόσμος αξίωνε να κατέβει ο υπουργός και να επισκεφθεί τις καταστραφείσες περιοχές. Ο υπουργός δεν κατέβαινε, πράγμα που ανάγκασε τους Αγουλινισταίους να κόψουν κλαριά και κορμούς δένδρων που τους έριξαν στις γραμμές εμποδίζοντας το τραίνο πολλές ώρες να αναχωρήσει για την Καλαμάτα” (Χ. Πλέσσας, ό.π.).

ποταμού, εκτραπέντα της κοίτης των, εισόρμησαν εντός του ιχθυοτροφείου και ηνάγκασαν τους ιχθείς και εγχέλεις να ξεφύγουν εκ του κλοιού (καλαμωτές) εντός του οποίου είχαν περιορισθεί και να διαφύγουν προς την θάλασσαν”.⁴

Η πλημμύρα απειλεί και την ίδια στιγμή ανανεώνει την υδροδία και την παρυδάτια πανίδα και χλωρίδα, απελευθερώνοντας τα παγιδευμένα ψάρια από τις πανουργίες των καλαμωτών. Υποθέτουμε ότι, με την τελευταία υπερχειλίζουσα ορμή του Αλφειού, τα ψάρια, στα πλούσια λιμναία νερά, θα καταχάρηκαν την τελευταία εκείνη μεγάλη τους απόδραση. Σε λίγο τα έργα θα έρθουν να δάλουν τάξη σε όλη αυτή την επίφοδη αταξία.

Το 1952 η ολλανδική εταιρεία Grondmij συνέταξε μελέτη για την αξιοποίηση των λιμνών Αγουλινίτσας και Μουριάς. Στη συνέχεια εκπονείται, από το Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, μελέτη σχετικά με “τα μεγάλα εγγειοδελτιωτικά έργα περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς”.⁵

Υπό τον τίτλο “Δυσμένεια φυσικού περιβάλλοντος και προβλήματα”, οι λιμνοθάλασσες, και κυρίως η Αγουλινίτσα, χαρακτηρίζονται “ουσιαστικώς και μόνον νοσογόνοι εστίαι, καθιστώντας δύσκολον και αυτήν την διαβίωσιν των κατοίκων”. Η αξιοποίησή τους για την αλιεία δεν “παρέχει αξίαν λόγου πρόσδοτον περιοριζομένην εις ολίγους αλιείς και ερασιτέχνας κυνηγούς υδροδίων πτηνών”.⁶ Η αποξήρανση αποτελεί την ελπίδα γεωργικής αποκαταστάσεως μεγάλου αριθμού ακτημόνων, υποσχόμενη λύση στην έντονη υποαασχόληση του πληθυσμού της αγροτικής περιοχής.

Η συντονισμένη εκτέλεση των όλων έργων της περιοχής Αλφειού-Αγουλινίτσας (αντιπλημμυρικών, αποξηραντικών, αποστραγγιστικών, αρδευτικών) προβλεπόταν να είχε από γεωργο-οικονομικής απόψεως σημαντικά αποτελέσματα. Η εξουδετέρωση του περιοριστικώς δρώντος παράγοντος της δυσμενούς υδατικής διαίτης των γαιών, από τις συχνές πλημμύρες, την πλημμελή αποστράγγιση και την μη αξιοποίηση ικανών εκτάσεων, καλυπτομένων από τη λίμνη, θα οδηγούσε:

1) Στην αύξηση του μεγέθους του γεωργικού κλήρου και των αποδόσεων των επικρατουσών τότε καλλιεργειών.⁷

4. Πατρίς (Πύργου, φ. 16265/16.2.38 και φ. 16266/17.2.38).

5. Αλέξ. Καλίνσκη (1957). Καταρτίσθηκαν αναλυτικότερα από τον καθηγητή του ΕΜΠ, κ. Α. Καλίνσκη, τρία έργα: 1) «Εδαφολογικά μελέται περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς». 2) «Γενική προκαταρκτική έκθεσις αξιοποίησεως περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς». 3) «Προμελέτη εκτελέσεως αντιπλημμυρικών έργων Αλφειού», η οποία ολοκληρώθηκε το 1958.

6. Α. Καλίνσκη, 1957, σ. 11.

7. Στη δεκαετία του '50, στην εξεταζόμενη περιοχή, 32% των γεωργών είχαν κλήρο

2) Στην αλλαγή του συστήματος καλλιέργειας: “Διπλάι και πολλαπλάι καλλιέργειαι, συγκαλλιέργειαι και επωφελείς αμειψισποραί θα αναπτύξουν εις τον ανώτατον βαθμόν την αγροτικήν οικονομίαν του τόπου”.⁸ Κατά την ίδια μελέτη, το γεωργικό πρόγραμμα μετά την αποξήρανση θα εδασίζετο στις εξής αρχές:

- Στην παραγωγή προϊόντων με υψηλές και κατά το δυνατόν σταθερές τιμές.
- Στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας “διά της ανιστοίχου παραγωγής κτηνοτροφών”.
- Στη μερική κάλυψη των αναγκών της αγροτικής οικογένειας από την ίδια της την παραγωγή.

Αναφορικά με τις αλλαγές, τις αναδιαρθρώσεις καλλιεργειών, προεδλόποντο:

- Η διατήρηση των παραγωγικότερων αμπελώνων κορινθιακής σταφίδας, όσο και οιναμπέλων, αντικατάσταση “των γεγηρακότων διά φυτειών σουλτανίνας και επιτραπεζίων σταφυλών”.
- Η ανάπτυξη της δενδροκομίας και ειδικότερα των εσπεριδοειδών, με συγκαλλιέργεια ενίοτε και ελαιώνων.
- Από τις ετήσιες καλλιέργειες, η επέκταση αυτής του δάμβακος, δεδομένων των υψηλών αποδόσεων και της σταθερής του τιμής.
- Η ανάπτυξη της μηδικής –η οποία με τις ετήσιες καλλιέργειες θ’ αποτελούσε το δάθρο των αμειψισπορών– αποσκοπώντας στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Και ενδεχόμενη ανάπτυξη νέων καλλιεργειών, κυρίως ζαχαρότευτλων.
- Η παραγωγή, τέλος, λαχανοκομικών προϊόντων, ευνοουμένη απόλυτα από τις κλιματικές συνθήκες, θα περιοριζέτο στα εκ της αγοράς επιβαλλόμενα όρια.

Ιδιαίτερη επίσης προσοχή δινόταν σε έργα εδαφικών βελτιώσεων, ήτοι στη βελτίωση εδαφολογικών συνθηκών και στη διευκόλυνση των αρδεύσεων. Προς τούτο απαιτούντο τα εξής γενικής φύσεως έργα:

- Ισοπεδώσεις αγρών (αναγκαίες απόλυτα λόγω των προβλεπόμενων συστημάτων άρδευσης και της χρησιμοποίησης των μηχανικών μέσων).
- Εκχερσώσεις, όπου αυτές ήταν αναγκαίες.

από 1-9 στρ., 21% από 10-19 στρ. και ο αριθμός των ακτημόνων ήταν σημαντικότερος. Εκτιμάτο ότι η πεδιάδα του Αλφειού, που περιελάμβανε τις λίμνες Αγουλινίτσας, Μουριάς, Κάστρας, ανήρχετο σε 152.850 στρ.. Από την έκταση αυτή, 46.060 στρ. κατελάμβαναν κατά τη χειμερινή περίοδο οι λίμνες, 66.000 στρ. κατεκλύζοντο από τις πλημμύρες του Αλφειού ή υπέφεραν από ατελή αποστράγγιση. Τα 34.700 στρ. χαρακτηρίζονται “καλά εδάφη καλλιεργούμενα” και τα 5.000 στρ. “εκλεκτά εδάφη αρδευόμενα” (Α. Καλλίνσκη, ό.π., σ. 10).

8. Α. Καλλίνσκη, ό.π., 22.

- Μεταπλάσεις για τη δελτίωση των ισχυρώς αλατούχων γαιών, με προθήκη γύψου ή θειοχώματος.

Οι άμεσες ωφέλειες από την αποξήρανση και το σύνολο των αναφερθέντων έργων αφορούν, έτσι, την αύξηση του γεωργικού εισοδήματος και των εν γένει προσόδων της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Στις έμμεσες ωφέλειες αναφέρονται:

- Η αύξηση της απασχόλησης της αγροτικής οικογένειας και η μείωση της ανεργίας, με την απορρόφηση επωφελούς εργασίας στις, σε μεγάλη κλίμακα, εγγείους δελτιώσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, "το ρεύμα της φυγής προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και την ξένην, το οποίον επαυξάνει αντί να ελλατώνη την οικονομική δυσπραγίαν του τόπου, θα αναστραφεί προς την πραγματικήν πηγήν του εθνικού πλούτου" (Α. Καλλίνσκη, ό.π., σ. 38).
- Η υπέρβαση της ανασφάλειας της γεωργικής παραγωγής οφειλόμενης κατά πρώτον στη δυσμενή δράση του Αλφειού (πλημμύρες, διάβρωση) και κατά δεύτερον στις αντίξοες καιρικές συνθήκες (ξηρασία)· δημιουργία, κατά συνέπεια, της τόσο αναγκαίας σταθερότητας εισοδημάτων και προσόδων.
- Η υπερτίμηση της αξίας της γης, η αύξηση του –από τα εξαγώγιμα προϊόντα– εισρέοντος ξένου συναλλάγματος, η ανάπτυξη νέων διομηχανιών και η επέκταση κάθε οικονομικής δραστηριότητας (εμπορίου, μεταφορών κ.λπ.).
- Γενικότερη άνοδος του βιοτικού επιπέδου. Προβλεπόταν, για παράδειγμα, υπερτριπλασιασμός του γεωργικού εισοδήματος.

Η αποξήρανση της λιμνοθάλασσας θεωρείται μέγιστο, κοινωνικής πολιτικής, γεγονός, καθότι προς αυτήν "από δεκαετιών στρέφεται η ελπίς αποκαταστάσεως εκατοντάδων ακτημόνων αγροτικών οικογενειών" (Α. Καλλίνσκη, ό.π., σ. 39).

ii. Συνοπτικές διαδικασίες

Από το χρόνο κατάρτισης των μελετών αξιοποίησης της Αγουλινίτσας έως την αποξήρανσή της θα περάσει μια δεκαετία. “Υπήρχαν οι μελέτες για ν’ αποξηράνουν τη λίμνα αλλά δεν τολμούσαν να την κάνουν” – την αποξήρανση, εννοείται. Έτσι εξηγείται από πρώην αλιείς του διδαριού και ελεύθερους το γεγονός ότι αποτολμήθηκε τούτο το έργο το 1969 χωρίς φυσικά να συναντήσει αντίσταση. Όλα εξελίχθηκαν σύντομα με συνοπτικές διαδικασίες: η λίμνη αποξηράνθηκε για εποικιστικούς σκοπούς.

“Ενώ το Υπουργείο Γεωργίας έκανε πλειστηριασμό για την ενοικίαση του ιχθυοτροφείου, το Υπουργείο Δημοσίων Έργων από τη μεριά του έδινε το πράσινο φως για την αποξήρανση”.⁹ Ουδείς ερωτήθη και ουδείς εγνώριζε το παραμικρό. Η ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ ανέλαβε το έργο χωρίς πλειστηριασμό. Υπήρχε τότε νόμος, δάσει του οποίου όποιος έφερνε κεφάλαια από το εξωτερικό ανελάμβανε δημόσια έργα χωρίς δημοπράτηση.

Λεπτομέρειες από την περίοδο των εργασιών της αποξήρανσης έχουν χαραχθεί έντονα στην τοπική συλλογική μνήμη. Εντύπωση είχε προκαλέσει καταρχήν η ταχύτητα με την οποία το έργο προχώρησε και η ευκολία με την οποία έφυγαν τα νερά. Ο ανδρικός πληθυσμός, οι τότε (την εποχή της αποξήρανσης) έφηβοι και ενήλικες γνωρίζουν και μπορούν εύκολα να παραστήσουν επί χάρτου την τοπογραφική, μηχανική εκτέλεση του έργου: το άνοιγμα του κεντρικού καναλιού με το δυθοκόρο, τη θέση εκεί του αντλιοστασίου, το μεγάλο κάθετο κανάλι και το σύνολο των μικρότερων κάθετων και οριζόντιων τοιούτων που έκοψαν την αποκαλυφθείσα έκταση –εν είδει μαύρης χωμάτινης πίτας– σε ορθογώνια παραλληλόγραμμα 900 x 200 μ. περίπου το καθένα. Επίσης, η εργασία του δυθοκόρου, των αντλιών και παράλληλα των τεράστιων ανασκαφών και των μηχανημάτων εν γένει ισοπέδωσης των μπογαζιών προκαλεί εντύπωση ωσάν να ήταν τούτο αναγκαίο, για να λησμονηθεί πίσω από τη δύναμη της τεχνικής ό,τι γρήγορα έφευγε.

– “Ο δυθοκόρος, τεράστιος γερανός, άνοιγε το κεντρικό κανάλι και μάζευε εκεί τα νερά. Έπαιρνε το δούρκο και τον έβαζε δεξιά και αριστερά. Σαν

9. Ο τελευταίος ιδιώτης ενοικιαστής Επιταλιώτης της λίμνης, βλ. παραπάνω (κ. Ραπακούλιας).

να άνοιγε ποτάμι. Στους πλωτούς σωλήνες που έχουν μια διάμετρο 1,50 μ. αντλούσαν το νερό με αντλίες και το μετέφεραν στη θάλασσα”.¹⁰

– “Υπήρχαν δύο μεγάλες πηγές. Η μία τεράστια. Επί ένα μήνα αντλούσαν συνεχώς και η στάθμη δεν κατέβαινε, ούτε δέκα πόντους αναγκάστηκαν και έριξαν σ’ αυτό το σημείο δυναμίτη. Έτσι έκλεισαν την πηγή, έπεσαν απάνω χώματα και τότε σε δύο μέρες αντλησαν τα νερά”.¹¹

Κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των αποξηραντικών έργων οι ελεύθεροι αλιείς, όσο υπήρχε νερό στη λίμνη, αλίευαν. “Το θράδυ αυτό που στέγνωσαν τελείως τη λίμνη –διηγείται σήμερα ένας νεαρός τότε ελεύθερος αλιέας– εμείς ψαρεύαμε στο μονόξυλο. Μπροστά εγώ, ο αδιντζής, με το καμάκι και πίσω ο σκουνηχτής με το σταλίκι. Μια εβδομάδα είχαμε που εκάναμε με ξενύχτι· δουλεύαμε συνέχεια, όσο το νερό έφευγε σιγά-σιγά. Αλλά δεν περιμέναμε να το τραθήξουν στο τέλος τόσο γρήγορα. Ούτε ότι θα χάνονταν εκείνο το θράδυ μέσα σε δύο ώρες. Εκείνη λοιπόν την τελευταία νύχτα κατά τις τρεις η ώρα είπα στον άλλον: Προχώρα. Μου λέει: Δεν προχωράει· ξέρα. Είπα: πάει η λίμνη. Γλιστράγαμε πάνω στη λάσπη. Πικραμένοι, χωρίς κουδέντα, ρίξαμε το μονόξυλο στο κανάλι και μέσα απ’ αυτό βγήκαμε στο φυλάκιο του διδαριού. Αμίλητοι, φαρμακωμένοι, είδαμε όλα να χάνονται... Μετά τη δικτατορία πήγαμε στο Υπουργείο Γεωργίας εμείς (οι ελεύθεροι αλιείς) και οι διδαράδες. Τίποτε δεν μας έδωσαν, ούτε αποζημίωση ούτε κτήματα...” (57χρονος).

Εκεί στη μαύρη λάσπη χάθηκε και ο μηχανικός του δυθοκόρου. “Τον κατάπιε ο δούρκος και κανείς δεν μπορούσε να κάνει κάτι”.¹² “Όταν δυθίζόταν, κτυπούσαν οι πλωτοί σωλήνες του δυθοκόρου, κανένας δεν μπορούσε να πλησιάσει”.¹³ Όλοι θυμούνται τις κραυγές απόγνωσης της νεαρής γυναίκας του χαμένου εκεί μηχανικού.

Η εικόνα της έκτασης με μαύρη λάσπη προκαλεί αδιόρατο φόβο: “Όταν αποξήραναν τη λίμνη, μας είπε ο πατέρας μου ότι βρήκαν μέσα στη λάσπη κάτι τεράστια ψάρια, μάλλον χέλια, που κανείς ποτέ δεν είχε δει μεγαλύτερα πριν”.¹⁴ Θα επανέλθουμε σ’ αυτή την εικόνα της επόμενης της αποξήρανσης και πιο κάτω.

Τα χρόνια γύρω από την εκτέλεση των αποξηραντικών έργων, ορισμένοι λόγοι της περιοχής, αφού δεν έβρισκαν πρώτα λόγια για να εκθειάσουν την αισθητική του όλου εκεί τοπίου, δέχονταν ταυτόχρονα ανεπιφύλακτα και ως

10. 48χρονος Επιταλιώτης, εργάτης.

11. 55χρονος Επιταλιώτης, αγρότης.

12. Επιταλιώτισσα, 63χρονη.

13. 44χρονος Επιταλιώτης, τεχνίτης.

14. 45χρονη Επιταλιώτισσα.

απόλυτα αναγκαία την εξαφάνιση της ίδιας της λίμνης. Οι λυρικές περιγραφές για την όλη εκεί περιοχή δεν έχουν τέλος: “Εδώ, θες κορφοβούνι απλόσκιωτο, θες θάλασσα αφρισμένη. Θέλεις ποτάμια γραφικά, θες λίμνες στοιχειωμένες. Εδώ είναι εξάισιος συνδυασμός δουνού, κάμπου, θάλασσας, ποταμού, λίμνης. Κι είν’ όλα όμορφα... αρμονικά γραμμένα”.¹⁵

Λίγες γραμμές πριν από αυτή τη φυσιολατρική έξαρση –και ωσάν η λιμνοθάλασσα να μην είχε ιδιαίτερη καθοριστική συμβολή στην εκεί αρμονία– διαβάζουμε: “Η διευθέτηση της κοίτης του Αλφειού και η αποξήρανση της λίμνης θα σώσουν χιλιάδες καλλιεργημένα στρέμματα, θα δώσουν χιλιάδες νέα στην καλλιέργεια παχειάς γης, που θα κάμουν τον τόπον αυτόν παραδεισένιο”. Εννοείται, πιο παραδεισένιο απ’ ό,τι ήταν πριν την αποξήρανση. Και η καθηγήτρια Κ. Μοσχούλα-Μπαζάκου, ένα χρόνο σχεδόν μετά την αποξήρανση: “Η πραγματοποιηθείσα αποξήρανσις της λίμνης Αγουλινίτισης εστέρησε μεν τους κατοίκους της αφθονίας ιχθύων και εγγέλεων και του θεαματικού κυνηγίου των αγριοπαπιών, επροστάτευσεν όμως την υγείαν αυτών και προβλέπεται ότι θα δώση εις τους ακτήμονας γαίας καταλληλοτάτας προς καλλιέργειαν” (ό.π., σ. 100).

Για άλλη μια φορά, ο πόνος των μη ιδιαίτερα εγγράμματων αλιέων θα αποδειχθεί προφητικότερος της λόγιας αισιοδοξίας.

15. Α. Τσέλαλης, ό.π., σ. 59.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Μετά την αποξήρανση

ι. Τάση “αυτογνωμόνου καταλήψεως”

Όσο ο δούρκος είναι νωπός η όλη ατμόσφαιρα γεννά, επαναλαμβάνουμε, ανησυχία: ό,τι η λίμνη στο δυθό έτρεφε και συντηρούσε αιώνες έρχεται δίαια στην επιφάνεια για να γίνει αντικείμενο θλίψης και απώθησης. “Μαύρισε ο τόπος, γέμισε ψόφια ψάρια ο δούρκος. Τι να 'δλεπες. Ένα χάλι. Έκλαιγε η καρδιά σου”.¹

Το χέλι έρχεται στην επιφάνεια. Δύσκολα κατατίθενται τα προαισθήματα που δημιουργεί, μέσα στη μελαγχολία της μαύρης λάσπης, αυτό το σύμβολο του ξεγλιστρήματος, της υπεκφυγής και της ευελιξίας, αλλά συνάμα και της κρυψινοίας και της υπουλότητας. Η εικόνα του σύντομα θα σθήσει. Όμως, άλλες αμεσότατα θα τη διαδεχθούν. Ιδιαίτερα ανησυχητική ήταν επίσης η εμφάνιση ποτικιών που κατακυρίεψαν το νεκρό υγρότοπο. Οι σιωπηλές μετακινήσεις τούτου του μικρού τρωκτικού, που προξενεί παράδοξα φόδο και αγωνία, παραπέμπει σε ό,τι καταστρέφεται αργά και σταθερά αλλά και σε ό,τι φθείρει και φθείρεται από το δόντι του χρόνου. Έχει κανείς την εντύπωση ότι εικόνες παρήλασαν μετά την καταστροφή του λιμναίου καθρέπτη, κατέθεσαν μηνύματα και εξαφανίσθηκαν για να αφήσουν ελεύθερη τη ζωή να συνεχισθεί, προδαίνοντας η ίδια σε ισχυρή απώθηση των επίδουλων μηνυμάτων που την αναστάτωναν.

Το νερό υποχωρεί, φυσικά, πρώτα από τα όρια της λίμνης. Και είναι ο οριακός αυτός τόπος που πρώτος αποστραγγίζεται και γίνεται κατάλληλος για γεωργική καλλιέργεια. Εκεί στην παραλίμνια γη προς τη ΒΑ πλευρά ιδίως της λίμνης, η αποκαλυφθείσα έκταση αποτελεί πρόκληση για τους μικρούς καλλιεργητές των γειτονικών παραλίμνιων χωριών. Η αίσθηση του ήσσονος παραπτώματος, για την οποία έγινε λόγος σε προηγούμενο κεφάλαιο –μπρος στη μεγάλη δίαιη επέμβαση του κράτους στο λιμναίο τοπίο, επ' ωφελεία ενδεχομένως άλλων ανωτέρων, απρόσωπων και αγνώστων–, είναι, συνειδητά ή ασυνείδητα, παρούσα.

1. 60χρονη Επιταλιώτισσα, σύζυγος πρώην ελεύθερου αλιέα.

Πάμπολλες είναι οι εκθέσεις στην Οικονομική Εφορία Κρεστένων γύρω στις αρχές της δεκαετίας του '70 σχετικά με ελέγχους "διά την εξακρίδωσιν καταλήψεως και αυθαιρέτου χρήσεως κτήματος του δημοσίου επί του αποκαλυφθέντος πυθμένου της αποξηρανθείσης λίμνης Αγουλινίτσας". Σύμφωνα με τις εκθέσεις αυτές, το κάθε φορά καταληφθέν "αυτογνωμόνως" και καλλιεργηθέν "αυθαιρέτως" τμήμα από το δημόσιο εν λόγω κτήμα δεν ξεπερνούσε –"κατ' οπτικόν προσδιορισμόν" και δάσει λοιπών στοιχείων της ανωτέρω υπηρεσίας– το ένα ή τα δύο στρέμματα. Η τιμωρία του μικροκαλλιεργητού προβλέπεται τυπικά τουλάχιστον άμεση. Έτσι, κατά παντός αυθαιρέτου καταπατητού θα εκινείτο η προβλεπόμενη διαδικασία: αποζημίωση του δημοσίου για ετήσιο μίσθωμα και διοικητική αποβολή από την έκταση του δημοσίου.²

Προκαλεί εντύπωση η ταχύτατη διαδικασία σύνταξης εκθέσεων εις βάρος μικρών καταπατητών στην Αγουλινίτσα. Βέβαια στην προκειμένη περίπτωση, η στάθμη και τα όρια της λίμνης δεν γνωρίζουν τις τεράστιες διακυμάνσεις των εσωτερικών λιμνών, όπως είδαμε στην περίπτωση της Κάρλας. Δεν έχουμε το φαινόμενο μεγάλων παραλίμνιων εκτάσεων που άλλοτε τις διεκδικεί η λίμνη και άλλοτε η στεριά. Δεν υπάρχει έτσι παραλίμνια γη τέτοιας έκτασης, μεταξύ ανωτάτης και κατωτάτης στάθμης, που από καιρό σε καιρό και επί δεκαετίες να γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των κατά διαστήματα υποψηφίων ιδιοκτητών παραλίμνιου εδάφους. Πάντως, αυτή η σπουδή του καθορισμού κατασταλτικών μέτρων κατά των μικρών γεωργών, κι αν ακόμα πλήρως δεν εφαρμόστηκαν,³ πέραν της χρονικής περιόδου και της πολιτικής συγκυρίας στην οποία εξεδηλώθη, αποδεικνύει για άλλη μια φορά, σε πλαίσιο εδώ γαιοκτητικών ζητημάτων, ότι οι νόμοι ψηφίζονται για τους μικρούς παραβάτες. Βρίσκεται δε πάντα τρόπος νομιμοποίησης των μεγάλων τοιούτων. Θέμα φυσικά παμπάλαιο που παραπέμπει στην περίφημη παρομοίωση που ανέφερε ο Ανάχαρις στον Σόλωνα σχετικά με τους γραπτούς νόμους, ότι τούτοι δεν διαφέρουν καθόλου "από τους ιστούς της αράχνης, αλλ' όπως εκείνοι όσους μεν αδύνατους και λεπτούς συλλαμβάνουν τους κρατούν, οι δυνατοί όμως και οι πλούσιοι τους διαπερνούν".⁴

2. Πρόκειται κυρίως για γεωργούς από Σαμικό, Ράχες, Ανεμοχώρι. Η αποζημίωση θεωρητικά ανήρχετο σε 1.000 δρχ. κατά στρέμμα που προσδιοριζέτο στο 1/3 της κατ' εκτίμηση κατωτάτης αξίας της αντίστοιχης παραγωγής.

3. Μέχρι μια οριογραμμή οι καταπατηθείσες εκτάσεις (ενός ή δύο στρεμμάτων κάθε φορά) κατοχυρώθηκαν υπέρ των μικρών καλλιεργητών. Πρόκειται για έκταση που για το σύνολο των παραλίμνιων κοινοτήτων υπολογίζεται στα 1.000 στρ. περίπου.

4. "Τόν οὖν Ἀνάχαριν πυθόμενον καταγελᾶν τῆς πραγματείας τοῦ Σόλωνος οἰόμενον γράμμασιν ἐφέξειν τὰς ἀδικίας καὶ πλεονεξίας τῶν πολιτῶν, ἃ μηδὲν τῶν ἀρχαίων διαφέρειν, ἀλλ' ὡς ἐκεῖνα τοὺς μὲν ἀσθενεῖς καὶ λεπτοὺς τῶν ἀλίσκομένων καθέξειν, ὑπὸ δὲ τῶν δυνατῶν καὶ πλουσίων διαρραγῆσθαι", Πλουτάρχου, *Σόλων* (1975, 421).

Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα του Πίνακα 1, η αδύνατη γεωργική δομή των παραλίμνιων κοινοτήτων της Αγουλινίτσας που ήταν πρόδλημα το 1961 –στο πλαίσιο των κριτηρίων του κλασικού μοντέλου ανάπτυξης– εξακολουθεί να παραμένει πρόδλημα και το 1991.

Πίνακας 1
Εκμεταλλεύσεις και εκτάσεις αυτών κατά είδος καλλιέργειας παραλίμνιων κοινοτήτων
της Αιολίνισσας 1961-1991 (εκτάσεις σε στρέμ.)

Κοινότητες	Εκμεταλλεύσεις	Εκτάσεις	Μέση έκταση εκμετάλλευσης	Εκτάσεις κατά είδος καλλιέργειας							
				Ετήσιες καλλιέργειες		Δενδρώδεις καλλιέργειες		Άμπελοι και σταφιδάμπελοι		Λοιπές εκτάσεις (λιβάδια δοσολότοποι, αγροαναψύσεις)	
				Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.	Εκμ.	Έκτ.
Επτάλιο 1961 1991	469 366	8.560 7.954	18,3 21,7	354 262	4.140 5.238	121 290	1.368 2.481	314 46	2.146 91	110 59	1.496 144
Ανεμοχώρι 1961 1991	138 121	3.770 2.524	27,3 20,8	123 77	1.642 1.204	134 101	571 970	122 26	989 79	73 22	683 271
Σαμικό 1961 1991	132 101	3.810 2.419	28,9 24,0	125 70	2.040 1.222	129 89	305 1.119	91 19	560 39	99 3	899 39
Κάτω Σαμικό 1961 1991	80 115	2.222 2.733	27,7 23,8	78 75	1.653 1.517	76 28	178 1.449	53 24	190 37	4 63	201 30
Ράγες 1961 1991	58 91	2.185 2.780	32,1 30,5	67 70	1.137 1.222	68 89	371 1.119	61 19	416 39	43 3	269 39

Δυστυχώς δεν διαθέτουμε τα αντίστοιχα στοιχεία του Πίνακα 2 για την πριν την αποξήρανση περίοδο.⁵ Στο βαθμό που τα δεδομένα του Πίνακα 2 είναι ορθά, η διαφορά των τωρινών εκτάσεων κατά κοινότητα, σε σχέση με τις αντίστοιχες του Πίνακα 1, οφείλεται σε δύο παράγοντες:

– Στη γνωστή μεθοδολογική διαφοροποίηση καταγραφής των εκτάσεων: ο Πίνακας 2 εικονίζει το σύνολο των καλλιεργημένων εκτάσεων στην περιοχή της κοινότητας, ανεξάρτητα του τύπου κατοικίας του καλλιεργητή.

– Στα έργα εγγείων βελτιώσεων της περιοχής: θα χρειασθούν ίσως ειδικές έρευνες κατά κοινότητα, ώστε να προσδιορισθεί η επίδραση αυτών των βελτιώσεων, ανεξάρτητα από την ίδια την αποξήρανση.

Η γεωργία στην Αγουλινίτσα.

5. Υπενθυμίζουμε ότι αρχείο αυτών των δεδομένων στην κεντρική σχετική υπηρεσία δεν υφίσταται τουλάχιστον για τα έτη πριν το 1970. Σε επίπεδο κοινοτήτων, ακόμα και στην κύρια παραλίμνια κοινότητα της έρευνας, τα εν λόγω στοιχεία δεν υπήρχαν.

Πίνακας 2
Δελτίο Ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έθνεσ, έτος 1995 (εκτάσεις σε στρέμ.)

Κοινότητες	Καλλιεργούμενες εκτάσεις		Αροτραίες καλλέργειες		Γη λαχανόκηπων		Δενδρώδεις καλλέργειες		Αμπέλια και σταφιδάμπελα		Αγροάναυση
	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	Σύνολο	ποτίστηκαν	
Επαύλιο	29.485	14.535*	19.960	12.515*	1.636	1.600	3.035	420	455	—	4.399
Ανεμοχώρι	4.500	1.508	1.527	1.267	151	141	1.870	50	333	—	979
Σαμικό	7.457	327	2.067	155	150	121	5.060	51	180	—	—
Κάτω Σαμικό	4.883	4.183	3.443	3.283	310	310	76	178	53	—	—
Ράχες	3.384	1.253	1.589	1.094	99	99	1.614	60	82	—	—

* Στο αντίστοιχο Δελτίο της Στατιστικής του 1991, από τον αυτό συνολικό αριθμό στρεμμάτων του Επαύλιου, φέρονται ως "εκτάσεις που ποτίστηκαν : 23.930 στρέμ."!

Εν αναμονή της διανομής, πάντως, κλήρου πολλοί αλιείς δεν έφυγαν. Δεδομένου ότι η αποξήρανση έγινε στο τέλος της δεκαετίας του '60 και αρχές του '70, είναι δύσκολο και εδώ να διακρίνουμε τι ποσοστό αγροτικής εξόδου στα παραλίμνια χωριά –σύμφωνα με τον Πίνακα 3– οφείλεται στην αποξήρανση της λιμνοθάλασσας και τι στη γενικότερη τότε τάση εξόδου.

Πίνακας 3

Πραγματικός πληθυσμός παραλίμνιων κοινοτήτων της Αγουλινίτσας

Κοινότητες	1951	1961	%	1971	%	1981	%	1991	%
Επιτάλιο (παραλία)	2.682	2.462	-8,2	1.956	-20,5	1.815 (54)	-4,3	1.752 (155)	+2
Ανεμοχώρι	582	602	+3,4	487	-19	422	-13,3	404	-4,2
Ράχες	346	321	-7,2	233	-27,4	287	+23,2	376	+31,0
Άνω Σαμικό	593	628	+5,9	523	-16,7	540	+3,2	540	0,0
Κάτω Σαμικό	386	431	+11,6	368	-14,6	416	+13,0	515	+23,8
Αγρίδι	79	71	-10,1	81	+14,1	60	-23,5	75	+25,0

Υπολογίζεται ότι μόνον ένα ποσοστό της τάξεως του 10% από το συνολικό πληθυσμό των διβαράδων και των ελεύθερων αλιέων εγκατάλειψαν την κοινότητά τους. Η μικρή μείωση πληθυσμού κατά τη δεκαετία 1971-1981 στο Επιτάλιο αλλά και η αύξηση στις μικρές κοινότητες, Ράχες, Σαμικό, και Κάτω Σαμικό, αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στην προσμονή μιας ενδεχόμενης διανομής που αφορούσε πρώτα τους αλιείς αλλά στη συνέχεια όλο τον πληθυσμό. Αναφέρονται περιπτώσεις ναυτικών, επίσης στο Σαμικό, οι οποίοι δεν ταξίδευαν εν αναμονή της διανομής.

Η αποκαλυφθείσα έκταση της Αγουλινίτσας τεμαχίσθηκε σε 12 περίπου τεμάχια ορθογωνίου κυρίως παραλληλογράμμου και έκτασης 185-200 στρ. έκαστο. Έτσι τεμαχισμένη δόθηκε προς καταμερισμό των χρήσεών της, διακρινόμενων σε δύο μεγάλες κατηγορίες: γεωργικής και εξω-γεωργικής χρήσης. Βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, ο εν λόγω καταμερισμός εμφανίζεται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 4
Χρήσεις γης της πρώην λίμνης Αγουλινίτσας (σε στρ.)

Γεωργική χρήση		15.991,5
Καλλιεργούμενη γη	12.424,5	
Κτηνοτροφική χρήση	3.567	
Εξω-γεωργική χρήση		10.868
Έκταση για ΟΤΕ και για παράκτιο σταθμό	2.510	
Αεροδρόμιο	~ 200	
Σκουπιδότοπος Αγουλινίτσας (έκταση κατά την έναρξη λειτουργίας)	148	
Δρόμοι και κανάλια	~ 2.500	
Άγονες εκτάσεις	~ 5.500	
Σύνολο		26.849,5

Η διαχείριση των εδαφών γεωργικής χρήσης ανήκε στο Υπουργείο Οικονομικών και από το 1972, με την 95/75 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, υπάγεται στο Υπουργείο Γεωργίας.

Πριν δούμε αναλυτικότερα τις παραπάνω χρήσεις, όπως έχουν καταγραφεί στον Πίνακα 4, ας υπενθυμίσουμε ότι ο συγκεκριμένος υπολογισμός του οικονομικού οφέλους από την όλη λειτουργία της λίμνης περιορίσθη στο εξής δεδομένο: στις εισπράξεις από τις πωλήσεις ψαριών και δη απλώς των εξαχθέντων. Ο υπολογισμός αυτός περιλαμβάνεται στη μελέτη που διεξήχθη δέκα χρόνια πριν την αποξήρανση. Για το έτος, έτσι, 1956-57 υπολογίσθηκε ότι εξήχθησαν από τη λίμνη 76.500 οκάδες ψάρια και χέλια με μέση τιμή 21 δραχ. η οκά (Καλίνσκις, 1958, σ. 35). Ο όλος υπόλοιπος λιμναίος πλούτος με το σύνολο των συνδεδεμένων μ' αυτόν δραστηριοτήτων –αλιευτικών και αυτών βιοτεχνικού χαρακτήρα– αγνοήθηκε.

Σε αντιπαράθεση αυτού του οφέλους, προβλήθηκε ως δεδομένη για μετά την αποξήρανση η διανομή τής προς αποξάλυψη γης και η καλλιέργειά της με σταθερά αυξανόμενες αποδόσεις. Όλες οι πρόσοδοι, υπενθυμίζουμε, εμφανίζονταν με προοπτική τουλάχιστον τριπλασιασμού και τετραπλασιασμού. Της διανομής μη πραγματοποιηθείσας, όλες οι προοπτικές παρέμειναν μετέωρο βήμα. Κι αν ακόμα είχαν γίνει οι τελειότερες και ακριδέστερες μετρήσεις αυτών των μεγεθών, το πρόβλημα είναι ότι στη θέση της αφανισμένης υδάτινης πηγής αναδύθηκε μια χαίνουσα πηγή προβλημάτων που η σοβαρότητά τους αντιστοιχεί στην αγνοημένη λιμναία πολύπλευρη προσφορά.

ii. Εκμίσθωση εκτάσεων μετά μισθώματος

Καθώς τα νερά αποστραγγίζονταν, η γη γέμιζε σιγά σιγά άγρια χόρτα και φύκια. Όταν, έτσι, το 1975 θεωρήθηκε ότι ήταν έτοιμη ν' αποδοθεί προς γεωργική χρήση, κάποια δυσπιστία υπήρχε διάχυτη: δίσταζε στην αρχή κανείς να καλλιεργεί. Για το λόγο αυτόν, όπως συχνά αναφέρεται, "δίνανε τα πρώτα χρόνια πολλά στρέμματα, επειδή δεν πήγαινε εύκολα κανείς να σπείρει". Ένας αόριστος φόδος που γρήγορα, φαινομενικά τουλάχιστον, υποχώρησε.

Η μίσθωση των εκτάσεων της αποξηρανθείσας λίμνης γίνεται πάντα σύμφωνα με τις διατάξεις της 95/75 πράξης του Υπουργικού Συμβουλίου και έχει την έννοια άσκησης της γεωργικής εκμετάλλευσης από γεωργούς και κτηνοτρόφους των όμορων προς αυτές κοινοτήτων.

Βάσει των πινάκων του ΤΟΕΒ Αγουλινίτσας για το έτος 1997, η κατανομή παραχωρηθέντων εδαφών για γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση, έναντι ενοικίου, κατά παραλίμνια κοινότητα, έχει ως εξής:

Πίνακας 5
Εκμισθωμένες εκτάσεις της πρώην λίμνης Αγουλινίτσας

Κοινότητες	Καλλιεργητικά			Κτηνοτροφικά		
	Αριθμός μισθωτών	Εκμισθωμένα στρέμματα	Συνολικό μίσθωμα	Αριθμός μισθωτών	Εκμισθωμένα στρέμματα	Συνολικό μίσθωμα
Επιτάλιο	361	3.804	28.530.000	28	1.690	6.760.000
Καλλίκωμο	211	3.223	24.172.500			
Α. Σαμικό	118	1.925	14.437.500			
Κ. Σαμικό	99	1.333	9.997.500			
Ανεμοχώρι	63	1.009	7.567.500			
Ράχες	58	940,5	7.053.750			
Αγρίδι	12	190	1.425.000			
Στροφυλιά						
Ράχες ⁶				31	1.877	7.508.000
Σύνολο	922	12.424,5	93.183.750	59	3.567	14.268.000

Πηγή: ΤΟΕΒ. Διεύθυνση Γεωργίας Πύργου, 1997.

6. Συμπεριλαμβάνονται οι κτηνοτρόφοι όλων των κοινοτήτων πλην του Επιταλίου.

Το μερίδιο από χωριό σε χωριό διαφοροποιείται. Έτσι, για μεν το Επιτάλιο είναι γύρω στα 10 στρ., για τα υπόλοιπα χωριά γύρω στα 13 στρ.. Οι όροι εκμίσθωσης υποτίθεται ότι είναι καθοριστικοί για την όλη γεωργική αποδοτικότητα. Οι κυριότεροι εξ αυτών έχουν ως εξής:

- Δεν επιτρέπεται καταρχήν η υπεκμίσθωση του μισθίου των παραχωρηθεισών εκτάσεων.
- Η μίσθωση των τελευταίων είναι γενικώς για ένα χρόνο. Αρχίζει από την ημερομηνία της κλήρωσης και λήγει την ημερομηνία κλήρωσης της επόμενης καλλιεργητικής περιόδου, μη δυνάμενης να παραταθεί πέραν του ενός έτους.
- Οι μισθωτές μπορούν και καλλιεργούν θεωρητικά ό,τι κατά την κρίση τους θεωρούν προσφορότερο. Την ημερομηνία πάντως της λήξης της μίσθωσης θα πρέπει να έχουν περισυλλέξει τα προϊόντα της καλλιέργειάς των.
- Οι μισθωτές καλλιεργητές, εφόσον συλλέξουν τα προϊόντα της καλλιέργειάς των πριν από τη λήξη της μίσθωσης και δεν προτίθενται να επιχειρήσουν στη συνέχεια άλλη καλλιέργεια, δεν επιτρέπεται να υπεκμισθώνουν το μίσθιό τους σε κτηνοτρόφους για δόσκηση, αλλά οι κτηνοτρόφοι μπορούν να δόσκουν ελεύθερα τα ζώα τους στα μίσθια των καλλιεργητών 20 ημέρες μετά τη συγκομιδή. Η πρόθεση δε των καλλιεργητών για δεύτερη καλλιέργεια δηλώνεται εγγράφως στη Διεύθυνση Αγροτικής Ανάπτυξης, το αργότερο 20 ημέρες μετά τη συγκομιδή των προϊόντων της κύριας καλλιέργειας.
- Το μίσθωμα των εκτάσεων ορίζεται στις επτά χιλιάδες πεντακόσιες (7.500) δρχ. ανά στρέμμα για τα καλλιεργητικά τεμάχια και στις τέσσερις χιλιάδες (4.000) για τα κτηνοτροφικά, το οποίο καταβάλλεται εφ' άπαξ μέχρι την ημερομηνία λήξεως της μίσθωσης.
- Ως προς τους δικαιούχους μίσθωσης, αυτοί πρέπει να είναι εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια ή μητρώα μιας των όμορων κοινοτήτων, τουλάχιστον την τελευταία πενταετία, και να ασκούν το γεωργικό τους επάγγελμα σ' αυτήν, έστω και αν προσωρινά κατοικούν σε διπλανή κοινότητα, η οποία δεν θα απέχει πάντως από αυτήν στην οποία κατοικούν πάνω από 20 χλμ.⁷

Δικαιούχοι γενικώς κρίνονται:

- Έγγαμοι ή χήροι άνδρες κατά κύριο επάγγελμα αγρότες, αρχηγοί της οικογενειακής γεωργικής εκμετάλλευσης.

7. Η πενταετής εγγραφή στα δημοτολόγια ή μητρώα δεν ισχύει για τους κριθέντες δικαιούχους τα προηγούμενα χρόνια. Άτομα για τα οποία συντρέχει στο πρόσωπό τους η πενταετής προϋπόθεση εγγραφής στα δημοτολόγια ή μητρώα, κατοικούν όμως σε μακρινές κοινότητες ή δήμους και επανέρχονται στην κοινότητά τους για μόνιμη κατοικία, για την κρίση τους ως δικαιούχων απαιτείται διετής τουλάχιστον συνεχής παραμονή στην κοινότητα.

- Έγγαμες γυναίκες σύζυγοι αγροτών ή χήρες αγρότισσες, αρχηγοί γεωργικής εκμετάλλευσης.
- Ανύπανδροι άνδρες και γυναίκες κατά κύριο επάγγελμα αγρότες-αγρότισσες, εφόσον ο γονέας αυτών δεν συγκεντρώνει τις προϋποθέσεις να κριθεί δικαιούχος. (Οι άρρενες θα πρέπει να έχουν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις ή να έχουν νόμιμα απαλλαγεί από αυτές, οι δε θήλεις να είναι άνω των 22 ετών).
- Ανύπανδροι άνδρες ή γυναίκες κατά αποκλειστικό επάγγελμα αγρότες ή αγρότισσες, ηλικίας 26 ετών και άνω, μέλη τριμελούς τουλάχιστον οικογένειας στην οποία έχει κριθεί και γονέας δικαιούχος.⁸

Ο καθορισμός της έκτασης του μεριδίου και η διαδικασία κλήρωσης των καλλιεργητικών τεμαχίων έχει ως εξής: Το σύνολο των προς μίσθωση εκτάσεων της λίμνης διαιρείται με το σύνολο των μεριδίων των δικαιούχων –τον αριθμό των οριστικώς κριθέντων μισθωτών– όλων των κοινοτήτων και το πηλίκον αυτής της διαίρεσης δηλώνει τα στρέμματα του ενός μεριδίου. Στη συνέχεια, ο αριθμός των στρεμμάτων κάθε τεμαχίου, όπως αυτός εμφανίζεται στα οικεία στοιχεία της Διεύθυνσης Αγροτικής Ανάπτυξης (Δ.Α.Α.), διαιρείται με τον, κατά τον ανωτέρω τρόπο, προκύψαντα αριθμό στρεμμάτων του ενός κλήρου και το πηλίκον της διαίρεσης αυτής εκφράζει το συνολικό αριθμό των μεριδίων που θα συμπεριληφθούν σε κάθε τεμάχιο.⁹ Πριν την κάθε κλήρωση, η παραπάνω Διεύθυνση αναρτά σε κάθε κοινότητα πίνακα των οριστικά κριθέντων δικαιούχων και των τεμαχίων με τον αντίστοιχο αριθμό κλήρων που θα τοποθετηθούν σε αυτά. Τα στρέμματα για μίσθωση που αναλογούν σε κάθε κοινότητα καθορίζονται από το σύνολο των μεριδίων των δικαιούχων της κοινότητας. Με βάση δε το συνολικό αριθμό των μεριδίων σε κάθε κοινότητα, καθορίζονται και τα τεμάχια στα οποία θα τοποθετηθούν δικαιούχοι.

Η μίσθωση γίνεται με κλήρωση και κατ' εξαίρεση, όπου αυτό δεν είναι εφικτό, με επιλογές. Ο χορηγούμενος κλήρος έχει ως εξής:

8. Βάσει δε ειδικότερων κριτηρίων δικαιούχοι κρίνονται :

- οι γεννηθέντες (έγγαμοι ή χήροι άνδρες ή γυναίκες) το έτος 1932 και εντεύθεν,
- οι μη έχοντες αναπηρία άνω του 67%.

Δεν κρίνονται δικαιούχοι:

Οι ασφαλισμένοι στο ΤΕΒΕ, οι εργολάβοι οικοδομών (που απασχολούν έστω και ένα άτομο στην εργασία τους), οι κάτοχοι και οι οδηγοί μηχανημάτων ΔΧ και αυτοκινήτων και οι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ και ΤΣΑ, οι εν γένει επαγγελματίες (έμποροι, βιοτέχνες, δενζινοπώλες), οι πρόωρα συνταξιοδοτηθέντες αγρότες, οι μικροεπαγγελματίες, οι έχοντες εισόδημα άνω του 1.000.000 δρχ. βάσει των δεδαιώσεων φορολογικού εισοδήματος ή εργάτες άνω των 125 ημερομισθίων το χρόνο.

9. Ο αριθμός των τεμαχίων στα οποία διαιρείται το σύνολο των προς μίσθωση εκτάσεων της λίμνης ανέρχεται συνήθως στα είκοσι. Έτσι, σχηματίζονται 20 ομάδες για την κλήρωση, οι οποίες κατά κανόνα μετά διαλύονται.

- Μικροεπαγγελματίες: μισό μερίδιο εάν έχουν έως τρία προστατευόμενα μέλη¹⁰ και ένα μερίδιο από τέσσερα προστατευόμενα μέλη και άνω.
- Ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ, με αριθμό ημερομισθίων από 10 ως 125: μισό μερίδιο εάν έχουν μέχρι και τρία προστατευόμενα μέλη και ένα μερίδιο από τέσσερα προστατευόμενα μέλη και άνω.¹¹
- Γεωργοί (έγγαμοι άνδρες, γυναίκες, χήροι, χήρες, διαζευγμένοι σύζυγοι συνταξιούχων ΟΓΑ): μέχρι και με δύο προστατευόμενα μέλη, ένα μερίδιο. Από τρία ως τέσσερα προστατευόμενα μέλη, ενάμισυ (1 1/2) και από πέντε και επάνω, δύο μερίδια.

Σε καμιά περίπτωση το σύνολο των μεριδίων που χορηγείται σε μια οικογένεια δεν μπορεί να είναι ανώτερο των δυόμισυ κλήρων και δεν μπορούν να κριθούν πάνω από δυο άτομα σε μια οικογένεια δικαιούχοι, είτε καλλιεργητικού είτε κτηνοτροφικού μεριδίου.¹²

Σαφώς πάντως “στις απαγορεύσεις και στους περιορισμούς για τους καλλιεργητές” αναφέρεται 1) ότι δεν κρίνονται δικαιούχοι οι έχοντες ιδιοκτησία οι ίδιοι και τα μέλη της οικογενείας τους, συνολικά, άνω των σαράντα στρεμμάτων, και 2) ότι η όποια υπεκμίσθωση συνεπάγεται κυρώσεις εφόσον διαπιστωθεί από τις αρμόδιες επιτροπές ή ομάδες εργασίας και αποφανθούν περί τούτου, ότι δηλαδή ο μισθωτής υπεκμίσθωσε τον κλήρο του· τούτος θεωρείται έκπτωτος του κλήρου του από το χρόνο που συντελέσθηκε η υπεκμίσθωση, ο δε δεύτερος μισθωτής θεωρείται αυθαίρετος καλλιεργητής

10. Προστατευόμενα μέλη θεωρούνται: α) ο σύζυγος ή η σύζυγος εφόσον ασκεί γεωργικό επάγγελμα, β) τα τέκνα κάτω των 22 ετών, ανεξαρτήτως επαγγέλματος, γ) τα τέκνα άνω των 22 ετών τα ασκούντα γεωργικό επάγγελμα και συγκατοικούνται με τον δικαιούχο, δ) οι φοιτητές, οι σπουδαστές, οι στρατιώτες.

11. Στους κάτω των 70 ημερομισθίων χορηγείται μερίδιο κατά τις επόμενες παραγράφους:

i) Ανύπαντροι άνδρες και γυναίκες ηλικίας άνω των 26 ετών, με γονέα δικαιούχο, μέλη τριμελούς τουλάχιστον οικογένειας: μισό μερίδιο.

ii) Ανύπαντροι άνδρες και γυναίκες ηλικίας από 22 μέχρι 26 ετών, χωρίς γονέα δικαιούχο: μισό μερίδιο.

iii) Ανύπαντροι άνδρες και γυναίκες ηλικίας άνω των 26 ετών, χωρίς γονέα δικαιούχο: 1 μερίδιο.

Όταν μια οικογένεια αποτελείται από ανύπανδρα αδέρφια που συγκατοικούν και έχουν κοινή οικονομία, τότε κρίνεται ο ένας δικαιούχος και οι υπόλοιποι προσμετρούνται ως προστατευόμενα μέλη.

12. Κατά παρέκκλιση των παραπάνω περιοριστικών για το μέγεθος των μεριδίων διατάξεων, διατηρεί η ίδια η επιτροπή, στο πλαίσιο της Δ.Α.Α., το δικαίωμα με κοινωνικά κριτήρια να χορηγεί μισό μερίδιο σε δικαιούχο πέραν του δικαιουμένου μεριδίου, καθώς και ένα μερίδιο σε άτομα που εμφανίζουν ειδικές ανάγκες και δεν έχουν κριθεί δικαιούχοι, αυτοί ή άλλα μέλη της οικογενείας του, εφόσον πολλαπλώς αποδεικνύεται, από τα προσκομισθέντα παραστατικά, η ειδική ανάγκη.

και επιβάλλεται σε αυτόν πρόστιμο ανερχόμενο στο επταπλάσιο του καθορισθέντος τιμήματος.

Εφόσον η υπεκμίσθωση συντελέσθηκε τον προηγούμενο χρόνο, πέραν του τιμήματος αυθαίρετης καλλιέργειας, θεβαιώνονται σε βάρος του και υπέρ του δημοσίου, στην αρμόδια ΔΟΥ, τα έσοδα από την καλλιέργεια που τούτος εισέπραξε.

Ορισμένες φορές ο τόνος περί απαγορεύσεων γίνεται αυστηρότερος: “Σε περίπτωση που διαπιστωθεί υπεκμίσθωση, ο μισθωτής αποκλείεται παντελώς στο μέλλον να κριθεί δικαιούχος”.¹³

Απορεί κανείς μ’ αυτή τη λεκτική αυστηρότητα περί του παραπτώματος της υπεκμίσθωσης, όταν είναι σαφές ότι η τελευταία και κοινό μυστικό είναι και εν πολλοίς, όπως αναφέρθηκε και για την περίπτωση της Κάρλας, μοιραία επιδεδλημένη. Επαναλαμβάνουμε, οι δυναμικές καλλιέργειες προϋποθέτουν και δυναμικούς όρους παραγωγής. Δεν είναι τυχαίο το ότι ως επώδός επαναλαμβάνεται και εδώ η κοινή διαπίστωση από την πλειονότητα των παραλίμνιων κατοίκων: “Λίγοι ωφελούνται από τα κτήματα της λίμνης: αυτοί που έχουν τα μηχανήματα και τα κεφάλαια”. “Οι περισσότεροι δεν βγαίνουν να καλλιεργήσουμε οι ίδιοι”.

Από το σύνολο των εκμισθωμένων στρεμμάτων (12.425), τα 7.705, ήτοι το 62%, καλλιεργούνται με δαμδάκι και τα 3.765, ήτοι το 30%, με καλαμπόκι· τα υπόλοιπα με μπουστάνικα. Ας σημειωθεί ότι το 80% των εδαφών θεωρείται γόνιμο. Η άρδευση όλων γίνεται με καταιονισμό: υπόγειο δίκτυο από το φράγμα εκτροπής του Αλφειού. Υπάρχει και εγκατεστημένο στραγγιστικό δίκτυο (στραγγιστικό αντλιοστάσιο Αγουλινίτσας).

Είναι πολύ συνηθισμένο οι γεωργοί ενοικιαστές να εξηγούν γενικά γιατί δεν συμφέρει στους μη έχοντες τα μηχανικά μέσα και τα κεφάλαια ν’ ασχοληθούν με την καλλιέργεια αυτοί οι ίδιοι. Τα σταθερά έξοδα κατά στρέμμα πριν την καλλιέργεια ή πριν την εκμίσθωση, αναλυόμενα και αθροιζόμενα, αποτελούν μια σταθερή βάση συζήτησης. “Υπολόγισε: 7.500 δρχ. το στρ. ενοίκιο, 7.000 το ΤΟΕΒ (κατά στρ.) για πότισμα, βάλε σπόρους, λιπάσματα, φυτοφάρμακα, ενοίκιο για το τρακτέρ. Άσε τα μεροκάματα τα δικά μας, δεν τα μετράμε... Έτσι, αγανακτεί κανείς, το δίνει για 300.000 δρχ. το μερίδιο και ησυχάζει. Για λίγους έγινε η αποξήρανση”.¹⁴

Πάντως, και οι ίδιοι να μην ασχολούνται με τη γεωργία στα εδάφη της πρώην λίμνης, γνωρίζουν όλοι την πορεία των αποδόσεων:

- “Όταν άρχισαν να καλλιεργούν μέσα, τα πρώτα χρόνια πήγαιναν πολύ καλά· τα εδάφη ήτανε ξεκούραστα, είχανε μεγάλες αποδόσεις. Ύστερα

13. Παράγραφος 4 των όρων της εκμίσθωσης.

14. 61χρονος πρώην διδαράς, Επιταλιώτης.

άρχισαν σιγά σιγά να πέφτουν. Το σιτάρι 2-3 χρόνια άντεξε, είχε απόδοση. Μετά έδγαινε μαύρο, κανείς δεν μας εξήγησε γιατί”.

- “Μέσα στη λίμνη η πατάτα (Φλεβάρη – Μάρτη) στα χοντρά τα χώματα, στην τύρφη, έδγαινε μαύρη και δεν πουλιότανε. Στην αρχή δάλαμε και φυστίκι αράπικο. Έπεσε έπειτα η τιμή”.
- “Το 1977 που άρχισε να καλλιεργείται το βαμβάκι, είχε απόδοση 570 κιλά/στρέμμα. Πέρσι (1996) κατέδηκε στα 250 με 300 κιλά. Το καλαμπόκι από 1.300 έπεσε στα 800. Αλλά και έξω από τη λίμνη έχουνε πέσει οι αποδόσεις”.¹⁵
- “Στο βαμβάκι έχει πέσει σε μερικά σημεία αρρώστια, μικρότερο το καρύδι· πέρσι έπιασε 150 κιλά το στρέμμα και φέτος είναι 200. Μπορεί η γη να έχει αποκτήσει μικρόδια· ή οι σπόροι να φταίνε για τους ιούς και η μονοκαλλιέργεια”.¹⁶

Πέρα από την άφευκτη έως τώρα υπεκμίσθωση, ως λόγος της “μη επιτυχίας” της γεωργίας στην πρώην λίμνη, από την πλευρά των γεωργών, αναφέρονται οι αυτοί ακριδώς που είδαμε και για την Κάρλα:

- Μίσθωση των μεριδίων κατά αντιπαραγωγικό τρόπο· κάθε χρόνο ο μισθωτής υποχρεώνεται ν’ αλλάξει θέση. “Τη μια χρονιά το μερίδιο εδώ, την άλλη εκεί”. Με την αιτιολογία ότι όλα τα εδάφη δεν είναι ίδια και ως εκ τούτου η εν λόγω αλλαγή γίνεται για ν’ αποφευχθούν οι αδικίες. Βασικός ωστόσο λόγος αυτής παραμένει η αποτροπή δημιουργίας όρων χρησικτησιακών απαιτήσεων.
- Καθυστέρηση στη διανομή των μεριδίων. “Αντί να δοθούν τον Οκτώβρη δίνονται ακόμη και το Φλεβάρη”. “Το έδαφος δεν έχει την περιποίηση που χρειάζεται για ν’ αποδώσει (όργωμα, ξεκούραση). Έχει ανάγκη κανονικά από δύο οργώματα και *φρεζάρισμα*. Φέτος δεν τα έχουνε μοιράσει, γιατί θέλουνε να φέρουνε σπαράγγια· αυτό μένει δέκα χρόνια· δγαίνει εδώ είκοσι μέρες πιο νωρίς από την Ισπανία”.¹⁷
- “Εάν ήτανε δικό μου θα έκανα επιστημονική εργασία. Θα το φρόντιζα· τώρα κάθε χρόνο ο κλήρος αλλάζει χέρια”.¹⁸
- Το μέγεθος των δαπανών πριν αρχίσει η καλλιέργεια και οι καταβολές σε ΓΟΕΒ και ΤΟΕΒ είναι για τους νεότερους και φτωχότερους δικαιούχους, και δη για τους γόνους πρώην αλιέων, πραγματικός βραχνάς. “Όταν

15. 53χρονος γεωργός, Επιταλιώτης. Απο πίνακα πάντως “κατανομής καλλιεργειών και αποδόσεων στα αρδευτικά έργα λίμνης και ιδιωτικών αγροτεμαχίων” του ΤΟΕΒ, οι αποδόσεις βαμβακιού το 1996 ήταν 250 κιλά ανά στρέμμα και του καλαμποκιού 1.000.

16. 45χρονος γεωργός, Επιταλιώτης.

17. Φεβρουάριος 1998. 56χρονος γεωργός, Επιταλιώτης.

18. 40χρονος γεωργός, Επιταλιώτης. Πρόκειται για συνηθισμένη φράση ιδιαίτερα των νέων γεωργών όλων των παραλίμνιων εκεί κοινοτήτων.

δεν πληρώνεις ΓΟΕΒ και ΤΟΕΒ, ενοίκιο, νερό, αποστράγγιση, περνάς δικαστήριο και πληρώνεις είκοσι μέρες φυλακή”.¹⁹

Παραθέτουμε μια κοινοποίηση από δικηγόρο του ΓΟΕΒ σε ακτήμονα παραλίμνιο κάτοικο.

“Ο πελάτης μου ΓΟΕΒ μου έδωσε εντολή να εγείρω εναντίον σας αγωγή για οφειλή σας που αφορά την καταβολή μισθωμάτων τέως λίμνης Αγουλινίτσας έτους 1992 εκ δρχ. 91.481 πλέον τόκων και εξόδων. Πριν από κάθε ενέργειά μου ενώπιον δικαστηρίου και προκειμένου να αποφύγετε εμπλοκή σας σε δίκη, σας παρακαλώ όπως εντός 20 ημερών από της λήψεως της παρούσης να επικοινωνήσετε μαζί μου για την τακτοποίηση της οφειλής σας προς τον ΓΟΕΒ, άλλως θα προδώ στην κατάθεση σχετικής αγωγής” (Πύργος, 24.9.1997).

Δεδομένης της αταξίας του όλου θέματος των αποξηράνσεων, η παραπάνω κοινοποίηση παραπέμπει και αυτή στην παρομοίωση του Ανάχαρη: στους γραπτούς νόμους οι οποίοι ως ιστοί της αράχνης παγιδεύουν τους αδύναμους τη στιγμή που οι ισχυροί τους διαρρηγνύουν ανενόχλητοι.

Σε ό,τι αφορά τον κτηνοτροφικό κλήρο, δικαίωμα συμμετοχής έχουν οι κτηνοτρόφοι των όμορων κοινοτήτων, καθώς και οι μετακινούμενοι του δάσους Στροφυλίας Ραχών, οι οποίοι είχαν κριθεί και τα προηγούμενα χρόνια δικαιούχοι.²⁰ Το μέσο μέγεθος του κλήρου αυτού ανέρχεται σε 60 στρ.. Δικαιούχοι δε είναι οι έγγαμοι ή άγαμοι κτηνοτρόφοι ανεξαρτήτως ηλικίας, οι οποίοι έχουν την οικονομική και νομική ευθύνη της εκμετάλλευσης (λήψη κυρίως των επιδοτήσεων στο όνομά τους) σε σχέση με τον αριθμό των επιδοτούμενων ζώων. Δεν κρίνονται δικαιούχοι κτηνοτροφικού μεριδίου οι πρόωρα συνταξιοδοτηθέντες, οι έχοντες αριθμό αιγοπροβάτων κάτω των δέκα πέντε και οι έχοντες δηλωθέντα αριθμό ζώων πέραν των εξακοσίων ενήλικων προβάτων. Επιπλέον, δεν κρίνονται δικαιούχοι του εν λόγω μεριδίου οι αυθαίρετα δόσκοντες τα ζώα τους σε δημόσιες δασικές εκτάσεις.²¹

Σχετικά με τις απαγορεύσεις, η πιο σημαντική αφορά αυτήν που δεν επιτρέπει στους κτηνοτρόφους να καλλιεργήσουν το μερίδιό τους με μη κτηνοτροφικά φυτά. Σε αντίθετη περίπτωση, επιβάλλεται, θεωρητικά πάντα, στον κτηνοτρόφο πρόστιμο ανερχόμενο στο επταπλάσιο του καθορισθέντος τιμή-

19. 38χρονος γεωργός της γειτονιάς του Μπόικου.

20. Ή είναι διάδοχοι κτηνοτρόφοι, οι οποίοι κατά τα προηγούμενα χρόνια εκρίνοντο δικαιούχοι και εφόσον αποτελούν ενιαία και ξεχωριστή οικογένεια. Οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί όμοια και εδώ, όπως έχουν καθορισθεί στο κείμενο της Περιφερειακής Διεύθυνσης Ηλείας.

21. Για τον ανύπαντρο κτηνοτρόφο, προκειμένου να κριθεί δικαιούχος κτηνοτροφικού κλήρου, δεν πρέπει να έχει κριθεί ο γονέας αυτού δικαιούχος κτηνοτροφικού μεριδίου. Οι διατάξεις για τη χορήγηση μεριδίου στα τέκνα καλλιεργητών εφαρμόζονται αναλόγως και στα τέκνα των κτηνοτρόφων για τη χορήγηση του καλλιεργητικού κλήρου.

ματος καλλιεργητικού κλήρου, ενώ αποκλείεται στο μέλλον από το να είναι δικαιούχος. Επιτρέπεται ωστόσο η καλλιέργεια κτηνοτροφικού κλήρου με μονοετή κτηνοτροφικά φυτά.²²

Απαγορεύεται όμοια και για τους κτηνοτρόφους η υπεκμίσθωση του κλήρου. Και στα όρια του κτηνοτροφικού μεριδίου η αθέτηση των υποχρεώσεων συνεπάγεται, θεωρητικά, ανστηρότητα κυρώσεων: διάλυση της μισθωτής σχέσης, κήρυξη του μισθωτού εκπτώτου, τον μελλοντικό του αποκλεισμό από το να είναι δικαιούχος κ.ο.κ.. Στην πραγματικότητα, εκτός από τις κυρώσεις σχετικά με τις περιπτώσεις όπου υπάρχει καθυστέρηση πληρωμής του μισθίου, δεν υπέπεσε στην αντίληψή μας άλλη μορφή κυρώσεων.

Θα χρειαζόταν και εδώ μια ειδική μελέτη των αντιπαραθέσεων γεωργών και κτηνοτρόφων στο πεδίο της αποξηραμένης λίμνης. Η παλιά αντίθεση των δύο αυτών βασικών ομάδων του πρωτογενή τομέα για τον έλεγχο των πηγών υπάρχει πάντα. Αλλά τώρα, κάθε τέτοιος έλεγχος διενεργείται σε τοπίο όπου οι παρενέργειες της ανθρώπινης δράσης επ' αυτών των πηγών έχουν δημιουργήσει ήδη ένα προηγούμενο. Το γεγονός αυτό δίνει στην εν λόγω αντιπαράθεση μια ιδιόμορφη οικολογική διάσταση. Το ποιος επιδαρύνει λιγότερο το ήδη καταπονημένο περιβάλλον αρχίζει να προωθείται, διακριτικά, ως κριτήριο ελέγχου των πηγών. Τίποτα προς το παρόν δεν είναι ευκρινές. Όλα θα εξαρτηθούν από τα κριτήρια που θα ορίσει κανείς για τη μέτρηση της επιδράσεως αυτής, έξω φυσικά από τις σκοπιμότητες και το πλέγμα των πελαταιακών σχέσεων.

22. Σε έκταση για αριθμό ενήλικων προβάτων μέχρι 100 ίση με την έκταση του ενός καλλιεργητικού μεριδίου που αντιστοιχεί στην Κοινότητα του κτηνοτρόφου, προσ αυξημένη για αριθμό ενήλικων προβάτων πέραν των 100 με ένα στρέμμα για κάθε 10 μικρά ζώα ή μία αγελάδα και μέχρι 50 στρ..

iii. “Αίσθημα καταφρόνιας”

Στο χώρο των πρώην αλιέων όλων των κατηγοριών –διδαράδων και ελεύθερων– σε όλα τα παραλίμνια χωριά της Αγουλινίτσας και κυρίως στο Επιτάλιο ακούγεται συχνά μια φράση με την οποία οι προαναφερθέντες συνοψίζουν, τρόπον τινά, την κοινή τους μοίρα από τη στιγμή της αποξήρανσης έως σήμερα. Πρόκειται για φράση ακαλαίσθητη που η αναγραφή της δημιουργεί πρόβλημα στην αναγνωστική ευαισθησία! Το μόνο αντίδοτο είναι, διαβάζοντάς τη, να φαντασθεί κανείς το αποτυπωμένο σε ένα πρόσωπο αίσθημα καταφρόνιας που η μικρή πρόταση περικλείει και καταμαρτυρεί. “Μας πέταξαν, εμάς της λίμνας, όπως πετάει κανείς την τρίχα από το ζυμάρι”. Λακωνικότατη αναπαράσταση της βίαιης αποβολής από το χώρο όπου πήρε μορφή, σκληρά και καρτερικά, η ταυτότητα του αλιέα και που αίφνης, χωρίς καν να ρωτηθεί, πετάχθηκε στη στεριά με τη μεγαλύτερη αδιαφορία, από μέρους των πρωταγωνιστών της αποξήρανσης.

Οι αλιείς γνώρισαν σε όλο της το μεγαλείο αυτή την παγωμάρα των απρόσωπων οργάνων της γραφειοκρατικής δύναμης, όταν το κράτος, “αυτό το παγερό απ’ όλα –όπως το αποκαλούσε ο Νίτσε– τα παγερά τέρατα”,²³ όντως προκλητικά αδιαφορεί. Ριγμένοι έξω, διώνουν τον πόνο της απαξίωσης, όσο ιδιαίτερα γίνεται συνείδηση πως το υφάδι με τους κρυφούς και φανερούς δρόμους επικοινωνίας με τον κόσμο της λίμνης και, μέσω αυτού, με την κοινωνία έξω ξεφτά τελειωτικά. “Όχι μόνο δεν μας ρώτησαν, αλλά και για τίποτε δεν μας υπολόγισαν· σαν την τρίχα που βγάζει κανείς από τη ζύμη”.

Δεν είναι μόνο που καμία στην ουσία αποζημίωση δεν δόθηκε, ούτε το ότι δεν ελήφθη ουδεμία πρόνοια για την αντιμετώπιση της οικονομικής κατά πρώτον απορίας στην περίοδο που ακολούθησε την αποξήρανση. Ήταν ιδιαίτερα ο δύσβατος δρόμος προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα:

“Από τον καιρό που κατάλαβα τον εαυτό μου”, διηγείται ένας πρώην ελεύθερος αλιέας, “έκανα ψαρική δουλειά. Μετά που στράγγισαν τη λίμνη πήρα τη γκλίτσα. Με χρέος αγόρασα μια εκατοσταριά πρόβατα. Αλλά μέσα σε δύο χρόνια άλλη καταστροφή· χάθηκε πάνω από το μισό κοπάδι από κακή

23. Φ. Νίτσε (1983, σ. 87).

διάγνωση του κτηνιάτρου. Είπε πως είχανε δυο τρεις βαθμούς κοκκιναντεριά, ενώ είχαν πέντε βαθμούς. Από τη στενοχώρια μου τυφλώθηκα. Από εγκεφαλικό έμεινα σχεδόν τυφλός... Θολά σε βλέπω. Τόση ήταν η αγανάκτησή μου από την εκμετάλλευση και από τον κτηνίατρο που παρα λίγο να κάνω φόνο. Έβαλα μικρό το παιδί να φυλά το κοπάδι. Έβοσκαν χόρτο μέσα στη λίμνη. Το χώμα ήταν ακόμα με υγρασία, μπορεί να είχε και μικρόβια..."²⁴

Όσο οι ταλαιπωρίες είναι μεγαλύτερες τόσο οι αλλοτινές υποσχέσεις των επισήμων επαναλαμβάνονται κατά λέξη: "Ο διευθυντής παραρτήματος αλιείας", συνεχίζει ο ίδιος συνομιλητής, "μας είχε υποσχεθεί: σε δεδομένη στιγμή αποξηράνσεως δικαιούστε αποζημίωση. Το μόνο που πήραμε ήταν στα τρία χρόνια 50 με 60 δρχ., δηλαδή 180 το πολύ δρχ. ο κάθε αλιέας".

Τόσο ο συνεταιρισμός του διδαριού όσο και οι σύλλογοι των ελεύθερων αλιέων όχι μόνο δεν διαλύθηκαν μετά την αποξήρανση, αλλά εισήλθαν σε νέα φάση προσπάθειών για να πετύχουν κάποια αποζημίωση. Οι αγωγές αποζημιώσεων κατά του ελληνικού δημοσίου γίνονται από το σύνολο των ανωτέρω οργάνων. Όταν, μετά το 1972, οι αποκαλυφθείσες εκτάσεις είναι πλέον δημόσια ιδιοκτησία, οι αξιώσεις προσαρμόζονται στη λογική των υποτιθέμενων ρεαλιστικών υποσχέσεων. Έτσι, η γενική συνέλευση (στις 11.3.1973) του Σωματίου Ελεύθερων Αλιέων Άνω Σαμικού "αποφαινεται ομοφώνως: άπαντα τα μέλη του Συλλόγου τα οποία ηγείρομεν αγωγήν αποζημιώσεως κατά του Ελληνικού Δημοσίου, λόγω αποξηράνσεως της λίμνης Αγουλινίτσης, εις την οποίαν εργαζόμεθα ως ελεύθεροι αλιείς, διά δρχ. 42.000 έκαστος, αποφασίζομεν όπως περιορίσωμεν τας αξιώσεις μας κατά του Ελληνικού Δημοσίου εις το ανωτέρω ποσόν των δρχ. 42.000 δι' έκαστον μέλος, παραιτούμενοι δε πάσης αξιώσεώς μας, εκ της αιτίας αυτής, κατά του Δημοσίου".

Οι προσπάθειες διαπραγματεύσεων συνεχίζονται, ενώ τοπικό τμήμα της Ελληνικής Χωροφυλακής φροντίζει να ειδοποιεί για τη λήξη της θητείας των Δ.Σ. των Σωματείων. Με έγγραφο, λ.χ., το Αστυνομικό Τμήμα Κρεσσένων (αρ. πρωτ. 13/56/11 - 13/2/1972) προς το Σύνδεσμο Ελευθέρων Αλιέων Άνω Σαμικού ειδοποιεί: "Έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν υμάς όπως μας αποστείλητε ει δυνατόν το ταχύτερον πίνακα Διοικητικού Συμβουλίου και Εξελεγκτικής Επιτροπής, καθ' όσον έληξεν η θητεία τούτου, άλλως θέλομεν υποβάλει πρότασιν διαλύσεως του συνδέσμου σας" (Διοικητής του Τμήματος).

Μετά το τέλος της επταετίας οι ελπίδες για αποζημίωση αναζωπυρώνονται. Παραθέτουμε σχετική επιστολή των ελεύθερων αλιέων του Επιταλίου της 3/3/1977 προς τον βουλευτή Ηλείας Αθ. Κανελλόπουλο.

24. 78χρονος, πρώην ελεύθερος αλιέας από το Επιτάλιο.

“Σας πληροφορούμεν ότι εις τον Άρειον Πάγον συζητήθηκε την 16.2.77 υπόθεσις των Ελευθέρων Αλιέων δι’ αποξημίωσιν αυτών, λόγω του ότι διά της αποξηράνσεως της λίμνης εστερήθησαν των πόρων που εσυντηρούσαν τις οικογένειές τους και διά την οποίαν υπόθεσιν δεν εξεδόθη εισέτι η σχετική απόφασις. Παρακαλούμεν θερμώς όπως ενδιαφερθήτε ίνα η εκδοθησομένη απόφασις είναι ευνοϊκή δι’ ημάς. Ωσαύτως παρακαλούμεν όπως ενδιαφερθήτε και μας χορηγηθή ανάλογος κλήρος εκ των γαιών της λίμνης, διότι στερούμεθα περιουσίας και μοναδικόν πόρον ζωής είχομεν το επάγγελμα του αλιέως και το οποίον δυστυχώς εχάσαμεν προς γενικήν μας απόγνωσιν”.

Ορισμένοι πρώην αλιείες, κυρίως διδαράδες, όταν είδαν ότι έπρεπε να ξεχάσουν την περίπτωσι διανομής κλήρου, επρότειναν –σε κρατικούς παράγοντες– την επαναλειτουργία ενός μικρού μέρους της λίμνης ως ιχθυοτροφείου. Θα επανέλθουμε αργότερα επί του θέματος.

iv. Εξω-αγροτική χρήση

Με την αποξήρανση της λιμνοθάλασσας, ο σύνολος χώρος της δίνει την εντύπωση ότι αποσπάσθηκε στην ουσία από τη δεσμευτική κυριαρχία του πρωτογενή τομέα. Ανά πάσα στιγμή τα εδάφη της μπορούν να αποτελέσουν τη βάση ποικίλων χρήσεων των άλλων οικονομικών τομέων, υποσκιάζοντας τον πρωτογενή της χαρακτήρα. Όσο δε περισσότερο προχωρημένη, από τεχνολογική άποψη, είναι η εξω-αγροτική χρήση τόσο η λογική του αναπόδραστου των εξελίξεων επιβάλλεται. Μπρος στην επιβλητικότητα ενός αεροδρομίου, λόγου χάριν, ποιος μπορεί να σκεφτεί το χαμό του ζαμπορολιού, του χελιού, της αχιβάδας. Όλα μοιάζουν, μ' αυτή τη σύγκριση, είδη μηδαμινά του παρελθόντος, με μοιραία την πορεία προς τη λήθη της εγκατάλειψης.

Θα παραθέσουμε επιγραμματικά τις εκεί εξω-αγροτικές χρήσεις για να έχουμε μια εικόνα της τωρινής κατάστασης της πρώην λίμνης.

– Έκταση του ΟΤΕ: Ενώ ακόμη εκτελούνται τα έργα της αποξήρανσης, αρχίζουν οι διαπραγματεύσεις γι' αυτή την έκταση των 2.510 στρ. μεταξύ της ανωτάτης και κατωτάτης στάθμης της λίμνης στη δυτική όχθη. Ανήκουσα στην Κοινότητα Επιταλίου, η έκταση αυτή πωλήθηκε το 1976 στον ΟΤΕ αντί δέκα εκατομμυρίων δραχμών. Επί έτη συζητείται η αξιοποίηση των εκτάσεων του ΟΤΕ, όλες δε οι ενέργειες έχουν καταλήξει έως τη χρονική στιγμή της επιτόπιας εργασίας στον εξής σχεδιασμό:

Δημιουργία παράκτιου σταθμού θραχέων κυμάτων ΟΛΥΜΠΙΑ ΡΑΔΙΟ. Κέντρο εκπομπής, έδρα: Επιτάλιο. Μελέτη: Τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις, Διεύθυνση Δικτύων, Δομικές εργασίες, Οδοποιία, Διεύθυνση δομικών και Η/Μ έργων. Επίβλεψη: Διεύθυνση δικτύων – Τεχνικό τμήμα μελετών και κατασκευών. Συνολικός προϋπολογισμός έργου – Κέντρο ελέγχου εκπομπής λήψεων: 4.000.000.000. Ανάδοχος: ΓΕΝΕΡ.

Όσο η έκταση έμεινε έρημη, οι προσπάθειες για αξιοποίηση ιχθυοκαλλιεργικής φύσεως δεν έλειψαν. Η σχεδιασμένη εγκατάσταση του τηλεπικοινωνιακού σταθμού κοντά στο διδαρόσπιτο έθεσε ήδη, όπως θα δούμε, το ερώτημα, κατά πόσον ο σταθμός αυτός θα επιδράσει δυσμενώς στην υγεία των κατοίκων της περιοχής, αλλά και στο οικοσύστημα γενικότερα.

– *Αεροδρόμιο*: Έκταση 185 στρ. στα δυτικά της πρώην λιμνοθάλασσας, που παραχωρήθηκε καταρχάς με (την υπ' αρ. 118/1984) απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στο Ταμείο Προστασίας της Ελαιοπαραγωγής του Ν. Ηλείας, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες των αεροψεκασμών (καταπολέμηση δάκου – αερολιπάνσεις). Από το 1980 υπήρχε ήδη υποτυπώδης διάδρομος κατασκευασμένος από το στρατό για τα ραντίσματα. Στις αρχές Μαρτίου του 1990 αρχίζουν οι εργασίες για το αεροδρόμιο, με προοπτική τη λειτουργία του με κανονικές πτήσεις της Ολυμπιακής Αεροπορίας (ΟΑ). Οι εργασίες αφορούσαν ανέγερση πέντε αιθουσών, κατασκευή κιγκλιδωμάτων, μεταφορά των εγκαταστάσεων παρασκευής γεωργικών φαρμάκων που εχρησιμοποιούντο για τους αεροψεκασμούς,²⁵ ελαιοχρωματισμούς και επέκταση του δικτύου ύδρευσης. Η ΥΠΑ ζήτησε από το Ταμείο Ελαιοπαραγωγών Ηλείας να της δοθεί δωρεάν η υπάρχουσα στο χώρο του αεροδρομίου αποθήκη ή, σε περίπτωση κωλύματος, να παραχωρηθεί έναντι λογικού μηνιαίου μισθώματος.

Το καλοκαίρι του 1990 ο κατασκευασμένος διάδρομος του αεροδρομίου μήκους 1.100 μ. μπορούσε να δέχεται μικρά μόνο αεροπλάνα 30-50 θέσεων, τα ψεκαστικά και άλλα μικρού τύπου, που δεχόταν μέχρι τότε. Αισιοδοξία εκφράστηκε από τοπικούς παράγοντες σχετικά με μελλοντική επέκταση του αεροδρομίου, για την εξυπηρέτηση και διεθνών πτήσεων με προορισμό την Ολυμπία. Το φθινόπωρο του 1990 προσγειώνεται το πρώτο αεροσκάφος ΝΤΟΡΝΙΕ στο αεροδρόμιο Επιταλίου που μεταφέρει επισήμους και άλλους επιβάτες για την εορτή των εγκαίνιων.²⁶

Μεταξύ των δασικών έργων που είχε προγραμματίσει η Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών της Νομαρχίας Ηλείας για το 1991, είχε προβλεφθεί και η βελτίωση του αεροδρομίου του Επιταλίου με την επέκταση του αεροδιαδρόμου και άλλων έργων που θα αφορούσαν την εύρυθμη λειτουργία του. Το όλο, ωστόσο, έργο θεωρήθηκε τότε προβληματικό, επειδή ο αεροδιάδρομος οδηγούσε κατ' ευθείαν στο γειτονικό ξηραντήριο.

Δύο μόνο πτήσεις φιλοξένησε το αεροδρόμιο. Μετά από ένα έτος θεωρήθηκε ασύμφορη η διατήρηση της λειτουργίας του και έτσι ανακοινώθηκε επισήμως, το φθινόπωρο του 1992, η προσωρινή διακοπή των πτήσεων από την ΥΠΑ, με την επιφύλαξη επαναλειτουργίας του όταν και εάν εκδηλωνόταν ενδιαφέρον για εκτέλεση εμπορικών πτήσεων. Το αεροδρόμιο περιορίστηκε έκτοτε στην εξυπηρέτηση ραντιστικών και πυροσβεστικών αεροπλάνων. Ελπίδες επαναλειτουργίας του δεν έλειψαν ποτέ, σε συνδυασμό πάντα με την εξυπηρέτηση διεθνών πτήσεων σχετικών με την Ολυμπία.

25. Τα γεωργικά φυτοφάρμακα είναι τοξικά και εύφλεκτα· προς τούτο, η απομάκρυνσή τους θεωρείται απαραίτητη σε περίπτωση λειτουργίας του αεροδρομίου ως πολιτικού.

26. Τον τότε αντιπρόεδρο της Κυβερνήσεως, Α. Κανελλόπουλο, την υφυπουργό, κ. Φ. Πετραλιά, κ.ά..

– *Σκουπιδότοπος Αγουλινίτσας*: 148 στρ. στην αρχή, με σιωπηρή επέκταση κατά μήκος του γιαλού έως περίπου τα 600 στρ.. Στην ακτοταinia της αποξηρανθείσας λίμνης, μεταξύ Επιταλίου και Ανεμοχωρίου, λειτουργεί με υπουργική απόφαση σκουπιδότοπος δεχόμενος απορρίμματα των Δήμων Πύργου, Ζαχάρος και Κοινοτήτων του γύρω χώρου, συμπεριλαμβανομένου και του Επιταλίου. Η αποτυχία μεταφοράς του στην τοποθεσία Τριανταφυλλιά²⁷ είχε ως συνέπεια την περαιτέρω επέκτασή του. Τα μέτρα τα οποία προτάθηκαν, μετά από μελέτη του Εθνικού Μετσόδιου Πολυτεχνείου το 1990 για την αποφυγή μόλυνσης, θα αναφερθούν στο οικείο κεφάλαιο περί του περιβάλλοντος.

– *Οικισμός παραθεριστών*: Το πρώτο σπίτι που χτίστηκε στην παραλία του Επιταλίου ήταν το 1964, εγκαινιάζοντας μια εποχή που άφηνε πίσω αυτή των θερινών διακοπών στις καλαμοκαλύδες, μεταξύ λίμνης και θάλασσας.

Εκατέρωθεν του δρόμου που συνδέει το Επιτάλιο με την παραλία, στον Αιγιαλό, έχει αναπτυχθεί οικισμός από το 1993. Η περιοχή δεξιά και αριστερά της κοίτης του Αλφειού είναι Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου,²⁸ στην οποία περιορίζονται οι καλλιέργειες και η κτηνοτροφία και επιτρέπονται μόνο έργα υποδομής και φραγμάτων. Η δόμηση στον ίδιο τον οικισμό Αιγιαλού-παραλίας είναι αξιοσημείωτα αυθαίρετη. Κατά μήκος δε της πρώην ακτοταinίας της λιμνοθάλασσας προς την κατεύθυνση της Στροφυλιάς έχουν κτισθεί πολυάριθμα αυθαίρετα. Η πραγματοποιηθείσα, το 1997, κατεδάφισή τους από κατεδαφιστικά συνεργεία του ΥΠΕΧΩΔΕ και η εικόνα –με όλα τα χώματα και τις πέτρες– των ερειπίων τους, λίγο πιο κάτω από το σκουπιδότοπο, είναι το αποκαρδιωτικότερο θέαμα της αποξηραμένης Αγουλινίτσας.

– *Τουριστικό περίπτερο*: Από την κτηματική περιουσία του δημοσίου παραχωρείται,²⁹ το 1990, στην κοινότητα Επιταλίου η χρήση 4 στρ. από δημόσιο ακίνητο που βρίσκεται στην παραλία της αυτής κοινότητας για τη χρήση του ως λυόμενου κοινοτικού αναψυκτηρίου, με αντάλλαγμα 15% επί των ακαθαρίστων εσόδων. Η παραχώρηση γίνεται υπό τον όρο της μη ανέγερσης μόνιμου κτίσματος επί του ακινήτου, σύμφωνα με τους κανόνες της πολεοδομίας. Λειτουργούν τώρα εκεί δύο λυόμενα, τα οποία ενοικιάζονται με πλειστηριασμό.

27. Περιοχή-χαράδρα της Αμαλιάδας, όπου κατασκευάστηκε συστηματικός σκουπιδότοπος (με εγκατάσταση ταφής και αποτέφρωσης), του οποίου η λειτουργία υπό την πίεση των κατοίκων της γύρω περιοχής δεν άρχισε ποτέ.

28. Περιοχή Β5 (Π.Δ. 3/9/1993, ΦΕΚ 116Δ/20/93).

29. Η παραχώρηση διέπεται από το Ν. 973/79 και τον Κανονισμό Συμβάσεων της Κ.Ε.Δ..

Στο πλαίσιο της Περιφερειακής Διεύθυνσης Εγγείων Βελτιώσεων του Υπουργείου Γεωργίας συνετάγη αναγνωριστική έκθεση εγκατάστασης πειραματικής μονάδας ιχθυοκαλλιέργειας. Για το έργο, το οποίο άρχισε να κατασκευάζεται αλλά στην πορεία εγκαταλείφθηκε, θα γίνει λόγος αργότερα σε ειδικό κεφάλαιο.

Πάμπολλες είναι οι αιτήσεις στη Διεύθυνση Εγγείου Ιδιοκτησίας του Υπουργείου Γεωργίας για παραχώρηση εκτάσεων από την πρώην λιμνοθάλασσα, για ποικίλες δραστηριότητες.

- Ζήτηση έκτασης, για παράδειγμα, από ιδιώτες για ίδρυση μονάδων χελοκαλλιέργειας και πάχυνσης γαρίδας. Αιτιολογικό, πάντα, το όφελος για την εθνική οικονομία και η απασχόληση ανέργων.
- Από το ΠΑΚΟΕ (το 1992), ζήτηση 150 στρ. για κέντρο βιολογικών καλλιεργειών στο δόρειο τμήμα της πρώην λίμνης.
- Από την ίδια την Κοινότητα Επιταλίου (1990), αίτηση για παραχώρηση 1.000 στρ., καθώς και για εκχώρηση του 30% των μισθωμάτων που εισπράττονται ετησίως από τη μίσθωσή της, για τη συνέχιση της παράδοσης του έργου του “Ειδικού Ταμείου Υδρεύσεως και Εξυγιάνσεως Επιταλίου” κ.ο.κ..

Και η συνήθης απάντηση από μέρους της ανωτέρω Διευθυνσης:

- Δεν παραχωρείται από τη Διεύθυνση Γεωργίας η ζητηθείσα έκταση στην πρώην λίμνη Αγουλινίτσα, καθόσον τα συγκεκριμένα τμήματα εκμισθώνονται σε “ακτήμονες” καλλιεργητές και κτηνοτρόφους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Φύση: ενός δεινού μύρια έπονται

Τριάντα χρόνια μετά την αποξήρανση της λιμνοθάλασσας οι επιπτώσεις της στο φυσικό τοπίο έχουν από μόνες τους μια οιονεί εγγενή ιεράρχηση, την οποία οι ίδιες επιβάλλουν στην ανθρώπινη αντίληψη: το ίδιο το τοπίο κατευθύνει τον άνθρωπο εκεί όπου μια φυσική πληγή γίνεται αντιληπτή διά των αισθήσεων, προκαλώντας συνήθως δυσαρέσκεια. Όταν οι τελευταίες όντως πληγούν και προσβληθούν, μια γεύση απογοήτευσης και ανημπόριας κυριαρχεί. Πρόκειται για αίσθημα που βρίσκεται στον αντίποδα της αισιοδοξίας που δημιουργούν κατά κανόνα δεδομένα της φυσικής ισορροπίας. Ο ορατός και χειροπιαστός κίνδυνος από την τέτοια πληγή επιβάλλει την έναρξη εκτιμήσεων και μετρήσεων της παθολογίας της, έτσι ώστε εισάγεται διά της στενής οδού ό,τι είχε σχετικά με τη σφαιρική θεώρηση της ισορροπίας των φυσικών δεδομένων αποβληθεί από τη διάπλατη πύλη.

Το γεγονός της βίαιης εξαφάνισης του λιμναίου τοπίου εγγράφεται κατά διττό τρόπο. Ως βίωμα στη μνήμη όσων γνώριζαν τα στοιχεία του τοπίου στην καθημερινότητά του και, αργά ή γρήγορα, ως απολογισμός επιστημονικός αυτού που χάθηκε, αρχής γενομένης συνήθως από τον πλούτο της λωρίδας και της πανίδας του. Οι διαφορετικές προφανώς εγγραφές συνεπάγονται και διαφορετικές αναγνώσεις. Υπενθυμίζουμε προς το παρόν ότι οι διωματικές εγγραφές στη μνήμη αποτελούν αφ' εαυτών ιδιαίτερο πεδίο αντικειμένων και του πολιτιστικού επιπέδου, φωτίζοντας με τον τρόπο τους λεπτές πτυχές των περιβαλλοντικών προβλημάτων τις οποίες ο επιστημονικός οικολογικός λόγος αφήνει ενίοτε στο περιθώριο.

Εδώ και δέκα χρόνια στο πρώην αγουλινιτσαίικο λιμναίο τοπίο το αισθητότερο περιβαλλοντικό πλήγμα εντοπίζεται στην πρώην ακτοταινία, σ' εκείνο το μακραίωνα δημούργημα των συντονισμένων προσχώσεων της θάλασσας του Ιονίου και του Αλφειού. Όταν η λίμνη "αποστράγγισε", η αμμόδης λωρίδα έχασε τους κυρίαρχους ρόλους της: ως ορίου και ως όρου ύπαρξης της υδάτινης αυτής μορφής. Η απώλεια της φυσικής πολυλειτουργικής ταυτότητας της λωρίδας και ο υποβιβασμός της σε μια απρόσωπη χωμάτινη ταινία στα όρια της νεκρής λίμνης την καθιστούν τοπίο πολύτροπων δοκιμασιών.

Εκεί δημιουργήθηκε ο σκουπιδότοπος Αγουλινίτσας –ο μεγαλύτερος του νομού Ηλείας– δεχόμενος απορρίμματα των δήμων και κοινοτήτων που ήδη παραθέσαμε. Η δυσοσμία ήταν αρκετή για να κάνει μικρούς και μεγάλους να μιλούν επ' αυτού με αποστροφή. Αρκετή επίσης, για να επισπεύσει τη διαδικασία μελετών, ανεξαρτήτως των πρακτικών τους εφαρμογών.

Τα μέτρα τα οποία προτάθηκαν από μελέτη του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 1990, για την αποφυγή της μόλυνσης των υπογείων υδάτων –η οποία απειλεί έως και την παραλία Αλκυόνος–, περιλαμβάνουν:

- Εξυγίανση του χώρου (εκσκαφή και αποκομιδή σε πλαϊνούς χώρους των απορριμμάτων).
- Στεγανοποίηση του πυθμένα, με στρώση συμπιεσμένης αργίλου ή μπετονίτη, το πάχος του οποίου θα καθορισθεί μετά από κατάλληλη υδρογεωλογική μελέτη.
- Τοποθέτηση πλαστικής γεωμεμβράνης.
- Τοποθέτηση αμμοφίλτρου, για τη συγκέντρωση και εκτόνωση των υγρών των απορριμμάτων.
- Δίκτυο συλλογής των υγρών απορριμμάτων και συγκέντρωσή τους σε φρεάτιο για επεξεργασία.
- Ταφή των απορριμμάτων με τη μέθοδο των κυψελών-επιφανειακών αναχωμάτων.
- Κατασκευή δεξαμενής νερού, οικίσκου, αντλιοστασίου, περίφραξη με διπλό συρματοπλέγμα κ.ο.κ..¹

Έως ότου βρεθεί τόπος μεταφοράς του σκουπιδότοπου, “ο εξωραϊσμός” του, στο πλαίσιο τοπικών περιβαλλοντικών εξαγγελιών,² θα περιορίζεται στην καλύτερη δυνατή ταφή των απορριμμάτων, σε ανοιγόμενες τάφρους στο συγκεκριμένο σημείο του πρώην λιμναίου χώρου. Η σωστή του λειτουργία επιβάλλεται επιπλέον επειδή ο υδροφόρος ορίζοντας βρίσκεται εκεί αρκετά ψηλά.³

Σύντομα, όπως είδαμε, έκαναν εκεί –στην αμμολωρίδα– την εμφάνισή τους αυθαίρετα κτίσματα. Η θλιβερή δε εικόνα όσων απ’ αυτά κατεδαφίσθηκαν το 1997 λίγο κάτω από το σκουπιδότοπο είναι ό,τι πιο καταθλιπτικά

1. Βλ. εφ. *Πατρίς*, Πύργου, 14.2.1990, και *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 104/Φεβρ. 1990.

2. Ο εν λόγω εξωραϊσμός εξαγγέλθηκε στο πλαίσιο περιβαλλοντικών μέτρων από το Δήμο Πύργου, μαζί με το θέμα του βιολογικού καθαρισμού του Πύργου και του περιορισμού της ανεξέλεγκτης διάθεσης δοθρολυμάτων στις κοίτες του Αλφειού, *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 163/Μάρτιος 1996.

3. Ας ελπίσουμε ότι παρήλθε σχετικά η εποχή των εξωφρενικών οικολογικών τοπικών ειδήσεων: “Στη χωματερή Επιταλίου προσκομίσθηκαν πορτοκάλια από τον Ελαιώνα, Κολλύρι, Ξυλοκέρα, Σαλμώνη, Σκουροχώρι, Βούναργο, Λαστέικα, Βυτινέικα, Αμπελώνα, Αγ. Γεώργιο, Βροχήτσας, Κρουνών, Κρεστένων, Ανεμοχωρίου, Πύργου, Γρανιτσέικων, Καλλίκωμου, Βαρβάσαινας, Αλφειούσας, Αλεποχωρίου και... Επιταλίου. Τιμή Απόσυρσης 26.504 δρχ. το κίλο”, *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 104/Φεβρ. 1990.

αντιαισθητικό και αποκαρδιωτικό, όπως προαναφέραμε, μπορεί να φαντασθεί κανείς (δλέπε σχετικά φωτό 37).

Ο Αλφειός και η θάλασσα αποδομούν σταδιακά την αμμολωρίδα και ό,τι εκεί κτίζεται, κυρίως πλησίον των εκβολών του ποταμού. Ο αλλοτινός περίφημος Ρουφιάς, με τις αμμοληψίες και τα φράγματα, αδυνατίζει· αποδομείται και αποδομεί, πληγώνει και πληγώνεται. Στην εκβολή του δεν φθάνει με ορμή και δεν προσχώνει. Αφήνει τη θάλασσα να δρα και να κατατρώνει την ακτή. Όλα συμβαίνουν ωσάν ο γεννήτορας και αγαπημένος της Αγουλινίτσας, ανυπόφορα ρυπαρός και εξασθενημένος, να σκορπά εκδίκηση και οργή. Σε διαμαρτυρία του ο πρόεδρος του ΤΟΕΒ Πελοπίου αναφέρει ότι: “Εάν δεν ληφθούν μέτρα από την πολιτεία για αλόγιστη αμμοχαλικοληψία από ασύδοτους εργολάβους, σε δύο χρόνια θα καταρρεύσει το φράγμα Αλφειού, χώρια από την οικολογική καταστροφή και την παντελή εξαφάνιση της χλωρίδας και πανίδας από Φλόκα έως εκβολής”.⁴

Η ρύπανση του Αλφειού ξεκινά από το εργοστάσιο της ΔΕΗ στη Μεγαλόπολη. Ο τοπικός Τύπος δεν παύει να καταγγέλλει διάφορες μορφές ρύπανσής του:

- “Εναποθέτει όποιος θέλει ό,τι σκουπίδια θέλει, που φθάνουν εκτεθειμένα ένθεν, εκείθεν σε χιλιάδες τόνους. Καλλιεργεί όποιος θέλει ακόμα και μέσα στην κοίτη του, παραβιάζοντας τις σχετικές διαταγές της νομαρχίας”.⁵
- “Δεκάδες νεκρά ψάρια και χέλια ξεβράζονται τις τελευταίες μέρες στις όχθες του ποταμού Αλφειού”.⁶

Πάμπολλες είναι επίσης οι δημοσιεύσεις οικολογικού χαρακτήρα του τοπικού Τύπου σχετικά με τη μόλυνση υπογείων υδάτων της αποξηραμένης λίμνης από τα χημικά προϊόντα και με την ανησυχία από την επίδραση των νιτρικών ιόντων στα παράκτια ύδατα. Το καλοκαίρι του 1992 επιστημονικοί συνεργάτες του Πανελληνίου Κέντρου Οικολογικών Ερευνών (ΠΑΚΟΕ) πραγματοποίησαν δειγματοληψία θαλασσινών και πόσιμων νερών στην παραλία Επιταλίου.⁷ Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των παραπάνω αναλύσεων, τα επίπεδα τόσο της ρύπανσης όσο και της μικροβιολογικής μόλυνσης είναι υψηλά γύρω από το “αντλιοστάσιο” και στο σημείο εκβολής του Αλφειού στο Ιόνιο. “Επισημαίνεται ιδιαίτερα το έντονο μικροβιολογικό φορτίο στα δείγματα που προέρχονται από την περιοχή γύρω από το αντλιοστάσιο και τα υψηλά επίπεδα θεικών ιόντων σ’ όλες τις θέσεις της δειγματοληψίας”.⁸

4. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 105/1990.

5. *Πατρίς*, Πύργου, 6.1.91.

6. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 114/Μάρτιος 1991.

7. Με την πρωτοβουλία κυρίως του Συλλόγου Επιταλιωτών της Αθήνας “Ο Αλφειός”.

8. “Πίνακας αποτελεσμάτων αναλύσεων χημικών παραμέτρων στα θαλασσινά νερά του Κόλπου Επιταλίου”, *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 128/Σεπτέμβρης 1992.

Το Κοινοτικό Συμβούλιο Επιταλίου διетύπωσε γενικά (1995) προτάσεις για την αντιμετώπιση της ρύπανσης του Αλφειού. Είχε, για παράδειγμα, υποδείξει την αστυνόμευση της περιοχής και την εφαρμογή της αυτοφώρου διαδικασίας, στις περιπτώσεις που θα συλλαμβάνονταν θυτιοφόρα ν' αδειάζουν, και, παράλληλα, την απομάκρυνση των σκουπιδιών και των μάζων εκατέρωθεν του δρόμου που αρχίζει από τη γέφυρα της εθνικής οδού και καταλήγει στην εκβολή του ποταμού.

Σε πολλά απ' αυτά τα προβλήματα η δημιουργία του παράκτιου σταθμού έρχεται, κατά την άποψη γνώστη των εκεί θεμάτων, να δώσει κάποια λύση, αποκαθιστώντας σχετικά την τάξη. Από απάντηση στην ανησυχητική ερώτηση, για το εάν ο παράκτιος σταθμός ενέχει κινδύνους, συνάγεται προσωρινά ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερος κίνδυνος, δεδομένου ότι το έργο προγραμματίζεται κάπως μακριά από κατοικημένη περιοχή. Αντίθετα, θα έχει, όπως επισημαίνεται, θετικά επί κοινωνικού και οικολογικού επιπέδου αποτελέσματα: θ' αποθαρρύνει τη βουλιμία για περιφραγή και οικοπεδοφαγία, ώστε να αποκατασταθεί και η πρόσβαση στην ακτή. Θα καταστήσει ανεπίτρεπτη τη λειτουργία του σκουπιδότοπου – εκεί δίπλα ακριδώς, με χαρακτηριστικά την πρόχειρη ταφή των απορριμμάτων στην άμμο, η οποία έχει μικρή ικανότητα αποδόμησης της οργανικής ύλης, και άρα ο κίνδυνος αυτόματης ανάφλεξης είναι ιδιαίτερα μεγάλος.⁹

Τα αποτελέσματα των μετρήσεων και των διαφόρων αναλύσεων των φυσικών στοιχείων είναι προφανώς από εδώ και στο εξής απόλυτα ωφέλιμα και αναγκαία. Έχει όμως κανείς την εντύπωση ότι, όπως κατατίθενται –γυμνοί και παγεροί φυσικο-χημικοί τύποι–, χρήζουν ενός φιλικότερου τρόπου ερμηνείας, προκειμένου να καταστούν προσιτότερα και στους αδαείς και ιδιαίτερα στους νέους, που επαναλαμβάνουν την οικολογική γενική ορολογία –περί χλωρίδας και πανίδας–, αλλά στερούνται της ζεστασιάς χαμένων διωμάτων στο πλαίσιο αλλοτινών φυσικών τοπίων. Όσο κατανοητό, για παράδειγμα, κι αν είναι το επίπεδο στο οποίο κυμαίνονται οι τιμές του PH ή του DO (του διαλυμένου οξυγόνου) στις διάφορες θέσεις δειγματοληψίας στην πρώην αγουλινισταίικη λιμνοθάλασσα –σε σχέση με τα κάθε φορά ανώτατα επιτρεπτά όρια των τιμών αυτών–, είναι γεγονός ότι η τέτοια κατανόηση έχει χαρακτήρα αποσπασματικό και ως εκ τούτου εν μέρει πειστικό.

Κατά παράδοξο τρόπο, ο διωματικός λόγος των άμεσων από τη φύση εμπειριών –που κομίζει και την αθωότητα των επιθυμιών–, τούτος, αν και στερείται κατά κανόνα επιστημονικής γνώσης, δείχνει να κατέχει μια εγγενή δύναμη πειστικότητας. Ο σκουπιδότοπος, λόγου χάρη, για όσους γνώρισαν

9. Το ότι απαιτείται δέβαια για το σταθμό ολοκληρωμένη μελέτη “δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, αλλά αυτό είναι ευθύνη του ΟΤΕ”, βλ. Βάσος Πουλόπουλος (1998).

τη λιμνοθάλασσα και το όλο λιμναίο τοπίο πριν την αποξήρανση, διώνεται ιδιαίτερα τραυματικά. Μπορεί κανείς, έτσι, ν' αγνοεί τον τύπο της τοξικής και μικροβιολογικής μόλυνσης που απειλεί τους υδροφόρους ορίζοντες της ευρύτερης περιοχής. Ξέρει όμως να εξωτερικεύει την επιθυμία αυτού που χάθηκε με την αποξήρανση, και μάλιστα με τρόπο εμπνευστικά παιδαγωγικό.

“Στην άμμο, μεταξύ της λίμνης και της θάλασσας, έβγαζε κανείς άλλοτε πριν το στράγγισμα, σε μισό μέτρο, νερό πολύ καθαρό. Υγιεινό, κρυστάλλινο και χωνευτικό. Με το στράγγισμα εξαφανίστηκε. Δεν ξανάχαμε πάλι για ξεδίψασμα τέτοιο νερό”.¹⁰

“Οι καλύδες που κάναμε πάνω στην άμμο για να περάσουμε το καλοκαίρι γίνονταν από σαμάκι, λεπτό καλάμι. Αυτό είχε μια ωραία μυρωδιά. Όπως φύσαγε το φρέσκο αεράκι και περνούσε το σαμάκι, η δροσιά γινόταν αρωματική”.¹¹

Ο προφορικός λόγος για το περιβάλλον, καθώς και ο –της όποιας μορφής– λογοτεχνικός, μιλά αυθόρμητα και με ευκρίνεια για ό,τι συγκροτούσε τον γύρω από τη λίμνη χώρο.

- “Η αποξήρανση ξέρανε τις πηγές στο βουνό· δέκα πέντε δρύσες είχε το Επιτάλιο με μπόλικο, καθαρό νερό. Στα τέσσερα πέντε μέτρα έδρισκες άλλοτε νερό, τώρα έπεσε στα 100 μ.”.¹²
- “Το κλίμα ήταν πριν γλυκό και υγρό· ο χειμώνας δροχερός· έριχνε και δέκα μέρες βροχή. Όποτε είχε φουρτούνα η θάλασσα και βροχή μαζί, πλημμύριζε ο τόπος ως το σταθμό”.¹³
- “Το κλίμα όχι τώρα φυσιολογικό. Δεν είναι πια εκείνη η παγιάδα, η δροσιά του καλοκαιριού. Δεν είχες με τη λίμνη αυτόν τον καύσωνα που έχει τώρα”.¹⁴
- “Λιγότερες βροχές τώρα, περισσότερη παγωνιά· γιατί όταν το νερό είναι κοντά δεν κάνει παγωνιά. Αυτή καίει το άνθος της ελιάς. Η ομίχλη της λίμνης προστάτευε το άνθος”.¹⁵
- “Στις άκρες της η λίμνη έδινε πολλές τροφές, ελεύθερα (διαθέσιμες) για όλο τον κόσμο. Τόνους αχιβάδες, πεταλούδες μέσα στο δούρκο που τις πιάνανε με τα χέρια· μουστακλήδες, ζαμπαρόλια με το καλάθι. Μεγάλη ακόμα ποσότητα από βδέλλες. Υπήρχαν άνθρωποι που τις πουλούσαν και συμπλήρωναν το εισόδημα”.¹⁶

10. Φράση συχνά επαναλαμβανόμενη με την αυτή περίπου διατύπωση.

11. 55χρονος ελεύθερος επαγγελματίας, Επιταλιώτης.

12. 56χρονος γεωργός, Επιταλιώτης.

13. 70χρονος γεωργός, Α. Σαμικό.

14. 61χρονη αγρότισσα, Επιτάλιο.

15. 63χρονος συνταξιούχος ΟΓΑ, Ανεμοχώρι.

16. 62χρονη αγρότισσα από το Επιτάλιο.

- “Ζαμπαρολάδες λέγαμε τους Ανεμοχωρίτες, επειδή έτρωγαν πολλά ζαμπαρόλια, και τους Αγουλινιτσαίους τους έλεγαν δουλροδεμένους, επειδή βάζανε το δούρλο για ζωστήρα. Γεμάτη η περιοχή από δούρλα, καλάμι, ράπι· έφτιαχαν καλάθια, ψάθες, στεφάνια για σύκα, τις καλαμωτές για το μπάσιμο και τους δολχούς”.¹⁷

Η λίμνη όλα γύρω της τα συγκροτεί αναδίνοντας αίσθημα αυτόδουλής αυτάρκειας. Και αυτή η συγκρότηση, με ό,τι τη συνιστά και τη διαπερνά –χρωματικά, ηχητικά, αρωματικά–, γίνεται αυθόρμητα και ανεπιτήδευτα αντικειμένο εύχαρων περιγραφών, οικολογικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, λογίων και μη. Ας πάρουμε κάποια μικρή εικόνα, μέσω μιας τέτοιας περιγραφής, του λιμναίου τοπίου πριν την αποξήρανσή του.

“Η άνοιξη είχε έρθει πολύ καθυστερημένη. Δεν ξέχασε όμως έστω και αργά να κουβαλήσει μαζί της ούτε τις χαρές της... ούτε τα λουλούδια της. Σχεδόν όλα τα οπωροφόρα δένδρα άνθησαν μονομιάς. Την καθυστερημένη αμυγδαλιά ακολουθήσανε η μηλιά, η δυσισινιά, η κερασιά, η ροδακινιά, η κυδωνιά... Πάνω από τα νερά στα Παληάλωνα, πετούσανε ψαροφάγοι, τσιγκνιάδες, κορακούσια και ακόμα ακουγότανε το σφύριγμα της λαγοτρουλίδας... Τα μανουσάκια κάτω στο λιβάδι, και στον κάμπο μοσκοδολούσανε, σου χαρίζανε την ωραία τους μυρωδιά... όταν περνούσες από δίπλα τους... Ο τζωχός, ο χειροδότανος, η γαϊδουροζαυκαλίθρα, το λάπατο και η γαραντζέλα είχανε ανθήσει. Τα λουλούδια τους γεμίζανε από μέλισσες που ρουφούσανε με βουλμία τους γλυκούς τους χυμούς. Μόνο τα ρίγια και οι δουλριές δεν είχαν ανθήσει. Άγνωστο γιατί. Επίσης, τα στάρια και αυτά είχανε ξεσταχύσει. Όπως η ερέτρια, το σούτο και ο αυραγάνης. Ακόμα είχε δγάλει τους γλυκούς της καρπούς η αγριαγγιναιριά και αυτές οι γαλασιότες, στην άμμο της θάλασσας, ήτανε μέχρι πάνου στα μούνια γεμάτες σαλίγια. Δεν είχε υστερήσει ούτε η γουδαλοσυκιά να δγάλει τα γουδαλόσुकά της”.¹⁸

Το “Μικρό οδοιπορικό” στον περίγυρο του λιμναίου τοπίου διαπερνάται από την απορία της απώλειάς του. “Ο όμορφος αυτός όμως τόπος υπέστη ολοκληρωτική οικολογική καταστροφή και σχεδόν όλη του η πανίδα χάθηκε... Έκτοτε έμεινε δουλός και έρημος, χωρίς παρουσία και χωρίς λαλιά”.¹⁹

Η μακαριότητα του φυσικού λιμναίου τοπίου και η αθωότητα των επιθυμιών δομούν ένα πεδίο αδιάκριτα οικολογικό, οικονομικό και πολιτιστικό συνάμα. Μια δόμηση που απηχεί τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο η λίμνη συγκροτεί τα στοιχεία γύρω της.

17. 53χρονος τεχνίτης, Επιταλιώτης.

18. Μπ. Καλαντζόπουλος (1991).

19. Μπ. Καλαντζόπουλος (ό.π.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Πολιτιστικοί απόηχοι

i. Απέριττη τελετουργία

Η λίμνη με τα μπογάζια της στην πιο κρίσιμη στιγμή της νεότερης ιστορίας της γύρω περιοχής –και κατά την περίοδο εν γένει της αποφασιστικότερης φάσης της νεότερης ιστορίας μας– κατέστη οχυρό, σωτήρια καταφυγή πολύτροπων λειτουργιών, για τους κατοίκους των γύρω απ’ αυτήν κοινοτήτων και οικισμών. Κανένα άλλο φυσικο-γεωγραφικό μέρος της εν λόγω περιοχής δεν κρίθηκε καταλληλότερο από τα νησάκια της λίμνης, προκειμένου να προσφέρει αίσθημα ασφάλειας στους κατατρεγμένους από την καταστροφική πορεία της στρατιάς του Ιμπραήμ. Όλα τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά του τέτοιου καταφυγίου ελήφθησαν, από τους τελευταίους, υπόψιν¹ χαρακτηριστικά, που μπορεί να θεωρηθούν τα οιονεί δώρα του συγκεκριμένου φυσικού τοπίου προς αυτόν τον εν διωγμώ πληθυσμό του.

Η λίμνη προσφέρει διπλή προστασία: ως τοπίο καταρχήν αντίξοης δράσης για τον επιδρομέα, που αγνοεί ενδεχομένως λεπτομέρειες από τα γεωγραφικά και φυσικά της πλεονεκτήματα, εν καιρώ ειρήνης και εν ώρα μάχης και συνάμα ως λιμναίο άσυλο εξεύρεσης διατροφικών μέσων συντήρησης, όταν η χερσαία γύρω περιοχή πλήττεται λεηλατούμενη... Η Αγουλινίτσα με τη μάχη των μπογαζιών επιδεδαιώνει με σιωπηλό τρόπο την ενθαρρυντική προς τους αδύνατους και δίκαια αμυνόμενους αισχύλεια ρήση: “αὐτὴ γάρ ἡ γῆ ξύμμαχος κείνους πέλει” (διότι είναι η ίδια η γη σ’ αυτούς σύμμαχός τους) (Πέρσαι, 792).

Η γεγονοτική ιστορία έχει προσφέρει κάποιες περιγραφές της μάχης της Αγουλινίτσας, εξαιρώντας φυσικά την ηρωική αυτοθυσία των αγωνιστών. Ο λόγος της ιστορίας γίνεται “έρυμα καρτερώτατον”, όπως το χαρακτηρίζει η πορφυρογέννητη Κομνηνή. Πρόχωμα ισχυρότατο κατά του ρεύματος του χρόνου, που σε θυθό αφάνειας τα πάντα καταποντίζει.¹ Με μνήμη πληρούται η ψυχή και η απόλυτη πλήρωση γίνεται με μνήμη ψυχών. Η παρόμοια

1. Άννα Κομνηνή (Αλεξιάς, 1975, σ. 20).

πλήρωση μπορεί, εξωτερικευμένη δημιουργικά, να αποδίδει φωτεινό διδακτικό παράδειγμα που όντως αποδίδει “έρυμα καρτερώτατον”.

Η λίμνη γέμισε ψυχές με τη μάχη των μπογαζιών. Τα ίχνη έμειναν φυσικά και μετά την αποξήρανση της λίμνης και τον αφανισμό των τελευταίων. Και τούτο όχι μόνο μέσω της γεγονοτικής ιστορίας. Αλλά μέσω απλών πράξεων τιμητικών της μνήμης των νεκρών της μάχης.

Είκοσι χρόνια μετά την αποξήρανση της λιμνοθάλασσας, έχουμε την περιγραφή² μιας πραγματικής ιστορίας σχετικά με την πρωτοδουλία της ηλικιωμένης γυναίκας –της Μπαμπακιάς– από την ανηφοριά του Μπόικου, η οποία κάθε χρόνο, το μήνα της μάχης των μπογαζιών, πήγαινε στο νησάκι Μνήματα, για τη λιτή τελετουργία του φαναριού. Πίστευε ότι είχε λάχει σ’ αυτήν ο κληρός να την εκτελεί δίνοντας φως, προς αναπαμό των ψυχών. Σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή, ένα πρωινό του τελευταίου Νοεμβρίου πριν το θάνατό της εκτελεί το τάμα της με προαισθήματα κάποιου τέλους. Υπό την απειλή έτοιμης να ξεσπάσει χειμωνιάτικης μπόρας, η γυναίκα εμφανίζεται, εκείνο το πρωινό, μόνη σ’ αυτό το τελετουργικό ταξίδι, εν μέσω της λίμνης. Με το σταλίκι στο χέρι κατευθύνει το μονόξυλο, που συχνά χωνόταν στις καλαμιές, κατευθείαν κατά το μπογάζι Μνήματα.

Φθάνοντας εκεί, μπροστά σ’ ένα ημικύκλιο από πέτρες, γονατίζει και δγάζει μέσα από τα χόρτα ένα παλιό φανάρι. Ποιος είναι σε θέση να γνωρίζει ακριβώς τις σκέψεις της γυναίκας στον τόπο των μνημάτων; Τις εξωτερικές της απλά κινήσεις μπορεί να περιγράψει: Το ανάμμο του φαναριού και την αφαίρεση των χόρτων που σκέπαζαν ένα λίθινο σταυρό. Αφού τελείωσε, ό,τι νόμιζε ότι έπρεπε να δάλει σε τάξη εκεί στο χώρο της μνήμης, ετοιμάζεται να φύγει με το προαίσθημα πως “του χρόνου, τον άλλο Νοέμβρη, δεν θα προλάβαινε να ξανάρθει”.³ Ένα προαίσθημα που δγήκε αληθινό και που σήμερα πιθανόν φαντάζει ως προμήνυμα της τύχης της ίδιας της λίμνης.

Το φως των μνημάτων αυτής της λιτότατης ιεροτελεστοίας ανάδει για όλες τις ψυχές που δρίσκονται με τη μάχη θαμμένες στη λίμνη. Η φτωχή εορτή της μνήμης από την ταπεινή ηλικιωμένη της γειτονιάς του Μπόικου έχει κάτι διδακτικό, χωρίς η ίδια να το υποψιάζεται, συγγενές και πάλι με την αισχύλεια διδαχή της κοινής μοίρας που αγκαλιάζει μαζί όλες τις, μέσα σε μάχη, χαμένες ψυχές. Το μπογάζι τις διαφυλάσσει δίδοντας μαθήματα τραγικής παιδείας αλλά και δίκαιης ιστορίας. Οι ψυχές των αλλόφυλων της άδικης επίθεσης είναι εκεί, για να θυμίζουν με ίχνη χαραγμένα στη φύση την ύδρη των μεγάλων τους αρχηγών κατά των αδύνατων της λίμνης. Η κοινή συνάμα μοίρα των χαμένων ψυχών γίνεται μνήμη οργής κατά των δυνατών

2. Χρ. Πλέσσας (1982).

3. Χρ. Πλέσσας (ό.π.).

αδικούντων και μνήμη συμπόνιας για το πλήθος των ποικιλομόρφως ανίσχυρων θυμάτων.

Η συνείδηση της ιστορικότητας ενός τόπου είναι αδιανόητη χωρίς την κατανόηση της συμβολής του φυσικού του πλαισίου στα, μέσα στο χρόνο, διαδραματιζόμενα ιστορικά γεγονότα. Και βέβαια, η σχέση ανθρώπου-λίμνης σ' έναν τόπο είναι αδιανόητη χωρίς την κατανόηση του τρόπου συμμετοχής αυτής στο ξεπέρασμα των αντίξοων εν πρώτοις ιστορικών συγκυριών και καταστάσεων. Από την πρόσφατη ιστορία, και συγκεκριμένα από την κατοχική Αγουλινίτσα, οι έχοντες άμεσα διώματα, από τα δύσκολα κατοχικά χρόνια, αυθόρμητα θυμούνται, όπως είδαμε και για την Κάρλα, και με ευγνωμοσύνη μιλούν για τον πλούτο που απλόχερα δώρισε η λιμνοθάλασσα.

– “Με τη λίμνα, με τα ψάρια και τα παπιά της δεν γνωρίσαμε πείνα”.

– “Αν δεν ήτανε η λίμνα θα είχαμε κι εμείς πεινάσει”.

Η τελική μορφή υδάτινης επιφανειακής πηγής με τον υλικό της πλούτο σαν να προνοεί πάντα με συνέπεια και υπομονή για τις δύσκολες καταστάσεις και, παράλληλα, σαν να θέλει μόνιμα, με το μεστό της συμβολισμό, να θυμίζει την απέναντι όχθη, εγγράφοντας όσες ψυχές θατιά μέσα της χάνονται. Κάθε παραλίμνια, έτοι, κοινότητα έχει τη δική της ιδιαίτερη σχέση με τη λίμνη, πέραν της κοινής ιστορίας όλων αυτών σε συνάφεια με το σύνολο τοπίο της. Και τις δικές του το κάθε χωριό ψυχές που γεμίζουν τις ζώσες του με μνήμη.

– Οι πρεσβύτεροι Ανεμοχωρίτες θυμούνται με λεπτομέρειες το γεγονός του φόνου του συμπατριώτη τους, τριανταεξάχρονου λαθραλιέα, από φύλακα του διδαριού στις αρχές του αιώνα. “Τότε όλη η λίμνη φυλαγόταν από τον ενοικιαστή. Ήτανε γύρω στα 1910 επί ενοικιαστή Τσαμαδού. Ο δικός μας –Γεώργιος Μπακούτας– ήταν παράδειγμα δυνατού, ανδρειωμένου. Προκλήθηκε συζήτηση την προηγούμενη ημέρα με τον φύλακα της λίμνης και αυτός τον είχε προειδοποιήσει ότι εάν τον έβλεπε πάλι θα του έριχνε. Δεν το έβαλε κάτω, ξαναπήγε την άλλη μέρα. Ο φύλακας τον κτύπησε από το μονόξυλο με γκρα. Τραύμα διαμπερές. Μερικοί λένε ότι τον κουβάλησε η μάνα του, τον κτυπημένο, στον ώμο της από την αποδάθρα του Ανεμοχωρίου ως το χωριό. Έζησε 48 ώρες. Όταν πέθανε, το άλογό του από την άλλη μέρα άρχιζε να πηγαίνει στο μνήμα του. Στεκότανε από πάνω του σαν άνθρωπος, για να του κάνει συντροφιά. Το πουλήσανε γι' αυτό το λόγο στη Γαστούνη. Αλλά αυτό ήρθε μόνο του για να πάει να σταθεί δίπλα στο φίλο του· σαν άνθρωπος που καταλάβαινε”.⁴

– Το Σεπτέμβριο του 1944 στη Μπούκα του Αγίου Ανδρέα προς τον Αλ-

4. 80χρονος Ανεμοχωρίτης, συνταξιούχος ΟΓΑ.

φειό, χάθηκε δεκατετράχρονος, κατά τη διάρκεια χελέματος (αλιείας χελιού). Στη χαρά του κυνηγιού ξεχάστηκε κάθε κίνδυνος από τα εκεί απότομα νερά. Σπάνια αναφέρονται λεπτομέρειες του συμβάντος, ωσάν ο ίδιος ο έφηβος (Πέτρος Δημητρόπουλος) να επιθυμούσε να μείνει ζωντανή μόνον η λαχτάρα του αλιευτικού παιχνιδιού.

– Στο Άνω Σαμικό με έκφραση απορίας πάντα αναφέρουν το θάνατο στη λίμνη δύο νέων ψαράδων από κεραυνό που κτύπησε το σταλίκι.⁵ “Όταν το τρίποδο του σταλικιού είναι σιδερένιο και είναι μέσα στο νερό, τραβά τον κεραυνό”. Η αίσθηση αδικίας να μεταβληθεί το βασικό εργαλείο μετακίνησης του μονόξυλου μέσα στη λίμνη σε κοντάρι μαύρης δάρκας θανάτου, εν ώρα μόχθου, είναι από τα ασυγχώρητα, που οδηγούν στη στωική αποδοχή των συμβάντων κατά το παράδειγμα της υπόμονης λιμναίας μορφής.

Η υλική και η συμβολική μεσότητα της οριακής αυτής υδάτινης πηγής μεριμνούν από κοινού, αδιάσπαστα για την ανθρώπινη ζωή και την πνευματική της αγωγή.

5. Πρόκειται για δύο διαφορετικά ατυχήματα. Το πρώτο συνέβη στο τέλος Νοεμβρίου του 1963 με θύμα τον Χαράλαμπο Κ. Διονυσόπουλο, 18 ετών, και το άλλο τέλος Οκτώβρη του 1968 με νεκρό τον Αλεξανδρόπουλο Αναστάσιο, 36 ετών.

ii. Αρτεμίσιο Genius Loci

Η πρώτη Κυριακή του Νοεμβρίου κάθε έτους ή το αργότερο η Κυριακή κοντά στην εορτή του Αγίου Φιλίππου (14 Νοέμβρη) ήταν η εντυπωσιακότερη ημέρα όλης της χρονιάς, για το σύνολο αγουλινιτσαίικο λιμναίο τοπίο, έως τη στιγμή της αποξήρανσης. Ήταν η ημέρα του πρώτου κυνηγιού. Έτσι καλείται συγκεκριμένα η Κυριακή της έναρξης της κυνηγετικής περιόδου της υδροδίας περωτής πανίδας και κατά κύριο λόγο της μπάλιζας στη λιμνοθάλασσα, περιόδου η οποία διαρκούσε ως τον Ιανουάριο. Μικροί και μεγάλοι σήμερα, πρώην αλιείς και μη, και κατά ιδιαίτερο τρόπο οι Επιταλιώτες, μιλούν για το πρώτο κυνήγι ως εάν η εξαιρετικότητά του να επεσκίαζε εμφανέστατα την καθημερινότητα των τότε σχέσεων των ανταλλαγών της λίμνης και των γύρω κατοίκων.

Για να γίνει κατανοητό το παραπάνω, καθώς και η συχνή αναφορά στο κυνήγι της μπάλιζας ακόμα και από αυτούς που λόγω του νεαρού της ηλικίας στερούνται άμεσων σχετικών διωμάτων, παραθέτουμε ορισμένα βασικά γνωρίσματα της εικόνας που παρουσίαζε η λίμνη και ο γύρω χώρος κατά την εναρκτήρια αυτή κυνηγετική ημέρα.

Το πρώτο κυνήγι φέρνει κατά πρώτον στο Επιτάλιο κυνηγούς από όλη την Ελλάδα και κυρίως από τις πόλεις Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Πύργο. Και δέκα χιλιάδες άτομα, κατά γενική εκτίμηση, συνέρρεαν στην Αγουλινίτσα. Όλοι θυμούνται την εικόνα που εμφάνιζε η αγορά του Επιταλίου την παραμονή του πρώτου αυτού κυνηγιού. Καφενεία και ταβέρνες γεμάτα κόσμο, με κυνηγούς ταξιδιώτες να ξενοχτούν στις καρέκλες, έως ότου με το χάραμα έρθει η ώρα έναρξης της θηρευτικής εξόρμησης. Οι αλιείς όλων των κατηγοριών ήσαν προφανώς οι καλύτεροι γνώστες των μυστικών της λίμνης και αυτοί ιδίως που θα οδηγούσαν τους εξαρτώμενους έτσι κυνηγούς, με τα μονόξυλά τους, στα σημεία της θήρας. Τα διακόσια επιπλέον μονόξυλα –τα εκτός της επαγγελματικής αλιευτικής δραστηριότητας που υπήρχαν τουλάχιστον στο Επιτάλιο– τίθενται στην υπηρεσία τούτου του κυνηγιού.

Οι σχετικές προετοιμασίες άρχιζαν και ένα μήνα πριν, πράγμα που ίσχυε και για τους κυνηγούς της γύρω περιοχής. Άλλοι έφτιαχναν καινούργια μονόξυλα, άλλοι πίσσαραν τα παλιά. Το φτιάξιμο δε των φυσιγγίων που έπρεπε να 'ναι πολλά –κοινή φροντίδα όλων των κυνηγών– είχε χρειασθεί εργασία πολ-

λών βραδιών. Οι περισσότερες άλλωστε οικογένειες της παραλίμνιας περιοχής διέθεταν τα εργαλεία κατασκευής φυσιγγίων, και πριν απ' όλα τη μικρή ζυγαριά ακριβείας, για το σωστό υπολογισμό του βάρους του περιεχομένου του καθενός απ' αυτά. Ένας κυνηγός μονόξυλου υπολογίζεται ότι είχε ανάγκη τριακοσίων φυσιγγίων και λιγότερα οι ποδαγροί. Οι της γύρω περιοχής και κυρίως οι Πυργιώτες κυνηγοί με τα κάρα φορτωμένα, ανά ένα ή δύο μονόξυλα, ξεκινούσαν ολονυχτίς για να φθάσουν εγκαίρως στις όχθες της λίμνης. Με ανυπομονησία, το κυνήγι άρχιζε από αρκετούς διαστικούς πολύ χάρμα.

Κατά τις τέσσερις η ώρα το πρωί τα μονόξυλα ήταν έτοιμα με όλα τα εφόδια (όπλα, φυσίγγια, πυρομαχικά, τρόφιμα) και ελάμβαναν θέση. Πλησίαζαν, κινούμενα ημικυκλικά, τα σμήνη των μπαλιζών τα οποία στέκονταν στην επιφάνεια της λίμνης. Με τον πρώτο πυροβολισμό τα πουλιά πετούσαν να φύγουν και τότε άρχιζε η μάχη· πυρά ομάδων και αδιάκοπος πυροβολισμός απ' όλα τα σημεία της λίμνης. Καθώς πολυάριθμα σκοτωμένα ή τραυματισμένα πουλιά έπεφταν, η λίμνη, δοηθούντος και του μαύρου χρώματος των μονόξυλων, φαινόταν σαν να μαύριζε σχεδόν ολόκληρη. Κάθε μονόξυλο συνέλεγε όσες μπάλιζες σκότωνε κατά την πρώτη αυτή φάση και η ίδια σκηνή επαναλαμβανόταν, σε άλλο σημείο της λίμνης, εκεί όπου τρομαγμένα είχαν μαζευτεί τα πουλιά, εν είδει έκτακτης σύναξης προς αντιμετώπιση από κοινού της αφνιδιαστικής επίθεσης.

Έως τις δώδεκα το μεσημέρι η κυνηγετική έφοδος συνεχιζόταν κατά τον ίδιο τρόπο. Οι καλύτεροι αδιτζήδες των μονόξυλων έβγαζαν και 150 μπάλιζες. Το ποιο ντουφέκι κατέβαζε κάθε φορά με άνεση τα πουλιά από το Θεό – από το μεγαλύτερο ύψος – ήταν το προσφιλές αντικείμενο συζήτησης στην αγορά των επόμενων ημερών. Όχι σπάνια η πρώτη αυτή ημέρα του κυνηγιού σφραγιζόταν από εκπλήξεις, από φυσικά μετεωρολογικά απρόοπτα. Κάποια φορά, το πρωινό μιας τέτοιας μέρας, με τον πρώτο πυροβολισμό, τα πουλιά, πετώντας να φύγουν, παρασύρθηκαν από δυνατό αέρα και αντί να πέσουν στη λίμνη, στις αγκαλιές των μονόξυλων των κυνηγών, κατέπεσαν μέσα στο χωριό της Αγουλινίτσας – στους δρόμους της, στις πλατείες και στις αυλές – προς μεγάλο ενθουσιασμό των αδύνατων, εκτός κυνηγετικής μάχης, των παιδιών και των γυναικών.

Το πρώτο κυνήγι παρομοιάζεται, απ' όσους έχουν άμεσες εμπειρίες θορύβου μαχών, με πόλεμο. “Σαν να γινόταν πόλεμος εδώ. Ούτε στο μέτωπο της Αλβανίας δεν είχα ακούσει τόσες ντουφεκιές”.⁶ Η λιμνοθάλασσα, ως μόνιμο ενεργό, φυσικό ηχείο, έδινε τέτοια ένταση στις κυνηγετικές δολές, που είχε κανείς την εντύπωση ότι όλη η λιμναία περιοχή ζούσε στιγμές ανάτασης. “Σαν να ξεσηκωνόμασταν, σαν να ήμασταν στο πόδι”. Η φυσική ένταση από

6. 80χρονος συνταξιούχος ΟΓΑ, Επιτάλιο.

τους ήχους δημιουργεί κατά κανόνα ένα αίσθημα απογείωσης, καταλυτικό του χρόνου της καθημερινότητας.

Το κυνήγι της μπάλιζας, του υδροδίου πουλιού με το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό πέταγμα ενάντια στον άνεμο, έπαιρνε το χαρακτήρα ενός εορταστικού συλλογικού παιχνιδιού, με κύριο γνώρισμα τη δημιουργούμενη, από τους ήχους και τους πυροβολισμούς, ένταση και ανάταση. Η φυσική, στην πραγματικότητα, εγρήγορση όταν συμβαίνει σε πλαίσιο εορταστικής ασφάλειας, συνεπάγεται ενδεχομένως και την ψυχική τοιαύτη. Στην αρχετυπική του άλλωστε λειτουργία το κυνήγι της φτερωτής πανίδας ήταν πάντα η εικόνα της απελευθέρωσης (από την απόσταση ακόμα και από τη βαρύτητα) και συγχρόνως αυτή της αναζήτησης στόχου οιονεί λυτρωτικής ενότητας. Θα λέγαμε ότι η όλη κυνηγετική ατμόσφαιρα στην Αγουλινίτσα δίνει την αίσθηση ότι κομίζει μέσα της ίχνη της φύσης του αρχαϊκού κυνηγιού.

Χωρίς αμφιβολία, η κατάλυση των διαισθητικο-συγκινησιακής φύσης δεσμών του ανθρώπου με συγκεκριμένα περιβάλλοντα φυσικά τοπία, σφραγισμένα άλλοτε από τη δράση και το πνεύμα αλλοτινών τοπικών προστάτιδων δυνάμεων, έχει σαφώς αμετάκλητα παρόλθει. “Πάει πάρα πολύς καιρός πια”, όπως λέει ο ντισεϊκός Ζαρατούστρα, “που ξεμπερδέψαμε με τους παλιούς θεούς” (1983, σ. 252). Ούτε στην ποιητική του φαντασία δεν βλέπει πια κανείς τη Δίκτυνα Άρτεμιν να τεντώνει ολόχρυσά τόξα ή ν’ αντηχούν παντού τα δάση από τα αλγεινά της δέλη. Η πότνια θηρίων και προστάτιδα, μεταξύ άλλων, των λιμνών και των ποταμών έχει για τα καλά και από καιρό ενταφιασθεί. Παρακολουθώντας ωστόσο σήμερα κανείς μια εορταστική μέρα κυνηγιού –μέσα ακόμα και από κάποια ζωντανή περιγραφή αυτής–, δεν μπορεί να μην παρατηρήσει ότι η τέτοια ημέρα σφραγίζεται από εκδηλώσεις οι οποίες αποτελούν συνάμα ίδια γνωρίσματα (εν είδει λειψάνων) Αρτεμίσσιου *Genius Loci*, απόηχους ιχνών του πνεύματος της αρχαϊκής κυνηγού.

Το πρώτο κυνήγι στην εξεταζόμενη λιμνοθάλασσα ήταν γεμάτο ήχους και βροντές με τον τρόπο που η μεγαλώνυμη Άρτεμις ήταν, κατά τους Ορφικούς, βρομική, δηλαδή θορυβώδης.⁷ Η ένταση και η ανάταση του πρώτου αυτού κυνηγιού έχει επίσης κάτι από τους χαρακτηρισμούς που οι *Ομηρικοί Ύμνοι* αποδίδουν στη λαμπρή τοξεύτρια. Ετούτη ήταν πάντα η χρυσηλάκατη κελαδινή, τουτέστιν η χρυσόδελη και η πολυθόρυδη, με φυσική και ψυχική χάρη.⁸ Άλλωστε, στο παραλίμνιο κυνήγι η εορταστική ατμόσφαιρα, μετά τη θρησκευτική λεία, ανακαλεί στη μνήμη την πρωτοδουλία της αρχέγονης κυνηγού για την, μετά την ευφορία του κυνηγιού, προετοιμασία πλούσιων ιερών χορών.⁹

7. *Ορφικά* (χ.η., 220).

8. *Ομηρικοί Ύμνοι* (1997, 135).

9. Μετά την ευφορία του κυνηγιού, η Άρτεμις έφθανε στον πλούσιο Δελφικό δήμο για να ετοιμάσει τον εξαίσιό χορό των Χαρίτων και των Μουσών.

Εάν όντως οι θεοί πέθαναν γελώντας¹⁰ στο πρώην λιμναίο μας τοπίο, ό,τι έχει απομείνει είναι ίσως δείγματα ιχνών από το αρτεμίσιο γέλιο και ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει: εκτοξεύσεις κατά περίπτωση δελών ή πρωτοδουλία ιερών χορών.

Όπως και να 'χει, ο θόρυβος και η εορταστική διάθεση σε τόπο κυνηγιού δεν είναι ενδεχομένως άσχετα με ό,τι η συμβολική παράδοση αποδίδει στην ίδια την κυνηγετική πράξη – έστω κι αν τίποτε δεν διώνεται συνειδητά: εκτέλεση, από τη μια, της θηριώδους πλευράς, του αλόγου, και, από την άλλη, πορεία στα ίχνη του θηράματος, εικονίζουσα, αν όχι πάντα και τέλεια την πνευματική αναζήτηση, την τάση τουλάχιστον ατομικής αυθυπέρβασης.

Προφανώς, αυτές οι σε δάθος ασύνειδες αναζητήσεις δεν εξωραϊζουν τη διαιότητα της κυνηγετικής πράξης. Οι οικολογικές ευαισθησίες δεν παρηγορούνται πάντα με συμβολικούς και ψυχαναλυτικούς όρους. Πειστικότερη στην προκειμένη περίπτωση είναι η ερμηνεία του κυνηγιού της μπάλιζας από τους ίδιους τους παραλίμνιους κατοίκους: "Εάν δεν γινότανε το κυνήγι, η λίμνη δεν μπορούσε να ζήσει τόσο πλήθος από πουλιά". Ο υπερπληθυσμός της λιμναίας πτερωτής πανίδας έπρεπε να μπει σε τάξη. Λόγοι τουτέστιν βιολογικής, οικολογικής ισορροπίας. Το σίγουρο πάντως είναι ότι η μπάλιζα που αγαπήθηκε αλλά και αισθησιακά περιγελάσθηκε,¹¹ όσο βασίλευε στη λίμνη, ήταν κύρια δημιουργός αιτία ενός κλίματος εορταστικής διάθεσης, καταλυτικού για την –έστω μικρή– νίκη κατά της καταπονημένης καθημερινότητας.

Πάντως, η καλύτερη απόδειξη της αμυδρότατης επιδίωξης του αρτεμίσιου κλίματος στη γύρω από την πρώην λιμνοθάλασσα περιοχή είναι η άριστη γνώση των εκεί εφήβων για τον πληθυσμό της αλλοτινής κυριαρχούσας παρυδάτιας πανίδας πριν την αποξήρανση. Ένας αριθμός δέδια α αυτής υπάρχει και σήμερα λόγω των καναλιών στην αποξηραμένη γη. Και το κυνήγι, όπως και το ψάρεμα, επιδιώνει. Είναι όμως εντυπωσιακός ο τρόπος που οι νέοι μιλούν για τις αγριόπαπιες και τους ντελήδες, τις νερόκοτες και τις ροκούλες, τα ψαρογάγια και τα κουραχανάκια. Άλλωστε ο λόγος που θα θέλανε να ξαναγίνει η λίμνη είναι ιδιαίτερα η θηρευτική επιθυμία.

10. Νίτσε, *Ζαρατούστρας*, ό.π., σ. 252.

11. Στον κινηματογράφο του Επιταλίου (που λειτουργούσε παλαιότερα), κατά τη διάρκεια προβολής, το πρώτο ερωτικό φιλί –στην οθόνη– ετύγχανε της εφηδικής ενθουσιαστικής επιδοκιμασίας όχι με χειροκροτήματα ή με άλλο τρόπο εξωτερίκευσης, αλλά με την εν χορώ εκτόξευση του ερωτικά υπαινικτικού πληθυντικού: "μπάλιζες"...

iii. Παραλίμνια θεατρικότητα

Η ομοιορροπία πυροβολισμών στο πρώτο κυνήγι δεν ήταν οι μοναδικοί ήχοι που σφράγισαν την παραλίμνια αγουλινιτσαϊκή κοινοτική ζωή. Οι δρόμοι και η αγορά του κάθε χωριού εμφάνιζαν εικόνα αρκετά θεατρική, πλημμυρισμένη από ήχους που απηχούσαν τον σύνολο οικονομικό και κοινωνικό της δίο. Αρκετά συχνά αναφέρεται κανείς στην επιταλιώτικη ιδιαίτερα αγορά. Οι γεμάτοι πάγκοι έξω από τα μαγαζιά, με χέλια, κεφαλόπουλα, κυπρίνους, αλλά και υδρόδια πουλιά, μαρτυρούσαν τον λιμναίο της πλούτο. Γνώριμοι επιπλέον ήχοι συνόδευαν τις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, ενθαρρύνοντας την καθημερινή βιοπάλη: οι οπλές των αλόγων και τα κροταλίσματα των κάρων στο λιθόστρωτο, οι φωνές των αμαξάδων, οι θόρυβοι των βιοτεχνιών στην υπηρεσία του πρωτογενή τομέα, με κυρίαρχα “τα ρυθμικά χτυπήματα των βαγενάδων για το μοντάρισμα και το ξεμοντάρισμα των βαγενιών” (Χ. Πλέσσας, 1989).

Τους εσωτερικούς στην κοινότητα θορύβους συνόδευαν και οι προερχόμενοι από τον περίγυρο αυτής. Με την ηχητική ακουστική της λιμνοθάλασσας άκουγε κανείς καθαρά στο χωριό: το σφύριγμα του τραίνου από τα Κρέστενα, το αγκομαχητό της μηχανής από το Ανεμοχώρι, το βογγητό της θάλασσας που λυσομανούσε τους χειμώνες. Εικόνες και ήχοι αλληλοσυμπληρώνονται και η σύνολη οικονομική δραστηριότητα, λιμναία και γεωργική, συμπυκνώνεται στη δυνατή φωνή των τελάληδων,¹² οι οποίοι ενημέρωναν τους κατοίκους για την καθημερινή ή εκάστοτε προσφορά των προϊόντων της ντόπιας παραγωγής. Ακίνητοι οι παραπάνω στη μέση του δρόμου, “επειδή το τελάλισμα δεν ήταν ποτέ περπατητό”, και σε κατάλληλη στάση –με γερμένο το κορμί προς τα πίσω και το κεφάλι ψηλά– τελάλιζαν “είτε τα φρέσκα ψάρια ή ένα νέο βαγένι κρασί” που μόλις είχε ανοίξει... (με πέντε την οκά) (Χ. Πλέσσας, 1980). Η παραπάνω φωνή ακουγόταν καθαρότατα σε όλο το χωριό, διασχίζοντας δε τη λίμνη έφθανε ενίοτε έως το διδαρόσπιτο. Θα έλεγε κανείς ότι επρόκειτο για ένα είδος ηχητικής γέφυρας, ενωτικής και επικυρωτικής της αυτάρκειας της όλης κοινοτικής δόμης.

Στο επίκεντρο των παραλίμνιων οικονομικών και κοινωνικο-πολιτιστι-

12. Δύο συνήθως τον αριθμό.

κών εκδηλώσεων βρίσκεται αυτό που σύγχρονα θεωρήθηκε ευγενεστάτη ανθρώπινη κατάκτηση: η παρουσία του αλόγου με τις ποικίλες προσφορές του: με ή χωρίς άμαξα, για τις μεταφορές των ανθρώπων, για το φόρτωμα των αλιευμάτων και της γεωργικής συγκομιδής, για το σύνολο των αγροτικών δραστηριοτήτων. Μέσω δε των καρολογικών αλόγων η παραδοσιακή Αγουλνίτσα συναντούσε την κοσμοπολίτικη τοιαύτη. Άμαξες έρχονταν κατά το μεσοπόλεμο από τον Πύργο, για να απολαύσουν οι προνομιούχοι αστοί του την ομορφιά της λιμναίας ατμόσφαιρας. “Στα χρόνια πριν τον πόλεμο γέμιζε η Αγουλνίτσα κόσμο. Κυρίες με καπέλα μέσα σε άμαξες έρχονταν από τον Πύργο, γεμάτη η αγορά και ζωντανή από φωνές και κίνηση. Ακόμα και καπελού διέθετε τότε η Αγουλνίτσα, γυναίκα που έφτιαχνε ωραία καπέλα”.¹³

Η άμαξα φέρνει τον αέρα του κοσμοπολιτισμού, ενώ αυτό δεν εμποδίζει τα “καρολογικά σωματώδη άλογα με τις φαρδιές οπλές” να στηρίζουν γερά ακόμα το παραδοσιακό εθιμικό πλαίσιο. “Από τους γάμους δεν έλειπε το άλογο. Ζεγμένο στο κάρο και φορτωμένο με τα προικιά, φέροντας λευκό μαντήλι στο καπίστρι και στολισμένο με πολύχρωμες χάντρες, φουντίτσες χρωματιστές και καθρεφτάκι στο μέτωπο, πήγαινε περήφανο μπροστά” (Τίμαιος, 1990).

Πλάι στη λιμνοθάλασσα γινόταν του Αγίου Γεωργίου η γιορτή των αλόγων, προς τιμή του καβαλάρη Αγίου. Ιππείς στα στολισμένα με σέλες άλογά τους έτρεχαν από την Κουκουνάρα έως το χώρο ψηλά στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου. Όποιο άλογο ερχόταν πρώτο έπαιρνε ως έπαθλο τον άρτο του Αγίου (Τίμαιος, ό.π.). Με τον εκσυγχρονισμό του χωριού η γιορτή των αλόγων σταδιακά τροποποιείται. Τα άλογα έτρεχαν τώρα σε κούρσες στις οποίες συμμετείχε και ένας αριθμός από γειτονικές κοινότητες. Το δε έπαθλο μετετράπη σε χρηματικό. Τούτο υπήρξε η απαρχή της λειτουργίας του ιπποδρόμου, που γινόταν κάθε Ιούνιο σε χώρο δίπλα στη λίμνη έως την αποξήρανσή της.

Το άλογο θαυμάζεται για την ικανότητά του να διακρίνει αλάνθαστα την καθαρότητα του νερού. Πίνει για να ξεδιψάσει εκεί που αυτό είναι καθαρό και καθαρό. Όταν το άλογο ποτιζόταν στον Αλφειό ήταν κανείς σίγουρος ότι και ο άνθρωπος μπορούσε να πει άφοβα. Η τέτοια διακριτική ικανότητα του αλόγου παραπέμπει στη γνωστή αρχέγονη συγγένειά του με τα ρέοντα ύδατα αλλά και με το μυστικό των γονιμοποιών ιδιοτήτων αυτών. Συγγένεια, που το καθιστούσε γνώστη της υπόγειας πορείας των νερών. Καθόλου τυχαία άλλωστε η προίκιση του αλόγου με το εξαιρετο δώρο της ανάδλυσης πηγών, σε σημεία επιλεγμένα από το ίδιο διαισθητικά, μετά

13. 58χρονος, εμποροδιότηνης Επιταλιώτης.

από ένα θεσπέσια αισθητικό και δυνατό εκεί κτύπημα της οπλής του. Η μοναδική στο είδος της πηγή των Ελικωνιάδων, Ιπποκρήνη, η γεννημένη από το κτύπημα της οπλής του Πηγάσου, αποτελεί το κατ' εξοχήν παράδειγμα της σύνδεσης του ίππου με υδατικές πηγές και δη θείας δημιουργικής έμπνευσης.

Η ευγένεια και η μεγαλοπρέπεια του αλόγου και συνάμα η χθόνια καταγωγή του εκδηλώνονται δίπλα στη λίμνη κατά το συγκινητικότερο τρόπο. Στο Ανεμοχώρι έχει μείνει έντονα χαραγμένο στη μνήμη των πρεσβυτέρων το καταπληκτικό, όπως είδαμε, φαινόμενο να επισκέπτεται το άλογο τον τάφο του αφέντη φίλου του, που απήφησε την απειλή να παραμείνει μακριά από τον περιφρουρημένο αλιευτικό πλούτο. Το άλογο διανύει κατάμονο, χωρίς τη συνοδεία ανθρώπων, χιλιόμετρα δρόμου για να σταθεί δίπλα στο νεκρό φίλο. Η παραπάνω σκηνή φέρνει στο νου το θρήνο των αλόγων του Αχιλλέα για το θάνατο του Πατρόκλου. Οι ομηρικοί στίχοι υμνούν με θαυμασμό τα ακίνητα άλογα με τα σκυμμένα κεφάλια και τα ζεστά δάκρυα που έτρεχαν από τα βλέφαρά τους μέχρι το χώμα (*Ιλιάς*, P, 424-438). Στον Όμηρο οφείλουμε επίσης τη συγκινητική σκηνή όπου το άλογο του Αχιλλέα, ο Ξάνθος, με ανθρώπινη λαλιά και με τη χθόνια διαισθητική του ικανότητα, προαναγγέλλει στον ίδιο τον ήρωα το πλησίασμα της μαύρης μέρας του θανάτου του: "...ἀλλὰ τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον· οὐδέ τοι ἡμεῖς / αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα κραταίῃ" (...ἀλλὰ η μέρα του ολέθρου σου είναι πια κοντά· και δεν είμαστε εμείς αίτιοι, αλλά ο μεγάλος θεός και η ισχυρή μοίρα) (*Ιλιάς*, T, 409-410).

Ό,τι δοθῇ τον άνθρωπο να μαντεύει και να προαισθάνεται αλλά και να διακρίνει το καλό από το κακό, το ωφέλιμο από το ανώφελο, είναι πρόξενος αγάπης. Ίσως όχι τυχαία ο χαρακτηρισμός της κατάκτησης του αλόγου ως ευγενεστάτης να οφείλεται και στην απaráμιλλη οσφρητική του ικανότητα σε σχέση με την καθαρότητα του νερού. Ικανότητα, σε άμεση συνάφεια με το γεγονός ότι το άλογο υπήρξε ο δημιουργός της υδάτινης, επαναλαμβάνουμε, πηγής απ' όπου αντλείται ύδωρ και ενδεδειγμένη δύναμη πνευματικής πνοής.

Η όσφρηση και η γεύση είναι, υπενθυμίζουμε, οι αισθήσεις του συνεχούς, οι μη διανοητικοποιημένες και οι παθητικότερες –όπως τις χαρακτήριζε ο Maine de Biran, ό.π.¹⁴– σε σχέση με τις άλλες. Πρόκειται για αποδέκτες συνεχούς πληροφόρησης στην εστία μιας διαδικασίας που προϋποθέτει την εγγύτητα πομπού και δέκτη, τη συνεκτικότητα. Σ' αυτή την τελευταία οφείλεται πιθανόν το γεγονός ότι όχι μόνο οι γεύσεις, αλλά και η μνήμη αυτών αποτυπώνεται, κατά ιδιαίτερο τρόπο, σε εκφραστικές κινήσεις αυτών που

14. Βλ. και M. Henry (1965), D. Janicaud (1968).

έχουν σχετικά διώματα. Ισχύουν και εδώ όσα έχουμε πει για τη μνήμη των γεύσεων στην πρώην παρακάρλια κοινωνία και για τις ευώδεις νοσταλγικές απορίες που τη συνόδευσαν.

Πώς να περιγράψει κανείς τη μνήμη των οσμών και των γεύσεων! Των περιδόητων ψητών χελιών της λιμνοθάλασσας της Αγουλινίτσας στη μυρωδάτη λεπτή θρακιά των ρεικιών. Των σουβλιστών ζαμπαρολιών στα ποτισμένα από άρωμα ξυλάκια της ρίγανης· των βασιλικά γεμιστών μπαλιζών· των φρεσκοτάτων γευστικών αχιδάδων.

Οι μνήμες όλων των αισθήσεων ενός προσώπου βρίσκουν τρόπους ν' αποτυπώνονται σε εκφραστικές κινήσεις αυτού. Κατά ιδιαίτερο όμως τρόπο, η γευστική μνήμη και οι εκφράσεις της αφορούν το σύνολο του πληθυσμού ενός τόπου και μιας εποχής, γεγονός οφειλόμενο στο ότι η γεύση προσφέρει –όπως είδαμε, κατά τον Brillat Savarin– τις περισσότερες τέρψεις: μια που πρόκειται για ευχαρίστηση, έστω και σε διαφορετικό βαθμό, όλων των ηλικιών, των χρόνων, των εποχών και των κοινωνικών καταστάσεων. Επιπλέον, ο νοσταλγικός πόνος από τη μνήμη αυτής της αίσθησης είναι ιδιαίτερα έντονος, ωσάν να προσπαθεί κανείς εκείνη τη στιγμή να επαναφέρει και να διώγει εκ νέου την αλλοτινή γευστική ευώδη απόλαυση. Σ' αυτήν ενδεχομένως την προσπάθεια μπορεί να οφείλεται η έντονη εικόνα της ευθραυστότητας του προσώπου, η ασύνειδη έκφραση πόνου από την αίσθηση της γευστικής απώλειας. Μια εικόνα που αντανακλά την ευθραυστότητα των ίδιων των γευστικών στοιχείων ενός προϊόντος, το άπιαστο και φευγαλέο των ίδιων των χρωμάτων και των αρωμάτων. Διόλου απίθανο ο νοσταλγικός αυτός πόνος να είναι θρήνος όντως του χρόνου, των Ωρών (ως δημιουργών ενός αγαθού) που δάναυσα αγνοούνται.

Από τις εκφράσεις εμπειριών κατάγεται η γνώση. Και η μεταδίδασή τους μέσω κατάλληλης αναγνωστικής παιδείας αποτελεί, πιθανόν, σημαντικό πεδίο πολιτιστικής μεταδίδας. Μιας εκπαιδευτικής αγωγής με επίμονη μαθητεία στην προσοχή των αυθόρμητων και ανεπιτήδευτων εξωτερικεύσεων από εποχές όπου το “ὁ σώζων οὐκ ἑαυτοῦ φύσιν” (Ιπποκράτης, 1994, σ. 206) εθεωρείτο τουλάχιστον νόμιμη απαίτηση, όπου επίσης η αίσθηση της όσφρησης ήταν προφυλαγμένη από αλλόκοτα πλήγματα.

Οι νεαρές ηλικίες στη γύρω από την πρώην αγουλινιτσαϊκή κοινωνία γνωρίζουν τα βασικά πολιτιστικά δεδομένα της λίμνης, τα έχοντα άμεση κυρίως σχέση με την ιστορική μνήμη και τις θεαματικές εκδηλώσεις: πέρα από τη μάχη των μπογαζιών, γνωρίζουν καλά, όπως αναφέραμε, τα του κυνηγιού, ιδίως της μπάλιζας, και έχουν ακούσει γενικά για τον ιππόδρομο. Όλα είναι σχετικά γνωστά¹⁵ ανάλογα με το βαθμό ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης.

15. Ακόμα και τα αρνητικά, ιδίως τα ανυπόφορα τοιμήματα των κουνουπιών.

ησης από το σπίτι και –ιδιαίτερα για τα ιστορικά και οικολογικά– από το σχολείο. Για μια ουσιαστικότερη όμως γνώση της λιμναίας σημασίας από μέρους της νέας γενιάς, είναι χρήσιμο η ευαισθησία από την έκφραση των διωμάτων της μνήμης των αισθήσεων των μεγαλύτερων ηλικιών, σε σχέση με την πρώην λιμναία προσφορά, να βρει, επαναλαμβάνουμε, τρόπους παιδαγωγικής μεταδίδωσης. Και προπάντων όρους ενθάρρυνσης μιας τέτοιας μεταδίδωσης. Η τρίτη ηλικία, μέσω μιας από πρόσωπο σε πρόσωπο μεταδίδωσης εμπειριών και μνήμης αισθήσεων και δη της πλέον δημοφιλούς και προσιτής, της γευστικής, επανευρίσκει ένα ρόλο, μια σύνδεση με τη νέα γενιά, τη στερούμενη των άμεσων εμπειριών από την πρώην λιμναία κοινωνία και οικονομία. Εάν όντως τούτο είναι εφικτό, θα λέγαμε ότι η ηλικία των πρεσβύτερων εμφανίζεται εκεί αλληλέγγυα για την ανάδειξη των πτυχών και των πιο λεπτών και κρυφών της εν λόγω λιμναίας πηγής – του τελευταίου αυτού σταδίου της επιφανειακής γλυκιάς υδάτινης μορφής. Πρόκειται για ανάδειξη ικανή να εμπνεύσει διδακτικά παιχνίδια απορίας και θαυμασμού έναντι των εν γένει φυσικών πηγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

Τα όρια του οράματος

*“Σύριγγα επίδουλη... στις λίμνες
πάσχισε... να ξανανθίσεις”*

Σ. Μαλαρμέ, *Το απόγευμα ενός Φαύνου*

Το Μάρτη του 1981 η Περιφερειακή Διεύθυνση Εγγείων Βελτιώσεων του Υπουργείου Γεωργίας συνέταξε αναγνωριστική έκθεση εγκατάστασης μονάδος εντατικής καλλιέργειας χελιών στην περιοχή Αγουλινίτσας. Τούτη αφορούσε τις προαπαιτούμενες εργασίες πριν την εκπόνηση της οριστικής μελέτης, για την εγκατάσταση της εν λόγω μονάδος, επιπλέον δε την περιγραφή των αναγκαίων έργων προς κατασκευή, με ενδεικτικό μερικό προϋπολογισμό.

Το έργο, αν και άρχισε να κατασκευάζεται, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ και δεν λειτούργησε φυσικά. Στερείται έτσι νοήματος και η απλή αναφορά ή καταγραφή του. Μολαταύτα, τόσο οι προαπαιτούμενες προς εκτέλεση εργασίες όσο και τα προτεινόμενα συγκεκριμένα έργα, αλλά και η μερική κατασκευή αυτών και στη συνέχεια η εγκατάλειψή τους, όλα από κοινού δείχνουν σε μικρογραφία τι σημαίνει εκτέλεση έργου σε χώρο αποξηραμένης λίμνης και πώς ακόμα και ο κύκλος προκαταρκτικών μελετών και μετρήσεων προοιωνίζεται τον συνεχώς αυξανόμενο τους αριθμό, αυτών ιδιαίτερα με τη μόνιμη, από εδώ και στο εξής, υποχρέωση σεβασμού των περιβαλλοντικών προδιαγραφών.

Παραθέτουμε, απλώς, στοιχεία από την αναγνωριστική αυτή έκθεση. Η τότε κατάσταση στην περιοχή της ματαιωμένης εγκατάστασης της εν λόγω μονάδας εμφανιζόταν ως εξής:

Εντός και στην περίμετρο της περιοχής που επρόκειτο να εγκατασταθεί η μονάδα ιχθυοκαλλιέργειας υπήρχαν δρόμοι και τάφροι προς αποστράγγιση της περιοχής. Κατάντη της περιοχής υπήρχε τάφρος που οδηγούσε τα νερά σε αντλιοστάσιο αποστράγγισης. Ανάντη δε της περιοχής υπήρχε επίσης τάφρος η οποία, κατά πληροφορίες, εδέχετο τα απόβλητα του εργοστασίου Αιγαίου¹ (θα έπρεπε να εξεταστεί το ενδεχόμενο της διηθήσεως λυμάτων στην περιο-

1. Εργοστάσιο εκτός της λίμνης που έχει εγκαταλειφθεί.

χή εγκαταστάσεως του ιχθυοτροφείου). Η περιοχή αποτελείτο από δύο αγροτεμάχια που χωρίζονταν με τάφρο-δρόμο.

Σχετικά με τα στοιχεία για τη σύνταξη της οριστικής μελέτης απαιτούντο:

1. Πλήρης τοπογραφική αποτύπωση της περιοχής (ταχυμετρική και υψομετρική) με τα υπάρχοντα έργα (δρόμοι – τάφροι κ.λπ.) εντός της περιοχής του ιχθυοτροφείου, για τον καθορισμό του επιπέδου εδράσεως των δεξαμενών και της αποχέτευσης (σε συνδυασμό με την εδαφολογική έρευνα).
2. Πυκνή δειγματοληψία εδάφους για τον προσδιορισμό της μηχανικής συστάσεως των εδαφών, των τάσεων, των παραμορφώσεων κ.λπ. (βάσιμη προϋπόθεση για τη βελτίωση των εγκαταστάσεων του ιχθυοτροφείου).
3. Μέτρηση της διηθητικότητας του εδάφους για να εξακριβωθεί εάν το νερό θα παρέμενε στις χωμάτινες δεξαμενές ή θα διέφευγε.
4. Έρευνα για την εξεύρεση της απαιτούμενης για τη λειτουργία του ιχθυοτροφείου ποσότητας νερού, πλησιέστερα στο ιχθυοτροφείο, από τη θέση που καθορίστηκε από τους γεωλόγους (3 χλμ. περίπου), γιατί η δαπάνη μεταφοράς ήταν μεγάλη.

Προτεινόμενα έργα (βάσει της εκθέσεως των ιχθυολόγων):

1. Χωματουγκικές εργασίες διαμορφώσεως χώρων ιχθυοτροφείου, εκσκαφές δεξαμενών, μεταφορές χωμάτων κ.λπ..
 2. Κατασκευή οδικού δικτύου.
 3. Κατασκευές από οπλισμένο σκυρόδεμα Β 160.
 - α) Τριάντα (30) δεξαμενές αναπτύξεως γόνου, διαμέτρου 0-5 μ. και ύψους 1 μ..
 - β) Τέσσερις δεξαμενές αναπτύξεως μικρών χελιών με χωμάτινο πάτωμα διαστάσεων 25 μ. X 16 μ. X 1 μ..
 - γ) Τρεις (3) δεξαμενές διαχειμάσεως μικρών χελιών, με χωμάτινο πάτωμα, διαστάσεων 33 μ. X 50 μ. X 1 μ..
 - δ) Πέντε δεξαμενές παχύνσεως, με χωμάτινο πάτωμα, διαστάσεων 100 μ. X 33 μ. X 1 μ..
 - ε) Οικία διαστάσεων 10 μ. X 10 μ..
 - στ) Καταψύκτης διαστάσεων 10 μ. X 10 μ..
 - η) Αντλιοστάσιο.
 4. Περίφραξη χώρου ιχθυοτροφείου.
 5. Κατασκευή στεγασμένου θερμοκηπίου (για τις τριάντα [30] δεξαμενές αναπτύξεως γόνου) διαστάσεων 20 μ. X 90 μ. με σιδηροκατασκευή και επικάλυψη.²
- Από το έργο κατασκευάστηκε ένας αριθμός μικρών δεξαμενών, που μετά την εγκατάλειψη της ολοκλήρωσης του έργου (το 1983) βρίσκονται εκεί στα όρια της πρώην λιμνοθάλασσας, τσιμεντένιοι κύκλοι, με στόμια

2. Τα εγκαίνια της έναρξης του έργου έγιναν από τον Αθ. Κανελλόπουλο.

ανοιχτά σαν οργισμένα ερωτηματικά για την όλη αταξία.³

Παράλληλα, το 1982, κατατέθηκε στο νομάρχη Ηλείας, από πρώην μέλη του Αλιευτικού Συνεταιρισμού Αγουλινίτσας, πρόταση σχεδίου για ιχθυοκαλλιέργεια σε έκταση 5.000-6.000 στρ. “που θα έπαιρνε νερό από τον Αλφειό”. Το προτεινόμενο σχέδιο προέβλεπε ελάχιστο κόστος κατασκευής (“μόνον τα μηχανήματα ζητήθηκε να διαθέσει η νομαρχία”) και οικολογικές προδιαγραφές – “γόνιο δωρεάν από τον Αλφειό”. Παρά την καλή, όπως εκτιμούν οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, πρόθεση του τότε νομάρχη, η πρόταση απερρίφθη.⁴

Η επιθυμία να δει κανείς εκ νέου έστω και ένα μικρό χελοτροφείο εις μνήμην τρόπον τινά του διδαριού δεν σταμάτησε ποτέ. Λίγους μήνες πριν από τις τελευταίες δημοτικές εκλογές ενόψει της λειτουργίας του Δήμου Βώλακος –που δάσει του “Σχεδίου Καποδίστριας” συνενώνει τις κοινότητες Επιτάλιο, Αλφειούσα, Αγρίδι και Ανεμοχώρι, με έδρα το Επιτάλιο– ο γύρω χώρος προετοιμάζεται και δραστηριοποιείται για την ένταξή του σε προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης. Έτσι, για παράδειγμα, σε “σύσκεψη φορέων του Επιταλίου” διατυπώνονται προτάσεις για να συμπεριληφθούν στο 3ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Πακέτο Σαντέρ). Στο πλαίσιο των προτάσεων αυτών προδίδεται και η δημιουργία χελοτροφικής μονάδας· αλλά, πριν φθάσει κανείς εκεί, είναι υποχρεωμένος ν’ αναγνωρίσει ότι πρέπει πρώτα να διασχίσει το τοπίο των συσσωρευμένων οικολογικών προβλημάτων της περιοχής. Είναι φυσικό που ως προϋπόθεση ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής της πρώην λίμνης ορίζεται το άμεσο κλείσιμο του σκουπιδότοπου και η βιολογική απορρύπανση του Αλφειού. “Είναι προσβλητικό για μας, αναφέρεται στο κείμενο των προτάσεων, να παίρνει θέση η Ευρωπαϊκή Ένωση πάνω σ’ αυτό το θέμα και η Ελληνική Πολιτεία να δείχνει πλήρη αδιαφορία. Μην ξεχνάμε ότι ο Αλφειός ποταμός έχει μετατραπεί σε επικίνδυνο αποχετευτικό αγωγό”.⁵

Σύμφωνα με την εν λόγω πρόταση, η καταπληκτική αμμόδης παραλία που εκτείνεται από τις εκβολές του Αλφειού μέχρι το δάσος της Στροφυλιάς –έκταση που προς το παρόν τρομάζει κανείς να τη βλέπει με τους σωρούς των σκουπιδιών και των κατεδαφισμένων παράνομων σπιτιών– προσφέρεται για ξενοδοχειακές και τουριστικές επιχειρήσεις, των οποίων η συμβολή στην ανάπτυξη της περιοχής θα είναι καθοριστική. Η αλλοτινή ακτοταινία, το όριο και ο βασικός όρος ύπαρξης και προσφοράς της λίμνης, χάνεται χειρα-

3. Η εγκατάλειψη αποδίδεται από τους παραλίμνιους κατοίκους απλά στην τότε κυβερνητική αλλαγή.

4. “Από κακόδουλη πληροφόρηση”, όπως χαρακτηριστικά επαναλαμβάνουν... πρώην διβαράδες, για να συμπληρώσουν διευκρινιστικά: “δεν ήθελε η Νομαρχιακή του ΠΑΣΟΚ”.

5. Προτάσεις για την ένταξη έργων στο 3ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Πακέτο Σαντέρ), *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 177 / Μάιος 1998.

γωγούμενη χωρίς αντίσταση. Τη δύναμή της, διαχωρισμένη σε πολυάριθμα αδύναμα λουριά, την κρατά κανείς ελέγχοντάς την με τρόπο ώστε ν' αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά η όποια αντίσταση κατά της κακοπάθειάς της. Όσο δε η μορφή των προτεινόμενων εγκαταστάσεων στην όλη πρώην λιμναία περιοχή είναι πιο προωθημένη –στο πλαίσιο του τριτογενή τομέα– τόσο τα ουσιαστικά στοιχεία της λίμνης γίνονται περιφερόμενα φαντάσματα.

Στο πλαίσιο των προαναφερομένων προτάσεων (σχετικά με το 3ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης), προβλέπεται “δημιουργία χελοτροφικής ή ιχθυοτροφικής μονάδας σε έκταση 1.000 στρ. από τις άγονες εκτάσεις της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας που θα επιφέρει στο (νέο) δήμο μεγάλα οικονομικά οφέλη και θα δώσει εργασία σε πολλούς ανέργους”. Η προτεινόμενη έκταση για χελοτροφείο με το πέρασμα του χρόνου μειώνεται σταδιακά σε βαθμό αντιστρόφως ανάλογο με την επέκταση, στο χώρο της πρώην λίμνης, των δραστηριοτήτων του τριτογενή ιδίως τομέα.

Είναι πάντως ενδιαφέρον το ότι η τελευταία πρόταση για το χελοτροφείο συνοδεύτηκε –εκτός του πλαισίου του Πακέτου Σαντέρ– με την υπόσχεση της διανομής όσων εκτάσεων απομείνουν μετά τη δημιουργία της περί ης ο λόγος μονάδας. Θα πρόκειται για διανομή, όπως σημειώνεται, “σε πραγματικούς αγρότες, δεδομένου ότι η μορφή παραχώρησής τους δημιουργεί πλείστα όσα προβλήματα στην εκμετάλλευσή τους με αρνητικές συνέπειες στις αποδόσεις των καλλιεργειών”. Προστίθεται επίσης στο ίδιο κείμενο ότι μια οριστική διανομή των εκτάσεων θα “σημαίνει την ορθολογικότερη και οικολογικότερη εκμετάλλευση από τον κάθε ιδιοκτήτη των τεμαχίων”.

Καταλήγουμε και εδώ ότι, μετά την αρνητική, επί του περιβάλλοντος, κατά πρώτον, εξέλιξη της αποξήρανσης, η ρεαλιστικότερη, ορθολογικότερη και οικολογικότερη λύση στα όλα αδιέξοδα είναι η κατασκευή χελοτροφείου με γεωργία οικολογικής φύσης δίπλα του. Η αειφορική διαχείριση του χώρου μοιραία επιβάλλεται, εάν δεν θέλει κανείς εκ νέου να οδηγηθεί σε αδιέξοδα και το πιο προωθημένο και επιθυμητό έργο του χελοτροφείου να καταλήξει άδοξα, εν μέσω μιας υποδαθμισμένης περιοχής. Το γεγονός όμως ότι η λίμνη Αγουλινίτσα υπήρξε ανέκαθεν ιχθυοτροφείο υπό ενοικιαστή κάνει την ιδέα του ιχθυοτροφείου ν' αντιμετωπίζεται προς το παρόν κάπως αδιάφορα: “Μήπως και τώρα λίγοι δεν θα το εκμεταλλεύονται;”.

Η πιο ριζοσπαστική πάντως λύση για όλα τα προβλήματα ακούγεται στο χώρο των νέων, οι οποίοι με διάθεση περισσότερο παιχνιδιού που μπορεί να κάνει θαύματα επαναλαμβάνουν εύθυμα: “Αμα ανατινάξουμε το αντλιοστάσιο, η λίμνη ξαναγίνεται σε δύο ώρες”... “Δεν θέλει πολύ. Θα πλημμυρίσει γρήγορα το μέρος με νερό, άμα καταστρέψουμε το αντλιοστάσιο”.⁶ Η επα-

6. Φράσεις που ακούγονται με την αυτή περίπου διατύπωση στο χώρο των νέων.

ναστατική ωστόσο αυτή επιθυμία μετριάζεται σχετικά, αφού η εκφορά της συνοδεύεται συχνά από τη ρεαλιστική εκτίμηση του τύπου: “Πριν όμως, με τη λίμνη ζούσαν λίγοι, τώρα ζούνε πολλοί”. “Πριν ζούσαν λίγες οικογένειες, τώρα ζούνε όλοι”. Πρόκειται για επαναλαμβανόμενες φράσεις, από όλες τις ηλικιακές κατηγορίες – πλην αυτών του συνόλου των ομάδων των αλιέων, οι οποίοι, όπως είδαμε, θεωρούν απόλυτα λανθασμένη μια τέτοια τοποθέτηση, που παραβλέπει τους διάφορους, για τον σύνολο πληθυσμό, τρόπους προσφοράς του λιμναίου πλούτου. Άλλωστε, τα “λίγοι” και “πολλοί” έχουν διακυμάνσεις τεράστιες.⁷

Πάντως και αυτή η εκτίμηση περί των λίγων προνομιούχων του ιχθυοτροφείου συνειρμικά, τρόπον τινά, οδηγεί με τη σειρά της στην επόμενη διαπίστωση περί των νέων μετά την αποξήρανση κοινωνικών δεδομένων: “Σάμπως και τώρα λίγοι δεν ζούνε;”.

Ας σημειωθεί ότι η πιο ριζοσπαστική επιθυμία για την επαναλειτουργία “της λίμνης όπως ήτανε” συνοδεύεται και αυτή από μια προβληματική οικολογικής υφής για το εφικτόν του εγχειρήματος. “Τόσα χημικά έχει απορροφήσει αυτή η γη. Πόση διάρκεια έχουν αυτά τα στοιχεία;”.⁸ “Τόσα δηλητήρια με τα φάρμακα έχει φάει η γη. Πόσον καιρό πρέπει να μείνουν για να ξεπλυθούν αυτά τα χώματα;”.⁹

Οι ανησυχίες αυτές απηχούν τη σκέψη ότι η πρώην λίμνη περιζώνεται από τη χημική επέμβαση –είτε μέσω της γεωργίας είτε μέσω του επεκτεινόμενου εκεί τριτογενή τομέα–, και άρα η όποια επαναλειτουργία της θέτει πλείστα προβλήματα. Την καλύτερη δε διατύπωση περί του αναπόφευκτου των εξελίξεων τη βρίσκει κανείς στο εφηβικό δίλημμα: “Εμείς τα παιδιά παρακαλάμε το Θεό να γίνει πάλι η λίμνη. Όμως τώρα κάνουνε σταθμό – θα είναι για τα κινητά τηλέφωνα!”.¹⁰ Ο υπό κατασκευήν παράκτιος σταθμός, όπως κανείς φαντάζεται τη λειτουργία του, επιδεδαιώνει τη φορά της προσόδου που είναι καταλυτική των όποιων διλημάτων.

Πάντως, έστω και στα περιθώρια που αφήνει ο επιβλητικός και προωθημένος τριτογενής τομέας, η δημιουργία χελοτροφείου είναι επιθυμητή και ευελπιστεί κανείς να βρεθεί τρόπος προώθησής του και μάλιστα σε οικολογικό πλαίσιο, ει δυνατόν με αειφορική γύρω του γεωργία. Είναι πρόδηλο ότι η ρεαλιστικότερη αυτή, αλλά ακόμα απρογραμματίστη, προς το παρόν, λύση ανοίγει δρόμους μελετών και έργων όπως, τηρουμένων δέδαι των αναλογιών, στην περίπτωση της Κάρλας. Όμως, πριν έλθει κανείς στο τι απαιτεί-

7. Το “λίγοι” κυμαίνεται από 10 έως 100 άτομα και το “πολλοί” από 100 έως όλο το χωριό ή και τα άλλα χωριά.

8. 40χρονος ιδιωτικός υπάλληλος, Επιταλιώτης.

9. 60χρονη Επιταλιώτισσα.

10. 15χρονος μαθητής, Επιταλιώτης.

ται μετά τον προγραμματισμό ενός έργου, στην πρώην Αγουλνίτσα, θα χρειασθεί –επειδή τίποτε ακόμα στην ουσία δεν έχει ξεκινήσει– να γίνει η αρχή ενός συγκεκριμένου σχετικού σχεδίου. Και όπως κάθε αρχή, χρήζει ενθάρρυνσης. Και η ενθάρρυνση εδώ δεν μπορεί να βρει καλύτερη πηγή από το παράδειγμα της δύναμης που κρυβόταν στο πάθος του ίδιου του γεννήτορα της λίμνης. Στην ορμή δημιουργίας του Αλφειού, για τη γένεση διάφανων πηγών, ήρεμων και ακριδών καταμετρητών του χρόνου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στησιχόρειος παλινωδία

“Κόσμον ἐπέων ᾤδῃν ἀντ’ ἀγορῆς θέμενος”¹

Σόλων

Η τελική μορφή επιφανειακής πηγής γλυκού νερού κρίνεται γεωλογικά ως υδάτινο σώμα με εφήμερο χαρακτήρα. Το ίδιο δε το λιμναίο υγρό στοιχείο είχε σε στιγμές αναπτυξιακής μέθης χαρακτηριστεί επιβλαβές και ζημιογόνο. Τα όρια της λίμνης, ορατά και απτά, φάνταζαν αδύναμα να προστατέψουν το περιεχόμενό τους· θεωρήθηκαν όρια άνευ αξίας που μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να καταλυθούν. Αφέθηκαν έτσι να χειραγωγηθούν από την ακατανίκητη libido dominandi που μοναδική της εξήγηση, πειστική και μοιραία αποδεκτή, είναι αυτή για την εκπλήρωση μέγιστων ανθρωπιστικών στόχων.

Με χειραγωγημένα ωστόσο τα λιμναία όρια και με την εξαφάνιση από εκεί του νερού, αποδομήθηκε ό,τι συγκροτούσε σ’ ένα στέρεο όλο τον εντός και τον γύρω από τη λίμνη φυσικό χώρο. Στην πραγματικότητα, ενοχοποιώντας το λιμναίο ύδωρ ως ζημιογόνο και εν πάση περιπτώσει ως μη παραγωγικό ή λιγότερο χρήσιμο από την καλυπτόμενη υπό αυτό γη, ετούτο μετά την αποξήρανση καταλήγει όντως ζημιογόνο και η υπόγεια υποχώρησή του παράγων αποφασιστικά αποσταθεροποιητικός του όλου εκεί, στο πλαίσιο των προαναφερθέντων ορίων, υδρολογικού ισορροποιητικού συστήματος.

Κατά παράδοξο, αλήθεια, τρόπο, είναι το ίδιο το νερό που πρώτο απ’ όλα τα υπόλοιπα στοιχεία μιλά με ευκρίνεια για τα επακόλουθα μιας αποξήρανσης. Κι αν ακόμα όλα τα οικονομικά μεγέθη έδειχναν την όποια οικονομική της αποτυχία, δύσκολα αυτή θα γινόταν αποδεκτή, εάν το ίδιο το αποβληθέν ύδωρ δεν απεκάλυπτε, με τον πιο αδιάψευστο τρόπο, τη δική του κακοπάθεια. Ως φυσικός καθρέπτης, τούτο το άριστο των στοιχείων,² μακριά από

1. “Γλυκόλογα τραγούδια τραγουνδώ, αντί να αγορεύω”.

2. “Άριστον μέν ὕδωρ”: Πίνδαρος, *Α’ Ολυμπιονίκης*. Στη σκέψη του μεγάλου λυρικού, το “άριστον” είναι προπάντων ηθική έννοια.

κάθε επιτήδευση και διάθεση παραποίησης αληθειών, λειτουργεί ωςάν η ίδια η καθαρότητα που συμβολίζει να το ωθεί ν' ανακαλύπτει αυθόρμητα την κάθε ρυπαρότητα, επιφανειακή ή συγκοινωνούσα υπόγεια, στη γένεσή της· και να καταμαρτυρεί την κάθε υδάτινη αταξία και διαταραχή, που μπορεί ν' αποδεί ταντάλεια απειλή για τον ίδιο τον πρωταγωνιστή.

Αναμφίδολα, και στις δύο περιπτώσεις αποξηράνσεων που εξετάσαμε, και στην Κάρλα αλλά και στην Αγουλινίτσα, η ορατή και η κρυφή υπό τη γη περιπέτειά του –η ρύπανσή του κυρίως και η πτώση σε κάθε πρώην λιμναίο χώρο των υδροφόρων οριζόντων– είναι αυτά που απειλούν και προκαλούν πάνω απ' όλα τις μεγαλύτερες ανησυχίες. Είναι επίσης προφανές ότι το όλο κενό από την απουσία των λιμνών έγινε πολύ γρήγορα αισθητό και στις δύο περιπτώσεις. Δεν είναι, έτσι, τυχαία η σύντομα εκδηλωθείσα επιθυμία αναδημιουργίας έστω ενός μέρους της καθεμιάς εξ αυτών. Μια επιθυμία που δεν αποτελεί απλά αναγνώριση των προβλημάτων που επέφερε η κάθε αποστράγγιση, αλλά πιθανότατα την οιονεί παραδοχή εκάστης και ως λάθους, στο πλαίσιο της αναπτυξιακής (τοπικής) πολιτικής.

Όπως και να 'χει, πρόκειται για κάποια μορφή μεταμέλειας, που αναζητά κανείς να επανορθώσει, καλύπτοντας μέρος των απωλειών οι οποίες έγιναν αισθητές με το πέρασμα ενός σύντομου χρόνου. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι αυτή η χωρίς καθυστέρηση μεταμέλεια, με την πρόθεση και την προοπτική τής ούτως ή άλλως επαναφοράς στις πρώην λίμνες και πρώτα στην Κάρλα ενός μέρους του νερού που αφανίσθηκε, ανακαλεί στη μνήμη την περίπτωση της στησιχόρειας μεταμέλειας και του τρόπου με τον οποίο ο πρωταγωνιστής της επεχείρησε να επανορθώσει το σφάλμα του.

Ο Στησίχορος, ας υπενθυμίσουμε, τυφλώθηκε από τους θεούς για πράξη του που θεωρήθηκε από αυτούς τιμωρητέα, αλλά επανηύρε την όρασή του, ποιητικά μεταμελούμενος, συγγράψας προς τούτο παλινωδία: “Οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος οὗτος” (Δεν είναι αλήθεια αυτό).³ Η ειλικρινής μεταμέλεια τού επανέδωσε το χαμένο φως. Πρόκειται για μορφή λύτρωσης που αντιστοιχεί κατά κάποιον τρόπο στη μετάνοια την οποία συνιστούν τρία πράγματα κατά τον Ιωάννη Χρυσόστομο: στην καρδιά: συντριβή, στη γλώσσα: εξομολόγηση (“Μέγιστον γάρ ἐστὶν εἰς διόρθωσιν τῶν ἡμαρτημένων ἡ ὁμολογία” [ΕΠΕ, 2,578]), στο δίο: διόρθωση. Κατά τον Λούθηρο επίσης, η μετάνοια είναι όντως ειλικρινής όταν δεν ξαναμαρτάνει κανείς. Και στις δύο περιπτώσεις –είτε της ποιητικής μεταμέλειας είτε της σωτηρίας– πρόκειται για λυτρωτική ανύψωση που επιτρέπει, θεωρητικά, να βλέπει κανείς τα πράγμα-

3. Η τύφλωση του Στησίχορου επήλθε από τις κατηγορίες του κατά της Ελένης, γεγονός που προκάλεσε την άμεση απάντηση της Αφροδίτης. Στην παλινωδία του (ήτοι στην ποιητική άρνηση του προηγούμενου έργου, μέσω της οποίας επανακτά την όρασή του) αρνείται όσα υβριστικά είχε πει εναντίον μιας θεϊκής ομορφιάς.

τα, και δη τα μελλοντικά, από απόσταση ύψους και με προοπτική.

Εντούτοις, αν μπορεί να γίνει λόγος για μεταμέλεια, στην περίπτωση των αποξηράνσεων τότε, αυτή, όσο ειλικρινής κι αν είναι, δεν μπορεί να οδηγήσει σε μια πλήρη παλινωδία ή –μέσω της μετάνοιας– σε επιθυμητή σωτηρία. Ήδη μια μορφή μοιραίου είναι δεδομένη. Και προφανώς, διόλου τυχαία, ουδείς διανοείται να ισχυρισθεί ότι το λιμναίο τοπίο μπορεί να αποκατασταθεί πλήρως, όπως ήταν πριν την αποξήρανση.

Στην περίπτωση της Κάρλας είδαμε ότι, πέραν του ποιητικού λόγου, θεωρούμενου κατά κανόνα ουτοπικού, υπάρχουν στιγμές μιας κατά κάποιον τρόπο ανατρεπτικής διάθεσης –και μάλιστα από ενήλικες με άμεσα διώματα από τη ζωή στη λίμνη– όπου προτείνεται ν' αφεθεί γενικά “να ξαναγίνει η λίμνη, όπως ήταν πρώτα, ολόκληρη”. Πρόκειται ωστόσο για διάθεση που δύσκολα διανοείται να της δώσει κανείς σάρκα και οστά, καταθέτοντάς την ως όντως ρεαλιστική –με όλες τις πτυχές που περικλείει– πρόταση, έστω και για συζήτηση. Η παρούσα πραγματικότητα εξάλλου στο πρώην λιμναίο τοπίο –με το πλήθος των τρεχόντων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων και με το πλέγμα των εκεί συμφερόντων– κάνει να φαντάζει ουτοπικό κάθε όραμα σύνολης επανασυγκρότησής του. Άλλωστε, ένα τέτοιο όραμα, για να επιδιώσει ουσιαστικά, θα έχει να αντιμετωπίσει τη λογική επιπλέον των άφευκτων εξελίξεων του γύρω όλου χώρου, που τίποτα ακόμα δεν εγγυάται την αειφορική τους συνείδηση. Το “καλύτερα να γίνει όλη η λίμνη όπως ήταν και ούτε φράγματα ούτε τίποτε” αποτελεί τρόπον τινά μια εκφορά απογείωσης, που κάνει προς στιγμή *tabula rasa* τον όλο εκεί καμβά, όχι μόνο των νέων οικονομικών και των εκμοντερνιστικών εν γένει δεδομένων, αλλά και των λεπτών πτυχών που συνιστούν το νέο τρόπο ζωής, των οποίων η όποια απειλή ανατροπής φαντάζει τουλάχιστον προς το παρόν παράδοξη. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για φράση που, εκτός του ότι περιέχει ανησυχία για την πορεία ενός πολυδάπανου έργου, κομίζει και μια αγανακτισμένη απάντηση στις ασάφειες γύρω από το χαρακτήρα του υπό δημιουργία ταμευτήρα, ασάφειες που έχουν να κάνουν με το αν θα είναι έργο αποκατάστασης της εκεί διαταραγμένης οικολογικής ισορροπίας ή αν θα είναι επίσης έργο αρδευτικό, προς εξυπηρέτηση του ευρύτατου παρακάρλιου χώρου.

Στην περίπτωση της Αγουλινίτσας είναι η νεανική ανατρεπτική διάθεση που φαντάζεται εύκολη την αναδημιουργία της λίμνης. “Άμα ανατινάξουμε το αντλιοστάσιο, η λίμνη γίνεται πάλι σε δύο ώρες”. Αισιοδοξία που αναιρείται από τη συνήθως ακολουθούμενη και από τους ίδιους και γενικότερα επαναλαμβανόμενη εκτίμηση ότι “τώρα όμως ζούνε πολλοί, με τη λίμνη ζούσανε λίγοι”. Αποψη που, δεδομένης της αναγωγής, όπως έχουμε δει, του όλου πρώην υγρότοπου στη λειτουργία του διδαριού, προδίδει και την αδυναμία να συλλάβει κανείς όλα τα νέα δεδομένα που συνεπάγεται μια ενδεχό-

μενη επαναλειτουργία της λίμνης. Γεγονός όχι άσχετο με την εικόνα του άφευκτου των εξελίξεων που υποβάλλει η εκμηχανισμένη εκεί γεωργία, αλλά, ακόμα περισσότερο, και η επέκταση στην πρώην λιμνοθάλασσα εγκαταστάσεων του τριτογενή τομέα.

Και στις δύο περιπτώσεις των εν λόγω αποξηράνσεων ισχύει προς το παρόν ο προνοητικός στοχασμός του Λωτρεαμόν, διατυπωμένος εδώ και εκατόν είκοσι έτη: “Δεν κάτεχαν ότι το κακό που γίνεται από τον άνθρωπο δεν ξεγίνεται ποτέ”.⁴ Εκτός και αν προκύπτουν γεγονότα που υπερβαίνουν τη δούλησή του και τη δύναμη να τα χειραγωγήσει, υποχρεώνοντάς τον σε απορία ή συντριβή παλινωδιακή...

Η επανασύσταση ενός μικρότερου ή μεγαλύτερου μέρους από τις πρώην λίμνες είναι έργο φυσικά ανθρώπινο, βασισμένο σε μελέτες οι οποίες θα συνοδεύουν και θα παρακολουθούν το όλο εγχείρημα δήμα προς δήμα και εσασεί: από την έναρξή του και σ’ όλες τις φάσεις της πορείας της τελικής μορφής του. Λαμβάνουν εν ολίγοις οι μελέτες τη θέση του εμπνευστή και δημιουργού χρόνου της φυσικής υδάτινης αυτής μορφής και των προστάτιδών της.

Σημείο αναφοράς και πρότυπο του λιμναίου ταμιευτήρα είναι εκ προοιμίου η εικόνα της πρώην λίμνης, στο έδαφος της οποίας εκτελείται το αντίστοιχο έργο αποκατάστασης. Πρώτιστη έτσι επιδίωξη των εν λόγω μελετών θα πρέπει να είναι η κατάδειξη του γεγονότος ότι το επιχειρηθέν έργο είναι και χρήσιμο και τεχνικά εφικτό. Το τι σημαίνει όμως χρήσιμο και πώς αυτό είναι εφικτό δεν αποτελεί ένα αφηρημένο θεωρητικό κατασκευάσμα. Διότι ως τέτοιο δεν θα είχε καμία καταρχάς δύναμη πειστικότητας. Οι όροι της ωφελιμότητας και του εφικτού υπαγορεύονται αναγκαία από τις ίδιες τις βασικές λειτουργίες της πρώην λίμνης. Θα έλεγε κανείς ότι η τελευταία και ως μνήμη δεν ξεχνά ποτέ τους ρόλους της· κυρίως δε αυτόν του να συνυφαίνει τα στοιχεία και να συγκροτεί τα πάντα γύρω της, σ’ ένα ενιαίο όλο. Στην πραγματικότητα, με την παραμικρή κίνηση αποκατάστασης μέρους (έστω και εκ των λειτουργιών) της χαμένης λίμνης, αυτή εγείρει αξιώσεις προστασίας των όσων πρόκειται εκεί να ξανακερδηθούν υδάτων.

Για να εξασφαλίσει προφανώς όρους σωστής λειτουργίας αξιεί αιεφορικό τρόπο δόμησης του μέσα και γύρω χώρου. Σε αντίθεση περίπτωση, τόσο ο προγραμματισθείς κάρλιος ταμιευτήρας όσο και η προοπτική αγουλινοτσαίκου ιχθυοτροφείου θα καταλήξουν ρυπαρά υδάτινα τμήματα εν μέσω μιας ευρύτερης υποβαθμισμένης έκτασης ποικίλων χρήσεων. Οι όροι της παραπάνω εξασφάλισης συνεπάγονται, επαναλαμβάνουμε, σειρά συνεχών μετρήσεων και μελετών. Είδαμε, στην περίπτωση ιδιαίτερα του προγραμματι-

4. Κόμης Λωτρεαμόν, *Τα Άσματα του Μαλντορόρ* (1988, σ. 58).

σθέντος κάρλιου ταμειυτήρα, ότι οι απαιτούμενες μελέτες για την κατασκευή και στη συνέχεια για τη συντήρηση και δη την προβλεπόμενη αειφορική του προστασία και λειτουργία είναι χωρίς τέλος. Και βέβαια δεν θα μπορούσε να ήταν διαφορετικά, αφού τη θέση των γεωφυσικών διεργασιών και της λειτουργίας του χρόνου, ως δημιουργών της λίμνης, την καταλαμβάνει η ανθρώπινη δύναμη μέσω της τεχνικής – προκειμένου να κατασκευασθεί ο λιμναίος ταμειυτήρας. Και κατ' ανάλογο τρόπο, τη θέση των προστάτιδων της πρώην φυσικής λίμνης –από τη στιγμή της γένεσής της και σε κάθε στιγμή της ύπαρξής της– την καταλαμβάνουν οι μελέτες, αισιοδοξώντας να οδηγήσουν το νέο έργο σε μια μορφή φυσικού υγρότοπου, ει δυνατόν κατ' εικόνα και ομοίωση της χαμένης λίμνης.

Η τέτοια φιλόδοξη προοπτική κάνει να φαντάζουν όντως οι μελέτες ως οι νέες προστάτιδες της περιοχής της τελευταίας. Όλα συμβαίνουν ωσάν να έχουμε να κάνουμε μ' ένα πέρασμα από τον κύκλο των αλλοτινών προστάτιδων νυμφών στο σύγχρονο χορό των μελετών. Ο στόχος της προστασίας φαινομενικά είναι κοινός, τα μέσα και οι τρόποι αυτής ευκρινώς διαφοροποιούνται. Στη ρυθμική άνεση και δωρεάν υπηρεσία επαγρύπνησης των πρώτων έρχεται η επίπονη και δαπανηρότατη εργασία των δεύτερων,⁵ με το φόβο πάντα ο χωρίς προνοητικότητα Επιμηθέας να κυριαρχήσει του προβλεπτικού αδελφού Προμηθέα. Τέτοιος κίνδυνος στις αρχαϊκές προστάτιδες δεν υπήρχε. Την προβλεπτική δύναμη με την οποία ήταν προικισμένος την ανανέωναν καθημερινά, μετουσιώνοντάς την σε ρυθμική διδασχή, σε κύκλο όπου καθεμιά κρατούσε αυτήν που προηγείτο, ενώ εστηρίζετο γερά σ' αυτήν που ακολουθούσε.

Στο χώρο μιας πρώην αποξηρανθείσας λίμνης οι νέες προστάτιδες –δεδομένου ότι η επιτυχία της μόνιμης αποστολής τους θα κρίνεται με αναφορά στην εικόνα της αλλοτινής φυσικής λίμνης– είναι πιθανόν υποχρεωμένες να διδαχθούν ορισμένες αρχετυπικές ιδιότητες και αξίες αυτών των πρώτων προστάτιδων-φυλάκων. Θα μπορούσε να επεκταθεί κανείς πολύ επί του θέματος. Θα αρκεστούμε να σημειώσουμε ότι οι ιδιότητες αυτές δεν έχουν τίποτε το απρόσιτα υπερβατικό. Πρόκειται για αξιακά χαρακτηριστικά ικανά

5. Είναι αντιεπισημονικό, όταν δεν υπάρχουν ακριδή στοιχεία, να αναφέρει κανείς ότι από την ημερομηνία της αποξηράνσης της Κάρλας έως το 1977 έχουν δαπανηθεί για εκεί μελέτες –τεχνικής βασικά φύσεως– ποσά που ξεπερνούν τα 27 δισ. δρχ.. Είναι ωστόσο εξίσου αντιεπισημονικό, όταν δεν υπάρχει περίπτωση να τύχουν ανάλυσης αυτά τα δεδομένα, να θεωρούμε το γεγονός ανύπαρκτο –όταν έστω και ως πληροφορία είναι κοινό μυστικό σχετικών υπηρεσιών– κι ωσάν τα αντίστοιχα τεχνικά σχετικά έργα να εκτελούνται εν λευκώ και με τεχνικούς αυτοσχεδιασμούς. Για το αυξανόμενο κόστος της τεχνικοποίησης και των αντίστοιχων δαπανών μελέτης και συντήρησης έργων, βλ. D. Bourg (1996, σ. 73), N. Georgescu-Roegen (1971, σ. 292-360).

να τυχουν της ανθρώπινης μίμησης. Η διαφάνεια και η ανιδιοτέλεια είναι τα βασικά γνωρίσματα των πρώτων προστάτιδων, τα οποία τροφοδοτούν, από τη μια μεριά, την αυστηρότητα που απαιτεί η τιμωρία των παραβατών της υδάτινης ακεραιότητας και, από την άλλη, δωρίζουν χάρη και εγκαρδιώση στους γύρω κατοίκους.⁶ Οι παραπάνω ιδιότητες εξασφαλίζουν το υγιεινό νερό, το αναγκαίο για το σύνολο των λειτουργιών του. Μεταξύ των καθηκόντων του λιμναίου νερού είναι να συγκρατεί, υπενθυμίζουμε, τον γύρω χώρο έτσι ώστε να συμβάλλει στο να υπάρχει διαθέσιμο υγιεινό νερό στην κατάλληλη ώρα και δη για την αύξηση των καρπών (“νᾶμα χέουσ’ ὑγιεινόν ἀεξίτροφοισιν ἐν ὥραις”, *Ορφικά*, 21). Η υγιεινή συνύφανση των γύρω από τη λίμνη στοιχείων ήταν με τη σειρά της όρος ζωής και εμπλουτισμού της λίμνης.

Η σημαντικότερη πιθανόν ησιόδεια προφητεία ήταν αυτή σύμφωνα με την οποία, όταν θα έφευγε η Νέμεσις από τους ανθρώπους, θα έφευγε μαζί και η Αιδώ. Και οι δύο μαζί θα δραπέτευαν στο τέλος επίβουλων καιρών. Η Δίκη αφορά όχι μόνο την ανθρώπινη δικαιοσύνη αλλά και την τάξη των φυσικών στοιχείων. Οι τρεις Ὁρες δρουν από κοινού και ως δυνάμεις, αρχικά, της φύσης δίνουν τα αγαθά σε κανονικές περιόδους, κατέχοντας τα μυστικά του χρόνου της ανθοφορίας, της καρποφορίας και άρα αυτά των χρωμάτων και των ευωδιών.

Θα αντέτεινε κανείς ότι τα δεδομένα της σύγχρονης πραγματικότητας έχουν αφήσει πίσω αυτό το περίφημο πιστεύω στον καιρό του *Εκκλησιαστή*: “χρόνος είναι εις πάντα, καὶ καιρός παντί πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανόν... Καιρός τοῦ φυτεύειν καὶ καιρός τοῦ ἐκρίζονειν τὸ πεφυτευμένον” (κεφ. γ', 1-2).

Δεδομένων των πληθυσμιακών και των οικονομικο-κοινωνικών προβλημάτων, δύσκολα νοείται σήμερα γεωργία, στον όποιο τόπο, που να μην έχει εν τέλει την ανάγκη της μείωσης του χρόνου παραγωγής των φυσικών ειδών και της μείωσης του χρονικού διαστήματος των γενεών των ζώων –και των αντίστοιχων τεχνητών και χημικών ουσιών που εξασφαλίζουν αυτές τις μειώσεις– προς δόξαν της επίλυσης των εν λόγω βαθελικών ζητημάτων. Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε χρέος των μελετών είναι να μιλήσουν ευκρινώς για το τι σημαίνουν οι τέτοιες μειώσεις για τον σύνολο σε κάθε τόπο ανθρώ-

6. “Εσείς χάριτες”, υμνεί στον *Ιδ' Ολυμπιονίκη* ο Πίνδαρος, “με τη χάρη τη δική σας μονάχα / ό,τι πράγμα είναι γλυκό και ό,τι ευχάριστο, οι θνητοί μπορούν και βρίσκουν: τη σοφία, την ομορφιά, των ανδρών κάθε λάμψη” (σύν γάρ ὕμνιν τά τε τερπνά καὶ / τά γλυκὲ ἄνεται / πάντα θροτοῖς, εἰ σοφός, εἰ καλός, εἴ / τις ἀγλαός ἀνὴρ). Κατ' ανάλογο τρόπο, η Ριγκ Βέδα αινεί τα δώρα του νερού: “Εσείς, νερά, πηγή εγκαρδιώσης, χαρίστε μας τη δύναμη, το μεγαλείο, τη χαρά, τη δύναμη του οράματος. Δέσποινες των θαυμάτων, βασιλίσσες των λαών, νερά...”, μετάφ. στα γαλλικά από τον J. Varenne, εις J. Chevalier, A. Gheerbrant (1982, σ. 295).

πινο δύο: έως ποιο σημείο, για παράδειγμα, και δάσει ποιων κριτηρίων μπορεί να κρίνεται ανώδυνη η διαταραχή εναρμονισμένων στοιχείων. Ποια δύναμη μπορεί να ελέγξει το αρνητικό πεδίο δράσης και τα όριά του στην περίπτωση της χημικής και ιδιαίτερα της γενετικής ρύπανσης.

Διότι, πριν την υιοθέτηση των όποιων κατά διαστήματα κυρίαρχων οικονομικο-κοινωνικών αξιών, το λόγο έχει η ίδια η συνείδηση για τη σωστή γνώση των δεδομένων και των αναγκών ενός τόπου· πρόκειται για τη μοναδική πρωταρχική πηγή αυτής της γνώσης. Κάθε δε κοινωνία έχει δικαίωμα σ' αυτή την τελευταία. Ετούτη άλλωστε αποτελούσε πάντα μέσα στο χρόνο το σημείο τομής του ορίζοντα των προσδοκιών και των ανησυχιών για το άγνωστο μέλλον ενός τόπου και του χώρου των μεταγγισμένων εμπειριών αυτού.⁷ Πρόκειται για τομή στην οποία λαμβάνει χώρα το μετ' εγκαρδίωσης διαλεκτικό, ακριβώς, παιχνίδι του τριπλού παρόντος: η δυνατότητα ευφάνταστης παροντοποίησης τόσο των ελπίδων αλλά και των φόβων για το αύριο όσο και αυτής των διωμάτων του χθες. Εάν ο ορίζοντας των προσδοκιών είναι εν πολλοίς υπόθεση των φυσικών επιστημών –των μετρήσεων, των προβλέψεων των φυσικών δεδομένων, επί των πηγών ενός χώρου–, ο ορίζοντας αυτός θα πρέπει και σήμερα να καταναγκάζεται από το πεδίο των αντίστοιχων εμπειρών του τελευταίου.

Σημειώσαμε λοιπόν στην περίπτωση πρώτα του προγραμματισθέντος κάρλιου ταμειυτήρα την ατέλειωτη σειρά μελετών, μετρήσεων, εκτιμήσεων, προβλέψεων που απαιτούνται τόσο για το στάδιο της κατασκευής αυτού όσο και για την όλη πορεία της λειτουργίας του. Σημείο αναφοράς όλης αυτής της σειράς είναι αναγκαία η εικόνα της λίμνης, όπως ήταν και λειτουργούσε πριν την καταστροφή της, και τούτο επειδή στόχος του όλου εγχειρήματος είναι, επαναλαμβάνουμε, η δημιουργία εκ νέου ενός, ει δυνατόν, υγρότοπου κατ' εικόνα και ομοίωση της πρώην Κάρλας. Η περιοχή διωμάτων και εμπειριών της τελευταίας είναι πολύπλευρος και πολύσημος. Και τα σημεία που μπορούν να ρίξουν φως στις πτυχές της πορείας του όλου εν λόγω έργου μπορούν να ορισθούν σχετικά με κάποια ακρίβεια. Και να αναδειχθούν σε τόπους ανίχνευσης και σχετικών προβλέψεων, καθιστώντας σαφέστατη την ανάγκη συνεργασίας των επιστημονικών κλάδων

7. Για τους όρους “ορίζοντας προσδοκιών” και “χώρος εμπειριών” ενός τόπου, βλέπε αναλυτικότερα Kossaleck (1979) και P. Ricoeur (1985). Για κάθε πράξη, σημειώνει ο Pascal, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψιν τη δική μας κατάσταση –παρούσα, παρελθούσα και μελλοντική– καθώς και αυτήν των άλλων (ατόμων και πραγμάτων) τους οποίους άμεσα αφορά. Μόνον όταν, εκτιμώντας το σύνολο αυτών των σχέσεων, είναι κανείς δέβαιος ότι δρα κατά σώφρονα τρόπο (1984, σ. 159). Για την έννοια της αλληλεξάρτησης των στοιχείων της φύσης και της τελευταίας ως έλλογης πειθαρχίας στην αρχαιοελληνική σκέψη, βλ. Α. Κανελλόπουλος (1985, σ. 81).

και τη σύγκλιση ποικίλων σχετικών με το λιμναίο τοπίο εμπειριών.

Από το χώρο χθες της Κάρλας αλλά και της Αγουλινίτσας και του όποιου πρώην λιμναίου τόπου, οι εμπειρίες οι αναγκαίες για την πορεία ενός έργου αποκατάστασης, ή μέρους τουλάχιστον των λειτουργιών του πρώην υγρότοπου, έχουν συνοπτικά σχέση με τα εξής πρωτίστως ζητήματα:

- Με τις βασικές, στην αρχετυπική τους μορφή, ιδιότητες των λιμναίων προστάτιδων: με τη διαφάνεια και συνάμα με τον εύχαρι χαρακτήρα, σε συνάφεια με τη γύρω ανθρώπινη παρουσία. Γνωρίζουμε σήμερα σε τι βαθμό οι εξειδικεύσεις και οι κατατημήσεις των επιστημονικών κλάδων πλήττουν την αίσθηση της υπευθυνότητας (E. Morin, 1994, σ. 338). Και πώς η όποια γραφειοκρατία αγνοεί διώματα της καθημερινότητας.⁸ Μόνο στη βάση αλληλένδετων και αλληλέγγυων σχέσεων κοινωνίας των νέων υπεύθυνων των εν λόγω τόπων και των εκεί επεμβάσεων, με τον παρόντα καταρχήν και άμεσα γύρω ενδιαφερόμενο πληθυσμό, οι παραπάνω συνέπειες μπορούν εν μέρει ν' αντιμετωπισθούν.
- Με την κατανόηση του τρόπου της αρχαϊκής μέριμνας των λιμναίων στοιχείων και την κατάδειξη της σημερινής τους σημασίας καθώς φυσικά και των μελλοντικών τους προοπτικών. Το τελευταίο θα πρέπει να λαμβάνει χώρα σ' ένα πλαίσιο όπου έχει γίνει συνείδηση το φαινόμενο των δυσπρόδλεπτων συνεπειών και του άφενκτα ανεξέλεγκτου χαρακτήρα των τεχνικών επιτεύξεων. Η πεποίθηση του Άλντους Χάξλεϋ, ότι "κάθε επιστήμη πρέπει ενίοτε να γίνεται δεκτή ως ένας πιθανός εχθρός", (*Brave New World*) απηχεί το θέμα των ορίων της ανθρώπινης γνώσης, ανακαλώντας στο νου το συμβολισμό του πυρπολημένου Ασκληπιού, του θείου γόνου της βοϊδίας προστάτιδας. Επιπλέον, εφόσον οι σύγχρονοι υπεύθυνοι των υγρότοπων και των όποιων εκεί έργων μοιραία είναι οιονεί γιατροί της δεινοπάθειας των στοιχείων των τελευταίων, οφείλουν να έχουν γνωρίσματα των θεραπόντων κατά την ιπποκρατική αντίληψη, με μία προφανώς τεράστια διαφορά: ο πάσχων είναι η ίδια η φύση που το παρελθόν της έχει διδάξει ότι η υγεία της διασφαλίζεται με την όσο το δυνατόν λιγότερη ανθρώπινη δία.⁹
- Με τη σημασία της λίμνης ως γεωλογικής, γεωγραφικής μορφής κατά την εκτύλιξη ιστορικών γεγονότων. Οι πηγές θα πρέπει να κατανοούνται κατά τον τρόπο που υποδεικνύει ο Ηρόδοτος: στα άψυχα φυσικά στοιχεία

8. Για τη σύγχρονη αδιαφάνεια εν γένει των επιστημονικών εξειδικεύσεων από την ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Α. Λουλούδης (1998).

9. Για την ανάγκη συμφιλίωσης κοινωνικών και φυσικών επιστημών, βλ. S. Moscovici (1977)· για τα νέα προβλήματα και διλήμματα σχετικά με τεχνικές επεμβάσεις στη φύση τα οποία ξεπερνούν το πλαίσιο της παλαιότερης ηθικής, βλ. H. Jonas (1991)· και από ελληνική βιβλιογραφία, Ε. Παπαδημητρίου (1998).

να δίδεται πνοή μέσω των μυθικών και ιστορικών αφηγήσεων.

- Με τη σωτήρια προσφορά λιμναίων αγαθών σε στιγμές κινδύνου.
- Με τη μνήμη των χρωματικών, ηχητικών, αρωματικών λιμναίων στοιχείων και προσφορών και ό,τι αυτή μπορεί να μεταβιβάσει μέσω των αυθόρμητων εκφραστικών κινήσεων των εχόντων σχετικά διώματα.
- Με τη μνήμη εν γένει της λίμνης και ό,τι έχει εμπνεύσει έως τώρα πολιτιστικά.

Ιδιαίτερης προσοχής χρήζει η μεταβίβαση των εμπειριών των ηλικιών, που γνώρισαν τη λίμνη πριν την αποξήρανση, στις νεότερες γενιές. Η εξωτερίκευση αυτών μπορεί να θερμάνει με τη φλόγα του διώματος: τις γνώσεις, οικονομικού, οικολογικού, πολιτιστικού χαρακτήρα, που οι νεότεροι αποκτούν από άλλες πηγές, κυρίως απ' αυτές τις φολκλοροποιήσεις και της μουσειοποίησης των δεδομένων ενός πρώην λιμναίου τοπίου. Σημαντική θέση στο πλαίσιο μιας τέτοιας μεταβίβασης κατέχει, όπως είδαμε, η μνήμη του γευστικού διώματος, αυτή της εσώτερης και ιδιαίτερα σημαίνουσας των αισθήσεων, καθόσον αφορά όλο τον πληθυσμό ενός τόπου, μιας δοσμένης χρονικής στιγμής. Η συγκινησιακή φόρτιση από το γευστικό ιδιαίτερα δίωμα αντανακλά το άπιαστο, το φευγαλέο των αρωμάτων και των γεύσεων, εκφράζοντας το θρήνο ενδεχομένως από το θάνατο του ατέραιου χρόνου της δημιουργίας των. Οι με τα περισσότερα διώματα πρεσβύτεροι, με τις αντίστοιχες ανεπιτήδευτες εκφραστικές τους κινήσεις, είναι σαν να τιμούν ευλαδώς τη μνήμη της λίμνης. Και εκείνη να τους ανταποδίδει την τιμή με το να αναγνωρίζει σ' αυτές τις κινήσεις ένα ανοιχτό παιδαγωγικό διδλίο, άνευ γραφής, αλλά μοναδικό για την ανάγνωση λεπτών πτυχών της λιμναίας πραγματικότητας. Μια ανάγνωση που γελοιοποιεί το σύγχρονο περιθώριο μέσα στο οποίο οι πρεσβύτεροι είναι υποχρεωμένοι να διαμένουν.

Το παιδαγωγικό αυτό διδλίο εμφανίζεται εν δυνάμει τόπος έτσι επανασύνδεσης γενεών, μέσα σ' ένα παραδειγματικό πλαίσιο αλληλέγγυας, μέσω συναισθημάτων, σύνδεσης δύο μοναδικών μορφών ζωής και δη στο έσχατο από ηλικιακή, χρονική σκοπιά στάδιο αυτών: της ανθρωπίνης και της, επί της επιφάνειας της γης, τελευταίας γλυκιάς υδάτινης πηγής.

Η επιμονή της μνήμης των αισθήσεων και η συγκινησιακή εξωτερίκευση αυτής, με ό,τι τούτη μπορεί να προσφέρει και να μεταβιβάσει, παραπέμπει στην προφητική παρατήρηση του Δημόκριτου σχετικά με την ήττα της λογικής, παρά την παντοδυναμία της από τις αδύναμες αισθήσεις: "Τάλαινα φρήν, παρ' ήμέων λαβοῦσα τὰς πίστεις ήμέας καταβάλλεις; πτώμά τοι τό κατάβλημα"¹⁰ (Ταλαίπωρη λογική, από εμάς πήρες τις δεβαιότητές σου και θέ-

10. G. Kirk, J. K. Ravel, M. Schofield (1990, σ. 412).

λεις τώρα να μας καταβάλλεις; Η νίκη σου είναι η ήττα σου).

Η τέτοια ήττα στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να εντοπισθεί πιθανόν στο ότι οι αισθήσεις έχουν την ικανότητα να σέβονται το χρόνο των φυσικών στοιχείων, τη διάρκεια ζωής τους, εγγράφοντάς τα σε αντίστοιχα διώματα, εκεί που η λογική καταμετρά τη διάρκεια αυτή με την ψυχρότητα των μετρικών οργάνων.

Η διαφύλαξη της ακεραιότητας ενός ταμειευτήρα με την προοπτική δημιουργίας νέου υγιούς υγρότοπου δεν είναι προφανώς απλά υπόθεση νόμων, οδηγιών και αστυνομικών απαγορεύσεων. Ίσως πολλά απ' αυτά που πρέπει να ειπωθούν και ν' αφομοιωθούν ως νόμοι να χρήζουν ειδικού τρόπου προβολής. Θα χρειαζόταν ενδεχομένως αυτή η αποτελεσματική πρακτική που συνέλαβε ο μέγας Αθηναίος νομοθέτης. Ο Σόλων ήταν μοναδικά σοφός, πράγμα που καταδεικνύεται όχι απλά από το περιεχόμενο των νόμων του, αλλά από τον τρόπο επίσης που τους πρόβαλλε, καθιστώντας τους κατανοητούς και αποδεκτούς. Οι νόμοι, όταν το περιεχόμενό τους φάνταζε παράδοξο για τους σύγχρονους, απαγγέλλονταν με τη μορφή ποιητικών στίχων και από τον ίδιο, με την ιδιότητα ενίοτε του τρελού ποιητή.¹¹

Παράδοξο όντως φαντάζει το να ζητάμε την υιοθέτηση των αρχετυπικών ιδιοτήτων, από τις σύγχρονες μελέτες, των υπερβατικών προστάτιδων των λιμνών, και συγκεκριμένα τη βοίδια ανυποταξία και την αρτεμία ακεραιότητα και αδιαλλαξία έναντι ανομιών κατά των εν λόγω πηγών. Όλα ωστόσο μπορεί να τα διευκολύνει μια απαγγελία ποιητού νομοθέτη που, παριστάνοντας τον τρελό, αρχίζει με ερωτηματική μελωδία.

*“Ποιος θα τολμούσε να πει πως ό,τι καταστρέψαμε
άξιζε εκατό φορές περισσότερο απ' ό,τι είχαμε
ονειρευτεί και μεταμορφώσει, χωρίς ανάπαυση
θρηνώντας σε ερείπια;”*

Rene Char (Ρενέ Σαρ), 1988

Κάθε αρχή χρειάζεται επιφύλαξη. Ίσως οι νέες προστάτιδες των έργων αναδημιουργίας μέρους των πρώην λιμνών να έχουν προπάντων ανάγκη ανίχνευσης πηγών συνεργασίας και έμπνευσης, εκεί που συγκλίνουν, από τη μια μεριά, η συγκίνηση από τις σύνολες εκφραστικές κινήσεις, τιμητικές της μνήμης της λίμνης, και, από την άλλη, το ξάφνιασμα από τη δυνατή προφητική φωνή του τρελού ποιητή και σοφού νομοθέτη, με έντονη την αίσθηση του ανατρεπτικού και συνάμα μεγάλου ψυχού θεατρικού παιχνιδιού. Ενός κριτι-

11. Αθηναϊκός νόμος τιμωρούσε με θάνατο όποιον προέτρεπε την κατάκτηση της Σαλαμίνας. Τότε ο Σόλων συνέθεσε μία ελεγεία με 100 περίπου στίχους, την οποία απομνημόνευσε. Παριστάνοντας δε τον τρελό, γύριζε παντού απαγγέλλοντάς την χωρίς να υποστεί τις συνέπειες του νόμου, *Σόλων – Στησίχορος* (1997).

κού παιχνιδιού που γνωρίζει να νοσηματοδοτεί νέες ιεραρχήσεις αναγκών, καταδεικνύοντας τη δεινοπάθεια του χρόνου αναπαραγωγής των φυσικών ειδών. Όταν η αλληλεξάρτηση των φυσικών στοιχείων πλήττεται, ο θιγόμενος χρόνος αποστέλλει –ως μαινόμενος Κρόνος– μικρούς αδιόρατους κεραυνούς τη στιγμή της ανθοβολίας, όπως το είδαμε να συμβαίνει με το κάψιμο του άνθους της αμυγδαλιάς και της ελιάς στην παγωνιά κατά καιρούς των πρώην λιμναίων οχθών. Αλλά, όταν η αειφορική συγκρότηση των στοιχείων αντιστέκεται στην αποσύνδεσή τους, η υπόμνη διάρκεια της (ανα)παραγωγής των φυσικών ειδών μετουσιώνεται σε χρωματικές εν τέλει και ευώδεις ευλογίες της φύσης και των Ωρών. Πάμπολλα είναι τα έργα μεγάλων δημιουργών των οποίων η σύλληψη της βασικής αξίας του χρόνου, εμπνεόμενης από τις πολύχρωμες εικόνες ανθοφορίας και φυσικής δημιουργίας διαχέει και στα πιο ταπεινά και χαρακωμένα από τις εμπειρίες του χρόνου πρόσωπα ακτίνα από το μικρό σύμπαν εκείνων των ευλογιών ή της μνήμης αυτών. Όσο πολύπαθο κι αν είναι ένα πρόσωπο, η παρόμοια ακτίνα κομίζει πνοή θάλπους.

Θεωρούσε άξεστο, υπενθυμίζουμε, ο Βαν Γκογκ ακόμα και το να σκέπτεται κανείς να μην παίρνει μαθήματα υπομονής από την ίδια τη φύση, από την εικόνα της ανάπτυξης των φυσικών ειδών. Ενδιαφέρει ιδιαίτερα το ότι η μετουσιωθείσα, σε πολύχρωμες και ευώδεις φυσικές ευλογίες, υπόμνη διάρκεια καρποφορίας και φυσικής δημιουργίας διαχέει και στα πιο ταπεινά και χαρακωμένα από τις εμπειρίες του χρόνου πρόσωπα ακτίνα από το μικρό σύμπαν εκείνων των ευλογιών ή της μνήμης αυτών. Όσο πολύπαθο κι αν είναι ένα πρόσωπο, η παρόμοια ακτίνα κομίζει πνοή θάλπους.

Η προτροπή του Βιτγκενστάιν να δίνει κανείς σημασία στα ανθρώπινα πρόσωπα και στις εκφράσεις τους – “Δεν προσέχεις όσο πρέπει τα πρόσωπα των ανθρώπων”, παρατηρούσε στο φίλο του M. Drury¹² – αποκτά επιπλέον νόημα, εάν αναλογιστεί κανείς ότι στα εκεί από το χρόνο χνάρια οι ακτίνες των εν λόγω ευλογιών εκκολάπτουν, ακόμα και με μία σύντομη παλμική εμπρεσιονιστική κίνηση φωτός, φευγαλέα έστω ελπίδα. Το τελευταίο με την προϋπόθεση ότι δεν θα αγνοηθεί ολότελα το γεγονός ότι το εμπνευματικό ωραίο της κίνησης αυτής του φωτός δεν αποτελεί απλώς γλωσσικό παράγωγο των Ωρών, αλλά ταυτόχρονα οικονομικό και πολιτιστικό δημιούργημα αυτών.¹³ Ίσως οι υπόμονες και επίμονες παλινωδιακές εμπνεύσεις υπέρ των

12. Εις *Recollections of Wittgenstein*, του R. Rhess, παράθεση από R. Monk (ό.π., σ. 553).

13. Το Ωραίο (ώρα συν την κατάληξη -αίο) εσήμαινε αρχικώς, υπενθυμίζουμε, αυτό που συντελείται στον αερόζοντα χρόνο, ήτοι το επίκαιρο, το πρόσφορο, αλλά επίσης το γνήσιο και το ειλικρινές. Και τα Ωραία, οι καρποί που ωριμάζουν σε μια συγκεκριμένη εποχή του έτους, ιδίως δε κατά την πρώτη τους εμφάνιση, ως προσφορές (απαρχές) στους θεούς.

υδάτινων πηγών ν' αποδειχθούν τα πλέον μεγαλόψυχα και λυτρωτικά παιχνίδια στο λησμονημένο χοροστάσι των νεανικών φυλάκων αυτών: τῶν λευχειμόνων καί εἰαροτερπῶν, τῶν εὐαστείρων καί εὐωδῶν.¹⁴

Να αναλογιζόμαστε πάντα ὅτι ἡ διαφάνεια τῶν πέπλων τοὺς ἦταν ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό τῶν ἀρμονικῶν τοὺς ἐμπνεύσεων καὶ τὴν αθωότητα τῶν κοινῶν τοὺς εὐρυθμῶν χορῶν. Εἴαν σήμερὰ ἀποτελεῖ ὄντως ουτοπία –ἐνεκα τῆς λογικῆς τοῦ ἀναπόδραστου τῶν ἐξελίξεων– ἡ ἐπιθυμία ἀναδίωξης τῶν λιμναίων τοπίων στὴ φυσικὴ τοὺς ἀκεραιότητα, ἀς ὑπάρχει τουλάχιστον ἡ συνείδηση ὅτι ἡ διατήρηση ζωντανῆς αὐτῆς τῆς φλόγας ἐπιθυμίας ἀποτελεῖ μοναδική πηγὴ ψηλάφησης τῶν ὅρων οὐσιαστικοῦ ξεδιψήσματος. Αὐτῶν ποὺ μποροῦν, νυμφικὴ χάριτι, νὰ ἀπομακρύνουν τὴν ταντάλεια ἀπειλή, ἐμπνέοντας συνάμα, κατὰ τὴν πινδάρεια σύλληψη, σύνεση καὶ σπινθηροδόλο μεγάλθυμη ὑπεροχή.

14. Τῶν λευκοντυμένων καὶ ἐμπλεων χαρὰς γιὰ τὴν ἀνοιξή, τῶν ἐνθουσιαστικῶν καὶ εὐόσμων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ελληνόγλωσση

- Αθήναιος, 1997, *Δειπνοσοφισταί*, 7 (μετ. Θ. Μαυρόπουλος), Αθήνα, Κάκτος.
- Αισχύλος, 1991, *Πέρσαι* (μετ. Κ. Τοπούζης), Αθήνα, Επικαιρότητα.
- Αλεξάκης Ε., 1997, «Συμβολικός ανταγωνισμός μεταξύ κοινοτήτων στην Ναυπακτία. Δομική προσέγγιση μύθου», εισήγηση στο Β' Επιστημονικό Συνέδριο Ναυπακτικών Μελετών, 18-19/10/1997.
- Αλεπλιώτης Π. κ.ά., 1996, *Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα (ΤΑΠ) Αναπτυξιακού Συνδέσμου "Κάρλα" Ν. Μαγνησίας* (δακτυλογραφημένο).
- Απολλόδωρος, χ.η., *Ανθολογία*, 1-111 (μετ. Π. Πετρίδης), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Αποστολοπούλου-Κακαδογιάννη Ο., 1979, «Τοπογραφία της περιοχής των Φερών Θεσσαλίας κατά την προϊστορική περίοδο», *Αρχαιολογικό Δελτίο*, Αθήνα, τόμ. 34, σ. 174-206.
- Άρεντ Χ., 1986, *Η ανθρώπινη κατάσταση (vita activa)* (μετ. Σ. Ροζάνη, Γ. Λυκιαρδόπουλου), Αθήνα, Γνώση.
- Αριστοτέλης, 1993, *Μεγάλα ηθικά, Οικονομικά, Περί αρετών και κακιών* (μετ. μεταφραστική ομάδα Κάκτου), Αθήνα, Κάκτος.
- Αριστοφάνης, 1975, *Αχαρνές* (μετ. Φ. Γιοφύλλη), Αθήνα, Πάπυρος.
- Αρον Ρ., 1984, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης (Ντύρχεμ, Παρέτο, Βέμπερ)* (μετ. Μ. Λυκούδη), Αθήνα, Γνώση.
- Αρσενίου Λ., 1984, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Επικαιρότητα.
- Αυγουστίνος Άγιος, 1997, *Εξομολογήσεις* (μετ. Κ. Παπαπετροπούλου), Αθήνα, Ερατώ.
- Βαδίζος Γ. κ.ά., 1984 (αρμόδιος), *Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενιαίος φορέας καλλιέργειας – ταμιεντήρας*, Αθήνα, Υ.Π. Υπηρεσίας Νέας Γενιάς.
- Βιτγκενστάιν Λ., 1986, *Πολιτισμός και αξίες* (μετ. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Κ. Κωδαίος), Αθήνα, Καρδαμίτσα.
- Γαλλής Κ., 1989, «Άτλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 16, Λάρισα, σ. 25-38.
- Γεράκης Π., Ε. Κοντράκης (συντονιστές έκδοσης), 1996, *Ελληνικοί υγρότοποι (Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας – Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων)*, Αθήνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Γεράκης Π., Σ. Ε. Τσιούρης, 1991, «Πόσο άλλαξαν οι ελληνικοί υγρότοποι», *Νέα Οικολογία*, Ν.Σ. 80, σ. 23-26.
- Γεωργάκας Δ., 1937, «Τοπωνυμικά», *Λαογραφία*, τόμος 12.

- Γεωργιάδης Ν., 1894, *Θεσσαλία εν Βώλω*, εκδ. Κώστας Παρασκευόπουλος (επανέκδ. 1995).
- Γιούλτσης Β. κ.ά., 1994, *Άνθρωπος και περιβάλλον – Δοκίμια για τη σχέση του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα κόσμο*, Πάφος, εκδ. Ι. Μονής Αγίου Νεοφύτου.
- Γιαλούρη Ν., 1973, «Οδηγός αρχαιοτήτων αρχαίας Τριφυλίας», *Ολυμπιακά Χρονικά*, τόμ. Δ', σ. 160-182.
- Γκαίτλιχ Μ., 1998, «Η κρίση της διοικητικότητας», στο Ηλ. Μοδινός, Μ. Ευθυμόπουλος (επιμέλεια), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος*, Αθήνα, εκδ. Στοχαστής, ΔΙΠΕ, σ. 31-43.
- Gombrich E. H., 1994, *Το χρονικό της τέχνης* (μετ. Α. Κάσδαγλη), Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Δαμιανάκος Σ., Έ. Ζακοπούλου, Χ. Κασίμης, Β. Νιτσιάκος, 1997, *Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου. Η τοπική δυναμική της επιδίωξης*, Αθήνα, Πλέθρον – ΕΚΚΕ.
- Diel P., 1996, *Ο συμβολισμός στην ελληνική μυθολογία* (μετ. Ι. Ράλλη, Κ. Χατζηδήμου), Αθήνα, Χατζηνικολή.
- Διόδωρος Σικελιώτης, 1997, *Άπαντα*, διδλ. 4 (μετ. φιλολογική ομάδα Κάκτου), Αθήνα, Κάκτος.
- Eliade M., 1981, *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, Αθήνα, Χατζηνικολή.
- Ενεπεκίδης Π., 1999, «Όταν τελείωσε το γεύμα», *Καθημερινή*, 10 Φεβρουαρίου.
- Εξαρχόπουλος Μ., 1995, «Λίμνη Κάρλα. Η παράξενη πολιτεία του νερού», *Ανιχνεύσεις*, no 10, σ. 39-48.
- , (επιμέλεια), 1999, *Λίμνη Κάρλα. Η αρχαία Βοιθής. Η αποκατάσταση ενός υγρότοπου στην Ελλάδα από τους σημαντικότερους της Ευρώπης*, ΤΕΕ, Τμήμα Μαγνησίας, Βόλος.
- Εσφιγμενίτης Ζ., 1890, «Περί του Δήμου Βοιθής», *Προμηθεύς, ήτοι ερασιστής διαφόρων γνώμων και ιστοριών*, Βόλος, έτος Β', αρ. ΚΑ, σ. 163-165.
- Ευριπίδης, 1993, *Άλκηστις* (μετ. Τ. Ρούσσος), Αθήνα, Κάκτος.
- Ηλιοπούλου Κ., 1985-86, «Η ελonoσία εις την επαρχίαν Ηλείας και Ολυμπίας», *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, τόμ. Δ', Αθήνα, σ. 177-235.
- Ηρόδοτος, χ.η., *Ιστοριών εβδόμη επιγραφόμενη Πολύμνια* (μετ. Ε. Πανέτσος), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- ΗΣίοδος, χ.η., *Άπαντα* (μετ. Π. Λεκατσάς), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Θεόφραστος, 1997, *Περί Φυτών Ιστορία*, διδλ. Α' και Δ' (μετ. μεταφραστική ομάδα Κάκτου), Αθήνα, Κάκτος.
- Θουκυδίδης, 1992, *Άπαντα ΙΙΙ* (μετ. Α. Γεωργοπαπαδάκος), Αθήνα, Κάκτος.
- Ιακωβίδης Σ., 1997, «Ο Γλας και η μυκηναϊκή αποστράγγιση της Κωπαΐδας», *Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου: Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Θεσσαλονίκη*, Π.Τ.Ι. – ΕΤΒΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 4-7/9/97, σ. 35-41.
- Ιπποκράτης, 1994, *Άπαντα – Γενική Ιατρική* (μετ. Β. Μανδηλαράς), τόμ. Ι, Αθήνα, Κάκτος.
- Καλαντζόπουλος Μπ., 1991, «Μικρό οδοιπορικό», *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 118.
- Καλάσσο, 1991, *Οι γάμοι του Κάδμου και της Αρμονίας* (μετ. Κασαπίδης), Αθήνα, Γνώση.

- Καλίνσκη Αλ., 1957, *Τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα αξιοποιήσεως περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς*, Αθήνα, Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, Υπηρεσία Υδραυλικών Έργων – Διεύθυνση Μελετών.
- , 1958, *Προμελέτη αξιοποιήσεως πεδιάδος Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουργιάς και Αγουλινίτσας*, Αθήνα, Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων – Διεύθυνση Μελετών.
- , 1960-62, *Οριστική μελέτη έργων διευθέτησης ποταμού Αλφειού και οριστική μελέτη αξιοποιήσεως πεδιάδος Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουργιάς και Αγουλινίτσας*, Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων – Διεύθυνση Μελετών.
- Κανελλάκης Γρ., 1973, «Το ποτάμι Θεός. Ο Αλφειός», *Ολυμπιακά Χρονικά*, τόμ. Δ', σ. 39-57.
- Κανελλόπουλος Α., 1985, *Η οικονομική σκέψη και πολιτική των αρχαίων Ελλήνων. Οικολογία και πολιτική του περιβάλλοντος*, Αθήνα, Καραμπερόπουλος.
- Κανελλόπουλος Κ., 1979, «Αναμνήσεις – τόποι – ιστορίες», *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 5.
- Καντ Ι., 2000, *Η Κριτική της κριτικής ικανότητας* (μετ. Χ. Τασάκος), Αθήνα, Printa.
- ΚΕΠΕ, 1989, *Υδάτινοι πόροι* (εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992).
- Κερέντι Κ., 1996, *Η μυθολογία των Ελλήνων* (μετ. Δ. Σταθόπουλου), Αθήνα, Εστία-Ι. Κολλάρου.
- Kirk G. S., J. E. Raven, M. Schofield, 1990, *Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι* (μετ. Κούρτο-δικ), Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Κοβάνη Ε., 1995α, *Αν γεράνου φωνήν επακούσης. Νέοι και κοινότητα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- , 1995β, «Ο συμβολισμός των υδάτινων πηγών, στοιχείο ανάσχεσης της καταστροφής τους», *Εθνολογία*, τόμ. 3, Αθήνα, σ. 33-49.
- , 1999, «Βοιδηίδος μεταμορφώσεις», εις *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Το νερό, πηγή ζωής, κίνησης, καθαρού*, Υπουργείο Πολιτισμού, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης – Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ – Ινστιτούτο Ελληνικών Μύλων, Αίθουσα Παλαιάς Βουλής, 12-14/12/1997.
- Κομνηνή Άννα, 1975, *Αλεξιάς* (μετ. Ν. Κωνσταντοπούλου), Αθήνα, Πάπυρος.
- Κορδάτος Ι., 1960, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς – από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, Αθήνα, Εικοστός Αιώνας.
- Κουδέλης Σ., 1996, «Υδατικοί Πόροι», στο Σ. Παπασηλιόπουλος, Θ. Παπαγιάννης, Σ. Κουδέλης (επιμ.), *Το περιβάλλον στην Ελλάδα (1991-1996)*, Αθήνα, «Κίνηση Πολιτών», Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών, WWF, Χορηγός: Ίδρυμα Μποδοσάκη, σ. 108-122.
- Κουλουρούδη Μ., 1999, «Βιολογική Γεωργία. Η πραγματική αειφόρος γεωργία», *Νέα Οικολογία*, no 170, σ. 27-28.
- Κουσουρή Θ., 1997, «Λίμνες: αιώνια πηγή ζωής», *Καθημερινή – Επτά ημέρες*, 5/12, σ. 6-9.
- Κουτράκης Μ., 1994, «Έντεκα κοσμήματα της ελληνικής γης», *Καθημερινή* (αφιέρωμα: ελληνικοί υδροβιότοποι), 11/12, σ. 2-4.
- Κουτσερής Ευστ., 1990, «Έγγειες δελτιώσεις, φυτική παραγωγή, γεωργο-κοινωνιολογικά προβλήματα και ποιότητα περιβάλλοντος στην περιοχή της τέως λίμνης Κάρλας», εις *Πρακτικά Συνάντησης Εργασίας για τους ελληνικούς υγροτόπους*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, WWF, 17-21/4/1989, σ. 541-548.

- Κωνσταντοπούλου Δ., χ.η., «Πενήντα χρόνια ζωής του Πύργου», *Γεγονότα των ετών 1916-1929*, τόμ. 7ος.
- Λαλιώτης Κ., 1998, «Η Θεσσαλία του 2000. Με όραμα και προοπτική στο δρόμο της ανάπτυξης», εις *Θεσσαλική επιχείρηση και αγορά* – ετήσια έκδοση για την ανάπτυξη και προβολή της Θεσσαλίας, σ. 4-10.
- Λεκατσάς Π., χ.η., *Πίνδαρος* (μετάφραση και ερμηνευτικά), Αθήνα, Δίφρος.
- Λεονάρδος Ι. Α., 1992, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, επιμέλεια Σπανός, Λάρισα, Θετταλός (1η έκδοση Πέση Ουγγαρίας, 1836).
- Λεφούσης Η., 1997, *Κανάλια και Κάρλα. Οι άνθρωποι, ο τόπος, η λίμνη, Κοινότητα Καναλίων*, Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Καναλίων.
- , 1991, *Κολίγοι*, Αθήνα, Δωρικός.
- Λουλούδης Λ., 1998, «Περιβαλλοντική κρίση και τεχνολογικός πολιτισμός», εις Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμίουπουλος (επιμέλεια), *Οικολογία και επιστήμη του περιβάλλοντος*, Αθήνα, Στοχαστής – ΔΙΠΕ, σ. 177-199.
- Λωτρεαμόν (κόμης), 1985, «Τα άσματα του Μαλντορόρ», εις Χ. Λιοντάκη, *Ανθολογία Γαλλικής Ποίησης*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Μαίτερλινκ Μ., 1977, *Η νοημοσύνη των φυτών* (μετ. Θ. Φωτιάδη), Αθήνα, Χατζηνικολή.
- Μαλλαριμέ Σ., 1998, «Το απόγευμα ενός Φαύνου» (μετ. Κάισαρ Εμμανουήλ), εις Σ. Λιοντάκη, *Ανθολογία γαλλικής ποίησης*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Μαριολάκος Η., 1997 (συνέντευξη), «Κωπαΐδα. Ένα παράδειγμα αειφόρου ανάπτυξης την εποχή του Ηρακλή», *Κορφές*, αρ. 127, σ. 34-41.
- Μάρκος Αυρήλιος, 1998, *Τα εις εαυτόν (Απαντα)* (μετ. φιλολογική ομάδα Κάκτου), Αθήνα, Κάκτος.
- Μηλιαράκης Α., 1878, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert*, εν Αθήναις.
- Monk R., 1998, *Λούντβιχ Βιτγκενστάιν – Το χρέος της μεγαλοφυΐας* (μετ. Γ. Κονδύλης), Αθήνα, Scripta.
- Μοσχούλα-Μπακάκου Κ., 1971, «Η Αγουλνίτσα και η συμβολή της εις την ελληνικήν επανάστασιν», *Ολυμπιακά Χρονικά*, τεύχ. 1971, σ. 85-100.
- Μπαμπατζιμόπουλος Χ., Β. Αντωνόπουλος, 1990, «Υδρολογικά στοιχεία της τέως λίμνης Κάρλας», *Πρακτικά Συνάντησης Εργασίας για τους Ελληνικούς Υγροτόπους*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, WWF, Θεσσαλονίκη 17-21 Απριλίου 1989, σ. 467-480.
- Μπούτσινα Α., 1975, *Αρχαία Ήλις*, Αθήνα.
- Νέα Οικολογία*, 1991, Ομάδα Εργασίας: «Είκοσι υγρότοποι και τα προβλήματά τους» – «Σχέδιο δράσης για τους υγρότοπους», τεύχ. 80, σ. 27-32.
- Νίτσε Φρ., 1983, *Έτσι μίλησεν ο Ζαρατούστρα (Τάδε έφη Ζαρατούστρα)* (μετ. Άρη Δικταίου), Αθήνα, Δωδώνη.
- Νουχάκης Ι., 1901, *Ελληνική Χωρογραφία, Α.Β.*, εν Αθήναις, εκδ. Σ. Κουσουλίνος.
- Οικονομίδης Δ., 1973, *Κατάλογος των ιχθύων της Ελλάδος*, ΙΩΚΑΕ, Αθήνα.
- Οικονομίδης Δ., Α. Τσεκούρα-Οικονομίδη, 1997, «Υγρότοπος Κάρλας. Ενδείξεις επιστροφής της ορνιθοπανίδας και σύνδεσή της με την ευρύτερη περιοχή (έρευνα σε εξέλιξη)», εις Η. Λεφούση (1997, σ. 210-219).

- Οικονομίδης Π., 1997, «Η ιχθυοπανίδα των λιμνών», *Καθημερινή – Επτά ημέρες*, 5/12, σ. 13-15.
- Οικονόμου-Λαρισαίου Ι. (Λογιωτάτου) 1989, *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας* (1817, α' έκδοσης), Αθήνα εκ Δήμου Λάρισας.
- Όμηροι 'Υμνοι, 1997 (μετ. Δ. Παπαδίτσα, Ε. Λαδιά), Αθήνα, Εστία.
- Όμηρος, χ.η., *Ιλιάς* (μετ. Κ. Αραπόπουλος), Αθήνα, Πάπυρος.
- Όμηρος, 1996, *Ιλιάς* (μετ. Π. Γιαννακόπουλος), Αθήνα, Κάκτος.
- Ορφικά, χ.η. (μετ. Σ. Μαγγίνας), Αθήνα, εκ. Εγκυκλοπαιδείας «Ηλίου».
- Παναγιωτόπουλος Β., 1985, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος – 18ος αιώνας*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο – Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος.
- Πανελλήνιο Κέντρο Οικολογικών Ερευνών, 1992, «Έκθεση αποτελεσμάτων αναλύσεων θαλασσινών και πόσιμων νερών (Κόλπου Επιταλίου)», *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 128.
- Παπαγιαννάκης Μ., 1999, «Όριο και προοπτικές της ευρωπαϊκής γεωργικής και αγροτικής πολιτικής», *Νέα Οικολογία*, no 170, σ. 19-20.
- Παπαδάκης Κ., 1955, *Προμελέτη εγγειοδελτιωτικών έργων παρακαρλίου περιοχής*, Υπουργείο Γεωργίας, Έκθεσις – Παράρτημα Α'.
- Παπαδήμου Δ., 1974-75, *Τα υδραυλικά έργα παρά τοις αρχαίοις*, τόμ. 3, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος.
- Παπαϊωάννου Δ., 1999, «Νερό και γεωργία: Η γαλάζια επανάσταση», *Νέα Οικολογία*, no 170, σ. 32-34.
- Παπαδημητρίου Ε., 1998, «Φύση και ηθική», εις Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμόπουλος (επιμέλεια), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος*, Αθήνα, Στοχαστής/ΔΙΠΕ, σ. 259-271.
- Παπακωνσταντίνου Κ., 1997, «Τα πουλιά στις ελληνικές λίμνες», *Καθημερινή – Επτά ημέρες*, 5/12, σ. 10-12.
- Παπακωνσταντίνου-Χαρίτου Ε., 1983, «Περιοχή Σαμικού. Αρχαιολογικές ενδείξεις κατοικήσεως στα ιστορικά χρόνια», *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Αθήνα.
- Παπανδρέου Γ., 1991, *Η Ηλεία διά μέσων των αιώνων*, Λεχαινά, Ν.Ε.ΛΕ. Ηλείας.
- Παπαρηγόπουλος Κ., 1925, *Ιστορία του ελληνικού έθνους* (Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της βασιλείας του Γεωργίου του Α'), τόμ. Αα, Αθήνα, Ελευθεροδάκης, σ. 147-148.
- Πανσανίας, 1992, *Ελλάδος περιήγησις – Ηλιακά* (μετ. Α. Ταταράκη), Αθήνα, Κάκτος.
- Πίνδαρος, 1958, εις *Η Ελληνική ποίηση* (ανθολογημένη), *Αρχαιότητα* (μετ. Ι. Γρυπάρη, Θρ. Σταύρου), Αθήνα, Κυψέλη.
- Πλάτων, 1964, *Συμπόσιον* (μετ. Ι. Συκουτρή), Αθήνα, Εστία.
- , χ.η., *Σοφιστής* (μετ. Δ. Γληνός), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- , χ.η., *Τίμαιος* (μετ. Θ. Αλυσιώτης, Χ. Παπαναστασίου), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- , χ.η., *Φαίδρος* (μετ. Ν. Αχείμαστος), Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- , 1993, *Επιστολαί, Ζ'* (μετ. Β. Μανδηλαράς), Αθήνα, Κάκτος.
- Πλέσσας Χρ., 1980, «Οι τελάληδες», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 12.
- , 1981, «Οι διδαράδες», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 24.
- , 1982, «Το τελευταίο τάμα», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 36.

- , 1993, «Η Ατλαντίδα, τα χέλια και ο κύκλος της χαμένης πατρίδας», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 126.
- Πλούταρχος, 1975, *Βίοι Παράλληλοι. Σόλων* (μετ. Α. Πουρνάρα), Αθήνα, Πάπυρος.
- Πολίτης Ν., 1904, *Παραδόσεις*, τόμ. Α-Β, εν Αθήναις.
- Πολύβιος, 1997, *Απαντα, ΙΒ'* (μετ. μεταφραστική ομάδα Κάκτου), Αθήνα, Κάκτος.
- Πόστελ Σ., 1994, «Φέρουσα ικανότητα: Η ίσαλος γραμμή της γης», εις *Η κατάσταση του πλανήτη* (Λ. Μπράουν, επιμέλεια ελληνικής έκδοσης: Μ. Μοδινός), εκδ. Διεθνές Ινστιτούτου Περιβαλλοντικών Ερευνών, Νέα Οικολογία και εκδ. Τροχαλία, σ. 19-44.
- Πουκεδών Φ., 1980, *Ταξίδι στο Μοριά* (μετ. Ό. Ρομπάκη, Ε. Γαρίδη), Αθήνα, εκδ. Αφοί Τολίδη.
- Πουλόπουλος Β., 1998, «Ραδιοσυχνότητες και παράσιτα», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 175.
- Rifkin J, 1998, *Ο αιώνας της βιοτεχνολογίας*, Αθήνα, εκδ. Λιδάνη.
- Ρισπέν Ι., 1953-54, *Ελληνική Μυθολογία* (μετ. Ν. Τετене), τόμ. 2, Αθήνα, Περγαμηναί.
- Ρούσκας Γ., 1987, «Η Ελλάδα των λιμνών», «Θρύλοι και ταξιδιωτικές εντυπώσεις», «Τα πλεούμενα των λιμνών», *Καθημερινή - Επτά ημέρες*, 5/10, αντίστοιχα, σσ. 2-3, 20-21, 22-23.
- Σαπφώ, 1988 (μετ. Σ. Κακίσης), Αθήνα, Νεφέλη.
- Σαρ Ρ., 1988, «Η εύθραυστη ηλικία», εις Χ. Λιοντάκη, *Ανθολογία γαλλικής ποίησης, από τον Μπωντλαίρ ως τις μέρες μας*, Καστανιώτης.
- Σίλλερ Φ., 1990, *Για την αισθητική παιδεία του ανθρώπου* (μετ. Κ. Λεονταρίτου), Αθήνα, Οδυσσέας.
- Σιμόπουλος Κ., 1981, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1700-1500*, τόμ. Β', Αθήνα.
- Σολωμός Δ., 1970, «Λάμπρος», εις *Απαντα* (επιμέλεια Γ. Παπανικολάου), Αθήνα, τόμ. Α', σ. 466.
- Σόλων - Στησίχορος, 1997 (μετ. Κ. Τοπούζης), Αθήνα, Επικαιρότητα.
- Στράβων, χ.η., *Γεωγραφικά*, Ζ.Η.Θ. (μετ. Κ. Αραποπούλου), Αθήνα, Πάπυρος.
- Ταλιάνης Δ., Γ. Ρούσκας, 1996, *Λίμνες, Πολιτείες νερού*, Αθήνα, εκδ. Τοπίο.
- Τασιός Ν., 1985, «Υδρογεωλογικές συνθήκες του υπόδαθρου της τέως λίμνης Κάρλας» (ανακοίνωση), *Συμπόσιο Κάρλα '85*, 17-18/12, Στεφανοβίκειο.
- Τίμαιος, 1990, «Το Μπάσιμο - Επιτάλιο και αναμνήσεις», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 108/Σεπτέμβριος.
- , 1990, «Τ' άλογο - Επιτάλιο και αναμνήσεις», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 106/Μάιος.
- Τραΐου Ε., 1994, «Έντεκα κοσμήματα της ελληνικής γης», *Καθημερινή - Επτά ημέρες*, «Οι ελληνικοί υδροδιότοποι» (αφιέρωμα), 11/12/1994, σ. 2-4.
- Τσαντίλης Δ., 1998, «Διαχείριση υδατικών πόρων: η νέα πολιτική», *Νέα Οικολογία*, no 5, σ. 18-23.
- Τσέλαλης Α., 1952, «Αλφειός» - «Βώλαξ. Θρύον - Επιτάλιον - Αλφειούσα - Κρουνοί», *Χρονικά του Μωριά*, τόμ. Α', αντίστοιχα, σσ. 97-111, 128-138.
- Τσοποτός Δ., 1974, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Επικαιρότητα.

- Τσουνής Γ., 1997, «Ο θαυμαστός κόσμος της λίμνης», *Καθημερινή – Επτά ημέρες*, 5/10, σ. 16-19.
- ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994, *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα Κάρλας και των συναφών έργων, Α' φάση*, τεύχος 1, έκθεση.
- , 1998, *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα Κάρλας και των συναφών έργων, Β' φάση. Περιβαλλοντικοί όροι*, τεύχος 1, έκθεση.
- Υπουργείο Δημοσίων Έργων – Υπηρεσία Υδραυλικών Έργων, 1978, *Προκαταρκτική μελέτη: Αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων μείζονος περιοχής Κάρλας* (Τεχνικό Γραφείο Μελετών «Αλφα – Ωμέγα»), (Μ. Εξάρχου – Ν. Νικολαΐδης – Α. Νικολόπουλος, Α. Μπενσασσών).
- Feyerabend P., 1983, *Ενάντια στη μέθοδο* (μετ. Γρ. Κανκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης), Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα.
- Φιλιππίδης Αρ., 1978, *Μερική γεωγραφία – Βιβλίων ηθικών*, Θ. Σπεράντσα (επιμ.), *Τα περιωθέντα έργα του Αργ. Φιλιππίδη*, Αθήνα.
- Φιλιππίδης Δ., Γ. Κωνσταντά, 1970, *Γεωγραφία νεωτερική περί της Ελλάδος* (1η έκδ. Βιέννη 1791), Αθήνα, Ερμής.
- Φωτόπουλος Σ., 1990, 1991, «Ήταν κάποτε η λίμνη», εφ. *Επιταλιώτικα Νέα*, φ. 111/1990, φ. 112-114/1991.
- Φωκίδης Α., 1997, «Θετική η Ε.Ε. για ένταξη του έργου στο πρόγραμμα – Πράσινο φως για Κάρλα», εφ. *Θεσσαλία*, 4/10/1997.
- Χάιντεγκερ Μ., 1989, *Για τον ουμανισμό (Über den Humanismus)*, (μετ. Σ. Δεληδογιατζίς), Θεσσαλονίκη, University Studio Press.
- Χρυσόστομος Ι., 1985, *Έργα*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη, ΕΠΕ.
- Ψιλοβίκου Α., 1997, «Οι τεχνητές λίμνες», *Καθημερινή – Επτά ημέρες*, 5/12, σ. 26-27.

Β. Ξενόγλωσση

- Arendt H., 1987, *La vie de l' Esprit, I. La pensée*, Παρίσι, PUF.
- Arnaud J. P., 1990, *Freud, Wittgenstein et la musique, La parole et la chant dans la Communication*, Παρίσι, PUF.
- Austin J. L., 1962, *How to Do Things With Words*, Oxford University Press.
- Azouvi F., 1982, «L' affection et l' intuition chez Maine de Biran», *Les Etudes Philosophiques*, I, σ. 79-90.
- Bachelard G., 1942, *L' eau et les rêves. Essai sur l' imagination de la matière*. Παρίσι, Librairie José Corti. (Ελληνική έκδοση: Χατζηνικολή, Αθήνα, 1985, μετ. Ε. Τσούτη).
- Barreau H., 1996, *Le temps*, Παρίσι, Que sais-je, PUF.
- Bartholdy J., 1808, *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804*, Paris.
- Bataille G., 1967, *La part maudite*, Παρίσι, Editions de Minuit.
- Bellet M., 1993, *La seconde humanité – De l' impasse majeure de ce que nous appelons l' économie*, Παρίσι, Desclée de Brouwer.

- Berger G., 1964, *Phénoménologie du temps et prospective*, Παρίσι, PUF.
- Bergson H., 1946, *La pensée et le mouvement (Essais et conférences)*, Παρίσι, Presses Universitaires de France.
- Bertaux D., 1980, «L'approche biographique», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τόμ. LXIX.
- Beulé E., 1855, *Etudes sur Péloponnèse*, Παρίσι, Firmin Didot Frères.
- Borne E., 1984, «Teilhard de Chardin», εις D. Huisman, *Le dictionnaire des Philosophes*, Παρίσι, PUF, σ. 2472-2480.
- Bourg D., 1996, «Modernité et appartenance à la nature», *Esprit*, σ. 55-80.
- Brillat-Savarin, 1982, *Physiologie du goût*, Παρίσι, Flammarion.
- Chandler R., 1776, *Travels in Greece or Account of a Tour Made at the Expense of the Society of Dilettanti*, Oxford, Clarendon Press.
- Chevalier J., A. Gherrbrant, 1982, *Dictionnaire des symboles*, Παρίσι, Robert Laffont.
- Dodwell E., 1819, *A Classical and Topographical Four through Greece, During the Years 1801, 1805 and 1806*, London, Rodwell and Martin, τόμ. 2.
- Ellul J., 1990, «Technique et économie», εις *Encyclopédie Rhilosophique Universelle - L' univers Philosophique*, Paris, PUF, σ. 279-287.
- Georgescu-Roegen N., 1979, *Demain la décroissance. Entropie, écologie, économie*, Lausanne, GK Pierre – Marcel Favre.
- Grundmann K., 1937, «Magula Hadzimisiotiki. Eine steinzeitliche Siedlung in Karla-See» εις *Mitteilung des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung Band*, 62, Athens Archäologische Institut, σ. 56-69.
- Fénelon, 1939, *Les aventures de Télémaque*, Παρίσι, éditeurs Nelson.
- Ferrarotti F., 1983, *Histoire et Histoires de vie*, Παρίσι, Librairie des Méridiens.
- Foucherot et Fauvel, 1780, *Journal du voyage fait en Grèce par les ordres de monsieur la conte De Choiseul [par les Sieurs Foucherot et Fauvel (en 1780)]*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, χειρ. 132.
- Harrois-Monin F., 1977, «L' eau comme le petrole: mal répartie et mal gérée», *Science et Vie*, Avril, σ. 83-93.
- Heidegger M., 1973, *Approche de Hölderlin*, Παρίσι, Gallimard.
- Heinrich B., 1988, «Prehistorical Hydraulic Structures in the Copais», εις *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, (Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, Θήβα, 10-14/9/1986), Αθήνα, σ. 35-64.
- Hegel F., 1979, *Esthétique*, τόμ. Α', Παρίσι, Flammarion.
- Helly B., *L' Etat thessalien. Alevas le Roux. Les Tétrades et les Tagoi*, Lyon, Haison de l' Orient Méditerranéen.
- Henry M., 1965, *Philosophie et phénoménologie du corps. Essai sur l' ontologie bironienne*, Παρίσι, PUF.
- Janicaud D., 1985, *La Puissance du rationnel*, Παρίσι, Gallimard.
- , 1986, «L' habitude selon Ravaissou et Maine de Biran», *Révue Philosophique*, no 156, σ. 65-87.
- Jonas H., 1991, *Le principe responsabilité*, Παρίσι, Les éditions du Cerf.
- Kant E., 1965, *Critique de la faculté de juger* (μετάφ. στα γαλλικά: A. Philonenko), Παρίσι, J. Vrin.

- Kasimis Ch., A. Papadopoulos, 1997, «Family Farming and Capitalist Development in Greek Agriculture: A Critical Review of the Literature», *Sociologia Ruralis*, vol. 37, no 2, σ. 209-227.
- Kinck M., 1967, *Die Bedeutung des Wasser in Kult und Leben der Altern. Eine Symbolgeschichte*, Untersuchen – Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Koselleck R., 1979, *Vergangene Zukunft: zur semantik geschichtlicher zeiten*, Φρανκφούρτη, Surhkamp.
- Kristeva J., 1988, *Etrangers à nous même*, Παρίσι, Fayard.
- Lamartine (de) A., 1955, «Le lac», εις A. Legarde, L. Michard, *XIXe Siècle*, Παρίσι, Bordus, σ. 87-90.
- Leake W., 1835, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Λονδίνο, J. Rodwell.
- , 1830, *Travels in the Morea*, Λονδίνο.
- , 1846, *Peloponnesiaca: A Supplement to Travels in the Morea*, τόμ. 1-3, Λονδίνο.
- Legendre P., 1994, *Dieu au miroir. Etudes sur l' institution des images*, III, Παρίσι, Fayard.
- Maffesoli M., 1985, *La connaissance ordinaire, précis de sociologie compréhensive*, Παρίσι, Librairies des Meridiens.
- Maine de Biran, 1954, *Influence de l' habitude sur la faculté de penser*, Παρίσι, Presses Universitaires de France.
- , 1966, *L' effort*, Παρίσι, PUF.
- Marsily (de) G., 1995, *L' eau: Une exposé pour comprendre, un essai pour réfléchir*, Παρίσι, Dominos – Flammarion.
- Mézières M. A., 1853, *Mémoire sur le Pélion et l' Ossa*, Παρίσι, Imprimeri Imperiale.
- Michelet J., γ.η., *La montagne*, Παρίσι, Calman Levy.
- Moscovici S., 1977, *Essai sur l' histoire humaine de la nature*, Παρίσι, Flammarion. (Ελληνική έκδοση: Νεφέλη, 1998, μετ. Δ. Κοσμίδη).
- Novalis, 1975, *Les Disciples de Saïs – Hymnes à la nuit*, Παρίσι, Gallimard.
- Ovide, 1928, *Les metamorphoses*, V. (μετ. G. Lafaxe), Παρίσι, Les belles lettres.
- Pascal, 1984, *Pensées*, Παρίσι, Bordas.
- Paulys, 1897, *Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, G. Wissowa (επιμ.), Stuttgart, J.B. Metzlerscher, τόμ. 3.1.
- Philippson A., 1950-52, *Die Griechischen Landschaften: Eine Landeskunde*, 1ος τόμ. der Nordosten der Griechischen Halbinsel reil 1: Thessalien und Spercheios, Φρανκφούρτη, Klostermann.
- Pouqueville F., 1827, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, Firmin Didot, Per et fils, τόμ. V.
- Reinberg A., 1994, *Les rythmes biologiques mode d' emploi*, Παρίσι, Flammarion.
- Ricoeur P., 1985, *Temps et récit. Le temps raconté*, Παρίσι, Seuil.
- Sahlins M., 1972, *Age de pierre, age d' abondance – L' économie des sociétés primitives*, Παρίσι, Gallimard.
- Searle J., 1979, *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Act*, Cambridge University Press.
- Serres M., 1990, *Le contrat naturel*, Παρίσι, François Bourin.
- Stahlin F., 1924, *Das Hellenische Thessalien. Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und romischen Zeit*, Stuttgart.
- Starobinski J., 1982, *Montaigne en mouvement*, Παρίσι, Gallimard.

- Teilhard de Chardin P., 1957, *La vision du passé*, Παρίσι, Seuil.
- , 1959, *L'avenir de l'homme*, Παρίσι, Seuil.
- Toutain J., 1935, «Le culte des eaux (sources, fleuves, lacs) dans la Grèce antique», *Nouvelles études de mythologie et de l'histoire des religions antiques*, Παρίσι, σ. 268-294.
- Wittgenstein L., 1961, *Tractus logico-philosophicus – (suivi de) Investigations philosophiques*, Παρίσι, Gallimard.
- Wunenburger J., 1977, *La fête, le jeu et le sacré*, Παρίσι, J. P. Delarge, Editions Universitaires.

Πίνακας περιεχομένων δεύτερου μέρους

1. Αντικείμενο και μεθοδολογία	283
2. Πηγές	285
3. Στοιχεία	287
4. Μακροσκοπική θεώρηση	289
5. Η εξέλιξη του χώρου και των χρήσεων γης στις περιοχές των αποξηραμένων λιμνών Κάρλας και Αγουλινίτσας	291
5.1. Γενική παρατήρηση	292
5.2. Οι χρήσεις γης και το περιβάλλον πριν και μετά τις αποξηράνσεις	294
ΚΑΡΛΑ	294
ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑ	299
5.3. Συμπεράσματα	304
5.4. Χάρτες και πίνακες φωτογραφιών Κάρλας και Αγουλινίτσας (ένθετο)	
6. Πίνακες Δεδομένων	307
Βιβλιογραφία. Πηγές (χάρτες, αεροφωτογραφίες, φωτογραφίες)	329
Αγγλική περίληψη (abstract) πρώτου και δεύτερου μέρους	335

1. Αντικείμενο και μεθοδολογία

Οι περιοχές των πρώην λιμνών Κάρλας και Αγουλινίτσας ήταν στο παρελθόν σημαντικότεροι φυσικοί υγρότοποι, όπου αναπτύσσονταν και αλιευτικές πρακτικές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Σήμερα μετά την αποξήρανσή τους (1962 της Κάρλας και 1969 της Αγουλινίτσας), οι πρώην αυτοί υγρότοποι και οι γύρω περιοχές τους χρησιμοποιούνται κυρίως για γεωργική εκμετάλλευση.

Η αποδοτικότητα και η άρδευση των εδαφών απαίτησαν και απαιτούν ειδικά εγγειοβελτιωτικά μέτρα αλλά και παρεμβάσεις στην ευρύτερη περιοχή της λεκάνης απορροής, με αποτέλεσμα τα φυσικά χαρακτηριστικά να αλλοιώνονται συνεχώς.

Παράλληλα με τις εγγειοβελτιωτικές παρεμβάσεις και τις φυσικές διακυμάνσεις, χαράχθηκε ένας ιστός κτηματολογικών παραλλαγών στη ζώνη που διαμορφώθηκε από τα μεταβαλλόμενα όρια των υγροτόπων, όρια τα οποία εσωκλείουν τη δημόσια ιδιοκτησία επί των αποξηραμένων εδαφών.

Στο άμεσο μέλλον η Κάρλα θα αποκτήσει έναν τεχνητό ταμιευτήρα¹ μεγάλων διαστάσεων, μια τεχνητή λίμνη με διαφορετική μορφολογία και δεδομένα από αυτά της παλιάς φυσικής λίμνης. Ο κύριος σκοπός είναι να διευκολυνθούν η γεωργική παραγωγή και η οικιστική ανάπτυξη (άρδευση και αντιπλημμυρική προστασία) με την επανατροφοδότηση του κατεστραμμένου υδρολογικού περιβάλλοντος. Παράλληλα, ο ταμιευτήρας θα αναβιώσει μέρος των συνθηκών του παλαιού υγρότοπου που είναι αναπόσπαστος οικότοπος του ιδιαίτερα πλούσιου οικοσυστήματος της περιοχής.

Προς το παρόν για την Αγουλινίτσα δεν υπάρχει συγκεκριμένη πρόταση κατασκευής τεχνητής λίμνης. Η γειτνίαση με τη λίμνη Καϊάφα φαίνεται να ικανοποιεί τις σημερινές απαιτήσεις για φυσικό περιβάλλον και υγρότοπο. Ο χώρος της είναι μικρότερων διαστάσεων απ' αυτόν της Κάρλας. Περιλαμβάνει όμως μεγαλύτερη πολυπλοκότητα χρήσεων, που συνδέονται άμεσα με την περιιαστική ανάπτυξη (παραθερισμός) και τα επακόλουθά της (σκουπιδότοπος). Οι χρήσεις αυτές διεισδύουν στον αγροτικό και φυσικό χώρο.

1. Βλ. Πίνακα Δεδομένων Π2.

Το αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η αναγνώριση και η περιγραφή του σύνθετου χώρου των αποξηραμένων λιμνών και των κύριων χρήσεών τους.

Ο στόχος μιας τέτοιας περιγραφής είναι να εντάξει στη μελέτη αειφορίας του συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος² ένα «υπόβαθρο ανάλυσης του χώρου».

Έτσι, γίνεται αναφορά στην εξέλιξη των ορίων και των κατατμήσεων του χώρου και στις μεταβαλλόμενες ενότητες του φυσικού και τεχνητού περιβάλλοντος των υπό μελέτη περιοχών. Πρόκειται για μια μακροσκοπική θεώρηση του χώρου, στην κλίμακα όλης της περιοχής, στην οποία μπορούν να αναγνωριστούν τα φαινόμενα της οριοθέτησης, της κατάρτισης και της «μορφολογικής» προσάρτησης του χώρου ως συνέπειες των χρήσεών του.

Η περιγραφή του χώρου με αυτή την έννοια καταλήγει στην αναπαράσταση της εξέλιξης των βασικών χρήσεων του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.

Με το πιο πάνω σκεπτικό και στο πλαίσιο των στόχων του ερευνητικού προγράμματος, εξετάστηκαν διάφορες πηγές, έγινε σύνθεση πινάκων δεδομένων και συντάχθηκαν χάρτες και φωτογραφικοί πίνακες.

2. Ε. Κοβάνη, *Λιμνών Αποξηράνσεις: μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας*, Πρώτο μέρος.

2. Πηγές

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην κατάρτιση του παρόντος κατά τη διάρκεια τόσο της γενικής έρευνας όσο και των επιτόπιων επισκέψεων³ προέρχονται από διάφορες πηγές.

Ορισμένες από αυτές τις πηγές συμπίπτουν με τις πηγές του κύριου τμήματος της μελέτης (βλ. Πρώτο μέρος), όπως οι επίσημες περιβαλλοντικές και εγγειοδελτιωτικές μελέτες, ένα μέρος της βιβλιογραφίας και ορισμένες συνεντεύξεις αλιέων, γεωργών, εκπροσώπων τοπικών αρχών (κοινοτήτων) και τοπικών κρατικών φορέων (κυρίως νομαρχιακές υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας). Άλλες πηγές εξετάστηκαν ειδικά για τις ανάγκες του παρόντος τόμου στις οποίες και βασίστηκε η μελέτη αυτή. Πρόκειται κυρίως για τα αρχεία χαρτογραφικού, αεροφωτογραφικού και φωτογραφικού υλικού όπως και για τις φωτογραφίες και βιντεοσκοπήσεις των περιοχών.

Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν οι παρακάτω πηγές:

Α) Βιβλιογραφία κατά επιστημονικό κλάδο και κατά θέματα: βλ. βιβλιογραφικό κατάλογο.

Β) Νομοθεσία: Πρόκειται για κύρια νομοθετικά κείμενα, γενικού και ειδικού χαρακτήρα, που αφορούν τη διοικητική, χωροταξική, περιβαλλοντική όπως και την εγγειοδελτιωτική και ιδιοκτησιακή συγκρότηση των δύο περιοχών: βλ. Πίνακες Δεδομένων και Υπομνήματα Χαρτών.

Γ) Αρχεία χαρτογραφικών, αεροφωτογραφικών, τοπογραφικών και φωτογραφικών αποτυπώσεων των δύο περιοχών από την αρχή του 20ού αιώνα έως σήμερα, με γνώμονα τη γραφική και εικονογραφική αναπαράσταση των τόπων πριν και μετά τις αποξηράνσεις των λιμνών.

Πρόκειται για τα αρχεία της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (τα σημαντικότερα ως προς το θέμα), του ΥΠΕΧΩΔΕ, της Βουλής, της κοινότητας Στεφανοδικείου (μόνιμη έκθεση φωτογραφιών του Δ. Λέτσιου), το φωτογρα-

3. Πρόκειται για τις εξής επισκέψεις στις περιοχές μελέτης:

- στην Αγουλινίτσα: 15-18/6/1997,
- στην Κάρλα: 24-29/7/1997,
- στην Αγουλινίτσα και σε συνέχεια στην Κάρλα: 18-27/7/1998.

φικό αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, όπως και για αρχεία διακεκριμένων φωτογράφων (συγκεκριμένα, του Τ. Τλούπα για την Κάρλα) και προσωπικές φωτογραφίες πρώην ψαράδων των λιμνών.⁴

Δ) Φωτογραφικό και διντεοσκοπικό υλικό επιτόπιων λήψεων κατά τη διάρκεια των προαναφερθεισών επισκέψεων στις περιοχές μελέτης, το οποίο δοθήθηκε στην αναγνώριση της σημερινής κατάστασης των περιοχών από την άποψη των χρήσεων του εδάφους και της οικιστικής κατάστασης.

Ε) Προφορικά στοιχεία από ντόπιους ψαράδες, αγρότες και άλλους κατοίκους με αναφορές στα τοπωνύμια, στα συστήματα αλιείας, που δοθήσαν στη χωροθέτηση των αλιευτικών περιοχών πριν τις αποξηράνσεις· βλ. Υπομνήματα Χαρτών.

Ζ) Προφορικές ή έγγραφες πληροφορίες από εκπροσώπους τοπικών και κεντρικών φορέων με αναφορές στις σημερινές χρήσεις, κυρίως της γεωργικής, και στην υδρολογική κατάσταση των περιοχών.

Οι φορείς αυτοί ήταν: ΤΟΕΒ (Τοπικός Οργανισμός Εγγείων Βελτιώσεων) νομού Μαγνησίας, ΤΟΕΒ νομού Λάρισας, Διευθύνσεις του Υπουργείου Γεωργίας και του ΥΠΕΧΩΔΕ στις Νομαρχίες Μαγνησίας, Λάρισας και Ηλείας, γραφεία των Προέδρων των κοινοτήτων Καναλίων, Στεφανοδικείου και Επιταλίου, ΕΚΘΕ (Εθνικό Κέντρο Θαλάσσιων Ερευνών), ΕΚΒΥ (Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων), ΕΣΥΕ (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος), Υποδιεύθυνση Γεωδαισίας της ΓΥΣ (Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού), Διεύθυνση Υδατικού Δυναμικού και Φυσικών Πόρων του Υπουργείου Ανάπτυξης, Διευθύνσεις Περιβάλλοντος, Εγγειοβελτιωτικών Έργων και Χωροταξίας του ΥΠΕΧΩΔΕ.

Η) Αρχεία τεχνικών μελετών κεντρικών φορέων, συγκεκριμένα του ΥΠΕΧΩΔΕ.

4. Βλ. σχετικό κατάλογο φωτογραφιών.

3. Στοιχεία

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την προσέγγιση και την κατανόηση του θέματος προήλθαν τόσο από την περιοχή των κοινωνικών επιστημών (συμπεριλαμβανομένης και της χωροταξίας) όσο και από τους επιστημονικούς και τεχνικούς τομείς: της υδρολογίας, της γεωγραφίας, της υδροβιολογίας, της περιβαλλοντολογίας γενικότερα, των εγγειοβελτιωτικών έργων, της αλιείας και των αλιευτικών πρακτικών εσωτερικών υδάτων, της ιστορικής χαρτογραφίας.

Προέκυψε, έτσι, από την αρχή, η ανάγκη σύνθεσης των διαθέσιμων στοιχείων και η θεματική σύνδεσή τους σε Πίνακες Δεδομένων. Αυτοί οι πίνακες οργανώνουν έναν κάρναβο κρίσιμων θεμάτων που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη των περιοχών των αποξηραμένων λιμνών. Πρόκειται για:

- Τις χαρακτηριστικές διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα στις εκτάσεις των πρώην λιμνών και των λεκανών απορροής τους. Σημειώθηκαν, παράλληλα, οι εγγειοβελτιωτικές παρεμβάσεις ώστε να δίνεται μια χρονολογική εικόνα των σχέσεων των φυσικών μεγεθών και των τεχνητών παρεμβάσεων (βλ. Π1, Π4).
- Το ιστορικό των μελετών, των νομοθετημάτων και των έργων που κατέληξαν στις αποξηράνσεις των λιμνών και στις συνέπειές τους. Δίνεται έτσι η εικόνα πολυάριθμων τεχνικών μελετών με στόχους και προτάσεις που επαναλαμβάνονται στις πιο πολλές περιπτώσεις. Στο μεταξύ, τα έργα ακολουθούσαν συχνά τη δική τους πορεία – μέχρι τελικά το εγχείρημα της ολοκληρωτικής αποξήρανσης της Κάρλας, κάτι που δεν το προέβλεπε καμία μελέτη (βλ. Π2, Π5).
- Την εξέλιξη των οικισμών των περιοχών μελέτης (τα τοπωνύμια και ο πληθυσμός στις αρχές και στα μέσα του 20ού αιώνα και σήμερα) παράλληλα με ορισμένα ενδεικτικά στοιχεία για την αλιεία πριν την αποξήρανση και για τη γεωργία μετά την αποξήρανση (βλ. Π3, Π6).

4. Μακροσκοπική θεώρηση

4.1. Χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα 1: 50 000 ως βάση σύγκρισης όλων των χαρτογραφικών στοιχείων των διαφόρων χρονολογιών και για τις δύο περιοχές μελέτης. Οι τελικοί χάρτες –Χάρτες Κάρλας Χκ1, Χκ2, Χκ3, Χκ4, Χκ5 και Χάρτες Αγουλινίτσας Χα1, Χα2, Χα3, Χα4, Χα5, Χα6, Χα7– συντάχθηκαν επίσης στην ίδια κλίμακα. Η ενιαία αυτή μέση κλίμακα χαρτογραφίας επέτρεψε την αναπαράσταση:

- Των ορίων των πρώην υγροτόπων, των χαρακτηριστικών μεταβολών τους και του εντοπισμού αυτών των ορίων μέσα στη σημερινή διαμόρφωση των χρήσεων γης στην κάθε περιοχή. Έτσι, είναι δυνατή η μακροσκοπική αναγνώριση των εκτάσεων (χωρίς την κτηματολογική ανάλυση που δεν είναι δυνατή παρά μόνο στις κλίμακες με τοπογραφική μικροσκοπική ακρίβεια).
- Των βασικών χρήσεων γης στην ιστορική εξέλιξή τους πριν και μετά τις αποξηράνσεις. Συγκεκριμένα, η εξάλειψη των αλιευτικών περιοχών, η επέκταση των γεωργικών εκτάσεων και η συρρίκνωση των οικωτόπων αναγνωρίζονται στη γεωγραφική, υπερτοπική κλίμακα.
- Των επεκτάσεων των οικισμών κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, δηλαδή της χρονικής περιόδου που μεθοδεύτηκαν οι αποξηράνσεις των λιμνών. Αναγνωρίζονται έτσι οι τάσεις της ανάπτυξης του συνόλου του οικιστικού «δικτύου» γύρω από τις πρώην λίμνες.
- Της διαγράμμισης των επικοινωνιακών δικτύων (οδικού, σιδηροδρομικού, αρδευτικού) στην ιστορική εξέλιξή τους. Τα δίκτυα αυτά μορφοποιούν σταδιακά το φυσικό περιβάλλον κατατέμνοντάς το. Αναγνωρίζονται τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της κατάληψης του φυσικού περιβάλλοντος και της χρήσης του από τον άνθρωπο στις συγκεκριμένες περιοχές.

4.2. Οι δύο περιοχές, Κάρλας και Αγουλινίτσας, φωτογραφήθηκαν στο σύνολό τους με γνώμονα την απεικόνιση των χρήσεων γης.

**5. Η εξέλιξη του χώρου και των χρήσεων γης στις περιοχές
των αποξηραμένων λιμνών Κάργας και Αγουλινίτσας**

5.1. Γενική παρατήρηση

Οι φυσικές εκτάσεις –δασών και νερών– συρρικνώνονται. Έτσι, το 1971 αντιπροσώπευαν το 24,84% της συνολικής έκτασης της Ελλάδας⁵ και το 1991 το 24,69%. Το ίδιο και οι εκτάσεις που χρησιμοποιούνται για γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση (1971 - 70%, 1991 - 69,45%). Αντίθετα, οι δομημένες περιοχές επεκτείνονται και, αντί του 3,53% της συνολικής έκτασης που καταλάμβαναν το 1971, το 1991 καταλαμβάνουν το 4,01% αυτής.

Οι διαφορές αυτές των ποσοστιαίων δεκαδικών αντιστοιχούν σε μεγάλες πραγματικές επιφάνειες γεωγραφικής κλίμακας. Ενδεικτικά παρατίθεται ο πιο κάτω πίνακας στον οποίο και απεικονίζονται οι διαφορές αυτές.

Βασικές κατηγορίες χρήσης του εδάφους	1971-1981	1981-1991	Μεγέθη επιφανειών προς σύγκριση
	Επιφάνεια μεταβολής σε χλμ. ² (ποσοστό)	Επιφάνεια μεταβολής σε χλμ. ² (ποσοστό)	
Καλλιεργούμενες εκτάσεις και αγροαναυύσεις	-186,6 (-0,47%)	-16,1 (-0,04%)	
Βοσκότοποι	-155,2 (-0,30%)	-358,7 (-0,68%)	
Δάση	-163,7 (-0,55%)	-132,8 (-0,45%)	
Εκτάσεις εσωτερικών υδάτων	-30,6 (-1,00%)	-90,3 (-2,93%)	Η μεγαλύτερη ελληνική λίμνη, η Τριχωνίδα, καταλαμβάνει επιφάνεια 95,84 χλμ. ² 6
Οικισμοί	+231,7 (+5,00%)	+410,4 (+8,40%)	Τρεις μεγάλες ελληνικές πόλεις, η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη και ο Βόλος, καταλαμβάνουν μαζί επιφάνεια 414 χλμ. ² 7
Βραχώδοποι, μεταλλεία, κ.ά.	+272,0 (+12,40%)	+187,9 (+7,60%)	

5. Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση και τα στοιχεία που παραθέτει η ΕΣΥΕ [1995, *Κατανομή της εκτάσεως της Ελλάδος κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως (προαπογραφικά στοιχεία της απογραφής γεωργίας-κτηνοτροφίας του έτους 1991)*, Αθήνα].

6. Σύμφωνα με τα μετρητικά στοιχεία (γραφική λήψη από τοπογραφικούς χάρτες) της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού -Υποδιεύθυνση Γεωδαισίας (1997, Πίνακας: Επιφάνεια, Μήκος, Πλάτος και Φ.Χ. 1: 50 000).

7. Πρόκειται για τις επιφάνειες των Πολεοδομικών Συγκροτημάτων Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Βόλου - απογραφή 1991, βλ. υποσημείωση 5.

Ως προς τα μεγέθη και την κλίμακα, οι περιοχές των αποξηραμένων λιμνών έχουν εκτάσεις ανάλογες με αυτές των μεγάλων πόλεων.

Η έκταση της πρώην λίμνης Κάρλας στην κατώτατη στάθμη νερού της ήταν ίση με τη σημερινή έκταση της Πάτρας, ενώ, στην ανώτατη στάθμη νερού, η έκταση της λίμνης ισοδυναμούσε με το διπλάσιο της σημερινής έκτασης της Θεσσαλονίκης. Η έκταση της πρώην λίμνης Αγουλινίτσας, παρότι μικρότερη από αυτήν της Κάρλας, είναι περίπου ίση με την έκταση που καταλαμβάνει σήμερα ο Βόλος.

Οι μεγάλες αυτές φυσικές εκτάσεις που αποξηράνθηκαν και χρησιμοποιούνται από τις τοπικές κοινωνίες κυρίως γεωργικά αλλάζουν πια μορφή και μετατρέπονται σταδιακά σε τεχνητό περιβάλλον με την έννοια της αλλοίωσης των φυσικών δεδομένων, της χάραξης και κατασκευής οδοστρωμάτων, τάφρων κ.λπ. και της διείσδυσης άλλων χρήσεων περιαστικών ή ακόμη και αστικών.

5.2. Οι χρήσεις γης και το περιβάλλον πριν και μετά τις αποξηράνσεις

ΚΑΡΛΑ

α) πριν την αποξήρανση

Η λίμνη παρουσίαζε μεγάλες διακυμάνσεις στα όριά της. Στους Χάρτες Κάρλας Χκ1, Χκ2 και Χκ3 φαίνονται καθαρά οι πολύ διαφορετικές εκτάσεις της λίμνης ως συνέπεια της διακύμανσης της στάθμης του νερού της μέσα στο χρόνο.⁸

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία αλλά και με τις μαρτυρίες των ντόπιων, η λίμνη Κάρλα ήταν ένας από τους σημαντικότερους υδροβιότοπους της Ελλάδας, με σημαντική ιχθυοπανίδα και ορνιθοπανίδα. Ήταν λίμνη εύτροφη με μεγάλη σταθερότητα του οικοσυστήματος. Ο υδροβιότοπός της, με τη σημασία που είχε για τους κύκλους των μεταναστευτικών πουλιών, δεν ρύθμιζε την ορνιθοπανίδα μόνο στη λίμνη και τις όχθες της, αλλά σε πολύ ευρύτερη περιοχή.⁹

Η αλιευτική περιοχή επεκτεινόταν σε όλη τη λίμνη. Υπήρχαν βιολογικές και οικολογικές ζώνες, ομαδοποίηση χώρων αλιείας σύμφωνα με τις υδροβιολογικές συνθήκες, όπου εφαρμόζονταν οι αντίστοιχες αλιευτικές μέθοδοι.

Στο Χάρτη Κάρλας Χκ2 φαίνεται η χωροθέτηση των διαφορετικών αλιευτικών μεθόδων μέσα στη λίμνη. Στα ρηχά νερά, με την πλούσια υδρόβια επιφανειακή βλάστηση που κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της λίμνης, οι ντόπιοι αλιείς εφαρμόζαν τη μέθοδο της παγίδευσης των ψαριών με τα λεγόμενα «κατίκια», στα ανοιχτά και βαθιά νερά ασκούσαν την αλιεία με τη μέθοδο των διχτύων (βλ. σημεία 3 και 5, αντίστοιχα, στον Χκ2), ενώ χρησιμοποιούσαν ευρέως το καμάκι.

Η ιδιομορφία της αλιευτικής περιοχής της Κάρλας έγκειται σε μια αιωνόδια πρακτική: ομάδες αλιέων κατασκεύαζαν μέσα στη λίμνη εξειδικευμέ-

8. Βλ., επίσης, Πίνακα Δεδομένων Π1 και περιγραφή της λίμνης στο Πρώτο μέρος.

9. Βαβίζος Γ. και συνεργάτες, 1984, *Μελέτη - Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενιαίος φορέας καλλιέργειας - Ταμιευτήρας*, Υπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως, Πρόγραμμα: Οικολογικές Αναπτυξιακές Πρωτοβουλίες Νέων, Αθήνα: Γεράκης Π. Α., Ε. Θ. Κουτράκης, 1996, *Ελληνικοί υγρότοποι*, Αθήνα, ΕΚΒΥ· Γεωργαλά Γ. Κ., *Μεγάλη Γεωγραφία - Άτλας της Ελλάδος*, Αθήνα, Δημητράκου ΕΠΕ.

νους χώρους περιστασιακής διαμονής τους, τις ψαροκαλύδες, σε συνδυασμό με ειδικά διαμορφωμένους χώρους για αποθήκευση και φύλαξη των αλιευμάτων. Μέσα στα ρηγά νερά της λίμνης και στις όχθες της υπήρχαν δεκάδες ως και πάνω από εκατό τέτοιες καλύδες που δημιουργούσαν έτσι μια *λιμναία εγκατάσταση με αλιευτική λειτουργία*. Αυτή η εγκατάσταση εξέλιπε φυσικά με την αποξήρανση της λίμνης.

Η κύρια χρήση της *παραλίμνιας περιοχής* Κάρλας ήταν η γεωργική εκμετάλλευση. Οι *γεωργικές εκτάσεις* αναπτύσσονταν κατά μήκος των δύο όχθων της λίμνης. Η στενή λωρίδα της Β-Α όχθης, στα σύνορα του Μαυροβουνίου, περιλάμβανε κατά τόπους αμπελώνες και δενδροκαλλιέργειες κυρίως ελαιόδενδρων, αμυγδαλιών κ.ά.. Στη νότια πλευρά της λίμνης, στην περιοχή του Αγ. Νικόλα-Ξεριά, υπήρχαν οι ίδιες καλλιεργούμενες εκτάσεις όπως και σήμερα¹⁰. Χκ1, Χκ2 και Χκ3. Στη Ν-Δ όχθη δέσποζαν οι μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις για παραγωγή κυρίως σιτηρών αλλά και αμπελώνων και κηπευτικών γύρω από τα χωριά. Αυτές οι εκτάσεις διευρύνονταν προς το αποκαλυπτόμενο έδαφος της λίμνης σε περιόδους ξηρασίας. Στο Χάρτη Χκ3, η αεροφωτογραφία δείχνει καθαρά τη διαμόρφωση χωραφιών στην περιοχή της Ν-Δ όχθης.

Το δίκτυο *επικοινωνιών* της παραλίμνιας περιοχής Κάρλας εξελίσσεται κυρίως στη Ν-Δ όχθη.¹⁰

Από την αρχή και μέχρι τα μέσα του αιώνα η σιδηροδρομική γραμμή παραμένει η ίδια, με τους ίδιους σταθμούς, στον Μόδεστο (Σαλχανάρ) και στο Κιλεέρ (Μπουραζάν). Διασχίζει την πεδινή περιοχή ανάμεσα στους οικισμούς σε παράλληλη κατεύθυνση με την Ν-Δ όχθη της λίμνης και σε απόσταση 4-6 χλμ. από αυτήν.

Την ίδια περίοδο, το οδικό δίκτυο στην περιοχή της Ν-Δ όχθης παρουσιάζει διαφοροποιήσεις, κυρίως ανάμεσα στον οικισμό Γλαύκη (Σαρτζιλάρ) και τη λίμνη και σε όλη την περιοχή από Μελία (Τσουλάρια) μέχρι και τον Ριζόμυλο. Κατασκευάστηκε ο αμαξωτός δρόμος Λάρισας-Βόλου, ο οποίος διατρέχει ακόμη και σήμερα όλα τα χωριά παράλληλα με τη σιδηροδρομική γραμμή. Διανοίχτηκαν νέοι δρόμοι, ενώ η μορφολογία του δικτύου αλλάζει. Οι δρόμοι, στη χαρτογραφική αποτύπωση του 1945, διασταυρώνονται ορθογωνικά ιδιαίτερα στην περιοχή ανάμεσα στη σιδηροδρομική γραμμή και τη λίμνη, ακολουθώντας τη μορφολογία του αρδευτικού και αποστραγγιστικού δικτύου.

Αντίθετα, το οδικό δίκτυο στη Β-Α όχθη και στην ορεινή περιοχή Μαυροβουνίου δεν παρουσιάζει εξέλιξη κατά την ίδια χρονική περίοδο. Πρόκειται για το ίδιο δίκτυο, δηλαδή τον κεντρικό παρόχθιο δρόμο που ενώνει μέ-

10. Βλ. Χάρτες Κάρλας Χκ1 και Χκ2.

χει σήμερα τα χωριά της Β-Α όχθης και το πυκνό δίκτυο ημιονικών δρόμων και μονοπατιών, μέσω του οποίου επικοινωνούσαν τα ορεινά χωριά. Παρατηρούνται κάποιες μικροαλλαγές στην περιοχή Καναλίων, όπως χάραξη δρόμου μέχρι την ιχθυόσκαλα καθώς και, στην περιοχή Άγ. Νικόλα, μετακίνηση του δρόμου 200-300 μ. προς τη στεριά λόγω της υψηλής στάθμης της λίμνης εκείνη την εποχή.

Η οικιστική ανάπτυξη. Στις αρχές του αιώνα (βλ. Χκ1) οι οικισμοί της παρακάγιας περιοχής ήταν μικροί, συνήθως μονοπυρηνικοί. Ορισμένοι από αυτούς τους οικισμούς, όπως τα Κανάλια, το Στεφανοδίκειο, η Γλαύκη, αποτελούνταν από περισσότερους μικρούς οικιστικούς πυρήνες οι οποίοι αργότερα συνενώθηκαν.

Οι εκτάσεις των οικισμών της Β-Α και Ν όχθης ήταν λίγο μεγαλύτερες από αυτές των πεδινών οικισμών της Ν-Δ όχθης, ενώ μεγαλύτερων εκτάσεων οικισμοί ήταν τα Κανάλια και το Στεφανοδίκειο Μαγνησίας.

Από την άποψη των λειτουργιών, οι οικισμοί αυτοί ήταν αγροτικοί, αλλά ορισμένοι από αυτούς είχαν διπλή λειτουργία, αγροτική και αλιευτική. Σημαντικότερος τέτοιος οικισμός ήταν τα Κανάλια ως κέντρο μόνιμης κατοίκησης, προκαταρκτικών εργασιών σχετικά με την αλιεία και κοινωνικής ζωής των ψαράδων της λίμνης.

Μέχρι την περίοδο πριν την αποξήρανση της λίμνης, η εξέλιξη των οικισμών χαρακτηρίστηκε από τα εξής:

- οι ορεινοί οικισμοί του Μαυροβουνίου δεν επεκτάθηκαν (όπως το Βένετο), ή επεκτάθηκαν ελάχιστα (όπως το Κεραμίδι),
- στις ημιορεινές περιοχές της Β-Α και Ν πλευράς της λίμνης αναπτύχθηκαν τα κάτω χωριά, τα λεγόμενα Καλύδια (βλ. στο Χάρτη Χκ2 τα Καλύδια Κουκουράδας ή Κάτω Αμυγδαλή, τα Καλύδια Κερασέας, τα Καλύδια Ελάφου), και εξελίχθηκαν σε κύριους οικισμούς, ενώ τα πάνω χωριά έμειναν στάσιμα ή συρρικνώθηκαν (όπως η περίπτωση των Άνω Καναλίων),
- οι οικισμοί της Β-Α όχθης επεκτάθηκαν σχετικά λίγο και συνήθως γραμμικά κατά μήκος του παρόχθιου δρόμου,
- οι πεδινοί οικισμοί της Ν-Δ όχθης επεκτάθηκαν προς όλες τις κατευθύνσεις και σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι οι οικισμοί της Β-Α όχθης, σε μια πορεία συνεχούς ανάπτυξης (βλ. αναλυτική αναπαράσταση των οικιστικών επεκτάσεων στο Χάρτη Χκ4).¹¹

11. Βλ., επίσης, Philippson A., 1950, *Die griechische Land – Schaften. Band I: Der Nordosten der griechischen Halbinsel*, Klostermann, Frankfurt – am Main.

β) μετά την αποξήρανση

Η λίμνη αποξηράνθηκε ολοκληρωτικά το 1962 για να αποδοθεί στη γεωργική καλλιέργεια. Τα πρώτα τρία χρόνια τα αποκαλυφθέντα εδάφη δεν καλλιεργήθηκαν.¹² Στις επόμενες όμως δεκαετίες καλλιεργήθηκαν, στο μεγαλύτερο μέρος τους με σιτηρά. Σήμερα οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της πρώην λίμνης Κάρλας παράγουν δαμάκι, σιτάρι, τεύτλα, καλαμπόκι.

Το 1989 κατασκευάστηκε ένας αριθμός ταμιευτήρων νερού (βλ. Πίνακα Δεδομένων Π1), προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες άρδευσης των γεωργικών εκτάσεων. Οι μεγαλύτεροι απ' αυτούς τους ταμιευτήρες βρίσκονται εντός των ορίων της πρώην λίμνης: ένας στην περιοχή Στεφανοδικείου-Καναλιών (βλ. φωτό 4) και ένας άλλος στο Καλαμάκι (βλ. φωτό 16, διακρίνεται στο δάθος). Άρδευση γίνεται επίσης και από τα αποστραγγιστικά κανάλια (βλ. φωτό 11).

Όπως φαίνεται στο Χάρτη Χκ4, εντός των ορίων της πρώην λίμνης, οι χρήσεις γης σήμερα είναι: γεωργική καλλιέργεια,¹³ βοσκότοποι, άγονες εκτάσεις, ταμιευτήρες νερού, μερική έκταση του στρατιωτικού ελικοδρόμιου, αποστραγγιστικό και αρδευτικό δίκτυο και ένα πυκνό οδικό αγροτικό δίκτυο αλλά και δίκτυο ασφαλτοστρωμένων δρόμων.

Στη ζώνη μεταξύ ανώτατης και κατώτατης στάθμης της Β-Α όχθης και της Ν όχθης της πρώην λίμνης έχουν φυτευτεί αμυγδαλιές με σημαντική παραγωγή σε εθνικό επίπεδο (βλ. φωτό 5 και 16).

Η παρακάρλια περιοχή της Ν-Δ όχθης της πρώην λίμνης ανήκει στην ίδια γεωγραφική ενότητα γεωργικής χρήσης με αυτήν της πρώην λίμνης. Η ενότητα αυτή επεκτείνεται πέρα από τον αυτοκινητόδρομο Θεσσαλονίκης-Αθήνας.

Το δίκτυο επικοινωνιών, και συγκεκριμένα το οδικό δίκτυο, έχει αναπτυχθεί σε όλη την κάρλια και παρακάρλια περιοχή. Οι μεγάλοι οδικοί άξονες και η σιδηροδρομική γραμμή διασχίζουν τη Ν-Δ πεδιάδα σε παράλληλες κατευθύνσεις με τον επιμήκη άξονα της πρώην λίμνης. Ο ιστός του δευτερεύοντος οδικού δικτύου, ξεκινώντας από Β-Δ με κατεύθυνση την πρώην λίμνη και από Ν-Δ επίσης προς αυτήν, διαιρεί την επιφάνεια του εδάφους σε ορθογωνικά περίπου μέρη των οποίων οι εκτάσεις κυμαίνονται από ~60 μέχρι ~700 στρ.. Λιγότερο ανεπτυγμένο είναι το δίκτυο του τμήματος της πρώην λίμνης που ανήκει διοικητικά στο νομό Μαγνησίας και που ήταν τα θαθιά νερά της λίμνης, εκεί όπου σήμερα είναι ο ταμιευτήρας και όπου πρόκειται να δημιουργηθεί η τεχνητή λίμνη.

12. Βαδίζος Γ., 1984.

13. Το εμβαδόν των γεωργικών εκτάσεων του δημοσίου που παραχωρούνται με εκμίσθωση σε ακτήμονες κυμαίνεται μεταξύ 6 και 58 στρ.. Στο μεγαλύτερο μέρος τους τα μερίδια αυτά έχουν εμβαδόν από 10 μέχρι 29 στρ., εκτός από την περίπτωση του αγροκτήματος Ελάφου όπου τα μερίδια είναι στην πλειονότητά τους 50 με 58 στρ..

Η οικιστική εξέλιξη της περιοχής της Κάρλας μετά την αποξήρανση χαρακτηρίζεται από τις ίδιες τάσεις όπως και στην περίοδο πριν την αποξήρανση της λίμνης.

Μεγαλύτερες οικιστικές επεκτάσεις παρατηρούνται στην πεδινή περιοχή Ν-Δ της πρώην λίμνης. Μεταξύ σιδηροδρομικής γραμμής και της πεδινής τάφρου 2 Τ, σε μια λωρίδα πλάτους 2-4,5 χλμ., από το ύψος του Πλατύκαμπου και μέχρι τον Ριζόμυλο, αναπτύσσεται το οικιστικό δίκτυο της Ν-Δ πλευράς της παρακάρλιας περιοχής. Εκεί έχει εγκατασταθεί μια σειρά βιομηχανικών και γεωργικών μονάδων, κατά μήκος του κεντρικού ασφαλτόδρομου Λάρισας-Βόλου και κατά μήκος των κάθετων δρόμων στις εισόδους των οικισμών. Οι βιομηχανικές μονάδες έχουν εγκατασταθεί κυρίως στην περιοχή μεταξύ Πλατύκαμπου και Χάλκης, ενώ πολλές μονάδες γεωργικών εγκαταστάσεων βρίσκονται μεταξύ Προόδρομου και Αχίλλειου (βλ. Χάρτη Χκ4). Οι οικισμοί της λωρίδας που προαναφέρθηκε επεκτείνονται προς τον κεντρικό ασφαλτόδρομο Λάρισας-Βόλου και κατά μήκος του. Οικισμοί, που βρίσκονται σε κοντινές αποστάσεις αναμεταξύ τους, επεκτάθηκαν κυρίως κατά τη διάρκεια 1950-1982 με τάση προς συνένωση (βλ. στο Χάρτη Χκ4 τις σειρές οικισμών Μόδεστος-Μελία-Αναγέννηση και Μέλισσα-Λοφίσκος).

Οι οικισμοί οι οποίοι αναπτύχθηκαν σε συνεχόμενη πορεία κατά τη διάρκεια του 20ού αι. συνέχισαν να επεκτείνονται και μετά την αποξήρανση, με τον ίδιο ρυθμό, καταλαμβάνοντας μεγαλύτερες εκτάσεις από τους υπόλοιπους (Χάλκη, Στεφανοδίκειο, Αρμένιο, Γλαύκη, Ριζόμυλος).

Στη Β-Α όχθη της πρώην λίμνης οι οικιστικές επεκτάσεις είναι μικρότερες. Έτσι, οι οικισμοί αυτής της πλευράς από μεγαλύτεροι που ήταν, ως προς την έκτασή τους, στην αρχή του αιώνα, εξελίχθηκαν σε μικρότερους απ' ό,τι αυτοί της Ν-Δ πλευράς.

Βιομηχανικές μονάδες δεν υπάρχουν. Υπάρχουν όμως ορισμένες γεωργικές μονάδες (βλ. Χκ4 στα Κανάλια και στο Καλαμάκι).

ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑ

α) πριν την αποξήρανση

Η έκταση της λίμνης εμφανίζεται, στη χαρτογραφική αποτύπωση του 1905, πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες αεροφωτογραφικές και χαρτογραφικές αποτυπώσεις που μελετήθηκαν στα πλαίσια της παρούσας μελέτης. Η λίμνη Αγουλινίτσα είναι ενιαία, καταλαμβάνει όλο τον λιμναίο χώρο και δεν διαχωρίζεται σε κεντρική λίμνη και περιφερειακές μικρότερες λιμναίες λεκάνες («λούμπες», βλ. σημείο 30 του Χάρτη Χα4). Υπάρχει επικοινωνία με τον Αλφειό ποταμό και με τη λίμνη Καϊάφα, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει με τη θάλασσα.

Στις επόμενες αποτυπώσεις των δεκαετιών '40 και '50 η λίμνη εμφανίζεται με διαφορετική μορφή: υπάρχει μία κεντρική λίμνη στη Β-Δ περιοχή η οποία συνδέεται με πολλές μικρότερες λεκάνες στα Ν-Α, στην περιοχή των «μπογαζιών»¹⁴ προς Καϊάφα.

Την αλιευτική περιοχή, στις δεκαετίες πριν την αποξήρανση της λίμνης, την αποτελούσαν το ιχθυοτροφείο και η ζώνη ελεύθερης αλιείας (βλ., για τη χωροθέτηση των εγκαταστάσεων και των συστημάτων αλιείας, τους Χάρτες Αγουλινίτσας Χα3 και Χα4· βλ., επίσης, Πρώτο μέρος, Αγουλινίτσα – κεφ. ΙΙΙ). Το ιχθυοτροφείο επεκτεινόταν σε όλη την περιοχή της Αγουλινίτσας, στο τμήμα του Αλφειού ποταμού από την Αλφειούσα μέχρι τις εκβολές του και στην προστατευτική ζώνη προς τη θάλασσα (βλ. σημείο 15 του Χα4). Το Ν-Α όριο του ιχθυοτροφείου εθεωρείτο η σιδηροδρομική γραμμή που διασταυρωνόταν με τον αύλακα ένωσης της λίμνης Αγουλινίτσας με τη λίμνη Καϊάφα (βλ. σημείο 38 του Χα4). Οι κύριες εγκαταστάσεις του ιχθυοτροφείου καταλάμβαναν την κεντρική λίμνη, το λεγόμενο «κανάλι», ενώ η ζώνη ελεύθερης αλιείας εστιαζόταν κυρίως στην περιοχή των μπογαζιών, δηλαδή στη Ν-Α περιοχή.

Στην Αγουλινίτσα όπως και στην Κάρλα, την κύρια αλιευτική μέθοδο αποτελούσε η παγίδευση των ψαριών με ειδικές κατασκευές από καλάμωτές. Οι αλιευτικές όμως διατάξεις, όπως και οι αλιευτικές πρακτικές της Αγουλινίτσας, διέφεραν πολύ από αυτές της Κάρλας. Οι αλιευτικές πρακτικές της Αγουλινίτσας –κινητοί φράχτες κατασκευασμένοι από καλάμια και πασσάλους σε συνδυασμό με ειδικές παγίδες και διόδους του εσοδευτικού αύλακα που άνοιγαν και έκλειναν κατά τη διάρκεια του χρόνου για να παγιδεύονται τα ψάρια– ήταν παραλλαγή τεχνικής προσαρμοσμένης στις ειδικές απαιτήσεις του χώρου, η οποία συναντιέται συχνά στη Μεσόγειο¹⁵ αλλά και στη Βαλκανική.¹⁶

14. Νησάκια της λιμνοθάλασσας.

15. Guelorget O., G. F. Frisoni, J. P. Perthuisot, 1986, «Οικολογία των λιμνοθαλασσών και υδατοκαλλιέργειες», *Η Νέα Οικολογία*, τεύχος Οκτωβρίου, Αθήνα, σ. 37-42.

16. Comisia de Hidrologie, 1967, *Limnologia sectorului românesc al Dunării: Studiu monografic*, București, Ed. Academiei.

Επίσης, μια σημαντική διαφορά από την αλιευτική περιοχή της Κάρλας ήταν η εκμετάλλευση της λιμνοθάλασσας με τη μορφή οργανωμένου ιχθυοτροφείου, όπου εφαρμόζονταν η εκτατική καλλιέργεια: Η εκμετάλλευση της λιμνοθάλασσας γινόταν χωρίς άλλες επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον και περιοριζόταν στο άνοιγμα και το κλείσιμο του αύλακα επικοινωνίας με τη θάλασσα.¹⁷

Από τη χαρτογραφική αποτύπωση του 1905, φαίνεται ότι η κύρια γεωργική καλλιέργεια στις αρχές του αιώνα στην περιοχή Αγουλινίτσας ήταν τα αμπέλια. Κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής και μέχρι τα παραλίμνια έλη, οι καλλιεργημένες αυτές εκτάσεις διαμόρφωναν μια στενή σχετικά ζώνη η οποία διεκρινόταν προς τη λίμνη μπροστά από κάθε οικισμό.

Στις επόμενες δεκαετίες οι γεωργικές καλλιέργειες επεκτάθηκαν στα δύο άκρα της λίμνης. Με κάποια εγγειοδελτιωτικά έργα πριν την αποξήρανση, που είχαν ως συνέπεια την αποστράγγιση της περιοχής μεταξύ Επιταλίου και Αλφειού μέχρι τις εκβολές του, καθώς και στην περιοχή Σαμικού, στο Ζέλτσι (σημείο 36 του Χα4), διαμορφώθηκαν στην παραλίμνια περιοχή δύο σημαντικοί πόλοι γεωργικής χρήσης με επεκτατική τάση. Οι δύο αυτές γεωργικές περιοχές ήταν ακόμη και στη δεκαετία του '50 αμπελώνες.¹⁸ Οπωροφόρα δένδρα υπήρχαν εκτός λιμναίας περιοχής ανάμεσα στο Ανεμοχώρι και το σημερινό οικισμό του Κάτω Σαμικού.

Το δίκτυο επικοινωνιών στην αρχή του αιώνα αποτελείτο από:

- Έναν μοναδικό δρόμο, τον παλιό δρόμο Πύργου-Κυπαρισσίας, ο οποίος περνούσε απ' όλα τα χωριά κατά μήκος της λίμνης, παράλληλα με τη θάλασσα μέχρι το Σαμικό. Κατόπιν συνέχιζε κάθετα προς τη θάλασσα όπου διασταυρωνόταν με τη σιδηροδρομική γραμμή στη γέφυρα της θέσης Κλειδί (σημείο 38 του Χα2 και του Χα4). Κάτω από τη γέφυρα περνούσε ο αύλακας επικοινωνίας των λιμνών Αγουλινίτσας και Καϊάφα, ο οποίος είχε περιορισμένο μήκος, ιδιαίτερα όταν η λίμνη Αγουλινίτσα γέμιζε και καταλάμβανε μεγάλη έκταση.
- Τη σιδηροδρομική γραμμή, που ακολουθούσε παράλληλα, περίπου όπως και σήμερα, το δρόμο, με σταθμούς σε κάθε χωριό.
- Τέλος, έναν μόνο δευτερεύοντα δρόμο, ο οποίος ξεκινούσε από τον οικισμό της Αγουλινίτσας (Επιταλίου) και κατευθυνόταν στην αρχή της λίμνης προς τον Αλφειό.

Έως τα μέσα του αιώνα, παράλληλα με τη διαμόρφωση των γεωργικών περιοχών, αναπτύχθηκε, κυρίως στην περιοχή Επιταλίου, ένα σχετικά πυκνό

17. Βλ. υποσημείωση 15.

18. Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων – Διεύθυνση Μελετών/Καλίνσκη Α., 1957, *Προμελέτη Αξιοποίησης Περιοχής Αλφειού και Λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς. Προκαταρκτική Έκθεση*, Αθήνα.

οδικό αγροτικό δίκτυο με ορθογωνική μορφολογία. Οι νέοι αυτοί δρόμοι εξυπηρετούσαν¹⁹ τα χωράφια που επεκτείνονταν προς τη λίμνη στις δύο άκρες της παραλίμνιας περιοχής (βλ. την αεροφωτογραφική απεικόνιση του Χα4). Το υπόλοιπο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο παρέμεινε περίπου ίδιο.

Η οικιστική εξέλιξη στην περιοχή της Αγουλινίτσας, πριν την αποξήρανση της λίμνης, είναι ανάλογη με αυτή της παρακάρλιας περιοχής. Πρόκειται για μια σειρά μικρών οικισμών (βλ. Πίνακα Δεδομένων Π6 και Χάρτη Χα2) που στην πλειονότητά τους ήταν μονοπυρηνικοί και οι οποίοι, ακολουθώντας τη μορφολογία του εδάφους, αναπτύσσονταν γραμμικά κατά μήκος του δρόμου Πύργου-Κυπαρισσίας και της σιδηροδρομικής γραμμής.

Οι οικισμοί αυτοί κατά τη διάρκεια της περιόδου πριν την αποξήρανση εξελίχθηκαν (επεκτάθηκαν ή συρρικνώθηκαν, βλ. την περίπτωση του τότε Σαμικού) εκτός παραλίμνιας περιοχής. Ο μεγαλύτερος αυτών των οικισμών ήταν το Επιτάλιο ή Αγουλινίτσα, όπως ονομαζόταν στην αρχή του αιώνα, ο οποίος αναπτύχθηκε και από τις δύο πλευρές του κεντρικού δρόμου. Το Επιτάλιο γνώρισε μεγάλη σχετικά ανάπτυξη, πληθυσμιακή και οικιστική, κατά τα τέλη του 19ου αι. και στις αρχές του 20ού, πράγμα που οφείλεται στην άνθηση της σταφιδοκαλλιέργειας.²⁰ Έτσι, από τότε ο κεντρικός οικιστικός πυρήνας επεκτεινόταν γραμμικά με κύριο άξονα το δρόμο Πύργου-Κυπαρισσίας, ο οποίος διέσχιζε τον οικισμό, και με δευτερεύοντα άξονα το δρόμο Ντάρτιζα-παραλία, ο οποίος είχε κάθετη κατεύθυνση σε σχέση με τον προηγούμενο.

β) μετά την αποξήρανση

Η λίμνη αποξηράνθηκε το 1969 για να αποδοθεί, όπως και η Κάρλα, στη γεωργική χρήση. Η μελετητική διαδικασία της αποξήρανσης ήταν πολύ πιο σύντομη από αυτήν της Κάρλας και πιο ομοιογενής λόγω του ότι, πιθανόν, υπήρξε ένας μελετητής (Α. Καλίνσκις, βλ. Πίνακα Δεδομένων Π5), ο οποίος ανέλαβε όλη τη διαδικασία, από την προμελέτη μέχρι την οριστική μελέτη. Ο σκοπός ήταν η αποξήρανση της Αγουλινίτσας εντός του όλου έργου της έγγραφιας δελτίωσης της πεδιάδας του Αλφειού. Τα έργα αποστράγγισης έγιναν δάσει της οριστικής μελέτης και των τεχνικών αναπροσαρμογών κατά υποπεριοχές (των ΥΔΡΕΜ,²¹ ΕΔΟΚ – ΕΤΕΡ,²² βλ. Πίνακα Δεδομένων Π5). Δεν

19. Το οδικό δίκτυο εθεωρείτο όμως ανεπαρκές για τις τότε αναπτυξιακές απαιτήσεις στην περιοχή, βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

20. Τεχνική Υπηρεσία Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Ηλείας/Πούλου Ζ., 1995, *Αναγνώριση – Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης...*, Κοινότητα Επιταλίου.

21. ΥΔΕ –ΥΔΡΕΜ, 1963-66, *Οριστική μελέτη έργων πεδιάδων Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας*, Αθήνα.

22. ΕΔΟΚ – ΕΤΕΡ, 1969, *Εδαφολογική Έκθεση Ζώνης Ε2 (Λιμνοθαλάσσης Αγουλινίτσας) πεδιάδος Αλφειού*, Αθήνα.

προβλέφθηκε από τις μελέτες αλλά ούτε και κατασκευάστηκε ταμιευτήρας νερού στο χώρο της Αγουλινίτσας.

Τα νερά του αποστραγγιστικού/αρδευτικού δικτύου μεταξύ Αλφειού και λίμνης Καϊάφα είναι τα μόνα που υπάρχουν σήμερα στον πρώην λιμναίο χώρο της Αγουλινίτσας και στα οποία ασκείται ακόμη σήμερα κάποια δραστηριότητα ελεύθερης αλιείας (βλ. φωτο 29 και 30). Η κατασκευή του έγινε σταδιακά στην περίοδο μεταξύ 1967 και 1976. Από μορφολογική άποψη, το δίκτυο αυτό έχει ορθογωνική χάραξη και κατατέμνει το χώρο της πρώην λίμνης σε κανονικά μέρη με εκτάσεις 100-200 στρ. περίπου (βλ. Χα5).

Η Αγουλινίτσα, όπως και η Κάρλα, δεν καλλιεργήθηκε τα πρώτα χρόνια αμέσως μετά την αποξήρανση, αλλά αφού βελτιώθηκαν τα εδάφη της. Σήμερα καλλιεργείται στο μεγαλύτερο μέρος της με δαμδάκι και καλαμπόκι (βλ. Χα5 και Πρώτο μέρος, κεφ. V). Οι εκτάσεις των αγροτεμαχίων, βάσει της διοικητικής διάταξης, εντός της αποξηραμένης λιμνοθάλασσας, κυμαίνονται μεταξύ 13 και 480 στρ.· στην πλειονότητά τους όμως είναι από 165 μέχρι 185 στρ.²³ Οι γεωργικές εκτάσεις, βάσει των διατάξεων της ΖΟΕ,²⁴ ανήκουν σε ζώνες υψηλής γεωργικής παραγωγικότητας (Γ2 μεταξύ Επιταλίου και Αλφειού και Γ8 πρώην λίμνη) και διαφοροποιούνται ως προς τη χρήση κατοικίας (στη Γ8 δεν επιτρέπεται) και ως προς το κατώτατο όριο κατάτμησης του εδάφους (4 στρ. στην Γ2 και 20 στρ. στην Γ8, βλ. Χα6).

Το οδικό δίκτυο έχει αναπτυχθεί τόσο στην οικιστική ζώνη Β-Α της σιδηροδρομικής γραμμής όσο και στην περιοχή της πρώην λιμνοθάλασσας. Β-Α της σιδηροδρομικής γραμμής ο βασικός άξονας σήμερα είναι ο εθνικός δρόμος Πάτρας-Πύργου-Κυπαρισσίας. Ν-Δ της σιδηροδρομικής γραμμής, στην πρώην λιμναία και παραλίμνια περιοχή, έχει χαραχθεί ένα πυκνό (σε σύγκριση με αυτό της Κάρλας) οδικό δίκτυο. Το δίκτυο αυτό είναι αγροτικό, στο μεγαλύτερο μέρος του, αλλά ορισμένοι δρόμοι έχουν ασφαλτοστρωθεί και εξυπηρετούν τις αστικές επικοινωνίες μεταξύ των οικισμών της πρώην παραλίμνιας περιοχής και της Παραλίας. Οι δρόμοι ακολουθούν τα αποστραγγιστικά/αρδευτικά κανάλια που, όπως προαναφέρθηκε, διαμερίζουν την περιοχή σύμφωνα με έναν κάρναβο κανονικής μορφής, περίπου ορθογωνίας, σε παράλληλες και κάθετες κατευθύνσεις ως προς την ακτογραμμή και τη σιδηροδρομική γραμμή (ή, ως προς τον Αλφειό, στην περιοχή ανάμεσα στο Επιτάλιο και τις εκβολές του Αλφειού).

Οι οικιστικές επεκτάσεις γύρω από την πρώην λιμνοθάλασσα, οι οποίες

23. Διεύθυνση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας – Διεύθυνση Υδατικών Πόρων, *Γενική διάταξη αγροτεμαχίων της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας, Χάρτης 1: 20 000*, Πύργος.

24. Π.Δ. της 3.9.1993, *Καθορισμός Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου, κατωτάτου ορίου κατάτμησης...*, ΦΕΚ 1161 Δ', Αθήνα.

είναι πολύ πιο θεαματικές από αυτές της παρακάθλιας περιοχής, χαρακτηρίζονται από τα εξής:

- Τη γραμμική ανάπτυξη κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής και κυρίως από την πλευρά της πρώην λιμνοθάλασσας. Οι επεκτάσεις αυτές τείνουν να διαμορφώσουν μια επιμήκη δομημένη ζώνη με μικτές χρήσεις από το Επιτάλιο μέχρι το ύψος του Αγριδίου, από το Ανεμοχώρι μέχρι το ύψος του Σαμικού, που τελειώνει με την επιμήκη και αραιή οικιστική ανάπτυξη του Κάτω Σαμικού (βλ. Χα5, Χα6).
- Τη “διόγκωση” των οικισμών αλλά και τη γραμμική τους ανάπτυξη κατά μήκος της εθνικής οδού, από το Ανεμοχώρι και μέχρι το νέο οικισμό του Καλλίκωμου.
- Την εγκατάσταση κτηρίων, διάσπαρτα, σε όλη την περιοχή μεταξύ Επιταλίου, Αλφειού (μέχρι τις εκβολές του) και του Β-Δ ορίου της πρώην λιμνοθάλασσας. Πρόκειται για κατοικίες, σιλό, εργοστάσιο, μικρές αποθήκες δίπλα σε θερμοκήπια, κ.λπ. (βλ. φωτο 46, 35 και 43-44). Ορισμένες από αυτές τις εγκαταστάσεις είτε έχουν εγκαταλειφθεί ημιτελειωμένες, όπως το χελोटροφείο, ή έχει διακοπεί η λειτουργία τους, όπως το εργοστάσιο “Αιγαίο”. Το γεγονός αυτό σηματοδοτεί μια μεταβατική κατάσταση για όλη την περιοχή. Οι μικτές χρήσεις (χωροταξική υποπεριοχή υψηλής γεωργικής παραγωγικότητας όπου επιτρέπεται η κατοικία) και το χαμηλό επιτρεπτό όριο κατάτμησης ευνοούν μια αραιή και διάσπαρτη δόμηση της περιοχής.
- Τη δόμηση παραθεριστικών κατοικιών σε όλη την παραλιακή ζώνη. Ο οικισμός Παραλία εμφανίστηκε, για πρώτη φορά, στην απογραφή του 1981 με 54²⁵ κατοίκους, ενώ το 1991 απογράφηκαν 155 κάτοικοι.²⁶ Με αφετηρία την Παραλία, η αυθαίρετη δόμηση παραθεριστικών κατοικιών επεκτάθηκε μέχρι το αντλιοστάσιο (σημείο 19 του Χα5) σε άμεση γειτνίαση με το σκουπιδότοπο και πέρα από αυτόν, στις αμμοθίνες, που ανήκουν, χωροταξικά, στην περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους Β2 (βλ. Χα6). Οι τελευταίες αυτές αυθαίρετες κατοικίες κατεδαφίστηκαν από το ΥΠΕΧΩΔΕ. Όχι όμως ολοκληρωτικά. Με κατεδαφισμένες τις σκεπές και ακατοίκητες, σηματοδοτούν και εδώ μια μεταβατική και μη ξεκαθαρισμένη κατάσταση (βλ. φωτο 49-50 και 51).

25. ΕΣΥΕ, 1982, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή του 1981*, Αθήνα.

26. ΕΣΥΕ, 1994, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*, Αθήνα.

5.3. Συμπεράσματα

Εξέλιξη των χρήσεων γης στις περιοχές αποξηραμένων λιμνών

Η αποξήρανση μιας λίμνης αποτέλεσε διαδικασία παρεμβάσεων που άλλαξε το γεωγραφικό χώρο με σκοπό τη συμφερότερη χρήση του. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, της Κάρλας και της Αγουλινίτσας, συμφερότερη από την αλιευτική χρήση κρίθηκε η γεωργική. Η αφετηρία μιας τέτοιας διαδικασίας ήταν βασικά οικονομική, αλλά οι συνέπειές της κρίνονται, σήμερα, κυρίως ως περιβαλλοντικές και πολιτιστικές.

Σήμερα, η κυρίαρχη χρήση του χώρου των αποξηραμένων αυτών λιμνών είναι η γεωργική. Διεισδύουν, όμως, ορισμένες περιστατικές χρήσεις, όπως για αεροδρόμια (και στις δύο περιπτώσεις των λιμνών που εξετάστηκαν), για συλλογή αστικών απορριμμάτων και για σταθμό τηλεπικοινωνιών (στην Αγουλινίτσα).

Οι χρήσεις του πρώην παραλίμνιου χώρου των αποξηραμένων υγροτόπων χαρακτηρίζονται από έντονη οικιστική ανάπτυξη. Οι αγροτικοί οικισμοί των παρόχθιων ζωνών στις αρχές του αιώνα έχουν εξελιχθεί, σήμερα, σε οικιστικές περιοχές. Αυτές εντάσσονται στις λεγόμενες ευρύτερες περιοχές²⁷ των μεγάλων πόλεων (Βόλος-Λάρισα στην περίπτωση της Κάρλας και Πύργος στην περίπτωση της Αγουλινίτσας), όπου ευνοείται η εγκατάσταση βιομηχανικών και γεωργικών μονάδων γύρω από τα οικιστικά κέντρα και κατά μήκος του οδικού δικτύου (βλ. αναλύσεις και χάρτες, αντίστοιχα, και στις δύο περιπτώσεις που εξετάστηκαν). Ευνοείται επίσης η οικιστική παραθεριστική και τουριστική χρήση με ιδιαίτερα επεκτατική τάση, όπως συμβαίνει με τις αυθαίρετες οικιστικές επεκτάσεις της παράκτιας ζώνης της Αγουλινίτσας. Ακόμη, μέσα στα πλαίσια του σημερινού περιβαλλοντικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, εμφανίζονται προοπτικές για πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη, η οποία, ενδεχομένως, μπορεί να καταλήξει στη διαμόρφωση και δόμηση ειδικών τουριστικών και πολιτιστικών χώρων εντός των αποξηραμένων λιμνών.

27. Η ευρύτερη περιοχή ενός αστικού συγκροτήματος περιλαμβάνει το σύνολο του οικιστικού δικτύου επιρροής της πόλης και το σύνολο των χρήσεων γης –λειτουργική χρησιμοποίηση των τμημάτων του εδάφους– εντός των ορίων αυτής της ευρύτερης περιοχής (βλ., σχετικά, την ελληνική χωροταξική νομοθεσία: Ν.Δ. 1262/1972, Ν. 1337/1983, Ν. 1515/1985, Π.Δ. 23.2-6.3.1987, Ν. 2508/1997).

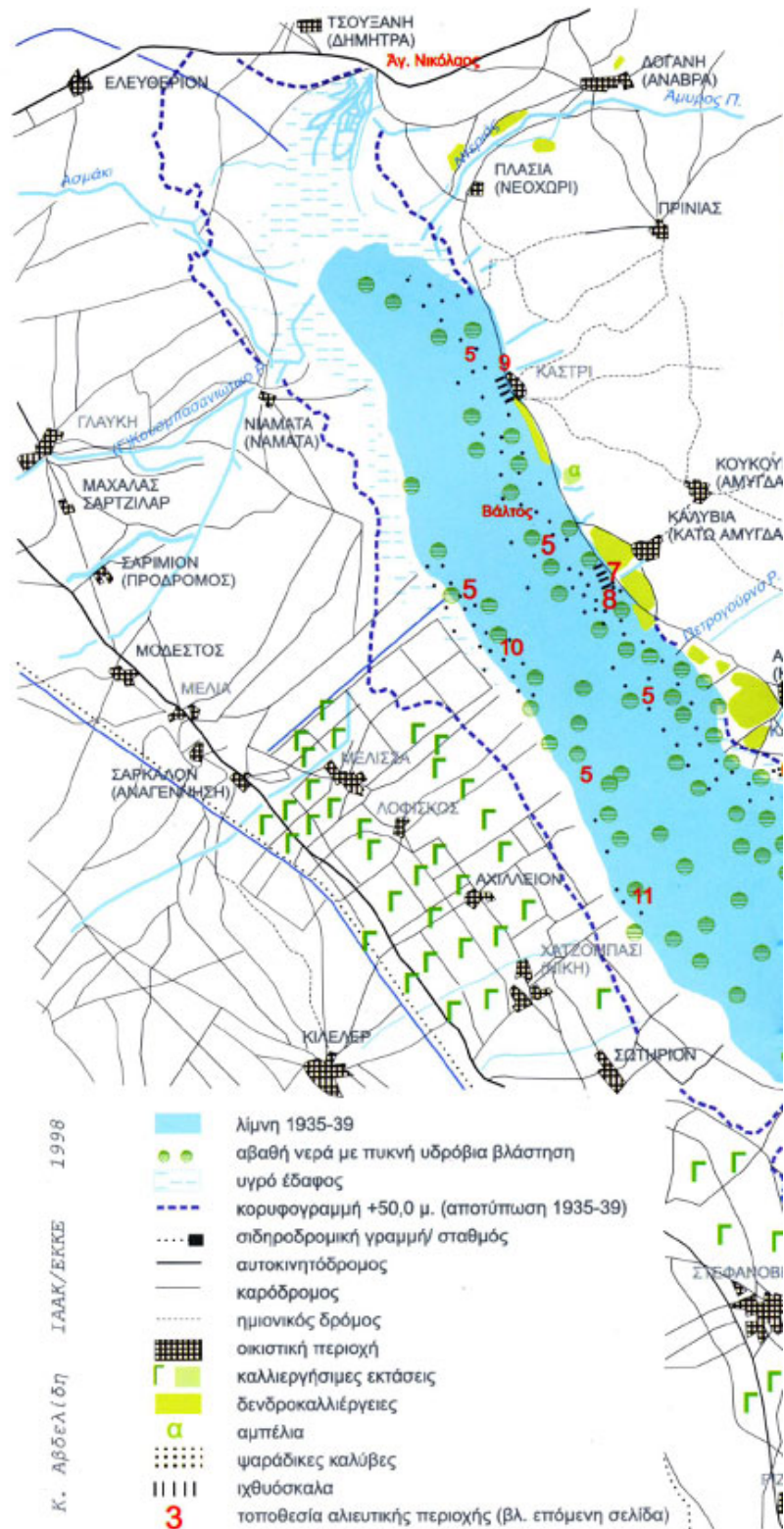
5.4. Χάρτες και πίνακες φωτογραφιών Κάρλας και Αγουλινίτσας

ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΡΙΑΣ Χκ1. Η λίμνη και η παραλίμνια περιοχή στις αρχές του 20ού αιώνα.

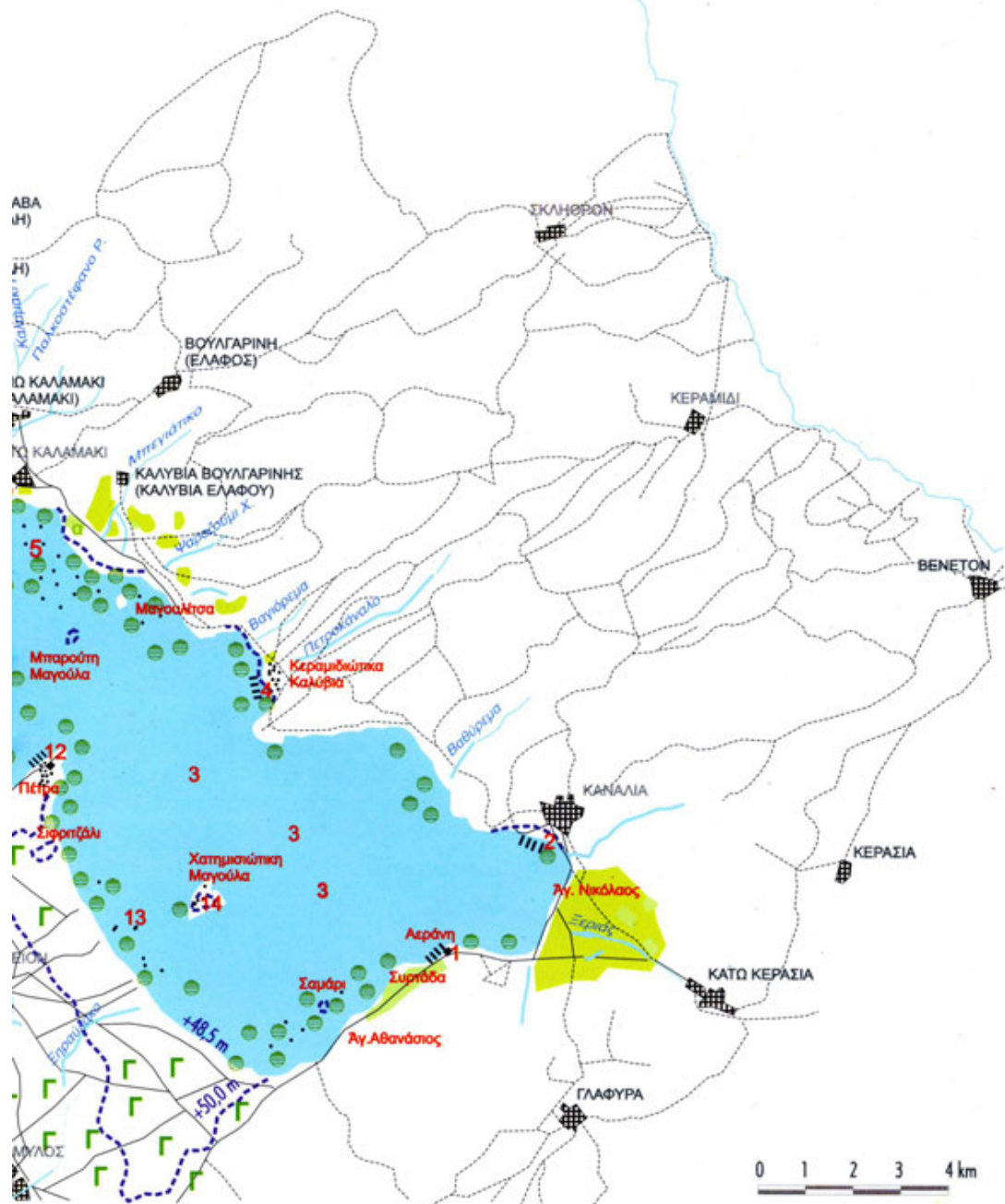
ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1970-86) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΧΥΣ (1905-1917) Χάρτης Ελληνικού Βασιλείου κλ. 1: 75 000.

ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΡΙΑΣ Χκ2. Οι κύριες χρήσεις της λίμνης και της παραλίμνιας περιοχής στα μέσα του 20ού αιώνα. Αλιευτική περιοχή και τοπωνύμια.

ΠΗΓΕΣ: Αλιεία Καναλιών-Αμφοδελής-Καλαμακίου-Σταφανοβυκτίου: Προφορικές πληροφορίες 1997-98, ΓΥΣ (1935-39) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, Εξαρχόπουλος (1995) "Λίμνη Κάρια. Η παράξενη πολιτεία του νερού", Ζώγας (1997)
Προφορικές πληροφορίες-Γεωγραφικοί πίνακες-τοιογραφίες, Λέτσος (1950) φωτογραφίες Κάριας, Τσιόπας (1952-53, 1960-64) φωτογραφίες Κάριας.

Υπόμνημα των χαρτών Κάρλας Χκ2 και Χκ3

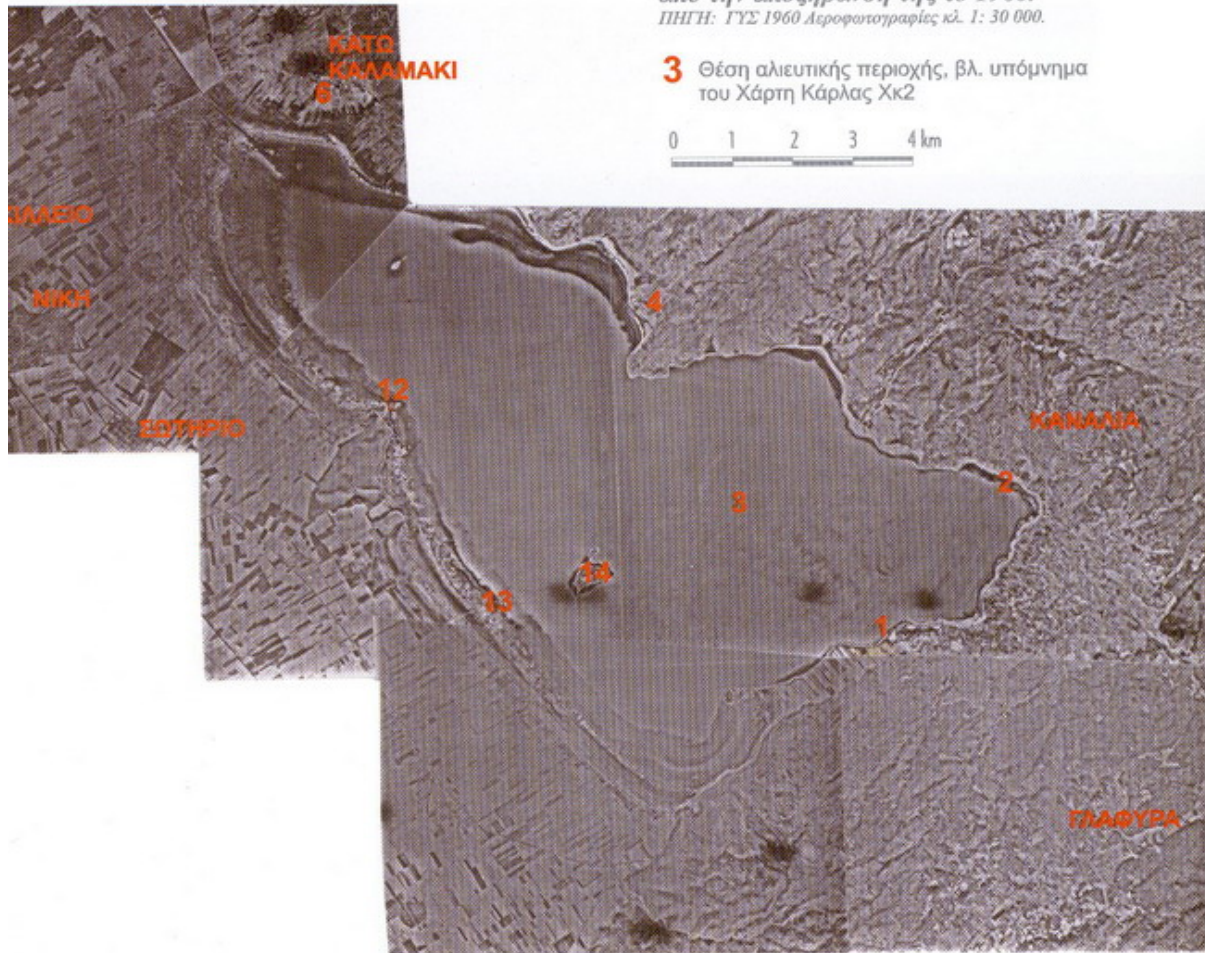
- 1 Ιχθυόσκαλα της Αεράνης (Αϊράνης) όπου διακινούσαν τα ψάρια με προορισμό τα χωριά του Βόλου, του Βελεστίνου, του Αλμυρού, της Ζαγοράς.
- 2 Ιχθυόσκαλα στα Κανάλια αντικατέστησε αργότερα τη σκάλα της Αεράνης.
- 3 «Γυαλί», η περιοχή της λίμνης με βαθιά και ανοιχτά νερά χωρίς την πυκνή επιφανειακή βλάστηση που υπήρχε στην υπόλοιπη ρηχή λίμνη. Αλιευτική περιοχή όπου εφαρμόζονταν το ψάρεμα με δίχτυα. Εκεί ψάρευαν κυρίως οι Κεραμιδιώτες οι οποίοι ήταν και ψαράδες της θάλασσας. Βιότοπος για καταδυόμενα αλλά και πολλά άλλα πουλιά.
- 4 Κεραμιδιώτικες Καλύβες: εγκατάσταση στην ξηρά ψαράδικων καλυβών οι οποίες ανήκαν στους κατοίκους του ορεινού χωριού Κεραμιδι. Υπήρχαν επίσης ένα μαγαζί και ένας φούρνος. Παράλληλα με την αλιευτική δραστηριότητα αναπτυσσόταν και η κτηνοτροφία. Μέχρι το 1950 υπήρχε μεγάλος αριθμός τέτοιων καλυβών, μετά όμως από το 1950 ο αριθμός τους μειώθηκε σε 10-15.
Οι καλύβες αυτές της ξηράς διέφεραν από τις καλύβες που κατασκευάζονταν μέσα στη λίμνη στο ότι είχαν μια κυκλική πέτρινη βάση μέχρι το ύψος του ενός μέτρου περίπου, όπου στηριζόταν η κατασκευή με τα φυλλώματα των ραγάζιων.
- 5 Αβαθή τμήματα 1,0-1,5 μ. το χειμώνα, 0,5 μ. το καλοκαίρι. Αλιευτική περιοχή με κύρια μέθοδο ψαρέματος την παγίδευση των ψαριών σε ειδικές διατάξεις ψαροπαγίδων κατασκευασμένων από καλαμωτές, τα λεγόμενα «κατίκια». Οι διατάξεις αυτές περιλάμβαναν ένα φράχτη που διαμόρφωναν δύο συνεχόμενα κομμάτια καλαμωτής, οι «λυσιές». Στη μέση του φράχτη στην ένωση των δύο καλαμωτών αφηνόταν μια μικρή απόσταση ανάμεσά τους, ώστε να εγκλωβίζονται τα ψάρια κι από τις δύο πλευρές του φράχτη και να οδηγούνται στις δύο άκρες του. Εκεί εισχωρούσαν στις καθαυτο παγίδες, στα δύο «κεφάλια». Το κεφάλι ήταν μια καλαμωτή που στήνεται μέσα στο νερό σε κλειστή καμπύλη με διάμετρο γύρω στο ένα μέτρο έως και περισσότερα μέτρα, η οποία άφηνε ένα στενό άνοιγμα προς το κέντρο της. Εισχωρούσαν από εκεί τα ψάρια και παγιδεύονταν στο εσωτερικό της κλειστής καμπύλης. Η απλή διάταξη, δηλ. του φράχτη-οδηγού και των δύο κεφαλιών, λεγόταν «πατερίτσα». Υπήρχαν και σύνθετες διατάξεις με τέσσερις πατερίτσες διαφόρων μεγεθών που έκλειναν από τις τέσσερις πλευρές έναν μεγαλύτερο χώρο. Οι ψαράδες έπιαναν με απόχες τα παγιδευμένα ψάρια και τα μετέφεραν ζωντανά σε κλειστές καλαμωτές, χωρίς άνοιγμα, τα «γυροβόλια», δίπλα στις καλύβες για φύλαξη.
Οι καλύβες απείχαν αναμεταξύ τους τουλάχιστον 250 μ. και από την ξηρά 300 μ. περίπου. Έκοβαν τα καλάμια σύρριζα στην επιφάνεια του νερού, έμπηγαν παλούκια κέδρου στον πυθμένα διαγράφοντας έναν κύκλο ακτίνας 1,5 μ. περίπου, γέμιζαν το χώρο αυτό, από τον πυθμένα μέχρι το 1,3 μ. ύψος, με συμπιεσμένα ραγάζια και διαμόρφωναν έτσι το δάπεδο. Πάνω σε αυτό κατασκεύαζαν με φυλλώματα από ραγάζια γύρω από έναν λεπτό σκελετό από κλαδιά και καλάμια μία κυκλική καλύβα ύψους 3 μέτρων περίπου, με κωνική σκεπή και με ένα μοναδικό άνοιγμα. Μέσα εκεί οι ψαράδες της ίδιας ομάδας, «ντουκιάνιο», διανυκτέρευαν, μαγείρευαν, κατά την διάρκεια όλης της αλιευτικής περιόδου. Στο μικρό χώρο γύρω από την καλύβα τοποθετούσαν τα σύνεργά τους: καλαμωτές, δίχτυα κ.λπ.. Οι νεροκαλύβες υπήρχαν σε όλα τα αβαθή τμήματα της λίμνης που βρίσκονταν κυρίως στην περιοχή του νομού Λάρισας. Ανήκαν, όμως, στη συντριπτική τους πλειονότητα, στους Καναλιώτες ψαράδες.
- 6 Μερικές ψαροκαλύβες στην ακτή δίπλα στα σπίτια του Κάτω Καλαμακίου.
- 7 Ιχθυόσκαλα στα Καλύβια Αμυγδαλής (Κουκουράβα) όπου τα «καράβια» προσάραζαν σαν σε λιμάνι. Εκεί το εμπόριο ψαριών γινόταν με τα χωριά της Αγυιάς, του Κισσάβου και του Ολύμπου.
- 8 ~15 καλύβες μέσα στη λίμνη των ψαράδων της Αμυγδαλής (Κουκουράβα).
- 9 Ιχθυόσκαλα Καστριού.
- 10 Καλύβες μέσα στη λίμνη.
- 11 Λίγες καλύβες μέσα στη λίμνη των ψαράδων της Νίκης (Χατζόμπασι).
- 12 Ιχθυόσκαλα Πέτρας με τελωνείο, ένα μαγαζί και πολλές καλύβες (~30). Εκεί εμπορεύονταν τα ψάρια με προορισμό τις πόλεις και τα χωριά του Τυρνάβου, της Λάρισας, των Φαρσάλων και των Τρικάλων.
- 13 Καλύβες στα ρηχά νερά μπροστά από το Στεφανοβικείο. Οι Στεφανοβικιώτες ψαράδες ψάρευαν κυρίως με δίχτυα.
- 14 ~15 καλύβες στη στεριά της χατζημισιώτικης Μαγούλας κατασκευασμένες όμως με ραγάζια, όπως οι καλύβες που στήνονταν μέσα στη λίμνη.

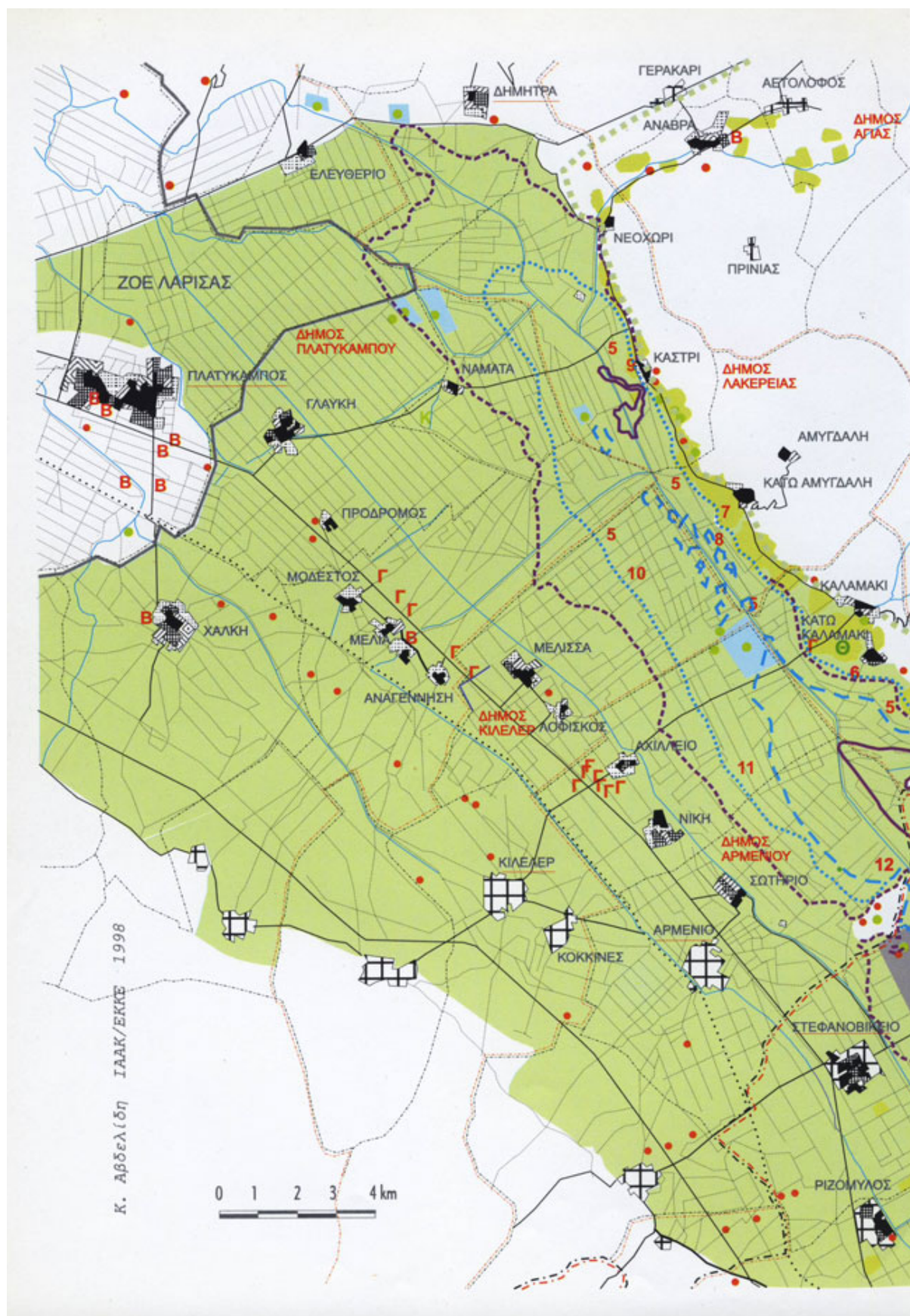
**ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΡΛΑΣ Χκ3. Η λίμνη πριν
από την αποξήρανσή της το 1960.**

ΠΗΓΗ: ΓΥΣ 1960 Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 30 000.

3 Θέση αλιευτικής περιοχής, βλ. υπόμνημα
του Χάρτη Κάρλας Χκ2

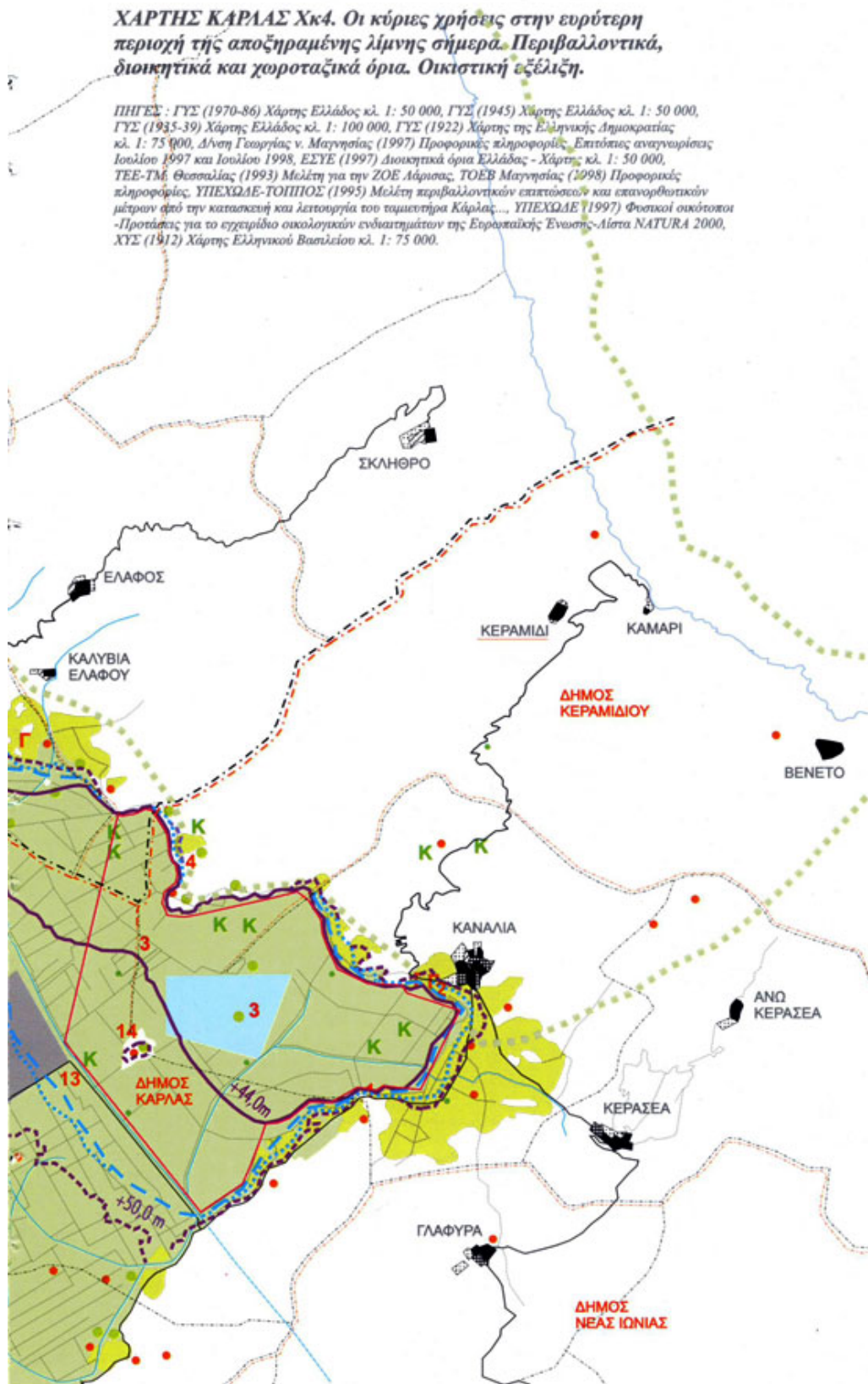
0 1 2 3 4 km

ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΡΛΑΣ Χκ4. Οι κύριες χρήσεις στην ευρύτερη περιοχή της αποξηραμένης λίμνης σήμερα. Περιβαλλοντικά, διοικητικά και χωροταξικά όρια. Οικιστική εξέλιξη.

ΠΗΓΕΣ : ΓΥΣ (1970-86) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1935-39) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000, ΓΥΣ (1922) Χάρτης της Ελληνικής Δημοκρατίας κλ. 1: 75 000, Δίψη Γεωργίας ν. Μαγνησίας (1997) Προφορικές πληροφορίες, Επιτόπιες αναγνωρίσεις Ιουλίου 1997 και Ιουλίου 1998, ΕΣΥΕ (1997) Διοικητικά όρια Ελλάδας - Χάρτης κλ. 1: 50 000, ΤΕΕ-ΤΜ Θεσσαλίας (1993) Μελέτη για την ΖΟΕ Λάρισας, ΤΟΕΒ Μαγνησίας (1998) Προφορικές πληροφορίες, ΥΠΕΧΩΔΕ-ΤΟΠΠΟΣ (1995) Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα Κάρλας..., ΥΠΕΧΩΔΕ (1997) Φυσικοί οικότοποι -Προτάσεις για το εγχειρίδιο οικολογικών ενδιαφεμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης- Λίστα NATURA 2000, ΧΥΣ (1912) Χάρτης Ελληνικού Βασιλείου κλ. 1: 75 000.

Υπόμνημα του χάρτη Κάρλας Χκ4

- όριο λίμνης 1905-12
- όριο λίμνης 1935-39
- όριο λίμνης 1945
- κορυφογραμμή υψομέτρου +50,0 μ., αντιστοιχεί περίπου στην ανώτατη στάθμη της λίμνης το 1920-21(+50,1 μ.)
- ταμιευτήρας 1998 (κατασκευή 1989)
- όριο προβλεπόμενου ταμιευτήρα (έναρξη κατασκευής 2000)
- σιδηροδρομική γραμμή
- κύριο οδικό δίκτυο
- δευτερεύον οδικό δίκτυο
- κύρια τάφος ή σήραγγα, ρέμα ή χειμάρρος
- οικιστική περιοχή 1905-12
- επέκταση οικιστικής περιοχής 1905-39
- επέκταση οικιστικής περιοχής 1939-1950
- επέκταση οικιστικής περιοχής 1950-82
- οικιστική περιοχή χωρίς στοιχεία επεκτάσεων
- χώρος ειδικών χρήσεων (ελικοδρόμιο)
- γεωργική χρήση. Για το ν. Μαγνησίας: καλλιεργημένες εκτάσεις με άρδευση κυρίως από ταμιευτήρα αλλά και από τα κανάλια (~44,5% βαμβάκι, ~11% σιτάρι, ~2,25% τεύτλα), 24,5 % άγονα/βοσκότοποι, κανάλια, δρόμοι. Για το ν. Λάρισας: άρδευση κυρίως από τον Πηνειό και λίγο από γεωτρήσεις
- δενδροκαλλιέργειες (αμυγδαλιές μεταξύ ανώτατης και κατώτατης στάθμης της αποξηραμένης λίμνης)
- αρχαιολογικός χώρος
- 5 τοποθεσία πρώην αλιευτικής περιοχής. Βλ. υπόμνημα Χάρτη Κάρλας Χκ2
- Β βιομηχανική εγκατάσταση
- Γ γεωργική εγκατάσταση (βιομηχανία ζωοτροφών όπως ΒΙΟΖΕΛ κοντά στη Μέλισσα ή ΒΙΟΛΑΡ κοντά στο Αχίλλειο εκκοκκιστήριο βάμβακος στο Αχίλλειο, σπαστήριο αμυγδάλων στα Κανάλια, γεωργικές αποθήκες οριζόντιου ή κάθετου τύπου)
- Κ κτηνοτροφία (μονάδα εκτροφής στρουθοκαμήλων κοντά στα Νάματα, στάνη αιγοπροβάτων, παραμονή και βοσκή βοοειδών στην περιοχή Καναλίων)
- Θ θερμική πια
- όριο χωροταξικής περιοχής (Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου Λάρισας μη εγκεκριμένη)
- - - - - - όριο νομού
- όριο δήμου ή κοινότητας πριν το Δεκέμβριο 1997
- - . - . - . όριο πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης μετά το Δεκέμβριο 1997
- όριο οικότοπου με έκταση 387 χλμ2. Περιλαμβάνει το βουνό Μαυροβούνι, τους δύο ταμιευτήρες Στεφανοβικείου, Καλαμακίου και την πηγή Κεφαλόβρυσο Βελεστίνου. Μεγάλη ποικιλία οικότοπων, εθνικής και διεθνούς σημασίας ερπετών, αμφιβίων, θηλαστικών, πουλιών/αρπακτικών, ψαριών
- ● θέση/δείγμα οικότοπου στα πλαίσια της μελέτης ΥΠΕΧΩΔΕ/ΤΟΠΠΟΣ (1995-98)
- • θέση δικών μας παρατηρήσεων (7.1997 και 7.1998)

Αλιεία στην πρώην λίμνη Κάρλα

1. Καναλιώτικη καλύβα μέσα στη λίμνη
(φωτογραφία του Δημήτρη Τλούπα, λήψη
1952, φωτογραφικό αρχείο Δ. Τλούπα,
αρ. 346).

1

2. Διατάξεις ψαροπαγίδων κατασκευα-
σμένες από καλάμινες
(φωτογραφία του Δημήτρη Τλούπα, λήψη
1952, φωτογραφικό αρχείο Δ. Τλούπα, αρ.
345).

2

3. Ιχθυόσκαλα
(φωτογραφία της Βούλας Παπαιωάννου,
λήψη ~1955, φωτογραφικό αρχείο Μου-
σειού Μπενάκη, αρ. αρνητικού Β. 6317).

3

Γεωργικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία στη σημερινή Κάρλα

4. Γενική άποψη του τμήματος της Κάρλας που ανήκει στο νομό Μαγνησίας. Διακρίνονται ο ταμιευτήρας του Στεφανοβικείου και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις.
5. Περιοχή Συρτάδας: αμυγδαλιές (άλλοτε καλαμιώνες).
6. Περιοχή Καλυβόκαμπου: καλλιέργεια καλαμποκιού, βάμβακος και σιτηρών εσωτερικά της κατώτατης στάθμης και οι αμυγδαλιές της παρακάρλιας περιοχής.
7. Περιοχή Πέτρας: καλλιέργεια βάμβακος.
8. Περιοχή Κάψτια: κοπάδια βοοειδών.

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

4

5

7

8

Οδικό και αρδευτικό δίκτυο εντός της αποξηραμένης Κάρλας

- 9.-10. Δρόμος και αποστραγγιστική/αρδευτική τάφρος μεταξύ Στεφανοβικείου και Καναλίων.
11. Περιοχή Πέτρας: άποψη παρακάρλιας ζώνης στη νοτιοδυτική όχθη.
12. Περιοχή Σωτήριου: μικρή ένδειξη του πρώην υγρότοπου.
13. Ο αρδευτικός ταμιευτήρας του νομού Μαγνησίας στην περιοχή Στεφανοβικείου. Μέχρι το 2000 που άρχισαν τα έργα κατασκευής του νέου μεγάλου ταμιευτήρα ήταν ο σημαντικότερος υγρότοπος της περιοχής Κάρλας όπου επέστρεφαν πολλά είδη πουλιών. Πολλά από αυτά τα είδη είναι σπάνια και προστατευόμενα.

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

9

10

11

13

***Παρακάρλοι και ορεινοί οικισμοί της Β-Δ
όχθης και παρακάρλοι οικισμοί της Ν-Α
όχθης της σημερινής Κάρλας***

14. Κερασέα, ορεινός οικισμός του νομού Μαγνησίας.
15. Κανάλια νομού Μαγνησίας.
16. Καλαμάκι νομού Λάρισας. Διακρίνονται ο οικισμός, οι δενδρο-
φυτεύσεις, ο ταμιευτήρας και οι καλλιέργειες εντός Κάρλας.
17. Σωτήριο νομού Λάρισας.
18. Αχίλλειο νομού Λάρισας: χαρακτηριστική οικιστική επέκταση
μετά το 1950.

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

14

15

16

17

18

***«Μουσειακή» αναβίωση της αλμυτικής δραστηριότητας
σήμερα στην Κάρλα***

19. Καναλιώτικο «καράβι» στην πλατεία Καναλιών.
20. Ψαροκαλύβα επίσης στην πλατεία Καναλιών.
21. Ψαροκαλύβα στην αυλή της αστυνομίας.
22. Ο τύπος «καραβιού» με μυτερή κολάτσα, στην πλατεία Στεφανοβικείου.
23. Οι δύο τύποι ψαράδικων καλυβών της Κάρλας, η καλύβα μέσα στη λίμνη και η καλύβα της στεριάς με πέτρινη βάση (επίσης στην πλατεία Στεφανοβικείου).

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

19

20

21

22

23

Κ. Αβελίδης ΙΑΑΚ/ΕΚΚΕ 1998

0 1 2 3 4 km

ΧΑΡΤΗΣ ΚΑΡΛΑΣ Χκ5 . Οι μεταβολές των ορίων της πρώην λίμνης Κάρλας κατά τον 20ό αιώνα και το οδικό, σιδηροδρομικό και εγγειοβελτιωτικό δίκτυο στην ευρύτερη περιοχή της αποξηραμένης λίμνης σήμερα.

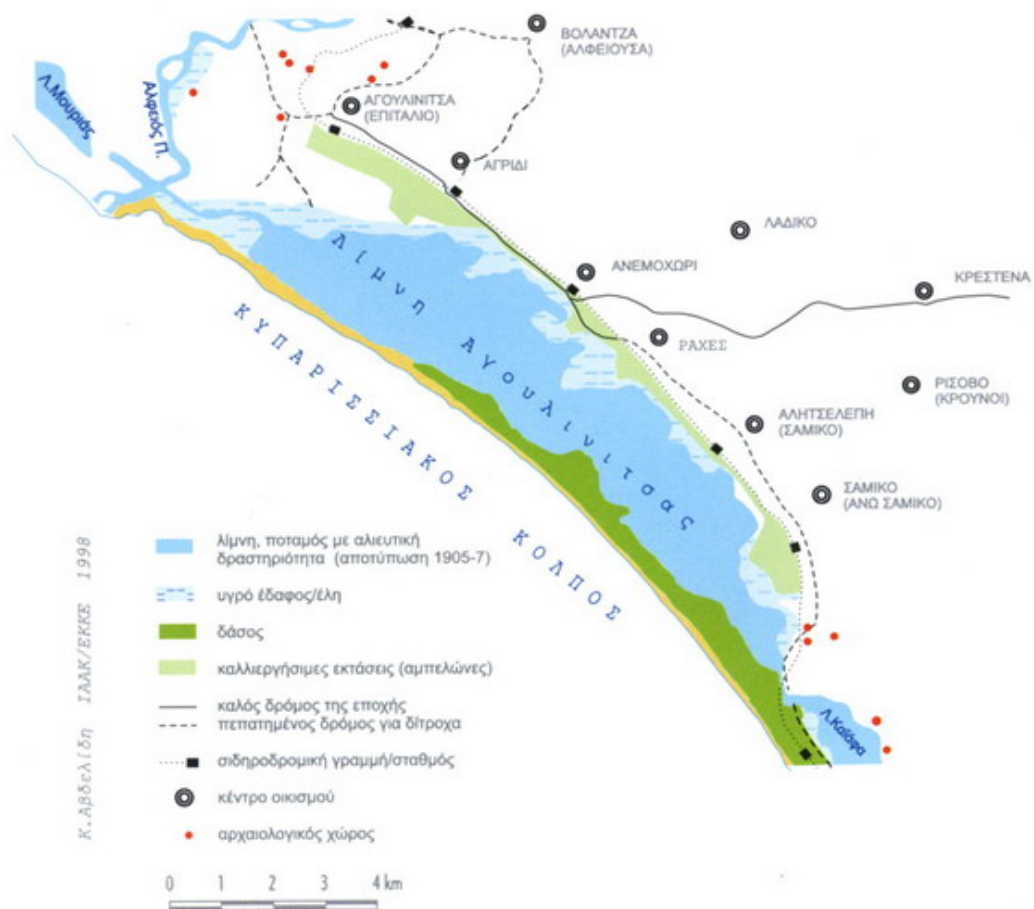
ΠΗΓΕΣ : ΓΥΣ (1970-86) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1935-39) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000, ΓΥΣ (1922) Χάρτης της Ελληνικής Δημοκρατίας κλ. 1: 75 000, ΧΥΣ (1912) Χάρτης Ελληνικού Βασιλείου κλ. 1: 75 000.

- όριο λίμνης 1905-12
- όριο λίμνης 1935-39
- - - όριο λίμνης 1945
- - - - - κορυφογραμμή που αντιστοιχεί στο όριο λίμνης 1920-21
- όριο προβλεπόμενου ταμιευτήρα
- οδικός, σιδηροδρομικός, εγγειοβελτιωτικός άξονας

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χα1. Η λίμνη και οι κύριες χρήσεις της παραλίμνιας περιοχής στις αρχές του 20ού αιώνα.

ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1988-90) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΧΥΣ (1905-7) Χάρτης Πελοποννήσου κλ. 1: 100 000 φ. Πόργου.

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΑΙΝΙΤΣΑΣ Χα2. Η λίμνη, οι κύριες χρήσεις της παραλίμνιας περιοχής και η οικιστική ανάπτυξη το 1945.

ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1945) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 42 000, ΓΥΣ (1943) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000 φ. Ψόργος, ΓΥΣ (1988-90) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000.

Υπόμνημα των χαρτών Αγουλινίτσας Χα3 και Χα4

1 Επιτάλιο

2 «Αποβάθρα» (διακρίνεται η καλοκαιρινή αποβάθρα του Επιταλίου). Εκεί αποβιβάζονταν, ζυγίζονταν και δημοπρατούνταν τα ψάρια. Εκεί συγκεντρώνονταν τα ιδιωτικά αλιευτικά πλοία, τα λεγόμενα «μονό-ξυλα», για να επιτηρούνται από την υπηρεσία του ιχθυοτροφείου. Η αποβάθρα αποτελείτο από μια μόνιμη καλύβα, φτιαγμένη από ξύλα και ράβες, μέσα στην οποία έμεναν ένας ή δύο φύλακες, «τοποθέτες», του ιχθυοτροφείου, καθώς και από τα συγκεντρωμένα μονόξυλα. Επίσης, σε περίοδο που επιτρεπόταν το κυνήγι των υδροβίων πουλιών στη λίμνη, στην αποβάθρα επιβιβάζονταν και αποβιβάζονταν οι κυνηγοί με τα μονόξυλά τους.

3 Εγκατάσταση βολκών (βλ. πιο κάτω, σημείο 9).

4 «Διβαρόσπιτο» ή διβαρόσπιτα: κτηριακές εγκαταστάσεις για τη διοίκηση και την επιτήρηση των εγκαταστάσεων του ιχθυοτροφείου.

5 «Πυραμίδα»: μια μόνιμη πλάκα τετράγωνη και πλακέ με μια σταθερή γραμμή που καθόριζε την ανώτατη στάθμη της λίμνης.

6 «Κινητή κλεισιά» ή «γυροβολιά»: εγκατάσταση καλαμωτής (βλ. την κατασκευή της στη φωτό 28), η οποία με τη μετακίνησή της συγκέντρωνε τα ψάρια σε ένα μέρος όπου και αλιεύονταν. Η αλιεία γινόταν μετά το κλείσιμο του εσοδευτικού αύλακα και μέχρι 10 Ιουλίου. Το μήκος της γυροβολιάς, στην αρχική κίνησή της, ήταν περίπου 2 χλμ.. Εδώ διακρίνεται μικρή κλεισιά ενός χιλιόμετρου περίπου. Το κλείσιμο γινόταν με βοηθητικά «γυροβολίδια».

7 Εγκαταστάσεις διβαριού του εσοδευτικού αύλακα (βλ. φωτό 54.- 55): αλιευτικές διατάξεις παράκτιας αλιείας από καλαμωτές οι οποίες στερεώνονταν με πασσάλους. Άφηναν ορισμένα ανοίγματα για την είσοδο των ψαριών σε ειδικές παγίδες απ' όπου τα ψάρια δεν μπορούσαν να βγουν.

8 Εσοδευτικός αύλακας (300 μ. μήκος X 10-25 μ. φάρδος X ~2-3 μ. βάθος) και το στόμιο εσοδείας του ιχθυοτροφείου, η λεγόμενη «μπούκα» απ' όπου γινόταν η επικοινωνία της λίμνης με τη θάλασσα. Αλιεία με «πυριά», παγίδες από καλαμωτή τοποθετημένες μπροστά στη μπούκα (βλ. φωτό 56-57). Αυτή ανοιγόταν αμέσως μόλις η στάθμη της λίμνης υπερέβαινε την ανώτατη επιτρεπτή στάθμη, τόσο για την αποφυγή κατάκλυσης παραλίμνιων κτημάτων όσο και για την εσοδεία αλιευμάτων.

9 Εγκατάσταση βολκών λεγόμενη «βάρδια»: ειδική εγκατάσταση από καλαμωτή σε μορφή βέλους με παγίδες «βολκούς» (βλ. σημείο 9 του Χα3) για την αλιεία χελιών και μια καλύβα στο νερό ονομαζόμενη «πελάδα». Εκεί έκανε βάρδια ένα άτομο φυλάγοντας την εγκατάσταση.

10 Παλιό άνοιγμα επικοινωνίας της λίμνης με τη θάλασσα (παλιά μπούκα). Σε τέτοιο άνοιγμα σχηματιζόταν μια λεκάνη που επιτρεπόταν η αλιεία με δίκτυα, τα λεγόμενα «μπιζοβόλια», και σε εποχή που δεν υπήρχε επικοινωνία με την κεντρική λίμνη.

11 Λίμνη Αγουλινίτσας

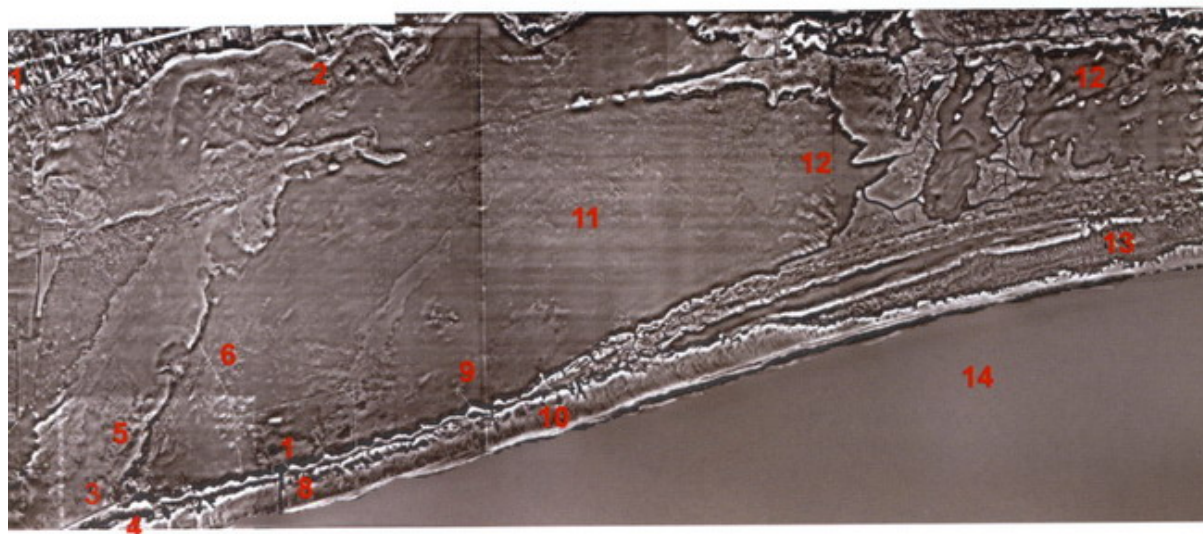
12 Ζώνη «ελεύθερων αλιέων» με μονόξυλα, ανατολικά του άξονα του εσοδευτικού αύλακα. Επιτρεπόταν η αλιεία με πυροφάνι, «διά πρυών», μετά τη μετακίνηση της κινητής κλεισιάς, σε απόσταση 100 μ. από αυτήν και μέχρι 15 Οκτωβρίου. Ενώ, από 1ης Νοεμβρίου και μέχρι ανοίγματος της μπούκας, η απόσταση που έπρεπε να τηρηθεί ήταν 1000 μ. Κατ' εξαίρεση επιτρεπόταν και η τυφλή αλιεία με καμάκι, «ρουκουτού» ή «κουτουρού», για ορισμένο, όμως, αριθμό ψαράδων.

13 Δάσος Στροφυλιάς

14 Θάλασσα

**ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χα3. Εγκαταστάσεις και συστήματα αλιείας
του ιχθυοτροφείου πριν την αποξήρανση της λίμνης.**

ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1960) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 15 000, ΓΥΣ (1967) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000 Εμπιστευτική
Έκδοση τελευταίες ενημερώσεις 1952-53, Διακήρυξη ενοικίας του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας για την περίοδο
1963-68, Προφορικές πληροφορίες των αλιέων Αγουλινίτσας.

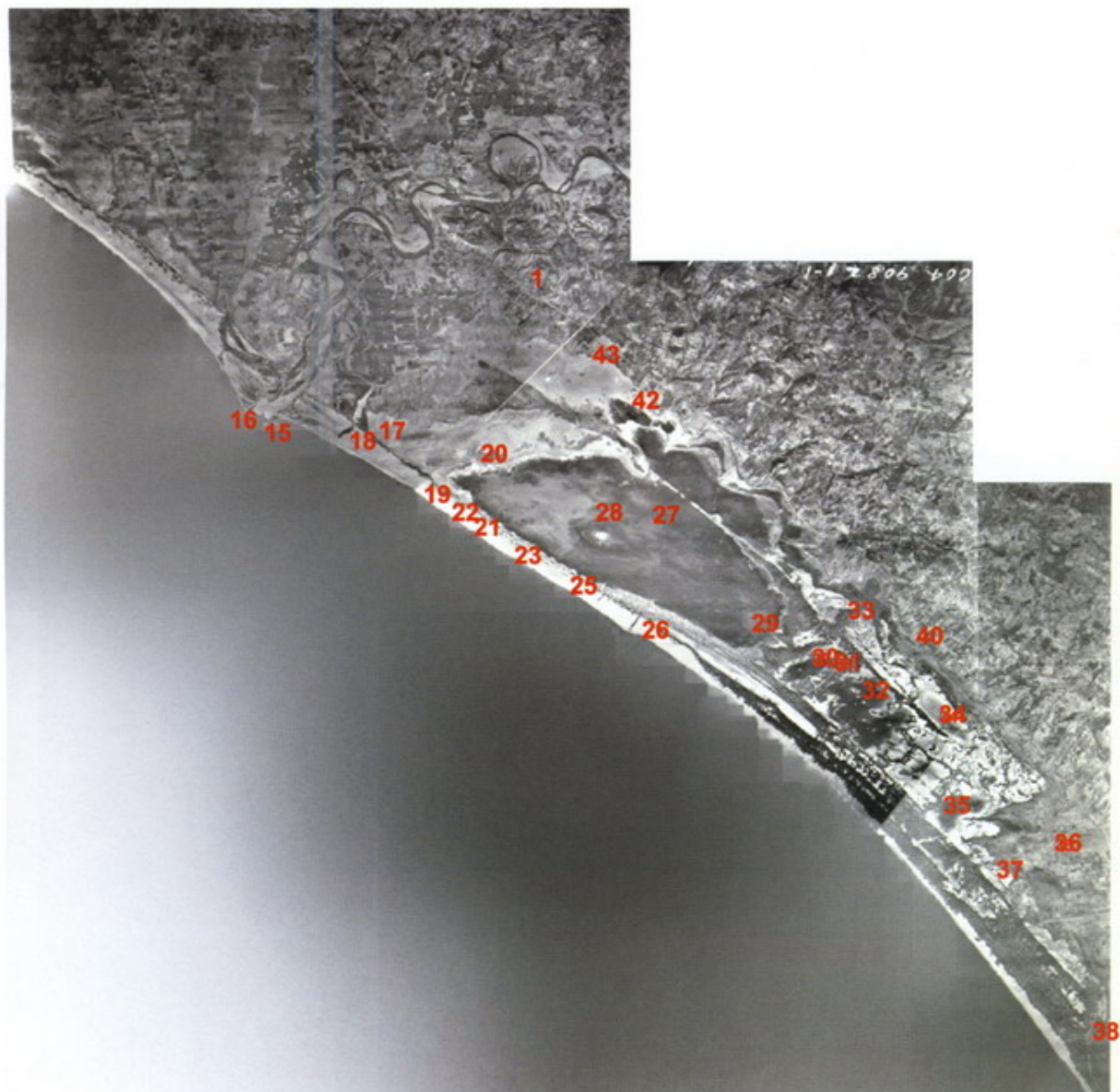
- 15 Προστατευτική ζώνη του ιχθυοτροφείου προς τη θάλασσα μπροστά από κάθε στόμιο εκβολής. Η ζώνη αυτή οριζόταν σε ακτίνα 200 μ. γύρω από το στόμιο, ενώ σε περίοδο εσοδείας στα 1500 μ.
- 16 Εκβολή (μπούκα) του Αλφειού.
- 17 «**Μισοδιθάρος**», αυλάκι —«ρούγα»— επικοινωνίας της λίμνης με τον Αλφειό. Υπήρχαν μπουκαπόρτες οι οποίες άνοιγαν και έκλειναν έτσι ώστε να μπει ή να βγει νερό προς εξισορρόπηση της στάθμης της λίμνης αλλά και για την εσοδεία χελιών. Βλέπε τη μορφή του αύλακα το 1960 (Χα3).
- 18 «**Μπούκα του Σεντουκιού**». Εκεί έφτανε η λίμνη το χειμώνα και από εκεί άδειαζαν τα νερά σε περίπτωση υπέρβασης της ανώτατης στάθμης ώστε να αποφευχθούν οι πλημμύρες των παραλίμνιων καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Βρισκόταν περίπου στην αρχή, προς Αλφειό, του σημερινού οικισμού Παραλίας.
- 19 Κεντρικά διβαρόσπιτα.
- 20 Θέση «**Κάθισμα**» με την πυραμίδα απέναντι από τα διβαρόσπιτα.
- 21 «**Λούρος**»: η λωρίδα γης που χώριζε τη λίμνη από τη θάλασσα.
- 22 «**Μπούκα του Αμούλι**», κάτω από τα διβαρόσπιτα απ' όπου άφηναν να μπει νερό το καλοκαίρι, όταν χαμήλωνε πολύ η στάθμη της λίμνης. Αυτό ίσχυε και για τις επόμενες μπούκες 23, 25 και 26. Στο Αμούλι υπήρχε και μια βάρδια με 8 βολκούς, 4 στη μέση της καλαμωτής και 2 στις άκρες.
- 23 «**Μπούκα του Γαϊδουροπνίχτη**». Εκεί υπήρχε επίσης μια βάρδια με 8 βολκούς όπως και στο Αμούλι.
- 24 «**Κλεφτοθάρδια**». Μια βάρδια με βολκούς αλλά όχι κοντά σε μπούκα όπως συνήθως.
- 25 «**Μπούκα Πηγαδούλι**» στο σημείο του σημερινού αντλιοστάσιου αποστράγγισης, όπου υπήρχε μια βάρδια με 4 βολκούς.
- 26 «**Μπούκα της Αγριλιάς**» και η «**ρούγα της Αγριλιάς**». Εκεί υπήρχε επίσης μια βάρδια με 4 βολκούς.
- 27 «**Κανάλι**», ονομασία της κεντρικής λίμνης. Η στάθμη της, το καλοκαίρι αφού ανοιγόταν η μπούκα, έπεφτε στο 1-1,5 μ., ενώ το χειμώνα, στα βαθύτερα σημεία, έφτανε στα 2 μέχρι και 4 μ..
- 28 «**Μπογάζι (νησάκι) της Βάντας**». Το καλοκαίρι έβγαине πάνω από την επιφάνεια της λίμνης, ενώ το χειμώνα καλυπτόταν από το νερό της λίμνης.
- 29 Αρχή του αύλακα επικοινωνίας με τη λίμνη Καϊάφα.
- 30 «**Λούμπα Καμένο Μπογάζι**» (ή Κομμένο Μπογάλι) και το μπογάζι (νησάκι) «**Καμένο Πατάκι**». «Λούμπα» ή «πλατώ» λέγεται η λίμνη/ξεχωριστή λεκάνη που συνδέεται με τις υπόλοιπες με αύλακες.
- 31 «**Στραθαύλακο**».
- 32 Λούμπα ή πλατώ με το μπογάζι «**ο Κρίνος**».
- 33 Μικρολούμπες: «**το Καρακαξόρικο**», «**το Καϊμένο Παπούτσι**» κ.ά..
- 34 Λούμπα «**Μέλιο**» ή «Μέλιος», η οποία συνδεόταν με αύλακα με την αποβάθρα του Σαμικού.
- 35 Λούμπα ή πλατώ «**Φτολιά**».
- 36 Χωράφια του «**Ζέλτη**», έφταναν μέχρι την αρχαία Σάμη.
- 37 Αύλακας επικοινωνίας με Καϊάφα, φάρδους 4-25 μ. και βάθους περίπου 2,5 μ..
- 38 Θέση «**Κλειδί**» με το δεύτερο διβαρόσπιτο της λίμνης. Το τμήμα της σιδηροδρομικής γραμμής στο σημείο της γέφυρας κάτω από την οποία πέρναγε, και περνάει ακόμη, ο αύλακας επικοινωνίας των λιμνών Αγουλινίτσας και Καϊάφα.
- 39 **Αποβάθρα Άνω Σαμικού και Κρουνών** για τα πλοίαρια των ελεύθερων αλιέων με δύο τοποθέτες-επιτηρητές.
- 40 **Αποβάθρα Ραχών**, όπου συχνά πλημμύριζαν τα παραλίμνια χωράφια. Εδώ η πυραμίδα ελέγχου της στάθμης κατακλυζόταν πρώτη απ' όλες τις άλλες πυραμίδες οι οποίες είχαν τοποθετηθεί σε διάφορα σημεία γύρω από τη λίμνη για τον έλεγχο της στάθμης της.
- 41 **Αποβάθρα Ανεμοχωρίου** με ένα φυλάκιο.
- 42 «**Καλοκαιρινή**» αποβάθρα **Επιταλίου** —«**στου Μπαρλέτη**»—, μπροστά από το Αγρίδι (βλ. σημείο 2).
- 43 «**Χειμωνιάτικη**» αποβάθρα **Επιταλίου** —«**στου Χαρίλαου**».
- 44 Λούμπα «**Ψαθάκι**» και ο «**τρίτος δρόμος**» που τη χώριζε από το Κανάλι.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Το 1945, έτος αεροφωτογράφισης του υπόβαθρου του χάρτη, δεν υπήρχε ιχθυοτροφείο και η λίμνη ήταν ανοιχτή στην ελεύθερη αλιεία. Συνεπώς, για ό,τι αφορά τις εγκαταστάσεις διβαριού ο αναγνώστης παραπέμπεται στον προηγούμενο χάρτη. Το παρόν υπόβαθρο είναι συμπληρωματικό για τον εντοπισμό των τοπωνυμίων.

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χα4. Χαρτογράφηση τοπωνυμίων για την περίοδο πριν την αποξήρανση της λίμνης.

ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1945) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 42 000, ΓΥΣ (1960) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 15 000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, Διακήρυξη ενοικίασης του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας για την περίοδο 1963-68, Προφορικές πληροφορίες των αλιέων Αγουλινίτσας.

Αλιευτική δραστηριότητα στην πρώην λίμνη Αγουλινίτσας και σήμερα στα κανάλια

- 24-27. Αλιεία και κυνήγι μέσα στη λίμνη στη διάρκεια του μεσοπολέμου (συλλογή φωτ. Ε. Κοβάνη, αρχείο Αθανάσιου Μαστρο-βασιλόπουλου).
28. Η κατασκευή της καλαμωτής (συλλογή φωτ. Κ. Αβδελίδη, αρχείο Βασιλείου Αναστόπουλου).
29. Ελεύθερη αλιεία στα κανάλια, σήμερα (φωτ. Ε. Κοβάνη, 1998).
30. «Βολκός» για την αλιεία χελιών (φωτ. Ε. Κοβάνη, 1998).

29

30

24

25

26

27

28

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χα5. Χρήσεις γης στην περιοχή της αποξηραμένης λίμνης και η οικιστική ανάπτυξη σήμερα.

1. Αγ. Γιώργης 2. Γεωργικές αποθήκες (κάθετου τύπου/silos) 3, 4. Θερμοκήπια 5. Αγ. Ανδρέας
6. Αγ. Σωτήρα 7. Οικισμός Παραλία Επιταλίου 8. Χωματουργικές διαμορφώσεις για χελιοτροφείο.
9. Βιομηχανικά κτίρια ("Αιγείο") 10. Αθλητικό γήπεδο 11. Ελαιοτριβείο Αγροτικού Συνεταιρισμού Επιταλίου 12. Συνεταιρισμός Επεξεργασίας Πωλήσεων Προϊόντων Επιταλίου
13. Αεροδρόμιο (πήσεις ψεκασμού) 14. Ιδιοκτησία ΟΤΕ (από 1972) 15. Κτηριακές εγκαταστάσεις ΟΤΕ (1998) 16. "Διβάρόσπιτα" ("μουσειακή" φύλαξη και κτηνοτροφική χρήση).
17. "Σκουπιδοτόπος Αγουλινίτσας": δέχεται (από το 1987) τα απορρίμματα 31 δήμων και κοινοτήτων του νομού 18. Παραθεριστικές κατοικίες 19. Αντλιοστάσιο αποστράγγισης
20. Κατεδαφισμένες παραθεριστικές κατοικίες 21. Αγροτεμάχια εντός αποξηραμένης λίμνης (αρδευόμενες καλλιέργειες με τεχνητή βροχή: 62% βαμβάκι, 33% καλαμπόκι και βοσκότοποι).
22. Θερμοκήπια 23. Διβάρόσπιτο Κλειδιού (ερείπιο)

ΠΗΓΕΣ: Επιτόπιες αναγνωρίσεις 1997 και 1998, ΓΥΣ (1988-90) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000.

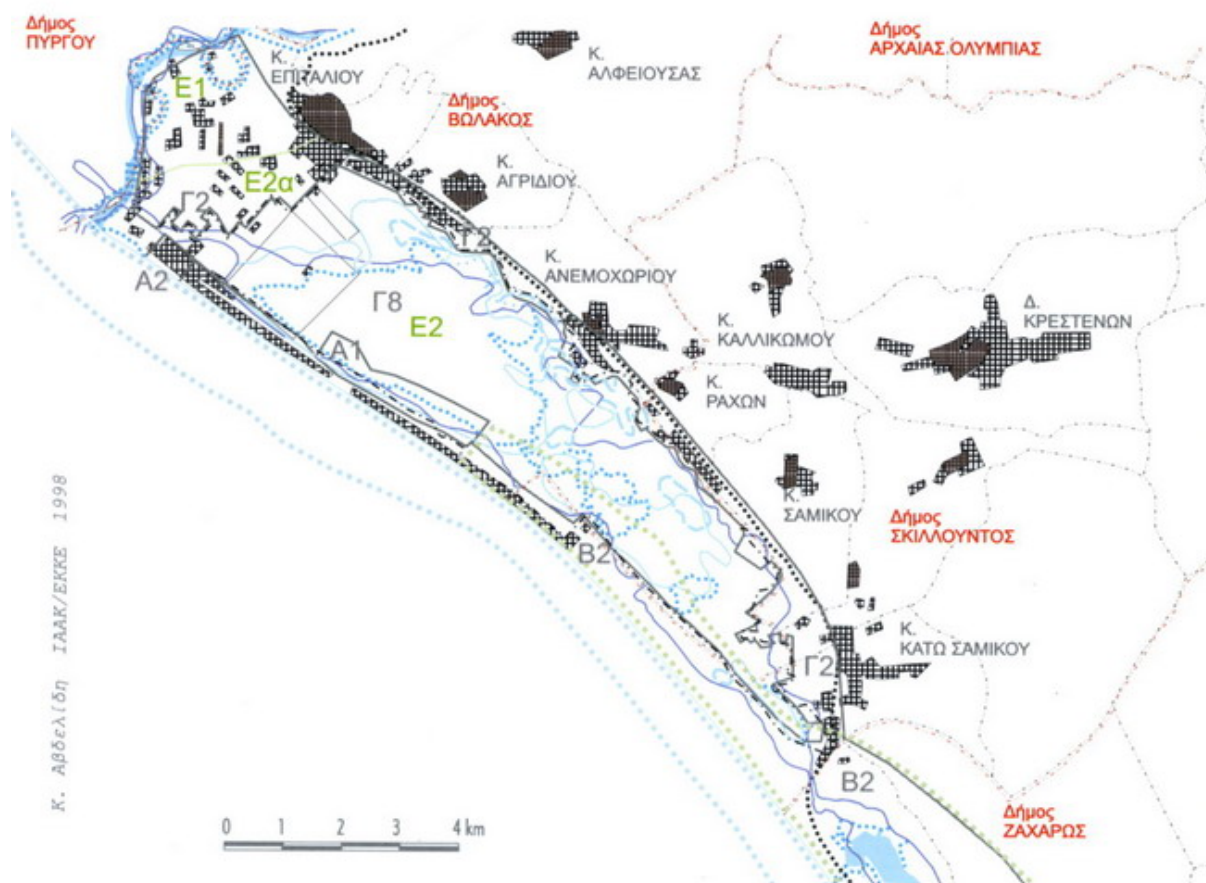

Υπόμνημα του χάρτη Αγουλινίτσας Χα6

- όριο λίμνης, ποταμού 1905-7
- όριο λίμνης, ποταμού 1938-43
- όριο λίμνης 1945
- όριο λίμνης 1952-53
- νομοθετημένο όριο αποξηραμένης λίμνης
- σιδηροδρομική γραμμή
- δομημένη περιοχή μέχρι το 1945
- επεκτάσεις δομημένης περιοχής 1945-1998
- όριο ειδικών χρήσεων
- νομοθετημένο όριο χωροταξικών υποπεριοχών Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου παραλιακής περιοχής δήμων και κοινοτήτων νομού Ηλείας
- όριο δήμου ή κοινότητας πριν τις 4.12.1997
- όριο πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης μετά τις 4.12.1997
- A1** υποπεριοχή με χρήση "τουρισμού-αναψυχής". Περιλαμβάνει δημόσια παραθαλάσσια έκταση. Κατώτατο όριο κατάτμησης: 8 στρ.
- A2** υποπεριοχή με χρήση παραθεριστικής κατοικίας. Κατώτατο όριο κατάτμησης: 4στρ.
- B2** υποπεριοχή χώρων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Περιλαμβάνει τις αμμοθίνες και το δάσος της Στροφυλιάς, τη λίμνη Καϊάφα και τον αρχαιολογικό χώρο Καϊάφα
- Γ2** υποπεριοχή γεωργικής χρήσης γης υψηλής παραγωγικότητας. Κατώτατο όριο κατάτμησης και αρπότητας: 6 στρ., κατά παρέκκλιση: 4στρ.
- Γ8** υποπεριοχή γεωργικής χρήσης υψηλής παραγωγικότητας όπως η Γ2, δεν επιτρέπεται όμως η κατοικία. Περιλαμβάνει τη δημόσια έκταση της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας. Κατώτατο όριο κατάτμησης και αρπότητας: 20 στρ.
- όριο ζωνών εγγειοβελτιωτικών παρεμβάσεων πεδιάδας Αλφειού
- E1** ζώνη ανάμεσα στον Αλφειό και την Αγουλινίτσα. Αρδευτικό δίκτυο από το 1971: σύστημα άρδευσης από τον Αλφειό με καναλέτα για 5 000 στρ.
- E2** ζώνη περιοχής Αγουλινίτσας. Αποχετευτικό, αποστραγγιστικό δίκτυο και κύρια διώρυγα από το 1969-72. Αρδευτικό δίκτυο 1970-76
- E2α** μέρος της ζώνης E2. Αρδευτικό δίκτυο από το 1972: σύστημα άρδευσης από Αλφειό με καναλέτα για 2 000 στρ.
- όριο χερσαίου παράκτιου οικότοπου με έκταση 31,27 χλμ2.. Περιλαμβάνει το πευκόδασος της Στροφυλιάς, τη λίμνη Καϊάφα, τις αμμοθίνες Αγουλινίτσας και μέχρι τον Κακόβατο, το λόφο Ελληνικού, τον αρχαιολογικό χώρο Καϊάφα, το Σπήλαιο και τις Ιαματικές Πηγές. Σημαντικό οικοσύστημα πλούσιας μεσογειακής χλωρίδας και πανίδας (λίστα NATURA 2000)
- όριο θαλάσσιου παράκτιου οικότοπου με έκταση 49,1 χλμ2. Περιλαμβάνει την αμμώδη θαλάσσια ζώνη κατά μήκος της ακτής του Κόλπου της Κυπαρισσίας. Αναπόσπαστο μέρος του θαλάσσιου οικοσυστήματος της Πελοποννήσου (λίστα NATURA 2000)

**ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χαβ. Όρια στην περιοχή της αποξηραμένης λίμνης:
περιβαλλοντικά, οικιστικά, διοικητικά, χωροταξικά, αρδευτικά.**

ΠΗΓΕΣ : ΓΥΣ (1945) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 42 000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000, ΓΥΣ (1953) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1990) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, Δ/ση Γεωργίας ν. Ηλείας Γενική Οριζοντιογραφία Πεδιάδος Αλφειού-Χάρτης κλ. 1: 20 000, Δ/ση Γεωργίας ν. Ηλείας Γενική Διάταξη Αγροτεμαχίων Αποξηρανθείσας Λίμνης Αγουλινίτσας Χάρτης κλ. 1: 20 000, ΕΣΥΕ (1997) Διοικητικά Όρια Ελλάδας - Χάρτης κλ. 1: 50 000, Λίστα NATURA 2000 (1997) Φυσικοί οικότοποι - Προτάσεις για το Εγχειρίδιο Οικολογικών Ενδιατυμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νόμος 2539/97(1997) Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Π.Δ. της 3.9.1993 Καθορισμός ΖΟΕ...παράλιας περιοχής Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Ηλείας, ΧΥΣ (1907) Χάρτης Πελοποννήσου κλ. 1: 100 000.

*Χρήσεις στο εσωτερικό και στα όρια της
αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας*

31. Αρδευόμενες καλλιέργειες.
32. Τάφρος αποστράγγισης.
33. Κτηριακές εγκαταστάσεις ΟΤΕ.
34. Οι «εγκαταστάσεις» χελιοτροφείου
(εγκαταλειμμένες πριν την αποπεράτωσή τους).
35. Εργοστάσιο κλωστούφαντουργίας «Αιγαίο»
(έχει διακοπεί η λειτουργία του).
36. Αγουλινίτσα: το βαθύ μέρος της λίμνης
(σήμερα αποξηραμένο και χέρσο) με θέα προς το Επιτάλιο.
37. Ο σκουπιδότοπος λειτουργεί σε άμεση γειτνίαση με τις
παραθεριστικές οικοδομές.
38. Άποψη του ψεκαστικού αεροδρομίου.

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

32

33

34

35

36

37

38

***Κατάλοιπα των παλιών χρήσεων και νέες διαμορφώσεις
στην περιοχή της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας***

- 39. Τάφρος επικοινωνίας με τον Αλφειό ποταμό. Σημείο κοντά στην εκβολή του ποταμού, όπου διατηρούνται καλύβες από ψάθα και ξύλο και βάρκες αλιείας.
- 40. Τα κεντρικά διβαρόσπιτα (βλ. Χάρτη Αγουλινίτσας Χα4, σημείο 19).
- 41. Στη θέση Κλειδί, η διασταύρωση της σιδηροδρομικής γραμμής με τον παλιό δρόμο και η επικοινωνία Αγουλινίτσας και Καιάφα κάτω από τη γέφυρα.
- 42. Γενική άποψη της θέσης Κλειδί. Διακρίνεται και το δεύτερο διβαρόσπιτο.
- 43-44. Ο κοινοτικός δρόμος που συνδέει το Επιτάλιο με την Παραλία, κάθετος προς την αρδευτική τάφρο. Διακρίνονται τα θερμοκήπια της πρώην παραλίμνιας ζώνης.
- 45. Το αντλιοστάσιο αποστράγγισης της Αγουλινίτσας προς τη θάλασσα.

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

39

40

41

42

43-44

***Οι οικισμοί της Β-Α όχθης και οι οικιστικές επεκτάσεις
στην παραλιακή ζώνη της Αγουλινίτσας***

46. Ο οικισμός του Επιταλίου, άποψη της Αγουλινίτσας και η περιοχή μεταξύ της αποξηραμένης λίμνης και της εκβολής του Αλφειού.
47. Άποψη του Επιταλίου: κεντρικός κοινοτικός δρόμος.
48. Ο οικισμός του Ανεμοχωρίου, η Αγουλινίτσα και το δάσος της Στροφυλιάς (διακρίνεται κατά μήκος της παραλίας).
49. Οι οικοδομές συνεχίζονται και πέρα από το αντλιοστάσιο όπου οι οικοδομές αυτές γκρεμίστηκαν ως αυθαίρετες, το 1997, από το ΥΠΕΧΩΔΕ.
50. Συνύπαρξη παραθεριστικών οικημάτων και σκουπιδότοπου.
51. Η κατεδάφιση των αυθαίρετων που είχαν καταλάβει όλη την παραλιακή ζώνη της περιοχής Αγουλινίτσας κατά μήκος του δάσους Στροφυλιάς.
- 52-53. Παραλία Ραχών: κάποια επιβίωση της παλιάς παραθεριστικής πρακτικής, θερινή διαμονή μέσα σε καλύβα κατασκευασμένη από καλάμια πάνω στην άμμο.

(φωτογράφηση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

46

47

48

49-50

51

52

53

Σημερινή «εγκατάσταση» διβαριού στη λίμνη Καϊάφα

- 54-55. Εγκαταστάσεις διβαριού στον εσοδευτικό αύλακα της λίμνης Καϊάφα (μικρογραφία και ερασιτεχνικές σε σύγκριση με αυτές του παρελθόντος της Αγουλινίτσας).
- 56-57. Αυτοσχέδιες αλιευτικές παγίδες των εγκαταστάσεων διβαριού από σύρμα και πλαστικό.
58. Η «μπούκα», στόμιο του εσοδευτικού αύλακα, μετά το άνοιγμά της για επικοινωνία της λίμνης Καϊάφα με τη θάλασσα (Ιούλιος 1998).

(φωτογράφιση Κ. Αβδελίδη 1997-98)

55

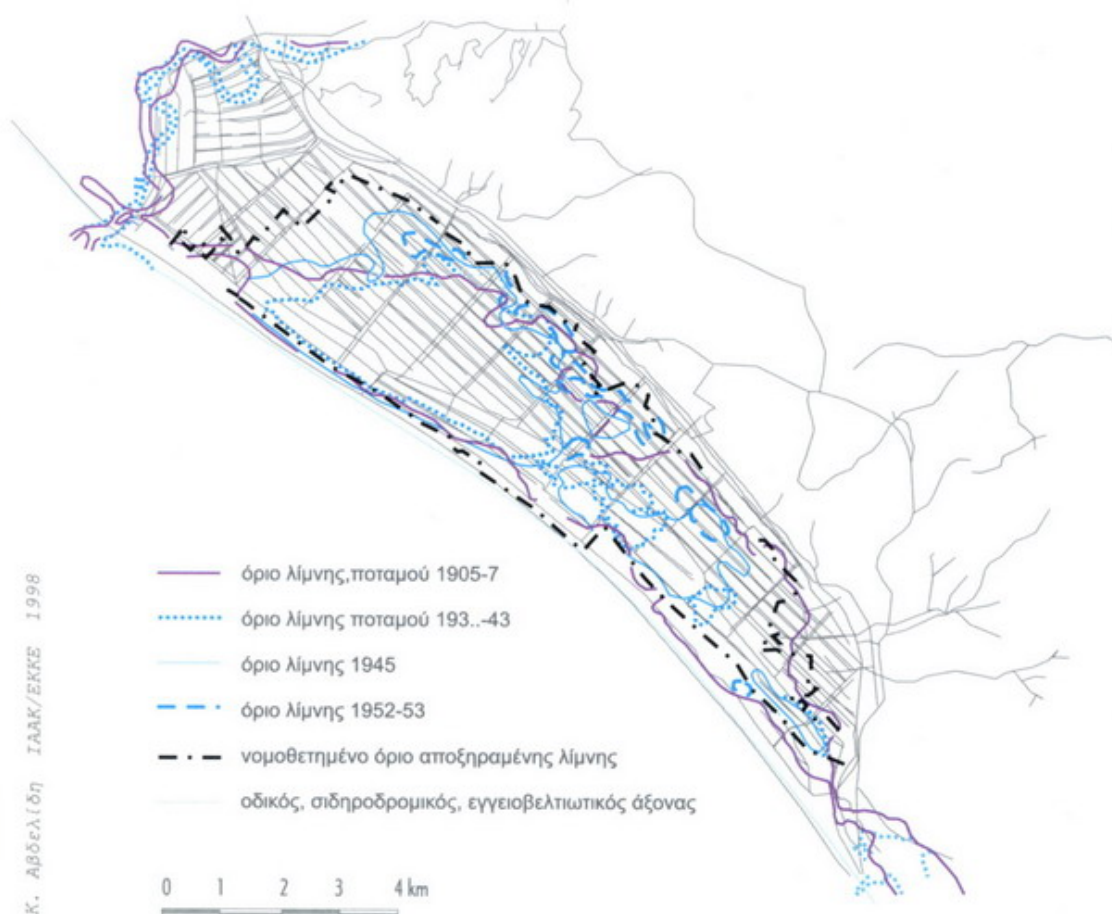
56-57

58

ΧΑΡΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ Χα7. Τα όρια της πρώην λίμνης Αγουλινίτσας κατά τον 20ό αιώνα και το σημερινό δίκτυο οδών, τάφρων και σιδηροδρομικής γραμμής στην περιοχή της αποξηραμένης λίμνης.

ΠΗΓΕΣ: ΓΥΣ (1945) Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 42000, ΓΥΣ (1945) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000, ΓΥΣ (1953) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, ΓΥΣ (1990) Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000, Δ/ση Γεωργίας ν. Ηλείας Γενική Οριζοντιογραφία Πεδιάδος Αλφειού κλ. 1: 20 000, Δ/ση Γεωργίας ν. Ηλείας Γενική Διάταξη Αγροπεμασίων Αποξηρανθείσας Λίμνης Αγουλινίτσας κλ. 1: 20 000, ΧΥΣ (1907) Χάρτης Πελοποννήσου κλ. 1: 100 000.

6. Πίνακες Δεδομένων

- Π1:** Κάρλα: Οι διακυμάνσεις των εκτάσεων της λίμνης και της λεκάνης απορροής και οι εγγειοδελτιωτικές παρεμβάσεις
- Π2:** Κάρλα: Μελέτες, νομοθετήματα, έργα, συνέπειες αποξήρανσης της λίμνης Κάρλας
- Π3:** Κάρλα: Οι οικισμοί της παραλίμνιας περιοχής (τοπωνύμια, αλιεία πριν την αποξήρανση, γεωργία μετά την αποξήρανση της λίμνης)
- Π4:** Αγουλινίτσα: Οι διακυμάνσεις των εκτάσεων της λίμνης και οι εγγειοδελτιωτικές παρεμβάσεις
- Π5:** Αγουλινίτσα: Μελέτες, νομοθετήματα, έργα, συνέπειες αποξήρανσης της λίμνης
- Π6:** Αγουλινίτσα: Οι οικισμοί της παραλίμνιας περιοχής (τοπωνύμια, πληθυσμός, εκτάσεις, αλιεία πριν την αποξήρανση, γεωργία μετά την αποξήρανση της λίμνης)

ΠΙ. Πίνακας Δεδομένων: Κάρλα: Οι διακυμάνσεις των εκτάσεων της λίμνης (λ.) και της λεκάνης απορροής (λ.α.) και οι εγγειοβελτιωτικές παρεμβάσεις

ΧΡΟΝΟΣ	ΛΙΜΝΗ + ΛΕΚΑΝΗ ΑΠΟΡΡΟΗΣ (Πριν και μετά την αποξήρανση της λίμνης)	ΧΡΟΝΟΣ	ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ
1881-99	Λόγω ξηρασιών η λ. σημείωσε περισσότερες φορές σημαντική πτώση της στάθμης της. (Ιούλιος 1899: δεν υπήρχε λ. [24] ³³)		
1905-12	Έκταση της λ.: ~ 36,36 + 0,57 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω σε χάρτη 1: 75 000 [25])		
1920/21	Πλημμύρες και υπερχείλιση του Πηνειού ποταμού. Κατακλύστηκαν καλλιεργούμενες εκτάσεις [2] Έκταση και στάθμη της λ.: 180 χλμ. ² , + 50,1μ. [2] ή + 51,0 μ. [24]		
1930/31	Πλημμύρες και υπερχείλιση του Πηνειού. Έκταση και στάθμη λ.: 145 χλμ. ² , + 49,25 μ. [2] Έκταση λ. α.: >1672 χλμ. ²		
1935-39	Έκταση λ.: ~ 120 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω στο χάρτη 1: 100 000 [3])	1936-41	Μικροέργα χωρίς συντονισμό για την αποστράγγιση θαλάσσιων εκτάσεων και αντιπλημμυρικής προστασίας
1937	Έκταση λ. α.: 1672 χλμ. ² [2]	1937	Κατασκευάστηκαν έργα στον Πηνειό ποταμό για τον περιορισμό των υδάτων που υπερχείλιζαν προς τη λ.. Αποτέλεσμα: μείωση της λεκάνης απορροής της λ. Κάρλας και μεταφορά των υδάτων στη λ.α. του Πηνειού [2]
1938/39	Νομοθετικός ορισμός ανώτατης και κατώτατης στάθμης της λίμνης: 155,0 χλμ. ² , + 48,5 μ. 107,5 χλμ. ² , + 47,3μ. [2]	1938-39	Έργα διευθέτησης του χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη (αντιπλημμυρικά έργα της περ. Πλατυκάμπου)
1940-60	Εκτίμηση της έκτασης της λ.α.: 1160,3 χλμ. ² [24]	1940	
1945	Έκταση λ.: ~ 74,7 + 1,04 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω στο χάρτη 1: 50 000 [5])		
1949-50	Έκταση και στάθμη λ.: 40 χλμ. ² , + 44,71μ. (31.10.50) Έκταση λ.α.: 1075 χλμ. ² [2]	1949-50	Πρώτα συντονισμένα έργα στη λεκάνη απορροής / κατασκευή αναχωμάτων εγκιβωτισμού του Πηνειού / συλλεκτήρες ορεινών υδάτων (I1+I3, I5+I6 αργότερα μετονομάστηκαν Σ1, Σ5). Ανακατασκευή ενός από τους συλλεκτήρες
		1951	Διάνοιξη της κύριας τάφρου T1 με αποτέλεσμα τη διόγκωση της λ. και κατακλύσεις εδαφών
		1954	Μερική διάνοιξη των τάφρων πεδινών περιοχών 2T, 3T, 4T, 5T, 6T
1956	Έκταση και στάθμη λίμνης: 115 χλμ. ² , + 47,65μ. [2]		

(συνεχίζεται)

33. Η αρίθμηση εντός [] παραπέμπει στις «Πηγές» στο τέλος του Π3 για την Κάρλα και στο τέλος του Π6 για την Αγουλνίτσα.

(συνέχεια Πίνακα Π1)

1959	Εμφανιζόμενη έκταση λ.: 52 χλμ.^2 [7], $+42 \text{ χλμ.}^2$ [24] Έκταση λ.α.: $1065,2 \text{ χλμ.}^2$ [2], 1050 χλμ.^2 [1]		
		1961	Κατασκευή της σήραγγας χωρίς όμως την παράλληλη κατασκευή του φράγματος μετατροπής της λ. σε υδαταποθήκη. Αρχίζει η εκκένωση της λ. στον Παγασητικό κόλπο
1962	Αποξήρανση λίμνης	1962	Ολοκλήρωση της αποξήρανσης όλης της λ. και όχι μέρους της, όπως προβλεπόταν από την προμελέτη. Πλήρης διάνοιξη τάφρων αποστράγγισης πεδινών υδάτων 2τα, 3τα, 4τα, 5τα, 6τα και κατασκευή της κεντρικής τάφρου 1τα
		1977	Κατασκευή έργων Πλατυκάμπου
1978-79	Πλημμύρες. Ανεπάρκεια του συλλεκτήρα Σ1 (παλαιά 11+13)		
1988-89	Κατασκευή ταμιευτήρων νερού για άρδευση. Θέση και εμβαδόν των ταμιευτήρων: 1. Ελευθερίου (ν.λ.) = $0,3 \text{ χλμ.}^2$, εκτός λ. 2. Δήμητρας (ν.λ.) = $0,3 \text{ χλμ.}^2$, εκτός λ. 3. Νιαμάτων (ν.λ.) = $0,6 \text{ χλμ.}^2$, 4. Γλαύκης (ν.λ.) = $0,5 \text{ χλμ.}^2$, 5. Καστορίου (ν.λ.) = $0,35 \text{ χλμ.}^2$, 6. Καλαμακίου (ν.λ.) = 2 χλμ.^2 , 7. Στεφανοδικείου ή Καναλίων (ν.μ.) = 4 χλμ.^2 ΣΥΝΟΛΟ = $8,05 \text{ χλμ.}^2$ [24]		
1995-98	Οριστική πρόταση κατασκευής νέου ταμιευτήρα με εμβαδόν 42 χλμ.^2 , με κατώτατη στάθμη άρδευσης + 45,3 μ. και ανώτατη στάθμη ανάσχεσης πλημμυρών + 50,0 μ. Εμβαδόν λεκάνης απορροής: $1661,5 \text{ χλμ.}^2$, σύμφωνα με την εκτίμηση και τις εμβαδομετρήσεις της μελέτης του ΥΠΕΧΩΔΕ [24]		
1997-98	Συνολική έκταση της περιοχής της τέως λ.: 146 χλμ.^2 [8] Έκταση της τέως λ. αρμοδιότητας ν. Λάρισας: $81,866 \text{ χλμ.}^2$ (από τα οποία 45,9 παραχωρήθηκαν οριστικά σε ακτήμονες, 7,7 αναγνωρίστηκαν ως ιδιοκτησίες του αγροκτήματος Πλασιάς, 10,3 παραχωρούνται από το δημόσιο σε συλλόγους ακτημόνων και τ. αλιέων για προσωρινή ομαδική καλλιέργεια, 2,185 είναι ο ταμιευτήρας Καλαμακίου, ~ 15 κατέχονται από τρίτους) [8]. Έκταση της τ. λ. αρμοδιότητας ν. Μαγνησίας: 45 χλμ.^2 (από τα οποία 39,665 είναι προς καλλιέργεια) [9]	1998	Δημοπράτηση έργου (διαδικασία σε εξέλιξη)

Π2. Πίνακας Δεδομένων: Μελέτες, νομοθετήματα, έργα, συνέπειες αποξήρανσης της λίμνης Κάρλας

ΧΡΟΝΟΣ	ΜΕΛΕΤΗ/ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑ	ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ/ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΟΣ	ΕΡΓΑ/ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ	ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ
1887	Γαλλική αποστολή	αντιπλημμυρική προστασία / εγγειοδολωτικά έργα		
1911-13	J. Nobile (Ιταλός μηχαν.)	αναχώματα εγδαωτισμού / διάνοξη σήραγγας για την αποξήρανση / δημιουργία ταμιευτήρα για πλημύρες, αρδεύσεις		
1920-21	J. Jackson	idem		
	MacDonald (Αγγλός μηχαν. της εταιρείας BOOT)	idem		
1927		διανομή γλίστρων σε κατοίκους των χωριών	χαρτογράφηση περιοχής	
1933	N. 5800/1933	περί καθορισμού ανώτατης και κατώτατης στάθμης της λ. Κάρλας βάσει τοπογραφικών διαγραμμάτων που ορίζει επιτροπή εφαρμογής		
1938-39	αριθμός επιτροπής του Νόμου Η 5800/33 ³⁴ [12]	καθορισμός ανώτατης και κατώτατης στάθμης (πρακτικά οροσημάνσης: 28.6.38, αποδοχή: 20.10.1939)	αντιπλημμυρικά έργα της περιοχής Πλατυκάμπου (διευθέτηση χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη)	
1936-41	τοπικές παρεμβάσεις	αποστράγγιση βάλτων εκτάσεων και αντιπλημμυρική προστασία	μικροέργα τοπικού χαρακτήρα, χωρίς συντονισμό (αποστράγγιση βάλτων εκτάσεων)	διόγκωση της λ. και αχρήστευση καλλιεργήσιμων εκτάσεων στις χαμηλότερες παρακάτωλες περιοχές [2]
1949-50	εταιρεία BOOT με βάση τη μελέτη MacDonald		πρώτα συντονισμένα έργα στη λεκάνη απορροής / κατασκευή αναχωμάτων εγδαωτισμού του Πηνειού / συλλεκτήρες ορεινών υδάτων (11+13, 15+16, αργότερα μετονομάστηκαν Σ1, Σ5) [24]	
	Υ.Ε.Κ.Ε. Αθήνας		ανακατασκευή ενός από τους συλλεκτήρες	
1951			διάνοξη της κυρίας τάφρου T1	διόγκωση της λίμνης και κατασλόνες εδαφών
1952			-οπισθηματική αποτύπωση των εκτάσεων των χωριών, -τοπογραφικά διαγράμματα, -κτηματολογικός χάρτης	
1953	ίδρυση ΑΣΕΒ Κάρλας (Αναγκαστικός Συνεταιρισμός Εγγείων Βελτιώσεων Κάρλας)	συμμετέχουν οι κοινότητες: Ριζομυλός, Στεφανοβίχειο, Αρμένιο, Σωτήριο, Νίκη		

(συνεχίζεται)

34. Βλ. υποσημείωση 33.

(συνέχεια Πίνακα Π2)

1953-54	Παπαδάκης (μηχ. του Υπ. Γεωργίας / εντολή 187945/53): εκπόνηση Προμελέτης εγγειοβελτιωτικών έργων παρακαλίων περιοχής	Προβλεπόμενα έργα: 1. Αξιοποίηση 197.000 στρ., δηλ. του μεγαλύτερου τμήματος της παρακάλαας περιοχής (από ΝΔ όχθη Κάρλας μέχρι εθν. οδ. Βόλου-Λάρι / ΒΔ μέχρι οδ. Λάρι-Αγιάς / ΝΑ κοινοτικό όριο του Ριζομυλίου). 2. Κατασκευή αρδευτικού και αποστραγγιστικού δικτύου (τάφρων και διαφύγων). 3. Λίμνη έκτασης 64.700 στρ. θα διαμορφωνόταν στο ΝΑ τμήμα της. 4. Η χρήση της λίμνης για άρδευση θα γινόταν με δίκτυο διαφύγων + καναλιών. 5. Στο Δ όριο της λίμνης η κατασκευή αναχώματος είχε ως σκοπό την προστασία της περιοχής από υπερχείλιση της λίμνης. 6. Η τροφοδοσία της λίμνης από το υδρολογικό δίκτυο της απομένουσας λεκάνης απορροής. 7. Δυνατότητα τροφοδοσίας της λίμνης με άντληση νερών από τον Πηνειό. 8. Δίκτυο αποστραγγιστικών τάφρων για νερά της περιοχής και εκκένωση τους στον Παγασητικό. 9. Πρόβλεψη: η υπερχείλιση της λίμνης να αποχετεύεται στη σήραγγα προς Παγασητικό		
1954-59	Διευθ. Μελετών του Υπουργείου Δημοσίων Έργων: Αξιοποίηση της παρά την λίμνην Βοιθίδα (Κάρλα) περιοχής (οριστική μελέτη των έργων με βάση την προμελέτη Παπαδάκη)	προβλεπόμενα έργα: -αποξήρανση 18.000 στρ. -αποστράγγιση 225.000 στρ. -άρδευση 200.000 στρ. Βασικά έργα: α) κατασκευή σήραγγας μήκους 10.500 μ. από την λ. Κ. προς τον Παγασητικό κόλπο για την αποχέτευση των επιβλαβών υδάτων της περιοχής, β) κατασκευή δικτύου αποχέτευσης και αποστράγγισης, γ) κατασκευή υδαταποθήκης 227.000 μ. ³ για την άρδευση, δ) κατασκευή αρδευτικού δικτύου, και ε) εγκατάσταση αντλιοστασίων αποστράγγισης και άρδευσης		
1959	Γρ. Ν. Νικολαΐδη: σύνταξη προμελέτης + ανάθεση Οριστικής μελέτης για την πλήρη αξιοποίηση της πεδιάδας Λάριος-Κάρλας	προβλεπόμενα έργα: -ταμεινής 64.700 στρ. -σήραγγα -συλλεκτήρες ορεινών υδάτων -ανάχωμα Πηνειού -τάφροι πεδινών υδάτων		
1961			-κατασκευή της σήραγγας (1957-1960) -χωρίς, όμως, την παρ'αλληλη κατασκευή του φράγματος μετατροπής της λίμνης σε υδαταποθήκη -το 1961 αρχίζει η εκκένωση της λίμνης στον Παγασητικό κόλπο	
1962		αποξήρανση Κάρλας	-ολοκλήρωση της αποξήρανσης όλης της λίμνης (και όχι μέρους της όπως προέβλεπε η προμελέτη Παπαδάκη) -πλήρης δάνοξη τάφρων αποστράγγισης πεδινών υδάτων 2Τ, 3Τ, 4Τ, 5Τ, 6Τ της πρότασης Παπαδάκη -κατασκευή της κεντρικής τάφρου 1Τ της πρότασης Νικολαΐδη	

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π2)

1962-...				Τα έργα αποξήρανσης δεν περιέλαβαν την κατασκευή ταμειυτήρα, ενώ κατασκευάστηκε μικρή σήραγγα παροχής $8,5 \text{ m}^3/\text{s}$). Αποτέλεσμα : 1. Συχνό πλημμύρισμα των χαμηλότερων εκτάσεων, δηλ. εκεί που προβλεπόταν ο ταμειυτήρας. 2. Δεν επιτεύχθηκε η πλήρης γεωργική αξιοποίηση της πεδιάδας της Κάρλας Κυριότερες επιπτώσεις της αποξήρανσης: - διατάραξη του συστήματος των υδάτων της ευρύτερης περιοχής, - κλιματικές μεταβολές, - προσβολή του οικοσυστήματος, - εξάλειψη της αδιάλειπτης μέχρι τότε αλιευτικής δραστηριότητας
1966	Υ.Δ.Ε.+ Ν. Νικολαΐδης: Προκαταρκτική έκθεση επί των συνθηκών στεγανότητας της υδατοθήκης Κάρλας			
1966	Υ.Δ.Ε.+ Α. Μπαρούνης, Ν. Αλαϊκίτης: Γεωλογική αναγνώριση της περιοχής			
1968	Υ.Δ.Ε. Electro Watt: Προκαταρκτική μελέτη και έκθεση οικονομικής σκοπιμότητας Αξιοποίηση πεδιά- δος Θεσσαλίας	μελέτη του υδατικού δυναμικού (επιφανειακών και υπογείων υδάτων) της Θεσσαλίας και γεωργική ανάπτυξη		
1969	Υ.Δ.Ε.+ Γιώργου Α.Ε.	συστηματική διερεύνηση των συνθηκών στεγανότητας του τμήματος της λεκάνης Κάρλας του προσφεζόμενου ως υδατοθήκης		
1970	Υ.Δ.Ε.+ ΙΓΕΥ	πρόγραμμα ερευνών		
1974	Υ.Δ.Ε.+ ΙΓΜΕ: Γεωλογική και γεωφυσική έρευνα επί της στεγανότητας της λεκάνης Κάρλας			
	Ν.Δ. 130/1974 Περὶ ρυθμίσεως θεμάτων αποστραγγισθεισών γαιών λίμνης Βοιθηίδος (Κάρλα) [4]	περιελήφθησαν τα όρια του 1938/39 προς ρύθμιση ιδιοκτησιακού προβλήματος		

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π2)

	γρ. Ν. Νικολαΐδη-Μ. Έξαρχου: μελέτη	προβλεπόμενα έργα: 1. κατασκευή αποχετευτικού-αποστραγγιστικού δικτύου 2. κατασκευή οδικού, αγροτικού δικτύου στην περιοχή Πλατυκάμπου σε έκταση 185.000 στρ. 3. εξυπηρέτηση παρόλληλα για την άρδευση 60.000 στρ. της περιοχής με νερά του Πηνειού		
1976	Ν. 351/1976 <i>Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν.Δ. 130/74</i> [14]	προς ρύθμιση ιδιοκτησιακού		
1977	γρ. Αλφά-Ωμέγα (Έξαρχος, Νικολαΐδης, Νικολόπουλος, Μπενεσιανού): Προκαταρκτική μελέτη αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων μείζονος περιοχής Κάρλας (έγκριση απόφ. ΥΔΕ Α2γ/01/178/25-9-78)		κατασκευή έργων στην περιοχή Πλατυκάμπου	
1978	Λεονταρίτης: Αντιπλημμυρική προστασία Κάρλας			
	Χρηστίδης: Υδατικό ισοζύγιο Πηνειού εις Τέμπη και υδατικό ισοζύγιο Κάρλας			
	Ν. Λαζάρους ΕΕΒ: Αναγνωριστική εδαφολογική μελέτη περιοχής τίνος λίμνης Κάρλας			πλημμύρες – ανεπάρκεια του συλλεκτήρα Σ1 (παλαιά Π+Ι3)
1982	Υ.Δ.Ε.+Αλφά-Ωμέγα/Νικολαΐδης: Προμελέτη ταμιεντήρα Κάρλας και συναφών έργων (σύμβαση 14-5-1980, έγκριση απόφ. ΥΔΕ 2659 Δ/12-10-83)	προβλεπόμενα έργα: 1. ταμιεντήρας 42.000 στρ. που θα καταλάβει τα χαμηλότερα εδάφη της παλιάς λίμνης (συμφέροντα των κοινοτήτων Καναλιών, Κεραμίδιου, Καλαμαζίου, Ελάφου, Στεφανονοδικαίου), με ιχθυολογική αξιοποίηση, χωρίς αποστραγγίσεις αρδεύσεων που πάνε στον Παγασητικό, 2. διατηρεί αποστραγγισμένο ένα κομμάτι στα Ν των Καναλιών (δεν προβλεπόταν από τη μελέτη Παπαδάκη), 3. συνδέει όλο το έργο με αποξήρανση του έλους Τοϊδικιά που αποχετεύεται στον Παγασητικό		
1982	ΥΧΟΠ/Γ. Πετραλιάκης: Εξέταση ονύων-σεως αγωγού Κάρλας			
1983	Ν. 1341/83 [15]	-καταργεί τα δύο προηγούμενα νομοθετήματα Ν.Δ 130/74 και Ν.351/76 -προς ρύθμιση ιδιοκτησιακού -δεν ολοκληρώθηκε ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί		

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π2)

1984	Γ. Βαβίδης (+Υπ. Προεδρίας της Κυβέρνησης / Υπηρεσία Νέας Γενιάς+ Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων του ν. Μαγνησίας) μελέτη: <i>Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενταξίας φορέας καλλιέργειας-ταμιευτήρας</i> [2]	εκτίμηση συνεπειών αποξήρανσης : -εξαφάνιση της πανίδας της λίμνης -στη θάλασσα αποτίθενται φερτά που κοινωπά φορτία -απώλεια μεγάλων ποσοτήτων γλυκού νερού που αποστραγγίζονται από τη λεκάνη απορροής και φέρονται στη θάλασσα. Έτσι χωρίς τα επιφανειακά νερά πέφτει ο υδροφόρος ορίζοντας σε όλο το Δ και Β τμήμα και σε μικρότερο τμήμα στα Α. Μείωση των βροχοπτώσεων 7-8% -υπόγεια ύδατα παρουσιάζουν υφάμυνση λόγω πτώσεως του υδροφόρου ορίζοντα και εισχώρησης θαλασσίων νερών στις Α και Δ όχθες των χαμηλότερων περιοχών -διάβρωση μέρους του επιφανειακού εδαφικού μανδύα και ελατομέρινα εδάφη παντού -διαταραχές των οικοσυστημάτων της περιοχής		
1985	Ε. Κουτσερός: <i>Μελέτη-Πρόταση</i>	κατασκευή μικροταμιευτήρων με αντιπλημμυρική λειτουργία το χειμώνα και αρδευτική το καλοκαίρι		
1986	N. 1644/86 [16]	παραλήφθηκαν τα όρια του 1938/39		
1987	Υπουργείο Γεωργίας-ομάδα εργασίας: <i>Αναγνωριστική Έκθεση της τεχνικοοικονομικής μελέτης διερεύνησης λύσεων για την αξιοποίηση της περιοχής Κάρλας</i>			
1992	Κοινοίτες Καναλιών και Κερασιές ανέθεσαν στην Εταιρεία Μελετών & Συμβούλων Έψιλον ΕΠΕ: <i>Μελέτη-γνωμάτευση αποκατάστασης και περιβαλλοντικού οφέλους από τη δημιουργία του ταμιευτήρα Κάρλας, Ζώνη Ν. Λάρισας</i>			

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π2)

1994	ΥΠΕΧΩΔΕ Δ/ση Εγγειοβελτιωτικών Έργων (Δ7) – μελετητές ΤΟ.Π.Π.Ο.Σ. Μ. Βαφδουλάκης και Συνεργάτες ΕΠΕ, Α. Γκατζέλια, Θ. Γέμιος, Κ. Μπεζές, Γ. Χριστοδούλου, Ρ. Σάντας, Δ. Χατζηλάκου, Π. Γαλανός: Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα Κάρλας και των συναφών έργων – Α' και Β' φάση (Προέγκριση χωροθέτησης και περιβαλλοντικών όρων) [24]	<u>προβλεπόμενα έργα:</u> 1. Δημιουργία νέου ταμιευτήρα 42.000 στρ. σε έκταση της παλιάς λ. Κάρλας. Διαμορφώνεται με την κατασκευή δύο αναχωμάτων, του δυτικού μήκους 10.840 μ. και του ανατολικού μήκους 2.660 μ. Με κατώτατη στάθμη άρδευσης +45,3 μ. και ανώτατη στάθμη ανάσχεσης πλημμυρών +50,0μ. 2. Αντλιοστάσιο τροφοδότησης του ταμιευτήρα από τον Πηνειό. 3. Συλλεκτήρες Σ3, Σ4, Σ6, Σ7. 4. Αντλιοστάσια αποχέτευσης DP1, DP2. 5. Αντλιοστάσια άρδευσης IP1, IP2, IP3, IP4, IP5, IP6, IP7 + ωθητικοί αγωγοί + δίκτυο κεντρικών διωρύγων. 6. Δίκτυο αποχετευτικών στραγγιστικών τάφων. 7. Άρδευτικό και αγροτικό δίκτυο. 8. Διάφορα τεχνικά έργα. 9. Έργα έλους Καλοχωρίου (Τοίδια) <u>σκοπός και λειτουργίες:</u> 1. Αποκατάσταση του οικοσυστήματος της πρώην λ. Κάρλας. 2. Ανάσχεση πλημμυρικών υδάτων της πεδιάδας. 3. Εξασφάλιση τοπικών υδάτινων πόρων για την άρδευση 185.000 στρ. της πεδιάδας. 4. Βελτίωση της ποιότητας των νερών που αποστραγγίζουν τις καλλιεργούμενες εκτάσεις και καταλήγουν στον Παγασητικό. <u>προσκτίμηση των συνεπειών</u> με το σχέδιο δημιουργίας ταμιευτήρα στην πρώην λιμναία έκταση		
1995	ΥΠΕΧΩΔΕ (Γενική Γραμματεία Δημοσίων Έργων – Διεύθ. Εγγειοβελ- τιωτικών Έργων Δ7) / Μελετητής: Γραφείο Μαχαίρα Α.Ε., Υδροδυναμική Θ.Ι. Ματζάρας & Σία ΕΠΕ, Γενική Μελετών ΕΠΕ-ΙΣΤΡΙΑ, κ.ά., Όμιλος Τεχνικών Μελετών ΕΠΕ: Οριστική μελέτη ταμιευτήρα Κάρλας και συναφών έργων			
1998	δημοπράτηση έργου (ο διαγωνισμός κηρύσσεται άγονος)			
1999	-δημοπράτηση έργου -ανάδοχος			

Π3. Πίνακας Δεδομένων: Κάρλα: Οι οικισμοί της παραλίμνιας περιοχής Κάρλας (τοπωνύμια, αλιεία πριν την αποξήρανση, γεωργία μετά την αποξήρανση της λίμνης)

*: οικισμός με αλιευτική δραστηριότητα στη λίμνη της Κάρλας πριν την αποξήρανσή της

ο: οικισμός όπου παραχωρείται έκταση του δημοσίου της πρώην λίμνης σε Σύλλογο Ακτινιτών για γεωργική καλλιέργεια με εκμίσθωση

Μ: οικισμός του νομού Μαγνησίας

Λ: οικισμός του νομού Λάρισας

Ονομασίες οικισμών σήμερα [6], ²⁶ πληθυσμός 1991 [11], οργανισμός τοπικής αυτοδιοίκησης πριν (σε παρένθεση) και μετά το 1997 [22]				Ονομασίες οικισμών στις αρχές του αιώνα [25] και πληθυσμός [26]	Ονομασίες οικισμών στα μέσα του αιώνα [3] και πληθυσμός 1951	Αλιεία πριν την αποξήρανση (καλέδες, ψαράδες, δάρκες) [17], [19], [123]			Παραχωρηθείσες για καλλιέργεια εκτάσεις του δημοσίου (πρώην λίμνης) με εκμίσθωση σε ακτινιτώνες (περίοδος 1983-84 [19], περίοδος 1997-1998 [20], [21]), σε στρέμματα	
Γλαφυρές 481 (κ. Γλαφυρών) του δ. Νέας Ιωνίας		ο	Μ	Κάπουρινα 543	Γλαφυραί 518				2761	2424
Κερασσιά 437 (κ. Κερασσιάς) του δ. Κάρλας		ο	Μ	Καλύβια Κερασσιάς 582	Κερασσιά 440				2777	2443
Κανάλια 1424 (κ. Καναλιών) του δ. Κάρλας	*	ο	Μ	Κανάλια 1483	Κανάλια 1791	~100 νεροκαλύβες (~ 40 στο ν. Λάρισα) [23]	154 [17] ~300 [23] 510 το 1942 [18]	101 [17]	13055	11475
Βένετο 106 (κ. Κεραμίδιου) του δ. Κεραμίδιου		ο	Μ	Βένετο 485	Βένετον 386				2115	1860
Κεραμίδι 576 (κ. Κεραμίδιου) του δ. Κεραμίδιου	*	ο	Μ	Κεραμίδι 1211	Κεραμίδι 1012	~70-75 ψαροκαλύβες στην ακτή μέχρι το 1950. Μετά έμειναν 10-15 ή 40 με φούρνο και μαγαζί [23]	62 [17] ~100 μέχρι το 1950 περίπου, μετά 12 [23]	33 [17]	8802	7731
Σκληθρο 300 (κ. Σκληθρου) του δ. Μεταβοίας			Λ	Σκληθρο 659	Σκληθρο 633					
Έλαφος 301 (κ. Ελάφου) του δ. Αγινιάς		ο	Λ	Βονίλαρινη 501	Βονίλαρινη 451					1181
			Λ	Κάτω Αληφακλάρι	Κάτω Καλαμάκι					
Καλαμάκι 672 (κ. Καλαμακίου) του δ. Κιλελέρι	*	ο	Λ	Άνω Αληφακλάρι 531	Άνω Αληφακλάρι 557	~(5) 2 ψαροκαλύβες στην ακτή [23]	12-18 (1 ντουκιάνιο) [23]			2068

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π3)

Κάτω Αμυγδαλή (κ. Αμυγδαλής) του δ. Λακερρείας	507			Λ	Καλνέθια 95	Καλνέθια						
Αμυγδαλή (κ. Αμυγδαλής) του δ. Λακερρείας	18	*	ο	Λ	Κοκοράδα 592	Κουνκουράδα 696	5-6 ή 15-20 νεροκαλύ- βες [23]	20 [17] 40-50 [23]	6 [17]			1746
Καστρί (κ. Καστρίου) του δ. Λακερρείας	300			ο	Καστρί 62	Καστρί						
Νεσχώρι (κ. Καστρίου) του δ. Λακερρείας	77			Λ	Πλασιά 152	Πλασιά						
Ανάβρα (κ. Ανάβρας) του δ. Αγινιάς	618			Λ	Δογάνη 563	Δογάνη						
Δήμητρα (κ. Δήμητρας) του δ. Λακερρείας	408			ο	Τσουνξάνη 18	Τσουνξάνη 427						349
Ελευθέριο (κ. Ελευθερίου) του δ. Πλατυκάμπου	466			Λ	Καραλάρ 190	Ελευθέριον 170						
Πλατύκαμπος (κ. Πλατυκάμπου) του δ. Πλατυκάμπου	1669			Λ	Τοπονολάρ 1499	Πλατύκαμπος 1439						
Γλαύκη (κ. Γλαύκης) του δ. Πλατυκάμπου	854			Λ	Σαρτζιλάρ 560	Γλαύκη						
Νάματα (κ. Ναμάτων) του δ. Πλατυκάμπου	160			ο	Νάματα 68	Νάματα 122						280
Πρόδρομος (κ. Γλαύκης) του δ. Πλατυκάμπου	58			Λ	Σαρήμσι 74	Σαρήμιον						
Χάλη (κ. Χάλης) του δ. Πλατυκάμπου	2009			Λ	Μαϊμουλίον 1231	Χάλη 1553						
Μόδεστος (κ. Μελίας) του δ. Πλατυκάμπου	188			Λ	Σαλχανάρ 151	Μόδεστος						
Μελία (κ. Μελίας) του δ. Πλατυκάμπου	469			ο	Τσουνλάρ(ια) 381	Μελία (Τσουνλάρ)						492
Αναγέννηση (κ. Μελίας) του δ. Πλατυκάμπου	164			Λ	Σάρκαλο 91	Σάρκαλον						
Μέλισσα (κ. Μελίσσης) του δ. Κιλελέρ	462			ο	Σακαλάρ 283	Μέλισσα						216
Λοφίσκος (κ. Μελίσσης) του δ. Κιλελέρ	188			ο	Σαραχάτ(ι) 90	Λοφίσκος						99
Αχιλλείο (κ. Νίκης) του δ. Αρμενίου	201			ο	Μπουραζά- νι 152	Αχιλλέιον						148
Κιλελέρ (κ. Κιλελέρ) του δ. Κιλελέρ	644			Λ	Κιλελέρ 509	Κυνέλη						
Νίκη (κ. Νίκης) του δ. Αρμενίου	376	*	ο	Λ	Χατζόμπασι 272	Χατζόμπασι	2-3 [23]	5-6 [23]				276

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π3)

Σωτήριο (κ. Σωτηρίου) του δ. Αρμενίου	356	*	ο	Λ	Γιαχιάρ 257	Σωτήριον 348		6 [17]	3 [17]		540
Αρμένιο (κ. Αρμενίου) του δ. Αρμενίου	1036		ο	Λ	Αρμένιο 525	Αρμένιο 828					669
Στεφανοβίκειο (κ. Στεφανοβίκειου) του δ. Κάρλας	1835	*	ο	Μ	Χατζήμιοι 823	Στεφανοβί- κειον 1500	... λίγες καλύψεις [23]	33 [17] (80-100) [23]	8 [17] 40-45 [23]	9002	7900
Ριζόμυλος (κ. Ριζόμυλου) του δ. Κάρλας	1835	*	ο	Μ	Ριζόμυλος 270	Ριζόμυλος 1458		1 [17] 1 οικογένε- ται [23]	0 [17]	6640	5831

ΠΗΓΕΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ Π1, Π2, Π3 ΤΗΣ ΚΑΡΛΑΣ

1. Αργυρόπουλος Π. Α., 1959, *Η υδρολογική έρευνα του ελληνικού χώρου. Ποταμοί, χείμαρροι, λίμνες, πηγαί και υπόγεια ύδατα*, Αθήνα.
2. Βαβίτζος Γ. και συνεργάτες, 1984, *Μελέτη – Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενιαίος φορέας καλλιέργειας – Ταμειντήρας*, Υπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως, Τ.Ε.Δ.Κ.Ν. Μαγνησίας, Πρόγραμμα «Οικολογικές Αναπτυξιακές Πρωτοβουλίες Νέων», Αθήνα.
3. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1945, *Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000*, φύλλα Λάρισας, Αγινιάς, Βόλου, τελευταίες ενημερώσεις 1935-1939.
4. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1960, *Αεροφωτογραφίες κλ. 1: 30 000*.
5. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1951, *Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000*, φύλλα Πλατυκάμπου, Αγινιάς, τελευταία ενημέρωση 1945.
6. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1970-86, *Χάρτης Ελλάδος, Έκδοσις Γενικής Χρήσεως, κλίμακας 1: 50 000*, τελευταίες ενημερώσεις 1970-82.
7. Γεωργιά Γ. Κ., χ.χ., *Μεγάλη Γεωγραφία – Άτλας της Ελλάδας*, Αθήνα, Εκδ. οίκος Π. Δημητράκου ΕΠΕ.
8. Δ/ση Υπ. Γεωργίας – Νομαρχία Λάρισας, 1998, έγγραφο με χρονολογία έκδοσης 1987.
9. Δ/ση Υπ. Γεωργίας – Νομαρχία Μαγνησίας, 1997, προφορικές πληροφορίες.
10. *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος/Larousse/Britannica*, 1993, Αθήνα, Πάπυρος.
11. ΕΣΥΕ, 1995, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
12. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1933, *Νόμος 5800/1933*.
13. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1974, *Νομοθετικό Διάταγμα 130/1974 «Περί ρυθμίσεως θεμάτων αποστραγγισθειών γαιών λίμνης Βοιδηίδος (Κάρλας)»*, ΦΕΚ.
14. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1976, *Νόμος 351/1976 «Περί τροποποίησης και συμπληρώσεως του Ν.Δ. 130/1974»*, ΦΕΚ.
15. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1983, *Νόμος 1341/1983*.
16. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 1986, *Νόμος 1644/1986*.
17. Κοδάνη Ε., 2002, *Λιμνών αποξήρανσεις: Μελέτη αιτιολογίας και πολιτιστικής ιστορίας*, Πρώτο μέρος, Πίν. 2.: Κατάσταση αλιέων κατά παρακάγια κοινότητα με βιβλιάρια αδειών αλιείας και σκάφους (23/7/1959-14/4/1960).
18. Κοινότητα Καναλίων – Φιλεκαπιδεντική Εταιρεία Καναλίων, 1997, *Κανάλια και Κάρλα*, ενημερωτικό έντυπο.
19. Κουτσερής Σ., 1998, *Κτηματολογικοί πίνακες της δημόσιας έκτασης Κάρλας νομού Μαγνησίας για την καλλιεργητική περίοδο 1983-84*.

20. Νομαρχία Λάρισας – Υπηρεσία Υπ. Γεωργίας, 1998, προφορικές πληροφορίες.
21. Νομαρχία Μαγνησίας – Υπηρεσία Υπ. Γεωργίας, 1998, προφορικές πληροφορίες.
22. Νόμος 2539/4.12. 1997: *Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, ΦΕΚ Α' 244/4.12.97.
23. Προφορικές πληροφορίες πρώην αλιέων (1997-98).
24. ΥΠΕΧΩΔΕ – Γεν. Γραμ. Δημ. Έργων – Διεύθυνση Εγγειοβελτιωτικών Έργων (Δ7) / Βαρδουλάκης Μ. και Συνεργάτες Ε.Π.Ε., Α. Γκατζέλια, Θ. Γέμτος, Κ. Μπεζές, Γ. Χριστοδούλου, Ρ. Σαντάς, Δ. Χατζηλάκου, Π. Γαλανός, Κ. Δασκαλάκης, Α. Αντωνόπουλος, Ε. Ζαλαχώρη, 1994, 1995, *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του Ταμιεντήρα Κάρλας και των συναφών έργων*, Α' Φάση, 4 τεύχη, χάρτες, Β' Φάση, 3 τεύχη, Αθήνα.
25. Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, 1912, *Χάρτης Ελληνικού Βασιλείου, κλίμακας 1: 75 000, φύλλα Λάρισας, Αγινιάς, Βόλου*, τελευταίες ενημερώσεις 1905-12.
26. Χουλιαράκης Μ., 1974-76, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, τόμοι Α', Β', Γ', Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Π4. Πίνακας Δεδομένων: Αγουλινίτσα: Οι διακυμάνσεις των εκτάσεων της λίμνης (λ.) και οι εγγειοβελτιωτικές παρεμβάσεις

ΧΡΟΝΟΣ	ΛΙΜΝΗ (Πριν και μετά την αποξήρανσή της)	ΧΡΟΝΟΣ	ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ
1906-7	Έκταση λ.: ~ 23-23,5 χλμ. ² Έκταση παραλίμνιων ελών: ~ 8,3 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω σε χάρτη κλίμακας 1: 100 000 [26] ³⁶)		
1932	Έκταση λ.: 28 χλμ. ² [1]	1932-40	Τμηματικές παρεμβάσεις εξυγίανσης γύρω από τα ιχθυοτροφεία Αγουλινίτσας και Καϊάφα
1945	Έκταση κεντρικής λ. + μικρολίμνες: ~ 10,3 χλμ. ² Έκταση λιμναίας περιοχής: ~ 30 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω σε χάρτη 1: 50 000 [8] και βάση αεροφωτογραφιών 1: 42 000 [5])		
1956	Έκταση λ.: 16,5 χλμ. ² Έκταση έλους μεταξύ λιμνών Αγουλινίτσας και Καϊάφα: 3,5 χλμ. ² [9] Πλημμύρες: 1-3/2, 20/2, 13-14/3 [19]	1950-58	Εφαρμογές: Μικρά στραγγιστικά έργα και λίγα αρδευτικά για εξυπηρέτηση μικρών εκτάσεων κοντά στον Αλφειό ποταμό [11]
1957	Έκταση λιμναίας περιοχής: 36,5 χλμ. ² (εκτίμηση προμελέτης Καλίνσκη [19])		
1969	Αποξήρανση λίμνης	1963-69	Εγγειοβελτιωτικά έργα πεδιάδων Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας (δίκτυο αποχέτευσης και αποστράγγισης, εγκλωτισμός Αλφειού): -περιοχή Πύργου -περιοχή Μουριάς -περιοχή ανάμεσα σε Αλφειό και Αγουλινίτσα -περιοχή φράγματος Αλφειού και εγκλωτισμός κοίτης -περιοχή Αγουλινίτσας (αποχετευτικό, αποστραγγιστικό δίκτυο και κύρια διώρυγα για αποξήρανση) -ευρύτερη περιοχή πεδιάδας Αλφειού -επεκτάσεις πεδιάδας Αλφειού [25]
		1970-76	Εγγειοβελτιωτικά έργα για αρδευτικό δίκτυο: -πεδιάδας Αλφειού -ζώνης πρώην λ. Αγουλινίτσας [25]
1998	Έκταση νομοθετημένων ορίων της αποξηραμένης λ.: ~ 31 χλμ. ² (γραφική μέτρηση βάσει χαρτών 1: 20 000 [12] και 1: 50 000 [9]) Έκταση συνολικής περιοχής οριοθετημένης από τον ποταμό Αλφειό, την παλιά οδό Επιταλίου-Κάτω Σαμκού και την ακτογραμμή: ~ 46,3 χλμ. ² (γραφική μέτρηση πάνω σε χάρτη 1: 50 000 [9])		

36. Βλ. υποσημείωση 33.

Π5. Πίνακας Δεδομένων: Αγουλινίτσα: Μελέτες, νομοθετήματα, έργα, συνέπειες αποξήρανσης της λίμνης

ΧΡΟΝΟΣ	ΜΕΛΕΤΗ/ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑ	ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ/ ΝΟΜΟΘΕΤΗΜΑΤΟΣ	ΕΡΓΑ/ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ/ ΕΞΕΛΙΞΗ	ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ
προϊστορία εποχή			Ο αρχαίος μύθος, κατά τον οποίο ο Ηρακλής χρησιμοποίησε τα νερά των ποταμών Αλφειού και Πηνειού για τον καθαρισμό του σταύλου του Αυγείου, θεωρείται πιθανό ότι αναφέρεται σε εγγειοδελτιωτικές προσπάθειες εκκίνησης της εποχής [11] ³⁷	
1924	Ν. 3100/19-21.7.24 (ΦΕΚ Α' 165): <i>Περί συστάσεως ειδικού Ταμείου υδρεύσεως και εξυγιάνσεως Αγουλινίτσης</i>	σκοπός του ταμείου: ορισμός πόρων ύδρευσης και εξυγιάνσεως της Αγουλινίτσας και αποξήρανσης των ελών της περιοχής. Στους πόρους του ταμείου περιλαμβάνεται και το ποσοστό 30% επί των δημοσίων προσόδων των ιχθυοτροφείων Αγουλινίτσας και Καϊάφα		
1932	Υπουργείο Συγκοινωνιών – Διεύθυνση Δημοσίων Έργων / Μελετητής Λοιπότητα: <i>Τοπογραφικά διαγράμματα περιοχής</i>	οριοθέτηση έλους Κάστα		
1938	Υπουργείο Συγκοινωνιών – Διεύθυνση Δημοσίων Έργων / Μελετητής Βαρβαρίνος: <i>Μελέτη εξυγιάνσεως της λίμνης Αγουλινίτσας και Καϊάφα</i>	1. Μελέτη αποξήρανσης του νότιου τμήματος της λ. Αγουλινίτσας με μηχανική ανύψωση. Σκοπός: η απομάκρυνση των επιφανειακών υδάτων από το χαμηλό τμήμα σε έκταση όσο το δυνατόν μικρότερη ώστε να μην περιοριστεί η έκταση του ιχθυοτροφείου. 2. Μελέτη εξυγιάνσεως του βορειοδυτικού τμήματος της λ. Αγουλινίτσας και δελτιώσή του ως ιχθυοτροφείου. Έκταση: 16.000 στρ.. Μέγιστο βάθος λίμνης: 2 περίπου μέτρα. Προβλεπόμενα έργα: μία τάφρος κατά μήκος της ακτής πλάτους 30-60μ. και βάθους 2,5 μ., ανασχετικό ανάχωμα κατά μήκος της ακτής και επιχωμάτωση των χλοομαζών παράκτιων εκτάσεων μέχρι της στάθμης +1 μ. και ορισμένα τεχνικά έργα στα στόμια της τάφρου προς τη θάλασσα, δύο μόλοι 30 μ. από ακτή προς θάλασσα και ένα φράγμα εισόδου των υφαιρών για να εμποδίζει τη θαλασσοταραχή. 3. Έκθεση εξυγιάνσεως της λ. Καϊάφα. Προβλεπόμενα έργα: -μία παράκτια τάφρος πλάτους 15-75 μ. και με στάθμη πυθμένα 2,5- 4,0 μ., και -επιχωμάτωση των παράκτιων χλοομαζών εκτάσεων κατά μήκος της ακτής (ανασχετικό ανάχωμα πλάτους 1,0 μ. και στάθμης +0,5 ως +1,0 μ. και επιχώσεις) [2]		
	και <i>Μελέτη αποξήρανσεως λιμνών Αγουλινίτσας και Μονριάς</i>			

(συνεχίζεται)

37. Βλ. υποσημείωση 33.

(συνέχεια Πίνακα Π5)

1940	Υπ. Συγκ. και Δημ. Έργων / Μελετητής Πυλαρινός: Μελέτη αποξηράνσεως Αγουλινίτσας και Μουριάς	τοπογραφικό διάγραμμα Μουριάς 1: 20.000	μέχρι τότε η λίμνη εννοικιαζόταν σε ιδιώτες για ιχθυοτροφείο	
1943-48			η λίμνη μένει ανοιχτή στην ελεύθερη αλιεία	
1948			το ιχθυοτροφείο της Αγουλινίτσας επαναλειτούργεί αλλά με εννοικιαστή αλιευτικό συνεταιρισμό	
1952	Ολλανδική Τεχνική Εταιρεία GRONTMIJ: Προμελέτη αποξηράνσεως των κυριοτέρων λιμνοθαλασσών της χώρας	προτείνεται η αποξήρανση των λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς ανάμεσα σε άλλες [19]		
1957	Υπουργ. Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων – Υπουργείο Υδραυλικών Έργων / Μελετητής Αλ. Καλλίνικος: Προμελέτη αξιοποίησης περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς. Προκαταρκτική έκθεση	1. εκπόνηση εδαφολογικής και γεωργικής μελέτης των λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας με σκοπό να αποδειχθεί ότι τα εδάφη αυτά είναι κατάλληλα για καλλιέργεια. 2. προμελέτη αρδευστικών και συναφών έργων των εκτάσεων κατάντη αδηροδρομικής γραμμής. 3. γενική διάταξη έργων αξιοποίησης λιμνοθαλασσών [19]		
1959	Υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων – Υπουργείο Υδραυλικών Έργων / Μελετητής Αλ. Καλλίνικος: Προμελέτη αξιοποίησης περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς	μελέτη: - διενόησης της πεδινής κοίτης του ποταμού Αλφειού από τη Γέφυρα των ΣΠΑΠ στην Αλφειούσα μέχρι τις εκβολές του Αλφειού στη θάλασσα, - των έργων και εγκαταστάσεων για την αποξήρανση των λιμνοθαλασσών		
1960-61	Α. Καλλίνικος: Οριστική μελέτη έργων διενόησης ποταμού Αλφειού και οριστική μελέτη πεδιάδας Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας	φράγμα και έργο υδροληψίας, κύρια τάφρος άρδευσης		
	Ι. Κατούδης: Προκαταρκτική έκθεση – φράγμα εκτροπής Αλφειού			
1962	Α. Καλλίνικος: Οριστική μελέτη ζώνης Α' πεδιάδας Αλφειού			
	Υπουργείο Δημοσίων Έργων / ΥΔΡΕΜ (γραφείο υδραυλικών μελετών): Μελέτη ζώνης Γ' πεδιάδας Αλφειού			
1963	Α. Καλλίνικος: Σχέδια γενικών και τοπικών τεχνικών έργων			
	INGH LEUSSINH / ΥΔΡΕΜ: Έκθεση επί των εδαφοτεχνικών ερευνών και της θιμνίωσης του φράγματος Αλφειού			

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π5)

1963-66	Υπουργείο Δημοσίων Έργων / ΥΔΡΕΜ: Οριστική μελέτη εγγειοβελτιωτικών έργων πεδιάδων Αλφειού και λιμνοθάλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας	-ζώνη Γ2 (περ. Πύργου) -ζώνη Γ3 (περ. Μουριάς) -ζώνη Ε1 (περ. ανάμεσα σε Αλφειό και Αγουλινίτσα) -ζώνη Β' (περ. Β του φρ.) -προστατευτικά έργα ανάντη φρ. Αλφειού -ζώνη Γ3-Ε3 -ζώνη Ε2 / περ. Αγουλινίτσας (αποχετευτικό αποστραγγιστικό δίκτυο και κύρια διώρυγα) -ζώνες Δ, Η, Ι (ευρύτερη περ. πεδιάδας Αλφειού) -ζώνη Ζ' πεδ. Αλφειού (περ. Β του Κατάκολου) -προστατευτικά έργα φρ. Φλώκα πεδ. Αλφειού [24]	1963-68: τελευταία πενταετής ενοικίαση του ιχθυοτροφείου Αγουλινίτσας	
1967-69	ΥΔΡΕΜ/Γκόφας	-αναπροσαρμογή ζωνών Γ2-Γ3 -ζώνη Ζ (εισηγητική έκθεση) -ζώνη Β και επεκτάσεις πεδιάδας Αλφειού	αποξήρανση της λιμνοθάλασσας Αγουλινίτσας με σκοπό την επέκταση αγροτικών καλλιεργειών	η αποξηραμένη λιμνοθάλασσα είναι ιδιοκτησία του Υπουργείου Γεωργίας
			εγγειοβελτιωτικά έργα: 1. εγκαταστάσεις της κοίτης του ποταμού Αλφειού από τις εκβολές και μέχρι τη γέφυρα της σιδηροδρομικής γραμμής και κατασκευή φράγματος. 2. αποξήρανση με άντληση των λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσας και Μουριάς (43.000 στρ.). 3. κατασκευή αποχετευτικού, στραγγιστικού και αρδευτικού δικτύου	
1969	ΥΔΡΕΜ / Κόρης / Τζεράνης	-ζώνες Γ3-Ε2 (εισηγητική έκθεση γεμ.)		
1969	ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ: Εδαφολογική έκθεση ζώνης Ε2 (λιμνοθάλασσας Αγουλινίτσας) πεδιάδας Αλφειού [15]			
1970-76	ΓΕΩΠΕΡΕΥΝΑ: Εδαφοτεχνική έρευνα Κόρης / Τζεράνης / Πανδής	-χαμηλές περιοχές Γ3- Ε2 -παραγωγός διώρυγα 7 ζώνης Ε2		
	Β.Δ.21 της 12/18.1.72 (ΦΕΚ Α' 8)	κατάργηση το Ειδικό Ταμείο Κοινοφελών Έργων Επιταλίου και η περιουσία του περιήλθε στην κοιν. Επιταλίου η οποία ανέλαβε τις υποχρεώσεις του ταμείου	1972: 2.519 στρ. της πρώην λίμνης γίνονται ιδιοκτησία του ΟΤΕ για παρόχιο σταθμό	
	ΥΔΡΕΜ / Κόρης / Πανδής κ.ά.: Οριστική μελέτη χαμηλών ζωνών Γ3- Ε2			
	ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ:	-αντλιοστάσιο ζώνης Ε2 στατικοί υπολογισμοί -αρδευτικό δίκτυο ζώνης Ε2- Γ3. -αναθεώρηση οριστικής μελέτης ζωνών -αρδευτικό δίκτυο πεδ. Αλφειού -αρδευτικό δίκτυο ζώνης Ε2		

(συνεχίζεται)

(συνέχεια Πίνακα Π5)

1981	Αποφ. ΕΣΧΠ 7.2.81 (ΦΕΚ 550 Β'/81): <i>Περί χαράξεως κατευθυντηρίων γραμμών για τη διατήρηση, προστασία και οικολογική διαχείριση των παράκτιων βιοτόπων και μέτρα προστασίας για ορισμένους από αυτούς</i>	- διατήρηση των φυσικών πόρων των βιοτόπων αυτών, - καθορισμός των χρήσεων γης και ειδικών όρων για τις επιτρεπόμενες χρήσεις σε αυτούς (απογραφή, οριοθέτηση, ειδική μελέτη), - προτεραιότητα σε τρεις παράκτιους βιοτόπους, ένας από αυτούς: <u>σημιόβιγες-παρλιανά</u> δάσος και λίμνη περιοχή Καϊάφα		
1984	Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης: περί κατασκευής χελιοτροφείου στην αποξηρανθείσα λίμνη [23]			
1990			το εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας «Λιγιάο» διέκοψε τη λειτουργία του	
1993	Π.Δ. 3.9.93 (ΦΕΚ 1161 Δ' 20.9.93)	Ζ.Ο.Ε.: α) εκατέρωθεν της κοίτης του Αλφειού, περιοχή Β5: περιορίζονται οι καλλιεργείες, κτηνοτροφία και επιτρέπονται μόνο έργα υποδομής και φραγμάτων, β) η Παραλία: - περιοχή τουρισμού, αναψυχής (Α1 Αγουλινίτσας), και - περιοχή παραθεριστικής κατοικίας (Α2 Αγουλινίτσας με όριο κατάταξης 4στρ.), γ) η περιοχή κάτω από την εθν. οδό και μετά το 1 κανάλι: περιοχή αναψυχής, γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας (με όριο κατάταξης 6 στρ. για Γ2 και 8 στρ. για Γ8) [22]		
1994-97	Παραχρηστού: Μελέτη διευθέτησης κοίτης Αλφειού	- τοπογραφικές εργασίες		
	ΕΤΜΕ: Μελέτη διευθέτησης κοίτης Αλφειού	- τοπογραφικές εργασίες - υδραυλικές εργασίες		
	ΕΜΠΕ: Πειραματική διερεύνηση βαθμιδατού έργου καταστροφής ενέργειας, φράγμα Αλφειού			

ΠΗΓΕΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ Π4, Π5, Π6 ΤΗΣ ΑΓΟΥΛΙΝΙΤΣΑΣ

1. Αργυρόπουλος Π. Α., 1959, *Η υδρολογική έρευνα του ελληνικού χώρου. Ποταμοί, χείμαρροι, λίμναι, πηγαί και υπόγεια ύδατα*, Αθήναι.
2. Βαρβαρήγος, 1938, *Μελέτη εξυγιάνσεως της λίμνης Αγουλινίτσης και Καϊάφα*, Υπουργείον Συγκοινωνιών – Διεύθυνση Δημοσίων Έργων, Αθήναι.
3. Γεράκης Π. Α., Κουτράκης Ε. Θ. (συντονιστές), 1996, *Ελληνικοί υγρότοποι*, Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων – Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα, Έκδοση Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.
4. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1997, *Στοιχεία λιμνών της Ελλάδας*, Αθήνα.
5. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1997, *Αεροφωτογραφίες περιοχής Ολυμπίας, κλίμακας 1: 42 000*, λήψης 1945.
6. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1997, *Αεροφωτογραφίες περιοχής Ολυμπίας, κλίμακας 1: 15 000*, λήψης 1960.
7. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1967, *Χάρτης Ελλάδος κλίμακας 1: 100 000*, τελευταίες ενημερώσεις 1952-53.
8. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1945, *Χάρτης Ελλάδος κλίμακας 1: 50 000*, τελευταία ενημέρωση 1943.
9. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1988-90, *Χάρτης Ελλάδος κλίμακας 1: 50 000*, Έκδοση Γενικής Χρήσης, τελευταία ενημέρωση 1988-89.
10. Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1945, *Χάρτης Ελλάδος 1: 100 000, φ. Πύργος*, Πρώτη έκδοση περιορισμένη, τελευταία ενημέρωση 1943.
11. Γεωργαλά Γ.Κ., χ.χ., *Μεγάλη Γεωγραφία – Άτλας της Ελλάδος*, Αθήναι, Εκδοτικός οίκος Πέτρου Δημητράκου ΕΠΕ.
12. Δ/ση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας, *Γενική διάταξη αγροτεμαχίων της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσης, Χάρτης 1: 20 000*.
13. Δ/ση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας – Δ/ση Υδάτινων Πόρων, *Γενική Οριζοντιογραφία Πεδιάδος Αλφειού, Χάρτης 1: 20 000*.
14. Δ/ση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας – ΤΟΕΒ, 1997, *στοιχεία παραχωρηθεισών εκτάσεων*.
15. ΕΔΟΚ Α.Ε. – ΕΤΕΡ Α.Ε., 1969, *Εδαφολογική έκθεση ζώνης Ε2 (λιμνοθαλάσσης Αγουλινίτσης) πεδιάδος Αλφειού*, Υπουργείον Δημοσίων Έργων - 9η Διεύθυνσις, Αθήναι.
16. ΕΣΥΕ, 1995, *Κατανομή της εκτάσεως της Ελλάδος κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως (Προαπογραφικά στοιχεία της απογραφής γεωργίας- κτηνοτροφίας του έτους 1991)*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
17. ΕΣΥΕ, 1994, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
18. ΕΣΥΕ, 1955, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7.4.1951*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
19. Καλίνσκη Α., 1957, *Προμελέτη αξιοποιήσεως περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτσης και Μουριάς. Προκαταρκτική έκθεση*, Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων-Υπηρ. Υδραυλικών Έργων-Δ/σις Μελετών, Αθήναι.
20. Κοβάνη Ε., 1997, *επιτόπια έρευνα*.
21. Νόμος 2539/ 4.12.1997, *Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης*, ΦΕΚ Α' 244/ 4.12.97.
22. Π.Δ. της 3.9.1993, *Καθορισμός Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου, κατωτάτου ορίου κατά- τησης και λοιπών όρων και περιορισμών δόμησης στην εκτός εγκεκριμένου ρυμοτο-*

- μικού σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών προϋφισταμένων του έτους 1923 παραλιακή περιοχή δήμων και κοινοτήτων νομού Ηλείας, ΦΕΚ 1161 Δ', Αθήνα.
23. Τεχνική Υπηρεσία Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Ηλείας / Μελετητής Πούλου Ζ., 1995, *Αναγνώριση – Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης – Προκαταρκτική πρόταση της πολεοδομικής μελέτης αναθεώρησης – επέκτασης – πράξης εφαρμογής σχεδίου πόλης Επιταλίου, Α' φάση*, Κοινότητα Επιταλίου.
 24. ΥΔΡΕΜ – Γραφείον Υδραυλικών Μελετών, 1963-69, *Οριστική μελέτη εγγειοβελτιωτικών έργων πεδιάδων Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτσας*, Υπουργείον Δημοσίων Έργων – Υπηρεσία Υδραυλικών Έργων, Αθήναι.
 25. ΥΠΕΧΩΔΕ – 7η Διεύθυνση Εγγειοβελτιωτικών Έργων, 1998.
 26. Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, 1906-7, *Χάρτης Πελοποννήσου κλίμακας 1: 100 000, φ. Πύργος*, Έκδοση ταχείας αποτύπωσης.
 27. Χουλιαράκης Μ., 1974-76, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμοι Α', Β', Γ', Αθήνα, ΕΚΚΕ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές (χάρτες, αεροφωτογραφίες, φωτογραφίες)

Α. Ελληνόγλωσση

- Αδδελίδη Κ., 1982, «Πρόταση για την τυποποίηση του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού χώρου», εις *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 16, σ. 93-97, Αθήνα.
- Αργυρόπουλος Π. Α., 1959, *Η υδρολογική έρευνα του ελληνικού χώρου. Ποταμοί, χείμαρροι, λίμναι, πηγαί και υπόγεια ύδατα*, Αθήνα.
- Βαβίζος Γ., Γ. Γεωργαδάκης, Κ. Ζαννάκης, Κ. Μαργώνης, Β. Μοσιάλου, Β. Περλερός, Μ. Σχοινάς, 1984, *Μελέτη – Επιπτώσεις αποξήρανσης λίμνης Κάρλας – Ενιαίος φορέας καλλιέργειας – Ταμιευτήρας*, Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως – Υπηρεσίες Νέας Γενιάς – Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Μαγνησίας, Πρόγραμμα: Οικολογικές Αναπτυξιακές Πρωτοβουλίες Νέων, Αθήνα.
- Γεράκης Π. Α., Ε. Θ. Κουτράκης (συντονιστές), 1996, *Ελληνικοί υγρότοποι*, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας – Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων, Αθήνα, Έκδοση Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος.
- Γεωργαλά Γ. Κ., χ.χ., *Μεγάλη Γεωγραφία - Άτλας της Ελλάδος*, Αθήνα, Εκδοτικός οίκος Π. Δημητράκου ΕΠΕ.
- Γιαννακάκη Κ., Σ. Μαρκοπούλου, 1990, *Μελέτη καθορισμού ζωνών χρήσης γης παραλιακής περιοχής νομού Ηλείας*, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ - Δ/νση Χωροταξίας.
- Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος/Larousse/Britannica*, 1993, Αθήνα, Πάπυρος.
- ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ, 1969, *Εδαφολογική έκθεση ζώνης Ε2 (λιμνοθαλάσσης Αγουλινίτης) πεδιάδος Αλφειού*, Αθήνα.
- Επίτομον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, 1932, Αθήνα, Έκδ. της Πρωίας.
- Εξαρχόπουλος Μ., 1994, *Παράρτημα: Ιστορικά, λαογραφικά και κοινωνικά στοιχεία*, τεύχος 3 της Μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του Ταμιευτήρα Κάρλας και των συναφών έργων, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ, Γενική Γραμματεία Δημοσίων Έργων, Δ/νση Εγγειοβελτιωτικών Έργων (Δ7).
- ΕΣΥΕ, 1995, *Κατανομή της εκτάσεως της Ελλάδος κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως (προαπογραφικά στοιχεία της απογραφής γεωργίας-κτηνοτροφίας του έτους 1991)*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ, 1982, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή του 1981*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ, 1972, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971*, Αθήνα, ΕΣΥΕ.

- ΕΣΥΕ, 1962, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Μαρτίου 1961*, Αθήναι, ΕΣΥΕ.
- ΕΣΥΕ, 1955, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7.4.1951*, Αθήναι, ΕΣΥΕ.
- ΕΨΙΛΟΝ ΕΠΕ, 1992, *Αποκατάσταση και περιβαλλοντικό όφελος από τη δημιουργία του ταμιεντήρα της Κάρλας (Γνωμάτευση)*, Νομαρχία Μαγνησίας, Κοινότητες Κεραιάς και Καναλίων.
- Ζαλίδης Γ. Χ., Ξ. Π. Δημητριάδης, Σ. Α. Χατζηγιαννάκης, 1995, *Ο ιδεότυπος της τέως λίμνης Κάρλας ως βάση αξιολόγησης των προταθειών λύσεων κατασκευής του ομώνυμου ταμιεντήρα*, ΕΚΒΥ.
- Guelorget O., G. F. Frisoni, J. P. Perthuisot, 1986, «Οικολογία των λιμνοθαλασσών και υδατοκαλλιέργειες», *Η Νέα Οικολογία*, τεύχος Οκτωβρίου, Αθήνα, σ. 37-42.
- Η Μεγάλη Αμερικάνικη Εγκυκλοπαίδεια. Γενική-Παγκόσμιος-Σύγχρονος*, 1971, Αθήναι, Εκδόσεις Κ. Εμμανουήλ - Δ. Κίτσια & Σία.
- Θεοχάρης Δ., 1993, *Νεολιθικός πολιτισμός. Σύντομη επισκόπηση της Νεολιθικής στον ελλαδικό χώρο*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Κοινότητα Στεφανοβικείου, 1997, *Κάρλα, Ημερολόγιο 1997*, Βόλος, Εκτύπωση Αλέκος Ξουράφας.
- Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια*, 1953, Μορφωτικής Εταιρείας Παπαϊωάννου - Παπαγεωργίου.
- Ντελής Δ., 1985, *Η ανάπτυξη της ελληνικής γεωργίας (Η περίπτωση της Θεσσαλίας)*, τόμος Ι, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα, Δ/ση Μελετών και Προγραμματισμού.
- Π.Δ. της 3.9.1993, *Καθορισμός Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου, κατωτάτου ορίου κατάτμησης και λοιπών όρων και περιορισμών δόμησης στην εκτός εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών προϋφισταμένων του έτους 1923 παραλιακή περιοχή δήμων και κοινοτήτων νομού Ηλείας*, ΦΕΚ 1161 Δ', Αθήνα.
- Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Αρχιτεκτόνων - CAE/ACE, 1997, «Θέση για την αναθεώρηση του 5ου προγράμματος», *Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ*, τ. 1979, 17.11.97.
- Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1992, 1997, «Οδηγίες 92/43/ΕΟΚ, 97/62/ΕΚ για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας», παραρτήματα Ι, ΙΙ, σύμφωνα με τους Κώδικες NATURA 2000, ΕΕ L 206/22.7.1992, ΕΕ L 305/42/ 8.11.1997.
- Ταλιάνης Δ., Γ. Ρούσας, 1996, *Λίμνες. Πολιτείες του νερού*, Ν. Σμύρνη, Εκδόσεις Τοπίο.
- ΤΕΕ - Τμ. Κεντρικής και Δυτικής Θεσσαλίας, 1993, «Για την ΖΟΕ Λάρισας», *Ενημερωτικό Δελτίο*, τεύχος 7ο, 3.4.
- ΤΕΕ - Τμ. Κεντρικής και Δυτικής Θεσσαλίας, 1979, *Πρακτικά Συνεδρίου Υδάτινου Δυναμικού Θεσσαλίας*, τόμος 2ος, τεύχη Α, Β, Λάρισα, 25-27.05.1978.
- Τεχνική Υπηρεσία Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Ηλείας / Μελετητής Πούλου Ζ., 1995, *Α' φάση: Αναγνώριση - Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης - Προκαταρκτική πρόταση της πολεοδομικής μελέτης αναθεώρησης - επέκτασης - πράξης εφαρμογής σχεδίου πόλης Επιταλίου, Κοινότητα Επιταλίου*.
- ΥΔΕ -ELECTRO WATT, 1968, *Αξιοποίησις πεδιάδος Θεσσαλίας*, Αθήναι.

- ΥΔΡΙΑ, 1978, *Ελληνική και παγκόσμια μεγάλη γενική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων ΑΕ.
- ΥΠΕΧΩΔΕ – Γενική Γραμματεία Δημοσίων Έργων, Δ/ση Εγγειοβελτιωτικών Έργων (Δ7) / Βαρδουλάκης Μ. και Συνεργάτες Ε.Π.Ε., Α. Γκαζέλια, Θ. Γέμιος, Κ. Μπεζές, Γ. Χριστοδούλου, Ρ. Σάντας, Δ. Χατζηλάκου, Π. Γαλανός, Κ. Δασκαλάκης, Α. Αντωνόπουλος, Ε. Ζαλαχώρη, 1994, 1995, *Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα Κάρλας και των συναφών έργων*, Α' Φάση, 4 τεύχη, χάρτες, και Β' Φάση, 3 τεύχη, Αθήνα.
- Υπουργείον Δημοσίων Έργων – ΥΔΡΕΜ, 1963-66, *Οριστική μελέτη έργων πεδιάδων Αλφειού και λιμνοθαλασσών Μουριάς και Αγουλινίτης*, Αθήνα.
- Υπουργείον Συγκοινωνιών – Διεύθ. Δημ. Έργων/Βαρδαρήγος, 1938, *Μελέτη εξυγιάνσεως της λίμνης Αγουλινίτης και Καϊάφα*, Αθήνα.
- Υπουργείον Συγκοινωνιών – Διεύθ. Δημ. Έργων/Βαρδαρήγος, 1938, *Μελέτη αποξηράνσεως της λίμνης Αγουλινίτης και Μουριάς*, Αθήνα.
- Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημ. Έργων – Διεύθ. Μελετών/Καλίνσκη Α., 1957, *Προμελέτη αξιοποιήσεως περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτης και Μουριάς – Προκαταρκτική έκθεσις*, Αθήνα.
- Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημ. Έργων – Διεύθ. Μελετών/Καλίνσκη Α., 1958, *Προμελέτη αξιοποιήσεως περιοχής Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτης και Μουριάς*, τόμος Ι: «Βασικά στοιχεία περιοχής - Γεωργοτεχνική έρευνα», τεύχος ΙΓ: «Χάρτες και Σχέδια», Αθήνα.
- Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημ. Έργων – Διεύθ. Μελετών/Καλίνσκη Α., 1960-61, *Οριστική μελέτη έργων διευθέτησης ποταμού Αλφειού και οριστική μελέτη πεδιάδος Αλφειού και λιμνοθαλασσών Αγουλινίτης και Μουριάς*, Αθήνα.
- ΥΧΟΠ, 1984, *Προτάσεις χωροταξικής οργάνωσης Νομού Ηλείας*, Αθήνα.
- Χατζηλάκος Γ. Α., 1992, *Η τέως λίμνη Κάρλα και η αποκατάστασή της*, Λάρισα.
- Χουλιαράκης Μ., 1974, 1975, 1976, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμοι Α', Β', Γ', Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Β. Ξενόγλωσση

- Comisia de Hidrologie, Academia R.S.R., 1967, *Limnologia sectorului românesc al Dunării: Studiu Monografic*, București, Ed. Academiei.
- Georgiou K., A. Legakis (Supervisor), A. Sfougaris (Editor), E. Economidou, E. Valakos (Consultants), 1995, «Karla – Mavrouni – Kefalovryso Velestinou», Athens University, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ / Διεύθ. Περιβάλλοντος.
- Georgiadis Th., P. Dimopoulos, E. Lazaridou, P. Haritonidis, 1995, «Kolpos Kyparissias», NATURA 2000 DATA FORM, Department of Biology – Univ. of Patras, Department of Biology – Univ. of Thessaloniki, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ – Διεύθ. Περιβάλλοντος.
- Georgiadis Th., O. Georgiou, B. P. Chondropoulos, S. Fragedakis-Tsolis, C. Stamatopoulos, P. Kaspiris, 1994, «Thines kai Paraliako Dasos Zacharos, Limni Kaiafa», NATURA 2000 DATA FORM, Department of Biology, Univ. of Patras, Αθήνα, ΥΠΕΧΩΔΕ – Διεύθ. Περιβάλλοντος.

- Kasimis Ch., L. Louloudis, 1997, «Rural Greece. Fragile Structures and New Realities», guest edition, *Sociologia Ruralis*, vol. 37, no 2, European Society for Rural Sociology.
- Philippson A., 1950, *Die griechische Land-Schaften. Band I: Der Nordosten der griechischen Halbinsel*, Frankfurt- am Main, Vittorio Klostermann.
- Philippson A., 1959, *Die griechische Land-Schaften, Band III: Der Peloponnes*, Frankfurt- am Main, Vittorio Klostermann.

Πηγές (χάρτες, αεροφωτογραφίες, φωτογραφίες)

- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1998, *Αεροφωτογραφίες Κάρολας κλ. 1: 42 000*, λήψης 1945, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1998, *Αεροφωτογραφίες Κάρολας κλ. 1: 30 000*, λήψης 1960, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, *Αεροφωτογραφίες Αγουλινίτσας κλ. 1: 42 000*, λήψης 1945, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, *Αεροφωτογραφίες Αγουλινίτσας κλ. 1: 15 000*, λήψης 1960, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού – Υποδιεύθ. Γεωδαισίας, 1997, «Πίνακας: Επιφάνεια, μήκος, πλάτος και Φ.Χ. 1: 50 000», Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, *Τοπογραφικό Διάγραμμα 1: 5 000*, φ. 6282.6, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1927, *Χάρτης της Ελληνικής Δημοκρατίας κλ. 1: 75 000*, φύλλο Βόλου, τελευταία ενημέρωση 1922, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1945, *Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 100 000*, φύλλα Λάρισας, Αγινιάς, Βόλου, τελευταίες ενημερώσεις 1935-1939, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1951, *Χάρτης Ελλάδος κλ. 1: 50 000*, φύλλα Πλατυκάμπου, Αγινιάς, τελευταία ενημέρωση 1945, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1972-76, *Χάρτης Ελλάδος-Έκδοσις Γενικής Χρήσεως κλ. 1: 100 000*, φύλλα Αγινιάς, Βόλου, τελευταίες ενημερώσεις 1970-72, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1970-1986, *Χάρτης Ελλάδος-Έκδοσις Γενικής Χρήσεως κλ. 1: 50 000*, φύλλα Πλατυκάμπου, Αγινιάς, Βελεστίνου, Βόλου, τελευταίες ενημερώσεις 1970-82, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1943, *Χάρτης Ελλάδος 1: 100 000*, φ. Πύργος, Πρώτη Έκδοση Περιορισμένη, 1945, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1945, *Χάρτης Ελλάδος 1: 50 000*, φ. Πύργος, Ολυμπία, Πρώτη Έκδοση Εμπιστευτική, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1967, *Χάρτης Ελλάδος 1: 100 000*, Έκδοση Εμπιστευτική, τελευταίες ενημερώσεις 1952-53, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1976-78, *Χάρτης Ελλάδος 1: 100 000*, φ. Πύργος, φ. Τρόπαια, Έκδοση Γενικής Χρήσης, Αθήνα.
- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, 1989-90, *Χάρτης Ελλάδος 1: 50 000*, φ. Πύργος, φ. Ολυμπία, Έκδοση Γενικής Χρήσης, Αθήνα.
- Δ/ση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας, *Χάρτης 1: 20 000*, Γενική διάταξη αγροτεμαχίων της αποξηραμένης λίμνης Αγουλινίτσας.

- Δ/ση Γεωργίας Νομαρχίας Ηλείας – Δ/ση Υδατικών Πόρων, *Χάρτης 1: 20 000, Γενική Οριζοντιογραφία Πεδιάδος Αλφειού*, Πύργος.
- ΕΣΥΕ, 1997, *Διοικητικά όρια Ελλάδας, Χάρτης 1: 50 000, φ. Πύργος, φ. Ολυμπία*, Αθήνα.
- Λέτσιος Δ., 1998, *Φωτογραφίες λίμνης Κάρλας*, λήψεις ~ 1950-60, μόνιμη έκθεση Κοινότητας Στεφανοδικείου.
- Παπαϊωάννου Β., 1998, *Φωτογραφία αρ. Β. 6317*, λήψη 1955, φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα.
- Παπαϊωάννου Β., 1998, *Φωτογραφία αρ. 6315*, λήψη 1955, φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα.
- Πούλου Ζ., 1997, *Διάγραμμα 1: 2 000, Τοπογραφική αποτύπωση της πρότασης ορίων περιοχής εφαρμογής Επιταλίου*, Τεχνική Υπηρεσία Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Ηλείας, Επιτάλιο.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 345* (2 δάρκες, παγίδες, στο δάθος καλύδες), λήψη 1952-53, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 347* (1 δάρκα, ψαράδες, στο δάθος δάρκες και καλύδες), λήψη 1952-53, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 2252* (όπως προηγούμενη), λήψη 1952-53, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 5757* (αποδάθρα της Πέτρας), λήψη 1952, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 2263* (καλύδα πάνω στο κανάλι), λήψη 1960, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 5761*, λήψη 1952, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Τλούπας Τ., 1998, *Φωτογραφία αρ. 289* (πετροκαλύδα), λήψη 1964, προσωπικό αρχείο Τάκη Τλούπα, Λάρισα.
- Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, 1912, *Χάρτης Ελληνικού Βασιλείου κλ. 1: 75 000, φύλλα Λάρισας, Αγινιάς, Βόλου*, τελευταίες ενημερώσεις 1905-12, Αθήνα.
- Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, 1906-07, *Χάρτης Πελοποννήσου 1: 100 000, φ. Πύργος*, Έκδοση ταχείας αποτύπωσης, Αθήνα.

ABSTRACT

Draining of lakes: A study of sustainability and cultural history Representations of the space and its uses in the draining regions of Karla and Agoulinitza

It is an oddity how we managed to drain 65% of the surfaces of our country's lakes. It is also peculiar how these draining procedures have been ideologically justified from a reason that considered the water of the lakes as unneeded and damaging, by using partly the Herculean mythology, while at the same time leaving unmentioned the symbolic experience of preservation of the superficial source of water final form.

Subject of the present essay is the draining of the lake Karla (East Thessalia) in 1962 and lake Agoulinitza (Helia) in 1969, along with the socio-economical, ecological and cultural consequences of these rich ecosystems destruction of 180 and 29 ha each.

Both of these draining procedures –just like all these cases– occurred on account of sanitation, economical development and social justice.

The first contradiction regarding the hopes for these projects was brought up with the cancellation of aim of social justice, such as the rehabilitation of little or no landowners and ex-fishermen. The expectation of the latter had to submit to the choice of intensive, chemical agriculture that fatally dominated the newly made land.

Some years after the beginning of farming in this land occurred a problem of reduced output, although it was believed it would be at least quite satisfying. However, no financial or social failure because of the lakes draining should question the infallible of this decision, unless the disposed water itself did not reveal the problems arising in the areas where the lakes existed.

The environmental consequences due to the draining were those that proved the mistake done and mostly the fall of the water-carrying horizon, the water's pollution and its spreading, in the case of the Karla, to the gulf of Volos, and of Agoulinitza, to the gulf of Kyparissiakos.

Solution is sought in an effort to limit the disaster, through local environment measurements, such as mainly construction of a collector in Karla (42ha)

and a future plan for the creation of an eel breeding facility in the Agoulinitza.

If any reconstruction of an ex-lake part occurs, it 'll be human made of course with the related scientists responsible for it. It is important that such a reconstruction, no matter how carefully it will be done, as a human act, requires maintenance and preservation with huge and unpredictable cost. A technical-scientific awareness is time and money consuming.

The old protectors of the lakes have long been dead and no-one knows if they'd wished to guard the deeds on their ex-natural lake kingdoms. They can, however, inspire the new people in charge and caretakers of these deeds, on their ex-kingdoms as the first ancients guardians of the lakes, on the main characteristics: the natural sensation in their movements, their melodious rhythm, the whiteness and mostly the transparency of their veils.

The transubstantiation of the memories of color, sound and scented elements of a lake to creative works seems to be the best way of showing respect the archetypical features of the first natural protectors of the lakes.

Αποτελεί παράδοξο πώς καταφέραμε να αποξηράνουμε το 65% των επιφανειών των λιμναίων υδάτων της χώρας μας. Παράδοξο επίσης πώς αυτές οι αποξηράνσεις επενδύθηκαν ιδεολογικά με ένα λόγο που ήθελε το λιμναίο νερό ζημιογόνο, επιστρατεύοντας προς τούτο μέρος της πράκλειας μυθολογίας, ενώ άφηνε, την ίδια στιγμή, στη λήθη τη συμβολική εμπειρία της διαφύλαξης των επιφανειακών τούτων πηγών.

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι η αποξήρανση των λιμνών Κάρλας και Αγουλινίτσας και οι ποικίλες συνέπειες της εξαφάνισης των πλούσιων εκείνων οικοσυστημάτων. Σήμερα, η ίδια κυρίως η παθογένεια του αποβληθέντος ύδατος και οι εν γένει περιβαλλοντικές συνέπειες της αποξήρανσης έθεσαν υπό αμφισβήτηση τον ορθολογισμό του εγχειρήματος. Η όποια «ανασύσταση» μέρους των πρώην λιμνών είναι φυσικά έργο ανθρώπινο, υπό την ευθύνη της τεχνικο-επιστήμης, επιβάλλοντας και αξιώνοντας εσαεί τη συντήρηση και τη φύλαξή του, με ό,τι αυτό σημαίνει από τεχνικο-επιστημονική και οικονομική άποψη.

Οι παλαιές προστάτιδες των λιμνών δραπέτευσαν και ουδείς γνωρίζει εάν θα είχαν την επιθυμία να φυλάττουν σύγχρονα έργα στα πρώην φυσικά τους λιμναία τοπία. Μπορούν ωστόσο να εμπνεύσουν στους νέους υπευθύνους και προστάτες των όποιων έργων «ανασύστασης» επί των μεταμορφωμένων αυτών πεδίων τα ουσιαστικά τους χαρακτηριστικά ως αρχετυπικοί φύλακες των λιμνών: τις φυσικές και αισθητικές τους κινήσεις, το μελωδικό τους ρυθμό, τη λευκότητα και ιδίως τη διαφάνεια των πέπλων τους.

